

სერგი მაკალათია

სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია

საქართველოს მხარეთმცოდნეობის სახოგადოება

თბილისი

1941

C. МАКАЛАТИЯ

ИСТОРИЯ И ЭТНОГРАФИЯ

МЕГРЕЛИИ

ГРУЗИНСКОЕ КРАЕВОДЧЕСКОЕ О-ВО

ТБИЛИСИ

1941

წინასიტყვაობა

სამეგრელო თავისი ისტორიული წარსულით და ყოფა-ცხოვრებით წარმოადგენს ფრიად საინტერესო კუთხეს. მაგრამ ის დღემდის არ ყოფილა სათანადოდ შესწავლილი და გამოკვლეული. მართალია, სამეგრელოს ისტორიითა და ყოფა-ცხოვრებით დაინტერესება წარსულში დიდი იყო და არა ერთ მოგზაურს ათწერია მისი ბუნება, ისტორია და ზნე-ჩვეულებანი, მათ შორის ყველაზე ვრცელი და საყურადღებო აღწერილობა დაგვიტოვებს: არქანჯელო ლამბერტი (1633-1653 წ.), რომელმაც სამეგრელოში დიდხანს იცხოვრა, ფრანგმა მოგზაურმა შარდენმა (1672-73 წ. ჟ. მურიემ (1880 წ.) და სხვა. მაგრამ ამ უცხოელ მისიონერებს და მოგზაურებს, რასაკვირველია, არ შეეძლოთ მოეცათ ძველი სამეგრელოს ნამდვილი სურათი და მისი ობიექტური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული აღწერილობა. მათ ხშირად არ იცოდნენ ადგილობრივი ენა, ადათ-ჩვევები, ვერ ერკვეოდნენ სამეგრელოს პოლიტიკურ-ეკონომიურ პირობებში და ამის გამო იძლეოდნენ ყალბსა და ცალეხრივ დახასიათებას.

ამასთანვე უცხოელ მოგზაურებს სამეგრელოში ჭქონდათ გარკვეული პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი მიზნები. რომის პაპის მისიონერები, როგორც იყვნენ: არქ. ლამბერტი, ი. ძამპი, კასტელი და სხვა ცდილობდნენ მეგრელების გაკათოლიკებას და ეკლესიურად სამეგრელოს რომთან დაკავშირებას, ამიტომ მათი აღწერილობაც გჟღენთილია კლერიკალიზმით, სამეგრელოს წარსული და ყოფა-ცხოვრება გაშუქებულია კათოლიციზმის თვალსაზრისით და ობიექტურობასაც მოკლებულია.

რაც შეეხება მეორე ტიპის მოგზაურებს, როგორც იყო სხვათაშორის ჟ. შარდენიც, მათ აინტერესებდათ კომერცია და სავაჭრო გზებისა და ბაზრების დაზვერვა. ამ ჯგუფის წარმომადგენლები ვაჭ-

რული თვალსაზრისით აშუქებდენ სამეგრელოს ყოფა-ცხოვრებას და ამიტომ ძნელია მათ აღწერილობაზე დამყარებით სამეგრელოს წარსულის სწორი სოციალ-პოლიტიკური სურათის დადგენა.

რაც შეეხება როსულ ლიტერატურას, არც იქ მოიპოვება სამეგრელოს შესახებ მთლიანი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნარკვევი.

#4#

გარდა კ. ბოროზდინის ნარკვევისა, რომელშიაც გაშუქებულია სამეგრელოს სამთავროს არსებობის უკანასკნელი პერიოდი. თვითმპყრობელური რუსეთი სამეგრელოში ატარებდა რუსიტიკატორულ პოლიტიკას და იმდროინდელ რუსულ ლიტერატურაში გაყალბებულია სამეგრელოს ისტორიული წარსული იმ მიზნით, რომ დაემტკიცებინათ მეგრელების არა ქართველობა. ხ. გროზნდოვი, ტეპცოვი, ა. გრენი, მაშუკო, პეტროვი, სტეფანოვი და სხვები აგროვებდენ და ბეჭდავდენ რუსულ პერიოდულ გამოცემებში მეგრული ფოლკლორის და ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელ მასალებს, რომელიც მოკლებული იყო მეცნიერულ ღირებულებას, მათ არ იცოდნენ არც მეგრული და არც ქართული ენა, აგროვებდნენ სხვების დახმარებით, შეუმოწმებელ მასალებს სთარგმნიდნენ დამახინჯებულად და ამგვარ მასალაზე დამყარებით ცდილობდნენ მეგრელების ყოფა-ცხოვრების გაშუქებას. ამის შედეგი იყო რუსიფიკატორების მტკიცება, რომ „ჩამორჩენილ“ მეგრელების გაკულტუროსნება შესაძლებელი მხოლოდ მათი გარუსებითო.

სამეგრელოს შესწავლით დაინტერესებას წინათ არც. ჩვენში ჰქონია ადგილი. მართალია, ქართულ პერიოდულ გამოცემებში იბეჭდებოდა სამეგრელოს ყოფა-ცხოვრებაზე ზოგიერთი კორესპონდენტის ხასიათის წერილები, მაგრამ ეს წერილები მოკლებულია მეცნიერულ ღირებულებას. გამონაკლისს წარმოადგენს თ. სახოკიას საყურადღებო ეთნოგრაფიული წერილი მეგრულ „კალანდობაზე“ და მისივე რუსულად დაწერილი მეგრული ქორწილისა და ტირილის შესახებ. აგრეთვე რ. ერისთავის რუსულ ენაზე დაბეჭდილი წერილები „ბატონყმობა სამეგრელოში“.

მეგრული სალოცავები კი პირველად აღწერა ი. ქობალიამ რუსულ ენაზე. მაგრამ ეს აღწერა არ. არის სრული და ისიც დამახინჯებულია.

ერთი სიტყვით ჩვენ დღემდის არ მოგვეპოვებოდა ქართულ ენაზე სამეგრელოს შესახებ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნარკვევი. ძველი ყოფის ახალზე გარდაქმნა პირველყოვლისა მოითხოვეს ძველის კარგად შესწავლას და კულტურული მემკვიდრეობის საფუძვლიან ათვისებას. ამიტომ დღეს სოციალისტური მშენებლობის პერიოდში გვმართებს კარგად და საფუძვლიანად ვიცოდეთ ჩვენი სამშობლოს ისტორიული წარსული და ყოფა-ცხოვრება.

სამეგრელოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ შესწავლას ჩვენ ვაწარმოებდით 1923 წლიდან, როდესაც საქართველოს მუზეუმის მივლინებით პირველად საშუალება მომეცა მასალები შემეკრებია დღევან-

#5#
დელ აბაშის რაიონში, ძველ „საჭყონდიდოში“. 1935 წლიდან საქართველოს სამხარეთმცოდნეო საზოგადოების გეგმითა და ხელისშეწყობით ჩვენ მოვაწყვეთ სამეგრელოს რაიონებში ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ექსპედიციები; 1935 წელს მუშაობას ვაწარმოებდით მარტვილისა და ჩხოროწყუს რაიონში; 1936 წელს წალენჯიხისა, ზუგდიდისა და ხობის რაიონებში; 1938 წელს ცხაკაიას (სენაკის) რაიონში და 1939 წ. კი გალისა და ოჩემჩირის რაიონში.

აღნიშნულ რაიონებში შევკრიბეთ საკმაო მდიდარი ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალა, რომლის ნაწილი დამუშავდა აქ წარმოდგენილი „ეთნოგრაფიული ნარკვევის“ სახით. ჩვენი მიზანი იყო ამ ნარკვევში მოგვეცა მეტი ახალი მასალა, რომ ამით შეივსოს სამეგრელოს შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული ცნობები.

ის ჩვევები და წესები, რომლებიც ჩვენს ნარკვევშია მოთავსებული, დღეს უკვე არ სრულდება თვისი ძველი სახით, მაგრამ პირადი ნანახისა და დაკვირვების საშუალებით და აგრეთვე მოხუცების გამოკითხვით. . შევძელით ძველი ყოფის დამახასიათებელი ადათ-ჩვევების დადგენა.

რასაკვირველია, ჩვენი ეს შრომა არ არის სრულქმნილი და ამით არ ამოიწურება სამეგრელოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მდიდარი წარსული. ეს მხოლოდ დასაწყისია იმ დიდი და ფართო მეცნიერულ კვლევისა, რომლის მთავარ ობიექტად ახლო მომავალში სამეგრელო უნდა გადაიქცეს.

დასასრულ ამ მუშაობის დროს ადგილზე ხელის შეწყობისა და მასალების მოწოდებისათვის მადლობას მოვახსენებ: ეფემია სი-

სოს-ასულ კვარაცხელიას (წალენჯინა), ზაქარია ტო-
ტიას-ძე კვარაცხელიას (სოთ. ნაკიფუ), ვასილი გულუ-
ას (სენაკი, ლაუ კანკიას (ხეთა), ვიცი ჯათუს-ძე ფი-
ფიას (ჩქვალერი), ბეგი გამსახურდიას (სოფ. დიხაზურგა),
ბეგი თირქიას (ყულისკარი), ალექსი ოჩიგავას და დედა-
ჩემს მინადორა მაკალათიას (სოფ. სეფიეთი). ექსპედი-
ციის წევრებს სტ. მირიან ეზუგუზბაიას, გ. გობეჩიას და
ალესანდრე ფაჩულიას გულწრფელი დახმარებისათვის მად-
ლობას მოვახსენებ.

წიგნში მოთავსებული ფოტო-სურათები გადაღებულია ჩემ მიერ.
ნახატები და ნახაზები შეასრულეს მხატვრებმა: ლ. წილოსანმა
და ლ. ხუციშვილმა.

#6#

ისტორიული მიმოხილვა

1. ძველი კოლხეთი

სამეგრელოს ისტორიული წარსული დაკავშირებულია ძველ კოლ-
ხეთთან, რომელშიც ტერიტორიულად მთლიანად შედიოდა დღე-
ვანდელი სამეგრელო. მართალია თანამედროვე მეგრელებისა და
ძველი კოლხების ერთიანობის საკითხი ჯერ კიდევ დასაბუთებას
მოითხოვს, მაგრამ უეჭველია, რომ მათ შორის ტომობრივ-ეთნიური
ნათესაობა უნდა არსებულებოდა, ტერიტორიალურად კი მეგრელები
კოლხების უშუალო მემკვიდრენი არიან.

ამასთანავე, ისტორიულ-პოლიტიკურ მოვლენებთან დაკავშირებით
ეს მხარე იცვლიდა თავის გეოგრაფიულ-პოლიტიკურ სახელწოდე-
ბას, უძველეს დროში მას ეწოდებოდა **კოლხიდა** ან **კოლხეთი**,
საშუალო საუკუნეების ადრინდელ პერიოდში **ლაზიკა** ან **ეგრი-**
სი, შემდეგ **ოდიში** და ახლა იგი ცნობილია **სამეგრელოს**

ხეთის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება ისეთი მთლიანი მონოგრაფიული გამოკვლევა, რომ მასზე ვიქონიოთ ზოგადი წარმოდგენა³. ამის გამო, რასაკვირველია, ერთგვარ სიძნელეს შეიცავს კოლხეთის ისტორიული წარსულის სრული სურათის მოცემა.

#8#

საკითხი კოლხების ვინაობისა და მათი წარმოშობის სადაურობაზე საისტორიო მწერლობაში ჯერ არ არის საბოლოოდ დადგენილი და გარკვეული, ამის შესახებ რამდენიმე ჰიპოთეზა არსებობს. ჰეროდოტეს აზრით, კოლხები ეგვიპტელების ჩამომავალნი არიან, იგი ამბობს:

„კოლხიდის მცხოვრებნი, მგონია, ეგვიპტელები არიანო, აქ საკუთარ ჩემ აზრს ვამბობ და არა სხვისგან მოგონილს, რადგან ეს აზრი ფიქრად მომივიდა, ცნობები შევკრიბე ამის თაობაზე, როგორც ეგვიპტელებისა, ისე კოლხიდელებისაგან. კოლხიდელებს უფრო მეტი ახსოვთ ეგვიპტელების შესახებ ვიდრე ეგვიპტელებს – კოლხიდელებისა. ეგვიპტელები ამას კი ამბობენ, რომ კოლხიდელები ჩვენის აზრით სეზოსტრისის ჯარის ნარჩენიაო. ჩემი აზრი დავამყარე იმაზე, რომ კოლხიდელები შავგვრემანები და თმახუჭუჭები არიან. კოლხიდელებს, ეგვიპტელებსა და ეთიოპელებს ჩვეულებად აქვთ წინდაცვეთა, მხოლოდ ეგვიპტელები და კოლხები აკეთებენ ერთნაირად სელს, ყოფა-ცხოვრებაც და ენაც ერთმანეთს უგავთო“ (Historie d’Herodote, trad. par Giguet; В. Лат., I, გვ. 8-9; ალ. ჭყონია, გვ. 109).

³ კლასიკური მწერლების ცნობების ვრცელი კრიტიკული განხილვა კოლხეთის შესახებ მოეპოვება: П. К. Услар, Древнейшие сказания о Кавказе, Записки Кав. отд. Рус. географ. о-ва, кн. XII, Тбилиси, 1881 г., стр. 445-552; მისივე Записки о Колхах, იქვე, т. XIV, 2; დ. ი. ჩუბინაშვილი, ეთნოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კაბადოკიის აწუ ჭანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა; კოლხეთის განათლება და კულტურის შესახებ, Carl Ritter, Erdkunden II; კოლხების ვინაობის საკითხს ეხება Vivien deS-t Martin, Mémoire historique sur la géographie ancienne du Caucase depuis les argonnutes, ბერძნების ახალშენებზე კოლხიდაში, Dubois de Monipéroux, Voyage autour du Caucase, 1839 г. т. I. კოლხიდელების და თუბალ-მოსოხების აღებ-მიცემაზე, Er. Lenormant, Histoire ancienne d’Orient, t. I, et IV; Montesquieu – De l’esprit des lois; А. С. Хаханов, Древнейшие пределы расселения грузии по Малой Азии, 1890 г. მისივე, ЗИРГО XXII, 6. ვრცელი გამოკვლევა კოლხების შესახებ მოეპოვება პროფ. ივ. ჯავახიშვილს, ქართველი ერის ისტორია, წ, I, თბილისი, 1913 წ., გვ. 20-91.

ამავე მოსაზრებას იმეორებს დიონისეც, სტრაბონი და სხვები. ჰეროდოტეს ეს ჰიპოთეზა კოლხებისა და ეგვიპტელების ერთ ჩამომავლობაზე უარყოფილია საისტორიო მწერლობაში.

ბერძენი მწერლები კოლხებს და მოსინიკებს ბიბლიური ნოეს შვილის იაფეტის შთამომავლად თვლიდნენ, მაგ ევსები კესარიელის აზრით კოლხები და მოსინიკები იაფეტის მოდგმისანი არიანო. *Mat.*, I, 667). ეპიფანეც კი კოლხებსა და მოსინიკებს იაფეტისებად ასახელებს (*Mat.*, I, გვ. 708).

თანამედროვე მეცნიერებაში წამოყენებულია ჰიპოთეზა კოლხების შუამდინარეთიდან გადმოსახლების შესახებ ამიერკავკასიაში და ამ კოლხებს უკავშირებენ ასურულ ლურსმულ წარწერებში მოხსენებულ კასკადა“-ს. ამ ჰიპოთეზის მიხედვით პროფ. ივ. ჯავახიშვილი თავის გამოკვლევებში ამტკიცებს, რომ კოლხები შთამომავალნი არიან იმ ძველ „კასკადა“-ს, რომლებიც ცხოვრობდნენ XII - XI სს. შუამდინარეზე, ძველ ქალდეაში და მოხსენიებული არიან ასურულ ლურსმულ წარწერებშიო. აქ ასურელებთან ბრძოლაში კასკები დამარცხებულან და VIII-VII სს. ძვ. წ. ქართველთა დანარჩენ ტომებთან მუშქებთან და თუბალებთან ერთად კაბადოკია-პონტოთი გადმოსახლებულან ამიერკავკასიაში და კასკები დაბინავებულან შავი ზღვის სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, გვ. 36-73)

#9#

ეს ჰიპოთეზა უფრო დაფუძნებულია ტერმინების „კოლხო“ და „კასკადა“-ს ლინგვისტურ ანალიზზე და იგი არ არის შეჯერებული ისტორიული ხასიათის ფაქტებითა და არქეოლოგიური აღმოჩენებით. ამასთანავე მიგრაციის ეს თეორია ერთგვარ წინააღმდეგობაშია ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე უკვე აღმოჩენილ მატერიალურ კულტურის ძეგლებთან და იმ უძველეს თქმულებებთან, რომლებიც დაცულია ბერძნულ მითოლოგიაში, როგორც იყო სხვათაშორის არგონავტების მოგზაურობა კოლხიდაში. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ეს სახელგანთქმული გალაშქრება მომხდარა ჰომეროსის წინა და თვით ჰომეროსი „ოდისეაში“ თავის გმირის ოდისეუსის მგზავრობას ადარებს არგონავტების მოგზაურობას. ჰომეროსის პოემა „ოდისეა“ დათარიღებულია XI - X საუკ. ძ. წ. და ამის მიხედვით ირკვევა,

რომ კოლხეთი ამ დროს დასახლებული ყოფილა კოლხებით, რომლებსაც საკმაოდ ძლიერი და სახელმძღვანელო სამეფო შეუქმნიათ, რაც აშკარად ეწინააღმდეგება კოლხების გადმოსახლების თეორიას შუამდინარიდან შავი ზღვის სანაპიროზე VII - VI საუკ. ძველწელთა-ალრიცხვით. ამასთანავე არქეოლოგიური აღმოჩენებიც აშკარად მოწმობენ, რომ ძველი კოლხეთის ტერიტორია უძველესი დროიდან დასახლებული ყოფილა. აქ აღმოჩენილი ქვისა და ბრინჯაოს ხანის მდიდარი კულტურა⁴ აშკარად მიგვითითებს, რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე იყო უწყვეტი მოსახლეობა, რომელსაც გაუვლია ქვისა და ბრინჯაოს ხანა და ისტორიულ პერიოდში აქაურ მოსახლეობას #10#

ბას კოლხების სახით შეუქმნიათ საკმაოდ მაღალი კულტურა. ეს გარემოება ექვის ქვეშ აყენებს კოლხების გადმოსახლების თეორიას და ამავე დროს ჩვენ საშუალებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ კოლხები და მათი მონათესავე ქართველი ტომები აქაური მკვიდრი აზორიგენები არიან⁵, რომელთა წინაპრებს უძველესი დროიდან უცხოვ-

⁴ ძველი კოლხეთის, ანუ დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილია პალეოლითის ან ძველი ქვის ხანის გამოქვაბულები, დამახასიათებელი ქვისა, კაჟისა და ძვლის იარაღებით, რომლებიც დათარიღებულია დაახლოებით 30 000 წ. ძვ. წ. ასეთი გამოქვაბულები აღმოჩენილია 1914 წ. წყალწითელასთან სოფ. გოდოგანში, 1916 წ. ჭიათურაში გვარჯილას კლდეში (კოლექცია ინახება საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიურ განყოფილებაში), 1932 წ. ხარაგაულში ე.წ. დევის ხვრელში (იხ. გ. ნიორაძე, პალეოლითის ადამიანი დევის ხვრელში, თბ. 1933 წ.), 1934 წ. აფხაზეთში (იხ. С. Н. Замятин, Палеолит Абхазии, Сухуми, 1937).

რაც შეეხება ბრინჯაოს კულტურას, იგი არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით, მდიდრად არის წარმოდგენილი. მაღალი ხელოვნებით გაკეთებული ბრინჯაოს სამკაულები და იარაღები განმის სახით აღმოჩენილია: აჭარის წყალზე ბათუმში, ციხისძირში. ნოსირში, წალენჯიხაში, ჯვარში, საბერიოში, თაგილონში, ზეკარში, ცაგერში და სხვა. ბრინჯაოს ეს განძეული დაცულია საქართველოს მუზეუმებში და არ არის სათანადოდ შესწავლილი და გამოქვეყნებული; ზოგადი დახასიათება ამ ბრინჯაოს კულტურისა მოეპოვება ა. იესენს; А. А. Иессен, К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе (см. А. А. Иессен и Б. Е. Деген-Коваловский, Из истории древней металлургии Кавказа, Москва-Ленинград, 1935 г., стр. 7-200)

⁵ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს პრობლემა ჯერ არ გამხდარა მეცნიერული მსჯელობისა და კვლევის საგნად. დღემდის ჩვენში გაბატონებულია მიგრაციის თეორია, რომელიც უმთავრესად ემყარება ლინგვისტურ-ტოპონიმურ ანალიზს და ვერ იძლევა დამაჯერებელ დასაბუთებას. რაც შეეხება, ჩვენებური მატერიალური კულტურის ქვისა და ბრინჯაოს ნაშთებს, ისინი ნაკლებად არიან გამოყენებული ეთნოგენეზის პრობლემების გასაშუქებლად. უნდა აღინიშნოს, რომ

რიათ აწინდელ საქართველოს ტერიტორიაზე და გაუვლიათ საზო-
#11#

გადოებრივი განვითარების ქვისა და ბრინჯაოს ხანა და ისტორი-
ულ პერიოდში მათ შეუქმნიათ საკმაოდ მაღალი კულტურა.

ძველი კოლხეთი გეოგრაფიულად მდებარეობდა შავი ზღვის ნაპი-
რას, დღევანდელ დასავლეთ საქართველოში. მისი საზღვრები პოლი-
ტიკურ-საზოგადოებრივ მოვლენებთან დაკავშირებით იცვლებოდა.
საკუთრივ კოლხეთი მისი მკვიდრი ეთნიური მნიშვნელობით ეწოდე-
ბოდა რიონის ხეობას, აუზს და უმთავრესად შეიცავდა დღევან-
დელი სამეგრელოს ტერიტორიას, მაგრამ თავისი ფართო მნიშვნელო-
ბით პოლიტიკური ძლიერების პერიოდში, კოლხეთი შეიცავდა მდი-
ნარე ჭოროხის ხეობას, ე. ი. ლაზისტანს, აჭარასა და გურიას, აგრე-
თვე ენგურის ხეობას ე. ი. აფხაზეთის ტერიტორიას. კოლხეთის პოლი-
ტიკური ძლიერების ხანაში V- I საუკ. ძვ. წ. მთელ ამ მხარეს ბერ-
ძნები უწოდებდნენ „კოლხიდა“-ს. მისი საზღვრები იყო: აღმოსავლე-
თით – ლიხის მთა, დასავლეთით – შავი ზღვა ბიჭვინთიდან ტრაპი-
ზონამდის. სტრაბონის მოწმობით, დიოსკურიიდან მიდის კოლხეთის
ზღვის პირი ტრაპიზონამდე (Jlat. I, გვ. 169). ჩრდილოეთით –
კავკასიის მთები და სამხრეთით – მას საზღვრავდა მესხეთი. სტრაბო-
ნის ცნობით, კოლხეთი მდებარეობდა მესხეთისა და კავკასიის მთებს
შორის (Jlat. I, გვ. 169).

კოლხეთის საზღვრები აღწერილი აქვს პტოლემეს (II ს. ახ. წ.)
თავის გეოგრაფიის სახელმძღვანელოში. ის ამბობს, რომ ჩრდილო-
ეთით კოლხეთის საზღვრავს ნაწილი სარმატიისა (ძველი სკვითია),
დასავლეთით – პონტ ევქსინის ის ნაწილი, რომელიც მდებარეობს მდი-
ნარე კორაქსისა და მდ ფაზისის ზღვის შესართავის კუთხეში,
აღმოსავლეთით – იბერია, სამხრეთით – კაბადოკიის პონტოს ნაწილი
და მისი მომდევნო დიდი სომხეთის ის ნაწილი, რომელიც მდება-

ამ მხრივ, ჩვენში არქეოლოგიური აღმოჩენებისა და ეთნოგრაფიული მოვლენების
პარალელურ შესწავლას დიდი სამსახურის გაწევა შეუძლია. საქართველოს
ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს კულტურის ნივთების გააზრებულ
ახსნას უმეტეს შემთხვევაში ეთნოგრაფიული მოვლენები.

(S. Makalathia, Einige ethnographisch-arhaologischeParalielen aus Geor-
gien, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. LX, Wien,
1930, გვ. 361-365).

რეობს 74° – 44° – 40° (Mat. I, გვ. 240).

კოლხეთის მთავარი მდინარე იყო ფაზისი (რიონი). ძველი მწერ-
ლები ფაზისის სათავეებს სხვადასხვა ადგილას უჩვენებდნენ და მას
#12#

ხშირად ურევდნენ, სხვათა შორის, მდ. ფასისს არეზს) და ჭოროხს.
დიონისი მოგვითხრობს, რომ მდ. ფაზისს, რომელიც თავის სწრაფ
და აქაფებულ ტალღებს ზღვაში ისვრის, სათავეები აქვს სომხე-
თის მთებშიო (Mat. I, გვ. 240). შედარებით ყველაზე უფრო სწო-
რი ფაზისის (რიონის) აღწერა სტრაბონს მოეპოვება. მისი ცნობით,
ფაზისის მდინარის პირას მდებარეობს ქალაქი იმავე სახელისა (ფაზი-
სის ქალაქი), რომელსაც საზღვრავს ერთი მხრით მდინარე, მეორე
მხრით – ტბა და მესამე მხრით ზღვა. კოლხეთის ნიადაგი, – ამბობს
იგი, მდ. ფაზისის შესართავთან ქვიშიანია, დაბლობი და ნოტიო
(Mat. I, გვ. 137), სტრაბონის ეს აღწერილობა იძლევა დღევანდელი ფო-
თისა და მისი მიდამოს სურათს. მდ. ფაზისს ერთვოდა ბოასი (ყვირი-
ლა), ჰოპპოსი (ცხენისწყალი) და გლავკოსი (ტეხურა). გარდა ფაზისისა,
#13#

კოლხეთში მიმდინარეობდნენ ჭოროხი და ენგური თავისი შენაკა-
დებით.

კოლხეთში არსებობდა შემდეგი ქალაქები: ეა, შემდეგში
არქეოპოლისად წოდებული (დღევანდელი ნოქალაქევი). ეს კოლ-
ხეთის სატახტო ქალაქი ყოფილა, რომელსაც პირველად ეწვივნენ არ-
გონავტები. ქალაქი ეა ცნობილი იყო ელადის პოეზიაში, მაგრამ მის
ადგილ-მდებარეობას ძველი მწერლები განსხვავებით უჩვენებდნენ. მათ
შორის ეას შესახებ შედარებით უფრო სწორი აღწერილობა მოეპო-
ვება სტეფანე ბიზანტიელს, რომელიც ამბობს: „ეა კოლხი-
დელების ქალაქია, გაშენებული აიეტის მიერ, რომელიც 300 სტადიით
დაშორებულია ზღვას, მას უვლის ორი მდინარე – ჰიპპოს და კიანოს
(Mat. I, გვ. 253). ეს აღწერილობა უდგება მიახლოებებით ნოქალაქევის
მდებარეობას, რომელსაც ჩამოუდის ორი მდინარე: აბაშა და ტე-
#14#

ხური. ამასთანავე, ბერძნული 300 სტადიონი დაახლოებით უდრის 50
კილომეტრს და ეას (ნოქალაქევის) ზღვიდან დაშორების ეს მანძი-
ლიც უდგება სინამდვილეს.

ქ. ფაზისი (ფოთი) მდებარეობდა მდ. რიონის (ფაზისის) და შავი ზღვის შესართავში. სკილაკის აღწერით (IV ს. ძვ. წ.) მდ. ფაზისის ზღვაში შესართავთან გაშენებულია ელინთა ქალაქი ფაზისიო (Plat. I, გვ. 86).

უფრო ზუსტი აღწერილობა ქ. ფაზისისა მოეპოვება სტრაბონს, რომლის მიხედვით, ქ. ფაზისს ერთი მხრით საზღვრავს შავი ზღვა, მეორე მხრით – რიონი და მესამე მხრით – პალიასტომის ტბა. ამ ცნობაში მოცემულია ქალ. ფოთის მდებარეობის სრული სურათი.

ქალ. დიოსკურია. ამ ქალაქის დაარსებას ბერძნული მითოლოგია მიაწერს მეზღვაურთა ღმერთებს – დიოსკურებს. დიოსკურიას მეორე სახელით რქმევია „სებასტოპოლისი“. სტეფანე ბიზანტიელის მოწმობით, შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქ დიოსკურიას უწინ სებასტოპოლისი ეწოდებოდაო (Plat. I, გვ. 259). სტრაბონი მოგვითხრობს, რომ „დიოსკურია მდებარეობს შავი ზღვის აღმოსავლეთის კიდეზე, ზღვის ყურეში და ამიტომ უწოდებენ მას შავი ზღვის კუთხედ. ამ ქალაქიდან იწყება ყელი, რომელიც მიემართება შავ ზღვიდან კასპიის ზღვამდე. თვით ქალაქი წარმოადგენს სავაჭრო ადგილს გარშემო მცხოვრებთათვის“-ო (Plat. I, გვ. 136).

როგორც ამ ცნობებიდან ირკვევა, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ძველი დიოსკურია ყოფილიყო დღევანდელი სოხუმი (ცხუმი), ან მასთან ახლოს მდებარე რომელიმე ქალაქია. ამას მოწმობს არიანეს (II ს. ახ. წ.) ცნობა, რომელიც ამბობს, რომ პირველი ნავსადგური დიოსკურიიდან არის ბიჭვინთა, რომელიც ჰმორავს მას 350 სტადიითო (Plat. I, გვ. 223). ასეთივე მანძილი მათ შორის დაახლოვებით არის დღესაც.

ქალ. პიცუნდა, დღევანდელი ბიჭვინტა, იყო კოლხეთის სავაჭრო ციხე-ქალაქი. სტრაბონი მას დიდ ქალაქს უწოდებს, პლინი კი უმდიდრეს ქალაქს. ზოსიმეს ცნობით, 294 წ. იმპერატორ დეცის მეფობის დროს სკვითები შეესივნენ ბიჭვინტას და მათ დიდი ხნის ბრძოლის შემდეგ ქალაქი აიღეს და გამარცხეს.

ციხე-ქალაქი კიტეა მოხსენიებულია არგონავტების მოგზაურობაში. ის არის აპოლონ როდოსელის მიერ (III ს. ძვ. წ.) მოხსენიებული კოტაიონ, რიონზე მდებარე, დღევანდელი ქუთაისი. პროკოპი კესარიელს მოყვანილი აქვს არიანეს თხზულებიდან ცნობა, რომ რიონ-

#15#

ზე მდებარე ციხეს ბერძნები უწოდებენ კოტაიონს, ლაზები კი კუთათისსო⁶.

ციხე-ქალაქი სარაპანი ცნობილია კოლხეთის ისტორიაში, როგორც დიდი ნავსადგური, რომელიც მდებარეობდა მდ. ყვირილაზე. იგი წარმოადგენდა სავაჭრო საქონელის სადგომს. აქვე იკრიბებოდნენ ვაჭრები, რომლებიც ალებ-მიცემობას აწარმოებდნენ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის. სტრაბონის მოწმობით, ფაზის მდინარეში დადიოდნენ გემები სარაპნის ციხემდე, რომელსაც თავის სიდიდით შეემლო მთელი ქალაქის მცხოვრებთა დატევება (Lat. I, გვ. 136; გეორგიკა, 304-307).

აქ დასახელებულ მსხვილ ციხე-ქალაქებთან ერთად კოლხეთში არსებობდა აგრეთვე უფრო მცირე ქალაქებიც, მაგალითად, ციხე სკანდა, ვარდციხე (როდოპოლისი), ციხე უქიმერიონი და სხვა.

კოლხეთის ჰავისა და ბუნების აღწერა მოეპოვება ჰიპოკრატეს, ჩვენ აქ მოვიყვანთ მის ცნობებს უცვლელად:

„ქვეყანა, რომელსაც ჩაუდის ფაზის მდინარე არის ჭაობიანი, ცხელი, ნოტიო და შემოსილი ტყით. იქაური მკვიდრნი ცხოვრობენ ჭაობებში; წყალში იშენებენ სახლებს ხისას, ანუ წკნელისას. გარეთ გამოდიან მხოლოდ მაშინ, როცა ქალაქში, ანუ ბაზარში უნდა წავიდნენ. ამ ქვეყანაში ბევრი არხია; შიგ უდგათ მთლიანად ხისაგან გაკეთებული ნავები და ამ ნავებით შემოუვლიან გარშემო თავიანთ მამულს. ხმარობენ წვიმის წყალს, რომელიც არის თბილი, მდორე და აყროლებული სიცხისაგან. ფაზის ყველა მდინარეზე უფრო ნელი და მდორე მიმდინარეობა აქვს. ამ ქვეყნის ხილი ცუდი თვისებისაა, უგემური და წყლის სიუხვის გამო, არასოდეს მწიფდება. წყლისაგან ნისლი ადის, რომელიც მუდამ გარს არტყია ამ ქვეყანას. ამ მიზეზებს უნდა მიეწეროს, რომ აქაური მცხოვრებნი ეგრე განირჩევიან ყველა სხვა ერთგან: ისინი ტანით მაღალნი არიან, მაგრამ იმდენად მსუქნები, რომ არ უჩანთ არც სახსრები და არც ძარღვები; ფერი

⁶ ს. ყაუხჩიშვილი, „გეორგიკა“ ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II, თბილისი, 1934 წ. გვ. 164

აქვთ ყვითელ-მწვანე, თითქოს სიყვითლით არიანო ავად. ყველაფერს ერიდებიან, რაც კი დადღის. ამ ქვეყანაში ზამთარსა და ზაფხულს შორის დიდი გარჩევა არ არის სითბო-სიცივის მხრით. აქ უფრო ხშირია სამხრეთის ქარი. ამის გარდა, იცის კიდევ ადგილობრივი #16#

ქარი, რომელიც არის ფრიად ძლიერი, ცხელი და უსიამოვნო. ამ ქარს ეძახიან „კენხრონს“. ჩრდილოეთის ქარი აქ იშვიათია და არ აქვს არც ძალა და არც მნიშვნელობა“ (Лат. I, გვ. 58; ა. ჭყონია, 110).

კოლხეთის მოსახლეობის შესახებ ჩვენ არა გვაქვს უტყუარი ცნობები, მაგრამ იმ მცირეოდენი მასალების მიხედვით, რომელიც მოიპოვება ძველ ბერძნულ მწერლობაში, შესაძლებელია დადგენა, რომ მოსახლეობა ეკუთვნოდა ქართველთა ტომის სამ შტოს: კოლხებს, რომელშიაც შედიოდნენ მაკრონები (მეგრელები) და ჭან-ლაზები, აფშილ-აფხაზებს და სვანებს. კოლხეთის მოსახლეობაში შედიოდნენ მათივე მონათესავე უფრო მცირე ტომები: მოსინიკები, ჰენიოხები და ზიდრიტები. ამ ტომებს შორის თავდაპირველად გაბატონებული იყვნენ კოლხები, რომელთა ხელში იყო პოლიტიკური ძალაუფლება და მთელ ამ მხარეს მათ მიანიჭეს თავიანთი ტომობრივი სახელწოდება – კოლხეთი. კოლხეთის მოსახლეობას დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძველი მწერლები სხვადასხვა ადგილას უჩვენებენ და ეს გარემოება საბაბს აძლევდა უსლარს ეთქვა, რომ კოლხები მოკლებული უნდა ყოფილიყვნენ მკვიდრ მოსახლეობას და ვაჭრობასთან დაკავშირებით უფრო ეწეოდნენ მოძრავ ცხოვრებას, როგორც დღეს ებრაელები ქრისტიანებს შორისო (Услар, გვ. 412). მისივე აზრით, დროთა განმავლობაში იქ მოვაჭრე კოლხები სრულიად მოისპნენ და თანამედროვე შავი ზღვის ნაპირას მოსახლე ტომთა შორის ძველი კოლხების შთამომავალი არ არსებობსო (იქვე, გვ. 413). ალ. ხახანაშვილის აზრით: „კოლხებს, შესაძლებელია არ ჰქონოდათ განსაკუთრებული ტომობრივი სახელწოდება; კოლხები მეტად მცირერიცხოვანნი იყვნენ, ცხოვრობდნენ ლაზებსა და მანრალებს შორის. ყოველ შემთხვევაში, არ შეიძლება ისინი ცნობილი იყვნენ მრავალრიცხოვან ერად“ (А. Хаханов, Рассел. груз. по Малой Азии, გვ. 17).

ამგვარ დასკვნის გაზიარება, რასაკვირველია, ძნელია, მით უმე-

ტეს, რომ კოლხებს თავიანთ შესახებ წერილობითი ცნობები არ დაუტოვებიათ, ბერძნები კი მათ უწოდებენ კოლხებს, მაგრამ ადგილობრივ თავიანთ ენაზე თუ რა ტომობრივ სახელწოდებას ატარებდნენ ისინი ჩვენ არ ვიცით.

ყოველ შემთხვევაში, ბერძნული მწერლობის მიხედვით კოლხები, რასაკვირველია, არსებობდნენ, ეწოდნენ ბინადარ ცხოვრებას და საკმაოდ ძლიერ და გავლენიან ტომად იყვნენ ცნობილი. მათ შესახებ ჰეროდოტე გარკვევით ამბობს, რომ „სპარსელებს საზღვრად

#17#

აქვთ სამხრეთის ზღვა, რომელიც იწოდება წითელ ზღვად, იმათ ზევით, ჩრდილოეთით, მიდიელები ცხოვრობენ; მიდიელების ზევით სასპერებია და სასპერების ზევით კოლხიდელები; კოლხიდელებს საზღვრად აქვთ ჩრდილოეთის ზღვა (შავი ზღვა), რომელსაც შეერთვის ფაზის მდინარე. ამ ოთხ ერს უჭირავს მთელი ქვეყანა ერთის ზღვიდამ მეორემდე“-ო (Iat. I, გვ. 20-21).

აქედან ირკვევა, რომ შავი ზღვის სანაპიროზე მობინადრე კოლხებს საკმაოდ დიდი ტერიტორია ეჭირათ.

კოლხების მონათესავე მცირერიცხოვან ტომებს შორის უფრო ცნობილია ბერძნულ მწერლობის მიხედვით მოსინიკები ან ჰეტაკონიტები.

აპოლონ როდოსელის მოწმობით, მოსინიკებს სჭერიათ ტყიანი და მაღალი ადგილები, ცხოვრობდნენ ხის კოშკებში, მკვიდრად შემოკავებულში, რომელსაც ეწოდებოდა მოსინები. აქედან წარმოიშვა თვით მათი ტომობრივი სახელწოდება მოსინები“-ო (Iat. I, вып. 2, გვ. 413).

სტრაბონის მოწმობით, „მოსინიკები მეომარი და გულადი ხალხი ყოფილა, მათ მოუსპიათ სამი გუნდი რომაელთა მხედრობისა მითრიდატთან ომის დროს“ (Iat. I, გვ. 158).

კოლხეთის მოსახლეობის მეორე შტოს ეკუთვნოდნენ აფშილ-აბაზგები (აფხაზები), რომელნიც კოლხეთის სამხრეთით ბინადრობდნენ და ეჭირათ მდინარე ენგურის მიდამო. მათ შესახებ ძველ ბერძნულ დამწერლობაში მცირე ცნობები მოიპოვება, მხოლოდ არიანე (II ს. ახ. წ.) მოგვითხრობს, რომ ლაზების მოსაზღვრე აბშილებია, აბშილებს საზღვრავს აბაზგებიო.

კოლხეთის მოსახლეობის ქართველთა მესამე შტოს ეკუთვნოდნენ სუანები (სვანები). მათ შესახებ უფრო მცირე ცნობებია ძველ ბერძნულ მწერლობაში შემონახული. მხოლოდ სტრაბონს აქვს მათ შესახებ შემდეგი ცნობა: „სვანებს უჭირავთ დიოსკურიის მაღალი მთები და იქიდან ბრძანებლობენ გარშემო ხალხებზე. იმათ ჰყავთ მეფე, რომელიც სამასი მხედრისაგან შემდგარი კრების შემწეობით განაგებს. მათში ყველა მხედარია, მხოლოდ აკლიათ მუდმივი ჯარის გაწვრთნობილობა“ (Iar. I, გვ. 138).

კოლხეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების შესახებ ბერძნულ წყაროებში მცირე ცნობებია შემონახული. ამიტომ ძნელია კოლხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილების სრული სურათის მოცემა, მაგრამ იმ დროინდელი ცნობების მიხედვით, ირკვევა აშკარად, რომ V-III სს. ძვ. წ. კოლხეთი იმყოფებოდა გარდამავალ ხანა-
#18#

ში, როდესაც გვაროვნული წყობილება უკვე დაშლილი იყო და კლასობრივი საზოგადოების წარმოშობასთან ერთად, იწყებოდა ადრინდელი ფეოდალიზმის პერიოდი. კოლხეთის პოლიტიკური ცხოვრების სათავეში იდგა მეფე – „ბაზილევსი“, რომლის ხელისუფლება გადადიოდა გაბატონებული საგვარეულოს უფროსზე.

კოლხეთის პირველ მეფედ საბერძნეთის მითოლოგიაში მოხსენებულია აეტი, რომელიც წარმოდგენილია ძლიერ და მდიდარ მეფედ. აეტის სიმდიდრეზე ბერძნებმა შექმნეს მშვენიერი მითი ოქროს საწმისის მოტაცებაზე კოლხეთიდან და ეს გარემოება ჩვენ ერთგვარ საბაბს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ კოლხეთი ძველად მართლაც წარმოადგენდა საკმაოდ დაწინაურებულ სამეფოს. ამას ხელს უწყობდა კოლხეთის გეოგრაფიული მდებარეობაც. მას ეჭირა შავი ზღვის სანაპიროები, საიდანაც გადიოდა ე.წ. ინდოეთის სავაჭრო გზა. ამის გამო უძველეს დროიდან კოლხეთი იზიდავდა ახალშენების მაძიებელი საბერძნეთის მეზღვაურებსა და ვაჭრებს დასავლეთიდან, აღმოსავლეთიდან კი ძველი ირანის მბრძანებლებს, რომლებიც მოისწრაფვოდნენ შავი ზღვის სანაპიროებისაკენ. ამის გამო ორივე ეს მხარე ცდილობდა კოლხეთის სანაპიროების ხელში ჩაგდებას და იქ თავიანთი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ბატონობის განმტკიცებას. უკვე V საუკ. ძვ. წ. პეროდოტეს მოწმობით კოლხეთი მოქცეული ყოფილა ირანის

გავლენაში და იგი შედიოდა მე-19 საგანმგებო სატრაპიაში: „მოსხები, ტიბარენები, მაკრონები, მოსინიკები და მარები შეადგენდნენ მეცხრა-მეტე სატრაპიას და იხდიდნენ სამას ტალანტს. კოლხიდელები და მათი მეზობლები, რომელნიც ცხოვრობდნენ კავკასიის ქედის გადაღმა (კავკასიის ქედის იქითა მხარე – კი არ ემორჩილება სპარსეთს), თავის ნებით დღესაც უგზავნიან სპარსეთის ხელმწიფეს ძღვნად ას-ას ყმაწვილ ვაჟს და ქალს ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ“ – (ალ. ჭყონია, 107; *Lat. I*, გვ. 9).

ამასთანავე, კოლხეთში მოსახლე ტომები მოვალენი ყოფილან ირანის მბრძანებლებს მიშველებოდნენ ლაშქრითა და იარაღით⁷. სარდლებსაც ირანის მეფეები ნიშნავდნენ და უმეტეს შემთხვევაში სარდლებად ირანელები ყოფილან: „მაკრონებისა და მოსინიკების სარდალი, ამბობს ჰეროდოტე, იყო არტაიკტესი, შვილი ხერასმისა, მარების და კოლხიდელების სარდალი იყო ფარანდატესი, შვილი ტეასპისა“ (ალ. ჭყონია, 108).

ამგვარად გაძლიერებული ირანის ძლევამოსილი ახემენელთა დი #19# ნასტიის მეფეებს თავიანთი პოლიტიკური ბატონობა გაუვრცელებიათ კოლხეთზე, რომელიც მას ხარკს აძლევდა.

პირველ საუკუნეში ძვ. წ. პონტოში გაძლიერდა მეფე მითრიდატე VI ევპატორად წოდებული. მან დაიპყრო მცირე აზიის ქვეყნები და შექმნა საკმაოდ ძლიერი ბოსფორის სამეფო.

მითრიდატმა თავისი გავლენა ჩქარა შავი ზღვის სანაპიროებზე მოსახლე ხალხებზედაც გაავრცელა. კოლხეთის მეფეები კარგად გრძნობდნენ მითრიდატეს ძლევამოსილებას და ცდილობდნენ სხვადასხვა დიპლომატიური ხერხებით მისი ბატონობის თავიდან აცდენას, მაგრამ ბოლოს მაინც იძულებული გამხდარან მიეღოთ მითრიდატის პოლიტიკური ბატონობა. რომაელი მწერლის აპიანეს (I საუკ. ძვ. წ.) მოწმობით: „მითრიდატმა დაიმორჩილა მრავალი მეზობლად მყოფი ტომები, მათ რიცხვში, გულადი ტომი კოლხებისა, რომლებიც ცხოვრობენ შავი ზღვის პირასაო“ (*Lat. I*, 2, გვ. 526). სტრაბონის ცნობით, მითრიდატე მას შემდეგ, რაც კოლხეთი მის ხელში

⁷ ი. ჯავახიშვილი, ქარ. ერის ისტორია. წ. I, გვ. 166

გადავიდა, ამ ქვეყნის გამგედ ან მოურავად ნიშნავდა ვინმეს თავის მეგობართაგან, მათ შორის იყო, ამბობს სტრაბონი აგრეთვე დედოფლის ბიძა (პაპაჩემის ძმა) მოაფერიო (Lat. I, გვ. 137).

მაგრამ მითრიდატის ბატონობა დიდხანს არ გაგრძელებულა კოლხეთში. მითრიდატის გამლიერება აღმოსავლეთსა და მცირე აზიაში საფრთხეს უმზადებდა რომის ბატონობას და ამიტომ რომის სენატმა გადაწყვიტა მითრიდატის დამარცხება და ეს საქმე მიანდო ცნობილ მხედართმთავარს პომპეუსს. რამდენიმე შეტაკების შემდეგ პომპეუსმა გაიმარჯვა და დამარცხებული მითრიდატე გაიქცა კოლხეთში. ამის შემდეგ, როგორც ბერძნულ-რომაული წყაროები გადმოგვცემენ, პომპეუსმა დროებით შეაჩერა მითრიდატეზე შეტევა, რადგანაც მას პირველყოვლისა ესაჭიროებოდა სომხეთის მხრით ზურგის გამაგრება. ეს გარემოება მოითხოვდა სომხეთის მეფის ტიგრან დიდის დამორჩილებას, რომელთანაც მითრიდატე ნათესაურ კავშირში იყო. 66 წ. ძვ. წ. პომპეუსმა გაილაშქრა სომხეთში⁸ და მან იგი ადვილად დაიმორჩილა. 65 წ. ძვ. წ. პომპეუსმა ახლა აქედან განიზრახა გალაშქრება კოლხეთში, სადაც იმყოფებოდა მითრიდატი, მაგრამ ეს სამხედრო ოპერაცია ზურგის უზრუნველსაყოფად მოითხოვდა იბერიისა და ალბანეთის დამორჩილებასაც. ამ მიზნით რომის ლაშქარი არეზისა და მტკვრის ხეობით შეიჭრა ალბანიაში #20#

და იბერიაში. იბერიის მეფე არტაგი იძულებული იყო დამორჩილებოდა პომპეუსს.

იბერიიდან პომპეუსმა გაილაშქრა კოლხეთზე, სადაც მას ეგულეზობდა მითრიდატი. რომის ჯარი მდ. რიონით შევიდა ქ. ფაზისში (ფოთში), სადაც პომპეუსს უცდიდა რომის ფლოტი სერვილის მეთაურობით, მაგრამ პომპეუსმა აქ ხელში ვერ ჩაიგდო მითრიდატი, რომელიც პომპეუსის მიახლოებისას, კოლხეთიდან გაიქცა თავის ბოსფორის სამეფოში.

პომპეუსმა კოლხეთი დაიმორჩილა და რომაელებმა აქ მეფედ დააყენეს არისტარხი, რომელიც ფულსაც ჭრიდა ასეთი წარწერით:

⁸ Я. А. Манандян. Круговой путь Помпея в Закавказье. Вестник древней истории. кн. 4, Москва, 1939., стр. 77-90.

„კოლხეთის მეფის არისტარხისა“⁹.

ამგვარად, კოლხეთი პომპეუსმა დაუმორჩილა რომის ბატონობას და აქ მოსახლე ტომები ახლა მოექცნენ გაძლიერებული რომის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ გავლენაში.

სტრაბონის ცნობით, როდესაც რომაელებმა მითრიდატი ტახტიდან ჩამოაგდეს, მთელი მისი სახელმწიფო დაიშალა და განაწილებული იქნა სხვადასხვა მთავართა შორის. უკანასკნელ მეფედ კოლხიდისა იყო პოლემონი, რომლის სიკვდილის შემდეგ, მისი ცოლი პითოდარა, ქალი ჭკვიანი და საქმის მცოდნე, გახდა მეფედ კოლხიდელებისა, ტრაპიზონისა, ფარნაკიისა და მათ ზემოთ მცხოვრები ბარბაროსებისა. დღეს მთელ ამ მხარეს, რომელიც ფაზისის და ევფრატის აქეთ არის, განაგებენ რომაელები ან მათგან დანიშნული მთავრებიო (Lat. I, გვ. 137-138).

მაგრამ კოლხეთი რომის ბატონობას ურჩობდა და როდესაც რომს ძლიერი მეტოქე გამოუჩნდებოდა, იგი მზად იყო განდგომისათვის. იულიუს კეისრის (48 წ. ძვ. წ) დროს კოლხეთი გამდგარა და რომაელებს იგი ხელმეორედ დაუპყრიათ¹⁰ (Lat. II, გვ. 618-620).
#21#

ერთი სიტყვით, კოლხეთში თანდათანობით განმტკიცდა რომის კეისრის ბატონობა. ეს ის დრო იყო, როდესაც რომის რესპუბლიკანური წყობილება გადაგვარდა და რომის სახელმწიფოში დამყარდა თვითმპყრობელობის მკაცრი რეჟიმი.

რომაელები თავიანთი ბატონობის პირველ პერიოდში კოლხეთის შინაურ საქმეებში არ ერეოდნენ, მხოლოდ ახლად არჩეულ მეფეს ამტკიცებდა რომის კეისარი, მისგან იღებდა სამეფო ნიშნებს, აგრეთვე ერთგულების ნიშნად, კოლხეთის მეფეს მძევლები უნდა მიეცა და რომის მოთხოვნისამებრ ჯარითა და იარაღით მიშველებოდა მას.

იბერიისა და კოლხეთის დამორჩილების შემდეგ, რომის იმპერატორები შეუდგნენ ამიერკავკასიაში თავიანთი ბატონობის განმტკიცებას, ციხე-სიმაგრეების განახლებას და ყველა შემოსასვლელი კარების გამაგრებას. მითუმეტეს, რომის იმპერიას ამიერკავკასიაში ჩქა-

⁹ О. Ф. Ретовский, Драхма Аристарха Колхидского. Труды москов. Нумизм. О-ва, т. 3, стр. 1

¹⁰ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. 1927 წ. I, გვ. 171

რა გამოუჩნდა ძლიერი მეტოქე, ეს იყო ძველი ირანი. რომისა და ირანის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ინტერესები პირველად ერთმანეთს დაეჯახნენ მცირე აზიისა და სომხეთის საკითხში. რომაელებმა ორივე ეს ქვეყანა დაიპყრეს და ამგვარად რომის იმპერიამ ხელში ჩაიგდო ირანის ეს ორი მეტად მნიშვნელოვანი ქვეყანა. გაძლიერებული რომი ახლა უახლოვდებოდა ირანის საზღვრებს და ამით საფრთხეს უმზადებდა ირანის ბატონობას.

რომის იმპერია ამასთანავე მიისწრაფოდა აღმოსავლეთის ქვეყნების დასაპყრობად, ამიტომ რომისათვის პოლიტიკურ აუცილებლობას შეადგენდა არა მარტო ამიერკავკასიისა და მცირე აზიის დაპყრობა, არამედ თვით ძლიერი ირანის შეზღუდვა და თავისი გავლენის სფეროში მოქცევა.

ირანის მმართველები კარგად გრძნობდნენ, თუ რა საფრთხეს უმზადებდა მათ გაძლიერებული რომის იმპერია, იბერიისა და კოლხეთის ხელში ჩაგდებით. ამას ჩქარა მოჰყვა რომსა და ირანს შორის პოლიტიკური ურთიერთობის გართულება.

მოსალოდნელი საფრთხის თავიდან ასაცილებლად საჭირო იყო კოლხეთის მეფეებთან მეგობრული კავშირის განმტკიცება, ადგილობრივი ციხე-სიმაგრეების განახლება და გამაგრება.

ამ მიზნით ქ. ფაზისში და დიოსკურიაში (სეზასტოპოლისი), რომლებიც სავაჭრო ქალაქებს წარმოადგენდნენ რომის კეისარს თავისი მეციხოვნე ჯარები ჩაუყენებია. ფაზისის ხის კოშკი და გალავანი რომაელებს დაუშლიათ და აუგიათ აგურის ზღუდე და კოშკები, ციხეზე იარაღები დაუდგამთ და ციხის ზღუდის გარშემო ორმაგი განიერი თხრილი შემოუვლიათ.

#22#

ამასთანავე, ბოლო რომ მოეღოთ კოლხების მხრივ მოსალოდნელი განგდგომისათვის, რომაელებს აქაც მიუმართავთ თავიანთი ნაცადი ხერხისათვის *divide de impera* „დაყავი და იბატონე“. არიანეს აღწერის მიხედვით, 134 წელს ადრიანე კეისრის დროს – კოლხეთში ოთხი პატარა სამეფო ყოფილა: ლაზთა სამეფო – შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, მის ჩრდილოეთით – აფშილების სამეფო იყო, ამაზე უფრო ჩრდილოეთით კი აფხაზთა სამეფო და ამაზე უფრო ზევით – სანიგების ან სანების სამეფო მდებარეობდა (Лат. I, გვ. 222).

ამგვარად თუ პომპეიუსის შემოსვლამდე კოლხეთი წარმოადგენდა ერთ სამეფოს, სადაც მეფობდა არისტარხი უკვე 134 წ. ახ. წ. ამავე კოლხეთში აღმოცენებულა ოთხი სამეფო, რომელსაც ოთხი მეფე თურმე განაგებდა.

არიანეს მოხსენებიდან ისიც ირკვევა, რომ ოთხივე მეფეს ხელისუფლება მიღებული და დამტკიცებული ჰქონია რომის კეისრისაგან და მათ შორის წინანდელი კოლხეთის მეფის მსგავსად უპირატესობა არც ერთს არ ჰქონია. მართალია, აქ მოსახლე ტომებს შორის რომის ბატონობის პერიოდში დაწინაურდნენ ლაზები, მაგრამ აფშილების, აფხაზებისა და სანიგების მეფეებს თავიანთი ხელისუფლება ლაზთა მეფისაგან კი არ ჰქონიათ მიღებული, არამედ რომის კეისრისაგან, რომლისაგანაც თვით ლაზთა მეფეც ყოფილა დამტკიცებული. ანტონინე კეისარს ლაზებისათვის მეფედ თურმე ბაკური დაუნიშნავს (ივ. ჯავახიშვილი, 1, 179). ამასთანავე საყურადღებოა, რომ არიანეს აღწერილობაში კოლხები ასე არიან მოხსენებული.

ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ კოლხებმა რომაელების შემოსევის შემდეგ დაჰკარგეს პოლიტიკური ჰეგემონია და სამეფოს ხელისუფლება გადავიდა კოლხების მონათესავე ტომზე – ლაზებზე, რომლებიც წინათ ემორჩილებოდნენ კოლხების მეფეებს.

კოლხების ხელიდან პოლიტიკურ მესვეურობის ლაზების ხელში გადასვლას მოჰყვა თვით ამ სახელმწიფოებრივი ერთეულის სახელწოდების შეცვლაც და ამიერიდან რომაელებმა მათ კოლხეთის ნაცვლად უწოდეს – ლაზიკა ან ლაზიკე.

ლაზიკას წარმოქმნიდან იწყება სამეგრელოს ისტორიის ახალი პერიოდი, ე. წ. ადრინდელი ფეოდალური, რომელსაც ჩვენ შემდეგში განვიხილავთ. ახლა აქ მოკლედ შევეხებით კოლხეთის კულტურულ ვითარებას განვლილ პერიოდში.

#23#

ძველ კოლხეთში საკმაოდ დაწინაურებული ყოფილა საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრება. კლასიკური მწერლები აქებენ კოლხების სტუმართ-მოყვარეობას და მათი ცნობით კოლხიდელები დიდ დახმარებას უწევდნენ თურმე ზღვის დელვისაგან გადარჩენილებს ფულით, სურსათის მიწოდებით, თუ სხვა საშუალებებით. ნიკოლოზ

დამასკელის მოწმობით 64 წ. ძ. წ. მოსინიკები თავიანთ პურს თანასწორად უყოფდნენ მათ ქვეყანაში შემოსულ უცხოელებს (Lat. I, 2, 456). ძველი მწერლების აღწერილობით კოლხეთის მოსახლეობა ხის სახლებში ცხოვრობდა, სახლები მაღალბოძებიანი ყოფილა, კომპების მსგავსად ნაგები. კოლხები იძულებულნი იყვნენო ასეთ შენობებში ეცხოვრათ, რადგანაც ხშირი წვიმების გამო დედამიწა იყო მუდამ სველი და ნესტიანიო. მოსახლეობა უმთავრესად იკვებებოდა: პურით, ღომით (ღომის-ღომი), მოხარშული წაბლით, ხილით და ხორციით¹¹. ხმარობდნენ დამარილებულ ზღვის ღორის ქონს, ღვინოსაც სვამდნენო, მაგრამ წყალნარევს. ქსენოფონტეს ცნობით აქაური ღვინო უწყლოდ ყოფილა მწლაკე, წყლით კი გემოიანი და სურნელოვანი (ალ. ჭყონია; Lat. I, 82).

ქსენოფონტეს მოწმობით როდესაც ბერძნებმა მოსინიკების ქალაქი აიღეს, მათ სახლებში ბევრი პური იპოვეს, ეს პური სარდაფებში ყოფილა შენახული. ამას გარდა უნახავთ ახალი პურის ძნები და თიხის ქვევრებში დამარილებული ზღვის ღორის ქონი. ბელლებში ეწყო მრავალი წაბლი, რომელსაც მოსინიკები ხარშავდნენ და პურის მაგივრად ხმარობდნენ.

ყველაფერი ეს კოლხეთის მეურნეობის დაწინაურებას მოწმობს. კოლხეთში ამასთანავე ბევრი თაფლიც მოდიოდა, ქსენოფონტეს კოლხეთის თაფლი მიაჩნია მაწყინარად და აი რას მოგვითხრობს ის ამის შესახებ თავის „ანაბაზისში“¹²: „როდესაც კოლხეთით მიმავალ-

¹¹ კლასიკური მწერლების ამ ცნობებს ადასტურებენ არქეოლოგიური აღმოჩენები ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე. 1933 წელს სოფ. რეკაში, სადგური ქვალონის მახლობლად (ცხაკაიას რაიონი) აღმოჩნდა დიდი ყურღანი „ნაოხვამუ“, რომლის გათხრის დროს ოთხი მეტრის სიღრმეში ნაპოვნი იყო ხის ნაგებობა ბოძებიანი სახლის ტიპისა და ამ ნაგებობის ორმოები სავსე აღმოჩნდა წაბლისა და თხილის ნაჭუჭებით, აგრეთვე ფეტვის ქერქით, ტახის ძვლებით და სხვა პროდუქტების ნარჩენებით. აქვე აღმოჩნდა თიხისა და ხის ჭურჭელი, ხელსაფქვავეები და სხვა. აღმოჩენილი ინვენტარის შედარებითი შესწავლიდან ირკვევა, რომ რეკას ყურღანი უნდა მიეკუთვნოს IV-III საუკ. ძ. წ. ნაპოვნი კოლოქცია დღეს დაცულია ფოთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

¹² ირანიდან გამობრუნებულმა ბერძნების 10,000 ჯარმა ქსენოფონტეს მეთაურობით გაიარა კოლხეთის ტერიტორიაზე და ქსენოფონტეს თავის „ანაბაზისში“ აღწერილი აქვს გზადაგზა კოლხეთში მოსახლე ტომებთან შეხვედრა და მათი ყოფა-ცხოვრება.

ალ. ჭყონია, ქსენოფონტეს ცნობარი საქართველოს უძველეს მკვიდრთა შესახებ (431-354 წ. ძ. წ.), ისტორიული ნარკვევი, გვ. 111-117; В. Н. Худатов,

#24#

მა მისმა ჯარისკაცებმა იქ იპოვეს ბლომად სკები და დაუწყეს თაფლს ჭამა, მაშინვე აუტყდათ პირიდან ლებინება და ბოდვაც, ზოგი მათგანი გახელებულს დაემზგავსა, ზოგი კი მკვდარს. მეორე დღეს იმავე საათზე, რა დროსაც ავად გახდნენ ისევე განიკურნენო“ (Lat. I, 76).

დაახლოვებით ასეთივე ცნობა მოეპოვება კოლხეთის თაფლის შესახებ სტრაბონსაც: „ექტაკონიკებმა (მოსინიკებმა) მოგვითხრობს იგი. მოსპეს პომპეიუსის ლაშქრის სამი რაზმი, რომლებიც მათ ქვეყანაში გადიოდნენ. ექტაკონიკებმა გზაში დააწყვეს ჯამები მათრობელა თაფლით, რომელიც მზადდება განსაკუთრებული მცენარისაგან, რომ-

დესაც ჯარისკაცები დათვრნენ ამ თაფლით¹³ და გონება დაკარგეს, მაშინ ისინი ადვილად დაამარცხესო“ (Lat. I, стр. 158).

ჰეროდოტეს ცნობით კოლხებს ჩვეულებად ჰქონდათ წინდაცვეთა. ნიკოლოზ დამასკელის მოწმობით კოლხები თავიანთ მიცვალებულებს მიწაში არ ასაფლავებდნენ თურმე, არამედ ტყავში შეახვევდნენ და ხეებზე ჩამოკიდებდნენ. ამის შესახებ აპოლონ როდოსელი (III საუკ. ძ. წ.) მოგვითხრობს: „რომ კოლხიდეელი მამაკაცის გვამს არც ცეცხლში წვავენ და არც მიწაში ასაფლავებდნენ, არამედ ხარის ტყავში დებენ და ქალაქ გარეთ ხეებზე ჩამოკიდებენო“ (Lat. т. I, вып. 2, стр. 410).

კოლხების მეფეები მთის წვერზე აგებულ კოშკებში ცხოვრობდნენ თურმე, საზოგადო ხარჯით იკვებებოდნენ და მათ იცავდნენ საგანგებო მცველები. კოლხები ამასთანავე გულადი და მეომარი ხალხი ყოფილა. სალაშქროდ გამოდიოდნენ თავიანთი სარდლების მეთაურობით და ჰეროდოტეს მოწმობით იარაღად ხმარობდნენ: პატარა

#26#

ფარებს, მოკლე შუბებსა და საომარ დანებს (Lat. I, 57). ქსენოფონტეს ცნობით: „მოსინიკებს მარჯვენა ხელში ეჭირათ ძვლის ფარი,

Отступление десяти тысяч греков от Ефрата до Трапезунда через Закавказье (Исторические записки, Акад. Наук СССР., Москва, 1937 г., т. I, стр. 103-128).

¹³ მათრობელა თაფლი მთიან სამეგრელოში დღესაც მოიპოვება. ამ თაფლს აქ უწოდებენ „შქერის თაფლს“, რომელიც თხელია და ნაკლები სიტკბოს მქონეც.

მარცხენა ხელში შუბი, ტანზე ეცვათ სქელი ნაქსოვი პერანგი რომელიც მუხლამდე წვდებოდათ. თავზე ეხურათ ტყავის მუზარადი და აგრეთვე ატარებდნენ რკინის ცულეებს“ (Лат. I, 80).

კოლხების რელიგიური რწმენის შესახებ ბერძნულ-რომაულ მწერლობაში შედარებით მცირე ცნობები მოიპოვება¹⁴, რომელთა მიხედვით ირკვევა, რომ კოლხებს სარწმუნოებრივი ურთიერთობა ჰქონია ძველ საბერძნეთთან და ირანთან.

არრიანეს მოწმობით (II საუკ. ახ. წ.) მდინარე ფაზისის შესავალთან მარცხნივ მხარეს, აღმართულია ფაზიანების ღმერთი ქალი, რომელიც გარეგნულ გამოსახულებით ღმერთ-ქალი რეა არისო (Лат. I, 220).

ასეთივე ცნობა მოეპოვება პავზანიუსს, თავის „ელადის აღწერაში“ 173 წ. ახ. წ. იგი ამბობს: „სპარტაში ყველაზე უძველესი სიწმინდე არის საკურთხეველი არეიასი, რომლის ქანდაკება როგორც ამბობენ, დიოსკურებს გადმოუტანიათ კოლხეთიდანო“ (Лат. I, 2, 572).

ამასთანავე პავზანიოსი გადმოგვცემს, რომ კოლხეთში დიდ პატივცემაში ყოფილა აგრეთვე ათინა ასინისელისა, რომელსაც იქ საკურთხეველიც ჰქონია.

ამ გარედან შემოსულ ბერძნულ-რომაულ კულტებთან კოლხეთში გავრცელებული ყოფილა ხეთა თაყვანისცემა. პროკოპი კესარიელის მოწმობით ტყეების თაყვანისცემა ძლიერ გავრცელებული ყოფილა

#27#
განსაკუთრებით აფხაზეთში სადაც უმთავრესად თაყვანს სცემდენ

¹⁴ საზოგადოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი მწერლები კოლხეთის აღწერის დროს იქაურ ადგილობრივი სახელით კი არ იხსენიებენ, არამედ თითოეულ მათგანს კულტის მსგავსების მიხედვით აძლევენ შესატყვისი ბერძნული ღმერთის სახელს, მაგალითად, მზისას – აპოლონს უწოდებენ, ტყისა და ნადირისას – არტემიდა, ბრძოლისას – არესს და სხვა. ამიტომ ჩვენ არ ვიცით, ძველ კოლხეთში, თუ რა ადგილობრივ სახელს ატარებდნენ ის ღმერთები, რომლებიც მოხსენიებული არიან ბერძნულ წყაროებში, რომ კოლხეთში არტემის (მთვარე) და მისი ძმის აპოლონის (მზე) კულტი და ტაძარი არსებულა, ამას ადასტურებს 1899 წ. ყუბანის ოლქში აღმოჩენილი ერთი ვერცხლის ფიალა, რომელზედაც დაცულია ასეთი შესანიშნავი ბერძნული წარწერა: „მე ვარ (ვეკუთვნი) აპოლონ წინამძღოლს, რომელიც ფაზისშია (ან ფაზისელს – ფოთელს)“. ეს ფიალა დათარიღებულია V ს ძ. წ. (იხ. Изв. Археол. Комиссии, вып. I, 1901 г. стр. 99-100, 18; М. И. Росторцев, Скифия и Босфор, Лгр. 1925 г., стр. 571.

მუხას¹⁵.

ირანის პოლიტიკურ-კულტურულ გავლენასთან დაკავშირებით ძველ კოლხეთში გავრცელებული ყოფილა მაზდეანური რწმენაც, რაც გამოიხატებოდა ცეცხლის თაყვანისცემაში, რასაც სხვათა შორის ისიც მოწმობს, რომ მაზდეანური ჩვეულების მიხედვით კოლხეთშიაც სასტიკად ყოფილა აკრძალული მიცვალებულის დასაფლავება მიწაში, რომელიც წმინდა სტიქიონად ითვლებოდა.

ქრისტიანობაც პირველ საუკუნიდან გავრცელდა კოლხეთში, ამ ახალი რწმენის შემომტანი და გამავრცელებელი იყვნენ რომიდან კოლხეთში გადასახლებული ქრისტიანობის პირველი მქადაგებლები.

თეოდორიტე კიპრელის მოწმობით, ქ. ბიჭვინტა რომაელებმა აქციეს იმდროინდელ დასასჯელ ადგილად, სადაც სხვათა შორის გადასახლეს იოანე ღვთისმეტყველიო.

კოლხეთში ქრისტიანობის გავრცელებას ის გარემოებაც მოწმობს, რომ პირველ მსოფლიო კრებას ნიკეაში 325 წ. დასწრებია ქ. ფაზისის (ფოთის) ეპისკოპოსი.

ძველი მწერლების ცნობების მიხედვით ძველი კოლხეთი კულტურულ-ეკონომიკურად საკმაოდ დაწინაურებული ქვეყანა ყოფილა, ამას ხელს უწყობდა სხვათა შორის თვით კოლხეთის გეოგრაფიული მდებარეობა, რომელსაც ეჭირა შავი ზღვის სანაპიროები, აქედან გადიოდა ინდოეთისაკენ მიმავალი დიდი სავაჭრო გზა. თვით კოლხელებიც დაწინაურებული ყოფილან ვაჭრობაში და ხელოსნობაში, განსაკუთრებით ლითონის დამუშავებაში. ამ დარგში თავი გამოჩენიათ მოსინიკებს, რომლებიც ამზადებდნენ განსაკუთრებული ელვარების მქონე თითბრის ჭურჭელს „მოსინად“ წოდებულს.

სტრაბონის მოწმობით, მის დროსაც კოლხიდელებს ბლომად

¹⁵ მუხას თაყვანისცემა დაკავშირებული იყო მზის ღვთაების კულტთან და მუხაც მზის ღვთაების სადგომად ითვლებოდა. ჩვენში ამ რწმენის გადანაშთები დღემდის მოიპოვება: ქართლში განთქმულია რკონი, სადაც დგას დიდი ცაცხვის ხე და მას თაყვანსა სცემენ. აფხაზები მუხას უმართავენ დღესასწაულს „ამშაპ“ და მუხას თაყვანსა სცემენ. სამეგრელოში ცნობილი იყო მარტვილის დიდი მუხა „ჭყონ-დიდი“. ამასთან არის აგრეთვე დაკავშირებული ხატის ტყეების არსებობაც. ამ ტყეებს ხატის შიშით, ხელს ვერ ახლებდნენ და იცავდნენ მას, როგორც სიწმინდეს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, 1927 გვ. 86-89. ს. მაკალათია. ახალწელიწადი საქართველოში. თბილისი. 1927 წ.

გამოჰქონდათ მადნებიდან ოქრო, ვერცხლი და რკინა. სვანეთის ოქ-
#28#

როს ქვიშიან ნაკადულების შესახებ ძველმა მწერლებმა მრავალი
თქმულება დაგვიტოვეს¹⁶.

ლითონისაგან კოლხიდელები სახმარ ჭურჭელთან ერთად ამზადე-
ბდნენ აგრეთვე სამკაულებსაც. თავიანთი ნაწარმოები მათ გასასყი-
დად გამოჰქონდათ შინაურ და უცხოეთის ბაზარზე.

ამას გარდა უცხოეთის ბაზარზე გასასყიდად გამოჰქონდათ: ხომალ-
დების ასაშენებელი ხე-ტყე, სელი, კანაფი, ცვილი, კუპრი და სხვა.
სელისაგან კოლხები ქსოვდნენ საუკეთესო ტილოს, რომელიც ერთ-
გვარ მეტოქეობას უწევდა თურმე ეგვიპტურ ტილოს. „ეს ქვეყანა
მდიდარია სხვადასხვა ნაყოფით და გემთსაშენი მასალითო.
მზადდება დიდძალი ხე-ტყე, რომელიც გადააქვთ მდინარეების სა-
შუალებით, ჭარბად ამზადებენ ტილოს, ცვილს, კუპრს და სხვა. ტი-
ლოს დამზადებაში მათ სახელიც მოიხვეჭეს და აქაური ტილო
გააქვთ უცხოეთის ქვეყნებში“ (Iat. I, 137).

ჰეროდოტეს მოწმობით: „მარტო კოლხები აკეთებენ ტილოს იმ
რიგადვე როგორც ეგვიპტელები. ბერძნები სარდონის სელს ეძახიან
იმ სელს, რომელიც კოლხეთიდან მოაქვთ, ეგვიპტიდან შემოტანილ
სელს კი ეგვიპტურს უწოდებენ“ (Iat. I, 9).

კოლხეთში მიწათმოქმედებაც საკმაოდ განვითარებული იყო, მოჰ-
ყავდათ საკმაო დიდი რაოდენობის ხორბლეული, რომლის შესანა-
ხად დიდ სარდაფებსაც კი აგებდნენ. მისდევდნენ აგრეთვე მესაქონ-
ლეობას. ქსენოფონტეს ცნობით, კოლხები ტრაპეზუნით აგზავნიდნენ
მსხვილფეხა საქონელს გასასყიდად სხვადასხვა ქვეყნებში.

კოლხეთში კარგი სავაჭრო ქალაქებიც არსებობდა, მათ შორის
ცნობილი იყო დიოსკურია (სებასტოპოლისი). დიოსკურიას ფართო

¹⁶ მათ შორის ყველაზე საყურადღებო ცნობა სტრაბონს აქვს თავის გეო-
გრაფიულ აღწერაში, როდესაც ის ეხება სვანეთს, ამბობს, რომ „ამ ქვეყნის ნა-
კადულებს თან მოაქვთ ოქროს ქვიშა, რომელსაც მკვიდრი მაცხოვრებლები და-
ჩხვლეტილ გობებისა და გრძელ-ბეწვიან ტყავის შემწეობით აგროვებენო. ამ გა-
რემოებამ დაბადაო, ამბობენ ზოგიერთები. ოქროს მატყლოვან ვერძის მითი“ –
(აღ. ჭყონია, გვ. 206; Iat., I, გვ. 138). ეს ცნობა ჩვენმა დრომ სინამდვილედ აქ-
ცია. დღეს უკვე სვანეთში, ენგურსა და მის შენაკადებში სწარმოებს ოქროს ძიე-
ბა ფართო მასშტაბით და ოქროსაც საკმაო რაოდენობით პოულობენ.

სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდა მეზობელ ქვეყნებთან. უმთავრესი სავაჭრო საგანი მისი ალემბიცემობისა მარლი იყო. სტრაბონის მოწმობით, ქალაქი დიოსკურია წარმოადგენდა საერთო სავაჭრო ადგილს გარშემო მცხოვრებთათვის. აქ იკრიბებოდა 70 სხვადასხვა ენაზე მოსაუბრე ერიო (Jat. I, 136). მეორე მნიშვნელოვანი სავაჭრო

ქრო ქალაქი კოლხეთისა, განსაკუთრებით საგარეო ვაჭრობაში იყო ქალ. ფაზისი (ფოთი), რომელიც მდებარეობდა ინდოეთის სავაჭრო გზაზე და წარმოადგენდა სავაჭრო საქონელის ბრუნვის დიდ ნავსადგურს.

ინდოეთის ამ სავაჭრო გზაზე საქონლის გადაზიდვა სწარმოებდა ამგვარად: ქალ. ფაზისიდან მდ. ფაზისით (რიონით) სავაჭრო საქონელი გადაჰქონდათ ნავებით ციხე-ქალაქ სარაპანამდის, აქედან საქონელი უნდა გადაეზიდათ ზურგით ან სახედრებით მდ. ყვირილას დაკლანკნულ ხეობებში სადაც ასოცჯერ უნდა გადასულიყვნენ ხიდებზე, შემდეგ ოთხი დღის საურმე გზით საქონელი გადაჰქონდათ მტკვრის ხეობაში (ბორჯომის ხეობა). ამ საქონელს ისევ ნავებზე გადატვირთავდნ და იგი მტკვრის კასპიის ზღვამდის ჩაჰქონდათ, საიდანაც გზა ინდოეთისაკენ მიდიოდა.

ერთი სიტყვით, ძველად ცნობილი იყო ინდოეთის სავაჭრო გზა, რომელიც ირკანის (კასპიის) ზღვით შემოდიოდა მტკვრის ხეობით ალბანია-იბერიაში და შემდეგ ყვირილა-რიონით კოლხეთში. მას ბოლო ჰქონდა ქალ. ფაზისში. ამ სავაჭრო გზით უცხოელებთან ერთად, რასაკვირველია, კოლხებიც სარგებლობდნ და ისინიც გაცხოველებულ მონაწილეობას იღებდნენ იმ დიდ ვაჭრობაში, რომელიც ამ გზის მეშვეობით სწარმოებდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის. კოლხებს მჭიდრო სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ შავი ზღვის პირას მდებარე საბერძნეთის ახალშენებთან და ეს გარემოება ხელს უწყობდა კოლხეთის საბერძნეთთან კულტურულ-ეკონომიურ დაახლოებას. ვაჭრობის განვითარება-დაწინაურებას ჩქარა მოჰყვა ფულის ნიშნების ტრიალი და ბერძნული ფულების წაბადულობით უკვე მე-V საუკუნიდან ძვ.წ. კოლხეთშიც ჩნდება საკუთარი ფული, რომელიც ცნობილია „კოლხურად“. ვერცხლის ეს ფულები იჭრებოდა დიდრაქმიანი და ნახევარ დრაქმიანი (წვრილი) და მრავალია აღმო-

ჩენილი დღევანდელი სამეგრელოს ტერიტორიის ფარგლებში. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ასეთი ფულები სხვაგან არ არის აღმოჩენილი და ეტყობა იგი უმთავრესად ტრიალებდა კოლხეთის ფარგლებში. კოლხური ფულის ერთ მხარეზე ამოკვეთილია გრძელ თმიანი ქალის თავის პროფილი, რომელიც რკალშია ჩასმული, მეორე მხარეს კი ხარის თავი, რომელიც ქვეყნის მეურნეობის მთავარ დარგის, მესაქონლეობის მაჩვენებელია და თვით ფულის პირვანდელი სახელწოდებაც ამ სავაჭრო (სავალუტო) საქონლის ექვივალენტი იყო. ამას ისიც მოწმობს, რომ ფულის აღმნიშვნელი ძველი ლათინური ტერმინი „პეკუნია“ პირუტყვს ნიშნავდა. ასეთივე მნიშვნე-

#30#
ლობით იხმარებოდა ძველი ქართული „ხვასტაგი“ რაც ერთი და იმავე დროს ნიშნავდა ფულსა და ოთხფეხა საქონელს.

ფულის მოჭრა ამასთანავე დამოკიდებულია ძვირფასი ლითონის მარაგზე და კოლხური ვერცხლის ფულების სიმრავლე აშკარად ამოწმებს ძველი მწერლების ცნობებს კოლხეთის ამ მხრივ სიმდიდრის შესახებ¹⁷.

განვითარებული ვაჭრობა მოითხოვდა სათანადო ხელშეწყობის პირობებს: ადვილ მისვლა-მიმოსვლას, კარგ გზებს, დასასვენებელ სადგურებს, გზის დაცვა-უშიშროებას, პირად და ქონებრივ ხელშეუხებლობას და სხვა. კოლხებს მართლაც უზრუნვიათ ამ სავაჭრო გზის მოწესრიგებისათვის. გზების ნაპირას აღმართული ყოფილა ქვის ფიქალები (ტაბლიცები), რომლებზედაც ნაჩვენებია იყო გზების მიმართულებები და მგზავრთათვის დასასვენებელი ადგილები. გზების მიმართულების ცოდნაში კოლხები დახელოვნებულნი ყოფილან, რასაც ფიცარზე ხატავდნენ, რუკის მსგავსად და მგზავრობის დროს თან ატარებდნენ თურმე (carl Retter; ალ ჭყონია, გვ. 124).

აპოლონ როდოსელის (argonaut. VI; *Παρ.*, I, 2, 422) და მისის სხოლიასტის სიტყვით კოლხიდელებს ძველთაგანვე ჰქონდათ წინაპართაგან

¹⁷ კოლხური ფულები ჩნდება მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, ძველი კოლხეთის ისტორიულ ფარგლებში, აღმოსავლეთ საქართველოში კი ის იშვიათია. რაც შეეხება მეზობელ ქვეყნებს, რომლებთანაც კოლხეთს კულტურულ-ეკონომიკური კავშირი ჰქონდა. კოლხური ფულები აქაც არ აღმოჩენილა, კოლხური ფულები ტრიალებდა VI-1 ს. ძვ. წ., (ს. მაკალათია, კოლხური დიდრაქმა, საქ. მუზეუმის მოამბე, ტ VII, 1933 წლ. გვ. 193-202).

დასწავლილი ზღვისა და ხმელეთის გზების ფირფიტებზე გამოხატვა თავიანთ სამგზავროდ. ეს ფირფიტები ჯერ

#31#

ქვისა იყო და შემდეგ ხისა. მათ ეწოდებოდათ კურბეისი. უეჭველია, რომ ეს ფირფიტები ნასახია ლანდქარტებისა და ადვილი საფიქრებელია, რომ ჰეროდოტეს თვალწინ ჰქონდა ამისთანა ფირფიტები, როცა ჩამოსთვალა ჩრდილოეთის ერთა სავაჭრო გზები ბორისთენისა და პონტის მიდამოებში (ალ. ჭყონია, გვ. 125).

სტრაბონისა და პლინის მოწმობით, მდ. ყვირილაზე სავაჭრო ხასიათის დიდი შენობები ყოფილა გაშენებული. რომ არ შეფერხებულიყო ნაოსნობა, ადგილობრივი ხელისუფლება ზრუნავდა რიონისა, ყვირილასი და მტკვრის ხეობების ამოწმენდაზე და სურამის ქედზე გადასასვლელი გზის დაცვა-შეკეთებაზე. მდინარეებზე გადასასვლელად ხიდები ყოფილა გამართული. სტრაბონის ამბობს:

„ფაზის მდინარე ჯერ ნელ-ნელა და ფრიად მიხვეულ-მოხვეულად მიდის, რასაც ამტკიცებს ის ასოცი ხიდი, რომელიც გადებულია იქ და რომლის შემწეობით კაცმა უნდა გადაიაროს და გადმოიაროს ეს მდინარე“¹⁸ (ალ. ჭყონია, გვ. 210; *Lat.*, I, გვ. 139).

პ. უსლარის აზრით, ინდოეთიდან წამოღებული საქონელი კასპიის ზღვიდან შავზღვამდე მრავალჯერ უნდა ამოეზიდნათ მდინარეებიდან და ხან ხმელეთით და ხან ისევ მდინარეებით უნდა ეტარებინათ. ყოველივე ეს ნიშნები სატრანზიტო ვაჭრობისა ამტკიცებს, რომ კავკასიაში მიმოსვლა კეთილმოწყობილი ყოფილა და უშიშარი. ეჭვს გარეშეა, რომ უძველეს დროში ფაზისზე (რიონზე) დაკყვდათ სავაჭრო გემები. შორაპნის ზევით საქონელი დაჰქონდათ მდინარის ზემო ნაწილის გაყოლება, დაკლაკნილ ხევში, სადაც ასოცჯერ უნდა გადასულიყვნენ ხიდებზე (П. К. Услар, გვ. 425-426). კულტურულ-ეკონომიურად დაწინაურებულ კოლხეთს უნდა ჰქონოდა თავისი მწერლობაც, მაგრამ ამის შესახებ ჩვენ ცნობები არ მოგვეპოვება. არსებული წყაროების მიხედვით ირკვევა, რომ კოლხები

¹⁸ კლასიკური მწერლები ფაზისის სახელწოდებას ხშირად ურევენ და ამ სახელით, გარდა რიონისა, ზოგჯერ იხსენიებენ ხან ჭოროხს და ხან ყვირილას. ამ შემთხვევაში კი ფაზისად სტრაბონი გულისხმობს ყვირილას, რომელიც შორაპნის ქვემოთ ერთვის რიონს.

სარგებლობდენ ბერძნული დამწერლობით, რასაც მოწმობს სხვა-
თაშორის კოლხურ ფულებზე გამოსახული ბერძნული ასოები და ა
გრეთვე კოლხეთის მეფის არისტარხის ფულზე ბერძნული წარ-
წერა¹⁹.

#32#

საბერძნეთ-რომსა და კოლხეთს შორის კულტურულ ურთიერთო-
ბას მოწმობს აგრეთვე კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ანტი-
კური პერიოდის არქეოლოგიური ნაშთები. მათ შორის საყურად-
ღებოა 1933 წ დაბლაგომში (სამტრედიის რაიონი) აღმოჩენი-
ლი ქვევრის სამარხები, რომელშიც აღმოჩნდა ოქროსა და ვერცხ-
ლის სამკაულები და წვრილი კოლხური ვერცხლის ფულები. დაბლა-
გომის ეს სამარხები ეკუთვნის III - I საუკ. ჩვენ წელთაღრიცხვამდის²⁰.
თვით დაბლაგომი მდებარეობს ისტორიულად მნიშვნელოვან მუხი-
რისის მხარეში მდ. რიონსა და ცხენისწყალს შორის. ეს ადგი-
ლი აღწერილი აქვთ ბიზანტიელ მწერლებს როგორც მდიდარი და
ნაყოფიერი კუთხე კოლხეთისა²¹.

ასეთივე მნიშვნელოვანია სოფ. ბორში (ხარაგაულის რაიონი) აღ-
მოჩენილი ძვირფასი განძი, რომელიც შეიცავდა ვერცხლის ჭურჭელსა
და სამკაულებს. ამ ნივთების ნაკეთობა და სტილი რომაულია და ეკუთ-
ვნის I საუკ. ჩვენ დროს²². ბორი მდებარეობს ძველ ციხე - ქალაქ შორაპან-
თან, რომელიც წარმოადგენდა კოლხეთის დიდ სავაჭრო ცენტრს.

1930 წელს ენგურის პირას სოფ თაგელონში (ზუგდიდის რაიო-
ნი) აღმოჩნდა მაღალი ხელოვნებით შესრულებული ოქროსაგან გამო-
ქანდაკებული ირმის თავი, ოქროს სამკაულები, ვერცხლის ფიალა
და სხვა. ეს ნივთები ეკუთვნის I საუკ. ახ. წ.²³

ამავე სტილისა და ხელოვნების ნივთები აღმოჩნდა აგრეთვე 1929

¹⁹ О. Ф. Ретовский, Драхма Аристарха Колхидского. ТМН О-ва, III, გვ. 1; Е. А. Пахомов, Монеты Грузии, გვ. 607.

²⁰ დაბლაგომის არქეოლოგიურ გათხრებს ჩვენ ვაწარმოებდით 1933 წელს განათხარი მასალა დამუშავებულია და დაიბეჭდა (იხ. С. Макалатия Археологические находки в Даблагоми и Агаяни, Советская Археология, т. V, 1940 г., стр. 265-271).

²¹ პროკოპი კესარიელი, იხ. მოხირისი, გეორგიკა., ბიზანტ. მწერ. ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II, თბილისი, 1934 წ., გვ. 73, 90, 163, 166, 167, 178.

²² Придик, Новые Кавказские клады, МАР, стр. 34, 101-109.

²³ А. Амиранашвили, Новая находка в низовых р. Ингура. Тбил. 1935 г.

წელს სოფ. ნოსირში. მათში შესანიშნავია გველის ქანდაკება ოქრო-
სი, ბეჭდები, ღილები და სხვა. ნოსირი აბაშასა და ტეხურას შუა
არის მოთავსებული, სწორედ იმ ადგილას, სადაც დიდი საომარი
ოპერაციები სწარმოებდა რომსა და ირანს შორის კოლხეთის დასა-
#33#

პრობად. მის სამხრეთით იყო ციხე-სიმაგრე ნესოსი დღევანდელი
ისულეთი, ჩრდილოეთით კი არქეოპოლისი, ახლა ნოქალაქევი²⁴.

საყურადღებოა, რომ ასეთივე აღმოჩენას ადგილი ჰქონდა არქეო-
პოლისის (ნოქალაქევის) მახლობლად, მდ. აბაშის პირას, სოფ.
ბანძაში 1923 წელს. აქ აღმოჩნდა რომის ბატონობის პერიოდის
სამკაულები, ვერცხლის ფიალა და იმპერატორ ანტონინეს ვერც-
ხლის ფული²⁵.

ცნობილია, რომ ანტონინე კეისარი განსაკუთრებულ ყურად-
ღებას აქცევდა ლაზიკის (კოლხეთის) სამეფოს, რომელიც მისივე
მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა. ლაზიკის მეფედ მას ბაკური
(Pacorum) დაუნიშნავს²⁶.

#34#

ბანძის მახლობლად სოფ. სეფიეთში რომელიც 7 კილომეტრით
არის დაშორებული ნოქალაქევს (ძველ არქეოპოლისს), 1931 წელს
აღმოჩნდა რომაული ფულების დიდი განძი, რომელიც შეიცავდა
500 ც. ვერცხლის ფულს. ეს ფულები მოჭრილია სხვადასხვა
დროს იმპერატორ ტრაიანედან (98-117 წ.) დაწყებული – თავრდება
ალექსანდრე სევერით (222-235 წ.), სულ 14 იმპერატორის მიერ
მოჭრილი ვერცხლის ფულებია²⁷. სოფ. სეფიეთი აბაშის პირას მდე-
ბარეობს და ეს ადგილი წარმოადგენდა ირან-ბიზანტიის ბრძოლე-
ბის ერთ-ერთ ასპარეზს.

რომაული ფულების ასეთი დიდი განძის აღმოჩენა კოლხეთის ტე-
რიტორიაზე მეორე შემთხვევად უნდა ჩაითვალოს. პირველ ასეთ
აღმოჩენას ადგილი ჰქონდა სოფ. გერზეულში, სოხუმის რაიონში

²⁴ იხ. გეორგიკა, შენიშვნა. გვ 189.

²⁵ ს. მაკალათია, 1920-1924 წლ. საქარ. აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპ.
დათარიღებისათვის. საქარ. მუზ. მოამბე, IV, თბილ., 1928 წ., გვ. 182-185

²⁶ იხ. Латышев, т. 2, вып. 2, გვ. 194; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის
ისტორია, წ. 1, გვ. 161.

²⁷ ეს განძი ჩემ მიერ შესწავლილია და გამოსაცემად არის დამზადებული.

(ძველი კოლხეთის ტერიტორია), სადაც აღმოჩნდა 467 ცალი რომაული ვერცხლის ფულები კაბადოკიის კეისარისათვის მოჭრილი. ფულების ეს განძი ეკუთვნის I - II საუკ. ახ. წ. და იგი იჭრებოდა იმპერატორ ნერონიდან (54-68) ლუცი ვერონამდის (161-169 წ.)²⁸.

ყველა ეს აღმოჩენები ადასტურებენ კლასიკური მწერლების ცნობებს ძველი კოლხეთის მოსახლეობის კულტურულ-ეკონომიური განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეს.

2. ლაზიკა, ეგრისი.

რომაელების შემოსევის შემდეგ, როგორც ჩვენ უკვე ავღნიშნეთ ძველი კოლხეთის პოლიტიკური მესვეურობა გადადის ლაზების ან ეგრისელების ხელში და მთელ ამ მხარესაც რომაელებმა უწოდეს „ლაზიკა“, მაგრამ ამის შემდეგაც ამ მხარეს დიდხანს შერჩა პარალელურად თავისი პირვანდელი სახელწოდება კოლხეთიც და რომაულ-ბერძნულ მწერლობაში ლაზიკა გაიგივებულია კოლხეთთან. პროკოპი კესარიელი, რომელიც ცხოვრობდა VI საუკ.

პირველ ნახევარში, თავის თხზულებაში «De bello Gothico» IV, ამბობს, რომ „კოლხიდა, რომელსაც ახლა ლაზიკე ეწოდება, ძველითგანვე სპარსელთა ქვეშევრდომი იყო“²⁹. ამასვე იმეორებს იოანე #35#

ლიდე (VI საუკ.): „ევროპაშია კოლხიკე, რომელსაც ახლა ლაზიკეს ეძახიან“-ო (იქვე, გვ. 205). არიანეს უსახელო რედაქტორი (V საუკ. ახალი წ.) ამტკიცებს: „დიოსკურიიდან ანუ სებასტოპოლიდან მდ. აფსასამდე უწინ ცხოვრობდა ხალხი, რომელიც იწოდებოდა კოლხებად და რომელსაც ახლა შეერქვათ ლაზები“-ო (Lat., I, გვ. 275)ю

²⁸ М. М. Иващенко, Герзеульский клад монет Кесарии Кападокийской (Изд. ГАИМК. т. VII, вып. X, Ленинград, 1931 г.)

²⁹ „გეორგიკა“, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II, საქარ. საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამოცემა, თბილისი, 1934 წ., გვ. 21.

ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ V-VI საუკუნის ცნობილი ბიზანტიელი მწერლები, განსაკუთრებით პროკოპი კესარიელი და აგათია სქოლასტიკოსი, რომლებსაც მოეპოვებათ ყველაზე ვრცელი ცნობები ლაზიკის შესახებ, ხშირად მას იხსენიებენ კოლხეთის სახელწოდებით.

ლაზურ-მეგრული ტომობრივი სახელწოდება ლაზი სვანური წარმოშობისაა „ზან“ ან „ჰან“, რასაც მოწმობს ის ფაქტი, რომ სვანები მეგრელებს დღესაც ეძახიან „ზანარ“-ს, სამეგრელოს კი „ზან“-ს.

აკად ნ. მარის თქმით: „ტერმინი „ლაზ“ არის ელინიზირებული ფორმა „ზანები“-ს ან იგივე „ჰანები“-ს ქვეყნის სახელწოდებისა. ის წარმოშობილია პრეფიქსი la(-zen-i)-ის“ დახმარებით, მაგრამ იგი წარმოშობით არც ჰანურია და არც მეგრული, ის შეიძლება იყოს ნაშთი იაფეტური შტოს სვანური ჯგუფის რომელიმე ენისა, სახელწოდება „ჰანი“ გადაქონდათ მეგრელებზედაც; ლაზიკის ქვეშ ხშირად იგულისხმებოდა სამეგრელო, როგორც მაგალითად, იმპერატორ ჰერაკლეს დროს მეგრელების სახელწოდება ვრცელდებოდა ჰანებზედაც. სამეგრელოს ქვეშ ესმოდათ ლაზიკა, ამიტომ ხშირად ტრაპიზონის შესახებ ვკითხულობთ, რომ ეს ქალაქი იმყოფება სამეგრელოშიო“³⁰.

ლაზურ-მეგრულ სამეფოს ეს რომაულ - ბიზანტიური სახელწოდება – ლაზიკა ქართულ საისტორიო მწერლობაში არ იხსენიება. ქართულ მატრიანეში იგი ცნობილია „ეგრისი“-ს³¹ სამეფოს სახელწოდებით.

აქედან არის ნაწარმოები მეგრელების სატომო სახელი ძველ სომხურში „ეგრ“ და აფხაზური აგრუა. ამ ფუძიდან „ეგრ“

#36#

ნაწარმოებია ქართული მ-ეგრ-ელი და ადგილობრივი (მეგრული)

³⁰ Н. Марр, Крещение армян, грузин, Абхазов и аланов (Зап. Вост. От. Имп. Рус. Археол. Общ. т. XVI, стр. 165-166); его же, Из поездки в Турецкий Лазистан, СПб, 1900 г., стр. 571).

³¹ ლეონტი მროველი, ცხოვრება მეფეთა (იხ. მარიამ დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, თბ. 1916 წ., გვ. 2-3, 10, 19-21). ვახუშტი, აღწერა ეგრისის ქვეყნისა, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1904 წ. გვ. 255. ს. ჯანაშია, ეგრისის სამეფოს წარმოშობა, თბილ., უნივერსიტეტის შრომები, ტ. I, თბილ., 1936 წ., გვ. 266-276.

მ-არგ-ალი³². ეს ფორმა მოცემულია აგრეთვე პტოლემეს „მანრა-
ლებში“. თავის გეოგრაფიულ აღწერაში ის ამბობს, რომ „კოლ-
ხეთის ზღვისპირა ნაწილში მოსახლეობენ ლაზები, ზემოგანში კი
მანრალეები (მეგრელები) და ხალხი, რომლებიც ცხოვრობენ ეკრეკტი-
კის ქვეყანაში“-ო (Lat., I, 241).

ერთი სიტყვით, აქედან ირკვევა, რომ სამეგრელოს ძველი ქარ-
თული სახელწოდება – ეგრისი და შემდეგში აქედან ნაწარმოები
სა-მ-ეგრ- ელო აღნიშნავდა რომაულ-ბიზანტიურ ლაზიკას.

ქართველ მემატიანეს ლეონტი მროველს სახელწოდება ეგ-
რისი გამოჰყავს მეგრელების მითიური წინაპარი – ეგროსისაგან და
იგი იძლევა ამის წარმოშობის ასეთ სქემას: „პირველად ვახსენოთ
ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართუელთა, რანთა და მოვაკნელთა,
ჰერთა და ლეკთა და მეგრელთა ამა ნათესავთა ერთი იყო მამა სახე-
ლით თარგამოს. ესე თარგამოს იყო ძე თარშისი ძის წული იაფე-
თისი ნოეს ძისა“-ო (იხ. ქარ. ცხოვრება, გვ. 1). ლეონტის თეორიით
ამ თარგამოსს ჰყოლია რვა გმირი შვილი: ჰაოსი, ქართლოსი, ბარ-
დოსი, მოვაკან, ლეკ, ჰეროს, კავკას და ეგროსი, რომლისაგანაც მე-
გრელები წარმოშობილან³³.

ეგროსისათვის თარგამოსს მიუცია დღევანდელი დასავლეთი სა-
ქართველო: „ეგროსსა მისცა ქვეყანა ზღვის ყურისა და უჩინა საზ-
ღვარი აღმოსავლით მთა ლიხი, დასავლით ზღვა. ხოლო ამან
ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი ეგრისი. აწ მას
ადგილსა ჰქვია ზედია“ (ქარ. ცხოვ. გვ. 3).

ამგვარად ლეონტი მროველის ზღაპრული თეორიით მეგრელები
წარმოშობილან ეგროსისაგან, დასახლებულან დასავლეთ საქართვე-
ლოში და მათ ქვეყანასაც ეგრისი დარქმევია. ლეონტი მროველის
#37#

³² И. В. Мегрелидзе, Лазский и мегрельский слой в гурийском
(Труды инст. Языка и мышления им. Н.Я. Марра, Ленинград, 1938, стр. 67)
ს. კაკაბაძე, სახელწოდება „მარგ-ალი“-ს წარმოშობას უკავშირებს კოლ-
ხეთში მოსახლე ტომს „მარ“-ს, რომელსაც ჰეკატე მოსინიკიების მეზობლად ასახე-
ლებს (იხ. ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები,
საისტორიო მოამბე, I, თბილისი, 1934 წ. გვ. 66).

³³ საყურადღებოა, რომ ბერძენ მწერალს ეპიფანეს (IV საუკ.) ლაზები ნოეს
შვილის სემის შთამომავლად მიაჩნდა (Lat., I, 707).

ამ ეპიზოდური და საეჭვო ხასიათის თხრობის გარდა სხვა ცნობები III-IV საუკუნის ეგრისის შესახებ ქართული საისტორიო მწერლობაში ჩვენ არ მოგვეპოვება. აღნიშნული პერიოდის ეგრის-ლაზიკის ისტორიის შესწავლისა და გაცნობის საშუალებას იძლევა ბიზანტიური საისტორიო წყაროები, რომელშიაც იგი ცნობილია მხოლოდ ლაზიკის სახელწოდებით. ამიტომ ეგრისის ნაცვლად ჩვენ აქ ვხმარობთ სახელწოდება ლაზიკას, როგორც ეს სახელწოდება მიღებული და განმტკიცებულია საისტორიო მწერლობაში.

ლაზიკის სამეფო მოქცეული იყო ძველი კოლხეთის საზღვრებში, რომელიც შეიცავდა მთელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიას. მისი სამხრეთ-დასავლეთით ცხოვრობდნენ მათივე მონათესავე ტომი სანები ან ჭანები, რომელთა საზღვარი აღწევდა ტრაპეზუნტამდე. აგათია სქოლასტიკოსის ცნობით: „ჭანები ცხოვრობენ ექვსინის პონტოს სამხრეთით ქ. ტრაპეზუნტის ქვემოთ“-ო³⁴.

ლაზიკის სამეფოში მოსახლეობდნენ შემდეგი ტომები: თვით ლაზ-მეგრელები, წინათ კოლხებად წოდებული. პროკოპი კესარიელი ამბობს: „კოლხები შეუძლებელია არ იყვნენ იგივე ლაზები, ვინაიდან ფაზის მდინარეზე მოსახლეობენ. ხოლო სახელი „კოლხები“, როგორც სხვა მრავალი ტომისა, ამჟამად „ლაზთა“ სახელით შეიცვალა“ (გეორგიკა, გვ. 91).

ამასვე იმეორებს აგათია სქოლასტიკოსი, რომელიც ამბობს: „ლაზებს რომ ძველად კოლხები ეწოდებოდათ და სწორედ ისინი არიან ამაში ეჭვი არ შეეპარება არავის, თუ კი ის გაეცნობა ფაზისის, კავკასიისა და მათ გარშემო მდებარე ქვეყნების მოსახლეობას“-ო (ბიზ. მწერ. ცნობები, ტ. III, გვ. 27).

ამ ლაზ-მეგრულ ტომს ეჭირა ლაზიკის ცენტრალური ტერიტორია რიონ-ჭოროხის ხეობა მათი შენაკადებით. პტოლემეს ცნობის მიხედვით ზღვისპირი და ჭოროხის ხეობა ეჭირა ლაზურ მოსახლეობას, ზეგანი და რიონის (ფაზისის) ხეობა კი მეგრელებს.

ლაზიკის სამეფოში შედიოდნენ აბაზგები (აფხაზები), რომლებიც ემორჩილებოდნენ ლაზთა მეფეებს: „ზღვის პირას, ამბობს პროკოპი

³⁴ ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. III, სახუნტის გამოცემა, თბ, 1936 წ. გვ. 181

კესარიელი, აბაზგები მოსახლეობენ, რომელთა საბინადრო ადგილი კავკასიონის მთებამდე გრძელდებოდა. აბაზგები ძველთაგანვე ლაზების ქვეშევრდომი იყვნენ, ხოლო მუდამ ჰყავდათ ორი თვისტომი მთავარი (გეორგიკა, გვ. 103).

#38#

ლაზიკის ჩრდილოეთის საზღვარზე მდებარეობდა სკვიმია (ლექხუმი) და სვანია (სვანეთი), რომელნიც ემორჩილებოდნენ ლაზთა მეფეებს. პროკოპი კესარიელის ცნობით: „ამათ შემდეგ ლაზიკეში შიდა ხმელეთში მოდის სკვიმია და სვანია, ეს ტომები ლაზთა ქვეშევრდომები არიან. იქაურ მცხოვრებლებს მთავრებად ჰყავდათ თვითტომთაგანი, ხოლო როდესაც მთავარს აღსასრულის დღე მიადგება, მათ ჩვეულებრივ მთავარი ენიშნებათ ლაზთა მეფის მიერ“ (გეორგიკა, გვ. 96-97).

ერთი სიტყვით ლაზიკა-ეგრისის სამეფოს ეჭირა საკმაო ფართე ტერიტორია, რომელიც შეიცავდა დღევანდელ გურიას, ქვემო იმერეთს, რაჭა-ლექხუმს, სამეგრელოს, სვანეთსა და აფხაზეთს.

ლაზიკის სამეფოს პოლიტიკური ცენტრი და სატახტო ქალაქი იყო არქეოპოლისი³⁵ (ნოქალაქევი). ეს ქალაქი მდებარეობდა მდ. ტეხურის პირას და შემოზღუდული იყო მაღალი გალავანით და ციხე-კოშკებით. პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს: „არქეოპოლისი არის მთავარი და უდიდესი ქალაქი ლაზების ქვეყანაში“-ო (გეორგიკა, გვ. 152).

ლაზიკის პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი ცხოვრების სათავეში იდგა მეფე, რომელსაც ირჩევდნენ მემკვიდრეობით. ლაზიკის მეფეს ამტკიცებდა ბიზანტიის კეისარი, რომლისგანაც იგი იღებდა სამეფო ნიშნებსა და

³⁵ არქეოპოლისი დადგენილია დღევანდელ ნოქალაქევად, რომელიც მდებარეობს სენაკის (ახალ-სენაკის) რაიონში და სად. ცხაკაიიდან 17 კილომეტრით არის დაშორებული ჩრდ-აღმოსავლეთით. აქ დღემდის არის დაცული მისი ძველი კედელი, ციხე-კოშკები, V საუკ. ეკლესია და სხვა. (იხ. არქეოპოლისი, ბიზანტიის მწერლების ცნობები საქარ. შესახებ, ტ. III, გვ. 318-320); Г. Чубинашвили К вопросу о Нокалакеви, ტფ. უნივერ. მოამბე. XI გვ. 118-138. ვახუშტს ნოქალაქევის ეს ციხე მიაჩნია ციხე-გოჯად, რომელიც ქართლის ცხოვრების ცნობით, აუშენებია ეგრისის ერისთავს ქუჯის (ქართ. ცხოვ. გვ. 20). ამის შესახებ ვახუშტი ამბობს: „აწ სენაკის ზეით, უნაგირას ძირში, არს ნოქალაქევი, ციხე-გოჯად წოდებული“-ო (იხ. მისი საქარ. გეორგ., გვ. 298); თედო ჟორდანია, ციხე ქუჯისა, ანუ ციხე გოჯი. გაზ. „ივერია“, 1900 წ., ##192, 193.

საჩუქრებს. ლაზიკა ბიზანტიას არც ხარკსა და არც ჯარს უგზავნიდა, მხოლოდ ვალდებული იყო ჩრდილოეთის საზღვრები გაემაგრებინა და იქიდან ჰუნები და სხვა ტომები არ გადმოეშვა და ბიზანტიის სამფლობელო მათი შემოტევისაგან დაეცვა.

ლაზიკა-ბიზანტიის ამ პოლიტიკურ-ეკონომიური ურთიერთობის შესახებ ვრცელ ცნობებს იძლევა პროკოპი კესარიელი, რომელიც მოგვითხრობს:

„ლაზები თავდაპირველად კოლხიდის ქვეყანაში მოსახლეობდნენ და რომაელთა ქვეშევრდომნი იყვნენ, ხოლო არც ხარკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ მათ გარდა იმისა, რომ როდესაც მათ მეფე მოუკვდებოდა, რომაელთა მეფე უგზავნიდა ტახტის მემკვიდრეს ძალაუფლების სიმბოლოს. ის ზედმიწევნით იცავდა თავის ქვეშევრდომებთან ერთად ამ ქვეყნის საზღვრებს, რათა მტრულად განწყობილი ჰუნები. მათი (ლაზების) მოსაზღვრე კავკასიის მთიდან ლაზიკეზე გამოვლით რომაელთა მიწა-წყალზე არ შემოჭრილიყვნენ. ისინი მტკიცედ იცავდნენ იმათ, ისე რომ არც ფულს ღებულობდნენ რომაელებისაგან, არც ჯარს და არც ლაშქრობდნენ რომაელებთან ერთად, – რა სახითაც არ უნდა ყოფილიყო ეს – და მუდამ აწარმოებდნენ პონტოში მცხოვრებ რომაელებთან საზღვაო ვაჭრობას, თვით მათ არც მარილი ჰქონდათ, არც ხორბალი, არც სხვა რამე სიკეთე; ისინი მხოლოდ აწვდიდნენ ტყავსაფარებს, ტყავებს და მონებს და თავის-თავის საჭირო საგნებს იძენდნენ“-ო (გეორგიკა, 45-46).

პოლიტიკური ურთიერთობის განმტკიცების მიზნით ლაზთა მეფეები ენათესავებოდნენ ბიზანტიის კეისრებს და ცოლად ირთავდნენ მათ ქალებს:

„ლაზთა მეფეები, ამბობს პროკოპი კესარიელი, ბიზანტიონში გზავნიდნენ ელჩებს და მეფის თანხმობით უნათესავდებოდნენ დარბაზისაგანთ და მოჰყავდათ იქიდან ქალები ცოლებად“-ო (გეორგიკა, 126).

ამასთანავე ლაზებსა და მათ მესვეურებს არ აკლდათ პოლიტიკური გამჭირახობა და გულადობა, რასაც აღნიშნავენ თვით ბიზანტიის მწერლებიც. აგათია სქოლასტიკოსი ლაზებს ასე ახასიათებს:

„ძლიერსა და მამაც ტომს წარმოადგენენ ლაზები და სხვა

ძლიერ ტომებზე ბრძანებლობენ; ამაცობენ კოლხთა ძველი სახელით და ზომაზე მეტად ქედმაღლობენ, შესაძლებელია არც თუ ისე უსაფუძვლოდ. იმ ტომებს შორის, რომელნიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და მორჭმული როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწა-წყლის სიჭარბით და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზითა და სიცქვიტით. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ არც კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი #40#

მოვიდოდა³⁶, ეხლანდელი მცხოვრებლები დაცურავენ კიდეც, რამდენადაც შესაძლებელია, და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ რომაელებთან კავშირის წყალობით თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და კანონით სახე მიუციათ“-ო (ბიზ. მწერ. ცნ., ტ. III, გვ. 50-51).

ლაზიკის სამეფოს ჰქონდა მდიდარი და ნაყოფიერი ადგილებიც, როგორც იყო მაგალითად მოხირისი, რომლის შესახებ პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს:

„მოხირისი³⁷ ერთი დღის სავალ გზაზეა არქეოპოლისის დამორებული და შეიცავს მრავალს მჭიდროდ დასახლებულ სოფელს. კოლხების მიწა-წყალზე ის საუკეთესო მხარეს წარმოადგენს: ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფიც იქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა ადგილებზე არ შეიძლება ეს ითქვას. ამ მხარეს ჩამოუდის ერთი მდინარე, სახელად რეონი (რიონი); მის სანაპიროებთან ძველადვე

³⁶ აქ იგულისხმება მითი არგონავტების მოგზაურობის შესახებ კოლხეთში. არგოსი ნიშნავს ხომალდს, რომლითაც არგონავტები პირველად ესტუმრნენ კოლხეთის მეფე აიეტს.

³⁷ ეს მხარე მდებარეობდა მდინარე ცხენისწყალსა და რიონს შუა. მას რიონი საზღვრავდა სამხრეთაღმოსავლეთით. იგი შეიცავდა დაახლოებით დღევანდელ სამტრედიის, წულუკიძისა და ქუთაისის რაიონებს. სახელწოდება მოხირისი (მუხირისის, მუხურის) დღესაც ცოცხალია სამეგრელოში: სოფ მუხური (სენაკ. რ.), სოფ. მუხური ჩხოროწყის რაიონში, მუხურჩა და სხვა (იხ. გეორგიკა, შენიშვნა მოხირისზე, გვ. 177-178).

კოლხებს აუგიათ ციხე, რომელსაც კოტიაიონს უწოდებენ ელი-
ნური ენით. ამჟამად კი მას ლაზები ქუთათის ემახიან“-ო (გეორ-
გიკა, გვ. 163-164).

ლაზიკას თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით ეჭირა სტრატე-
გიული მნიშვნელობის შავი ზღვის სანაპირო. ლაზიკიდან დასავლე-
თიდან აღმოსავლეთისაკენ გადიოდა იბერია-ალბანიით სავაჭრო გზა,
ირან-ინდოეთში მიმავალი. ლაზიკის ჩრდილოეთის საზღვრებიდან
ბიზანტიას საფრთხე მოელოდა ჰუნებისა და სხვა ჩრდილოეთში მობი-
ნადრე ტომების შემოსევებით, მაგრამ ყველაზე დიდი საფრთხე მოსა-
ლოდნელი იყო ირანის მხრით, რომელიც ვერ ურიგდებოდა ბიზან-
ტიის ბატონობას ამიერ-კავკასიაში და მცირე აზიის ქვეყნებში, ამიტომ
ლაზიკის შემომტკიცებას და ციხე-სიმაგრეებით შემოზღუდვას ბიზან-
ტია განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა. ლაზიკის ციხე-სიმაგრეებ-
#41#

ში ცნობილია: სკანდე, შორაპანი, როდოპოლისი, ტელეფისი, ნე-
სოსი, უქიმერიონი, არქეოპოლისის ციხე, პეტრა და სხვ.³⁸

მათ შორის პირველხარისხოვან ციხე-სიმაგრედ ითვლებოდა პე-
ტრას ციხე, რომელიც ააგეს ბიზანტიელებმა იუსტინიანე კეისრის
დროს.

ამ ციხე-სიმაგრეებს პროკოპი კესარიელი ასე აგვიწერს:
„ლაზთა სოფლები ყველა ხომ აქ მდებარეობს მდინარის აქეთა ნა-
პირას და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ, მათ შორის
არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული. სებასტოპოლიც არის აქ
და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი იბერიის საზ-
ღვრებისკენაა. ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის აქ რო-
დოპოლისი და მოხირისი. ლაზიკის მიწა-წყალზე, იმ ადგილას, სადაც
ადამიანებს არასდროს არ უცხოვრიათ, იუსტინიანე მეფემ ჩემს დროდ
ქალაქი პეტრა გააშენა“-ო (გეორგიკა, გვ. 72-73). შემდეგ პრო-
კოპი კესარიელი თვით ქალაქ პეტრას ასე აღგვიწერს:

³⁸ ბიზანტიური ეპოქის ციხე-სიმაგრეები ლაზიკაში (იხ. ბიზ. მწერ. ცნობე-
ბი, III, დამატება, გვ. 304-320); სკანდის ციხე მდებარეობს ჩხარის რაიონში
იმავე სახელწოდების სოფელში; შორაპნის ციხის ნანგრევები დღესაც დაცულია
შორაპანში; როდოპოლისი, იგივე ვარდციხე მდებარეობს ბაღდადის რაიონში. ტე-
ლეფისი მდებარეობდა სოფ. ტოლებში, გურიაში; ნესოსი იყო აგებული სოფ. ისუ-
ლაში, ცხაკაიას რაიონი; უქიმერიონი მდებარეობდა ქუთათის მახლობლად.

„პეტრა ზღვის პირა ქალაქია კოლხეთში ეგრე წოდებული ექვსინის პონტოსთან. ქალაქი პეტრა მიუვალთა ჯერ ერთი ზღვის მხრით, მერე ციცაბო კლდეებით, რომელიც აქ ყოველი მხრით არის აღმართული. აქედან არის, რომ მას ეს სახელწოდება ხვდა წილად. მხოლოდ ერთი შესავალი აქვს მას დაბლობში. ისიც არც თუ ისე ფართე, ვინაიდან მის ორივე მხარეს არაჩვეულებრივი კლდეებია დაკიდებული“-ო³⁹ (გეორგიკა, გვ. 54-57).

პეტრას ციხის ასეთი გამაგრება გამოწვეული იყო ირანის შემოტევის შიშით, ირანი ვერ ითმენდა ბიზანტიის ბატონობას იბერიაში და ლაზიკაში და იგი ემზადებოდა ამ ორივე ქვეყნის ხელში ჩასაგდებად.

#42#

ირანსა და რომს შორის პოლიტიკური ურთიერთობა უფრო გამწვავდა, როდესაც ირანის სამეფოს სათავეში მოექცნენ სასანიანთა საგვარეულოს მეფეები. ამ დინასტიის პირველი ძლიერი შაჰი იყო არტაშირი, რომელმაც დაამარცხა წინანდელი დინასტიის (არშაკუნია-ნების) მეფე და 224 წელს ხელში ჩაიგდო მთელი ირანი. არტაშირი და სასანელთა ახალი სამეფო გვარი სპარსეთის ეროვნულ-სარწმუნოებრივი მიმართულების განმაახლებელი და სულისჩამდგმელი იყვნენ. მან უარყო ბერძნული კულტურის გავლენა, რწმენა და ადათჩვევანი. სამაგიეროდ განაახლეს ძველი ირანული ადათები, ადადგინეს და გაამლიერეს პართული ეროვნული რელიგია – მაზდეანიზმი (ცეცხლთაყვანისცემა).

არტაშირმა ამასთანავე თავის სახელმწიფოში ჩაატარა მთელი რიგი რეფორმები, შემოიერთა მრავალი პროვინციები, შექმნა ძლიერი მხედრობა, განავითარა აღებ-მიცემობა და სხვა. გამლიერებულმა ირანმა ახლა დაიწყო რომის იმპერიის წინააღმდეგ აქტიური პოლიტიკის წარმოება მცირე აზიისა და ამიერ-კავკასიის დასაპყრობად. სასა-

³⁹ პეტრას ადგილ-მდებარეობას საისტორიო მწერლობაში სხვადასხვა ადგილას უჩვენებენ. ბიზანტიელი მწერლების აღწერით იგი მდებარეობდა შავი ზღვის პირას, დღევანდელი ბათუმის მახლობლად და ამ ძველ პეტრად დღეს მიჩნეულია ციხისძირი (იხ. გეორგიკა, შენიშვნა, გვ. 58-60, 77; Акад. Успенский, Старинная крепость на устье Чороха, Изв. Акад. Наук., 1917 г., #2, 163-169; ს. ჯანაშია, „ციხე-ქალაქი პეტრას აშენება, პეტრას ადგილმდებარეობა“, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, ტფილ., 1935 წ. გვ. 27-34).

ნიანი მეფეების მიზანი იყო რომის ბატონობის განდევნა იბერია-ლაზიკიდან და შავი ზღვის სანაპიროების შემომტკიცება, რათა აქედან გადასულიყვნენ თვით რომაელებთან შეტევაზე.

ამიტომ სასანიდებმა დაიწყეს პირველ რიგში იბერიაზე შეტევა, როგორც მოსაზღვრე ქვეყანაზე და ცდილობდნენ იბერიის სამეფოს რომის ბატონობიდან გამოგლეჯას. ირანისა და რომაელ-იბერიელთა ჯარებს შორის ამის გამო რამდენიმე შეტაკებას ჰქონდა ადგილი. ბოლოს ირანის მეფე ნარსე (293-302 წ.) დაამარცხა რომის იმპერატორმა დიოკლეთიანემ და მათ შორის 298 წელს ქალ. ნიზიბინში დაიდო ხელშეკრულება, რომლის თანახმად იბერია ისევ რომის მფარველობაში დარჩა (ბიზანტ. მწერ. ცნ., ტ. III, გვ. 192-194).

ამ პოლიტიკურ ბრძოლას დაერთო რელიგიური ანტაგონიზმი, რაც გამოიხატებოდა მაზდეანობის და ქრისტიანული მოძღვრების პირველობისათვის ბრძოლაში იბერიასა და ლაზიკის სამეფოში.

ირანის შაჰები თავიდანვე ცდილობდნენ, რომ იბერია-ლაზიკა თავიანთი პოლიტიკურ-რელიგიური გავლენის ქვეშ მოექციათ და ამიტომ მედგრად ავრცელებდნენ მათში მაზდეანურ რწმენას.

ცეცხლის თავყვანისცემის ცენტრად იბერიაში ითვლებოდა მცხეთა, სადაც ენთო ცეცხლის გაუქრობელი კოცონი და მაზდეანთა მოგვები საღმრთო ცერემონიალს ასრულებდნენ. ამ რწმენის მიღებით თუ თანაგრძნობით განისაზღვრებოდა იბერია-ლაზიკაში პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხიც.

#43#

ამის საწინააღმდეგოდ რომი-ბიზანტია იბერია-ლაზიკაში ავრცელებდა თვით ქრისტიანულ მოძღვრებას. ქრისტიანული მოძღვრება დასავლეთის რწმენითა და იდეოლოგიით იყო გაჟღენთილი და ამიტომ ქრისტიანობის გავრცელება ირანულ მაზდეანობას იბერია-ლაზიკაში საფრთხეს უმზადებდა.

ნიზიბინის (298 წ.) ხელშეკრულების შემდეგ გამარჯვებული რომისათვის საჭირო გახდა იბერია-ლაზიკის გავლენიანი წოდების პოლიტიკურ-იდეოლოგიური შემომტკიცების მიზნით მაზდეანური რწმენიდან მათი განთავისუფლება, ქრისტეს მოძღვრებაზე მოქცევა და ამგვარად სარწმუნოებრივ-იდეოლოგიურადაც ამ ორივე ქვეყნის რომთან დაკავშირება. ქრისტიანობა ამ დროს (313 წ.) აღიარებუ-

ლი იყო რომის ოფიციალურ რელიგიად და 337 წელს შესაძლებელი გახდა იბერია-ლაზიკაში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად აღიარება⁴⁰. ქრისტიანობის განმტკიცება ნიშნავდა რომის პოლიტიკური ძალაუფლებების გამარჯვებას იბერია-ლაზიკაში.

ირანის მეფეები ამას კარგად ხედავდნენ და ისინი ყოველგვარ ხერხებს იყენებდნენ, რომ თავიანთი გავლენა როგორმე შეენარჩუნებინათ იბერია-ლაზიკაში და რამდენჯერმე შეეცადნენ რომის მიერ დანიშნული და დამტკიცებული იბერია-ლაზიკის მეფე ტახტიდან გადაეგდოთ და თავიანთი კანდიდატი დაესვათ, მაგრამ სასურველ შედეგს ვერ აღწევდნენ.

ირანის პოლიტიკურ გავლენას და გაბატონებას იბერია-ლაზიკაში ხელს უშლიდა ქრისტიანობა, რომელიც ორივე ქვეყანას იდეოლოგიურად და კულტურულ-სარწმუნოებრივად აკავშირებდა აღმოსავლეთ რომ-ბიზანტიასთან⁴¹.

ამიტომ ირანის საზრუნავი ახლა ის იყო, რომ იბერია-ლაზიკაში ქრისტიანობა აღმოეფხვრა და შეეცვალა იგი მაზდეანური რწმენით. ამ ამოცანის განხორციელებას შეუდგა ირანის შაჰი იეზდიგერდ II (438-#44# 457 წ.), რომელმაც შესძლო სომხეთის დაპყრობის შემდეგ იბერიის მეფის ვახტანგ გორგასლანის (446-499 წ.) დამარცხება და იბერიის სა-

⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბ. 1927 წ., გვ. 163-208.

⁴¹ ამ პერიოდში საისტორიო წყაროებში აღმოსავლეთი რომი და ბიზანტია იხსენიება ერთი და იგივე მნიშვნელობით. ჩვენც მას ასეთივე მნიშვნელობით ვხმარობთ.

ბიზანტია შეადგენდა რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილს. როდესაც რომის იმპერატორმა კონსტანტინე დიდმა (312-337) ქრისტიანობა 313 წ. აღიარა რომის იმპერიის ოფიციალურ რელიგიად, მან წარმართული რომიდან თავისი საბრძანებელი გადაიტანა 330 წელს ძველ ბიზანტიაში, რომელიც მდებარეობდა ბოსფორის სრუტესთან. ამ ქალაქს ეწოდა კონსტანტინოპოლი და იგი ჩქარა გადაიქცა რომის იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ცენტრად. თეოდოსი დიდის სიკვდილის შემდეგ (395 წ.) რომის იმპერია ადმინისტრაციულად იყოფა ორ ნაწილად: აღმოსავლეთში გამეფდა არკადი, დასავლეთის ნაწილში კი – ჰონორი. ამის შედეგად, აღმოსავლეთის ნაწილის ცენტრად თანდათანობით იქცა. ძველი ბიზანტია, დასავლეთისა კი – რომი. VII საუკუნემდე აღმოსავლეთი ნაწილი ატარებდა რომისა და აგრეთვე ბიზანტიის სახელწოდებას, შემდეგში კი, როდესაც აღმოსავლეთის ნაწილში ლათინური ენა შეცვალა ბერძნულმა და გაბატონდა ბერძნულ-აღმოსავლური კულტურა, მას ეწოდა ბიზანტია.

მეფოს ხელში ჩაგდება⁴².

ამის შემდეგ ირანის მეფეები შეუდგნენ ლაზიკის გადმობირებას თავიანთ მხარეზე და საიდუმლო მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ ლაზთა მეფეებთან, ურჩევდნენ მათ მიეღოთ მაზდეანობა და ამით თავი დაეღწიათ ბიზანტიის ბატონობისაგან.

ამ მიმართულებით უფრო აქტიურ პოლიტიკას აწარმოებდა მეფე კოადი (488-531 წ.), რომელიც ბიზანტიას ედავებოდა ლაზიკაზე თავის უფლებებს. ამ საკითხის მოსაგვარებლად ბიზანტიასა და ირანს შორის ჩქარა დაიწყო მოლაპარაკება. ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის სიტყვით: „ირანის წარმომადგენელმა სეოსმა თქვა, რომ კოლხიდა, რომელსაც ეხლა ლაზიკა ეწოდება, ძველითგანვე სპარსელთა ქვეშევრდომი იყო, რომაელებს ძალით უჭირავთ, უსამართლოდ. რომაელები აღშფოთებით ისმენდნენ ამას, სპარსელები რომ ლაზიკესაც ეცილებოდნენ“-ო (გეორგიკა, გვ. 21).

ლაზთა მეფე წათე ამ შემთხვევაში მერყეობდა და ორმაგ პოლიტიკას აწარმოებდა ბიზანტიასა და ირანს შორის. წათეს მიზანი იყო თავი გაენთავისუფლებინა ორივე მოდავე მხარის მფარველობისაგან, სარგებლობდა მოხერხებული მომენტებით და გადადიოდა ხან ერთისა და ხან მეორეს მხარეზე. ლაზიკის მეფე კარგად გრძნობდა, რომ ირანსა და ბიზანტიას სურდათ ლაზიკის დაპყრობა, მისი დამოუკიდებლობის მოსპობა და უბრალო კოლონიად გადაქცევა.

ბოლოს ლაზიკა იძულებული გამხდარა ერთ-ერთი მხარის პოლიტიკური ორიენტაცია მიეღო და 515 წელს ლაზთა მეფე წათე მიდის ბიზანტიაში და კეისარ იუსტინეს წარუდგება თხოვნით, რომ იგი მიიღოს თავის მფარველობაში, დაამტკიცოს ლაზთა მეფედ და აღუთქვა ქრისტიანული რწმენის აღიარება. კეისარმა ყველაფერი ეს #45#

სიამოვნებით შეუსრულა წათეს, მონათლა იგი და მისი შვილიც. სამეფო გვირგვინითა და ძვირფასი საჩუქრებით წათე დაბრუნდა ლაზიკაში. ამის შესახებ იოანე მალალა ასე მოგვითხრობს:

„იუსტინეს მეფობის დროს ლაზთა მეფე წათე გაჯავრდა და ჩამოშორდა სპარსეთს (ირანს). სპარსელთა მეფე იყო კოადი, რომე-

⁴² ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტორია, წ. I, გვ. 216.

ლიც ოდესღაც თვით წათის ლაზთა მეფის მეგობრად ითვლებოდა და ამ კოადის სამეფოს ქვეშევრდომი იყო; ამიტომაც იყო, რომ როდესაც ლაზთა მეფე გარდაიცვლებოდა, სპარსელთა მეფე ნიშნავდა და აგვირგვინებდა ახალ მეფეს, მაგრამ უთუოდ ლაზთა ტომიდან. ლაზთა ეს მეფე (წათე) გადავიდა წარმართთა სარწმუნოებაზე, რადგანაც ეშინოდა – ვაი თუ სპარსელთა მეფემ კოადმა მეფედ არ დამნიშნოსო, მსხვერპლებსაც სწირავდა და ყოველგვარ სპარსულ წესს ასრულებდა. ხოლო როდესაც გარდაიცვალა მისი მამა დამნაზე, ის მაშინვე მივიდა იუსტინე მეფესთან ბიზანტიაში, გამოაცხადა თავი მის მორჩილად და სთხოვა, ლაზთა მეფედ მაკურთხეო. მეფემ მიიღო ის და აკურთხა: გაქრისტიანებულმა წათემ შეირთო რომაელი ქალი, პატრიკიოს ნონესის ქალიშვილი, სახელად ვალერიანე. მან თან წაიყვანა ის და წავიდა საკუთარ ქვეყანაში, დაგვირგვინებული რომაელთა მეფის იუსტინეს მიერ; მას ემოსა რომაული სამეფო გვირგვინი და თეთრი წმინდა აბრეშუმის ქლამიდი, რომელსაც ბეწვეულის ზოლის ნაცვლად ჰქონდა ოქროს სამეფო ზოლი, სადაც შუაში სურათი იყო თვით იუსტინე მეფის გამოხატულებით; აგრეთვე თეთრი სტიქარი პარავადი, ამასაც ჰქონდა სამეფო ოქრომკედები, იმნაირადვე თვით მეფის გამოხატულებით; წაღები, რომელთაც ატარებდა თავისი საკუთარი ქვეყნიდან ჩამოეტანა და მარგალიტებით იყო შემკული სპარსულ ყაიდაზე, ამგვარადვე მისი სარტყელიც მარგალიტებით იყო შემკული“ (ბიზანტ. მწერ. ცნ. ტ. III, გვ. 263-265).

კოადმა ეს რომ შეიტყო, საშინლად განრისხდა და ბიზანტიის კეისარს უსაყვედურა, რომ ჩემს ქვეშევრდომს ლაზიკის მეფეს სხვადასხვა საჩუქრებით მართმევო. ამის შესახებ იოანე მელელა ასე მოგვითხრობს: „ეს რომ გაიგო სპარსელთა მეფე კოადმა, ელჩის პირით შეუთვალა იუსტინე მეფეს შემდეგი: მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენს შორის მეგობრობაა დადებული და ზავია შეკრული, შენ მაინც მტრულად იქცევი. აი, მაგალითად, ჩემი ქვეშევრდომი მეფე ლაზებისა შენ აკურთხე, თუმცა ის რომაელთა ხელქვეითი კი არ ყოფილა, არამედ იმთავითვე სპარსელთა ძალაუფლების ქვეშ იყო.

ამაზე რომაელთა მეფემ იუსტინემ შემდეგი შეუთვალა ელჩის პირით:

„ჩვენ შენი სახელმწიფოს ქვეშევრდომი არც არავინ მიგვიღია და არც გადმოგვიბირებია: ჩვენთან, ჩვენს სამეფოში მოვიდა ერთი კაცი, სახელად წათი, და მუდარით მოგვმართა ჩვენ გვეხსნა იგი წარმართული სარწმუნოებისაგან, უწმინდურ მსხვერპლებისაგან და ეშმაკთა ცთუნებისაგან და გაგვექრისტიანებინა, რათა ის ზიარებულყო საუკუნო ღმერთისა და ყოველთა დამბადებლის წყალობას. ჩვენ იგი გავაქრისტიანეთ და მის საკუთარ ქვეყანაში გავისტუმრეთ“-ო. (იქვე, გვ. 266-267).

ამის გამო ირანსა და ბიზანტიას შორის დაიწყო დიპლომატიური მოლაპარაკება და დესპანების მიმოსვლა, ირანის მეფის დესპანები უმტკიცებდნენ ბიზანტიელებს, რომ თქვენ ლაზიკა ძალმომრებით გიჭირავთო, იგი ეკუთვნის ირანის მეფესო, ბიზანტიელები კი თავისას გაიძახოდენ, რომ ლაზიკა მუდამ ჩვენს მფლობელობაში შედიოდაო.

მშვიდობიანი გზით რომ ვერას გახდა ირანის მეფე მაშინ მან 520 წელს ლაზთა მეფის წათეს წინააღმდეგ გაილაშქრა, რომ იგი ორგულობისათვის სასტიკად დაესაჯა. წათეს მიემშველა ბიზანტიის კეისარი და ლაზ-ბიზანტიელთა შეერთებულმა მხედრობამ ირანის ლაშქარი დაამარცხა და უკუაქცია.

ამას მოჰყვა კოადის წინააღმდეგ ამბოხება იბერიაში და იბერიის მეფემ გურგენმა ბიზანტიის კეისარს იუსტინეს (518-527 წ.) გაუგზავნა მოციქულები და სთხოვა დახმარება ირანის წინააღმდეგ. კეისარმა გურგენის სამეფოს დასაცავად ბრძანება გასცა ჯარი გაეგზავნათ, მაგრამ სანამ ბიზანტიის ჯარი იბერიაში შემოვიდოდა ეს ყველაფერი კოადმა გაიგო და იბერიაში გაილაშქრა. დამარცხებული გურგენ მეფე იბერიიდან გაიქცა ლაზიკაში, საიდანაც იგი თავისი ამალით 523 წელს ბიზანტიაში გაიხიზნა.

531 წელს გარდაიცვალა ირანის მეფე კოადი, რომელიც აქტიურ პოლიტიკას აწარმოებდა იბერია-ლაზიკის დასაპყრობად და ამის გამო ხანგრძლივად ებრძოდა ბიზანტიას. ეს გარემოება მეტად ართულებდა პოლიტიკურ ურთიერთობას ბიზანტია-ირანს შორის და კოადის მემკვიდრემ ხოსრო I (531-579 წ.) და ბიზანტიის კეისარმა იუსტინიანემ მშვიდობიანობაზე დაიწყეს მოლაპარაკება და 532 წელს დაიდვა მათ შორის „საუკუნო ზავის“ (ე.წ. „უვადო“) ხელშეკ-

რულება.

ეს ზავი შეიცავდა შემდეგ პირობებს: ორივე მხარე ვალდებული იყო ერთმანეთისათვის დაებრუნებინა დაპყრობილი ადგილები. იბერია-ლაზიკის საზღვარზე ბიზანტიელებს საგანგებო მხედართმთა-
#47#

ვარი არ ეყოლებოდათ. იბერიიდან გამოქცეულ ქართველებს სურვილისამებრ შეეძლოთ სამშობლოში დაბრუნება. ამ ხელშეკრულების თანახმად ირანელებმა ბიზანტიელებს ლაზიკის ორი ციხეც დაუბრუნეს (პრ. კესარიელი, გეორგიკა, გვ. 31-33).

ამ 532 წლის ზავით იბერია (ქართლი) ისევ ირანელებს დარჩათ, ლაზიკა კი ბიზანტიას. ირანელებმა იბერიაში მეფობა მოსპეს და ახლად შეუდგნენ მისი ტერიტორიის დაპყრობის საქმეს: ამაგრებენ იბერიაში შემოსასვლელ ყველა კარებს, განსაკუთრებით ჩრდილოეთის ე. წ. დარიალანის (დარიალი) კარს, საიდანაც ქართველებს შეეძლოთ ხაზარებისა და ჰუნების გადმოყვანა და ირანზე შესევა.

საუკუნო ზავის შემდეგ ბიზანტიელებმაც ხელი მოჰკიდეს ლაზიკის საზღვრების გამაგრებას, რათა იგი დაეცვათ ირანის მხრივ მოსალოდნელი შემოტევებისაგან. ამ მიზნით ბიზანტიელებმა ლაზიკის ციხეებში თავიანთი ჯარები ჩააყენეს. ლაზთა მეფეს ბიზანტიელების ასეთი მოქცევა არ მოსწონდა. მას ეშინოდა, რომ ჯარის შემოყვანისა და ციხეების გამაგრების შემდეგ ბიზანტიას ადვილად შეეძლო ლაზიკის მთლად დაპყრობა და აქაც მეფობის მთლად მოსპობა. ამასთანავე ბიზანტიის ამ ჯარების უფროსები მეტად უდიერად იქცეოდნენ, მოსახლეობას სხვადასხვა მოთხოვნებით ძლიერ აწუხებდნენ, აყენებდნენ შეურაცყოფას და სხვა. მათში ყველაზე უდიერი იყო სარდალი იოანე ციხე. მისი თანამედროვე ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი მას ასე ახასიათებს: „ხოლო შემდეგ იუსტინიანემ სხვა მთავრები გაგზავნა ლაზიკეში, მათ შორის იოანეც, რომელსაც ციხეს უწოდებდნენ, კაცი არაწარჩინებულთა და არასახელოვანთა შთამომავალი, რომელმაც სტრატეგოსობამდე მიაღწია სხვა არაფრით. გარდა იმისა, რომ ყველაზე უფრო საზიზღარი იყო და ყველაზე უფრო მოხერხებული ფულის საშოვნელად უსამართლო საშუალებათა გამოგონებაში. ის იყო, რომ რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმეები გაამრუდა და არივ-დარია, მანვე დააჯერა მეფე იუსტინიანე ლაზების ქვეყანა-

ში ზღვისპირა ქალაქი აეშენებინა, სახელად პეტრა. იქ დაჯდა ის, ვითარცა აკროპოლისში და სმარცვავდა ლაზთა ქონებას. ვაჭრებს ხომ უკვე ნება აღარ ჰქონდათ კოლხიდაში შეეტანათ მარილი და სხვა საქონელი, რაც ლაზებისათვის აუცილებლად საჭიროა, არც აქედან შეეძლოთ რაიმე ეყიდინებინათ, არამედ მან (ე. ი. იოანემ) შემოიღო ეგრეთ წოდებული მონოპოლია და თვით გარდაიქცა მეწვრილმანედ და მთელი ამ საგნებით ვაჭრობის ზედამდგომად: ყველაფერს ჰყიდულობდა და აწვდიდა არა ისე, როგორც ეს მის მიერ ნებადართული იყო. გარდა ამისა ბარბაროსები (ე. ი.

#48#

ლაზები) იმითაც იყვნენ უკმაყოფილონი, რომ მათ რომაელთა ჯარი ჩაუყენეს, რასაც წინათ ადგილი არ ჰქონია“ (პრ. კესარიელი, გეორგიკა, 47-48).

ეს ბიზანტიელი მხედართმთავარი იმდენად გათამამდა თურმე, რომ ლაზიკის შინაურ საქმეებშიც ერეოდა და მეფე გუბაზი თავისი უფლებებში ისე შეუზღუდია, რომ მას მარტო მეფის სახელი შერჩენია, ყველა საგარეო და საშინაო საქმეებს ფაქტიურად იოანე განაგებდა. სამეფო ძალაუფლების მითვისებასთან იოანე, როგორც პროკოპი კესარიელი გადმოგვცემს, პირადი გამდიდრების მიზნით ცდილობდა სავაჭრო ადგილების ხელში ჩაგდებას (ფაზისი, პიცუნდა, სებასტოპოლისი და სხვა) და ვაჭრებს იგი ნებას არ აძლევდა საქონელი შეესყიდათ, მხოლოდ ჯერ თვითონ ყიდულობდა და შემდეგ კი მაღალ ფასებში მათზე ჰყიდდა. ასეთი სპეკულაციით იოანე ციბე უფრო გაძლიერდა და ახლა იგი ქონებრივ-ეკონომიურადაც დაეპატრონა ლაზთა სამეფოს.

პროკოპი კესარიელის სიტყვით იოანეს ასეთმა უხეშმა პოლიტიკამ და ხალხის ყვლეფამ მეტად შეაწუხა ლაზიკის მოსახლეობა და ამან ლაზთა მეფე გუბაზი და მისი ქვეშევრდომნი მოთმინებიდან გამოიყვანა. მეფე გუბაზმა ამის შესახებ არა ერთხელ მიმართა საჩივრით ბიზანტიის კეისარს, მაგრამ ასეთი დასმენა უფრო აბოროტებდა იოანე ციბეს და ლაზიკის მმართველ წრეებს იგი უფრო მკაცრად ეკიდებოდა.

მაშინ გუბაზმა გარდასწყვიტა დახმარებისათვის მიემართა სპარსეთის მეფე ხოსროსათვის და მას საიდუმლოდ კაცები გაუგზავნა.

პროკოპი კესარიელის ცნობით ხოსროს ლაზთა მოციქულები მიუღია და მათგან მოუსმენია შემდეგი სიტყვა: „კოლხები ხომ ძველითგანვე სპარსელების მოკავშირეები იყვნენ და ბევრი სიკეთე უყვეს მათ და თვითონაც განიცადეს მათგან: ამის წერილობითი საბუთები მრავალი გვაქვს ჩვენ და შენს სამეფო საგანძურებში ეხლაც არის დაცული. ხოლო შემდეგ ხანებში ჩვენს წინაპრებს მოუხდათ რომაელებთან კავშირის შეკვრა – მოხდა კი ეს ან თქვენი უზრუნველობით იმათზე, ან სხვა მიზეზის გამო (ჩვენ ამის შესახებ დანამდვილებით არაფერი ვიცით). ეხლა კი ჩვენ და ლაზიკეს მეფე ვაძლევთ სპარსელებს უფლებას გამოგვიყენოთ ჩვენ და ჩვენი ქვეყანა ისე, როგორც თქვენ განსაჯოთ ჩვენს შესახებ. საჭიროა ითქვას ზოგიერთი რამ, რაც ჩაიდინეს ჩვენს წინაშე წყეულმა რომაელებმა, ჩვენს მეფეს ხომ მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ძალაუფლება საქმეებში თვითონ მიითვისეს; მეფეს მოსამსახურის ბედში #49#

მყოფობა და განმკარგულებელი სტრატეგოსისა ეშინია, უამრავი ჯარიც ჩაგვიყენეს, მაგრამ არა იმიტომ, რომ დაიცვან ქვეყანა შემწუხებელთაგან (მოსაზღვრეებიდან სხვა რომ არავინ გვაწუხებდა ჩვენ, გარდა რომაელებისა), არამედ რათა დავემწყვდიეთ ჩვენ როგორც სადილეგოში და ჩვენს ქონებას დაჰპატრონებოდნენ იმ აზრით, რომ უფრო სწრაფად მოეხდინათ ჩვენი ქონების მითვისება, აი, მეფევ, რანაირ დასკვნამდე მივიდნენ: რაც კი საჭირო საგნებიდან მათთვის ზედმეტი აღმოჩნდება, მის ყიდვას აიძულებენ ლაზებს, მათი ნების წინააღმდეგ; ხოლო რაც მათთვის საჭირო საგნებიდან ლაზიკეს შეუძლია მისცეს, ისინი ფიქრობენ, რასაკვირველია, მათ შესყიდვას ჩვენგან მხოლოდ სიტყვით, რადგან ფასი თვითეულ შემთხვევაში წესდება მმართველთა აზრისდა მიხედვით. ამნაირად, საჭირო საგნებთან ერთად ისინი გვართმევენ მთელსოქროსა და უწოდებენ ამას ვაჭრობის კეთილშობილ სახეს. საქმით კი ისინი გვმძლავრობენ, რაც შეიძლება უფრო მეტად. ჩვენ გვიყენია მთავარი მეწვრილმანე (იოანე), რომელიც ჩვენს სიღარიბეს, ძალაუფლების წყალობით, მოგების საშუალებად ხდის. აი, ასეთია მიზეზი ჩვენი განდგომისა და მისი გამართლება მასშივეა. იმ სარგებლობის შესახებ, რომელიც გექნებათ თქვენ ლაზთაგან, თუ მათ თხოვნას შეიწყნარებთ, ახლავე მო-

გახსენებთ, სპარსელთა ძალას თქვენ შეჰმატებთ უძველეს სამეფოს და მისი საშუალებით თქვენი ჰეგემონიის ღირსება გადიდებული იქნება, ხოლო ჩვენი ქვეყნის გზით რომაელთა ზღვას დაუკავშირდებით. აქ თუ ხომალდებს ააგებთ, მეფევ, არავითარ სიმნელეს არ წარმოადგენს, რომ ბიზანტიონის პალასს მიაღწიო. გზაზე ხომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეგხვდება. უნდა დაუმატოთ ისიც, რომ თქვენზე იქნება დამოკიდებული, რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელთა მიწა-წყალი. ყოველ შემთხვევაში თქვენ ალბათ იცით, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა“-ო (იხ. გეორგიკა, გვ. 49-53).

როგორც ჩვენ ვხედავთ ლაზთა მეფის ელჩების ამ სიტყვაში გარკვევით არის გადმოცემული ლაზიკის დუხჭირი მდგომარეობა და აგრეთვე მთელი ის პოლიტიკა, რომელსაც აწარმოებდა ლაზიკაში ბიზანტიის ხელისუფლება. საყურადღებოა აგრეთვე ელჩების ის მითითება თუ რა დიდი სტრატეგიულ-პოლიტიკური მნიშვნელობა ექნებოდა ლაზიკის შემოერთებას ირანისათვის, რომელსაც აქედან შეემლო მთელი შავი ზღვის სანაპიროების ხელში ჩაგდება და შემდეგ კი თვით ბიზანტიის სატახტო ქალაქის დაპყრობაც.

#50#

სპარსეთის მეფეს ლაზიკის მოციქულების წინადადება ძალიან მოეწონა თურმე და მათ დახმარებას შეჰირდა. დესპანებმა აღუთქვეს შაჰს, რომ გზებისა ნუ გეშინიათ, ჩვენ თვითონ გავუძღვებით თქვენს ჯარს და კარგი გზით ვატარებთო. ხოსრომ ამასთანავე ელჩები გააფრთხილა, რომ ეს მათი შეთანხმება ჯერ საიდუმლოდ შეენახათ და არავისათვის არ გაემჟღავნებინათ. ამავე დროს ხოსრო ლაშქრის შეგროვების თადარიგს შეუდგა და იგი განგებ ხმებს ავრცელებდა, რომ იბერიაში მივდივარ ვითომც იქაური საქმეების მოსაგვარებლადო.

542 წელს ხოსრო მეფე გასალაშქრებლად მზად იყო და დიდი ჯარით ის იბერიაში შევიდა, აქედან კი ლაზიკისაკენ დაიძრა. ირანის ლაშქარს ლაზების მეთაურები მიუძღოდნენ. სპარსეთის ჯარს უხდებოდა ძნელი გასასვლელი გზების გადალახვა. როდესაც ლაზიკის შუაგულს ხოსრო მიუახლოვდა, მას მიეგება ლაზთა მეფე გუბაზი, რომელიც მიესალმა ირანის მეფე ხოსროს, როგორც თავის

მფარველს და სამეფო ძალაუფლება და მთელი ლაზიკა მას თურმე გადასცა (იხ. გეორგიკა, 54).

ირანის ლაშქარმა ციხე-ქალაქ პეტრას ალყა შემოარტყა. ბიზანტიის ჯარი მას დიდ წინააღმდეგობას უწევდა, მაგრამ ხოსრომ დიდი ზარალის შემდეგ ქალაქი მაინც აიღო და ახლა იგი გადავიდა პეტრას ციხე-სიმაგრეების გარემოცვაზე. მეციხოვნე ლაშქრის სარდალი იოანე ციხე ჭრილობისაგან ჩქარა გარდაიცვალა, ამით ისარგებლეს სპარსელებმა და დაიწყეს პეტრას ციხის ზღუდის ქვეშ თხრილის გაყვანა, რომ ხოსროს ლაშქარი ამ გზით შესულიყო ციხეში. მაშინ ბიზანტიის მეციხოვნე ჯარი დაფრთხა და სთხოვა ხოსროს შერიგება. ხოსრო შეპირდა, რომ მეციხოვნეებს და მათ ქონებას იგი ხელს არ ახლებდა და ყველას სიცოცხლეს შეუნარჩუნებდა. მაშინ ციხის კარები გაუღეს ხოსროს და მან პეტრას ციხე და ქალაქი დაიჭირა. ხოსრომ ხელში ჩაიგდო იოანე ციხეს დიდძალი ქონება და ამით დაკმაყოფილდა.

ხოსრო ამ გამარჯვებით ნასიამოვნები დარჩა და იგი დარწმუნებული იყო, რომ ლაზიკის შემომტკიცების შემდეგ მას საფრთხე არ მოელოდა დასავლეთის მხრიდან. წინააღმდეგ, ახლა მას შეეძლო აქედან გადასულიყო თვით ბიზანტიის შეტევაზე, ხელში ჩაეგდო შავი ზღვის სანაპირო ვაჭრობა, გაემლიერებინა ნაოსნობა და ამგვარად იგი გაბატონებულიყო შავ ზღვაზე. ამასთანავე მას კარგად ესმოდა, რომ ლაზიკის ბიზანტიისაგან მოწყვეტის შემდეგ ამზოხების საშუალება ესპობოდა თვით იბერიასაც, რომელსაც მუდამ ზურგს #51#

უმაგრებდა დასავლეთით ლაზიკა და ბიზანტია, სადაც მემამოხე იბერიელები ყოველთვის თავშესაფარს პოულობდენ.

ირანის ეს დაპყრობითი პოლიტიკა დიდ სადღვრთხეს უმზადებდა ლაზიკის დამოუკიდებელ არსებობას, განსაკუთრებით მას შემდეგ რაც ირანელებმა ხელთ იგდეს შავი ზღვის სანაპირო სავაჭრო ქალაქები და ინდოეთის სატრანზიტო გზა. ამან ლაზიკა მოწყვიტა დასავლეთის ვაჭრობას და მას საშუალება არ ჰქონდა თავისი აღემიციემობა ეწარმოებინა. ეს იწვევდა ქვეყნის ეკონომიურად დაქვეითებას და ლაზიკის სამეფოს მოსპობის გზაზე აყენებდა, ამასთანავე სპარსეთის პოლიტიკა ლაზიკაში ბიზანტიასთან შედარებით უფრო

დესპოტური აღმოჩნდა. ირანი ერეოდა გუბაზ მეფის შინაურ საქმეებში, მათი მოხელეები მოსახლეობას აწუხებდნენ სხვადასხვა გადასახადებით, მეციხოვნე ჯარი მცხოვრებლებს ეპყრობოდა უდიერად და ხშირად სარჩოსაც სტაცებდა და სხვა. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა ქრისტიანებისათვის. ირანელები სდევნიდნენ და ავიწროებდნენ გაქრისტიანებულ ლაზიკის მოსახლეობას, რომელთა შორის ძალდატანებით ავრცელებდნენ მაზდეანობას.

ამიტომ ლაზიკის ხელისუფლება და მოსახლეობა ირანის პოლიტიკით უკვე უკმაყოფილო იყო. ლაზიკას ბიზანტიის წინააღმდეგ ირანის გამოყენების იმედი გაუცრუვდა და გუბაზი გრძნობდა თავის პოლიტიკურ შეცდომას და იგი ახლა იმაზე ფიქრობდა, თუ როგორ დაეღწია თავი ირანის ბატონობისაგან.

ხოსრომ ყველაფერი ეს კარგად იცოდა, იგი უნდობლად ეპყრობოდა ლაზიკის მეფეს. მან გადაწყვიტა ლაზიკის საბოლოოდ დაპყრობა, რომ ამით მოესპო ლაზიკაში აჯანყების ყოველგვარი ცდა. ამიტომ ხოსრომ განიზრახა ლაზთა მეფის გუბაზის მოკვლა, ლაზიკის მოსახლეობის აყრა და ირანში გადასახლება, მათ ნაცვლად კი ლაზიკაში სპარსთა ტომების გადმოსახლება. ამის შესახებ პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს: „მას (ხოსროს) ხომ ღირსშესანიშნავ მოპოვებად მიაჩნდა კოლხიდის ქვეყანა, ჰქონდა მტკიცე საკუთრებად მითვისებული, რადგან, მისი აზრით, სპარსეთის ძალაუფლებას ეს დიდ სარგებლობას მოუტანდა. ყველამ უფრო კი, მას იმედი ჰქონდა – ლაზიკეს მხრით გაძლიერება სპარსელებისათვის იმით იქნებოდა სასარგებლო, რომ იქიდან შეტევით ისინი ადვილად შესძლებდნენ თავს დასხმოდნენ და მოულოდნელად დაეპყროთ ბიზანტიელები. ამიტომ უნდოდა ხოსროს ლაზიკეს შემოერთება, ხოლო ლაზებისადმი ნდობა მას ძალიან ნაკლებად ჰქონდა, ლაზთა უმეტესობა სპარსელების ხელისუფლების ქვეშ საგრძნობლად შესუსტდა.

#52#

სპარსელები ცხოვრებაში ზომაზე მეტად მკაცრნი არიან და მათი კანონებიც მიუწვდომელია ყველასათვის და მათი დადგენილებანი სრულებით მიუღებელი. ლაზების მიმართ მაინც განსაკუთრებით ძლიერ იჩენს თავს განსხვავება მსოფლმხედველობისა და ცხოვრებისა, რადგან ლაზები ქრისტიანები არიან, ყველაზე უფრო მეტად,

სპარსელებში კი – პირიქით, ღმერთის კულტი – ყველაფერია. ამის გარდა ლაზიკეში არსად არ არის მარლი და არც ხორბლეული მოდის. ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა სანაპიროებიდან და ამაში ისინი ფულს კი არ აძლევენ მიმწოდებლებს, არამედ ტყავებს, მონებსა და თუ სხვა რამ სიჭარბით აღმოაჩნდებათ, ცხადია, ეს რომ დაჰკარგეს, გამწარებულები იყვნენ, რადგან ხოსრომ ეს იცოდა, ის იმის ცდაში იყო, რომ ვიდრე ისინი მის წინააღმდეგ აჯანყდებოდნენ, წინასწარ უზრუნველყო თავისი მდგომარეობა და მას, ამის განმზრახველს, ყველაზე უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნდა, რომ თავიდან მოეცილებინა ლაზთა მეფე გუბაზი და ლაზები იქიდან სრულიად გადაესახლებინა და ამრიგად იმ ქვეყანაში ჩაესახლებინა სპარსელები და ზოგიერთი სხვა ტომებიც“-ო (გეორგიკა, 64-68).

თავისი ეს განზრახვა ხოსრომ გაანდო ერთ დაახლოებულ პირს ფაბრიუსს და მას თან გაატანა ლაზიკაში 300 მეომარი. ფაბრიუსმა ლაზიკაში დაიწყო გუბაზის უკმაყოფილო პირების დარაზმვა, რომ მათი დახმარებით შეესრულებინა გუბაზის მოკვლის აქტი, მაგრამ გუბაზმა ფაბრიუსის ეს განზრახვა დროზე შეიტყო და ამან აღაშფოთა ისე-დაც განმდგარი გუბაზი და ლაზიკის წარჩინებულები. ახლა გუბაზმა მოციქულები გაუგზავნა ბიზანტიის კეისარს იუსტინიანეს, აცნობა მდგომარეობა და სთხოვა – „ეპატიებინა ლაზებისათვის ის, რაც მათ წინათ ჩაიდინეს, და ყოველი ღონით ხელი შეეწყოს მათთვის, რომ განთავისუფლებულიყვნენ მითდა (სპარსელების) ძალაუფლებისაგანო“ (გეორგიკა, 70-71).

ერთი სიტყვით, ლაზთა მეფე გუბაზი ემუდარებოდა იუსტინიანე კეისარს – ოღონდ სპარსეთის განსაცდელისაგან გამოეყვანა და ისევ თქვენი მორჩილი და მომხრე ვიქნებო.

იუსტინიანე კეისარმა გუბაზის თხოვნა შეიწყნარა და ლაზიკიდან ირანის განსადევნად მან გაუგზავნა 7.000 ჯარისკაცი და 1.000 ჭანი დაგისტეს მეთაურობით.

ხოსრომ ლაზიკის განდგომის ამბავი გაიგო თუ არა, მაშინვე გამოგზავნა მაშველი ჯარი სარდალ მერმეროეს მეთაურობით. დაიწყო ბრძოლები პეტრას ციხის გარშემო, სადაც გამაგრებული იყვნენ

ირანის მეციხოვნენი. ბოლოს ეს ბრძოლა დამთავრდა ბიზანტია-ლაზიკის გამარჯვებით და 549 წელს მათ შეძლეს ლაზიკიდან ირანის ჯარის განდევნა, მაგრამ ირანის შაჰი იარაღს მაინც არ ყრიდა და 550 წ. გამოგზავნა სარდალი ხურიანი დიდი ჯარით, რომელიც ლაზიკაში შემოვიდა მუხურის ხეობით და დაბანაკდა ცხენისწყლის ნაპირას. დიდი შეტაკებების შემდეგ ირანელები აქაც დამარცხდნენ და გამარჯვებულმა მოკავშირეებმა მათი ბანაკი ხელში ჩაიგდეს.

ბრძოლის შემდეგ ლაზები უკმაყოფილონი იყვნენ დაგისტეს მოქმედებით და იგი დაასმინეს კეისართან, სპარსელების მოსყიდულიაო. კეისარმა იგი დაიბარა კონსტანტინეპოლში და იქ ციხეში ჩააგდო. მის ნაცვლად კეისარმა ლაზიკაში გამოგზავნა სარდალი ბესსა.

ირანის ლაზიკიდან განსადევნად მთავ არი იყო პეტრას ციხის აღება, სადაც ირანის ჯარი იყო გამაგრებული. ამ ციხეს ეჭირა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილი და ახლა ბიზანტიის სარდლის საზრუნავი საქმე იყო ამ ციხის აღება.

ამ მიზნით 551 წელს ბესსა თავისი ჯარით დაიძრა პეტრას ციხისაკენ, გარს შემოერტყა მას და დაიწყო ბრძოლა. მეციხოვნე ჯარი მას დიდ წინააღმდეგობას უწევდა, რადგანაც ამ ციხის აღებით წყდებოდა ირანის ბატონობის საკითხი ლაზიკაში. დიდი ბრძოლის შემდეგ ბესსამ პეტრა აიღო და ციხის კედლები დაანგრია. ეს რომ შეიტყო ირანიდან მომავალმა მერმეროემ თავისი დიდი ჯარით გაემართა ბიზანტიელების ბანაკისაკენ, მიადგა ლაზიკის სატახტო ქალაქ არქეოპოლისს (ნოქალავეი) და მას ალყა შემოარტყა: დაიწყო ბრძოლა, რომელშიაც დამარცხდა მერმეროე და იგი იძულებული იყო დაეხია არქეოპოლისიდან მუხურისის სანახებში ქუთაისისაკენ.

550 წელს ირანმა მოახერხა ბიზანტიასთან დროებითი ზავი შეეკრა ხუთი წლის ვადით. ამ ხელშეკრულების თანახმად ბიზანტია ვალდებული იყო დიდი ფულადი სუბსიდია ეძლია ირანისათვის. ამან კი ხელი შეუწყო ირანის ფინანსურ მოღონიერებას და საშუალება მისცა მას გაეძლიერებინა თავისი საომარი მოქმედებაც, ამას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ ლაზიკის ზოგიერთი წრეები, განსაკუთრებით სარდლები, უკმაყოფილონი იყვნენ ბიზანტიის ჯარის უხეშობით. მათი ჯარის მეთაურობით ურცხვად მარცვავდნენ მოსახლეობას და ზედმეტი გადასახადებით აწუხებდნენ, ამიტომ ეს იყო ბიზანტიის მო-

წინააღმდეგე ჯგუფი ახლა მოქმედებდა ირანის სასარგებლოდ და მათ ჩუმად გადასცეს ირანელებს ქუთაისის მოპირდაპირე უქიმერიონის ციხე. ამ ციხეს დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა და მისი ხელში ჩაგდებით ირანელებმა ლაზებსა და ბიზანტიე-

ლებს მოუჭრეს ის გზა, რომელიც მიდიოდა ლეჩხუმ-სვანეთისა და ქვემო იმერეთისაკენ.

რაც შეეხება მეფე გუბაზს, იგი მტკიცედ იდგა ბიზანტიის პოლიტიკურ ორიენტაციაზე, ამაგრებდა საზღვრებს და საომრად ემზადებოდა.

551 წელს გაზაფხულდა თუ არა, განახლდა ბრძოლა ირანსა და ბიზანტიას შორის. რამდენიმე შეტაკების შემდეგ მუხურისში, ქუთაისში, არქეოპოლისში და სხვა ირანელებმა გაიმარჯვეს და მერმეროემ ციხეების გარდა ბიზანტიელების მთელი ბანაკი ხელში ჩაიგდო. აღებულ ციხეებში მან ირანის ჯარი ჩააყენა, რომ დაპყრობილი ადგილები მტრისათვის არ დაენებებინა.

ირანელების ამ გამარჯვებებს გუბაზი ბიზანტიელი სარდლების უმოქმედობასა და უნიჭობას მიაწერდა. ისინი ნაკლებად იყვნენ ლაზიკის დაცვით დაინტერესებულნი და გუბაზი მათ ანგარებაში და ხალხის ყვლეფაში ბრალს სდებდა. ამიტომ ბიზანტიის სამივე სარდალს: მარტინეს, ბესსას და რუსტიკეს გუბაზი არ ენდობოდა, უკმაყოფილებას უცხადებდა და ამაზე გუბაზმა არაერთხელ შესჩივლა ბიზანტიის კეისარს, რომ შენი მოხელეები საქმეს მიფუჭებენო. ბოლოს კეისარმა უყურადღება მიაქცია გუბაზის ჩივილს, ბესსა გადააყენეს, დანარჩენებს კი გამოეცხადათ კეისრის სასტიკი საყვედური.

ამის შესახებ აგათია სქოლასტიკოსი მოგვითხრობს: „როდესაც რომაელები დამარცხდნენ (ირანელებთან ბრძოლაში), სამარცხვინოდ გაიქცნენ და თავიანთი ბარგის ერთი ნაწილიც მტერს მიუტოვეს. ლაზთა მეფემ გუბაზმა, რომელსაც ასეთი სამარცხვინო საქმე შეუფერებლად მიაჩნდა და რომელსაც ეშინოდა – ვაი თუ ამის მეტი კიდევ რამე შეუფერებელი მოხდესო, მაშინვე აცნობა იუსტინიანეს ყველაფერი, ბრალს სდებდა სტრატეგოსებს და ყველაფერს რაც მოხდა. მათ უგუნურობას მიაწერდა, განსაკუთრებით ამტყუნებდა ბესსას, მის შემდეგ მარტინესა და რუსტიკეს“-ო (ბიზ. მწ. ცნ. ტ. II,42-44).

ამაზე გუბაზს ბიზანტიის სარდლები გადაეკიდნენ და იმის ცდაში იყვნენ როგორმე შური ეძიათ გუბაზზე და იგი მოეკლათ. ამ მიზნით სარდლებმა გუბაზი არაერთხელ დააბეზდეს კეისართან, რომ ვითომც გუბაზს ირანელებთან საიდუმლო კავშირი აქვს, კეისარს დალატობსო. ამით რომ ვერას გახდნენ, მაშინ მათ ვერაგულად მოკლეს მეფე გუბაზი. ამან მთელი ლაზიკა აღაშფოთა და მოსალოდნელი იყო დიდი ამბოხება. აგათიას სქოლასტიკოსის თქმით, ამაზე „ლაზთა მთელი ლაშქარი აღელდა ამ ამბის გამო და ისეთმა უკმა-
#55#

ყოფილებამ შეიპყრო ისინი, რომ გადაწყვიტეს ამიერიდან აღარ შერეოდნენ რომაელებს და არც მათთან ერთად ელაშქრათ. როდესაც გუბაზის გვამი, თანახმად მათი წესისა, დაკრძალეს, ბრძოლაში მონაწილეობა აღარ მიიღეს, როგორც უაღრესად შეურაცყოფილებმა და სამშობლოს დიდების დამკარგველებმა“-ო (იქვე, 507).

გუბაზის მკვლელების გარშემო ლაზიკის დიდებულები გაიყვნენ ორ ჯგუფად: ერთი იდგა ირანის პოლიტიკურ ორიენტაციაზე, მეორე კი ბიზანტიის ორიენტაციაზე. ირანოფილური ჯგუფი გუბაზის მკვლელობაში ბრალს სდებდა იუსტინიანე კეისარს, მოითხოვდა ბიზანტიისაგან ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტას და ირანის მხარეზე გადასვლას. ამ ჯგუფის მეთაური იყო ლაზიკაში განთქმული კაცი აიეტი, რომელიც ამტკიცებდა, რომ გუბაზის მკვლელობა იუსტინიანე კეისარის საქმეა, ბერძნები ვერაგი ხალხია, ამიტომ სჯობია სპარსელებს მივემხროთ და ბიზანტიაზე შური ვიძიოთ. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ზოგიერთ დამახასიათებელ ადგილებს ამ აიეტის მიერ წარმოთქმული სიტყვიდან, რომელიც ვრცლად მოყვანილი აქვს აგათია სქოლასტიკოსს: „საკმარისია გაიხსენეთ სახელოვანი გუბაზი, რომელიც ასე საცოდავად იქნა მოსპობილი, თითქოს ის ჩვეულებრივი ადამიანი ყოფილიყოს. გაქრა კოლხთა ძველი ღირსება და ამიერიდან ვეღარ ველირსებით იმას, რომ სხვებზე ვმბრძანებლობდეთ, ნუთუ უკიდურეს უგნურებას არ წარმოადგენს ის, რომ იმათ შესახებ ვინც ეს ჩაიდინა, ჩვენ ვზივართ და ვმსჯელობთ – მტრებად ჩავთვალოთ ისინი თუ მეგობრებად? უნდა ვიცოდეთ, რომ მათი (ბიზანტიელების) თავხედობა ამაზე არ შეჩერდება, მეფეც გაიძვერა ჰყავდათ, რომელსაც ყოველთვის უხარია ცხოვრების პირობების არეუ-

ლობა და ეს ბოროტმოქმედება რომ ასე ერთბაშად იქმნა სისრულეში მოყვანილი, ცხადია იმის წყალობით, რომ მეფე მხურვალედ მოუწოდებდა ამას, ხოლო სხვებმა ეს გულმოდგინედ შეასრულეს. სპარსელები კი ასეთი ხასიათისანი არ არიან, ისინი შორს არიან ამისაგან, თუ ვინმე გაიხადეს თავის მეგობრად ისინი ცდილობენ უთუოდ დაიცვან სიყვარული; ხოლო მტრის მიმართ რისხვასაც განაგრძობენ მანამ, სანამ ის მტრად რჩება. მე ვფიქრობ უმჯობესია იმათ ხელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილის მსურველია, ვინც ურყევად იცავს კეთილგანწყობილებას მოკავშირეთა მიმართ. და აი ამას რომ შეიტყობენ ჩვენგან სპარსელები და გაიგებენ, ჯეროვანი სიყვარულით მოგვეპყრობიან და ჩვენთვის იბრძოლებენ. გარდა ამისა ჩვენი ნებაყოფლობითი მომხრობით ისინი მოკავშირედ იძენენ უაღრესად გამოსადეგ ქვეყანას და მნიშვნელოვან ჯარს, რაც მათ ფულსა და ქო-
#56#

ნებას ურჩევნიათო. ასე ილაპარაკა აიეტმა, განაგრძობს აგათია და მთელი ხალხი აღფრთოვანდა დდა მაშინვე სიხარულის ყვირილი მორთო; იმ დღეს აპირებდნენ სპარსელების მხარეზე გადასვლას“-ო (იქვე, 64-71).

მეორე, ბიზანტიის ორიენტაციის ჯგუფის მეთაური იყო ფარტაზე, რომელიც ამტკიცებდა, რომ კეისარი ამ სამარცხვინო მკვლელობის მონაწილე არ შეიძლება იყოსო. საკმარისია იუსტინიანეს ავუხსნათ საქმის ნამდვილი ვითარება და მოვთხოვოთ მას დამნაშავეთა დასჯა და იგი ყველაფერს აგვისრულებსო.

ჩვენ აქ მოვიყვანთ ამ ფარტაზის სიტყვის ზოგიერთ ადგილებს:

„ჩვეულებრივი ამბავი დაგემართათ, კოლხებო, რომ მეტად მოხერხებულად და წარმტაცად თქმულმა სიტყვებმა გონება შეგირყიეს.

აიეტი რომ მაცდურსა და შემპარავ სიტყვებს მოგახსენებდათ, ვერც კი შეამჩნიეთ, როგორ მოსტყუვდით. მისი სიტყვებით ისე გამოდის, თითქოს თქვენ ყველანი ამტკიცებთ, რომ მომხდარი ამბავი არ იყოს საშინელება, რომ ამ საზიზღარ მკვლელობას არ ჰკიცხავდეთ. წყეული და შეჩვენებული არიან ისინი რომელთაც განგმირეს გუბაზი, მაგრამ სპარსელების მხარეზე გადასვლა მაინც არ იქნება სასარგებლო, მაგრამ ეს მრჩეველი (აიეტი), რომელიც დიდი ხანია მიდიელების (სპარსელების) მომხრეობას იჩემებს და მოწადინებულია ჩვენც

გადაგვიყვანოს მათ მხარეზე, ცდილობს შეგვაშინოს – თითქოს ბავშვები ვიყვეთ და გვიმტკიცებს, რომაელები არ იკმარებენ ამას, რაც გაბედეს, კიდევ მეტი უბედურება მოგველისო. ამბობს იმასაც, რომ მათ დიდი გაიძვერა მეფე ჰყავთ, რომელიც თვითონ არის ამ მკვლელობის სულის ჩამდგმელი, ამას ამბობს ის და აქებს და ადიდებს სპარსელებს; ის ფიქრობს, რომ ამ გზით გადაგვარწმუნებს ჩვენ და ჩვენც ეხლავე საკუთარი ფეხით ვეახლებით აშკარა მტრებს და ხვეწნას დაუწყებთ. არც რომაულ რაზმებს, მით უმეტეს არც მათ მეფეს არ მოუწყვიათ შეთქმულება გუბაზის წინააღმდეგ. რუსტიკე და მარტინე, რომელთაც შურდათ მისი (გუბაზის) წარმატება, აჰყვნიან თავიანთ ბოროტ ზრახვებს და დანარჩენი სარდლები არა თუ მათ არ ეხმარებოდნენ, არამედ აშკარადაც სწუხდნენ. უმართებულო იქნებოდა ჩემის აზრით, და ამასთანავე ერთად მიზანშეუწონელიც ერთი ან ორი კაცის დანაშაულის გამო შევსწყრომოდით საზოგადოებრივ კანონებს, რომელთა დაცვა აგვიღია ჩვენს თავზე. ყველაზე უფრო უწმინდური საქმე ის იქნება, რომ ასეთი საქციელით ჩვენ შევბღალავთ მართლმორწმუნეობას. ისინი (სპარსელები) აგვიკრძალავენ ჩვენი საღმრთო წესების (ქრისტიანულის) შესრულებას და თავიანთ #57#

წესებზე (მაზდეანობაზე) გადაგვიყვანენ. ამაზე უფრო სამძიმო რა უნდა განვიცადოთ ჩვენ? რას მოვიგებთ იმით, რომ ვთქვათ, მთელი სპარსეთი შევიერთოთ და სულები კი წავიწყმიდოთ? რომ კიდევაც ნება დაგვრთონ და ჩვენ ნებაზე მიგვიშვან, სულ ერთია მაინც არ ექნებათ ჩვენს მიმართ კეთილი განწყობილება და ნდობა; მათი მოპყრობა ჩვენდამი ვერაგული და არასაიმედო იქნება და მარტოოდენ სარგებლიანობის თვალსაზრისით გამოანგარიშებული. ჰო და, აბა რის გულისათვის უნდა გადავიდეთ, კოლხებო, სპარსელების მხარეზე, თუ კი ისინი მაინც ჩვენ მტრად დარჩებიან და ასეთ ვითარებაში მხოლოდ ისღა გვექნება, რომ ისინი უფრო ადვილად მოგვაყენებენ ვნებას, ვინაიდან ფარული მტრისაგან უფრო ძნელია დაცვა, ვიდრე აშკარასაგან. მე ამ აზრისა ვარ, რომ საჭიროა რომაელთა მეფეს ვაცნობოთ მომხდარი ამბავი, რათა იგი სათანადოდ მოეპყრას იმათ, ვისაც ამ მკვლელობაში მთავარი დანაშაული მიუძღვის, და თუ ის ამას იზამს, ამიერიდან მოისპობა ჩვენი უთანხმოება რომაელებთან“-ო

(იქვე, 72-81).

ხანგრძლივი კამათისა და ბრძოლის შემდეგ გაიმარჯვა ფართაზის ჯგუფმა, რომელიც სხვათა შორის ამტკიცებდა, რომ ბიზანტიელები ჩვენი ერთმორწმუნენი არიან, სპარსელები კი ქრისტიანებს სდევნიან და ლაზიკაშიც ქრისტიანობას მოსპობენ და გვაიძულებენ მივიღოთ მაზდეანობაო.

ამის შემდეგ ლაზებმა აირჩიეს წარმომადგენლები და გაგზავნეს ისინი კონსტანტინეპოლში, სადაც წარუდგნენ იუსტინიანე კეისარს და ყველაფერი საქმის ვითარება მოახსენეს. კეისარს მოსთხოვეს მათ დამნაშავეთა სასტიკი დასჯა და ლაზიკის მეფედ გუბაზის ძმის წათე II-ს დამტკიცება.

კეისარმა ლაზების ეს მოთხოვნა მაშინვე შეასრულა, ლაზიკის მეფედ მან დაამტკიცა წათე, უბოძა მას სამეფო ნიშნები და დიდად დასაჩუქრებული ლაზიკაში გაისტუმრა. ლაზიკაში მისვლისთანავე ათანასე შეუდგა გუბაზის მკვლელობის საქმის გამოძიებას და ორივე ბრალდებული რუსტიკე და იოანე დააპატიმრეს. მათ გასამართლება მოუწყვეს ლაზიკის დედაქალაქ არქეოპოლისში, სადაც საქმის გარჩევას დაესწრნენ მთელი ლაზიკის დიდებულები. ამ გასამართლების პროცესს ვრცლად აგვიწერს აგათია სქოლასტიკოსი. ჩვენ აქ მოვიყვანთ მის ზოგიერთ ნაწყვეტებს:

„რუსტიკე და იოანე მოიყვანეს სატუსალოდან და დააყენეს მარცხნივ როგორც ბრალდებულნი. მეორე მხარეზე დადგნენ ბრალმდებელნი, დარბაისელი კოლხები, რომელთაც უკვე კარგა ხანია #58#

შეესწავლათ ელლინთა ენა. კოლხთა კაცები, რომელნიც ბრალმდებლად იყვნენ დანიშნულნი, წამოდგნენ მაშინვე, როდესაც მსაჯულმა გამოაცხადა – თქვენი ბრალდებები წამოაყენეთ თუ გსურთ და, რადგან საბრალდებო ბევრი ჰქონდათ სათქმელი, თქვეს შემდეგი: „ჩვენ რომ კიდევაც არაფერი ვთქვათ, მსაჯულო, თვით ჩადენილი ბოროტმოქმედება საკმარისია იმისათვის, რომ მის ჩამდენთ უდიდესი სასჯელი მიეზღოს. ნუ თუ ამის შემდეგ ის, რაც მათ გაბედეს, არ უნდა ჩაგვეთვალა ნამდვილ უბედურებად და უსაზიზღრეს მკვლელობად, როდესაც ეს უსამართლობა ეხება მეგობარსა და კეთილის მსურველს? ვინ იყო, რომ სპარსელთაგან დანაპირებ სიმდიდრესა და

ყოველწლიურ სიკეთეს ამჯობინა თქვენდამი განწყობილება? ეს იყო გუბაზი, რომელიც არ უშინდებოდა არავითარ გაჭირვებას, თუ კი თქვენი გულისათვის იყო ეს აუცილებელი. მას აბრალებენ მედი-ზმის (სპარსეთის) მიმხრობას, ტირანობას, რომაელთა მოღალატეობას! ის მოკლეს რუსტიკემ და იოანემ, ამ სამაგელმა და საზიზღარმა კაცებმა მოკლეს მეფე! ის რომ მართლაც დამნაშავე ყოფილიყო, ამათ მიერ კი არ უნდა ყოფილიყო ის მაშინვე მოსპობილი, არამედ მისი საქმე დინჯად უნდა გაერჩია რომაელთა და კოლხთა საერთო მეფეს, როგორც უდიდესსა და ყოველთა უძლიერესს, და სათანადო სასჯელი დაენიშნა, მაგრამ ვინაიდან ამათ არ ჰქონდათ არავითარი კანონიერი საბუთი მისი მოკვლისათვის, უფრო კი შურიანობით გამო-წვეული უზომო მტრობა აღიზიანებდა მათ ბოროტება ჩაედინათ, ამიტომ რადგან ეს ყველაფერი ნამდვილად ასეა, უნდა მივუყენოთ მათ ისეთი ღირსეული სასჯელი, რომლის გამოძებნასაც კი შევძლებ-თო (იქვე, 129-141).

ამის შემდეგ მსაჯული სიტყვას აძლევს გუბაზის მკვლელებს: „სიჩუმე ჩამოვარდა, შუაში წარსდგა რუსტიკე თავის ძმასთან იო-ანესთან ერთად და თქვა შემდეგი: თუმცა ჩვენთვის ძალიან სასიამოვ-ნოა ეს სამსჯავრო და უდიდესი სიამაყის მომგვრელი: მხოლოდ ჩვენი წყალობით მოხერხდა მოღალატისა და ტირანის მოსპობა, კიდევაც რომ სიკვდილი შეგვხვდეს, სიამოვნებით მივეგებებით მას, ვინაიდან გზაზე წამოგვეყვება ის შეგნება, რომ კოლხების ბატონებად რომაელები დავტოვეთ და სხვებს არ ჩავაგდებინეთ ის ხელში, გუბაზი ჩვენ მოვკალით, მერე რა მოხდა აქ საშინელი, თუ ჩვენ მოვკალით მოღალატე ადამიანი და ჩვენი მტერი? გუბაზი ხომ წარმოშობით ბარბაროსი იყო და ამ მოდგმისათვის დამახასიათებელი მზაკვრობით იყო დასწეულებული; გარდა ამისა ჩვენს მიმართ ისეთი ბოროტებით იყო გამსჭვალული, რომ არც კი თვლიდა საჭიროდ ამის დაფარვას.

#59#

ვინაიდან ყოველმხრივ დამტკიცებულია, რომ გუბაზი მტერი და მო-ღალატე იყო და ტირანის ზრახვების მატარებელი. სულ ერთი არ იყო კოლხებისათვის, ჩვენ მოვკლავდით მას თუ სხვები? თუმცა ჩვენ მათი აზრით საზიზღარნი და სამაგელნი ვართ, მაგრამ სინამდვილეში მე-ფისა და რომაელთა ერთგულნი ვართ და თავზე არ მოვისვამთ იმათ,

ვინც ცდილობს მახე დაგვიგოს“-ო (ივე, 141-152).

სენატორმა ათანასემ ორივე სარდალი ბრალდებულად იცნო და ისინი სიკვდილით დასაჯეს.

ლაზიკის შინაური საქმეების მოწესრიგების შემდეგ მეფე წათე და ბიზანტიის სარდლები შეუდგნენ ირანელების წინააღმდეგ გალაშქრების სამზადისს. დაიწყო ბრძოლები, ირანელებმა თავდაპირველი გამარჯვებების შემდეგ ორი დიდი დამარცხება განიცადეს: ქალ. ფაზისთან (ფოთი), სადაც მათ დაჰკარგეს 10.000 ჯარისკაცი და მეორე არქეოპოლისთან. ამასთანავე ირანი იძულებული იყო ბიზანტიისათვის დაეთმო აგრეთვე ქალ. როდოპოლისი (ვარდციხე). ამიტომ ხოსრო მეფეს ლაზიკის დაპყრობის საქმე წაგებულად მიაჩნდა და მან ზავის შეკვრა არჩია. მით უმეტეს ირანელების ლაშქრობას ლაზიკაში მრავალი დაბრკოლებები ეღობებოდა, ადგილის სიშორე, სიძნელე გზებისა, რომელიც იბერიიდან ლაზიკაში გადიოდა სურამის უღელტეხილის ვიწრო და ძნელ გასასვლელ ხეობებში, უღრანი ტყეების გაჩეხვა, ხიდების აგება და სხვა მეტად აბრკოლებდა ირანიდან ლაზიკაში ჯარის გადაყვანას.

ამასთანავე ჯარისათვის სურსათის მიწოდების საქმეც მეტად გამძნელებული იყო იბერია-ლაზიკის ვიწრო ხეობაში.

ამ მხრივ მოწინააღმდეგე მხარე – ბიზანტია უფრო ხელსაყრელ პირობებში მოქმედებდა. ბიზანტიის ჯარი სარგებლობდა შავი ზღვის სიახლოვით და ისინი ზღვის საშუალებით დროზე ამარაგებდნენ ჯარს სურსათით, იარაღითა და სამხედრო ოპერაციებსაც უფრო მოხერხებით აწარმოებდნენ.

ხანგრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ 562 წ ირანსა და ბიზანტიას შორის დროებით შეწყდა საომარი მოქმედება და დაიდვა ზავი, რომელიც უნდა ყოფილიყო განსაზღვრული 50 წლით. ამ ზავის თანახმად ირანი ლაზიკაზე ხელს იღებდა და მას უთმობდა ბიზანტიას. არც ერთ მხარეს ნება არ ჰქონდა ლაზიკა-იბერიის საზღვარზე ციხე აეგო. ირანს ნება არ ეძლეოდა კასპიის ზღვის (დარუბანდის) კარები გაეხსნა და იქიდან პირიქითელი კავკასიელი ტომები გადმოეშვა. ორივე ქვეყნის ვაჭრებს თანასწორი უფლება ეძლეოდა აღებ-მიცემობა ეწარმოებინათ ლაზიკის ტერიტორიაზე. ირანე-

ლებს თავიანთ სამფლობელოში ქრისტიანების შევიწროება და დევნა უნდა შეეწყვიტათ და ქრისტიანებისათვის ნება მიეცათ მიცვალებული მიწაში დაესაფლავებინათ.

ამ ზავის შემდეგ სადაო საკითხად დარჩა სვანეთი, რომელიც ეკუთვნოდა ლაზიკას. მართალია, სვანეთს თავისი მთავრები ჰყავდა, მაგრამ ამ მთავრებს ამტკიცებდა ლაზთა მეფეები. სვანეთი ლაზთა მეფეებს გადასახადის სახით ყოველწლიურად აძლევდა თაფლს, ნადირის ტყავს და სხვა, სამაგიეროდ ლაზთა მეფე სვანეთს სურსათით ამარაგებდა.

ირან-ბიზანტიის დიდი ომიანობის დროს სვანებსა და გუბაზს შორის უკმაყოფილება ჩამოვარდნილა და გუბაზმა სვანეთს სურსათი არ მიაწოდა თურმე. ამით ისარგებლა ირანმა და სვანეთი მან თავის მხარეზე გადმოიბირა. მენანდრე პროტექტორის სიტყვებით:

„მას შემდეგ, რაც ლაზთა მეფესა და იმ დროს იქ მოსარდლე რომაელ მარტინეს შორის რაღაც მტრობა ჩამოვარდა, ამის გამო კოლხმა არ გაუგზავნა სვანეთს ჩვეულებრივი სურსათი: ჩვეულებრივ პური მათ კოლხთა მეფისაგან ეგზავნებოდათ, ამიტომ სვანებმა იმაზე გაჯავრებულეხმა, რომ მათ მოუსპეს დაწესებული დახმარება, შეუთვალეს სპარსელებს, რომ თუ ისინი იქ მივიდოდნენ სვანეთს მათ ჩააბარებდნენ (იქვე, 214).

როცა 562 წლის ზავი დაიდო ბიზანტიელები ამტკიცებდნენ, რომ სვანეთი ლაზიკის ქვეშევრდომი ქვეყანაა და ლაზიკასთან ერთად იგი ჩვენ გვეკუთვნისო. ბიზანტიის კეისრის საზავო ხელშეკრულების წარმომადგენელი პეტრე უმტკიცებდა ირანის მეფეს ხოსროს:

„თუ ჩვენ უკვე ლაზიკეს უფალნი გავხდებით, სვანეთიც მოგვემატოს, ვინაიდან, ვინც განმგებელს ჰვლობს, ნუ თუ მისი არ უნდა იყოს იმის ხელქვეითიც. არც ლაზები და არც თვით სვანები არ მიიჩნევენ სადავოდ, თითქოს სვანეთი წინათ ლაზთა ქვეშევრდომი არ ყოფილიყოს, არც იმას, რომ სვანეთის მმართველს ლაზთა მეფის გადაწყვეტილებით ენიჭებოდა ძალაუფლება», ეს თქვა პეტრემ და საბუთებით დაუმტკიცა ხოსროს, რომ ლაზთა მეფეებიც უფრო ძველი იყვნენ და რომ სვანთა განმგებლები ერთიმეორეზე ინიშნებოდა მათგან.

მეფემ თქვა: „როდესაც მე დავიჭირე სვანდა, სარაპანა და ლაზიკე,

თქვენ არ გითქვამთ, რომ მაშინ სვანეთი თქვენი ქვეშევრდომთა რიცხვში გყავდათ, აქედან ცხადია, რომ ისინი ლაზების ქვეშევრდომნი არ ყოფილან, ვინაიდან ისინიც მათი მფლობელებითურთ ჩვენ შემოგვიერთდებოდენ.

#61#

პეტრემ უპასუხა: „ლაზებში, ბატონო, ძველი წესი იყო, რომ სვანეთის სარდალი ემორჩილებოდა ლაზთ და მასთან ის აღრიცხული იყო სახარკო სიაში და ლაზი კიდევაც იღებდა მისგან ფუტკრების ნაყოფს და ტყავებს და ზოგ სხვა რამესაც. ხოლო როდესაც სვანების მთავარი გარდაიცვლებოდა, ლაზების მეთაური ახელისუფლებდა მას, ვისაც უნდა მიეღო და დაეცვა გარდაცვლილის ძალაუფლება. ამავე დროს ის წერილობით აცნობებდა რომაელთა თვითმპყრობელს მომხდარი ამბების შესახებ და ესეც სამაგიერო წერილით უბრძანებდა მას გაეგზავნა სვანთა მთავრობის ნიშნები. ვისთვისაც უნდოდა, მხოლოდ სვანი კი ყოფილიყო. ეს იყო ძალაში ჩვენი მეფის თეოდოსის დროიდან ვიდრე თქვენი პაპის პეროზისა და ჩვენი მეფის ლეონის დრომდე“. შემდეგ პეტრემ ქლამიდიდან გამოიღო წინ ერთი წიგნაკი, სადაც ერთი-მეორეზე ცალ-ცალკე ნაჩვენები იყო ლაზთა მეფეები, რომლებსაც დაუხელისუფლებინათ სვანთა სარდლებიო (იქვე, 213-227), მაგრამ არც ერთი მხარე დათმობაზე არ მიდიოდა, მაშინ დაადგინეს ამ საკითხის გადაწყვეტა თვით სვანებისათვის მიენდოთ და ვისაც ისინი მოისურვებდნენ სვანეთიც მას დარჩებოდა.

ირანელები სვანებს სამხედრო-სტრატეგიულ მნიშვნელობას აძლევდნენ, რადგანაც სვანეთის ჩრდილოეთის საზღვარზე იყო გზა, საიდანაც ჩრდილო კავკასიის ველებზე მოზინადრე ტომები სკვითები და სხვები გადმოდიოდნენ. მნიშვნელობას აძლევდა სვანეთს ბიზანტიის კეისარი იუსტინე, რომელიც თანახმა იყო ირანისაგან სვანეთი ფულითაც ეყიდა.

ამის შესახებ მენანდრე მოგვითხრობს: „იუსტინე მეფემ მიანდო იოანეს, რომ, თუ სპარსელები მოისურვებდნენ სასყიდით გადაეცათ ეს ქვეყანა, ეთქვა, რომ ის თანახმა არის, ვინაიდან სვანეთი მართალია, ღირსშესანიშნავი არ იყო, მაგრამ ის მაინც თავისი მოხერხებული მდებარეობით მეტად სასარგებლო იყო რომაელთა ხელისუფლებისათვის, რათა ამ გზით მოზღვავებულ სპარსელებს კოლხეთის

საზღვრები არ აეოხრებინათ.

იმათ (ე. ი. სპარსელებმა) უთხრეს, რომ მზად არიან დაუთმონ სვანეთი რომაელებს, მხოლოდ იმ პირობით, თუ მიიღებენ ფულს და სასყიდელს ამ დათმობისათვის“-ო (იქვე, 225, 229).

ბოლოს ირანი იძულებული შეიქმნა ხელი აეღო თავის პრეტენზიებზე სვანეთზე და ამრიგად ეს ხანგრძლივი ბრძოლა რომაელების გამარჯვებით დამთავრდა.

მაგრამ 562 წ ხელშეკრულების შემდეგაც არ შეწყვეტილა ირან-ბიზანტიას შორის ბრძოლა ამიერკავკასიის და მცირე აზიის #62#

ქვეყნების დასაპყრობად. ლაზიკის ხელში ჩაგდებით ბიზანტიელები ცდილობდნენ თავიანთი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იბერიაც მოექციათ, მით უმეტეს იბერიაც გაქრისტიანებული ქვეყანა იყო და მას სულიერ-სარწმუნოებრივი კავშირი ჰქონდა ბიზანტიასთან, საიდანაც შემოდოდა ქრისტიანული კულტურა და საეკლესიო წყობილება.

თვით იბერიის დიდებულები ცდილობდნენ ლაზების მეშვეობით კულტურული კავშირი გაეხატა ბიზანტიასთან. მართალია, დადებული ხელშეკრულებით ირანს ეკრძალებოდა ქრისტიანების დევნა და ძალდატანებით მაზდეანობის გავრცელება, მაგრამ სინამდვილეში ეს არ სრულდებოდა და იბერიის ქრისტიანები განიცდიდნენ ირანის მოხელეებისაგან პოლიტიკურ დევნასა და შევიწროებას.

ამის გამო 571 წელს ირანს აუჯანყდა სომხეთი და იგი ბიზანტიის მხარეზე გადავიდა. ამას მოჰყვა იბერიის აჯანყებაც 572 წელს და იბერიაც ემხრობა ბიზანტიას. მეამბოხეებს ეხმარებოდნენ ლაზები, აბაზგები და ალანები, რომელთა ზურგს უკან მოქმედებდა ბიზანტია, აწვდიდა მათ ფულს, იარაღსა და ჯარსაც, რომ მათი ხელით ირანისათვის წაერთმია სომხეთი და იბერია, ეს ბრძოლა გრძელდებოდა რამდენიმე წელიწადს, გამარჯვება იყო ცვალებადი.

576 წელს ირანის შაჰმა ხოსრო II-მ ისარგებლა ბიზანტიის შინაური შფოთით და დაიპყრო სომხეთი, ანტიოქია, კაბადოკია და სხვა მცირე აზიის მნიშვნელოვანი ქალაქები. გამლიერებული ირანისაგან ასეთივე საშიშროება მოელოდა იბერია-ლაზიკასაც, მაგრამ ხოსრო II-ის ამ გამარჯვებებს ბოლო მოუღო ბიზანტიის კეისარმა ჰერაკლემ, რომელიც დიდი ჯარით გადავიდა ირანისაკენ შეტევაზე.

ჰერაკლეს მიემხრნენ ლაზები, აფხაზები და იბერიის მოსახლეობის ერთი ნაწილი. კეისარმა მაშველად მოიწვია აგრეთვე ხაზარები, რომლებიც გადმოსულან ხაკანის მეთაურობით, ეს ხაკანი ქართულმატიანეში ცნობილია „ჯიბლუ“-ს სახელით⁴³.

ჰერაკლე კეისარმა თავისი მოკავშირე ხაზართა ჯარით ალყა შემოარტყა თბილისს, სადაც გამაგრებული იყო ირანის ჯარი. დიდი ბრძოლის შემდეგ 626 წელს ჰერაკლემ თბილისი აიღო და აღმოსავლეთ საქართველოდან ირანელები განდევნა⁴⁴.

ამგვარად ბიზანტიასა და ირანს შორის ხანგრძლივი ბრძოლა ლაზიკა-იბერიის დასაპყრობად ბოლოს ბიზანტიის გამარჯვებით დამთავრდა. ლაზიკამ ბიზანტიის ბატონობის დროს შეინარჩუნა ქრისტიანული რწმენა და შინაურ საქმეებში დამოუკიდებლობა, მაგრამ ეს მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა და VII საუკუნის პირველ ნახევარში არაბთა შემოსევამ ბოლო მოუღო ჩვენში ბიზანტიასა და ირანს შორის ქიშპობას.

ეს ბრძოლა იყო ხანგრძლივი, რომელმაც გასტანა I-VII საუკუნემდე და იბერია-ლაზიკის დაპყრობაში ერთმანეთს ეცილებოდნენ ორი დიდი სახელმწიფო – რომი და ირანი. თითოეული მათგანი ცდილობდა ლაზიკის დაპყრობას და მის გამოყენებას თავისი აგრესიული მიზნებისათვის, რომ მოეპოვებინათ პოლიტიკურ-ეკონომიური უპირატესობანი აღმოსავლეთისა და მცირე აზიის ქვეყნებში. ამ ბრძოლის ერთ-ერთ ასპარეზად იბერია-ლაზიკა იყო ქცეული და ლაზიკამ ორივეს მხრივ რომისა და ირანის შემოსევით განიცადა არა ერთი აოხრება, მაგრამ ლაზთა მეფეები მედგრად იბრძოდნენ თავიანთი პოლიტიკური დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის. ლაზებს ორივე დამპყრობელი გარეშე ძალა ერთნაირად ეჯავრებოდათ, მაგრამ წინააღმდეგობის გასაწევად მათ არ გააჩნდათ საკუთარი ძალა და საშუალებანი, ამიტომ ლაზთა მეფეებს უხდებოდათ ეწარმოებინათ ორჭოფული პოლიტიკა და ძალთა განწყობილების მიხედვით ისინი

⁴³ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ (Е. Такайшвили, Описание рукописей общ. роспостр. грамот. среди груз. насел., том II, вып. 4., Тиф. 1906-1912 г., стр. 724-725).

⁴⁴ ი. ჯავახიშვილი, „ჰერაკლე კეისრის ბრძოლა სპარსეთთან და მისი შედეგი საქართველოში“, ქართველი ერის ისტორია, I, თბ., 1928 წ., გვ. 241-248.

გადადიოდნენ ხან ერთსა და ხან მეორე მოწინააღმდეგის მხარეზე.

რომის კეისრებსა და ირანის შაჰებს არ სჯეროდათ, რასაკვირველია, ლაზთა მეფეების გულწრფელობა. ისინი ცდილობდნენ კულტურული ზეგავლენისა და ერთი რწმენის გავრცელების გზით ლაზიკის შემოტკიცებას, ამიტომ ხელშეკრულების დადებასთან სიმტკიცის ნიშნად ისინი ლაზებისაგან მოითხოვდნენ მძევლებს, რომლებიც მათ კარზე იზრდებოდნენ, სწავლობდნენ იქაურ ენას, ითვისებდნენ ზნე-ჩვეულებას და ასეთი პირებისაგან დამპყრობლები იჩენდნენ თავიანთ პოლიტიკურ მეგობრებს.

მეორე საშუალება და ძლიერი იარაღი, რომელსაც დამპყრობელი მხარეები იყენებდნენ – ეს იყო რელიგია. ირანი მოგვების დახმარებით ავრცელებდა ლაზიკაში მაზდეანობას, რომ ლაზებში განემტკიცებინა თავისი პოლიტიკურ-იდეოლოგიური ბატონობა, რომი კი ქრისტიანული მოძღვრების გავრცელებით და საეკლესიო-სამონასტრო მშენებლობით ცდილობდა ირანის გავლენის განდევნას ლაზიკიდან.

კულტურულ-სარწმუნოებრივად ლაზიკას მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა უფრო რომთან, ვიდრე ირანთან. ტერიტორიითაც ლაზიკა რო-
#64#

მის მოსაზღვრე იყო, საიდანაც უფრო ადრე და ადვილად შემოდიოდა განათლება და კულტურა, ვიდრე შორეული ირანიდან, ამიტომ ქრისტიანული რწმენა ლაზიკაში ადრევე გავრცელებული და განმტკიცებული იყო, ლაზიკის სამღვდელთა განაგებდა მეზობელი ჭანების საეკლესიო საქმეებსაც. პროკოპი კესარიელის ცნობით, „ამჟამად იქაური (ჭანეთის) მცხოვრებლები არც რომაელთა და არც ლაზთა ქვეშევრდომები არ არიან გარდა იმისა, რომ, რადგან, ისინი ქრისტიანები არიან ლაზთა ეპისკოპოსები უწესებენ მათ მღვდელ-მსახურებს“ -ო (გეორგიკა, 95).

ლაზებს ქრისტიანული მონასტრები უცხოეთშიაც ჰქონდათ, სახელდობრ იერუსალიმის უდაბნოში (იქვე, 192). ამ პერიოდში ლაზებს საკუთარი დამწერლობა არ ჰქონიათ და ისინი უფრო სარგებლობდნენ ბერძნული დამწერლობით. აგათია სქოლასტიკოსის სიტყვით, „კოლხებს უკვე კარგა ხანია შეესწავლათ ელინთა ენა“-ო (ბიზ. მწერ. ცნობები, ტ. III, გვ. 127).

ამასვე მოწმობს ბერძენი მწერალი თემისტე (317 - 388 წ.), რომელიც

ამბობს, რომ კოლხეთში გავრცელებული იყო ბერძნული სწავლა-განათლება და კულტურა. კოლხები მონაწილეობას იღებენ თურმე ელინთა დღესასწაულებში, რომლებშიაც არაერთ კოლხიდეღს თავი უსახელებია თავისი მჭერმეტყველებითა და რიტორიკით (Plat. I, 696).

ამავე ბიზანტიელი რიტორისა და ფილოსოფოსის თემისტის სიტყვიდან სჩანს, რომ IV საუკ. შუა წლებში კოლხეთში (ლაზიკაში), ფოთის მახლობლად, არსებულა რიტორიკული განათლების ცენტრი, სადაც განათლებას ღებულობდენ ბიზანტიისაგან მივლინებული ახალგაზრდები და მასაც რიტორიკული განათლება მიუღია კოლხეთში: „მეც, ჩემო კარგებო, ამბობს თემისტი, ტიტორიკის ნაყოფი მოვწყვიტე ფაზისის მახლობლად, სადაც არგომ, თესალიიდან წასულმა დაისადგურა, რასაც პოეტები გაკვირვებით მოგვითხრობენ“-ო⁴⁵.

ლაზთა მეფეები თავიანთ დიპლომატიურ მიმოწერასა და სხვადასხვა მნიშვნელოვან საბუთებს, როგორც პროკოპი კესარიელი გადმოგვცემს, ინახავდენ თურმე. სხვათა შორის, როდესაც გუბაზ მეფის დესპანები მივიდნენ სპარსეთში, ხოსრო I-ს მოახსენეს, რომ მათ შენახული აქვთ ყველა ის ზავის წიგნები და ხელშეკრულებანი, რომლებიც მათ წინაპრებს ირანის მეფეებთან ჰქონდათ დადებული (გეორგიკა, 49). V-VI საუკუნეში ლაზიკაში სამეფო საქმეებს განაგებდა გა-
#65#

ბატონებული წოდება, რომლის სათავეში იდგა მეფე. მეფის უფლებები მემკვიდრეობით გადადიოდა იმაზე, ვინც გვარში გარდაცვლილი მეფის მომდევნო იყო წლოვანებით. მეფეს ირჩევდნენ სამეფო გვარიდან უფროსობის მიხედვით. მაგალითად, ლაზიკის მეფე წათე I-ის შემდეგ გამეფდა არა მისი შვილი გუბაზი, არამედ წათეს მომდევნო ძმა ოფსითე.

ბიზანტიის პოლიტიკური ბატონობის პერიოდში ლაზთა მეფეები თავიანთ სამეფო საქმეებს თავისუფლად განაგებდნენ, მხოლოდ ფორმალურ დამტკიცებას, სამეფო ნიშნებსა და საჩუქრებს იღებდენ ბიზანტიის კეისრისაგან.

⁴⁵ ს. ყაუხჩიშვილი, რიტორიკული განათლების ცენტრი ძველს კოლხეთში (საქარ. მუზეუმის მოამბე, ტ. X, ტფ. 1940 წ., გვ. 337-338).

3. ეგრისის სამეფოს დაშლა და აფხაზეთის საერისთაოს დაარსება.

თბილისის აღებისა და იბერია-ეგრისიდან ირანელების განდევნის შემდეგ კეისარი ჰერაკლე ცდილობდა ორივე ქვეყნის საბოლოოდ დამორჩილებას მითუმეტეს, რომ ამ დროს დაიწყო ძლევამოსილი ლაშქრობა არაბებისა, რომლებიც უახლოვდებოდნენ ამიერკავკასიის საზღვრებს. მოსალოდნელი საფრთხის თავიდან ასაცდენად საჭირო იყო იბერიისა და ეგრისის საზღვრების გამაგრებასთან ერთად მოსახლეობის პოლიტიკურ-იდეოლოგიური შემომტკიცებაც.

ამ მიზნით ჰერაკლე შეუდგა ცეცხლითა და მახვილით აქ ქრისტიანობის გავრცელებას, რომ საბოლოოდ აღმოეფხვრა წარმართობა. „ჰერაკლე თბილისსა და მცხეთას და უქარმას განავლინა ქადაგნი, რადთა ყოველნი ქრისტიანენი ქალაქთა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგვნი და ცეცხლის მსახურნი ანუ მოინათლნენ, ანუ მოისრნენ; ხოლო მათ ნათლის ღებად არ ინებეს, ზაკუით თანა აღევლინეს ქრისტიანეთა, ვიდრემდის ყოველთა ზედა წარჰმართა და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლისანი დიოდეს; ხოლო ჰერაკლე განწმიდა შჯული ქრისტედსი და წარვიდა“-ო, მოგვითხრობს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ (Опис. II, 725-726).

ამასთანავე ბიზანტიის კეისრის პოლიტიკური ინტერესები მოითხოვდა ეგრისის სამეფოს მთლიანობის დაშლა-დაქუცმაცებას წვრილ სამთავროებად, რომ ამით უზრუნველყო თავისი ბატონობა მთელი შავი ზღვის სანაპიროზე. მან წარსულის მაგალითებიდან კარგად იცოდა ეგრისის მეფეების მერყეობა და განდგომის მრავალი შემთხვევებიც. ლაზთა მეფეები ასეთ ურჩობას თვით ჰერაკლესაც უწევდნენ და, როგორც ბიზანტიელი მემატიანეები გადმოგვცემენ, ლაზებმა, #66#

აფხაზებმა და იბერიელებმა ჰერაკლე კეისარს შორეულ ლაშქრობაზე უარი განუცხადეს თურმე. თეოფანეს სიტყვით: „ჰერაკლეს ერთი წლის შემდეგ უნდოდა თვით სპარსთა მეფის ლაშქრის ხოსროს შეჰმოდოდა, მაგრამ ჯარმა, მეტადრე კი ლაზებმა, აფხაზებმა და იბერებმა არ მოინდომესო (თეოფანე, Chronographia, I, გვ. 309); ხოლო რო-

დესაც ჰერაკლეს სპარსთა ლაშქარი მოეწია, ლაზებმა და აფხაზებმა მოკავშირეობაზე კეისარს უარი უთხრეს და შინისაკენ გაემგზავრნენ“ (იქვე, 310).

ამგვარი შემთხვევა საბაბს აძლევდა ბიზანტიის კეისარს ბოლო მოელო ეგრისის სამეფოს დამოუკიდებელი არსებობისათვის და აქაც, როგორც იბერიაში, მოესპო მეფობა და ხელი შეეწყო ცალკე საერის-თაოების წარმოქმნისათვის.

ჩვენ, სამწუხაროდ, არ მოგვეპოვება უტყუარი ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის და როგორ უნდა მომხდარიყო ერთმეფობის მოსპობა ეგრისში, მხოლოდ მემატიანის თეოფანეს ცნობიდან ირკვევა, რომ 689 წელს ეგრისში მეფობა არ ყოფილა, ქვეყანას მართავდა ლაზიკის პატრიკიოზი, ე. ი. ეგრისის მფლობელი (ერისთავი) სერგი ბარნუკის ძე, რომელიც ბიზანტიელებს ასჯანყებია და თავისი სამფლობელო გადაუცია არაბებისათვის (Chronographia, I, გვ. 370)⁴⁶.

აქედან აშკარაა, რომ ბიზანტიის კეისარს VII საუკუნის მიწურულში განუხორციელებია თავისი აგრესიული ზრახვანი ეგრისის სამეფოს მიმართ, მოუსპია აქ მეფობა და განუწესებია ერისთავები. ერთი მათგანი სერგი ბარნუკის ძე ატარებდა ბიზანტიის საკარისკაცო წოდებულობას პატრიკისას.

რასაკვირველია, ასეთი ძალდატანებითი აქტი უბრძოლველად არ ჩაივლიდა, მაგრამ ეგრისის პატარა სამეფოს დიდხანს არ შეეძლო გამკლავებოდა ძლიერ ბიზანტიას და იგი იძულებული იყო მის წინაშე ქედი მოეხარა.

მართლაც ამ პერიოდში ეგრისის სამეფო დასუსტებული იყო და დაუძლურებული იმ ხანგრძლივი ომებით, რომელსაც აქ აწარმოებდნენ ირანი და ბიზანტია თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე.

ეგრისის სამეფოს დაშლის ფაქტს ქართველი მემატიანე ჯუანშერიც აღნიშნავს. ჯუანშერის ცნობით ადგილობრივი ლაზურ-მეგრული დინასტია ხელისუფლების სათავეში არა სჩანს, მათ ნაცვლად ეგრისში გაბატონებულან ქართლის ერისთავები, რომლებსაც VIII საუკ. დამდეგს ეგრისი აფხაზეთის საზღვრამდეს დაუჭერიათ: „წარმოვიდა #67#

⁴⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, გვ. 349.

არჩილ და დაემკვდრა ეგრისის ვიდრე შორაპნამდე და განამაგრნა ყოველნი ციხენი და ქალაქნი და აღაშენა ციხე საზღვარსა ზედა გურიისასა“-ო⁴⁷.

აქ მოხსენებული არჩილი იყო ქართლის მეფე (687-718 წ.), რომელიც არაბების შიშით იძულებული იყო ქართლიდან გამოქცეულიყო ეგრისში და როგორც ისტორიკოსი ჯუანშერი გადმოგვცემს, მას და მის მემკვიდრეებს დაუპყრიათ ეგრისის სამეფო აფხაზეთის საზღვრამდის⁴⁸.

ეგრისის სამეფოს დაშლის პროცესს ხელს უწყობდა აგრეთვე გართულებული საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელიც გამოწვეული იყო არაბთა შემოსევის საშიშროებით. არაბებმა 643 წლიდან დაიპყრეს აღმოსავლეთი საქართველო და ახლა ისინი ცდილობდნენ ხელში ჩაეგდოთ ეგრისი, რომლის აღების შემდეგ არაბებს შეეძლოთ ბიზანტიის პოლიტიკურ-ეკონომიური გავლენის განდევნა, როგორც შავი ზღვის სანაპიროებიდან აგრეთვე მთელი ამიერკავკასიიდან.

ბიზანტიის კეისარი კარგად გრძნობდა, თუ რა საფრთხეს უმზადებდა მის ბატონობას არაბების გაძლიერება აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ამიტომ ბიზანტიის კეისარი შეუდგა საზღვრების გამაგრებას და ჩრდილოეთის ხალხის ამხედრებას არაბების წინააღმდეგ. 685 წელს ხაზარები შემოესივნენ იბერიასა და ალბანიას. მათ დიდი ზარალი მიაყენეს არაბებს. ამით ისარგებლა კეისარმა იუსტინიანე II-მ და 688 წელს გამოგზავნა დიდი ჯარი, რომელმაც არაბები დაამარცხა. ამან გამოიწვია არაბების ძლიერი ჯარის გამოლაშქრება 730 წელს მურვანის მეთაურობით⁴⁹. ქართველი მემკვიდრის ჯუანშერის ცნობით, სომხეთიდან მურვანი შემოსულა ქართლში, აუღია დარიალის კარები, გაუმაგრებია იგი, რომ ბიზანტიისათვის მოესპო საშუალება იქიდან გამოეყვანა მამველი ჯარი ხაზარებისა. ქართლის აღების შემდეგ მურ-

⁴⁷ ქართლის ცხოვრება „მატიანე ქართლისაჲ“, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, თბილისი 1906, გვ. 209.

⁴⁸ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის კომენტარებით, თბილისი, 1885 წ., გვ. 116-118.

⁴⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, თბ., გვ. 350-352. ს. ჯანაშია, არაბობა საქართველოში, თბილისი, 1936 წ., გვ. 34-35.

ვანი 735 წელს გადავიდა სამცხეში და აქ ოძრხის ციხესთან მან დაამარცხა იბერიელთა ჯარი. ქართლის ერისთავები მირი და არჩილი გაიხიზნენ ეგრისში. ახლა მურვანმა განიზრახა თვით ეგრისში გაელაშქრა. მურვანის ჯარი დაბანაკდა ჭყონდიდის ანუ მარტვილის #68#

მიდამოებში და აქედან მურვანმა გაილაშქრა და აიღო ციხე-გოჯი (ნოქალაქევი). შემდეგ კლისური ან კელასურის ციხე, ცხომი ანუ სოხუმი. მან შესძლო თითქმის მთელი შავი ზღვის სანაპიროებიც დალაშქრა.

მურვანის ლაშქრობა სასტიკ ხასიათს ატარებდა და ქართველი მემკვიდრის ჯუანშერის ცნობით მურვანის შემოსევამ მთლად გაანადგურა და გააოხრა საქართველო. „აღარ იპოვებოდა ნაშენები, აღარცა საჭამადი კაცთა და პირუტყვთა ყოვლადვე“-ო (ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, გვ. 205).

მურვანის მიერ სამცხისა და ეგრისის დალაშქვრა, ეს არაბების მხრივ იყო ბიზანტიაზე აშკარა შეტევაზე გადასვლა, რადგანაც ორივე ქვეყანა იმყოფებოდა ბიზანტიის მფარველობაში. ამიტომ ბიზანტიის შიშით არაბებმა ვერ შეძლეს იქ ფეხის მოკიდება და მათ ეს მხარე ჩქარა დასტოვეს, მაგრამ ბიზანტიის კეისარი მაინც არ იყო გარანტირებული, რომ არაბები ისევე არ განაახლებდნენ შავი ზღვის სანაპიროების დალაშქვრას. ეს გარემოება მოითხოვდა დიდ პოლიტიკურ სიფხიზლეს. ეგრისისა და სამცხის საზღვრების გამაგრებასთან ერთად აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა ბიზანტიის ერთგული პირების ჩაყენება ეგრისის საერისთაოში. ბიზანტიას, რასაკვირველია, არ გამოადგებოდა ისეთი მთავარი, როგორც იყო ლაზიკის პატრიკიოზი სერგი ბარნუკის ძე, რომელსაც კეისარის მტრობით თავისი საერისთაო არაბებისათვის გადაეცა. ამიტომაც ბიზანტიის კეისარი აწინაურებს აფხაზეთის ერისთავს, რომელიც უნდა ყოფილიყო მისი აგრესიული ინტერესების შემსრულებელი.

ასეთი იყო ერისთავი ლეონ I, რომელსაც დამკვიდრებული ჰქონია კეისრისაგან საერისთაოდ აფხაზეთი კლისურიდან დიდი ხაზარეთის მდინარემდე⁵⁰. აფხაზეთის ამ ერისთავებს ნიშნავდნენ ბიზანტიის კეის-

⁵⁰ ექ. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალანი „მეფეთა დივანი“, ძველი საქარ-

რები და საისტორიო მწერლობაში ჯერ გამორკვეული არ არის მათი ვინაობა და სადაურობა⁵¹.

აფხაზეთს ტერიტორიალურად ეგრისის სამეფოში ეჭირა ფრიად მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-სტრატეგიული ადგილი, რომელიც იცავდა ეგრისის დასავლეთის სანაპიროებს საკმაოდ კარგად გამაგრებული #69#

ნაგებობით. ბიზანტიასთან ეკონომიურ ურთიერთობაში აფხაზეთის სანაპიროები დიდ როლს თამაშობდნენ, აქ იყო მთელი რიგი სავაჭრო ქალაქები, რომლებიც დასავლეთის ქვეყნებთან აწარმოებდნენ სავაჭრო ოპერაციებს. ბიზანტიის კეისრის მიერ აფხაზეთის მოწყვეტა და ცალკე საერისთაოდ გამოყოფა აშკარად მიმართული იყო ეგრისის სამეფოს მთლიანობის წინააღმდეგ. ბიზანტია ამ შემთხვევაში აფხაზეთის სამთავროს მფარველობით და გაძლიერებით ცდილობდა ერთის მხრივ ეგრისის სახელმწიფოებრივი მთლიანობის დაშლას, მეორეს მხრით აფხაზეთი გადაექცია ერთგვარ საფარად და ციხე-სიმაგრედ არაბების შემოტევის წინააღმდეგ.

ასეთივე პოლიტიკას აწარმოებდა ბიზანტია საქართველოს სამხრეთის საზღვარზე, სადაც წარმოიქმნა საკმაოდ ძლიერი საერისთაო ტაო-კლარჯეთისა, რომლის პირველი ერისთავი იყო აშოტ კურაპალატი. არაბებისაგან დევნილი ქართლის ერისთავი აშოტი დაესახლა არტანუჯში და მიიღო ბიზანტიის კეისრის მფარველობა. არტანუჯის ციხე და ტაო-კლარჯეთის საერისთაო ემსახურებოდა ბიზანტიის პოლიტიკურ ინტერესებს და იცავდა არაბების შემოსევებისაგან მის სამხრეთის საზღვრებს⁵².

ორივე ეს საერისთაო იმყოფებოდა ბიზანტიის მფლობელობაში და ბიზანტიის კეისრები ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ ამ საერისთაოების გაძლიერებას, კერძოდ ჯარის დახმარებით, რათა მათი საშუალებით გაეძლიერებინათ თავიანთი პოლიტიკურ-ეკონომიური გავლენა მთელ საქართველოში.

თველო, ტ. II. თბილისი, 1913 წ., განყ. III, გვ. 54; მატთანედ ქართლისად, გვ. 208-209; დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, თბილისი 1886 წ. გვ. 274.

⁵¹ ამის შესახებ ვრცელი განმარტება მოეპოვება დ. ბაქრაძეს (იხ. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 132-133, შენიშვნა).

⁵² ს. მაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი, თბილისი, 1938 წ., გვ. 15.

ამასთანავე ორივე ეს საერისთაო წარმოადგენდა არაბებისაგან შევიწროებულ და დევნილი ქართველების თავშესაფარს.

მურვანის შემოსევის შემდეგ შეიცვალა არაბების პოლიტიკა და ახლა არაბები უფრო სასტიკად ექცეოდნენ დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობას და მათ მთავრებს ავიწროებდნენ ქონებრივად, უფლებრივად და სარწმუნოებრივად.

აბასიანთ გვარის ხალიფების მეფობაში არაბებმა შემოიღეს მკაცრი სარწმუნოებრივი მაჰმადიანური მიმართულება პოლიტიკაში და თავიანთი ბატონობის განსამტკიცებლად ქვეშევრდომებისაგან მოითხოვდნენ გამაჰმადიანებას. დაპყრობილ ქვეყნებს ამასთანავე ხარკი გაუდიდეს და მოსახლეობა დიდი ხარჯისაგან მძიმე პირობებში მოექცა⁵³.

#70#

არაბთა ხალიფები სარგებლობდნენ ქართლის ერისთავების სიმრავლით, მათ შორის არსებული შუღლით, ქიშპობითა და ცდილობდნენ ზოგიერთი მათგანის გადმობირებას და გამაჰმადიანებას. ხალიფები ერეოდნენ ქართლის ერისთავების მართვა-გამგეობაში და იმ ერისთავს, რომელიც ურჩობას გაბედავდა, სდევნიდნენ და ატუსაღებდნენ.

პოლიტიკურ დევნას ერთვოდა აგრეთვე სარწმუნოებრივი და ეკონომიური შევიწროებანი. არაბები ქრისტიანებს უნდობლად უცქეროდნენ და ქართლის მოსახლეობა ამის გამო განიცდიდა დიდ გაჭირვებას, განსაკუთრებით მისი მაღალი წოდება, რომელსაც არაბები აიძულებდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ართმევდნენ მათ ხელისუფლებასა და ქონებას.

მაგრამ ვისაც ასაქცევი არ ჰქონდათ და არსებობაც უჭირდა იგი იძულებული ხდებოდა მიეღო მაჰმადიანობა და როგორც იოანე საბანისძე ამბობს: „შიშითა განილევთან და ირწევთან, ვითარცა ლერწამი ქართაგან ძლიერთა“-ო⁵⁴.

არაბებისაგან დევნილი ქართლის მოსახლეობის ნაწილი იხიზნებოდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, სახელდობრ: ტაო-კლარ-

⁵³ Из соч. Баладзори, Книга завоевания стран, текст и перевод. Перевод с арабского проф. П. К. Жузе, Баку, 1927 г., стр. 30-32; из соч. Якубы, История, текст и перевод с арабского проф. П. К. Жузе, Баку, 1927 г., стр. 13-14; ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტ., II, გვ. 38-43.

⁵⁴ იოანე საბანისძე, აბო თბილელი, (იხ. კეკელიძე, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, ტფ., 1935 გვ. 58)

ჯეტში, აფხაზეთსა და ეგრისში, რომლებიც ამ დროს ბიზანტიის კეისრის მფარველობაში იყვნენ. იქ შედარებით მშვიდობიანობა სუფევდა, აღმოსავლეთ საქართველოდან ეგრისში გახიზვნას ამ დროს ჰქონდა ფართო ხასიათი. მაგალითად, როდესაც ნერსე ქართლის ერისთავი აფხაზეთში გაიხიზნა, მას გაჰყოლია 300 მამაკაცი, დიდებულთა მრავალი ოჯახი, თავიანთი ყმებითა და მსახურებით.

ეგრისში გაიხიზნენ თავიანთი ამალით ქართლის ერისთავები: არჩილ, იოანე, ჯუანშერი და სხვ. (ქარ. ცხოვრება, გვ. 208, 216). ჩვენ ვიცით, რომ ეგრისში რიონის სამხრეთით მდებარე მხარე V-VI საუკუნისა და რომს შორის ხანგრძლივი ბრძოლების გამო თითქმის უკაცრიელი იყო. VI საუკუნიდან დაწყებული VII-VIII საუკუნეებში სპარსელებისაგან და შემდეგ არაბებისაგან დევნილი აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ამ მხარეში იხიზნებოდა, სახლდებოდა თავისუფალ ადგილებზე და იგი აქ პოულობდა მეტ პოლიტიკურ-ეკონომიურ თავისუფლებს. ამგვარად, VII-VIII საუკუნეებში ჩნდება ეგრისის გაქართველებული ნაწილები: აჭარა, გურია და იმერეთი.

#71#

პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ამის შესახებ ამბობს: „კლინიუსისა, პტოლემეაძისა და პროკოპი კესარიელის ცნობები ამტკიცებენ, რომ კოლხეთის სამხრეთისა და აღმოსავლეთს ნაწილში მხოლოდ მეგრულ-ლაზების ტომები ცხოვრობდნენ, მაგრამ ამას ცოტა არ იყოს ის გარემოება არღვევს, რომ იმ ადგილებში, სახელდობრ გურიასა და იმერეთში მეგრული კი არა, ქართულია გაბატონებული. გურულები და იმერლები მეგრულ-ლაზების მიწა-წყლის შიგ შუაგულში არიან შეჭრილნი და მეგრელებსა და ლაზებს ერთმანეთისაგან ამორებენ. ამისდა მიუხედავად ჩვენი ზემოაღნიშნული დასკვნა იმის შესახებ, რომ თავდაპირველად კოლხეთის ეს მიწა-წყალი მხოლოდ მეგრულ-ლაზებს ეკუთვნოდა, მაინც შეურყეველი რჩება, იმიტომ, რომ გურიის საგეოგრაფიო საქმეების დაკვირვება გვიმტკიცებს, რომ იმ ადგილას, სადაც ეხლა გურულები ცხოვრობენ. წინათ მეგრულად მოსაუბრე ტომი უნდა სახლებულიყო. ბევრი სოფლებისა და მდინარეების სახელების მნიშვნელობის ახსნა მხოლოდ მეგრულის საშუალებით შეიძლება ან არადა მათ ცხადი მეგრული დამახასიათებელი თვისებები აქვთ. მაგალითად: მთა ჯიხანჯირი, (ჯიხა-ციხე), ჯუმათი,

ოჩხამური (ჩხომი – თევზი), ჭანიეთი, მდ. გუბაზეული და სხვა.

„ამგვარი სახელების დარქმევა მთებისა და მდინარეებისათვის, ცხადია, მხოლოდ მეგრულ-ლაზების ტომებს შეეძლოთ. მაშასადამე, ძირითადი და თავდაპირველი მოსახლეობა გურიაში მეგრელებისა უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მართო გურიაში კი არა, ეხლაც ცხენისწყალი მეგრულის აღმოსავლეთ საზღვრად ითვლება: საგეოგრაფიო სახელები კი ამტკიცებენ, რომ ამ მდინარის აღმოსავლეთითაც თავდაპირველად მეგრელებს უცხოვრიათ; მაგალითად: სოფ. ჯიხაიში (ჯიხა – ციხე), ჩხენიში, კულაში და სხვა. ქუთაისის ჩრდილოეთითაც მდ. რიონის მიდამოებიც ძველად მეგრელებს უნდა სჭეროდათ; აქაც ასეთი საგეოგრაფიო სახელები გვხვდება, როგორც მაგალითად: ჯიძას ვარა (ჯიძა – ძმა), ოფურჩხეთი, ტყვიში, გვერიში, ოკრიბა და სხვა. საგეოგრაფიო სახელების შესწავლა, დაასკვნის პროფ. ი. ჯავახიშვილი, მაშასადამე უეჭველ ჰყოფს, რომ მთელი ეს მიწა-წყალი, მხოლოდ მეგრულ-ლაზური შტოს ტომებს ეკუთვნოდა, ეს იყო როგორც სჩანს სტრაბონისა, პლინიუსისა და პტოლემეაძოსის თხზულებებიდან, პირველ ორ საუკუნეში. შემდეგ, როგორც ეტყობა, ერთ-ერთი ქართველ ტომთაგანი, ან აღმოსავლეთით, ან არადა სამხრეთ-აღმოსავლეთით შიგ შუაგულში შეჭრილა და მეგრელები და ლაზები ერთ-ერთმანეთს დაუშორებია, ხოლო დაპყრობილი ადგილების მცხო-

#72#

ვრებლებს ქართული შეუთვისებიათ. ამის გამო ეხლანდელი გურულები და იმერლები გაქართველებულ მეგრულ-ლაზებად უნდა ჩავთვალოთ“-ო.

პროფ. ივ. ჯავახიშვილის ამ მოსაზრებას ამტკიცებს გურულ კილოში შემონახული ლაზურ-მეგრული ფენის მრავალი ფაქტები. აგრეთვე მატერიალური კულტურის ტერმინები და ამ მხრივ ადგილმდებარეობის ტოპონიმური სახელწოდებანი აშკარად მიგვითითებენ მათ ლაზურ-მეგრულ წარმოშობაზე⁵⁵.

ასეთივე მოსაზრებას გამოსთქვამდა პროფ. ი. ყიფშიძე, რომელიც ამტკიცებდა, რომ მეგრელებს ძველად ეჭირათ უფრო დიდი ტერიტო-

⁵⁵ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, თბ. 1913 წ. გვ. 56-57.

რია, ვიდრე დღესო, რასაც აშკარად მოწმობს მეგრული გეოგრაფი-ული ნომენკლატურისა და ხალხური ლექსიკის გავრცელება გურია-იმერეთ-რაჭაში⁵⁶.

როდის უნდა მომხდარიყო ეს? ამაზე პროფ. ივ. ჯავახიშვილი იძლევა ასეთ განმარტებას: „პროკოპი კესარიელის სიტყვით რიონის სამხრეთით მდებარე ქვეყანა იმის დროს (V-VI ს.) მეტად ნაკლებად ყოფილა დასახლებული, თითქმის სრულეობით უკაცური ყოფილა, ეს სწორედ ის ადგილია, რომელსაც გურია ეწოდება. მაშასადამე, ცხა-დია, რომ გურიის მერმინდელი მცხოვრებნი ადგილობრივი მკვიდრნი არა ყოფილან და, როგორც სჩანს, იბერიიდან და ქართლიდან უნდა იყვნენ გადმოსახლებულნი. სპარსელ-ბიზანტიელთა ომიანობისა და სხვა მიზეზების წყალობით, ადგილობრივი თავდაპირველი მე-გრულ-ლაზური მოსახლეობა ამოწყვეტილა და VI ს-ში ეს მხარე ცარიელი ყოფილა. ამგვარად გურიის ახალი მოსახლეობა შეიძლება გაჩენილიყო VI საუკუნის შემდგომ განსაკუთრებით VI-VIII ს., მაშინ როცა აღმოსავლეთ საქართველო – იბერია არაბთა მძლავრი და მკაცრი ბატონობის ქვეშ იყო და ხალხი აუტანელ მოხარკეობას გაურბოდა. ახალშენებს რიცხვმრავლობით მცირერიცხოვანი მკვიდრნი გაუქარ-თებიათ, მაგრამ თვითონაც შეუთვისებიათ მათგან ბევრი რამ და ნარევ მოსახლეობას შეუქმნია ახალი ენა-კილო“ (ივე, გვ. 57-58).

#73#

ამ საკითხის შესახებ საყურადღებო მოსაზრებები აქვს გამოთქმუ-ლი ნ. მარრს, რომელიც ამბობს, რომ ჩვენ მეგრელებს ვხედავთ მხო-ლოდ დღევანდელ სამეგრელოს საზღვრებში, მაგრამ წინათ, რო-გორც ისტორიული ცნობებიდან ჩანს, იგი ატარებდა უფრო ფართე სახელწოდებას „ეგერ“. ამ ფუძიდან წარმოიშვა მისი სახელწოდე-ბა ეგრისი, რომლის ქვეშ იგულისხმებოდა მთელი დასავლეთი საქართველო დღევანდელი გურიითა და იმერეთით.

აკად. ნ. მარრი თვით სახელწოდება „გურია“-ს წარმოშობას გე-ნეტიკურად უკავშირებს „სამარგალო“-ს (სამეგრელოს): Первый элемент gur, по спирантной огласке ger. Имеет в древ-

⁵⁶ И. В. Мегрелидзе, Лазский и мегрельский слой в гурийском (Труды инст. Языка и мышления им. Н.Я. Марра, Ленинград, 1938, стр. 76-85).

нейшем названии мегрелов и их страны. E – ger > E – gr – I – si < E – ger – I + si), современное sa – mar – galo Мегрелия, m + a – r – gal – I мегре, (-ец), (< m + a + ga) er – al; по спистящей сгласовке gar (л. – м. о > и || гр. a, g > q) имеем в самоназвании грузин – Qa – rtu– el (Н. Я. Марр, Язык и Мышление, т. III, стр. 184). გურიის მოსახლეობის შესახებ ნ. მარრი ასეთ დასკვნას იძლევა: „Гурия, надо предупредить, есть кусок, вырезанный из территории, населенной народами шипящей группы по языкам мегрельскому и чанскому“⁵⁷.

ამასთან დაკავშირებით ნ. მარრს სახელწოდება იმერეთი და სამეგრელო მიაჩნია ერთი და იგივე მნიშვნელობის ტერმინად და ამბობს: „Мы знаем, что термины Имеретия и Мингрелия были тождественны“ (იქვე, გვ. 169).

ერთი სიტყვით, როგორც აქ მოტანილი საბუთებიდან და მოსაზრებებიდან გაირკვა, VII-VIII საუკუნეში იწყება აღმოსავლეთ-სამხრეთ საქართველოდან ქართლელი ტომების გადასახლება ეგრისის ტერიტორიაზე, რასაც მოჰყვა მისი პოლიტიკური და ეთნიური მთლიანობის დარღვევა. ამგვარად ეგრისში თანდათანობით წარმოიქმნა ახალი საერისთავოები. მათ შორის შემდეგში გაძლიერდა აფხაზეთის საერისთავო, რომელსაც მფარველობას უწევდა ბიზანტიის კეისარი.

ეგრისის სამეფოს ამ რღვევითა და ხელსაყრელი პოლიტიკური შემთხვევებით სარგებლობდნენ აფხაზთა ერისთავები, რომლებმაც შედარებით ადვილად დაიპყრეს ეგრისის მთელი ტერიტორია,
#74#

როგორც საისტორიო წყაროები გადმოგვცემენ, ერისთავმა ლეონ II-მ ისარგებლა ბიზანტიის კეისრის დაუძლურებით, განუდგა მას და ხაზარების დახმარებით დაიჭირა მთელი ეგრისი ლიხის მთამდე და 786 წელს მან თავის თავი გამოაცხადა აფხაზთა მეფედ (იხ. ძველი საქართველო, II, გვ. 54).

ამის შესახებ ქართველი მემკვიდრე ჯუანშერი მოგვითხრობს:

„რა ჟამს მოუძლურდეს ბერძნები, გადგა მათგან ერისთავი აფხაზ-

⁵⁷ И. Кипшидзе, О названии „мингрельский“ или „Иверский“ язык. Пределы его распространения в древности (Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарем, СПб, 1914 г., стр. 13-17.

თა სახელით ლეონ, ძმისწული ლეონ ერისთავისა, რომელსა მიეცა სამკვიდროდ აფხაზეთი. ეს ლეონ მეორე ასულის წული იყო ხაზართა მეფისა და ძლია მათითა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელი იდგა მეფე აფხაზეთა, რამეთუ მიცვალეზული იყო ერისთავი“ (ქარ. ცხ., 218).

ეგრისის შემოერთების შემდეგ ლეონ II-მ თავის სატახტო ქალაქად აქცია ქუთაისი, რომელიც შეიქმნა ახლადწარმოქმნილ ფეოდალური სამეფოს პოლიტიკურ-კულტურულ ცენტრად.

ამგვარად შეიქმნა ახალი პოლიტიკური ერთეული, ფეოდალური ურთიერთობაზე წარმოშობილი აფხაზეთა სამეფო, რომელიც მთლიანად შეიცავდა ძველი ეგრისის სამეფოს ტერიტორიას. ამ მხარესაც თანდათანობით ეწოდა აფხაზეთა სამეფო. იგი არ წარმოადგენდა ისეთ ტომობრივ სამეფოს, როდესაც სამეფო ხელისუფლება ერთი რომელიმე ტომის ხელში იყო მოქცეული. მისი გაერთიანება მიმდინარეობდა ფეოდალურ ურთიერთობაზე დამყარებით.

ამიტომ აფხაზეთის სამეფოს წარმოქმნა და გაძლიერება არ ნიშნავდა ერთი რომელიმე ტომის პოლიტიკურ გაბატონებას, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ძველ კოლხეთში და ლაზიკა-ეგრისში. ამ სამეფოს სახელწოდება აფხაზეთა და არა აფხაზეთისა გულისხმობდა მთლიანად გაერთიანებულ დასავლეთ საქართველოს და იგი ტერიტორიულად შეიცავდა აფხაზეთს, სამეგრელოს, გურია-აჭარას და იმერეთს.

აფხაზეთის სამეფოს შესახებ ვახუშტიც ასეთივე განმარტებას იძლევა. თავის გეოგრაფიულ აღწერას ვახტანგი ასე იწყებს: „ეგრისის ქვეყნისა ანუ აფხაზეთისა, ანუ იმერეთისა“. შემდეგ ამას მოჰყვება: „სახელისათვის, ქვეყნისა ამის სახელნი არიან საერთოდ სამი: პირველი ეგრისი, მეორე აფხაზეთი, მესამე იმერეთი. რამეთუ ეგრისი ეწოდების ეგრისის გამო, ძისა თარგამოსისა, რომელსა ძმათა შორის თვსთა ხვდა წილად ქვეყანა ესე, ხოლო აფხაზეთი – ლევანის გამო, რომელი შემდგომად პირველის ლეონისა მეორე ლევან #75#

ერისთავობდა აფხაზეთს. ეს ლეონ გამეფდა და დაიპყრა სრულიად ეგრისი, და მან უწოდა აფხაზეთის სამეფოსა თვსსა, და მოიღო საერისთავოსა თვსისა სახელი ეგრისსა ზედა, არამედ იმერეთი – ბაგრა-

ტიონთა მიერ, რამეთუ, რაჟამს დაიპყრეს სრულიად აფხაზეთი და ყოველი საქართველო, ამათ უწოდეს ქართლს ამერეთი და აფხაზეთს იმერეთი. ხოლო ესე აფხაზეთი ანუ იმერეთი განიყოფების ადგილებად და ეს განყოფით ადგილებთა სახელები დავწეროთ თვს თვს-თა რიგითა ზედა⁵⁸.

ასევე ესმის აფხაზეთის სამეფო დ. ბაქრაძეს, რომელიც ამბობს: „აფხაზეთის ერისთავნი თუმცა ისხდნენ აფხაზეთში, მაგრამ როდესაც იმათ მიითვისეს მეფის ხარისხი, მაშინ იმათ თავიანთი რეზიდენცია გადაიტანეს ქუთაისს. თვით სახელწოდება აფხაზეთისა მისთვის მთელს იმერეთს. ამისთვის, როდესაც ძველ მწერლობაში ვკითხულობთ: „აფხაზეთის სამეფო სახლი, აფხაზეთის კათალიკოსი, აფხაზეთის ერი, აფხაზეთის სამეფო“. ამ სიტყვებით იგულისხმება იმერეთის სამეფო სახლი, იმერეთის კათალიკოსი, იმერეთის ერი, იმერეთის სამეფო“⁵⁹.

მაგრამ ზოგიერთი მკვლევარი აფხაზეთის სამეფოს სახელწოდებისა და მისი წარმოშობის შესახებ შემცდარ განმარტებას იძლევა. დ. გულია თავის „აფხაზეთის ისტორიაში“ (Д. Гулия, История Абхазии, т. I, изд. Наркомпроса Абхазии, Тбил., 1925 г., стр. 181-222). ამტკიცებს, რომ აფხაზეთა სამეფო იყო აფხაზეთური ეროვნული სახელმწიფო და მთელ დასავლეთ საქართველოში აფხაზეთი ბატონობდნენო. იმდროინდელი გაერთიანებული საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური მოღვაწეობაც მიჩნეულია აფხაზეთის საქმედ. ავტორის გაგებით აფხაზეთის მეფე და კათალიკოსი საჭეთმპყრობელი ყოფილან მთელი საქართველოსი და სომხეთისაც. აფხაზეთა სამეფოს ასეთი გაგება შემცდარია და ისტორიულად გაუმართლებელი⁶⁰.

ერთი სიტყვით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში პოლიტიკურ-ეთნიურად გაერთიანებულ დასავლეთ საქართველოს VIII-X ს-ში. ეწოდებოდა შემკრებლობითი მნიშვნელობით აფხაზეთა სამეფო, რომელსაც მისი წარმოქმნის პირველ პერიოდში მესვეურობდნენ აფხაზეთის საერისთაოს დინასტიის მეფეები.

⁵⁸ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, თბილისი, 1904 წ., გვ. 255-256.

⁵⁹ დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, თბილისი. 1889 წ., გვ. 270

⁶⁰ იხ. ჩემი რეცენზია დ. გულიას აფხაზეთის ისტორიაზე. ჟურ. საქართველოს განათლების მუშაკი, თბილისი, 1925 წ. #1, გვ. 46-49.

#76#

აფხაზთა სამეფოში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ეგრისი ან სამეგრელო, რომლის სახელმწიფოებრივმა განვითარებამ წარმოშვა ფეოდალურ წყობილებაზე აღმოცენებული ახალი პოლიტიკური ერთეული, აფხაზთა სამეფოდ წოდებული.

ამით ძველმა ეგრისმა შეასრულა თავისი ისტორიული მისია და იმ პერიოდიდან დაიწყო საქართველოს ფეოდალური ერთეულების ერთ სამეფოდ გაერთიანების პროცესები. გაერთიანებისათვის ბრძოლამ, როგორც ვიცით, IX საუკუნიდან დაწყებული XI საუკუნემდის გასტანა. მასში მონაწილეობას იღებდნენ ოთხი ძლიერი და მსხვილი ფეოდალური საერისთავო: აფხაზეთისა, ტაო-კლარჯეთის, ქართლისა და კახეთის საერისთავო.

ქართლის საერისთავოს ეჭირა შუა ქართლის ტერიტორია, ქართლის ერისთავი გამაგრებული იყო უფლისციხეში, რომელიც ქართლის ერისთავ-მთავრების ციხე-სიმაგრესა და პოლიტიკური მოღვაწეობის ერთგვარ ცენტრს წარმოადგენდა. უფლისციხეს ეჭირა აგრეთვე მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილი და როგორც ბუნებრივი სიმაგრე, საიმედო თავშესაფარი იყო ერისთავებისათვის.

ქართლი თავის გეოგრაფიულ-სტრატეგიული მდგომარეობით საქართველოსა და საზოგადოდ ამიერკავკასიის მნიშვნელოვანი კუთხე იყო. მას ეჭირა გეოგრაფიულად ცენტრალური ადგილი და ამიტომ რომელი ერისთავის ხელში მოექცეოდა ქართლი, ის იქნებოდა საქართველოს ფაქტიური გამაერთიანებელი.

ამიტომ საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლები სწარმოებდა ქართლის გარშემო და თითოეული მეზობლი საერისთავო ცდილობდა ამ კუთხის ხელში ჩაგდებას, რომ თავისი თავი გამოეცხადებინა გაერთიანებული საქართველოს მეფედ.

ბრძოლა იყო ხანგრძლივი და ამ ბრძოლის მეორე პერიოდში გაიმარჯვეს აფხაზთა მეფეებმა. 904 წელს აფხაზთა მეფე კონსტანტინემ გაილაშქრა ქართლზე და იგი მან დაიპყრო. კონსტანტინეს გამარჯვებამ დიდი შიში გამოიწვია მეზობელ საერისთავოებში და ახლა მის წინააღმდეგ გამოილაშქრეს სომეხთა მეფემ სუმბატმა და ტაო-კლარჯეთის ერისთავმა ადარნასემ, „ქართველთა მეფედ“ წოდებულმა. მოკავშირეებს აუღიათ უფლისციხე, კონსტანტინე კი მთიუ-

ლეთში გახიზნულა, მაგრამ როდესაც მან გაიგო თურმე, რომ მოკავშირეები ქართლს აოხრებენო, განუზრახავს დაზავება და ამ მიზნით მას სუმბატისათვის მოციქულები მიუგზავნია. სომეხი ისტორიკოსის იოანე კათალიკოსის გადმოცემით, როცა ზავის პირობაზე გაიმართა საუბარი, ამ დროს უეცრად ადარნასე ქართველთა #77#

მეფის ბრძანებით მისცვივდნენ კონსტანტინეს და დაატყვევეს იგი. დატყვევებული კონსტანტინე სუმბატს ანისში გაუგზავნია.

ამ ამბავმა იმდენად აღაშფოთა მეგრელები, ამბობს იოანე კათალიკოსი, რომ კონსტანტინეს ნაცვლად გადაწყვიტეს სხვა უფრო მხნე და გულადი კაცი დაესვათ მეფედ. ეს რომ სუმბატმა შეიტყო, შეფიქრიანდა, ვაი თუ ახალი მეფე საშიში მეტოქე აღმოჩნდეს და ამიტომ ოთხი თვის შემდგომ ისევ კონსტანტინეს განთავისუფლება არჩია და აასრულა კიდეცო (იოანე კათალიკოზი, 201-202; Brosset, Additions, 164).

ქართლის ხელში ჩაგდების შემდეგ კონსტანტინემ ჩქარა დაიპყრო კახეთის საერისთავოც და ამგვარად პოლიტიკური მესვეურობა საქართველოში ამიერიდან აფხაზთა მეფეების ხელში გადადიოდა⁶¹. მაგრამ ამ გაერთიანებას დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ქართლის ფეოდალები, რომლებიც იბრძოდნენ თავიანთი ფეოდალური სამფლობელოების დამოუკიდებლობისათვის.

ლეონ აფხაზთა მეფის სიკვდილის შემდეგ აფხაზეთის ტახტზე ავიდა მისი ძმა დემეტრე (967-975 წ.), რომელსაც ჩქარა გამოუჩნდა ტახტის მეტოქე ძმა თეოდოსი. დემეტრე თავს დაესხა თეოდოსს და უკანასკნელი იძულებული შეიქმნა გაქცეულიყო ქართლში, აქ მას მიემხრნენ ქართლ-კახეთის დიდებულები, რომლებიც იბრძოდნენ აფხაზთა მეფეების წინააღმდეგ. ბოლოს დემეტრემ შეიპყრო თეოდოსი და მას თვალები დასთხარეს.

ამის შემდეგ დემეტრე ჩქარა გარდაიცვალა და რადგანაც ის უშვილო იყო, სამეფო ტახტზე დასვეს უსინათლო თეოდოსი (975-978 წ.). თეოდოსს ქვეყნის მართვა არ შეეძლო, ამით ისარგებლეს დიდგვარიანმა აზნაურებმა და დაიწყეს განდგომა. მშვიდობიანობა

⁶¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, გვ. 385.

ისევ შეირყა და საქართველოს მთლიანობას დიდი საფრთხე მოელოდა. მაშინ ქართლის აზნაურების ერთმა ჯგუფმა იოანე მარუშიძის რჩევით და მეთაურობით გადაწყვიტა ქართლი გადაეცათ ტაოს ერისთავის დავით კურაპალატისათვის. ამაზე ქართლის მემატიანე მოგვითხრობს: „ამან (იოანე მარუშიძემ) წარავლინა მოციქულნი წინაშე დავით კურაპალატისა, აწვია, რათა მოილაშქროს ძალითა მისითა, აღიღოს ქართლი, ანუ დაიჭიროს თვით, ანუ უბოძოს ბაგრატს, ძესა გურგენისსა, ასულის წულსა გიორგი აფხაზთა მეფისასა, რომელსა ეყოდა დედეულად აფხაზეთი და ქართლი ასევე“ (ქარ. ცხ. გვ. 236).

#78#

ერთი სიტყვით იოანე მარუშიძე ურჩევდა დავით კურაპალატს გაერთიანებულ საქართველოს მეფედ დაესვა ბაგრატი, რომელიც მას შვილად ჰყავდა აყვანილი. ეს ბაგრატი იყო აფხაზთა მეფის გიორგი II-ს ასულის გურანდუხტის შვილი და მას დედის მხრით ეკუთვნოდა აფხაზთა სამეფო. მამის მხრით ბაგრატს ეკუთვნოდა ქართლი და კლარჯეთი (როგორც გურგენის შვილს და ბაგრატ II-ს ქართლის მეფის (რეგენის) შვილიშვილს), ტაო კი ბაგრატს ეკუთვნოდა, როგორც დავით კურაპალატის შვილობილს. ამიტომ თუ აფხაზეთის ტახტზე ბაგრატს დასვამდნენ, ის ფეოდალური მემკვიდრეობის ადათის მიხედვით მართლაც გახდებოდა გაერთიანებული საქართველოს მეფედ. ამ მოსაზრებით ურჩევდა იოანე მარუშიძე დავითს ეს გეგმა განეხორციელებინა.

974 წელს დავით კურაპალატი გადმოვიდა ქართლში დიდი ჯარით, აიღო უფლისციხე და მეფედ დასვა ბაგრატი. აფხაზეთის სამეფო ამ დროს განიცდიდა შინაურ შფოთსა და ბრძოლებს. გაძლიერებული ფეოდალები არ ემორჩილებოდნენ უსინათლო მეფის ხელისუფლებას. დავით კურაპალატმა ახლა განიზრახა აფხაზეთში გაემეფებინა კანონიერი მემკვიდრე ბაგრატი, რომელიც 978 წელს აღიარებული იქნა აფხაზეთისა და ქართლის მეფედ.

ამგვარად ბაგრატ III-ის (980 - 1014 წ.) სახით შესაძლებელი გახდა საქართველოს დასავლეთ-სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაწილების ერთ სამეფოდ გაერთიანება, რასაც დიდი პოლიტიკურ-ეროვნულ და

კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა⁶². ამ დროიდან იწყება ქართული ეროვნული კულტურის განვითარება და ზრდა აფხაზეთის ე. ი. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ამ ქართული კულტურის მატარებელი იყო ბაგრატივანთა გვარის მეფეთა ახალი დინასტია – ბაგრატ III და მისი მემკვიდრეები, რომლებმაც შეძლეს ქართლურ-მესხურ-ჯავახური ენისა და კულტურის ნიადაგზე აფხაზეთა სამეფოში მოსახლე ქართველი ტომების (ჭან-ლაზ-მეგრელების, აფხაზების, სვანების) ეროვნულ-კულტურული და პოლიტიკური გაერთიანება⁶³.

#79#

ამასთანავე აფხაზეთა სამეფო თანდათანობით თავისუფლდება უცხო ბერძნული ენისა და მწერლობის გავლენისაგან. გაერთიანების შემდეგ იწყება ქართული ენისა და დამწერლობის გაბატონება აფხაზეთა სამეფოს პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და საეკლესიო უწყებაში. აფხაზეთის ეკლესია, რომელიც წინათ ემორჩილებოდა ბიზანტიის ეკლესიას, ახლა თავისუფლდება ასეთი დამოკიდებულებისაგან და იგი უერთდება ქართლის (მცხეთის) საკათალიკოსოს.

ამას მოჰყვა საკუთარი კულტურის ცენტრების შექმნა და ამ მიზნით აფხაზეთა მეფემ გიორგი II-მ (912-957 წ.) სამეგრელოს ცენტრში ააშენა მარტვილის მონასტერი, დააარსა ჭყონდიდის საეპისკოპოსო. ამის შესახებ მემატეიანე ამბობს, რომ გიორგი აფხაზეთა მეფემ: „აღაშენა საყდარი ჭყონდიდისა, შექმნა საეპისკოპოსოდ და განაშენა იგი სიმრავლითა წმინდათა მარტვილთათა“-ო“ (ქარ. ცხ. გვ. 229). შემდეგში მარტვილის ეს მონასტერი იქცა ქართული კულტურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერად.

⁶² ს. მაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი, გვ 19-25.

⁶³ ამის შესახებ დ. ბაქრაძე შენიშნავს: „დიდი ყურადღების ღირსია ისტორიული სვე მეგრულ-ჭანურის ენისა. ძველის-ძველად ამ ენის კვალს უჩვენებენ იმ სივრცეზე, რომელიც მდებარეობს ჰალისის მდინარის მიეოლებით მცირე აზიაში, ვიდრე კავკაზის ქედამდე: ამ საზღვრებში იმას ეპყრა შეუწყვეტლად მთელი შავი ზღვის პირი, მაგრამ იქ, სადაც კი მისი ახლო მონათესავე ქართული ენა მეგრული ენის მოსაზღვრედ ხდება, პირველი სრულებით იერთებს უკანასკნელს. თუ არა ამ გზით, სხვა გზით არ შეგვიძლიან ავხსნათ გავრცელება ქართულის ენისა მთელს შავი ზღვის პირზე რიონის პირიდან ჭოროხის პირამდე (იხ. მისი ისტორია საქარ., გვ. 272).

4. ქართული ფეოდალური მონარქიის გაძლიერება, მისი დაცემა და ოდიშის სამთავროს წარმოქმნა.

საქართველოს პოლიტიკურ-კულტურული გაერთიანების პროცესი, როგორც ვიცით დაიწყო ბაგრატ III-ის გამეფებიდან (980 წ.). მაგრამ ეს გაერთიანება თავსდაპირველად ნელი ნაბიჯით მიდიოდა, რადგანაც საქართველოს ეკონომიურ-პოლიტიკური და სტრატეგიული მნიშვნელობის ცენტრი თბილისი ჯერ კიდევ არაბთა ამირას ხელში იმყოფებოდა. ბაგრატის მომდევნო აფხაზთა მეფეები თბილისის შემოერთების აუცილებლობას კარგად გრძნობდნენ, მაგრამ მხოლოდ დავით აღმაშენებელმა შეძლო ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ თბილისის აღება 1122 წ., არაბების განდევნა საქართველოდან და თავისი ტახტის ქუთაისიდან თბილისში გადმოტანა. დავით აღმაშენებელმა ამასთანავე შეძლო ქართული ფეოდალური სამთავრო-საერისთაოების გაერთიანება და ფეოდალური იძულებულნი იყვნენ მისი უპირატესობა ეცნოთ. XI საუკუნიდან ქართული ფეოდალური მონარქია დიდი სისწრაფით ვითარდებოდა და მან გიორგი III-ის და თამარ მეფის დროს მიაღწია საკმაოდ დიდ ძლიერებას, მაგრამ მისი ეს ძლიერება უმთავრესად დამყარებული იყო სამხედრო ძალაზე და არა რაიმე ეკონომიურ საფუძველზე. ფეოდალური საზოგადოება, როგორც საზოგადოდ ყველგან, ჩვენშიაც კარჩაკეტილ-ნატურალურ მეურნეობაზე #80#

ბაზე იყო დაფუძნებული. არ იყო განვითარებული ვაჭრობა და წარმოება, რომლის აღმოცენება-ზრდას ფეოდალური წყობილება ძირს უთხრიდა.

ამ ფეოდალური მონარქიის სათავეში იდგა მეფე და იგი ითვლებოდა ყველაზე დიდ და ძლიერ ფეოდალ მონარქად, რომელიც ქვეყანას განაგებდა გაბატონებული ფეოდალური არისტოკრატის დახმარებით.

ამასთანავე საქართველოს მთელი ტერიტორია დანაწილებული იყო საერისთაოებად, „საპატრონოებად“. დიდგვარიან ერისთავ-ფეოდალები მეფესთან იყვნენ პატრონ-ყმურ დამოკიდებულებაში. მფარველობისა და პატრონობის მისაღებად ფეოდალურ საქართველოში არსებობდა შეწყალების სხვადასხვა წესები (ბენეფიციუმი),

რომელიც გამოიხატებოდა შეწყალეზულისადმი რაიმე საჩუქრის გაცე-
მაში, მიწა იქნებოდა ეს თუ რაიმე თანამდებობა.

სახელმწიფოს მმართველობის სათავეში იდგნენ დიდგვარიანები
და ამ წრიდან ირჩევდნენ დარბაზის (სათათბიროს) წევრებს, ვაზი-
რებსა და ერისთავებს. XI - XII საუკუნეში საქართველოს პროვინ-
ციების მართვა-გამგეობა ამ ერისთავებს ჰქონდათ ჩაბარებული. ერის-
თავებს ნიშნავდა მეფე და მათ ეწოდებოდათ „საქვეყნოდ გამრიგე
მოხელენი“. თამარის მეფობისას არსებობდა შემდეგი საერისთაონი:

სვანეთის, ცხუმის (აფხაზეთის), ოდიშის (სამეგრე-
ლოს), რაჭის, ქართლისა და ჰერეთის. თამარის მიერ ამ
საერისთაოებში ერისთავთა არჩევისა და განწესების შესახებ მემა-
ტიანე მოგვითხრობს: „ერისთავნი მისი ჟამისანი ესენი იყუნეს: ბა-
რამ ვარდანიძე, სვანთა ერისთავი, კახაბერი კახაბერიძე, რაჭის ერის-
თავი, დოთაღოს შარვაშიძისძე ცხუმის ერისთავად, ამუნელისა ძე, ოდი-
შის ერისთავად ბედიანი; ლიხთ-ამერთ ქართლის ერისთავად, რა-
ტი სურამელი. კახეთის ერისთავად, ბაკურ-ყმა, ძაგანისძე და ჰერე-
თის ერისთავად, გრიგოლის ძე ასათ“ (ისტორიანი და აზმანი, გვ.
410-411)⁶⁴. მემატიანეს ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ XII საუკ. ოდი-
შის⁶⁵ საერისთაოში თამარს განუწესებია ვინმე ბედიანი. ერისთავი
#81#

⁶⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. I. ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, ტფილისი, 1897 წ.,
გვ. 410-411.

⁶⁵ ოდიში პირველად იხსენიება თამარ მეფის დროს (იხ. ისტ.-ნი და აზ-
მანი, გვ. 411). ს. კაკაბაძე სახელწოდება ოდიშს უკავშირებს კოლხეთში მო-
სახლე ტომს „დიზერს“, რომელსაც ჰეკატე (VI ს ძვ. წ.) იხსენიებს ს. კაკა-
ბაძის სიტყვებით: „ტომი დიზერ-ი შემდეგ გაქრა, მაგრამ მისგან დარჩა გეოგ-
რაფიული სახელი უკვე მეგრული თავსართი ო-დიშ-ი (დიშ. დოზ) (იხ. მისი ქარ-
თული სახელმწ. გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე. ტ. I. 1934 წ., გვ. 65).
ვახუშტი თავის საქართველოს ისტორიაში და გეოგრაფიაში ყველგან იხსენიებს
ოდიშს და ოდიშართ: „ხოლო ესე ოდიში ისახელა ორითა სახელითა; პირვე-
ლად მეგრელნი, რამეთუ ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა ეგრი. ეგრისის
წყალს იქით დასავლეთისა ეპყრათ ბერძენთა, აქ არს ადგილი იგი. ამისათვის
უწოდეს მეგრელნი. ხოლო ოდიში: – განდგნენ რა ეგროსის მდინარისის იქითნი და
მიერთნენ ბერძენთა, იტყოდნან: „ოდეში იყომე ქვეყანა იგი ჩვენი“, და ისახელნენ
აქამდე ესრეთ“ (ვახუშტი, საქართ. გეოგრაფია, გვ. 294, ოდიშისათვის). სამეგრე-
ლოს ეს სახელწოდება შერჩა თითქმის XIX საუკ. დამდეგამდის, მდ. ენგურის
გამოღმა მხარეს მეგრელები დღესაც ოდიშს უწოდებენ. აქ არის სოფელი ოდიშიც
(ლედგებიე) და გვარიც ოდიშარია.

თავის სახელისუფლებოში უფლებამოსილი პირი იყო. ის ეკუთვნოდა მაღალ მოხელეთა წრეს და უფლება ჰქონდა მონაწილეობა მიეღო სახელმწიფო სავაზიროში⁶⁶. „ძველი ერისთავთა“⁶⁷-ს სიტყვით, ერისთავს ჰქონდა თავისი სამოსელი, ბეჭედი, საყურე და სარტყელი, აგრეთვე დროშა და შუბი. ერისთავს ჰყავდა ხელქვეითი მოხელეები, რომლებიც ასრულებდნენ მის განკარგულებებს და უწევდნენ მას სხვადასხვა სამსახურს. ასეთი იყო ციხისთავი, ჯელისუფალნი, მამასახლისნი, გზირი და სხვ. სამეფო დარბაზობის დროს ერისთავთ-ერისთავებს საჯდომს უკან ედგათ მათივე მოლართუხუცესები, რომლებსაც ეჭირათ ერისთავის ხმალი და ფარი⁶⁸.

ერთი სიტყვით, ოდიშის ერისთავი ინიშნებოდა საქართველოს მეფის მიერ და იგი ვალდებული იყო მეფისათვის გაეწია ერთგული სამსახური, მაგრამ ყველა საერისთავო ერთნაირი ღირსებითა და პატივით არ სარგებლობდა. მათ შორის მაღლა იდგა ის ერისთავი, რომელიც იყო „მჯდომი მეფეთა ადგილსა“, ე. ი. ეჭირა ძველ მეფეთა ნაჯდომი საერისთავო. ამგვარ საერისთავოთა შორის იყო ოდიშიც, რომელიც წარმოადგენდა ძველი ეგრისის მეფეთა საჯდომ ადგილს.

ოდიშის სამთავროს დაწინაურება დაიწყო თამარ მეფის დროს, როდესაც თამარის კარზე აღზევებულმა მსახურთ-უხუცესმა ვარდან დადიანმა მიიღო შეწყალებით „საპატრონოდ“ ლიხთ-იმერეთი: „ვარდან დადიანი, მსახურთ-უხუცესი, აქათ პატრონი ორბეთისა და კაენისა, და ლიხთ-იქით ნიკოფსიამდის აუცილებლად ქონებისაო“.

(ქართლის ცხოვრება, ზ. ჭ., გვ. 426, ისტ-ნი და აზმანი, გვ. 435).

#82#
დადიანის გვარის წარმოშობისა და სადაურობის საკითხი ჯერ კიდევ გამოკვლეული და დადგენილი არ არის. მარი ბროსეს აზრით დადიანის თანამდებობა იხსენიება ივერიაში XI საუკუნის დამდეგიდან. სიტყვა დადიანი სწარმოებს სპარსული სიტყვიდან „დად“ და სომხურიდან „დატავორ“ – მსაჯული⁶⁹.

⁶⁶ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. I ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 203-206.

⁶⁷ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, თბილისი, 1893 წ., გვ. 4.

⁶⁸ ექ. თაყაიშვილი, ჯელმწიფოს კარის გარიგება, ტფილისი, 1920

⁶⁹ მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. II, ტფილისი, 1895 წ., გვ. 166.

ამასთანავე ბროსეს შესაძლებლად მიაჩნია, რომ ეს გვარი წარმომობილი იყოს „დადი“-საგან, ოდესმე სოფელი და ციხე-სიმაგრე სამეგრელოში⁷⁰. ვახუშტიც უჩვენებს დადისწყალს დადის დაბის გამო წოდებულს⁷¹. დ. ბაქრაძის აზრით, სამეგრელოსა და გურიის მთავრები დადიანები და გურიელები წარმომობილნი არიან სვანთა ერისთავის ვარდანძისაგან. ამას ის მოწმობს, რომ წარწერებზე ხშირად სამეგრელოს მთავრები თავის თავს იხსენიებენ დადიან-გურიელად, გურიის მთავრები კი გურიელ-დადიანად. ბოლოს ბაქრაძე დაასკვნის, რომ ჩვენ სრულ შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ გურიელისა და დადიანების პირველი დინასტია ორივე წარმომობით ეკუთვნოდეს ვარდანძის გვარს, რომელიც ერისთავობდა სვანეთში გიორგი II (1072-1089 წ.) დროს⁷².

ქართლის ცხოვრებაში პირველად იხსენიება ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წ.) მეფობაში იოანე დადიანი, რომელიც ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავს ბაგრატის მომხრე სხვა ერისთავ-დიდებულებთან ერთად შეუპყრია ანისში (ქართლის ცხოვრება, ზ. ჭ. გვ. 326). შემდეგ გიორგი III-ს (1154-1184 წ.) მეფობაში ცნობილია შანშე დადიანი. იგი მეფეს განდგომია, ხელში ჩაუგდია ქალ. ანისი და იბრძოდა ამ ქალაქის დასაკუთრებისათვის. მაგრამ მეფის ჯარს ანისი აუღია და დამარცხებული შანშე დადიანი გაქცეულა. ამის შესახებ ქართლის ცხოვრება მოგვითხრობს:

„კვალად ინება შეყრა და გალაშქრება (იგულისხმება გიორგი III) დიდად ქალაქად ანისად, რომელი ძველ ოდესმე ბერძენთა მეფეთა სახლი და საჯდომი იყო. და მორიდებითა ბერძენთათა, და მიმოცვალებითა ჟამთათა დიდად გვარიანთა ვიეთმე შანშე დადიანთა თანა განდგომილ ქმნილიყო, ამას-ზედა მყის მიმჰდომმან ჰყო, ომთა სიმრავლე და ძგერა ჰუნეთა. სიტყვთ და საქმით ბოლოდ დასტეხნეს მსგავსად მეხის-ტეხისა და ელვისა სახედ გარ-
#83#

დახვეწასა შინა შანშე დადიანისსა, ჳელთ იგდო ქალაქი ნებისა-ებრ თჳსისა“ (ქართლის ცხოვრება, ზ. ჭ. გვ. 386). ერთი სიტყვით, რო-

⁷⁰ M. Brosset, L'Histoire de la Géorgie, I, 385

⁷¹ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, ტფილისი, 1904 წ., გვ. 304.

⁷² Д. Бакрадзе, Археологич. путешествие по Гурии и Адчарии, стр. 269

გორც ამ ცნობებიდამ ირკვევა, პირველი დადიანების მოღვაწეობა დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ანისის მფლობელობასთან. სომხეთის სავაჭრო ქალაქებში ანისს საქართველოსთან ჰქონდა სავაჭრო ურთიერთობა. ამ ქალაქს ამასთანავე ეძლეოდა დიდი პოლიტიკურ-სტრატეგიული მნიშვნელობა საქართველოს სამხრეთის საზღვრების დასაცავად. ამიტომ დადიანები ცდილობდნენ ამ ქალაქის ხელში ჩაგდებათ მოეპოვებინათ პოლიტიკურ-ეკონომიური ძლიერება და გავლენა საქართველოს სამხრეთ ნაწილში. შეიძლება ამ ნიადაგზე მომხდარიყოს დადიანების დაახლოება თამარის სამეფო კართან და ერთი მათგანის ვარდან დადიანის დაწინაურება, რომელსაც თამარისაგან ებოძა მსახურთ-უხუცესობა და „პატრონობა“ ლიხთ-იმერეთისა. ამგვარად ვარდან დადიანი ხდება მფლობელი და პატრონი მთელი დასავლეთი საქართველოსი და მისი მემკვიდრეები შემდეგში თანდათანობით ამტკიცებენ აქ თავიანთ პოლიტიკურ ძალაუფლებას.

თამარის მიერ აღზევებული და განდიდებული ვარდანი, როგორც მემატანის ცნობებიდან სჩანს, გიორგი რუსთან ბრძოლაში განუდგა თამარს და მიემხრო გიორგის მომხრე ჯგუფს. ვარდანმა შეძლო თამარის წინააღმდეგ აემხედრებინა ლიხთ-იმერეთის ერისთავები, რომლებიც შედიოდნენ მის საპატრონოში. მემატანის სიტყვით, „მიერთო (ე. ი. მიემხრო გიორგი რუსს) ვარდან დადიანი, მსახურთ-უხუცესი, აქათ პატრონი ორბეთისა და კენისა და ლიხთიქით ნიკოფსიამდის უცილობლად ქონებისა. მას შეეყარა ყოველი სვანეთი, აფხაზეთი, საეგრო, გურია, სამოქალაქო, რაჭა, თაკვერი და არგვეთი: და მომრთველმან სანიგთა და ქაშაგთამან აფიცნეს რუსისა გამეფებისა და მისისა მეფე ყოფისათჳს დიდებულთა და ლაშქართა მის ქვეყანასათა“ (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ. 426).

თამარმა გიორგი რუსის მომხრე ჯგუფი დაამარცხა და, როგორც ირკვევა, ვარდან დადიანს სხვა მემამოხე დიდებულებთან ერთად მოუხერხებია თამართან შერიგება და ამგვარად მას შეუნარჩუნებია ლიხთ-იმერეთზე „პატრონობა“.

რუსუდანის მეფობაში (1223-1245 წ.) დაწინაურებულა ცოტნე დადიანი, რომელსაც ჰქონდა საკმაოდ დიდი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი გავლენა იმ დროინდელ ერისთავ-დიდებულთა შორის. რუსუ-

დანის მოწოდებით ცოტნე ებრძოდა ჯალალედინს, რომელ-
მაც აიღო თბილისი 1225 წელს და რუსუდანი გაიხიზნა ქუთაისში.

#84#

მემატიანის სიტყვებით: „ხოლო ესე რა ესმა რუსუდანს, უბრძანა
ყოველთა სპათა მისთა იმერთა და ამერთა... დადიანს ცოტნეს, კაც-
სა წარჩინებულსა და სათნოებინასა“ (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 521).
ცოტნე მონაწილეობას იღებდა რუდსუდანის მოლაპარაკებაში
მონღოლებთან, რომ მათ საქართველოს მეფედ დაემტკიცებინათ და-
ვით ნარინი რუსუდანის ძე. როდესაც ამ მიზნით რუსუდანი გად-
მოვიდა იმერეთიდან ტფილისში მის ამაღლაში პირველად მოხსენე-
ბულია ცოტნე დადიანი: „ხოლო რუსუდან თან წარიტანნა ყოველნი
მთავარნი ლიხთ იმერელნი, დადიანი ცოტნე, კაცი პატიოსანი და
სათნოებანი და ბრძოლათა შინა სახელოვანი, ბედიანი, რაჭის ერის-
თავი, გურიელი და ყოველნი წარჩინებულნი, წარემართნეს და შე-
ვიდეს ტფილისს“ (ქართ. ცხოვ ზ. ჭ., გვ. 531).

რუსუდანის გარდაცვალების შემდეგ, სანამ მონღოლთა ყენი
დავით ნარინს მეფედ დაამტკიცებდა, საქართველო ფაქტიურად რჩე-
ბოდა უმეფოდ და ამიტომ მონღოლთა ნოინებმა საქართველო დაა-
ნაწილეს რამდენიმე სამთავროდ და თითოეულ სამთავროს მმართვე-
ლად დანიშნეს დიდებულ-ერისთავები: „პირველად ეგარსლან, ბა-
კურციხელი. ამას მიათვალეს ლაშქარი ჰერეთ-კახეთისა, კამბეჩანი-
სა, ტფილისითგან აღმართ ვიდრე მთამდე შამახისა. და შანშეს
ჰელთ-უდვეს მამული მისი და ავაგისი. ვარამ გაგელსა ჰელთ უდვეს
ყოველი სომხითი. გრიგოლ სურამელსა – ქართლი და თორელსა
გამრეკელსა მსგავსადვე ერგასლანისასა საჭაბუკოდ შინა ჰელთ-უდვეს
ჯავახეთი, სამცხე და აღმართ ვიდრე კარნუქალაქამდე, ხოლო ცოტ-
ნე დადიანს და რაჭის ერისთავს ყოველი იმერი სამეფო“ (ქართ.
ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 541).

ეს ცოტნე აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ქართველ
ერისთავების მიერ მოწყობილ შეთქმულებაში კოხტას მთა-
ზე მონღოლების წინააღმდეგ. ამ შეთქმულებაში დადიანმა გამოიჩი-
ნა გამირობა და ამხანაგებისადმი თავდადება. მემატიანის ცნობით,
მონღოლების მეხარკეობით და ლაშქრით შეწუხებულმა ერისთავ-
დიდებულებმა გარდასწყვიტეს მონღოლებთან შებრძოლება და მათი

განდევნა: „და ვერ ძალ-გვიძს წინააღმდეგომად თათართა და იგინი ბოროტად გვაჭირვებენ ჩვენ და ყოველთა წელთა აღმუთს წაგვასხმენ ყოველთა ჭირთა და ბოროტთა შესამთხვევად. და არა არს ღონე ჩვენი და ჩვენ უმეფონი ვართ. აწ შევკრბეთ ყოველნი და ვებრძოლნეთ თათართა“. ამას ზედა განიყარნეს უშორეს მყოფნი აფხაზნი, დადიანი ცოტნე, ბედიანი, კაცი კეთილი და სრული ყოვ-
#85#

ლისა საღმთოთა და საკაცობოთა და რაჭის ერისთავი. ესენი ყოველნი წარვიდეს კაზმად“-ო (ქართ. ცხოვ. ზ. ჭ., გვ. 547).

ყველა ამ საჭირბოროტო და მნიშვნელოვან პოლიტიკურ საკითხებზე დიდებულებმა ფარული თათბირი მოაწყვეს თურმე კოხტას მთაზე, მაგრამ მონღოლთა ნოინებმა ეს ამბავი დროზე შეიტყვეს, შეიპყრეს შეთქმულების მონაწილე დიდებულ-ერისთავები და გაგზავნეს ანისში. აქ ჭარმაღან ნოინის განკარგულებით ქართველ დიდებულებს ხელი შეუკრეს თურმე, ტანზე თაფლი წაუსვეს და მზეზე დაჰყარეს. ბუხებისაგან შეთქმულები საშინლად იტანჯებოდნენ. ცოტნე დადიანი კოხტას მთაზე დაგვიანებით მისულა და როდესაც გაუგია საქმის ვითარება მაშინვე ანისში წასულა:

„ხოლო ვითარ მოეახლა პაემანი, მოვიდა დადიანიცა ცოტნე ლაშქრითა, მას ადგილსა, რომელ არს რკინის-ჯუარი შორის სამცხისა და ლაღოსა და ვითარ აუწყეს წარსხმა ყოველთა მთავართა საქართველოსათა ანისად და ყოველთავე ყოფა ბოროტთა სატანჯველითა შინა, მწუხარე იქმნა უზომოდ, და თვსად სიკუდილად შეჰრაცხა საქმე იგი. წარავლინა ლაშქარი თვსი, და ორითა კაცითა წარვიდა ანისად. დამდები თავისა თვსისა მეგობართა თვსთათვს“-ო (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 548). ანისში მისულ ცოტნე დადიანს უნახავს თავისი მეგობრები საშინელ ტანჯვაში, გაუხდია ტანისამოსი, თავისი ხელით წაუსვამს ტანზე თაფლი და მათში ჩამჯდარა. მემატანეს თქმით, მონღოლებს გაკვირვებიათ დადიანის ასეთი მოქცევა და ჰკითხეს ამის მიზეზიო. დადიანს უპასუხნია: „ჩვენ ყოველნი ამაღ შევკრბნით, რათა განვაგოთ ხარაჯა თქვენი და ბრძანება თქვენი აღვასრულოთ, ესე იყო მიზეზი შეკრებისა ჩვენისა“-ო (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 549). ვინაიდან მონღოლთა ნოინებისათვის სხვებსაც ასეთივე ჩვენება მიუციათ, მონღოლებს ყველანი გაუნთავისუფლებიათ.

საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ძლიერების ხანაში ოდი-

შის ერისთავ-მთავრები ბედიან-დადიანები ვერ ბედავდნენ მეფის ურჩობას და მას უწევდნენ ერთგულ სახელმწიფოებრივ სამსახურს.

ამასთანავე ოდიშის საერისთაოში იმყოფებოდა ჭყონდიდის საეპისკოპოსო, რომელსაც ჰქონდა დიდი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ძლიერების ხანაში, განსაკუთრებით მას შემდეგ, როდესაც დავით აღმაშენებელმა ჭყონდიდელობა და მწიგნობართ-უხუცესობა ერთი ვაზირის ხელში გააერთიანა. ამ თანამდებობაზე ირჩევდნენ მაღალი სამღვდელოების წარ-
#86#

მომადგენელს, რომელიც განაგებდა ჭყონდიდის (მარტვილის) საეპისკოპოსო კათედრას და მას უწოდებდნენ ჭყონდიდელსა და ვაზირთა შორის უპირველესს⁷³.

ჭყონდიდელი იყო მეფის მრჩეველი, მართლმსაჯული და უღონო-თა და ქვრივთა მზრუნველი. მეფე შემდეგ მწიგნობართ-უხუცესი იყო ქვეყნის უზენაესი წარმომადგენელი და პოლიტიკის მიმართულების მიმცემი. მას უწოდებდნენ მეფის „მამას“ (კარის გარიგება, გვ. 19) და მეფეც სახელმწიფო საქმეებზე პირველად მასთან თათბირობდა. მასვე ეკითხებოდა სასულიერო წოდების საქმეების მოწესრიგება. ომისა და ზავის საკითხებში იგი მონაწილეობას იღებდა და ლაშქრის წვევაზე გაცემული ბრძანებები მას სისრულეში მოჰყავდა. მეფის სალაშქროდ წასვლის დროს სამეფო საქმეებს ის მართავდა და სხვა.

ერთი სიტყვით, საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ძლიერების ხანაში ოდიშის საერისთავოს წარმომადგენლები დადიანები და ჭყონდიდის კათედრის მესვეურნი ჭყონდიდელ-მწიგნობართ-უხუცესი შედიოდნენ გაერთიანებული საქართველოს სამეფოს სავაზიროში და აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ სახელმწიფო საქმეებში, მაგრამ ეს პატრონყმურ ურთიერთობაზე აღმოცენებული ფეოდალური მონარქია მატარებელი იყო შინაგან გამთიშველ ძალებისა და ამის გამო ის განიცდიდა მერყეობას. მეფეები მიისწრაფოდნენ განემტკიცებინათ თავიანთი უფლება და შეეზღუდათ ფეოდალური არისტოკრატია, რომე-

⁷³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I. ტფ., 1919 წ. (იხ. მწიგნობართ-უხუცესი, გვ. 126); კელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 3.

ლიც იბრძოდა, რათა შეესუსტებინა მეფის უფლება და გაეძლიერებინა ფეოდალ-ერისთავების პოლიტიკური და უფლებრივი ბატონობა. ასეთი შინაგანი წინააღმდეგობა ძირს უთხრიდა გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოს, რომლის ერისთავ-ფეოდალები მუდამ მზად იყვნენ განდგომისათვის, მხოლოდ ამისათვის ეძებდნენ ხელსაყრელ პოლიტიკურ მომენტს, რათა თავისი თავი აღეარებინათ დამოუკიდებელ ერისთავ-მთავრებად. ასეთი პირობები შეიქმნა მონღოლთა შემოსევისაგან. როდესაც მონღოლებმა თბილისი აიღეს 1238 წ., მეფის ხელისუფლება დასუსტდა და დაეცა. ამას მოჰყვა საქართველოს მთლიანობის დაშლა და მონღოლების ხელის შეწყობით ერისთავების გაძლიერება. მონღოლებისაგან დევნილი დავით ნარინი გადადის იმერეთში, სადაც იგი დიდებულებმა და ერისთავებმა აღიარეს მეფედ: „ხოლო ვითარ ცნეს აფხაზთა, სვანთა, დადიანთა, ბედიანმან, რაჭის ერის-
#87#

თავმან და სრულიად ლიხთ-იმერთა, შემოკრბეს სიხარულითა დიდითა და მეფედ ჰყვეს დავით, რუსუდანის მე აფხაზთა, ვიდრე ლიხთამდე“-ო (ქარ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 559).

ამგვარად საქართველო გაიყო ორ სამეფოდ: ქართლისა და იმერეთის სამეფოდ. ჩქარა ამას მოჰყვა თითოეული სამეფოს საერისთავოებად დანაწილება. რომლის შესახებ ვახუშტი ასე მოგვითხრობს: „ხოლო დაჯდა ნარინ დავით მეფედ იმერთა (1259-1293). ამიერით იწოდა დავით და მას ქვემოთნი მეფედ იმერთა და არღა-რა აფხაზთა“-ო⁷⁴. ამ დავით IV ნარინის (1259-1293 წ.) მეფობის დროს ოდიშის ერისთავად იხსენიება ბედან დადიანი, რომელსაც განუახლებია და შეუმკია სხვადასხვა ეკლესიების ხატები. ის მოხსენებულია წალენჯიხის ჯვარცმის ხატის წარწერაში: „მანდატურთ უხუცესი დადიანი ბედანი და ძე მათი, მეორე მამკობი დადიანი გიორგი“⁷⁵.

ხოზის ეკლესიის ღვთისმშობლის ხატზე დაცულია ბედან დადიანის ასეთი წარწერა: „ქ. ყოვლად წმიდაო ღმრთის მშობელო, დედოფალო, შემწე და მეოხ და მფარველ ეყავ გულისმოდგინეთ მამკობსა წმი-

⁷⁴ ექვ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, ძველი საქართველო, ტ. III, ტფილისი, 1913-1914 წწ., გვ. 227; M. Brosset, Voyage archéologique, Rapports, I, 1849, Mingrelie-Odichi, გვ. 42-43.

⁷⁵ იქვე.

დისა და პატიოსნისა ხატისა შენისა ერისთავთ ერისთავსა, მანდატურთ უხუცესს, ბედანსა დადიანსა და დიოფალთ დიოფალსა ხუვაშაქსა, რომლისა შემოწირვითა მოიჭედა ზურგი ესე“ ე. (თაყაიშვილი, იქვე, გვ. 141)

ესევე ბედანი მოხსენიებულია მარტვილის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში: „...„ახლად მამკობი კნინთა მიერ უღირსი მანდატურთ უხუცესი ბედანი დადიანი და მეუღლე, ვითხოვთ მე, უღირსი ხუაშაქი, ქართლისა ერისთავისა ასული ძითურთ გიორგით და ივანეთ – გვიოხენ, ყოვლად უხრწნელო, რა ჟამს დაჯდეს ძე შენი განკითხვად დღესა მას საშინელსა“ (იქვე, გვ. 49)

ვახუშტით: „შემდგომად ნარინ დავით მეფისა დაჯდა მეფედ ძე დავითისა უხუცესი კონსტანტინე (1293-1327 წ.). ამ კონსტანტინეს წინა აღუდგა ძმა თავისი მიქელ და არა უტევებდა მეფობისა დაპყრობად იმერეთისა და მიქელ დაიპყრა რაჭა, ლეჩხუმი და არგვეთი და აქუნდა დღეთა მათთა მარადის ბრძოლა, შლილობა და შფოთი და ხვდომა ურთიერთთა და იყო ოხრება ქვეყნისა. ამის-თვს შეიჭირვებდენ დიდებულნი ამის სამეფოსანი და ვერა რითა ჰყვეს ზავი მათ #88#

შორის, იხილა დადიანმან გიორგიმ ეს ვითარება მათ შორის, მაშინ მიიტაცა საერისთავო ცხუმისაგა და დაიპყრა თვით სრულიად ოდიში ანაკოფიამდე, აგრეთვე შარვაშიძემ აფხაზეთი და გურიელმან გურია და სვანთა ერისთავმან სვანეთი და განიმკვიდრეს თვისად და არღა-რა ეგოდენსა მორჩილებასა შინა იყუნენ მეფეთასა. ამისა შედგომად მოკუდა დადიანი გიორგი (1323 წ.) და დაჯდა მის წილ ძე მისი მამია და ამან უმეტესად დაიპყრნა ოდიში“-ო (იქვე, გვ. 276).

ამგვარად ერისთავებმა ისარგებლეს იმერეთის სამეფოს შინაური შფოთით და განხეთქილებით და მოიპოვეს თავიანთი საერისთავოს დამოუკიდებლობა. მათ შორის შედარებით ძლიერი იყო ოდიშის საერისთავო, რომლის პირველ ერისთავ-მთავრად უნდა ჩაითვალოს გიორგი I დადიანი. ეს გიორგი შვილი იყო ბედან დადიანისა და იგიც ატარებდა ერისთავთ-ერისთავისა და მანდატურთ-უხუცესის სახელწოდებას. მისი ფრესკა ასომთავრული წარწერით დღემდის დაცულია ბედიის ტაძრის სამხრეთის კედელზე, სადაც იგი წარმოდგენილია

თავისი მეუღლით და შვილით⁷⁶.

ამ გიორგი I დადიანისა და მისი მემკვიდრეების საზრუნავი საქმე ახლა იყო დამოუკიდებლობის შენარჩუნება და სამთავროს საზღვრების გაფართოება-გამაგრება. ამ ხანებში ოდიშის ცალკე სამთავროდ გამოყოფა და განცალკევება საფრთხეს უმზადებდა იმერეთის სამეფოს პოლიტიკურ მთლიანობას და მის დამოუკიდებელ არსებობას. იმერეთის მეფე-მთავრები ამ დროს სარგებლობდნენ თემურ-ლენგის შემოსევით აღმოსავლეთ საქართველოში და მთელი მათი მოღვაწეობა მიმართული იყო საქართველოს მეფის ბაგრატ V და მისი შვილის გიორგი VII წინააღმდეგ, რომ ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებით ესარგებლათ და იმერეთი აღეარებინათ ცალკე დამოუკიდებელ სამეფოდ. ამ ბრძოლაში დადიანი გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით ემხრობოდა ბაგრატსა და გიორგის და იცავდა საქართველოს მთლიანობას. დადიანი კარგად ერკვეოდა, რომ იმერეთის მეფეების დამოუკიდებლობა და გაძლიერება საფრთხის ქვეშ აყენებდა ოდიშის სამთავროს დამოუკიდებელ არსებობას. ამასთანავე მისთვის პოლიტიკური მოსაზრებით და კულტურულად უფრო მისაღები იყო მთლიანი საქართველოს მეფის ვასალად ყოფნა, ვიდრე იმერეთის მეფის ქვეშევრდომობა. ამიტომ დადიანები ამ ბრძოლაში აქტიურ მონაწილეობას იღებენ, ებრძვიან იმერეთის მეფე-მთავრების სეპარატიულ მის-

#89#

წრაფებებს და აშკარად ემხრობიან საქართველოს მეფეებს. 1386 წელს თემურლენგმა დაიწყო საქართველოზე გამოლაშქრება. ბაგრატ V შეუდგა სამზადისს და ლაშქრის შეყრას თემურის წინააღმდეგ, მაგრამ ათაბეგი ბექა თემურის შიშით ბაგრატს განუდგა, მიემხრო თემურს და სთხოვა ზავი და მორჩილება, მაგრამ საათაბაგოს განდგომით ბაგრატს V არ შეშინდა და იგი განაგრძობდა სამხედრო სამზადისს. იმერეთში მან გაგზავნა თავისი ძე გიორგი, რომ იქაური მთავრები არ განდგომოდნენ მას. ოდიშის მთავრად ამ დროს იყო ბაგრატის მიერ დამტკიცებული გიორგი I-ის ძე ვამეყ I დადიანი (1386-1396 წ.), რომელიც მტკიცედ იდგა ბაგრატის ერთგულე-

⁷⁶ M. Brosset, Voyage archéologique, Rapports, I, ST. Peter, 1849, Samourzakan-Aphkhalie, გვ. 91-92.

ბაზე.

1387 წელს მონღოლებმა თბილისი აიღეს, ტყვედ ჩაიგდეს თვით მეფე ბაგრატე და მისი მეუღლე დედოფალი ანნა. ამით ისარგებლეს მთავრებმა და დაიწყეს მათი განდგომა. პირველად მეფეს განუდგა სამცხის ათაბაგი ბექა, ხოლო როდესაც გიორგი ბაგრატის ძე იმერეთიდან წამოვიდა ათაბაგის დასამორჩილებლად, იმერეთის მთავარმა ალექსანდრე ბაგრატის ძემ 1388 წელს თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა, მაგრამ მისი მეფობა არ ცნო ვამეყ დადიანმა, რომელიც ერთგულ სამსახურს უწევდა ბაგრატ მეფეს (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, გვ. 278). მაშინ ალექსანდრეს მემკვიდრემ იმერეთის მეფე გიორგი I-მ (1389-1392 წ.) განიზრახა ურჩობისათვის დადიანის დამორჩილება იარაღით. ის დიდი ჯარით გადავიდა ოდიშში, მაგრამ დიდი ბრძოლის შემდეგ ვამეყ I დადიანმა გიორგი მეფე დაამარცხა და ამ ბრძოლაში თვით გიორგი იქმნა მოკლული. ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს: „და შემდგომად ალექსანდრე მეფისა დაჯდა ძმა მისი გიორგი მეფედ იმერთა. არღა-რა ინებეს მთავართა მათ მორჩილება გიორგი მეფისა. ამისთვის განიზრახა ამან გიორგი ბრძოლა ვამიყ დადიანისა, რამეთუ უკეთუ სძლიოს და დაიმორჩილოს იგი, სხვანიც ყოველნი დაიპყრას. შემოკრბნა სპანი იმერთანი, წარვიდა და შთავიდა ოდიშს. დღესა ერთსა ეწყო ვამიყ დადიანი და ძლიერისა ბრძოლისა შემდგომად იძლია სპანი იმერთა და მოკლეს მეგრელთა მეფე გიორგი. ხოლო ლტოლვილნი იმერნი მოვიდნენ თავის თვისად: მაშინ განზრახვითა ვამიყ დადიანისათა ჩამოვიდა გიორგი ძე დიდისა ბაგრატ მეფისა და დაიპყრა კვალად იმერეთი“-ო⁷⁷.

აქედან ირკვევა, რომ ვამეყ დადიანის დახმარებით იმერეთში ჯარით გადმოსულა გიორგი VII ბაგრატის ძე და მას ისევ დაუპყრია იმერეთის სამეფო.

#90#

ასეთი ერთგული სამსახურისათვის გიორგი VII-მ ვამეყის შვილს მამია II-ს უბოძა ცხომის, ანუ ცხუმის საერისთავო⁷⁸. ვამეყ დადიანს გაულამქრია ჯიქეთში, დაუპყრია იქ ციხე-სიმაგრეები და დიდი ნადავ-

⁷⁷ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბილისი, 1913 წ., გვ. 279.

⁷⁸ ვახუშტი საქართველოს ცხოვრება, დ. ბაქრაძის რედაქციით, გამოცემული თბილისში, 1885 წ., გვ. 291.

ლით დაბრუნებულა. სხვათა შორის, მას თან წამოუღია მარმარილოს სვეტები და ფიქალები, რომლებიც დღესაც დაცულია ხობის მონასტრის კედლებში.

ამის შესახებ ხობის ტაძრის ექვტერის წარწერა მოგვითხრობს:

„ქ. სახელითა ღმრთისათა ერისთავთ ერისთავმან და მანდატურთ უხუცესმან დადიანმან ვამეყ მამისა მათისა პატრონისა ერისთავთ ერისთავისა დადიანისა გიორგის შედეგად მიუჭდა ჯიქეთს ურწმუნოებისა და ორგულობისაჲს, რათამცა მოემსახურა. და სძლო და შეურაცხ და უჭმარ იქმნა მათი სიმაგრენი, გაგარი და უღალნი, ყოველნივე ძალითა მოირჭუნა. მრავალთა ჯიქეთისა პატრონთაგან მიუვალნი მოარბივნა. რაოდენნი მოეწყო, მათი მძევალნი წამოასხნა და სხვანი აოტნა. და მაშინ მოიღო სვეტნი და ფიქალნი ესენი მარმარილოსანი და მამა-დედათა ლარნაკი და მისი და მარეხ გააერთა. საუკუნემცა არს ვსენება მათი“ (ექ. თაყაიშვილი, არქეოლ. მოგზ. სამეგრელოში გვ. 133; M. Brosset, Voyage, I, გვ. 38-39). საყურადღებოა, რომ ვამეყ I დადიანი საკუთარ ფულსაც სჭრიდა თურმე. ამას მოწმობს 1927 წელს ქალ. სოხუმში ერთ გორაკზე, რომელზედაც ბაგრატიის კოშკის ნანგრევია, ვერცხლის ფულების განძის აღმოჩენა. ეს განძი შეიცავდა ტრაპიზონის მეფის იოანე II-ს (1280-1297 წ.) ასპრების წაბაძულობის ქართულ ფულებს, რომელშიაც ერია ვამეყ დადიანის სახელით მოჭრილი დღემდის უცნობი ვერცხლის ფული⁷⁹. ვამეყის მემკვიდრე, მამია II, რომელმაც გიორგი VII-ის ერთგული სამსახურისთვის მიიღო ცხომის საერისთავო, ახლა ცდილობდა დაეპყრო აფხაზეთი და ამ მიზნით მას დიდი ჯარით გაულაშქრია აფხაზეთში.

#91#

ამ ბრძოლაში დადიანის ჯარი დამარცხებულა და თვით მამიაც მოუკლავთ: „არამედ იხილა რა მამია დადიანმა ეს ვითარებანი, ინება

⁷⁹ Е. А. Похомов, Клады Азербайджана и других республик и краев Кавказа, вып. II, Баку, 1238 г. გვ. 46, #483. 1940 წლის მაისში მე პირადად გავსინჯე და ფოტოგრაფიულად გადავიღე აღნიშნული ფული, რომელიც ინახება ალექსანდრე სიმონოვის ოჯახში სოხუმში. ეს ფული ვერცხლისა და მას ერთ მხარეზე აქვს მხედრული წარწერა „ვამეყ“. მეორეზე კი გამოსახულია მამაკაცის პორტრეტი (გვირგვინოსანი), სახე დამახინჯებულია და წარმოადგენს ტრაპიზონის მეფის იოანე II-ის წაბაძულობას.

დამორჩილება აფხაზთა და ამასვე წელსა შეიკრიბნა სპანი ოდიშარნი, მეგრელნი და წარვიდა და მისრულს აფხაზეთსა ეწყო შარვაშიძე აფხაზით. სიმაგრის გამო მოსწყვიდნეს მეგრელნი და მოკლეს დადიანი მამია და ნეშტნი სპანი აოტნეს და ლტოლვილნი მივიდნენ ოდიშს“ (ვახუშტი, საქარ. ისტორია, გვ. 297-298). თავისი ერთგული ერისთავის დამარცხებამ და სიკვდილმა შეაშფოთა საქართველოს მეფე ალექსანდრე (1413-1442 წ.), რომელიც გადმოსულა ოდიშში და დადიანობა უბოძებია მამიას შვილის ლიპარიტისათვის.

ლიპარიტ I დადიანი თანამედროვე იყო საქართველოს მეფე გიორგი VIII-სა (1445-1469 წ.), რომლის მეფობაში იწყება გამწვავებული ბრძოლა საქართველოს მეფე-მთავართა შორის. ამას ხელს უწყობდა გართულებული საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა, სახელდობრ, ოსმალების გაძლიერება აღმოსავლეთისა და მცირე აზიის ქვეყნებში. 1453 წელს ოსმალებმა კონსტანტინეპოლი აიღეს და ამით ხელში ჩაიგდეს მთელი შავი ზღვის სანაპიროები და ახლა ძლიერი ოსმალების სახით საქართველოს გამოუჩნდა საშიში მტერი, რომელიც საქართველოს უტევდა დასავლეთ-სამხრეთის მიმართულებით.

ამის გამო გიორგი VIII-ს საქართველოს სამეფოს მთლიანობის დასაცავად უხდებოდა ბრძოლა ერთის მხრივ გარეშე მტრებთან და მეორეს მხრივ მთავრებთან, რომლებიც დამოუკიდებლობისაკენ მიისწრაფოდნენ. პირველად გიორგი მეფეს განუდგა ყვარყვარე ათაბაგი და იმერეთის ერისთავი ბაგრატ I. ათაბაგმა ყვარყვარემ და ბაგრატმა კავშირი შეკრეს მეფის წინააღმდეგ და ათაბაგის დახმარებით ბაგრატმა 1462 წ. გვირგვინი იკურთხა ქუთაისში და იმერეთში გამეფდა. ბაგრატმა მიიმხრო ლიხთ-იმერეთის მთავრებიც: დადიანი, გურიელი, აფხაზეთისა და სვანეთის ერისთავები და ისინი დამოუკიდებელ მმართველებად აღიარა. ამგვარად იმერეთის მეფე-მთავრები გიორგი მეფეს განუდგნენ. გიორგი მეფემ სცადა განდგომილებთან შე-

#92#
თანხმება, მაგრამ იგი იმერეთში დამარცხდა და უკანვე გამობრუნდა.

1436 წელს გიორგიმ გაილაშქრა ყვარყვარე ათაბაგის დასამორჩილებლად. ბრძოლა მოხდა ფარავნის ტბასთან, სადაც გიორგი დამარცხდა და ტყვედ ჩაუვარდა ყვარყვარე ათაბაგს. იმერეთის მეფემ ბაგრატ II-მ ამით ისარგებლა და 1466 წ. ქართლი დაიპყრო. ყვარ-

ყვარე ათაბაგი, რომელმაც მეფე შეიპყრო, ჩქარა გარდაიცვალა. მის-
მა მემკვიდრემ ბაადურმა მეფე გიორგისაგან მიიღო დამოუკიდებლო-
ბის სიმტკიცის პირობა და იგი ტყვეობიდან განთავისუფლდა.

ამგვარად საქართველოს მეფე გიორგი VIII მეფე-მთავართა შო-
რის ატეხილ ბრძოლაში დამარცხდა და იგი ჩქარა გარდაიცვალა,
რასაც შედეგად მოჰყვა საქართველოს ფეოდალური მონარქიის მთლიან-
ობის დარღვევა და მისი დანაწილება რამდენიმე სამეფოდ და სამ-
თავროებად.

ამასთანავე საშიშ ხასიათს იღებდა საგარეო მდგომარეობაც.
აღმოსავლეთით საქართველოს დაპყრობით ემუქრებოდა ირანის ძლიე-
რი შაჰი უზუნ-ჰასანი, დასავლეთ-სამხრეთით კი ოსმალეთი, რომე-
ლმაც დარდანელის სრუტეები მაგრად ჩაკეტა და მთელი შავი ზღვის
სანაპიროები გამოუვალ ჩიხში მოამწყვდია. ოსმალეთის ეს გამ-
ლიერება შიშს იწვევდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში. ასეთ
შიშს რასაკვირველია საქართველოს მეფე-მთავრებიც კარგად გრძნო-
ბდნენ და როდესაც რომის პაპმა პიუს II-მ მოუწოდა ქრისტიანულ სახელ-
მწიფოებს ოსმალეთზე გალაშქრებისათვის. ამან დიდი გამოხმაურე-
ბა ჰპოვა საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის. დახმარება და მონა-
წილეობის მიღება აღუთქვამს სამეგრელოს მთავარს ბედიანს, რომე-
ლიც ლუდოვიკო ბოლონელის მიერ შედგენილ პირობის ბარათში
მოხსენიებულია მეფედ. მეფე გიორგი VIII თავის 1459 წლის ეპის-
ტოლეში სხვა მოკავშირეთა შორის ბედიანს იხსენიებს სამეგრე-
ლოს მეფედ⁸⁰.

„მე გიორგი მეფე პერსთა (sic, სპარსთა?),
ბედიანი სამეგრელოს მეფე,
ყუარყუარე ქართველთა მთავარი,
რაბია (sic) ანოკაციის მთავარი“.

თვით ყვარყვარე ათაბაგი ამავე წელს დაწერილ წიგნში ლაშქრო-
ბაში მონაწილე პირთა შორის იხსენიებს ბედიანს სამეგრელოს მეფეს.
შემდეგ 1460 წ. ევროპაში მისულ საქართველოს ელჩებს განუცხა-
#93#

⁸⁰ მიქელ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის,
ტფილისი, 1902 წ., გვ. 594, 595-597; (ქართ ტექსტი, 57-58, 59).

დებიან, რომ ოსმალთა წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებაში მონაწილეობას მიიღებენ: „ბენდას (ბედიანი) სამეგრელოს და აფხაზეთის მეფე და ბაგრატ იმერთა, რომელნიც აწ გიორგიანებად იწოდებიან და მანია (მამია) გურიის ერისთავი და ფაბია ანგოსიის მთავარი (მ. თამარაშვილი, ისტ. 598. შეად. ქართ., ტექსტი გვ. 62).

ეს ბედიანი უნდა იყოს ლიპარიტ I დადიანი და თანამედროვე აქ მოყვანილ ტექსტში მოხსენებულ ქართველ მეფე-მთავართა. იგი იხსენიება ეპისტოლეში ბედიანად, როგორც სამეგრელოს მთავრები ქართულ წყაროებში არიან ცნობილნი. საყურადღებოა, რომ ეს ბედიანი (ლიპარიტ I) მოხსენიებულია როგორც სამეგრელოსა და აფხაზეთის მეფე, ამის შესახებ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ასეთ განმარტებას იძლევა: „ბედიანი ცალკე ერთეულის მთავრად ითვლებოდა. იგი სამეგრელოსა და აფხაზეთის მფლობელი იყო და იმდენად ფართო უფლებით ყოფილა მოსილი, რომ მეფედაც კი იწოდება. ჯარიც საკუთარი ჰყოლია და მართვა-გამგეობაც თავისი ექნებოდაო“-ო⁸¹.

სამეგრელოს მთავარი ბედიანი XV საუკუნეში ქართული წყაროების მიხედვით ფლობდა საკმაოდ ფართე ტერიტორიას: „ეპყრა ცხენისწყალს ჩაღმართი, ლეჩხუმს ქვემოთი, სვანეთის მთის გაღმართი, აფხაზეთის ზემოთი“. მასვე ექვემდებარებოდა აფხაზეთი ჯიქეთამდე, მაგრამ იგი „მორჩილებდა არა ყოველსა ბრძანებასა დადიანისასა“.

სადადიანოს საზღვრები დაახლოებით მოცემულია აგრეთვე „მცნება სასჯულოში“, რომელშიაც ნათქვამია: „ლიხთა ამერისა ჭოროხსა აქათ, ოვსეთსა აქათ, ზღვა პონტოსა აქათ, სადა დიდსა ბიჭუინტისა სამზღუარი მიაწევს“. თვით ბედიანი ერისთავთ-ერისთავი შამადავლე (1470-1474 წ.) ამ ძეგლებში მოხსენიებულია „დადიან-გურიელად“. აქედან ირკვევა, რომ დადიანს სამეგრელოსა და აფხაზეთთან ერთად ექვემდებარებოდა გურიაც.

ამას ადასტურებენ აგრეთვე ვენეტიკელი დესპანების იოსაფა ბარბაროს და ამბროჯიო კონტარინის ცნობები სამეგრელოს შესახებ.

⁸¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. IV, ნაწ. I, (XV საუკ.), თბილისი, 1924 წ., გვ. 59.

საქართველოს დასავლეთ ნაწილს ამბობენ ისინი, ფლობდა
სამეგრელოს მთავარი, რომელსაც ბედიანი⁸² ეწოდებოდა.

#94#

ბედიანის სამთავროს დასავლეთით საზღვრავდა შავი ზღვა, სამხრეთით
ბათომი, ხოლო ჩრდილოეთით სებასტოპოლიც მას ეკუთვნოდა (იხ. ბარ-
ბარო, მოამბე, 1894 წ., II, 45 და ამბროზიო კონტარინი, იქვე, 49).
ჩრდილოეთით კი საბედიანოს საზღვარი აღწევდა ჩერქეზეთამდისო.
აღმოსავლეთით იგი ესაზღვრებოდა საქართველოს მეფის ბაგრატის
საბრძანებელს, რომლისაგან მას ჰყოფნიდა ეს მდინარეო (უნდა ვი-
გულისხმობთ ცხენისწყალი).

მათივე ცნობით ბედიანის სამთავრო იმ დროს წარმოადგენდა ცალ-
კეულ პოლიტიკურ ერთეულს, რომელსაც ჰქონდა თავისი საზღვრე-
ბი და ციხე-სიმაგრეები, ყავდა ჯარი და საკუთარი მართვა-გამგე-
ობა (იქვე, 56), მაგრამ საქართველოს მეფის უზენაეს უფლებას
ბედიანი ნომინალურად მაინც სცნობდა თურმე და მეფეს შეემლო გან-
საკუთრებულ შემთხვევაში ჩარეოდა ბედიანს საქმეებში (ივ. ჯავა-
ხიშვილი, ქარ. ერის ისტორია, წ. IV, გვ. 111). ოდიშის ამ გამ-
ლიერებულ ბედიან-დადიანებს, რომლებიც მეფის სახელწოდებასაც
კი ატარებდნენ ახლა არ სურდათ იმერეთის მეფის ვასალობა და იბ-
რძოდნენ დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის. მით უმეტეს ასეთი

⁸² ეს სახელწოდება დაკავშირებულია ადგილ ბედიასთან, რომელიც მდე-
ბარეობს სამურზაყანოში, ოქუმის წყალზე. სოფ. ბედია ცნობილია თავისი ძვე-
ლი ტაძრით, რომელიც აშენებულია მეფე ბაგრატ III-ის მიერ (980-1014 ეს
ტაძარი ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთ საუკეთესო ძეგლად ითვლება.
აქვე დაცულია ბედიელ მთავრებისა და ეფისკოპოსების სადგომი – პალატი (იხ.
Ц. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, ЗОЛКА, I,
АКАК, V, VI. Brosset, Voyage, I, 91-92).

ვახუშტის ცნობით: „ხოლო ამ ეგრისის მდინარესა ზედა, მთასა შინა არს
ეგრი, სადაცა მოვიდა პირველად ეგროს – ძე თარგამოსისა და აქა აღაშენა ქალა-
ქი და დაიპყრა საზღვარი თვისი. არამედ ამის შემდგომად უწოდეს ბედია, რომე-
ლი დასვა მეფემან ფარნაოზ ქუჯი ერისთავად რიონის დასავლეთისა, ვინაიდან
ჰპოვა ბედი. მერმე აფხაზთა მეფის ლევანისაგან განიყო და ცხომის ერისთავი სხვა,
ბედიისა სხვა, აფხაზთა სხვა. თამარ მეფემდე ესრეთ. შემდგომად რუსუდანისა,
ოდიშისა დაბისა დადიანი და ბედიელი მას აქეთისა, არღარა ცხომისა“ (ვახუშ-
ტი, საქარ. გეოგრაფია, ბედია ტფილისი, 1904 წ., გვ. 305). XII-XV საუკ.
ბედიას დიდი პოლიტიკურ-კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა ოდიშის ისტორია-
ში და სამეგრელოს ერისთავები იწოდებოდნენ ბედიან-დადიანებად. შემდეგში
ბედია იქცა საეპისკოპოსო საჯდომად და აქაური ეპისკოპოსები იწოდებოდნენ ბე-
დიელებად, რომლებსაც საქართველოს საეკლესიო იერარქიაში ეჭირათ მე-26 ადგილი.

მაგალითის მაჩვენებელი იყო სამცხის ათაბაგი, რომელმაც შესძლო ასეთი დამოუკიდებლობის მიღება. თვით იმერეთის სამეფო ამ დროს არ წარმოადგენდა მთლიან პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ ერთეულს, ის დასუსტებული იყო შინაგანი ბრძოლებით, კულტურულ-ეკონომიურადაც ძალზე ჩამორჩენილი იყო, რომ მას შეძლებოდა არსებული სამთავროების პოლიტიკურ - ეკონომიური გაერთიანება.

#95#

ლიპარიტ I დადიანი იმერეთის მეფე ბაგრატ II - ს მიემხრო დამოუკიდებლობის სანქციის მიღების მიზნით. ასეთივე პოლიტიკას აწარმოებდნენ ლიპარიტის მემკვიდრეებიც, მაგრამ როდესაც ბაგრატ II იმდენად გაძლიერდა, რომ მან შეძლო ქართლის დაპყრობა და ხელში ჩაგდება, ამან შეაშფოთა ვამეყ II დადიანი (1474-1482 წ.), რომელიც კარგად გრძნობდა, თუ რა საფრთხე მოელოდა მისი სამთავროს დამოუკიდებლობას ბაგრატის ასეთი გაძლიერებით. ამიტომ ვამეყ II-მ განიზრახა ბაგრატის შესუსტება, განუდგა მას და დაიწყო მის წინააღმდეგ ბრძოლა: „ხოლო ამან ვამეყ დადიანმა აღარა ინება გაძლიერება უმეტესად ბაგრატ მეფისა, შემოიკრიბა აფხაზნი და გურიელი და უწყო კირთება, ოხრება და დაპყრობა იმერეთისა. ეს-მა ესე ბაგრატ მეფესა ქართლს მყოფსა, და წარვიდა მსწრაფლად სპითა დიდითა და მოსრულსა ოდიშს ეწყო დადიანი ვამეყ და იქმნა ბრძოლა ძლიერი და მოსწყდნენ მრავალნი, შემდგომად იძლია დადიანი ვამეყ, მაშინ შევიდა ბაგრატ მეფე ოდიშს, აღიხუნა ციხენი და დაიპყრა ოდიში“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 282).

მაგრამ ვამეყ II დადიანი ამ დამარცხების შემდეგ უფრო მედგარ ბრძოლას განაგრძობდა იმერეთის მეფის წინააღმდეგ. ბაგრატ II-ის შემდეგ იმერეთში გამეფდა მისი ძე ალექსანდრე II (1478-1510 წ.), რომელმაც გვირგვინის კურთხევის დღეს მიიწვია ვამეყ დადიანი და სხვა მთავრებიც. დადიანი არ მივიდა და მისი განზრახვით არც სხვა ერისთავები დაესწრნენ. ეს იყო დადიანის აშკარა განდგომა და ვამეყი ახლა ცდილობდა ტახტიდან ალექსანდრეს გადაგდებას. ამ მიზნით მან მოიწვია ქართლის მეფე კონსტანტინე II, რომელმაც დადიანის დახმარებით დაიპყრო იმერეთი.

ასეთივე პოლიტიკას აწარმოებდა ვამეყის მემკვიდრე ლიპარიტ I (1482-1512 წ.), რომელიც იმერეთის მეფესთან ბრძოლაში უკა-

ვშირდებოდა ქართლის მეფეს. ეს ბრძოლა იყო ხანგრძლივი, რაც იწვევდა ერთმანეთის დალაშქვრას, მუდმივ შფოთსა და ძმათა შორის სისხლისღვრას. ამავე დროს საქართველოს დიდი საშიშროება მოელოდა ოსმალებისაგან, რომლებიც უახლოვდებოდნენ საქართველოს სამხრეთ საზღვრებს. მათ განზრახვა ჰქონდათ სამცხე-საათაბაგოს ხელში ჩაგდება. ეს გარემოება დიდ საფრთხეს უმზადებდა იმერეთის სამეფოს არსებობას და ბაგრატ III-მ (1510-1548) დახმარება სთხოვა ქართლის მეფეს ლუარსაბ I-ს. ორივენი შეერთებული ძალით გაემართნენ სამცხისაკენ.

#96#

აქ სოხოისტას 1545 წ. მოხდა ბრძოლა, გაიმარჯვეს ოსმალებმა და მათ დაიპყრეს საათაბაგო⁸³.

ოდიშის მთავარმა ლევან I-მა (1532-1572 წ.) ისარგებლა ბაგრატ მეფის დამარცხებით, განუდგა მას და განიზრახა თავისი სამთავროს დამოუკიდებლობის გამოცხადება, მაგრამ ბაგრატმა იგი შეიპყრო 1546 წ. და დაამწყვდია გელათის სამრეკლოში. დადიანმა აქ იმერეთის ფეოდალების დახმარებით მოახერხა გაპარვა და გახდა დამოუკიდებელი მთავარი. ამის შესახებ ქართველი მემატიანე მოგვითხრობს: „ხოლო ბაგრატს, მპყრობელსა იმერეთისასა, აქუნდა შური დიდი დადიანისა, რამეთუ მაშინ ოდეს შეება ურუმთა ბაგრატ, ესე დადიანი მაშინ არა თანა მწე-ეყო მას. ამას-თვის განიხარა და მოიწვია დადიანი ლეონ ჭალასა ხონისასა და ღალატად შეიპყრა იგი ბაგრატ მპყრობელმან იმერეთისამან და პატიმარ ჰყო გელათს სამრეკლოსა შინა. მაშინ ათაბაგმან ქაიხოსრო, ჰსცნო რა შეპყრობა დადიანისა, აღძრა ჩხეიძე ხოფილანდრე და გააპარა დადიანი ოდიშს და კვალად იპყრა დადიანმან ოდიში“-ო (ქარ. ცხოვრება, ზ. ჭ., გვ. 724-725). დადიანის კვალს მიჰყვა გურიელიც და იგიც არ სცნობდა იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის უფლებას.

ამგვარად სოხოისტას ომში დამარცხების შემდეგ ოდიში და გურია გახდნენ ფაქტიურად იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ისაგან დამოუკიდებელი სამთავრონი, მხოლოდ ჯერ კიდევ აღიარებდნენ იმერეთის მეფის უპირატესობას. ირანსა და ოსმალეთს შორის აღმოსავლეთში წარმოებული ბრძოლები 1553 წელს დროებით დასრულდა და

⁸³ ს. მაკალათია, „ოსმალების შემოსევა და სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობა-გამაჰმადიანება“, მესხეთ-ჯავახეთი. ტფილისი, 1938 წ. გვ. 54-62.

მათ შორის დაიდვა ხელშეკრულება, რომელშიაც სხვათაშორის შეტანილი იყო საქართველოს საკითხიც. ქართლი, კახეთი და ქაიხოსრო ათაბაგის სამფლობელო მიეკუთვნენ ირანს, ოსმალეთის მფლობელობაში კი მოექცა: იმერეთის სამეფო საგურელო და სადადია ნოსთან ერთად. ოსმალეთს დარჩა აგრეთვე მის მიერ ძალით დაკავებული საათაბაგოს სამხეთ ნაწილები.

ხელშეკრულების ძალით ოსმალეთი ახლა გადავიდა ამ სამთავროებზე შეტევაზე, რათა ორივე სამთავრო მოექცია თავისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ. ოსმალები ჯერ მიადგნენ გურიის სამთავროს და დაიპყრეს ჭანეთი, შავი ზღვის ნაპირი ჭოროხამდის და ააშენეს გონიას ციხე. ამით ოსმალებმა შეკრეს შავი ზღვის ნაპირი, რის გამოც დაეცა ვაჭრობა და კავშირი დასავლეთ საქართველოს პროვინციებთან. ამ გარემოებამ მეტად ცუდ მდგომარეობაში ჩააყენა ოდიში-გურია, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს მოესპო ზოგიერთი #97#

აუცილებელი საქონლის მიღების საშუალება, როგორც მაგალითად მარილის. ამან აიძულა იმერეთის მეფე-მთავრები ქედი მოეხარათ ოსმალეთის წინაშე და სულთნის ხაზინის სასარგებლოდ დათანხმებულ-იყვნენ ყოველგვარი გადასახადის გაღებაზე, რომლის ნაწილს შეადგენდა ქალ-ვაჟების გაგზავნა. ოსმალეთის აგრესია საფრთხეს უმზადებდა დადიანსაც, ფაშები პირდებოდნენ მას იმერეთისაგან დამოუკიდებლობას, თუ იგი მიიღებდა სულთნის ყმობას. 1557 წ. ლევან I დადიანი გაემგზავრა სტამბოლს, აღუთქვა სულთანს ერთგულება და საჩუქრად მიართვა მას ძვირფასი ლალი.

გამლიერებული ლევან I, რომელიც ფლობდა სამეგრელო-აფხაზეთის ტერიტორიას, ახლა ვერ ითმენდა გურიელის მეტოქეობას. ხელში რომ ჩაეგდო ლიხთ-იმერეთის პოლიტიკური მესვეურობა, მან ახლა განიზრახა გურიის სამთავროს დამორჩილება. მათ შორის ბრძოლა მწვავე ხასიათს ატარებდა იმერეთის მეფის ლევანის დროს (1585-1590). იმერეთის მმართველი წრეები ამ ბრძოლაში მხარს უჭერდნენ გურიელს, რომ შეესუსტებინათ დადიანის ძლიერება და გავლენა.

ამის გამო მამია IV დადიანმა გაილაშქრა იმერეთზე, დაამარცხა მეფე ლევანი და მისი ლაშქარი. დადიანმა ლევანი ტყვედ შეიპყრო

და შხეფის ციხეში ჩასვა. ტყვეობაში მყოფი მეფე ჩქარა გარდაიცვალა. იმერეთში დადიანმა გაამეფა ლევანის ბიძაშვილი როსტომ კონსტანტინეს ძე (1590-1605). ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს: „არამედ განძლიერდა მეფესა და დადიანსა შორის მტრობა ძლიერად, შეიკრიბა ამისთვის დადიანმან მამია სპანი თვისნი და მოვიდა ქუთათისს. ამას ეკვეთა მეფე ლევან სპითა თვისითა იმერთათა და ძლიერისა ბრძოლისა შემდეგ სძლო დადიანმან და შეიპყრა მეფე ლევან, წარიყვანა ოდიშს და პატიმარჰყო ციხესა შინა შხეფსა და მოკუდა შემდგომად მეფე ლევან პატიმრობასა შინა შხეფისა ციხესა შინა“ (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 295).

ასეთივე ბრძოლას აწარმოებდა მამიას შემდეგ მისი ძმა მანუჩარ I დადიანი, რომელიც ცდილობდა დაემარცხებინა გურიელი და მისი მოკავშირე იმერეთის მეფე. იმერეთში როსტომის გამეფება ნიშნავდა დადიანის პოლიტიკური გავლენის გაძლიერებას ლიხთ-იმერეთში, რაც მოსვენებას არ აძლევდა გიორგი გურიელს. მაშინ გიორგი გურიელმა დახმარება სთხოვა ოსმალებს, რომელთა შემწეობით გურიელმა აიღო ქუთაისი, გადააყენა დადიანის კანდიდატი მეფე როსტომი და იმერეთის მეფედ დასვა ლევან მეფის მეორე ბიძაშვილი ბაგრატ თეიმურაზის ძე (1590 წ.) დადიანისა და გურიელის ეს ბრძოლა იმერეთის #98#

სამეფოში დიდ არევ-დარევას იწვევდა და იმერეთის დიდებულებმა დახმარება სთხოვეს ქართლის მეფე სვიმონს დადიანისაგან დასაცავად. სვიმონი I (1578-166 წ.) გადავიდა დიდი ჯარით და ზარბაზნებით იმერეთში. იგი ოფშკვითში შეებრძოლა მანუჩარს და მის მოკავშირე როსტომ მეფეს, მაგრამ დადიანმა სვიმონი დაამარცხა და იმერეთში ისევ როსტომი გაამეფა: „დადიანმა შემოიკრიბნა სპანი და როსტომ მის თანა რაოდენითმე იმერელითა, დაესხა გარიჟრაჟს სვიმონ მეფესა, იძლია მეფე სვიმონი და ივლტოდა ქართლს. ხოლო დადიანმან აღიღო ალაფი დიდი და ზარბაზნები წარიღო ოდიშს. მოიყვანა როსტომ და აკურთხეს ქუთაისს მეფედ“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 297).

დადიანის ამ გამარჯვების შესახებ მემატიანე მოგვითხრობს: „ხოლო რაჟამს ესმა მეფესა სვიმონს საქმე, შეიყარა და წარმოვიდა, მივიდა ქუთაისს და აღიღო ციხე და დაიპყრა კვალად იმერეთი და ვერღარა დაუდგა როსტომ და წარვიდა ოდიშს დადიანისა-თანა. მაშინ წარვიდა მეფე სვიმონ დადიანისა ზედა, ჩავიდა და დაიბანაკა

ოფიშკვითს დიდებითა და ძალითა მრავლითა და წარილო თანა ზარ-
ბაზნები დიდ-დიდნი სახელოანნი, რომელი აწცა არის ზუგდიდს და
უდიდესი ზარბაზანი ერთი არს რუხს დღესაცა. არამედ ჰსძლო სამარ-
თალმან დადიანისამან და მიეცა გამარჯვება ქართველთა ზედა.
ილტვოდეს ქართველნი და მრავალნი ამოწყვიტეს მუნ და დაშთა მუნ
მრავალი საუნჯე და დიდნი თოფნი და ზარბაზანნი, რომელ არს დღესაც
ზუგდიდს“ (ქართ. ცხოვრება, 758-761, ზ. ჭ.). ამგვარად გურიელთან
მეტოქეობა დამთავრდა დადიანის გამარჯვებით და დადიანის გავლე-
ნის ქვეშ მოექცა იმერეთის მეფე და გურიელიც. ერთი სიტყვით,
XVI საუკუნის დასასრულში ოდიშის სამთავროს ლიხთ-იმერეთში
ექირა პირველი ადგილი, იგი იყო ყველაზე ძლიერი სამთავრო, რო-
მელსაც ემორჩილებოდა აფხაზეთი და გურია. მასვე ძლიერი გავლე-
ნა ჰქონდა იმერეთის სამეფოზე და იმერეთის მეფეების პოლიტი-
კურ-საზოგადოებრივ ცხოვრებაში დადიანების კეთილ-განწყობილე-
ბას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეძლეოდა. ამასთანავე სადადიანოს
საკმაოდ დიდი ტერიტორია ექირა, მისი საზღვრები აღწევდა ჯიქეთა-
მდის.

სადადიანოს ასეთი ტერიტორიალური გაძლიერება შურს იწვევ-
და როგორც მეზობელ სამთავროებში, აგრეთვე ოსმალებშიაც, რომ-
ლებიც მიზნად ისახავდნენ შავი ზღვის სანაპიროების დაპყრობას და
დადიანის სამთავროს თავიანთ პოლიტიკურ-ეკონომიური გავლენის
ქვეშ მოქცევას. ამ მიზნით XVII საუკ. დასაწყისში ოსმალები შეეცა-
#99#

დნენ გამოეყენებინათ აფხაზეთის მმართველი წრეები, რომლებიც
შურით შესცქეროდნენ დადიანის გაძლიერებას. აფხაზეთში ამ დროს
ძლიერი იყო ოსმალეთის გავლენა. ფეოდალური არისტოკრატია თან-
დათანობით გადადიოდა მაჰმადიანობაზე და ოდიშისაგან დამოუკი-
დებლობის მიზნით ისინი უკავშირდებოდნენ ოსმალეთის ფაშებს და
ებრძოდნენ ოსმალეთის ჯარის დახმარებით დადიანსა და გურიელს.
აფხაზეთის დიდგვარიანთა შორის ყველაზე ძლიერნი იყვნენ შერვაში-
ძეები და ამ გვარმა XVII საუკუნის დასაწყისში ოსმალების დახმა-
რებით შესძლო აფხაზეთის ცალკე საერისთაოდ გამოყოფა. ამ ახალ
საერისთაოს აღმოსავლეთ საზღვრად დაედო მდ. კოდორი, რომე-
ლიც ჰყოფდა მას ოდიშის საერისთავოსაგან.

ამგვარად XVII საუკუნის დასაწყისში დასავლეთ საქართველოს
ტერიტორიაზე აღმოცენდა რამდენიმე დამოუკიდებელი პოლიტიკუ-

რი ერთეული: იმერეთის სამეფო, ოდიშისა, გურიისა და აფხაზე-
თის სამთავროები. მათი მოსაზღვრე იყო ახალციხის საფაშო. მათ
შორის არსებობდა დაუსრულებელი შფოთი და ბრძოლა თავიანთ
დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად, თითოეული მათგანი ცდილო-
ბდა მეორის ხარჯზე ტერიტორიალურ გაფართოებას, პოლიტიკურ
გავლენისა და ძლიერების მოპოვებას. ბრძოლა იყო დაუნდობელი და
მკაცრი, რის გამოც მშრომელი მოსახლეობა ნადგურდებოდა, მეურ-
ნეობა ეცემოდა, გავრცელებული იყო ტყვეთა ყიდვა და სხვა. საქარ-
თველოს მეფე-მთავართა ასეთი ურთიერთობით სარგებლობდნენ გა-
რეშე მტრები და პირველ ყოვლისა ოსმალეთი, რომელიც თავის
პოლიტიკურ საქმეს აკეთებდა: იპყრობდა შავი ზღვის სანაპირო ქა-
ლაქებს, ყიდულობდა დიდძალ ტყვეებს, ავრცელებდა მაჰმადიანობას,
სადაც ეს შესაძლებელი იყო და ამ გზით იგი ცდილობდა ამ მხარე-
ების სარწმუნოებრივადაც შემომტკიცებას.

ფეოდალურ-ბატონყმური ინტერესებით გამსჭვალული საქართვე-
ლოს მეფე-მთავრები ამ შემთხვევაშიც იჩენდნენ პოლიტიკურ სიბეცეს
და ვერ ერკვეოდნენ ოსმალეთის ძირ-გამომთხრელ მუშაობაში. მათ
ვერ შესძლეს წოდებრივი ინტერესების გადალახვა და ხალხის
მასების შეკავშირებით საქართველოს მთლიანობის დაცვა გა-
რეშე და შინაური მტრებისაგან. ამის გამო არსებულმა შინაურმა
ბრძოლამ XVII საუკ. მიიღო უფრო მწვავე ხასიათი და ოდიშის
სამთავროც მასში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა.

მანუჩარ დადიანის შემდეგ ოდიშის სამთავრო დაიჭირა მისმა
მემკვიდრემ ლევან II-მ (1611-1657), რომელიც ითვლებოდა ძლიერ
მთავრად და მას უწოდებდნენ ლევან დიდს.

#100#

ლევანი თავისი აღზრდით, მორალითა და პოლიტიკური შეგნებით
ღვიძლი შვილი იყო იმ ეპოქისა, რომელმაც საქართველოს ისტო-
რიულ სინამდვილეში წარმოშვა მეფედ თეიმურაზ I, ლუარსაბ II და
სხვანი. ლევან დადიანიც ეკუთვნოდა ამ მოღვაწეთა ჯგუფს. პირად
მამაცობასთან მასაც ახასიათებდა ორჭოფობა და თვალთმაქცობა
საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ასეთი იყო იმდრო-
ინდელი მორალი, როდესაც გაბატონებული წოდება ადამიანებს
ჰყიდდა, შეთქმულება და ღალატი საზოგადოებრივი ცხოვრების ჩვეუ-

ლებრივ მოვლენად იყო გადაქცეული. მით უმეტეს ლევანი პატარაობიდან იზრდებოდა კახეთში თავის ბაბუა ალექსანდრე II-ის (1574-1605 წ.) ოჯახში, სადაც შაჰ-აბაზის მუხანათური პოლიტიკის სისტემას იგი პატარაობიდანვე ეცნობოდა. ამასთანავე კახეთის მეფის კარზე პოლიტიკური გავლენის მოსაპოვებლად იბრძოდნენ ოსმალეთისა და მოსკოვის მეფის დიპლომატები, გაბატონებული იყო თვალთმაქცობა, მლიქვნელობა და ყოველგვარი სიბოროტე.

ასეთ პირობებში აღზრდილ ლევან დადიანსაც, რასაკვირველია, ახასიათებდა ორპირობა, ცბიერება, სიმკაცრე და სხვა, რაც იმ ეპოქის პოლიტიკური ბრძოლის ერთ-ერთ საშუალებად იყო მიჩნეული. ამიტომ ვახუშტი ლევანს ასე ახასიათებს: „რამეთუ ესე ლევან იყო ბოროტი, ხვანჯიანი, ამაყი, მზაკვარი და ძვირის მომხსენე და იმარჯვებდა ჟამთა“-ო (იხ. საქარ. ცხოვრება, გვ. 299).

მაგრამ ამასთანავე ლევან დადიანი იყო ნიჭიერი მთავარი, უშიშარი და მტკიცე ნებისყოფის ადამიანი, რომელიც კარგად ერკვეოდა იმდროინდელ პოლიტიკურ ცხოვრებაში და მოხერხებულად იბრძოდა თავისი სამთავროს გაძლიერებისათვის იმ ხერხებითა და საშუალებით, რომელიც მაშინ იყო გამოყენებული.

ლევანს მისი თანამედროვე იტალიელი მისიონერი, არქანჯელო ლამბერტი ასე ახასიათებს: „ეს მთავარი ჩვენს განათლებულ ქვეყანაში რომ აღზრდილიყო და ჩვენი საუკეთესო მასწავლებლები-საგან რომ სწავლა-განათლება მიეღო, ვერც ერთი მთავარი მას ვერ აჯობებდა, რაც უმოდვროდ და უოსტატოდ, მხოლოდ ბუნებით შეუთვისებია მას მარად საქებური ზნე-ჩვეულება. უსაქმურად მისი ნახვა შეუძლებელია. პირიქით, მუდამ დაულაღავად შრომობს და ყოველთვის მზად არის ყოველგვარის ვარჯიშობისათვის. ლაშქრობაში ჩქარია, ჩუმი და მხნე, ამიტომ ყოველ ომში იგი იმარჯვებს. მეხსიერება ისე ძლიერი აქვს, რომ დავიწყება რა არის არც იცის. ხომ მრავალი მოლაპარაკება აქვს სხვადასხვა საქმის გამო, მაგრამ ყოველის მოლაპარაკების და ხელშეკრულების უმცირესი სიტყვაც კი გაახსენ-
#101#

დება ექვსის და შვიდის წლის შემდეგაც“-ო⁸⁴. ასევე ახასიათებს ლე-

⁸⁴ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, აღ. ჭყონიას თარგმანი, თბილისი, 1938 წ., გვ 22-23.

ვან II-ს ფრანგი მოგზაური ჟ. შარდენი, რომელიც ამბობს: „რომ ლევან დადიანი სამეგრელოს ერთი შესანიშნავი მთავარი იყო, გულადი, დიდად გონიერი, მართალი და მტერთან ბრძოლაში გამარჯვებული. ეს მთავარი იქნებოდა საუკეთესო ადამიანი, რომ იგი დაბადებულიყო უკეთეს ქვეყანაში“-ო⁸⁵.

ასეთი ნიჭითა და გამჭრიახობით აღჭურვილი ლევანი განაგრძობდა თავის მამის პოლიტიკას, რათა სადადიანოს დამოუკიდებლობა განემტკიცებინა. ლევანი მიზნად ისახავდა ესარგებლა იმერეთის სამეფოს შინაური არეულობით და ხელში ჩაეგდო მეზობელი სამთავროები, განედევნა იმერეთის მეფე და თვითონ გამეფებულიყო დასავლეთ საქართველოში. ამ მიზნის განსახორციელებლად ის ყოველგვარ პოლიტიკურ ხერხს იყენებდა: სამთავროებს უკავშირდებოდა ნათესაურად. ოსმალებთან და რუსებთან აწარმოებდა დიპლომატიურ მოლაპარაკებას, აწყობდა შინაურ ამბოხებებს გავლენიანი თავადების გადმობირებით, ქმნიდა საკმაოდ ძლიერ ჯარს და აწყობდა გამუდმებულ ლაშქრობას იმერეთის წინააღმდეგ.

ამ დროს იმერეთში მეფობდა გიორგი IV (1604-1639 წ.), რომელსაც დადიანი მოსვენებას არ აძლევდა. დადიანმა კავშირი შეკრა გურია-აფხაზეთთან და მათ სიმტკიცის მიზნით დაემოყვრა. შემდეგ ლევანმა მოახერხა იმერეთის გავლენიანი ფეოდალების მიმხრობა და 1623 წ. მან გაილაშქრა გიორგი IV-ის წინააღმდეგ ქუთაისზე. აქ მოხდა სასტიკი ბრძოლა. გაიმარჯვა დადიანმა, რომელმაც შეიპყრო მრავალი ტყვე და მოითხოვა მათი გამოსასყიდი: „მოვიდა ლევან დადიანი სპითა ოდიშარ-აფხაზ-ჯიქთა და იქმნა ბრძოლა ძლიერი და მოსწყდნენ მრავალნი. იძლია მეფე გიორგი და ილტვოდა: მაშინ დადიანმა შეიპყრა მრავალნი წარჩინებული და მდაბიურნი, აღიღო ალაფი და იავარი და წარვიდა ოდიშს“ (ვახუშტი, საქ. ცხოვრება, გვ. 300).

ეს პირველი შემთხვევა იყო დას საქართველოში შინაურ ომში წაყვანილი ტყვეების დასახსნელად ფულის მოთხოვნისა. ამის

⁸⁵ Путешествие кавалера Шардена по Закавказью. 1672-1673 г.

перевод Д. П. Носовича, гв. 125.

უნდა აღინიშნოს, რომ შარდენს თავის ამ შესანიშნავ თხზულებაში ვრცლად ავს აღწერილი ლევან II დადიანისა და შემდეგი მთავრების ისტორიული თავგადასავალი, იხ. გვ. 125-137.

#102#

შემდეგ ეს წესი დამტკიცდა და ფეოდალებმა ის გაიხადეს შემოსავლის ერთგვარ წყაროდ და ახლა ამ მიზნითაც დაიწყეს ერთმანეთის დარბევა.

ლევანმა არ იცოდა შებრალება და იგი სასტიკად ეპყრობოდა მოწინააღმდეგეს. ამასთანავე იყო იჭვიანი და დაუნდობელი, მან თავის მეუღლეს შერვაშიძის ასულს შესწამა სიძვა, დასაჯა იგი ცხვირის მოჭრით და უკანვე გაგზავნა აფხაზეთში. მისგან ნაყოლი ორი შვილიც მოაკვლევინა, შემდეგ ცოლი წაართვა თავის ბიძას გიორგი ლიპარტიანს, ჭილამის ასული ნესტან-დარეჯანი და დედოფლად დაისვა. ასეთმა საქციელმა გამოიწვია აფხაზეთის სამთავროს დადიანისაგან განდგომა და შინაური აღშფოთება ლევანის წინააღმდეგ. შესდგა შეთქმულება, რომელსაც ხელს უწყობდნენ აფხაზეთის მთავარი და იმერთა მეფე გიორგი IV.

შეთქმულების მიზანი იყო ლევანის მოკვლა და მისი ძმის იოსების გადადიანება, მაგრამ შეთქმულებმა ვერ მოკლეს ლევანი, მას მიაყენეს მხოლოდ მსუბუქი ჭრილობა, რომლისაგან იგი ჩქარა განიკურნა. ლევანმა მათზე შური იძია, მრავალი დახოცა, თავის ძმას იოსებს თვალები დასთხარა და ახლა დაიწყო აფხაზეთის წინააღმდეგ სალაშქროდ მზადება. მან ორჯერ გაილაშქრა აფხაზეთზე, სასტიკად დაამარცხა აფხაზები და ნადავლითა და ტყვეებით დაბრუნდა. ამ გამარჯვების შესახებ ილორის წმ. გიორგის ხატზე დაცული იყო ლევან დადიანის შემდეგი წარწერა: „მას ჟამსა, ოდეს მიუხედით შარვაშიძეს ზუფუს, მუწუს წყალსა აქათ მოვაოხრეთ. კიდევ მეორეთ მიუხედით ზუფუს, კაპოეტის წყალს აქათ სრულობით დავსწვით და ავაოხრეთ, და სადაც სიმაგრე იყო, ავიღეთ და გავაცუდეთ“-ო⁸⁶. შარვაშიძე იძულებული იყო დადიანს დამორჩილებოდა და დადიანმა მას ხარკად დაადვა ყოველწლიურად მწევარ-მეძებრების მიცემა. ახლა დადიანი შეუდგა გურიის სამთავროს დამორჩილების თადარიგს. ამის საბაზიკ ჩქარა მიეცა. გურიის მთავრის შვილმა სვიმონმა მოაკვლევინა თავისი მამა გურიელი მამია და თვითონ დაჯდა მთავრად 1625 წელს. ამან გამოიწვია გურიაში აღშფოთება, ლევან-

⁸⁶ M. Brosset, Voyage archéologique, I, 1849, გვ. 100.

მა ისარგებლა შემთხვევით, გაილაშქრა გურიაში და დაამარცხა სვიმონი, რომელსაც თვალები დასთხარეს. ლევანმა გურიელად დასვა მამიას ძმა აფხაზეთის კათალიკოსი მალაქია, რომელიც განაგებდა სამ საეკლესიო კათედრას: ცაიშელისა, ჯუმათელისა და ხონელისას. მალაქია თავისი საეკლესიო მამულების სიმრავლით და ყმებით არ #103#

ჩამოუვარდებოდა წარჩინებულ თავადებს. მას ჰყავდა ლაშქარი და დიდი საზოგადოებრივი გავლენა ჰქონდა. ლევანმა მას უბოძა გურიელობაც და ამგვარად გურიის სამთავრო მოექცა მის გავლენაში.

ამის შემდეგ ლევანმა დაიწყო სამზადისი იმერეთზე გასალაშქრებლად. ამ მიზნით ლევანი უახლოვდება ირანს, რომლის მოწი- #104#

ნააღმდეგე ჯგუფს ეკუთვნოდა იმერეთის მეფე გიორგი IV, ირანის შაჰმა ლევანს ჯამაგირიც კი დაუნიშნა, წელიწადში ათასი თუმანი. როდესაც ქართლში როსტომი გამეფდა (1633 წ.) ლევანი ახლა მას უკავშირდება და აძლევს ცოლად მას თავის დას მარიამს.

ასეთი კავშირის შეკვრის შემდეგ ლევანმა გაილაშქრა იმერეთის მეფეზე. შეტაკება მოხდა 1635 წელს. იმერეთის ჯარი დამარცხდა და თვით მეფე გიორგი IV დადიანს ტყვედ ჩაუვარდა. მეფის განსათავისუფლებლად ლევანმა მოითხოვა 50 კომლი ჩხარის სომეხი და ურია ვაჭარნი, რომლებიც მან დაასახლა რუხს და იქ გააშენა პატარა ქალაქი. ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს: „მოეტევენ გიორგი მეფესა, შეიპყრეს და მიგვარეს ლევან დადიანსა. წარიყვანა გიორგი მეფე და წარვიდა ოდიშს და პატიმარ-ჰყო მუნ მეფე. ხოლო მან მოითხოვა ვაჭარნი ჩიხორისა და ჩხარის სომეხნი და ურიანი სახსრად მეფისა გიორგისა. მაშინ ალექსანდრე (გიორგის-ძე) უღონოქმნილმან მისცა იგინი სრულიად და დაიხსნა მამა თვისი“-ო (საქართ. ცხოვრება, გვ. 302).

ამ გამარჯვების აღსანიშნავად ლევან დადიანს 1636 წელს შეუმკვია ხონის წმ. გიორგის ხატი ასეთი წარწერით: „ჩვენ ჰელმწიფემან: დადიანმან: პატრონმა: ლევან: მას ჟამსა: ოდეს: შევებენით: ბაღდადს: მეფეს: გიორგის: და: კახს: ბატონსა: თეიმურაზს: და: გაგვემარჯუა: ძლიერებითა: შენითა: თავად: მეფე: კელთ: დაგურჩა: და სრულობით: იმერელნი: და: კახნი: დარბაისელნი: ზოგნი: კელთ დაგურჩა: და ზოგნი: გარდაიხვეწნეს: კახი: მეფე: თეიმურაზ: და:

მეფის: შვილები: ალექსანდრე: და მამუკა: ამავე: ჟამსა: ავჰყარეთ ქალაქი ჩხარისა: და ჩავასხით: ზუგდიდსა: აღვაშენეთ: და: გავაწყვეთ: ქალაქი: რუხისა:" (ექ. თაყაიშვილი, ძველი საქართველო, ტ. III, გვ. 276; M. Brosset, I, გვ. 8).

გამლიერებული ლევანი თავის თავს ხელმწიფესა და მეფეს უწოდებდა. მისი ოცნება იყო იმერეთის სამეფოს დაპყრობა, დასავლეთ საქართველოს თავისი მფარველობის ქვეშ გაერთიანება და მეფობის მიღება, ამიტომ ის დიდ ყურადღებას აქცევდა სამხედრო ძლიერების შექმნას. მან გაიჩინა არტილერია, ჩამოასხმევინა ერთ ფრანგს 30 ზარბაზანი, შეიძინა თოფები, წვრთნიდა მოლაშქრეებს და სხვ.

ამასთანავე თავის სამთავროში მან ალაგმა ურჩი თავადები, აღკვეთა ქურდობა, განამტკიცა მართლ-მსაჯულება და ამგვარად დაამყარა მტკიცე მმართველობა. ზუგდიდში ლევანმა გამართა ზარაფხანა და აქ იჭრებოდა სპარსული ფული. იგი ხელს უწყობდა სამ-

თავროს ეკონომიურ დაწინაურებას და ვაჭრობის ხელის შეწყობის მიზნით რუხში დაასახლა სომეხი და ებრაელი ვაჭრები.

საგარეო საქმეშიც ის აწარმოებდა ისეთ მოხერხებულ პოლიტიკას, რომ მას ოსმალეთ-ირანისაგან საფრთხე არ მოელოდა.

ლევან დადიანის ოსმალეთთან ამ ურთიერთობის შესახებ არქანჯელო ლამბერტი მოგვითხრობს: „დადიანს ფრიად პოლიტიკურად უჭირავს თავი ოსმალეთის მიმართ, ის იცნობს ოსმალეთის მტარვალობას და აგრეთვე იცის, რამდენი მომიჯნავე ქვეყანა დაუპყრია. ოსმალეთმა რომ მისი სამეფოც არ გასრისოს, დადიანი ცდილობს, მეგობრობა დაიმსახუროს ოსმალეთისა, მაგრამ ისე კი, რომ ამით მთავრის ღირსებას არა მოაკლდეს რა. ასეთი მეგობრობის დასაცველად

დადიანი ყოველ წელიწადს სულთანის ვეზირებს ფეშქაშებს უგზავნის და ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ სულთანს ხარკს აძლევს.

ამნაირად დადიანი თავის ნებით გახდა ოსმალეთის მოხარკე, ხოლო მთავრის ღირსებას ისე შეუბღალავად იცავს, რომ არასოდეს არავითარ ბრძანებას ოსმალეთიდან მოსულს არ ასრულებს“-ო (ა. ლამბერტი, სამეგ. აღწერა, 24). ამასვე ადასტურებს მოსკოვის მეფის ელჩების ცნობა, რომ დადიანი ლევანი ოსმალეთის სულთანს ხარკს არ

აძლევს⁸⁷. ირანთან კი ლევანი მეგობრულ ურთიერთობაში იყო მისი სიძის როსტომ მეფის დახმარებით და შაჰისაგან ყოველწლიურ ჯამაგირსაც იღებდა.

1636 წელს ლევანმა დაიწყო მოსკოვის მეფე მიხეილ თეოდორეს ძესთან დიპლომატიური მოლაპარაკება რუსეთის მფარველობის მიღების შესახებ. ლევანს უნდოდა რუსეთის მხრივაც ჰქონოდა მას ზურგი გამაგრებული და მოსკოვის მეფესთან მფარველობის ძიებაში იგი არ ჩამორჩენილიყო საქართველოს მეფე-მთავრებს. ლევანმა ამ მიზნით 1636 წელს მოსკოვში ელჩად გაგზავნა გაბრიელი, რომელმაც მიხეილ თეოდორეს ძეს მოახსენა, რომ ლევანს სურვილი აქვს თქვენს სამსახურში იყოს ისე, როგორც სხვანი თქვენის უდიდებულესობის მონანი არიანო⁸⁸. ელჩი მეფეს არწმუნებდა, რომ ლევანი საქართველოში ყველაზე ძლიერია, იგი ხარკს არავის აძლევს და მის სამთავროში ხუთი ქვითკირის ქალაქიაო.

#108#

დადიანის ელჩი მეფეს ამასთანავე სთხოვდა, რომ კაზაკები (ყაზახები) არ დაეცნენ სამეგრელოს ზღვის სანაპიროებს, რადგანაც

⁸⁷ Посол говорил: прежние-де дидианские цари даывали тувскому салтану дае пологнами, а по сколько даывали того не упоминат а людми-де николи не давали. А нынешней-то Леонт царь и никакие дани не дает (М. Полиевктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений 1615-1640 г., Тбилиси, 1937 г. стр. 150).

⁸⁸ Раб твой Дадианский Государь именем Лев в смиренном образе бьет челом и покланяетца... И желал де он многого времени, чтоб ему служили его великому царствию, да не изыскал такова о времени, как ему Государю о том побить челом: а ныне де он послал к его великому царствию крестного своего попа именем Гаврила и покланистца его царскому величеству. Он раб его... со всю областью своею и со всем державством своим, поддаетца служить его великому царствию и бьет челом, чтоб он великий Государь пожаловал его, прислал к нему посла с своими царствими грамотами и принял бы их под своею царскую высокую руку, чтоб им всегда быть под его царского вельчества высокую рукою и служить бы им царствию его, яко и ныне рабы его Государевы, и иметь бы им от него великого Государя себе помощь И заступление, чтоб им стоять о вере Христове (Д. Белокуров, Посольство дьяка Федота Елчина и священника Павла Захарьева в Дадианскую землю (1639-1640 т. г.). см. Чтения в общ. истории и древностей Российских при Москов. университете, 1887 г., кн. 2, Москва, 1887 г., стр. 272).

ეს ხელს უშლის ვაჭრობის წარმოებას თათრებთან, რომლებსაც ამის გამო სამეგრელოში ვერ შემოაქვთ მარილი და სხვა საჭირო საქონელი⁸⁹. იმერეთის მეფეს ალექსანდრე III-ს (1639-1661 წ.) ასეთივე დიპლომატიური მოლაპარაკება ჰქონდა მოსკოვის მეფესთან ალექსი მიხეილის ძესთან, რომელსაც იგი სთხოვდა მფარველობას, ოსმალეთისა და ირანისაგან დაცვას და აგრეთვე დადიანის ალაგმვას. რუსეთის ჩარევამ უფრო გაამწვავა დადიანისა და ალექსანდრე III-ს შორის ურთიერთობა. მოსკოვის მეფის დახმარებით დაიმედებული და წათამამებული ალექსანდრეს ძმამ მამუკამ დაუწყო კირთება ლევანს დადიანს. ის ხშირად არბევდა ოდიშის საზღვრებს: „ძმამან ალექსანდრე მეფისა მამუკამ უწყო ბრძოლა ლევან დადიანსა მცირედ მცირედ და მოსწყვეტდა სპათა მისთა ფრიადად. ამისთჳს ლევან დადიანი მცდელობდა სიკუდილსა ანუ შეპყრობასა მისსა ფრიად“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, გვ. 304). ერთ-ერთი შეტაკების დროს ლევანმა ხელში ჩაიგდო მამუკა და ტყვედ წაიყვანა.

ძმის დატყვევებამ ალექსანდრე III საგონებელში ჩააგდო. ის უგზავნიდა მოციქულებს დადიანს და სთხოვდა მამუკას გათავისუფლებას, მაგრამ დადიანი უარზე იდგა და მამუკას არ უშვებდა. მაშინ ალექსანდრე იძულებული იყო მიემართა შუამდგომლობით რუსეთისათვის: „ხოლო ალექსანდრე მეფემან, ვერსადა შეწევნისა მპოვნელმან და მომლოდემან, იხილა გაძლიერება რუსეთის მეფის ალექსისა, განიზრახა, რათა მოიცეს მუნიდამ ძალა“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, გვ. 304). ალექსანდრე მოსკოვის მეფეს სთხოვდა თავისი ძმის მამუკას განთავისუფლებას და აგრეთვე დადიანის დასასჯელად დონის ყაზახების გამოგზავნას შავი ზღვის სანაპიროების დასარბევად⁹⁰.

⁸⁹ М. Броссе, Переписка на иностранных языках Грузинских Царей с Российскими государями от 1639-1770 г., СПб., 1861., стр. LV-LVI.

⁹⁰ „А недруг де ему Александру дидьянской Левонтей князь. И людем моим зло делает на пашнях и на издельях; крадучи и обманом и полон емлет, и бусурманит, и туркам продает многих. А слышал де Александр царь, что есть у него великого государя, вольные люди, живут на Дону казаки; а приходят они часто в Дадьяны и села и деревни у него громят они и откупи емлют. И только изволит ц-ое в-во тем своим государством вольным людем итить Черным морем на дадьянского князя и на сво владенье, и те казаки с. Ц-ого в-ва повеления послушают и на Дадьяны пойдут. А яз бы де Александр, совесться с ними, пошел на Дадьяны пойдут. А яз бы де Александр, совес-

დადიანმა მაინც ვერ მიაღწია თავის მიზანს, ვერ შეძლო იმერეთის ხელში ჩაგდება და გამეფება. იმერეთის მეფემ, რომელიც ლევა-
#109#

ნისაგან განიცდიდა დიდ შევიწროებას, ახლა დახმარებისათვის მიმართა ოსმალეთს. ლევანის გაძლიერება-განდიდებას ოსმალეთი ექვის თვალთ უცქეროდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ლევანმა დაიწყო რუსეთის მეფესთან მფარველობის ძიება და ლევანიც უწინდებურად უკვე არ ემორჩილებოდა ოსმალებს. ამის გამო ოსმალეთმა გამოგზავნა ჯარი, რომელმაც მოარბია ოდიში და ლევანიც ახლა იძულებული გახდა ოსმალეთისათვის გამოეცხადებინა მორჩილება და ხელი აეღო იმერეთის დალაშქრავზე.

ლევანი 1657 წელს გარდაიცვალა და ოდიშის მთავრად დაჯდა ლიპარიტ III, მანუჩარ I-ის შვილიშვილი. ამით ისარგებლა ალექსანდრე III და ოდიშზე შურისძიების მიზნით დიდი ჯარით შეესია სადადიანოს, ააოხრა ქვეყანა, წამოიყვანა ტყვეები, რომელთა გამოსასყიდად მოითხოვდა დიდ ფულს: „მეფემან ალექსანდრემ შემოიკრიბნა სრულიად სპანი იმერთანი და წარვიდა ოდიშს შურისგებად. ამას ვერ წინააღუდგა ლიპარიტ დადიანი, შევიდა ალექსანდრე ოდიშს, მოსწყიტნა, მოსტყვევნა, მოაოხრნა, აღიღო ციხენი, გამოიღო საგანძურნი და ქონებანი ლევან დადიანისანი, შეიპყრა წარჩინებულნი სრულიად ოდიშისანი და დაასხნევინა ვერცხლით ყოველთა თავნი, გამოუხვნა მათვე ძენი მძევლად და დასვა ოდიშს დადიანად ვამიყ, ძე მამია დადიანისა“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 306).

ალექსანდრემ ლიპარიტი გადააყენა და დადიანობა უბოძა მის მომხრეს ვამეყ III-ს (1658-1661 წ.), რომელიც იყო შვილი გიორგი ლიპარტიანის და შვილიშვილი ლევან I-ისა. მაშინ ლიპარიტმა და-

тятся с ними, пошел на Дадьяны с своей стороны, собрав большое войско. И тем бы его дмдьянского устрашали.

Да он же Александр царь говорил про брата своего Мамуку да про сына своего Баграта, что ныне они у дидьянского, брат де его Александров взят к нему Баграта, что ныне они у дидьянского, брат де его Александров взят к нему на бою, а сына его взял в оманаты. И только великий государь брата и сына его от дидьянского свободит, и он Александр братом и сыном своим бьет челом ему великому государю“ (М. Полневктов, Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1652-1657 г., Тифлис, 1926 г., стр. 182).

ხმარება სთხოვა ქართლის მეფეს როსტომს, ახალციხის ფაშას და გურიელს. მოკავშირეებმა გაილაშქრეს ალექსანდრეს წინააღმდეგ, ბრძოლა მოხდა 1658 წელს სოფ. ბანძაში, სადაც გაიმარჯვა ალექსანდრე მეფემ. დამარცხებული ლიპარიტი გარდიხვეწა სტამბოლში, სადაც გარდაიცვალა. ოდიშის დადიანობა დარჩა ვამეყ III-ს, ჩქა-#110#

რა გარდაიცვალა მეფე ალექსანდრეც და იმერეთის მეფედ დაჯდა ბაგრატ IV (1660 წ.). ამის დროს შინაურმა ბრძოლამ და შუღლმა იმერეთის სამეფოში მიიღო უფრო მწვავე ხასიათი. ბაგრატს ექიშპებოდა მისი დედინაცვალი დარეჯან დედოფალი, თეიმურაზ I-ის ასული და ამ ნიადაგზე მათ შორის სწარმოებდა ყოვლად დაუნდობელი ბრძოლა. ბოლოს დარეჯანმა ბაგრატს თვალები დასთხარა და რათა უსინათლო მეფეს არ შესძლებოდა ქვეყნის გამგებლობა და მართვა. იმერეთის გართულებული მდგომარეობით ისარგებლეს ვამეყ დადიანმა და ქართლის მეფემ ვახტანგ V (1658-1678 წ.), დაიპყრეს იმერეთის სამეფო და იგი გაიყვეს ორ ნაწილად: იმერეთის აღმოსავლეთი ნაწილი დარჩა ვახტანგს, დასავლეთი კი ვამეყს. დადიანის გაძლიერება ახლა შურს იწვევდა იმერეთის ფეოდალებში, განსაკუთრებით უკმაყოფილო იყო გურიელი, რომელიც თვითონ ცდილობდა იმერეთის ჩაგდებას ხელში. და როდესაც ვახტანგ V-ს და ვამეყს შორის შური და მტრობა ჩამოვარდა, მაშინ გურიელი მიემხრო ვახტანგს. იმერეთის დიდებულების დახმარებით მათ დაამარცხეს ვამეყ დადიანი, რომელიც გაიხიზნა სვანეთში, ვახტანგის განზრახვით იგი იქ მოკლეს. ვახტანგმა დადიანის დიდძალი ქონება ხელში ჩაიგდო, ხოლო დადიანის მომხრე ჭყონდიდელი ჩიქვანი, მმა კაცია ჩიქვანისა⁹¹ შეიპყრო და თან წაიყვანა. ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს:

„ვერ წინააღმდეგა დადიანი ვამიყ, არამედ განივლტო სვანეთს. ხოლო ვახტანგ მოსრნა ურჩნი ოდიშს, მოსტყვევნა, აღილო ციხენი და მოადგა ჭაქითის (ჭაქვინჯის) ციხესა შინა, აღილო იგიც. გამოიყვა-

⁹¹ ეს გვარი საისტორიო წყაროებში და წარწერებში. იხსენიება: ჩიქვანი, ჩიქოანი და ჩიქვანი. სამეგრელოში და ლეჩხუმში ხალხი დღესაც ჩიქვანს ამბობს. რუსები სწერდენ ჩიკოვანი, რომლის მიბაძვით ნაწარმოებია ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებული ჩიქოვანი.

ნა ცოლშვილი ვამიყ დადიანისა და გამოიღო საგანძურნი მისნი, მოვიდა ზუგდიდს და მუნ მიერთო შარვაშიძე ძღვნითა დიდითა და აფხაზითა. მერმე დასვა დადიანად ლევან და მისცა ძმისწული თვისი თამარ ცოლად, რამეთუ შეჩენითა ხოსია ლაშხისშვილისათა მოკლეს სვანეთს დადიანი ვამიყ ბრძანებითავე ვახტანგ მეფისათა. კვალად შეიპყრა ვახტანგ მეფემან ჭყონდიდელი ჩიქვანი, ძმა კაციასი და წამოიყვანა პატიმრად“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 308-309).

ვახტანგ მეფემ დადიანობა უბოძა მანუჩარ I-ის შვილისშვილს შამადავლეს, რომელმაც ბიძის პატივსაცემლად დაირქვა სახელად ლე-
#111#

ვან III (1661-1680 წ.). ამ ლევან III-ს ვახტანგმა ცოლად შერთო თავისი ძმისწული სილამაზით განთქმული თამარ, რომელიც შემდეგში შეიქმნა საცილობელი იმერეთის მეფე-მთავართა შორის. იმერეთის მეფედ კი ვახტანგმა დასვა თავისი შვილი არჩილი (1661 წელს) ცნობილი პოეტი, არჩილიანის ავტორი. უსინათლო ბაგრატ კი თან წაიყვანა ქართლში.

ვახტანგ მეფის ჩარევამ და იმერეთის მეფედ არჩილის აღიარებამ, იმერეთში გამოიწვია დინასტიური შუღლი და არევ-დარევა. ამას მიაქცია ყურადღება ოსმალეთმა, რომელიც იმერეთს თავისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ თვლიდა. ამიტომ ოსმალეთის მოთხოვნით არჩილი იძულებული შეიქმნა დაეტოვებინა იმერეთი, სადაც ისევ ბაგრატ IV გამეფდა. ასეთი ცვლილებით უკმაყოფილო დარჩა ლევან III, რომელსაც არ უნდოდა გაეშვა მის მიერ დაჭერილი იმერეთის დასავლეთი ნაწილი. ამიტომ დაიწყო მან ბაგრატ IV-ის
#112#

წინააღმდეგ ბრძოლა, რომელშიაც ჩარეული იყვნენ: გურიელი, ქართლის მეფე და იმერეთის დიდებულები. თითოეული ჯგუფი ცდილობდა თავისი კანდიდატის დასმას იმერეთის მეფის ტახტზე გარეშე ძალის დახმარებით, მაგალითად, არჩილ მეფე ხუთჯერ გამეფდა იმერეთში. ზოგიერთი დიდგვარიანი თავადები (აბაშიძეები) აწყობდნენ სხვადასხვა ინტრიგებს და იმერეთის ტახტზე მეფეებს თავისი სურვილის მიხედვით სვამდნენ. ამ ბრძოლაში ლევან III-ის მეუღლე თამარი გახდა შურისძიების საგანი, რაც იწვევდა მათ შორის მკვლელობას, შფოტსა და არევ-დარევას⁹².

⁹² ტრადიკული ეპიზოდებით სავსე ამ მღელვარე ხანის ფაქტები აღწერილი აქვს

ამ დროს იმერეთის ფეოდალებს შორის ძლიერდება კაცია ჩიქვანი და მისი ძმა ჭყონდიდელი, რომელიც ვახტანგ V-ს გამოექცა ტყვეობიდან და ისევ მიიღო ჭყონდიდლობა. იგი დაუახლოვდა ლევან III-ს და დაიმსახურა მისი დიდი ნდობა და ერთგულება. ჭყონდიდელის რჩევით და დახმარებით იმერეთის მეფის ბაგრატ IV-ის კარზე ჩქარა დაწინაურდა მისი ძმა კაცია, რომელმაც ისარგებლა იმერეთის შინაური ამბოხებებით და გახდა ლეჩხუმის მებატონე და ბაგრატ IV-ის ვეზირი. კაცია და მისი ძმა იყვნენ ლეჩხუმიდან ერთი ღარიბი გორდელი აზნაურის ოჯახიდან, მაგრამ ორივე ძმები თავიანთი გამჭრიახობით და ნიჭით ჩქარა დაწინაურდნენ, ისინი სარგებლობდნენ იმერეთის სამეფოს შინაური შუღლითა და აშლილობით, თანდათანობით იხვეჭდნენ პოლიტიკურ უფლებას და გავლენას.

იმერეთის მეფის ბაგრატ IV-ის დასუსტების მიზნით ჭყონდიდელმა ურჩია ლევან III-ს, რომ მას დაეახლოვებინა მისი ძმა კაცია, რომლის საშუალებით დადიანს შეეძლო მთელი ლეჩხუმის ხელში ჩაგდება. დადიანმა ამ მიზნით გადმოიბირა კაცია ჩიქვანი და მას უწყალობა სალიპარტიანოს ბატონობა და შემდეგ სადადიანოს ვეზირობაც. ამას მოწმობს სხვათა შორის მარტვილის ტაძარში დღემდე დაცული კაცია და მისი ოჯახის წევრების სურათი კედლის შემდეგი წარწერებით:

„შენთა: მინდობილმან: ლეჩხომის: და: საინასარიძოს: და: სალიპარტიანოს პატრონმან: დიდისა ჳელმწიფისა: მეფისა: და: დადიანისა: ვაზირმან: იმერეთისა: ოდიშისა: თაუმან: და სარდალმან: ჩიქვანმან: #113#

კაციამ: და: თანა: მეცხედრემან: ჩვენმან: დიდისა: ერისთავთ: ერისთავის ქალმან თამარ: და: ძემან: ჩვენმან: გიორგიმ: იოსებ: ოტიამ: დავახატვინეთ:“ (ექ. თაყაიშვილი, ძველი საქართველო, ტ. III, 121). ასეთივე წარწერა დაცულია ლეჩხუმში, ნაკურალეშის ეკლესიაში, სადაც გამოსახულია კაცია თავისი მეუღლით თამარით: „ქ: ლეჩხუმის და სალიპარტიანოს პატრონი: ოდიშის: თავი: იმერეთისა და: ოდიშის სარდალი ჩიქუანი: ბატონი: კაცია“. ამ კაცია ჩიქვანის

შარდენს, რომელიც თავის დასკვნაში ამბობს, რომ ამ ველურ ტრაღედიებს ადგილი ჰქონდა 1660 წლიდან. ამ დროიდან 1672 წლამდის ამ მხარეში (იგულისხმება იმერეთი) მოხდა ასამდე ასეთი ტრაღედია, სავსე საზიზღრობებითა და უაღაღმიანობით. მათზე მე ვარჩევ დუმილს, რადგანაც ეს ისტორია მეტად საშინელიაო (Шарден, 137).

განდიდების შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს: „რამეთუ ვინადგან განდიდნა ჭყონდიდელი ჩიქოანი, ამან მოიყვანა ძმა თვისი კაცია და აზრახა ლევანს მიცემად სალიპარტიანოსი⁹³, რამეთუ ამის-გან დაიპყრას ლეჩხუმიცა ლევან დადიან-მან; ესე კაცია იყო გორ-დელი მდაბალი აზნაური, რომლისა მამა სვანეთს ტვირთითა თვისითა ზიდავდა თაფლსა და გამოიზრდებოდა. და ესე კაცია ძმის ჭყონდიდელის გამო განდიდნა და იქმნა პატივცემულ მეფეთა-გან და მის გამო უსმედენ ლეჩხუმელნიცა. მერმე ლევან დადიანმან მისცა სალიპარტიანო და თვისად მისანდობელ-ჰყო ფრიად, რამეთუ იყო კაცი მხნე და შემძლებელი საქმეთა, არამედ უღთო და მესის-ხლე, აზრახებდა დადიანსა და მოსვრიდიან წარჩინებულთა ოდიში-სათა“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 314).

ამგვარად ორივე ძმები ჩიქვანები სადადიანოში გაძლიერდნენ და იმერეთის სინამდვილეში შექმნილ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მდგომარეობას თავიანთ სასარგებლოდ მოხერხებულად იყენებდნენ.

1680 წელს გარდაიცვალა ლევან III და ოდიშის დიდებულებმა მოსთხოვეს გიორგი გურიელს დაებრუნებინა ლევანის ძე მანუჩარი, რომელიც მას მძევლად ჰყავდა. გურიელმა ამაზე უარი შემოუთვალა ოდიშელებს და თვითონ განიზრახა გადადიანება, მაგრამ კაცია #114#

ჩიქვანის მეთაურობით ოდიშელებმა გაამაგრეს სადადიანოს საზღვრები და გურიელი არ შეუშვეს. მაშინ გურიელმა შური იძია და მანუჩარი მოაკვლევინა, მაგრამ მან გადადიანება მაინც ვერ შესძლო.

ამ უმთავრობის პერიოდში ოდიშის სათავეში მოექცა კაცია ჩიქვანი, რომელიც ახლა გადადიანებაზე ოცნებობდა და ყველა მოწინააღმდეგე პირებსა თუ ჯგუფებს შეუზღუებლად სდევნიდა და ხო-

⁹³ სალიპარტიანო ეწოდებოდა ოდიშის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილს და იგი მდებარეობდა მდინარე ტეხურის ორსავე ნაპირას ვახუშტის აღწერით: „და არს ჭყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი სალიპარტიანო“, რაც დაახლოებით შეიცავს დღევანდელ გეგეჭკორის რაიონს. სალიპარტიანო ეკუთვნოდა მემკვიდრეობით დადიანის გვარის უნცროს შტოს. დადიანების პოლიტიკური ინტერესები მოითხოვდა, რომ სალიპარტიანო სჭეროდა იმათ მახლობელ ნათესავს. პირველ ლიპარტიანად ცნობილია დადიანის მანუჩარ I-ის ძმა გიორგი ლიპარტიანი, ბიძა ლევან II-ისა. ამას მოწმობს ხატის წარწერა: „ლიპარტიანი ბატონი გიორგი ძმა, კელმწიფისა მანუჩარისა, ბიძა დიდისა კელმწიფისა დადიანისა ლევანისა და ძე დიდისა კელმწიფისა ბატონისა მამია დადიანისა“ (ე. თაყაიშვილი, ძველი საქართველო, III, გვ. 218; მ. ბროსე, Voyage arch. VII, Rapp., გვ. 33; ლიპარტიანების შესახებ იხ. ექვ. თაყაიშვილი, ნიმუშები სამეგრელოს სიგელ-გუჯრებისა, გაზ. „ივერია“, 1891 წ., #213).

ცავდა. თავის გამარჯვების იმედს კაცია ხმალზე ამყარებდა, რაც იწვევდა ოდიშში საშინელ შფოთსა და არევ-დარევას. ამას დაერთო აგრეთვე აფხაზების გამოლაშქრება ოდიშზე. აფხაზებმა ისარგებლეს ოდიშის მძიმე მდგომარეობით და ოსმალების დახმარებით დაიწყეს ოდიშის აკლება მდ კოდორიდან დაწყებული ეგრის წყლამდის (დღევანდელი ლალიბგა). მოსახლეობა ააფორიაქეს, მრავალი ტყვედ ჩაიგდეს და ოსმალებზე გაყიდეს. დაცარიელებულ ადგილებზე გადმოასახლეს აფხაზები. აფხაზეთის მთავარი სორეხ სუსტარისძე შერვაშიძე ისე გათამამდა, რომ 1683 წ. იგი ლამობდა მთელი ოდიშის დაპყრობას, მაგრამ ეს მან ვერ მოახერხა. მხოლოდ შესძლო დროებით თავის უფლების განმტკიცება ოდიშის ნაწილზე თითქმის მდ. ენგურამდის.

ამგვარად ოდიში მოიცვა საშინელმა ანარქიამ. ჩქარა გარდაიცვალა კაცია ჩიქვანიც და ახლა ძალა-უფლება ხელში ჩაიგდო მისმა შვილმა სალიპარტიანოს პატრონმა გიორგიმ, რომელიც კაციაზე უფრო სასტიკი და შეუბრალებელი იყო.

გიორგი გურიელი, რომელსაც გადადიანება უნდოდა, ბრძოლას განაგრძობდა. მან შეირთო დედოფალი თამარ, ლევან III ნაცოლარი და ახლა მისი დახმარებით განიზრახა ოდიშის დაჭერა. ამ გარემოებით შეშინებულმა გიორგი ლიპარტიანმა მიმართა ახალციხის ფაშას და მოსთხოვა, რომ მას ახალციხეში მძევლად მყოფი ლევან III-ის დადიანის უკანონო შვილი ლევანი გაეგზავნა და გაედადიანებინა. ამაზე მალე მოვიდა სულთანის ბრძანებაც და 1683 წელს ოდიშის მთავრად დასვეს ეს ლევან IV, რომელიც ითვლებოდა მხოლოდ ნომინალურ მთავრად. ფაქტიურად კი ოდიშს განაგებდა გიორგი ლიპარტიანი, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ ბედავდა ნიღაბის მოხსნას და გადადიანებას: „არამედ სახელით ოდენ იყო დადიანი ლევან. გარნა მოქმედი ყოვლისავე იყო ლიპარტიანი. გარნა იყო ოდიშს #115#

ჭირი გიორგი ლიპარტიანისაგან კვლითა და ტყვითა ყიდვისათა და უმეტეს აფხაზთაგან, რამეთუ მოვიდიან ლაშქრად და აოხრებდიან ქვეყანათა ავაზაკობით“-ო (ვახუშტი, იქვე, 32).

სუსტი ნებისყოფის მთავარმა ლევან IV-მ ვერ გაუძლო გიორგი ლიპარტიანის მძლავრობას და ჯერ გაიქცა ქართლში არჩილ

მეფესთან, შემდეგ კი წავიდა სულთანთან საჩივლელად სტამბოლს, სადაც 1694 წელს გარდაიცვალა, ამით მოისპო ძველ დადიანთა გვარის დინასტია.

#116#

ამის შემდეგ გიორგი ლიპარტიანი გახდა ოდიშის ერთადერთი მბრძანებელი, მაგრამ ლიხთ-იმერეთის დიდებულებისა და მმართველი წრეების შიშით იგი ჯერ კიდევ ვერ ბედავდა დადიანის ხარისხის მითვისებას. ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს: „არამედ განძლიერდა ლიპარტიანი გიორგი კვლითა და ტყვისა ყიდვითა. არლა-რა ინება ლევან დადიანი, განაძო იგი და წარვიდა ქართლს არჩილ მეფისთანა. შემდგომად წარვიდა სტამბოლს და მოკუდა მუნ და დაიპყრა ოდიში ლიპარტიანმან და არა იწოდებოდა დადიანად, არამედ ლიპარტიანად და თავობდა ლეჩხუმსაცა და კნინდა დაიპყრობდა“-ო (იქვე, 327).

5. ოდიშის სამთავროს სოციალ-ეკონომიური და კულტურული ვითარება განვლილ პერიოდში.

ქართულმა ფეოდალიზმმა XII საუკუნეში შესძლო შეექმნა საკმაოდ ძლიერი მონარქია, რომელმაც მთელი საქართველო გააერთიანა ერთ პოლიტიკურ-ეკონომიურ სხეულად, მაგრამ XIII ს-ში მონღოლთა შემოსევით დაიწყო ამ მონარქიის ცალკე სამეფოებად და სამთავროებად დაშლა-დაქუცმაცება. ამას მოჰყვა საქართველოს კუთხეების კულტურულ-ეკონომიური დაქვეითება, რადგანაც მონღოლთა ბატონობას განსაკუთრებით ახასიათებდა დიდი ხარკიაობა, რომლის სიმძიმის ქვეშ სულს ლაფავდა საქართველოს მშრომელი მოსახლეობა. მონღოლების ხშირი თარეშების გამო მოიშალა სავაჭრო გზები, დაეცა ვაჭრობა და წარმოება, საქართველოს ეკონომიური მთლიანობა დაიქსაქსა და ფეოდალურმა შუღლმა და მტრობამ თავი ერთბაშად იჩინა.

საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიური დაცემის ეს პროცესი უფრო გაღრმავდა ოსმალების მიერ 1453 წ. კონსტანტინეპოლის

დაპყრობის შემდეგ. ამით ჩვენში ჩაიკეტა შავი ზღვის პირას მდებარე სავაჭრო გზა, რომელიც შავი და კასპიის ზღვის აღმოსავლეთში გადიოდა. ამ გზით აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ვაჭრობას აწარმოებდნენ ვენეციელები და გენუელები, რომლებსაც შავი ზღვის სანაპიროებზე ჰქონდათ თავიანთი სავაჭროები, მაგრამ როდესაც ოსმალებმა შავი ზღვის სანაპიროები ხელში ჩაიგდეს, მათ ჩაკეტეს დარდანელის სრუტე. გენუელები და ვენეციელები ამით იძულებული შეიქმნენ შეეწყვიტათ ვაჭრობა ოდიშთან და საქართველოს დანარჩენ პროვინციებთან, რადგანაც ამის საშუალებას ოსმალეთი არ იძლეოდა. მართალია ევროპის ვაჭრობამ ოსმალეთის ამ ძალადობას #117#

თავი ადვილად დააღწია და აფრიკის საზღვაო გზის აღმოჩენით 1498 წ. აღმოსავლეთისაკენ უფრო მოხერხებული სავაჭრო გზა აღმოაჩინა, მაგრამ ოდიშის სამთავრო დარჩა მომწყვდეული კარჩაკეტილ ზღვაში და იგი თავის კანში იწვოდა.

ამგვარად XV საუკ. მთავარი საერთაშორისო-ეკონომიური ძარღვი და დიდი სავაჭრო გზა საქართველოს დამორდა, რაც შეუძლებელს ხდიდა ჩვენი ქვეყნის აღორძინებას ოსმალეთის ბატონობის ხანაში. ამის გამო შავი ზღვის სავაჭრო ადგილებმა თავიანთი წინანდელი მნიშვნელობა დაკარგეს და ის დიდი სარგებლობა, რომელიც ოდიშის სამთავროს ბაჟებისა და სხვა საშემოსავლო გადასახადების სახით ჰქონდა, მოისპო და ქვეყანაც სწრაფი უკანდახვევის გზას დაადგა.

ამასთანავე ოდიშის სამთავრო კულტურულადაც მოსწყდა იმ დროინდელი ევროპის სახელმწიფოების განათლების ცენტრებს და ჩამორჩენილი ოსმალეთის გავლენაში მოექცა. ასეთი იყო ოდიშის სამთავროს საგარეო მდგომარეობა. არა ნაკლებ გართულებული იყო საქართველოს შინაური მდგომარეობა, იგი დანაწილებულია სამეფოებად და სამთავროებად. ყველგან აღმართული იყო საბაჟოები და საზღვრები, რომლებიც აფერხებდნენ სავაჭრო საქონლის ბრუნვას და ეს აძვირებდა მათ ღირებულებას. დაქუცმაცებული საქართველოს კუთხეების ეკონომიურ დაცემასა და განცალკევებას ხელს უწყობდა აგრეთვე ფეოდალური ბრძოლა და მტრობა, რის გამოც შემოსავალმა საგრძნობლად იკლო. ხარჯების დასაფარავად კი უმ-

თავრესად ფული იყო საჭირო და ამისათვის მეფე-მთავრები იძულებული შეიქმნენ შემოეღოთ ახალი სახის გადასახადები და ძველიც გაედიდებინათ. ეკონომიურად დაქვეითებულმა მეზატონებმა, შემოსავლის გადიდების მიზნით, ხელი მიჰყვეს თავიანთი ყმებით ვაჭრობას, რამაც უმეტესად გაამწვავა ისედაც გართულებული ბატონ-ყმური ურთიერთობა. ტყვეთა ვაჭრობას პირველყოვლისა ხელს უწყობდა ოსმალეთი, რომლის მოხარკედ ოდიშიც ითვლებოდა. დადიანი ვალდებული იყო ოსმალეთისათვის ხარკში ყოველწლიურად მიეცა ოთხმოცი ათასი არშინი ოდიშური ტილო და სულთანისათვის ძღვნად გაეგზავნა ახალგაზრდა ქალ-ვაჟები⁹⁴.

#118#

სავაჭრო ურთიერთობა ოდიშს ამ პერიოდში ჰქონდა ოსმალეთთან, საიდანაც ოდიშში შემოჰქონდათ ქსოვილები, ხალიჩები, ტყავეული, იარაღი, ჭურჭელი, შაქარი, მარილი და სხვა. ლამბერტის ცნობით, სამაგიეროდ ოსმალები მეგრელებისაგან იღებდნენ თაფლს, ცვილს, ადგილობრივ ტილოს, ძაფს, აბრეშუმს, ხარის, კვერნისა და წავის ტყავს, სელის თესლს, ბზის ხეებს და სხვა. ბზის ხეებში თურქები ძალიან იგებდნენ, რადგან სამას თუ ოთხას სკუდის მარილით ყიდულობენ იმდენ ხეებს, რომელიც ხუთი ათას სკუდზე მეტი ღირსო (ლამბერტი, 158).

მოსკოვის მეფის ელჩების ცნობით ლევან II-ის დროს ოდიშში ამზადებდნენ აბრეშუმისა და ტილოს ქსოვილებს. წინანდელ მთავრებს ვაჭრობა არავისთან არ ქონიათო, ახლანდელი მთავრის ლევანის დროს ვაჭრობა წარმოეხსო. ვაჭრობენ ოსმალებთან და ირანელებთან, რომელთა ხალხიც ზღვით მოდიან ოდიშში და აქ ყიდულობენ აბრეშუმს, თაფლს, სანთელს, ტილოს და სხვა საქონელს, რაც მათში მოიპოვებაო (Полиевктов, Материалы, 149).

ვაჭრობის საგანს ამ პერიოდში შეადგენდა აგრეთვე ტყვეთა გაყიდვა, რაც გაზატონებულ წოდებას საკმაოდ დიდ შემოსავალს აძლევდა. ტყვეთა ვაჭრობას ხელს უწყობდნენ ოსმალეთი და სპარსეთი, რომლებიც ოდიშიდან ტყვეებს ათასობით ეზიდებოდნენ. XVII საუკ.

⁹⁴ Шарден, გვ. 101; Полиевктов, Материалы, стр. 334 („князь Леван дает туркскому царю подати девками и пушечными запасы, холстами и пенького“).

ოდიშიდან ყოველწლიურად 10-15 ათასი ტყვე მიჰყავდათ ოსმალეთში, სადაც ახალგაზრდა ვაჟებს რიცხავდნენ იანიჩარის ჯარში, სრულწლოვანი მამაკაცები და ქალები მიყავდათ მონებად, ახალგაზრდა ქალები კი სულთანის ჰარამხანაში.

შარდენის ცნობით სამეგრელოდან ყოველწლიურად გაყავდათ 12.000 ტყვე. ყველა ესენი ხელში უვარდებოდათ ოსმალებსა და ირანელებს. 3.000 კაცი მიყავდათ სტამბოლში, სადაც მათ ცვლიდნენ ქსოვილზე, იარაღზე და სხვა საქონელზე, რომელიც შემდეგ შემოაქვთ სამეგრელოში. ყოველწლიურად სამეგრელოს სანაპიროებზე მოდის რამდენიმე ათეული გემი, რომლებიც სამეგრელოში იტვირთებიან ტყვეებით, აბრეშუმით, ტილოს ქსოვილებით, ტყავულობით, ბეწვეულით, ბზით ხით, თაფლითა და სანთლით. მეგრული თაფლი საუკეთესოა. თურქები დიდ მოგებას იღებენ სამეგრელოდან შემოტანილ საქონელზეო, იგებენ ერთი ორად, განსაკუთრებით დიდ მოგებას იღებენ ტყვეების გაყიდვაშიო (Шарден, 35, 36).

ა. ლამბერტის თქმით, მეგრელები დიდი სიამოვნებით ჰყიდიან ტყვეებს, რადგან ერთ ტყვეში აიღებენ ყველა საქონელს, #119#

რაც სახლში ესაჭიროებათ. ქალების სასყიდლად თურქები ფულს არ ზოგავენ, ოღონდ ქალი ლამაზი იყოს. მეგრელის ქალები ხომ უმეტეს ნაწილად იშვიათი სილამაზის არიან. ზოგჯერ თითო ქალში იძლევიან სამას თუ ოთხას ცეკკინსო (იქვე 160-161)..

ტყვეების ფასი ცვალებადი იყო, რაც ტყვეთა რაოდენობაზე იყო დამოკიდებული. თავდაპირველად ტყვეები მაღალ ფასებში იყიდებოდა და მებატონეებსაც ტყვეებით ვაჭრობა კარგ შემოსავალს აძლევდა. შარდენის ცნობით, მამაკაცი 25-40 წლისა იყიდებოდა 15 მანეთად (ოქროთი), მასზე უფრო ხნიანი 8-10 მან., ლამაზი ქალიშვილი 13-18 წლისა ფასობდა 20 მანეთი, ქალი – 12 მან., ბავშვები 3-4 მან. ასეთი მოგების მიზნით მებატონეებმა დაიწყეს ერთმანეთის დალაშქვრა, იტაცებდნენ მოსახლეობას ტყვედ და შემდეგ მათ ჰყიდდნენ ოსმალებზე. ამ საქმეში მებატონეებმა არ იცოდნენ დანდობა და შებრალება, ხშირად ერთი ოჯახის წევრებს ცალ-ცალკე ჰყიდდნენ. ოდიშ-იმერეთში ტყვეთა ყიდვა განსაკუთრებით გაძლიერდა

1660 წლიდან, როდესაც მეფე-მთავართა შორის სწარმოებდა შეუ-
ნელებელი ბრძოლა, ამბოხებები, მკვლელობა და ქვეყანა მოიცვა
ანარქიამ. ამით სარგებლობდნენ მებატონეები და დიდძალ ტყვეებს
ჰყიდდნენ. ტყვეების ფასიც იმ დროს იმდენად დაეცა, რომ ოდიშის
სანაპიროზე 1672 წელს 25-46 წლის მამაკაცი ფასობდა 10 მანეთი,
ახალგაზრდა ქალი 13-18 წლისა 13-14 მანეთი.

ტყვეთა ვაჭრობამ ოდიშში თანდათანობით მიიღო საშიში ხასია-
თი და ფულის მოგების მიზნით არ იყო ერთმანეთის დანდობა და
შებრალება. ამის შესახებ XVII საუკ. ოდიშში მყოფი კათოლიკე-
თა მისიონერები: იოსები ძამპი, ჟ. შარდენი და ა. ლამბერტი მოგ-
ვითხრობენ შემადრწუნებელ ფაქტებს. ა. ლამბერტის სიტყვით
იყო ერთი უპირველესი დიდებულთაგანი ოდიშში, გვარად ჭილაძე,
რომელიც შეჩვეული იყო ტყვეების გაყიდვას. მას ერთ წელიწადს
თურქთა გემების მოსვლის დროს დასჭირდა ათი-თორმეტი
ტყვე ოსმალებზე გასასყიდად. სამაგიეროდ უნდა ეყიდა მათგან
სხვადასხვა საქონელი, რომელიც სჭირდებოდა. ეს შეიტყვეს მისმა
ყმებმა და თავს უშველეს გაქცევით, რათა ხელში არ ჩავარდნოდნენ
მას. მაგრამ ჭილაძემ ეს ხერხი იხმარა საჭირო კაცების მახეში გა-
საბმელად, გამოაცხადა, რომ ამა და ამ დღესასწაულს დიდებული წირ-
ვა უნდა გადავიხადო და ერთ-ერთ ჩვენი კარის ეკლესიაში უნდა
მოვიდნენ მღვდლებიო, რომელთაც წირვის შესრულებისათვის უხვად
დავასაჩუქრებ და მდიდრულ ნადიმს გავუმართავო. ამ ცრუ დაპირე-
ბამ შეაცდინა მღვდლები და დანიშნულ დღეს თორმეტი მღვდელი
#120#

გამოცხადდა. მათ დიდებულად შეასრულეს წირვა, რომელსაც და-
ესწრო ჭილაძე. წირვის რომ შეასრულეს, ჭილაძემ ეკლესიის კარები
დააკეტინა, ჯაჭვები მოატანინა, თორმეტივე მღვდელი ჯაჭვებში
ჩასვა, თმები და წვერები მოაპარსვინა და პირდაპირ წაიყვანა თურ-
ქთა გემებზე გასასყიდად, ფასად აიღო ათასი სკუდის სხვადასხვა
საქონელი. ამ მხრივ, ამბობს ა. ლამბერტი, მეგრელთა ბარბაროსობა
იქამდე მიდის, რომ არც ნათესაობა სწამთ და მზად არიან მეგობ-
რობის ყოველივე კანონი ფეხ-ქვეშ გათელონ. მე ჩემი თვალთ ბევრ-
ჯერ მინახავს, რომ ქმარს თავისი ცოლი გაუყიდა თურქებზე. ფულს
განაწილებენ სამად და ერთი წილი ერგება ბატონს, რომლის ყმად

ითვლებოდა ქალი, მეორე ქმარს და მესამე – ქალის მშობლებსო (იქვე, 161-162). ქართველი ელჩის ნიკიფორეს ჩვენებით სამეგრელოს მთავარს ლევანს მისი სურვილის მიხედვით შეუძლია ვინც უნდა გაყიდოს. არამც თუ მთავარი, არამედ მამა შვილებს ყიდის, ძმა ძმას, ქმარი ცოლს ოსმალების მიერ შემოტანილ საქონელზეო⁹⁵.

ეს ტყვეთა გაყიდვა, რომელსაც ხელს უწყობდა ოსმალეთი და ირანი, დიდ განსაცდელს უმზადებდა ოდიშის მოსახლეობის ფიზიკურ არსებობას. მოსახლეობის შემცირებასთან ერთად იგი იწვევდა ხალხში მორალურ დაქვეითებას და ზნეობრივ გახრწნას. ტყვედ გატაცების შიში ამცირებდა გამრავლების უნარიანობას, რადგანაც ძნელი იყო მრავალრიცხოვანი ოჯახის დაცვა ტყვეთა მტაცებლობისაგან. მით უმეტეს ლამაზი შვილების პატრონი მუდამ შიშის ქვეშ იმყოფებოდა. ამიტომ ტანჯულ მშობლებს უმჯობესად მიაჩნდათ შეემცირებინათ შვილოსნობა ან ადრევე მოესპოთ ნაყოფი, რომ იგი ტყვედ არ წაეყვანათ ოსმალეთში. ამით აიხსნება სხვათა შორის ახლად დაბადებული ბავშვების მკვლელობის ის შემთხვევები, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ოდიშის სინამდვილეში. კათოლიკე მისიონერების იოსებ ძამპისა და ლამბერტის ცნობით, ვისაც სიღარიბისა და მრავალ-შვილთა გამო, არ შეუძლია მათი რჩენა და შვილოსნობას კი ვერ მორჩენილან, როგორც კი დაებადებათ ბავშვი, მაშინვე ცოცხლად მიწაში ჩაფლავენო (შარდენი, 47; ლამბერტი, 76).

#121#

ტყვეთა ვაჭრობასთან დაკავშირებით გავრცელებული იყო ქურდობა. განსაკუთრებით ბევრი ყოფილან ადამიანის ქურდები, რომლებიც იპარავდნენ ახალგაზრდა ქალ-ვაჟებს და თურქებზე ჰყიდდნენ. ან ხელობაში, ამბობს ლამბერტი, ისე არიან დახელოვნებული, რომ ადვილად იპარავენ როგორც მამაკაცს, ისე დედაკაცს, დიდებსაც და

⁹⁵ Дидианская де земля не велика, а людей де мусково полу въ их земле с 60000; а на войну никуды не ходят. А чин де у них таков, что впадетель их Леонтей тое земли, ково хочет, в ыные государства продают и в поминках посылает; да не токмо де, что владетель продает и отец детей и брат брата и муж жену и жена мужа продают и на товары приезжим торговым людем меняют (Показанте груз. посла митрополита Никифора о Дидианской земле в 1639 г., см. Белокуров, Чтения в общ. ист. И древности Росс., 1887 г., кн. II с. 267-268).

პატარებსაც, ზოგჯერ ასეთი ავაზაკები ღამე თავს დაესხმიან მეზობლის სახლს, შესტეხენ ძალით საახლის კარს, შებოჭვენ ვისაც კი შინ იპოვნინან და პირდაპირ ქობულეთში გააქანებენო (ლამბერტი, 72). ამ ქურდობაში და ტყვეების გაყიდვაში საზოგადოების ყველა წოდება იყო ჩაბმული და ეს სენი ისე ყოფილა მოდებული, რომ ღარიბი და მდიდარი, პატარა და დიდი, მაღალი წოდება და დაბალი ხალხი, ერი და ბერი, ამბობს ლამბერტი, სულ ქურდები არიანო.

რასაკვირველია, ეს ქურდობა არ იყო მეგრელების თანდაყოლილი თვისება, არამედ იყო იმ დროის საარსებო საშუალება. მის გამლიერებას ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ ოსმალები და ირანი, რაც მათ კარგ შემოსავალს აძლევდა. ამ საშინელ სოციალურ სენს ებრძოდა ოდიშის ზოგიერთი მთავარი, განსაკუთრებით ლევან II დადიანი, მაგრამ მისი აღმოფხვრა შეუძლებელი იყო, რადგანაც ოსმალეთის წყალობით მას ღრმად ჰქონდა ფესვები გადგმული მოსახლეობაში. მართალია, ლევანმა დროებით შესძლო ქურდობის შეზღუდვა და როგორც ლამბერტი გადმოგვცემს, „ამ ჟამად ვეღარ გაიგონებთ მის სამთავროში ისეთ ქურდობასა და მტაცებლობას, როგორც წინათ იყო. უწინ უძლიერესი მებატონენი კანონებს არ ემორჩილებოდნენ, უძღურებს ყველაფერს ართმევდნენ და უცხოელს, რომელიც კოლხიდაში მოვიდოდა, სცარცვავდნენ. ამ მთავრის დროს კი ისე შეშინებული არიან, რომ ვერც უცხოელებს აწყენინებენ და ვერც უძღურებს აწიოკებენო“ (იქვე, 24).

ამასვე ადასტურებს ვახუშტიც, რომელიც ამბობს: „არამედ ლევან დადიანმან სიმდიდრით აღზევებულმან ჰყო სასახლე იბ (= 12) ოდიშსა შინა ყოვლითა მოწყობილობითა, რამეთუ არა წარიღის ერთიდამ მეორესა შინა არა-რამე სახმარნი ანუ ცხენნი და გარემო წყაროთა უახლოესთა დასდგა ფიალანი ოქროსანი და უშორესთა ვერცხლისა, დაბმული ძეწკვებითა, რათა სმიდენ მგზავრნი მით, ვინადგან ვერ-ვინ იკადრებდა ქურდობასა ანუ პარვა-ავაზაკობასა ქვეყანასა შინა მისთა“-ო (საქარ. ცხოვრება, 303).

ლევან II ამასთანავე ხელს უწყობდა ვაჭრობისა და ხელოსნობის განვითარებას ოდიშში. მას კარგად ესმოდა, რომ ხელოსნობის გარეშე ძნელი იყო შინაური ბაზრის მოთხოვნის დაკმაყოფილება. სამ-

#122#
თავროს ეჭირვებოდა იარაღი, ქსოვილები, ჭურჭელი, სამკაულები

და სხვა. მართალია, ნაწილი ამ საქონლისა ოდიშში უცხოეთი-
დან, კონსტანტინეპოლიდან შემოჰქონდათ, მაგრამ ადგილობრივ მო-
თხოვნას ეს ვერ აკმაყოფილებდა. ამ მხრივ სამართლიანი იყო სა-
მეგრელოს დედოფლის საყვედური შარდენის მიმართ: „რატომ სა-
მეგრელოში არ მოდიან ის ევროპიელი ხელოსნები, რომლებმაც ასე
მშვენივრად იციან ლითონის, აბრეშუმის და მატყლის ხელობა და
რათ მოდიან მარტო ბერები. ბერები რად გვინდა, რისი მაქნი-
სი არიან“-ო⁹⁶ (Шарден, 116).

ვაჭრობისა და ხელოსნობის დაწინაურების მიზნით ლევანმა, რო-
გორც ვიცით, სამეგრელოში გადმოასახლა ჩხარელი სომხები და
ებრაელები. დაარსდა რამდენიმე სავაჭრო ადგილები, სადაც იმარ-
თებოდა დიდი ბაზრობა. საგარეო ვაჭრობის განვითარების მიზნით
ლევანმა ზუგდიდში დააარსა ზარაფხანა, რომელშიაც იჭრებოდა
სპარსული ყაიდის ფული. სომეხ ვაჭრებს ამ ფულით სპარსე-
თიდან შემოჰქონდათ ირანული შალეული. დადიანი ამასთანავე დი-
დი ყურადღებით ეკიდებოდა ხელოსნობის დაწინაურებას. სხვადა-
სხვა პრივილეგიებით ლევანი იზიდავდა უცხოელ ხელოსნებს და რომ
იგინი არ წასულიყვნენ, აძლევდა მიწა-წყალს და უწევდა ყოველგვარ
დახმარებას. ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარება, უეჭველია, ხელს
უწყობდა ლევანის გამდიდრებას. ამას სხვათა შორის მოწმობს ლე-
ვანის დის, ქართლის მეფის როსტომის მეუღლის მარიამ დედოფლის
მზითვის წიგნი, რომელზედაც ლევანს ხელი უწერია. მზითვის წიგნ-
ში აღნუსხულია ძვირფასი თვალ-მარგალიტები და ქსოვილები, რომ-
ლებიც უცხოეთიდან შემოჰქონდათ. აგრეთვე ჩამოთვლილია ის მრავა-

⁹⁶ სამეგრელოში პირველად შემოვიდნენ თეათინელი პატრები ლევან II და-
დიანის დროს 1633 წელს. ესენი იძენენ არქანჯელო ლამბერტი და იოსებ ჯუდი-
ჩი, რომლებსაც სამეგრელოში დააარსეს თეათინელთა მისიონი. შემდეგ მათ მოჰ-
ყვა სხვა პატრებიც: ქრისტეფორე კასტელი, იოსებ ძამპი, კარლო ჯულიანი,
იოსებ ტოჩინელი და სხვა. ეს ბერები გამოგზავნილი იყვნენ რომის პაპის მიერ და
სამეგრელოში ავრცელებდნენ კათოლიკობას. ამავე დროს პატრები ეწოდნენ მკურ-
ნალობას. ხალხს აძლევდნენ რჩევა-დარიგებას, ავრცელებდნენ წერა-
კითხვას და ევ-
როპიულ კულტურას. ზოგმა მათგანმა, როგორც ლამბერტიმ და ი. ძამპიმ დაგვი-
ტოვეს სამეგრელოზე საუცხოვო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ცნობები. ქრისტე-
ფორე კასტელიმ ჩახატა იმდროინდელი ოდიშისა და იმერეთის ყოფაცხოვრების
დამახასიათებელი სურათები და სხვა. (იხ. მიქელ თამარაშვილი, „კათო-
ლიკობა სამეგრელოში“, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი
1902 წ. გვ. 169-212).

#123#

ლი ოქრო-ვერცხლის სამკაულები და ჭურჭელი, რომელიც დადიანს მზითევში გაუტანებია მარიამ დედოფლისათვის⁹⁷.

ლამბერტის სიტყვით, დადიანმა სრულებით განაახლა ქვეყანა იმით, რომ მრავალი უცხო ხალხი მოიწვია. განსაკუთრებით სომხები და ებრაელები, რომლებიც ძლიერ ეტანებოდნენ ვაჭრობას. მათ აძლევდა ცხენებსა და ფულს და გზავნიდა ირანსა და თურქეთში, რათა იმ ქვეყნებიდან მოეტანათ ოდიშში მრავალი სავაჭრო, რომლის სახელიც არ იცოდნენ წინათ მეგრელებმა.

ვაჭრობაში ფულის ხმარება სრულიად არ იცოდნენ მეგრელებმა და თავიანთ ნაწარმს ერთს მეორეზე ცვლიდნენ. ახლა კი მთავარს ზარაფხანა აქვს გაკეთებული, სადაც ყოველ წელიწადს სჭრიან რამდენსამე ათას მანეთს. დადიანი დიდის წყალობით იზიდავს უცხოელებს, განსაკუთრებით ხელოსნებს. მოსული რომ აღარ წავიდეს აქედან, მთავარი აძლევს სახლს, მიწა-ადგილს და ყოველსავე, რაც კი შეეფერება მოსულის წოდებას და მდგომარეობას (ლამბერტი, 26).

ამ ხელოსნებს დადიანი ამუშავებდა ეკლესიებისა და სასახლეების აშენება-შეკეთებაზე. ოქრომჭედლები მუშაობდნენ ხატების განახლება-მოჭედვაზე, ვერცხლის ჭურჭლისა და ძვირფას სამკაულების დამზადებაზე. მხატვრები ამკობდნენ ეკლესიებს ფრესკებით და სხვა.

ლამბერტის თქმით, არ არის ოდიშში არც ერთი ეკლესია, რომელსაც არ ჰქონდა დადიანის ყურადღება მიქცეული; რომელიც დანგრეული ეკლესია იყო, ხელახლავ ააშენა; რომელსაც სახურავი არ ჰქონდა, იმას სახურავი გაუკეთა; რომელსაც ორნამენტები შემოსცლოდა, ისევ გაამშვენებინა და შეამკო. უთვალავი ოქრო-ვერცხლის ხატი გააკეთებინა თვალ-მარგალიტებით შემკობილი. ათი წლის განმავლობაში ოცზე მეტი ოქრომჭედელი ჰყავდა, რომლებიც განუწყვეტილივ აკეთებდნენ საეკლესიო ჭურჭელს. მათ შორის უნდა მოვიხსენიოთ: ძვირფასი ქვებით შემკული ფიალა, რომელიც ფასობსო, ამბობენ, თორმეტი ათასი ს კუდი; ღვთის მშობლის ხატი, ხალასი ოქროსაგან გაკეთებული და ძვირფასი ქვებით შემკული, რომელსაც აფასებენ ხუთი ათას ოქროდ და მრავალი ამისთანაო (ლამბერტი, 26).

ლევან II-ის ამ მოღვაწეობას ადასტურებენ დღემდე დაცული მის

⁹⁷ მზითევის წიგნი დადიანის ქალის ქართლის დედოფლის მარიამის 1634 წ. (იხ. სარქის კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, საისტორიო მოამბე, წ. II ტფ., 1925 გვ. 136-138).

მიერ განახლებული და მოჭედული წარწერებიანი ხატები.

#124#

როგორც ვიცით, დიდმა მიწისძვრამ ოდიშში დააზიანა მრავალი ეკლესია-მონასტრები და ლევან II-მ და მის მიერ განწესებულმა კათალიკოსმა მალაქიამ ფართო მუშაობა ჩაატარეს ეკლესიების განახლება-შეკეთების საქმეში. ამის შესახებ მოგვითხრობს სხვათა შორის, 1619 წლის წარწერა ცაიშის ეკლესიის ჯვარცმის ხატზე, რომელიც განუახლებია კათალიკოს მალაქიას: „...ესრეთ იქნა ძრვა დიდი და საკვირველი ქვეყანასა ამას ჩვენსა, რომელი არაოდეს ყოფილა. იძროდა ვითარ წელი ერთი და შეიმუსრნეს ეკლესიანი მრავალნი და დაირღვივნეს დაბანი. ხოლო საყდარიცა ესე ცაიშისა დაეცა, შეიმუსრა თავიდგან ვიდრე საფუძვლამდე გალავნით, ყოვლით ნაშენებით მითურთ, და დაილეწნეს ყოველნი ხატნი და იარაღნი ეკლესიისანი და არარა დაშთა რა. ხოლო ოდეს მოხედვა ყო ღმერთმან წყალობითა თვისითა და დაეყენა ძრვა იგი, ამისად შემდგომად წელსა მეორესა მყვეს კათალიკოზ აფხაზეთისა და ჩვენ კათალიკოზ პატრიარქმან, ცაიშელ-ჯუმათელმან, ძემან გურიელისა პატრონისა გიორგისამან, პატრონმა მალაქია, მეორედ ჰელვყავ აღშენებად ტაძრისა ამის და მკობად ხატთა“ (ე. თაყაიშვილი, არქ. მოგზაურობა სამეგრელოში, ძველი საქართ. ტ. III, 168-169).

მაგრამ ლევანის ამგვარი ცდები ოდიშის ყოველმხრივ დაწინაურების საქმეში უდღეური აღმოჩნდა, რადგანაც ვაჭრობისა და ხელოსნობის განვითარებას ხელს უშლიდა ოდიშის საზოგადოებრივი წყობილება, რომელიც დამყარებული იყო ბატონ-ყმურ ურთიერთობაზე. ამ საზოგადოების სათავეში იდგა ოდიშის მთავარი, რომლის ქვეშევრდომად ითვლებოდენ: თავადები და აზნაურები. ეს ჯგუფი წარმოადგენდა გაბატონებულ კლასს, შემდეგ იყვნენ დაბალი წოდების ხალხი: მსახურები, გლეხები და მონები (მოინალეები).

მთავრის უფლება გადადიოდა მემკვიდრეობით და სამთავროს იგი განაგებდა ვეზირებისა და მოხელეების დახმარებით, როგორებიც იყვნენ: ვეზირი, სახლთუხუცესი, მესტუმრეთ-უხუცესი, მოლარეთ-უხუცესი, და სხვანი.

თავადები ფლობდენ საკმაოდ დიდ მამულებს, ეჭირათ სამთავროში მაღალი თანამდებობა, ყავდათ ჯარი და ჰქონდათ თავიანთი

შემოსავალიც. თავადი კეთილგანწყობილების მიზნით ცდილობდა მთავართან დამოყვრებას და ამგვარი ნათესაური კავშირი ხელს უწყობდა მათ შორის ერთგულების განმტკიცებას.

თავადებს ემსახურებოდნენ აზნაურები, რომლებიც მათ ახლდათ ლაშქრობაში, ნადირობაში და მგზავრობაში.

#125#

აზნაურებს ემორჩილებოდნენ გლეხები და მოინალები, რომლებიც წარმოადგენდნენ საზოგადოების დაბალ წოდებას.

#126#

ეს წოდება იხდიდა ბეგარას და მის მოვალეობას შეადგენდა ბატონის ოჯახში სამსახური. ლაშქრობისა და მგზავრობის დროს გლეხი უნდა ხლებოდა თავის ბატონს. მინდვრის მუშაობაში გლეხი ვალდებული იყო თავისი ჯალაბით, იარაღით და მუშა-საქონლით დახმარებოდა ბატონს.

მოინალებებს ამას გარდა კიდევ უფრო მძიმე ვალდებულება ემართა: ბატონისათვის შეშის ზიდვა და ცეცხლის დანთება, ბატონის ბარგისა და სურსათის ზურგით გადაზიდვა. ნება არ ჰქონდა ცხენზე შემჯდარიყო, ყოველგვარი ტვირთი ფეხით უნდა ეზიდა.

ამ პირად სამსახურთან გლეხი ვალდებული იყო ბატონისათვის წელიწადში ორჯერ თუ სამჯერ ეჭმია კარგი სადილი, რაც გლეხის შეძლებაზე იყო დამოკიდებული. ამისათვის გლეხს ბატონთან მიჰქონდა: ურმით ღომი, პური, ღვინო, მიჰყავდა ძროხა და ქათმები. ამას გარდა, როდესაც ბატონს სტუმარი მოუვიდოდა, ყმა-გლეხს ძღვენი უნდა მიერთმია: პური, ღვინო, ქათმები, ყველი და ხილი. დღესასწაულებში ბატონისათვის ძღვენის მირთმევა გლეხისათვის სავალდებულო იყო. როცა მოესურვებოდა, ბატონს შეეძლო მისულიყო თავის ყმასთან სადილად ან ვახშმად და ყმა მას კარგად უნდა გამასპინძლებოდა.

გაბატონებულ კლასს ეკუთვნოდა აგრეთვე მაღალი სამღვდელოება: კათალიკოსი და ეპისკოპოსები, ეკლესია ფლობდა დიდ მამულებს და ყავდა მრავალი ყმები. ოდიშის სასულიერო წოდების სათავეში იდგა კათალიკოსი, რომელიც თავისი ძლიერებითა და ქონებით არ ჩამოუვარდებოდა ოდიშის მთავარს. კათალიკოსს ემორჩილებოდნენ ეპისკოპოსები და დაბალი სამღვდელოება. აფხაზეთის (ოდიშის) სა-

კათალიკოსო ამასთანავე სარგებლობდა შეუვალობით (იმუნიტეტით) და ამის გამო საეკლესიო ყმების გასამართლება და მათგან ხარჯის აკრეფა კათალიკოსის ხელში იყო, ამას მოწმობს 1526-50 წ.წ.

შედგენილი აფხაზეთის საკათალიკოსო დიდი იადგარი, რომელიც არსებითად შეიცავს საკათალიკოსო ყმების სამართლის იმუნიტეტს, მეფის მიერ დამტკიცებულს.

ეს იადგარი განსაზღვრავს საერთო საკათალიკოსო ყმების შეუვალობის უფლებას: „არც ბაჟი და არც გამოსაღები (საკათალიკოსო ყმებს) არად შეცოდებისათვის არად გადახდებოდეს კიდევან კათალიკოზისა“⁹⁸.

#127#

ლევან II-ის დროს ოდიშში იყო ექვსი საეპისკოპოსო კათედრა: დრანდისა, მოქვისა, ბედიისა, ცაიშისა, წალენჯიხისა და მარტვილისა.

ამ მაღალ სამღვდელოებას ყმურ სამსახურს უწევდა დაბალი სამღვდელოება – „პაპები“ და აგრეთვე საეკლესიო ყმები. ეს ყმები დაბეგრული იყვნენ სხვადასხვა საბეგარო გადასახადებითა და სამსახურით. საცაიშო გამოსავალი დავთრის მიხედვით, რომელიც შეუდგენიათ კათალიკოს მალაქია ცაიშელ-ხონელ-ჯუმათელის ბრძანებით (1616-21 წ.), საეკლესიო ყმას თითოეული კომლის წლიურად უნდა გადაეხადა:

„მართებს მარტიშისა გეგებერიას 1 საკლავი, 1 ქათამი მისის მარილითა, 3 ლიჯი ღომი, 3 ფოხალი ღვინო და გოჭკომური მისის ღომითა, ღვინითა, ხორციტა, თევზითა, ყველითა, კვერცხითა, სამარხოთა, რაიცა იმ დღეს მოუნდებოდეს“-ო⁹⁹.

ამას გარდა, ბეგარა ემართა ცაიშის საეკლესიო მამულზე გაშენებულ სოფელს: „არის ჯგალის სასახლის მიმდგამის კაცების ბეგრის ჯუმალი 45 საკლავი, 6 ქათამი, 6 პური, 140 ლიჯი ღომი, 178 ფოხალი ღვინო, 4 წონა სანთელი და 300 ადლი ტილო“ (იქვე, 45).

ამგვარად საეკლესიო ყმებიდან ბეგარის სახით ეკლესიას შემოუდიოდა დიდძალი სურსათ-სანოვაგე და მეფე-მთავრებისგანაც სულის საცხონებლად ძვირფასი შემოწირულობანი. ეს სასულიერო წო-

⁹⁸ სარგის კაკაბაძე, აფხაზეთის საკათალიკოსო დიდი იადგარი, საისტორიო მოამბე, წ. II, თბილისი, 1925 წ., გვ. 182.

⁹⁹ სარგის კაკაბაძე, საცაიშლოს გამოსავლის დავთარი, ტფილისი, 1913 წ., გვ. 7.

დებაც ტვირთად აწვა დაბეჩავებულ მშრომელ მოსახლეობას.

მეზატონეები განუკითხავად განაგებდნენ თავიანთი ყმების სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხს. მათ შეემლოთ თვითნებურად ყმა-გლეხის გაყიდვა, დასჯა, გაცვლა თუ დაგირავება, რაც ნებადართული იყო ბატონყმური კანონით, რომელიც ამბობდა: „ყმისა ყველა ბატონისა არის“-ო.

ოდიშის გლეხობის უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ ლევან II-ის დროს ა. ლამბერტი მოგვითხრობს შემდეგს:

„აქაური ბატონის უფლება ბევრად აღემატება ჩვენი იტალიელი თავადების უფლებას, რადგან აქაურ ბატონს შეუძლია გაასამართლოს თავისი ყმა და ყმას ნება არა აქვს მის განაჩენზე იჩივლოს თვით მთავრის წინაშე. ბატონს შეუძლია არამცთუ დაატუსაღოს თავისი ყმა, არამედ აწამოს და სასტიკად დასაჯოს, მაგალითად მოსჭრას ხელი, ფეხი, ამოთხაროს თვალები, წაართვას ყოველივე ქო-
#128#

ნება და მოუსპოს თვით სიცოცხლეც. გარდა ამისა თუ რომელიმე ყმა უშვილოდ გადავიდა, მისი ყოველივე ქონება რჩება ბატონს. ზოგჯერ როცა ყმას მარტო ერთი მცირეწლოვანი შვილი რჩება, ბატონი ამ შვილს ყიდის ხოლმე თურქეთში და მის მემკვიდრეობას თვითონ დაიჩემებს. ამრიგად, მეგრელების სიმდიდრე ყმების სიმრავლეზე არის დამოკიდებული, რადგან ყოველიფერი ამ ყმებისაგან შემოუღლით. ამიტომაც ვისაც მეტი ყმა ჰყავს, იგი უფრო მდიდრად მიაჩნიათ. ვისაც ნაკლები ჰყავს, ის ნაკლებ მდიდარია. ვისაც იმდენი ყმა ჰყავს, რომ ყოველდღე მოსდის სასმელ-საჭმელი, იგი მეტად მდიდარ კაცად მიაჩნიათ (ლამბერტი, 28-29).

ასევე ახასიათებს ბატონყმურ ურთიერთობას ოდიშში მოგზაური შარდენიც: „მაღალ კლასს, ამბობს იგი, აქ უფლება აქვს თავის ქვეშევრდომთა სიცოცხლეზე და ქონებაზე და ისე მოიხმაროს ისინი, როგორც მოეპრიანება: ქალებსა და ბავშვებს ჰყიდის და ფასს თვითონ მოიხმარს, თითოეულ გლეხს მიაქვს ბატონთან განსაზღვრული რაოდენობის ჭირნახული და ღვინო, მიყავს პირუტყვი და სხვა. ასე, რომ მე-ბატონის სიმდიდრე განისაზღვრება ყმების სიმრავლით. თვითეულმა გლეხმა წელიწადში ერთ, ორ ან სამჯერ მაინც უნდა გაუმართოს სადილი მეზატონეს. ამის გამო მაღალი წოდება ერთი ადგილიდან

გადადის მეორეში მთელი თავისი ამალით და სადილებით ანადგურებს გლეხის ოჯახსო“ (Шарден).

ეს გაბატონებული კლასი, რომელიც ცხოვრობდა საბეგრო გადასახადებით და ტყვეთა ვაჭრობით, მოკლებული იყო მორალურ შეგნებას და ზნეობრივ სიფაქიზეს. ამიტომ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გაბატონებული იყო ძალმომრეობა, მკვლელობა, მრუშობა და სხვა მრავალი ბიწიერება. გაბატონებული კლასის მორალურ დაქვეითებას ხელს უწყობდა აგრეთვე ოსმალეთისა და ირანის გავლენა. განსაკუთრებით ოსმალეთი ცდილობდა ოდიშის სამთავროს შინაგან გახრწნასა და დაცემას, რომ იგი ადვილად ჩაეგდო ხელში.

ოდიშზე უცხოელების ანტიმორალურ გავლენას აღნიშნავს ა. ლამბერტი და ამბობს: „ხოლო მათ ყოველივეს უფუჭებს ზღვა, საიდანაც მრავალი ნაირ-ნაირი ხალხი ადვილად მოდის და ამ ხალხთაგან ითვისებენ მეგრელები ყოველსავე ბიწიერებას. მართლაც, ბერძნებს, სომხებს, თურქებს, რუსებსა და აფხაზებს შემოაქვთ აქ უფრო ბევრი ბიწიერება, ვიდრე სავაჭრო საქონელი და მათ იმდენად მოშხამეს ეს ქვეყანა, რომ აქაური ხალხი ადამიანებს როდი ჰგავს, არამედ ჩვენი აზრით ბიწიერების ბოროტ ნაშიერს. მეგრელებმა შეითვისეს ბერძნებისაგან ვერაგობა, სომხებისაგან – სიცრუე, რუსე-
#129#

ბისაგან – თავდაუქერლობა და ლოთობა, აფხაზებისაგან – სისასტიკე და ქურდობა და თვით თურქებისაგან ღალატობა, ისე, რომ ამ სხვა და სხვა ბიწიერებამ სულ გააქრო მეგრელების სათნოებაო (ლამბერტი, 163).

მართლაც, როგორც ირკვევა „მცნება სარჯულოს“ შინაარსიდან, რომელიც შედგენილია დადიან-გურიელი შამადავლეს დროს (1470-1474 წ.), ოდიშში გაბატონებული კლასის მორალურ დაქვეითებას მიუღია საშიში ხასიათი. აქ ჩვეულებრივ მოვლენად ქცეულა: ცოლის დაგდება, სისხლის აღრევა, მკრეხელობა, ქურდობა, მრუშობა და სხვა¹⁰⁰. მაგრამ ანტიოქიის პატრიარქის მიქეილის ინიციატივით შედგენილი ეს „მცნება სარჯულო“ მიზანს ვერ აღწევდა, რადგან თვით სასულიერო წოდებაც ეწეოდა უზნეო ცხოვრებას. საეკლესიო უწყე-

¹⁰⁰ სარგის კაკაბაძე, მცნება სარჯულო, ტფილისი, 1913 წ.

ბაში ამ დროს გამეფებული იყო „სიმონია“ – საეკლესიო თანამდებობა იყიდებოდა ფულზე, გახშირებული იყო მექრთამეობა, მრავალცოლიანობა და სხვა. ლამბერტის თქმით ოდიშის პატრიარქი არასდროს არავის ეპისკოპოსად არ აკურთხებს, თუ გასამრჯელოდ არ მიიღებს ხუთას-ევსას სკუდისო (ივე, 119). მაშინ, როცა ერისკაცებს აკრძალული აქვთ იყოლიონ ერთი ცოლის მეტი, ეპისკოპოსის ღირსებას ის უპირატესობა აქვს, რომ შეუძლია აშკარად იყოლიოს სამი თუ ოთხი ცოლი (იქვე, 121).

ოდიშის დიდებულებმა თურქების მიზამვით დაიწყეს ცოლების დაგდება და ცვლა. ერთმანეთს სტაცებდნენ ცოლებს, ირთავდნენ ახლობელ ნათესავებსა და ამ ნიადაგზე ადგილი ჰქონდა დაუსრულებელ შფოთსა და შურისძიებას. თვით ოდიშის მთავრებიც ამ მხრივ ცუდი მაგალითების მაჩვენებელი იყვნენ.

ლევან II-მ თავისი მეუღლე აფხაზთა მთავრის ასული დაასახიჩრა, მისგან შეძენილი შვილები დაახოცვინა და ცოლად შეირთო ბიძის ცოლი ნესტან-დარეჯანი¹⁰¹, ასევე იქცეოდნენ სხვა მთავრებიც. ამასთანავე შურისძიების სისტემად იყო გადაქცეული თვალების დათხრა, დასაჭურისება, ასოთა მოკვეთა და სხვა.

ამ ეკონომიურ და მორალურ დაკნინებასთან ოდიშის სამთავროს ამ პერიოდში აშკარად ეტყობოდა კულტურული დაქვეითებაც. ქართული ეროვნული კულტურა და მწერლობა თანდათანობით იწყებს მძლავრად დასუსტებას. დასავლეთით ოდიში მოწყვეტილი იყო დასავლეთ ევროპის ქრისტიანულ კულტურას. აღმოსავლეთით იმერეთის სამეფოსთან მუდმივი ქიშპობის გამო ოდიში თანდათანობით შორდებოდა ქართული კულტურის მხარეს – ქართლ-კახეთს. სამაგიეროდ ოსმალეთის გავლენა სამხრეთ-დასავლეთიდან სწრაფი ნაბიჯით იჭრებოდა ოდიშში და სამეგრელოს მაღალი წოდება ოსმალეთის

¹⁰¹ ამის შესახებ ქართველი ელჩი ნიკიფორე უამბობდა მოსკოვის მეფეს ალექსი მიხეილის ძეს:

И как де он митрополит Микифор поехал из своей земли и государь де его Грузинской Теймураз царь с их Дадрианским владетелем с Леонтьем был не в миру за то, что де тот Леонтей зятя своего ослепил, а сестру свою выдал за кизылбашского шаха. Да он же убил дядю своего, отцове родного брата казнил смертью, а жену ево, а свою тетку взял за себя, а свою жену казнил (Белокуров, Чтения, 267).

პოლიტიკურ გავლენასთან ითვისებდა ოსმალურ ჩვევებსა და კულტურას. ოდიშის სამთავროს კულტურულ ცენტრებში, როგორც იყო მარტვილი, ბედია, მოქვი და სხვა სწავლა-განათლების საქმე ჩაფერფლილი ყოფილა, სასულიერო წოდება, რომლის ხელში იყო იმდროინდელი სწავლა-განათლების საქმე, ისე ჩამოქვეითებულა, რომ უმრავლესობას დავიწყებია ქართული ენა და წერა-კითხვა.

ა. ლამბერტის თქმით მეგრელები იმდენად უმეცარნი არიან, რომ მათ შორის თითქმის არავის არ ესმის ის ქართული წიგნები, რომლებიც დაწერილია მათის ნამდვილი ძველებურის და წმინდა ენითო. ამ ენისაგან მათი მდაბიური ენა ისე განირჩევა, როგორც ჩვენი მდაბიური ლათინურიდან განირჩევა. აქ არ თავდება მათი უმეცრება: ქართული წერა-კითხვა დღეს სულ მოსპობილი იქნებოდა აქ, რომ ქალებს არ შეენახათ იგი, ისე, რომ თუ ვისმეს უნდა კითხვა ისწავლოს უნდა რომელსამე ქალს მიეზაროს სასწავლებლადო (იქვე, 164).

ასეთივე მოსაზრებას გამოთქვამს შარდენიც, რომელიც ამბობს, რომ ოდიშში წირვა სრულდებოდა ძველ ქართულ ენაზე, რომელიც საერთოდ განსხვავდებოდა ხალხის ენისაგანო. აქვთ ორგვარი დამწერლობა, ერთს ხმარობენ სამოქალაქო უწყებაში, მეორეს კი საეკლესიო უწყებაშიო. მღვდლებში მცირე ნაწილს ესმის ეს ენა, ამიტომ ისინი ამას იზეპირებენ და ისე ასრულებენ წირვას. არამცთუ მღვდლები, ეპისკოპოსებსაც არ ესმის და ვერ კითხულობენ საღმრთო წერილსო. მამაკაცებში წერა-კითხვა მცირე ნაწილმა იცის. წერა-კითხვის მცოდნე ქალები უფრო მეტია (Шарден, 80).

გაბატონებულ კლასში წერა-კითხვის უცოდინარობა და კულტურული დაქვეითება საერთო მოვლენა იყო იმ დროისათვის. ასეთ უცოდინარობას იჩენდნენ თვით მეფე-მთავრებიც.

#131#

იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-მ (1639-1660 წ.) წერა არ იცოდა და ხელის მოწერას ვერ ახერხებდა.

მაგრამ მიუხედავად ასეთი საერთო კულტურული დაქვეითებისა, ოდიშის სამთავროს არასოდეს არ გაუწყვეტია კულტურულ-ეკონომიური და პოლიტიკური ურთიერთობა აღმოსავლეთ საქართველოსთან. ოდიშის მთავრებს ქართლ-კახეთთან ამასთანავე ჰქონდათ ნა-

თესაური კავშირი.

საქართველოს მეფეებს დედოფლები ოდიშიდან მიჰყავდათ და ოდიშის მთავრებიც ირთავდნენ ქართლ-კახეთის მეფეთა ასულებს. თვით ლევან II დადიანი კახეთის მეფის ალექსანდრე II-ის შვილის-შვილი იყო. ლევანის და ცნობილი მწიგნობარი მარიამ დედოფალი მეუღლე იყო როსტომ მეფისა.

ყველაფერი ეს ხელს უწყობდა ქართული კულტურის ტრადიციების განმტკიცებას ოდიშის სამთავროში, რასაც სხვათა შორის მოწმობენ ლევან II-ის დროს ეკლესიებზე და ხატებზე კარგი ქართული ენით შესრულებული წარწერები და აგრეთვე იმ დროს გადაწერილი წიგნების არსებობა.

6. სამეგრელოს სამთავროს არსებობის უკანასკნელი პერიოდი და მისი რუსეთთან შეერთება.

სამეგრელოს სამთავროს XVIII ს ისტორია იწყება ჩიქვანის გვარის გადადიანებით. ამ ახალი გვარის მამა-მთავარი, როგორც ჩვენ უკვე ავღნიშნეთ, იყო კაცია I ჩიქვანი ძე გიორგი ლიპარტიანისა. ოდიშში თავისი ძალაუფლების განმტკიცების მიზნით გიორგი ლიპარტიანი უკავშირდება იმერეთის ძლიერ ფეოდალს გიორგი აბაშიძეს, რომლის დახმარებით ლიპარტიანმა შესძლო ლეჩხუმის ხელახლა დაპყრობა და იქ თავისი ბატონობის დამყარება: „ამ ჟამთა არ ერჩოდნენ რომელიმე ლეჩხუმელნი ლიპარტიანსა და ეკირთებოდნენ ოკრიბასაცა. ესე აუწყა ლიპარტიანმან აბაშიძეს და ვინადგან იყუნენ მეგობარნი მტკიცენი, შეიკრიბა აბაშიძემ იმერნი, შევიდნენ ლეჩხუმს, ურჩინ მოსწვეს, მოსტყვევნეს და დაუმორჩილა ლიპარტიანსა“-ო (ვახუშტი 330-331).

გიორგი ლიპარტიანი ახლა აბაშიძეს უკავშირდება ნათესაურადაც, იგი გაეყარა თავის პირველ მეუღლეს – შვიდი მოწიფული შვილის დედას და შეირთო გიორგი აბაშიძის ასული თამარ, რომელიც იწოდებოდა ოდიშისა და იმერეთის დედოფლად. თვით გიორგი აბაშიძეც დაინტერესებული იყო ლიპარტიანთან ასეთი კავშირით, #132#

რადგანაც მას განზრახვა ჰქონდა ლიპარტიანის დახმარებით გამთა-

ვრეზულიყო იმერეთში. თავის ამ საწადელს გიორგი აბაშიძემ ლიპარტიანის წყალობით მართლაც მიაღწია. ორივე მოკავშირეებმა გაილაშქრეს იმერეთის მეფე მამია III გურიელზე და მოჰკლეს იგი. გამთავრდა გიორგი აბაშიძე, რომელიც განაგებდა იმერეთს (1701-1707 წ.). ამის შემდეგ გ. ლიპარტიანი უფრო გაძლიერდა, მან შეძლო ოდიშიში შემოსული აფხაზების დამარცხება და განდევნა. გიორგიმ მიიღო აგრეთვე მიქელაძისათვის ჩამორთმეული საჭილაო და სამიქელაო.

ამგვარად, მოკავშირენი თავიანთ ნებაზე ატრიალებდნენ იმერეთის სამეფოს საქმეებს, მაგრამ ლიპარტიანს ახლა გამოუჩნდა მეტოქე მისი ძმა იესე, რომელიც გამაგრდა ლეჩხუმში. შეშინებულმა ლიპარტიანმა იესე და მისი მოკავშირეები გამოდევნა ლეჩხუმიდან და რომ ოდიში თავისი ბატონობა შეენარჩუნებინა, უფროსი შვილი კაცია I მან აღიარა დადიანად (1704-1710 წ.) მეორე შვილს ბეჟანს ჩააბარა ლეჩხუმი, უმცროს შვილს გაბრიელს, რომელიც ბერად იყო შემდგარი, მისცა ჭყონდიდლობა, ხოლო თვითონ კი დარჩა ლიპარტიანად ე. ი. სალიპარტიანოს გამგებლად და სადადიანოს უმაღლეს ზედამხედველად: „შემდგომად განევლტო ლიპარტიანსა ძმა თვისი იესე, რომელსა ეპყრა ლეჩხუმი. ამისთჳს შეშინდა ლიპარტიანი, მივიდა ლეჩხუმს, გამოასხნა სანდონი იესესნი და დაადგინა თვისნი და მისცა ძესა თვისსა ბეჟანს ლეჩხუმი და უხუცესსა კაციას დადიანობა და შედეგსა გაბრიელს მონაზონსა ჭყონდიდლობა და თვით ლიპარტიანობდა კვალად და იყვნენ მორჩილებასა შინა მისსა ძენი მისნი“ (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 336).

ლიპარტიანის მიერ კაციას გადადიანებაზე მოგვითხრობს აგრეთვე ცაიშის ეკლესიის გულანის წარწერაც: „აღიწერა და შეიმკო წ~დ ესე გულანი გ~ი ლიპარტიანის ძისა სარდლის ბატონის კაციასითა და ამას წელსა აკურთხეს დადიანათ და დაულოცეს ჳმალი. დ~ნ დაუმტკიცოს ლიპარტიანობად სიგრძესა შინა დღეთასა“-ო (ე. თაყაიშვილი, ძველი საქარ, ტ. III, გვ. 190). ამას მიჰყვება მისი მეუღლის წარწერა, რომელშიაც იგი მოხსენებულია დადიანების განმაახლებლად.

„...ოდიშთაჲ, სუანთაჲ და აფხაზებითა მფლობელისაჲ, ბატონის დადიანის ძედ მოსათველელისაჲ და ახლად ოდიშის დადიანის

მედ განმახლებლისაჲ, დადიანის ასულის ბატონის დედოფლის მარიამის ბრძანებითა გაკეთდა წ-ჲ ესე გულანი“-ო (იქვე, 191).

#133#

ლიპარტიანის გამლიერებას და გიორგი აბაშიძის გამთავრებას მოჰყვა დიდი შფოთი და არევ-დარევა ლიხთ-იმერეთში. ამას დაერთო დინასტიური შუღლი და ოსმალების ამხედრება გიორგის წინააღმდეგ. მით უმეტეს გიორგიმ უარი შეუთვალა ისაყ-ფაშას ხარკის გადახდაზე და საჩუქრებსაც არ უგზავნიდა სულთანს, ამის გამო სულთნის ბრძანებით გ. აბაშიძე გადააყენეს და იმე-

#134#

რეთის მეფედ დანიშნეს ალექსანდრე IV-ის ძე გიორგი VI, რომელიც ახალციხეში იზრდებოდა. იმერეთში გამოგზავნილი იქნა ჯარი შვიდი წლის ვადით, სანამ ცხოვრება იმერეთში დამშვიდდებოდა და ახალ დაყენებული მეფის უფლება განმტკიცდებოდა. ისაყ ფაშას ჯარი შემოვიდა იმერეთსა და ოდიშში და მათ დაიკავეს ყველა სიმაგრეები. ზოგი ციხე დაანგრეს და გიორგი VI გაამეფეს. მართალია, გიორგი VI-ს ზურგი გამაგრებული ჰქონდა ოსმალების ჯარით, მაგრამ მას უხდებოდა გამუდმებით ბრძოლა დადიანისა, რაჭის ერისთავებისა და აბაშიძის გვარის წინააღმდეგ, რომლებიც სცდილობდნენ თავიანთი საერისთავოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას.

გიორგი ლიპარტიანიც აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ამ ბრძოლაში, მაგრამ გიორგი აბაშიძის დამარცხების შემდეგ მას მოაკლდა ძლიერი მოკავშირე, ამით ისარგებლეს ლიპარტიანის შვილებმა და ახლა მათ განიზრახეს თავიანთი მამის გიორგი ლიპარტიანის ბატონობის თავიდან მოშორება. ამ მიზნით კაცია და ბეჟანი მიემხრნენ გიორგი VI-ს და მას სთხოვეს ოდიშში გალაშქრება და იქიდან გიორგი ლიპარტიანის გაძევება. მეფე გიორგიმ მართლაც გაილაშქრა ლიპარტიანის წინააღმდეგ. ლიპარტიანი ვერ შეძლო შებრძოლება და გაიქცა აფხაზეთში. მეფემ ოდიშის დადიანად დასვა კაცია I, რომელიც ჩქარა გარდაიცვალა. მაშინ გიორგი ლიპარტიანმა ისევ ვლე დაიპყრო ოდიში, შეუკავშირდა გურიელს და დაიწყო ბრძოლა თავისი ძალა-უფლების აღსადგენად. 1711 წ გიორგი VI, რომელიც ებრძოდა იმერეთის ფეოდალებს, იძულებული ხდება შეურიგდეს ლიპარტიანს, რომლის დახმარებით მან შესძლო რაჭის დაპყრობა, მა-

გრამ ლიპარტიანი ისევ განუდგა მეფეს, იგი უკავშირდება რაჭის ერისთავს, გურიელს და ლეჩხუმის მებატონებს და მათ ჩამოაგდეს გიორგი მეფე, მაგრამ გიორგიმ ოსმალების დახმარებით ისევ მოახერხა იმერეთში გამეფება, რასაც მოჰყვა საშინელი შურისძიებით მოწინააღმდეგეებთან ანგარიშის გასწორება. ამ შინაური აშლილობით ახლა ისარგებლა ლიპარტიანის შვილმა ბეჟანმა და სთხოვა გიორგი VI-ს მისი მამის ლიპარტიანის ოდიშიდან გაძევება და შეაძლია მას ქრთამი, რომ დადიანობა მისთვის ებოძებინა. ანგარების მოყვარული გიორგი მეფე ამაზე დათანხმდა, გაილაშქრა ოდიშში, საიდანაც ლიპარტიანი გაიქცა და დადიანად ახლა დაჯდა ბეჟანი (1715-1728 წ.).

მაგრამ ლიპარტიანი იარაღს მაინც არ ჰყრიდა, იგი ახლა ებრძოდა თავის შვილს ბეჟანს, რომ მისთვის წაერთმია დადიანობა. მაშინ ბეჟანმა კათალიკოს გრიგოლის დახმარებით მოახერხა #135#

ხა თავისი მამის ლიპარტიანის მოტყუებით ხელში ჩაგდება, ჩასვა იგი ციხეში, სადაც ლიპარტიანი გარდაიცვალა.

ოდიშის ამ შინაური განხეთქილებითა და აშლილობით განიზრახეს ესარგებლათ აფხაზებმა, რომ ხელში ჩაეგდოთ ოდიშის ტერიტორიის დასავლეთი ნაწილი, აფხაზეთის მთავარმა ზეგნაყ შერვაშიძემ და მისმა შვილებმა შეძლეს ოდიშის საკმაოდ დიდი ტერიტორიის დაპყრობა, მდინარე კოდორიდან, რომელიც ითვლებოდა ოდიშისა და აფხაზეთის საზღვრად, მდინარე ენგურამდის. ზეგნაყის შვილებმა ეს ტერიტორია დაინაწილეს, მათში ჯიქეშია შერვაშიძე ფლობდა მთელს მხარეს მდ. კოდორსა და ეგრისს (მდ. ლალიძგა) შორის რასაც ეხლა ეწოდებოდა აბჟუა, ანუ შუა ქვეყანა. მისმა უმცროსმა ძმამ ყვაკუმ დაიპყრო მხარე ეგრისსა და ენგურს შორის, რომელიც შემდეგ მემკვიდრეობით მიიღო მისმა შვილმა მურზაყანმა და ამ მხარესაც ეწოდა სამურზაყანო¹⁰².

ოდიშისა და იმერეთის სამეფოს ამგვარ აშლილობას ბოლო არ ეღებოდა, ამით ისარგებლეს ისევ ოსმალებმა და იმერეთში ჯარით შემოვიდა ისაყ ფაშა, რომელმაც დროებით მაინც შეძლო წესიერების

¹⁰² ს. კაკაბაძე, საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნეების ეპოქა, ტფილისი, 1902 წ. გვ. 65-66.

დამყარება.

ისაყ-ფაშამ იმერეთის მეფედ დასვა ალექსანდრე V (1721-1752 წ.) და მას მზრუნველად დაუნიშნა ბეჟან დადიანი. ალექსანდრემ ცოლად შეირთო ბეჟანის ასული მარიამი, რომელიც თავის მამასთან ბეჟანთან შეთანხმებით ფაქტიურად განაგებდა იმერეთის სამეფოს. დადიანის ასეთი გაძლიერება არ მოსწონდა რაჭის ერისთავს შოშიტას და მან იმერეთის ფეოდალების დახმარებით დაიწყო ბრძოლა მეფესთან. მეფე-ერისთავების მიერ ერთმანეთის დალაშქვრისა და ქვეყნის ასეთი გაჭირვებული მდგომარეობით სარგებლობდნენ ოსმალნი. მათ ჩააყენეს თავიანთი ჯარი სოხუმში, ხოლო 1725 წ. ააშენეს ფოთის ციხე და იქ დააყენეს ფაშა. დაანგრიეს ოდიშის მთავარი სიმაგრე რუხის ციხე და ააშენეს ანაკლიის ციხე, რომელსაც ეწოდა რედუტ-კალე: „გამოვიდნენ ოსმალნი ფოთს, ალაშენეს ციხე და დასვეს ფაშა და კვალად ქმნეს ოდიშს ორნი ციხენი სხვანი. შემუსრეს რუხის ციხე სრულიად და ნარღვევითა მისითა ალაშენეს უმჯობესად ანაკრია და ფაშასა ფოთისასა მიათვალეს სრულიად ზღვის პირნი“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრ, 351).

#136#

იმერეთში ოსმალებს ეჭირათ ქუთაისის, შორაპნის, ბაღდადისა და სხვა ციხეები. ოსმალები ხელს უწყობდნენ ტყვეთა ყიდვა-გაყიდვას, შინაურ შფოთსა და ინტრიგებს, ამის გამო უთანხმოება მეფე-მთავართა შორის მწვავე ხასიათს იღებდა. ალექსანდრე მეფე ახლა ოსმალების დახმარებით ცდილობდა ურჩი ფეოდალებისა და მთავრების დამორჩილებას, მეფის ასეთ განზრახვას აუმხედრდნენ დადიანი, რაჭის ერისთავი და აბაშიძეები, რომლებიც ჩვეულებრივი მზაკვრობით წინანდებურად განაგრძობდნენ ფარულ ბრძოლას მეფესთან. მათ შორის ყველაზე საშიში მეტოქე იყო ბეჟან II დადიანი, რომელიც ისაყ ფაშას განზრახვით მოკლულ იქნა, ხოლო მისმა შვილმა ოტიამ მოასწრო გაქცევა. ოსმალები მას გამოუდგნენ, დალაშქრეს ოდიში, მაგრამ ოტიამ მაინც შეძლო თავისი სამთავროს დაბრუნება და გადადიანება. ოტიაც (1728-1764 წწ.) აქტიურ მონაწილეობას იღებდა იმერეთის შინაურ ბრძოლებში, მით უმეტეს, მას საფრთხე მოელოდა იმერეთის მეფე ალექსანდრე V-საგან, რომელიც მოითხოვდა მისგან ლეჩხუმის დათმობას. როდესაც 1733 წელს

ოსმალების ფაშა შემოვიდა ფოთში იმ განზრახვით, რომ დაეპყრო შავი ზღვის ნაპირები აზოვამდის, ალექსანდრე მეფე დადიანის მტრობით ოსმალებს შეუერთდა.

ოსმალეთისა და იმერეთის ჯარმა სამეგრელო დაარბიეს, გამარცხეს ილორის ეკლესია და მთელი ეს მხარე აიკლეს. აქედან მოკავშირენი გადავიდნენ აფხაზეთში და ისიც დაიმორჩილეს.

ამის შემდეგ უფრო გამწვავდა ურთიერთობა დადიანსა და ალექსანდრე მეფეს შორის. დადიანმა გადაწყვიტა ალექსანდრეს მოკვლა და მისი ტახტიდან გადაგდება. ამ მიზნით დადიანი უკავშირდება რაჭის ერისთავსა და ზურაბ აბაშიძეს და მათ მოაწყვეს შეთქმულება მეფის წინააღმდეგ, მაგრამ ალექსანდრემ ეს ყველაფერი დროზე შეიტყო, დაესხა მათ ჩიხორთან 1734 წელს და დაამარცხა. სამაგიეროდ 1741 წელს დადიანი თავისი მოკავშირეებით დაეცა იმერეთს, დასწვა მეფის სამყოფი ვარდციხე და ააოხრა მთელი ეს მხარე. ამას მოჰყვა ისევ ოსმალების ჩარევა იმერეთის საქმეებში. ისაყ ფაშამ გამოგზავნა ჯარი. დასავლეთ საქართველო ამ ხანებში მეტად უნუგეშო მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ყველა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილები ოსმალთა ჯარს ეჭირა და ოდიშ-იმერეთი თითქმის ოკუპაცია ქმნილიყო ოსმლების მიერ. ასეთ მძიმე პოლიტიკურ პირობებში დადიანი და იმერეთის მეფე ერთმანეთს ებრძოდნენ. ხშირად ოსმალეთსაც იშველიებდნენ და ამგვარად თვითონვე ხელს უწყობდნენ უცხო ძალის გაბატონებას დასავლეთ საქართველოში.

#137#

ოტიას გარდაცვალების შემდეგ ოდიშში გადადიანდა კაცია II (1764-1788 წ.), რომელიც თანამედროვე იყო იმერეთის მეფის სოლომონ I-ისა (1752-1784 წ.). კაციას დროს იმერეთის მეფესთან ურთიერთობამ უფრო მწვავე ხასიათი მიიღო. სოლომონ I განსხვავდებოდა იმერეთის წინანდელი მეფეებისაგან თავისი პოლიტიკური გამჭირახობით, მომზადებით და საქმიანობით. სოლომონ I მიზნად ჰქონდა დასახული იმერეთის სამეფოს გაერთიანება და ოსმალების ბატონობისაგან მისი განთავისუფლება, მაგრამ ამისთვის პირველყოვლისა საჭირო იყო ურჩი ფეოდალებისა და მთავრების დამორჩილება. სოლომონი ჩქარა შეუდგა თავისი პოლიტიკური ამოცანის განხორციელებას. თავდაპირველად იგი დაუკავშირდა დადიანს და შეერთო ცოლად

კაციას და მარიამი. დადიანთან დაკავშირების შემდეგ სოლომონმა შესძლო ტყვეთა ყიდვის აკრძალვა, რამაც გამოიწვია ოსმალების გამოლაშქრება იმერეთზე. ოსმალებს მიეხმარენ რაჭის ერისთავი და აბაშიძეები, მაგრამ სოლომონმა და კაცია დადიანმა ისინი დაამარცხეს ხრესილის ბრძოლაში 1757 წელს. სოლომონი ჩქარა ისევ მოურიგდა ოსმალებს და ახლა იგი შეუდგა მეამბოხეების და-მორჩილების თადარიგს, პირველყოვლისა რაჭის საერისთაოს გაუქ-მებას. 1769 წელს სოლომონმა დაიპყრო რაჭა, რაჭის ერისთავს როსტომს თვალები დასთხარეს.

ამის შემდეგ სოლომონის ხელში იყო მთელი იმერეთი და იგი თანდათანობით ძლიერდებოდა. რაჭის საერისთაოს გაუქმებამ და-აფრთხო დადიანი, რომელსაც ემინოდა, რომ სოლომონს ახლა არ დაეპყრო ოდიშისა და გურიის სამთავროები. ამის გამო დადიანსა და მეფე სოლომონს შორის ურთიერთობა შეიცვალა და მან ბო-ლოს მწვავე ხასიათი მიიღო. ოდიშის მთავარი კაცია დადიანი არ ცნობდა იმერეთის მეფის უპირატესობას, იგი ისევ ძველ გზას ადგა და იბრძოდა ოდიშის სამთავროს დამოუკიდებლობისათვის. ამ-გვარად შიშის გამო დადიანმა ოდიშის ეკლესიაც გამოჰყო იმერეთისა-გან და დაარქვა ცალკე ოდიშის საკათალიკოსო, რომელსაც მართავ-და კათალიკოსი ბესარიონი. ორივე მოწინააღმდეგენი ცდილობ-დენ ამ ბრძოლაში თავიანთ სასარგებლოდ გამოეყენებინათ როგორც ოსმალეთი, ისე რუსეთიც.

სოლომონი დადიანს თავის ქვეშევრდომად თვლიდა და კაციას ყოველმხრივ ხელს უშლიდა რუსეთთან დაეჭირა უშუალო ურთიერ-თობა. რუსეთის მთავრობა ამ დროს ოსმალეთთან საომრად ემზა-დებოდა და იგი დაინტერესებული იყო ამ ბრძოლაში ჩაება სამეგ-რელოს მთავარი კაცია და იმერეთის მეფე სოლომონი. ამათ გარე-
#138#

შე ძნელი იყო შავი ზღვის სანაპიროდან ოსმალების განდევნა და იქ რუსეთის ბატონობის განმტკიცება. ამიტომ რუსეთის იმპერიის ხელის-უფლება ცდილობდა დადიანთან ეწარმოებინა ცალკე მოლაპარაკე-ბა. დადიანსაც ეს სურდა, ხოლო სოლომონ იმერეთის მეფე უკმაყოფილო იყო რუსეთის ასეთი პოლიტიკით, რადგან სოლო-მონი ოდიშის სამთავროს თავის ქვეშევრდომად თვლიდა და იგი

რუსეთისაგან მოითხოვდა ამ ფაქტის ცნობას და ოდიშის მისთვის დამორჩილებას. ამიტომ სოლომონი გზას არ აძლევდა დადიანს რუსეთში თავისი ელჩებისა და წერილების გასაგზავნად, რის შესახებაც დადიანი უჩიოდა სოლომონს რუსეთის ხელმწიფესთან. ამის შესახებ 1769 წლის რესკრიპტში, ასტრახანის გუბერნატორ გენერალ-მაიორ ბეკეტოვისადმი ნათქვამია: „რომ სამეგრელოსა და თავკერის მთავრისაგან კაცია დადიანისაგან მიღებულია წერილი, რომელშიც იგი გვპირდება დახმარებას ოსმალებთან ბრძოლაში. იგი გვარწმუნებს, რომ მისი სამთავრო უშუალოდ მდებარეობს შავი ზღვის პირას და მას შეუძლია ფართო დივერსიების წარმოება ოსმალების წინააღმდეგ. ამ საქმის შესახებ მას განზრახული აქვს გამოგზავნოს ჩვენთან თავისი ელჩი.

ამავე დროს გენერალ-მაიორმა პოტაპოვმა ყიზლარიდან გაგზავნა მოხსენება, რომელშიაც სწერს, რომ იმერეთის მეფე სოლომონი მოითხოვს დადიანისა და სამეგრელოს სამთავროს მისთვის დამორჩილებას, აგრეთვე დადიანის ელჩები და წერილები არ იყოს მიღებული ხელმწიფის კარზეო. მაგრამ, ამასთანავე, იმერეთის მეფე სოლომონი ოსმალებთან ბრძოლაში მონაწილეობას არ გვპირდება, სამეგრელოს მთავარი კი თვითონ მოგვმართავს გაგვიწიოს დახმარება. ამასთანავე, სამეგრელოს სამთავრო თავისი ადგილმდებარეობით შავი ზღვის სანაპიროზეა. მას შეუძლია ჩვენთვის დიდი სარგებლობის მოტანა, რის გამოც, სასურველია ამ მთავრის კეთილგანწყობილების მოპოვება და განმტკიცება. ამიტომ მისგან გამოგზავნილი პირები დაუყოვნებლივ უნდა იყვნენ ხელმწიფის კარზე დაშვებულიო. გევალებათ მისწეროთ ყიზლარში, რომ თუ სამეგრელოს მთავრის კაცია დადიანის გამოგზავნილი კაცი მოვა და მოითხოვს ხელმწიფის კარზე გაშვების ნებართვას, მაშინვე დაუყოვნებლივ გაატარეთო¹⁰³.

#139#

1768 წლის დასასრულს გამოცხადდა ომი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. ახლა რუსეთის მთავრობა უფრო დაინტერესდა

¹⁰³ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, т. I, С. 1768 по 1774 год, под редакцией А. А. Цагарели, СПб, 1891 г., стр. 66-68

საქართველოს მეფე-მთავრების ამ ომში მონაწილეობის საკითხით და დაიწყო აქტიური დიპლომატიური მოლაპარაკების წარმოება. თვითმპყრობელური რუსეთი ეძებდა გამოსავალს შავ ზღვაზე და ამიტომ მისთვის აუცილებელი იყო შავი ზღვის სანაპიროების დაპყრობა და იქიდან ოსმალეთის განდევნა.

საქართველოს მეფე-მთავრებიც დაინტერესებული იყვნენ ესარგებლათ ამ შემთხვევით და თავიდან მოეშორებინათ ოსმალეთის ბატონობა. წინასწარ მოლაპარაკების შემდეგ გადაწყდა, რომ ოსმალეთთან ბრძოლაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ მეფე ერეკლე II-ს. სოლომონ I-ს, კაცია დადიანსა და გურიელს, მათ დასახმარებლად რუსეთი საქართველოში აგზავნიდა ჯარს გრაფ ტოტლებენის მეთაურობით.

1770 წელს ჩვენში შემოდის ტოტლებენი რუსის ჯარითა და საქართველოს მეფე-მთავრებიც შეუდგნენ ლაშქრობის თადარიგს, მაგრამ სამხედრო ოპერაციები ოსმალების წინააღმდეგ კარგად ვერ მიდიოდა, რადგანაც მოკავშირეთა შორის უთანხმოება არსებობდა. გენერალი ტოტლებენი მოქმედებდა თვითმპყრობელური რუსეთის ინტერესების მიხედვით და მას სრულებით არ აინტერესებდა საქართველოს გაერთიანებისა და გამლიერების საქმე. ერეკლე II-ს სურდა ამ მომენტით ესარგებლა და ოსმალებისათვის წაერთმია მესხეთ-ჯავახეთი. სოლომონ I ცდილობდა რუსის ჯარის დახმარებით იმერეთიდან ოსმალების განდევნას და აგრეთვე დადიანისა და გურიელის დამორჩილებას. დადიანი კაცია კი, პირიქით, რუსის ჯარის შემწეობით ფიქრობდა იმერეთის მეფისაგან თავისი დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას.

ყველა ამ მიზეზების გამო, შეუძლებელი აღმოჩნდა ერთიანი სამხედრო ოპერაციების წარმოება ოსმალების წინააღმდეგ. მოსახერხებელი იყო მხოლოდ კერძო ხასიათის სამხედრო მოქმედების წარმოება განსაზღვრული მიმართულებით.

ამიტომ რუსეთის ხელისუფლება დაინტერესებული იყო მოერიგებინათ სოლომონი და კაცია დადიანი¹⁰⁴, რაც სხვათა შორის, დავალებ-

¹⁰⁴ კაცია II დადიანი იყო ერეკლე მეფის სიმე მას ცოლად პავდა თეიმურაზ II-ის ასული ელისაბედი, რომელიც დასაფლავებული ყოფილა ცაგერის (ლეჩხუმი) ეკლესიის ეგვტერში. ცაგერის მუზეუმში დაცულია ამ ელისაბედ დედოფლის ოქრომკედით ნაკერი ლოდის საბურველი, რომელზედაც შუაში

#140#

ბული ჰქონია ერეკლე II-ს, რომელიც გრაფ ნ. ი. პანინს სწერდა: „უმაღლესის ბრძანებით მე და ტოტლებენს დავალებული გვაქვს ოსმალეთის წინააღმდეგ აქაური ქრისტიანების ამხედრება და იმერეთის მეფის სოლომონისა და კაცია დადიანის შერიგება. მეორე წელიწადია, რაც ჩვენ ვცდილობთ მათ შერიგებას, მაგრამ სოლომონს ეს არ სურს და იგი დადიანისაგან მოითხოვს დაუთმოს მას ზოგიერთი ადგილი და მიიღოს მისი მორჩილება. წარსულ წელს მისი უმაღლესობის ბრძანების თანახმად, დადიანს განზრახვა ჰქონდა ჩვენთან გადმოსულიყო და ხელმწიფის კარზე გაეგზავნა თავისი მმა, მაგრამ სოლომონმა მას გზა შეუკრა და ამის ნება არ მისცა. ახლა არც ჩვენ კაცებსა და წერილებს უშვებს დადიანთან“-ო (იქვე, 457, ტ. II, გვ. 43).

1770 წელს ტოტლებენმა ერეკლე მეორე თვითნებურად დასტოვა ასპინძასთან ერეკლე და გადავიდა იმერეთში, სადაც სოლომონს გაცხარებული ბრძოლა ჰქონდა ოსმალეთთან. ტოტლებენის დახმარებით სოლომონმა შეძლო იმერეთიდან გაედევნა ოსმალები. რუსის ჯარი დაედევნა ოსმალებს, გადავიდნენ ოდიშში და ტოტლებენმა ალყა შემოარტყა ფოთის ციხეს, სადაც გამაგრებული იყო ოსმალების ჯარი. კაცია დადიანი წინათ სოლომონის მტრობით ოსმალებს ეხ-

მთელის ტანით ამოქარგულია დედოფლის სამოსელში ელისაბედის პორტრეტი გარშემო ასეთი წარწერით: „ქ: იგურდივ მორთხმული სიცოცხლის აღმწზის საჯმილთა საქართველოს მეფის ცხებულის თეიმურაზის თანამეცხედრე. დედოფალი ანახანუმ: ვიწყებ მსმენელნო მოთხრობად თქვენდა. რომელ მომცა საწუთრომა ურიცხვი ზედ კეთილობა სიმდიდრე და დიდებანი ზეგარდამატა უფროს ნილოსისა. მასხა მაშენა ედემსა მაუკვდებვისა ველსა მას საწადილოსა. მიორმა ნერგი მულაზარით: ვარჯოვანი. აღმწყაზრებით ნაწვართი. ჩემდა სიცოცხლედ სულად ქონებული და მქვრეტთა განსაკვირვოი. ოდიშ-ლექხუმთა დედოფალი. თანამეცხედრე კაცია დადიანისა. სახელმწიანი ელისაბედ. დედისა გულთა განმცხომი: მაგრა იჩქითად შემახო ბრჭყალი საწუთრომა. თვისი თვისდადვე უკუნზღვად მიმილო დიდება და სიმდიდრე ჩემი. განმიღამა გუგათა თვალთა ნათელი. და ესდენტა სიხარულითა და ძვირფასთა უნჯთაგან. ცალიერად მიტევა მწყდარი უსულო: დედა მტყებარე შვილსა ზედა სასურველსა. რომელი ესე ძნელ ზედმა მშობელმან მისგან მზისა ჩემისა სახისა წილ აჩრდილი ესე მის უებროსა სახისა ვიმუშაკე. მის კიპაროზისა ტანისა მარღვის სამარისა ლოდისა საბურველად და შვენიერებად. მხილველნო და მსმენელნო ვაებით და სიწყალულით მოგვიგონებდეთ მშობელსა მშობილითურთ. თვესა აგვისტოსა ქვს უნც ქეს აქეთ ჩლო“ (=1770 წ.). ეს ტექსტი მოყვანილია სრულად ბარნაველის წერილშიც „ელისაბედ ბატონიშვილის მზითვის წიგნი“ (იხ. საქარ. მუზეუმის მოამბე X, თბილისი, 1940 წ., გვ. 208).

მარეზობა¹⁰⁵ იმერეთთან ბრძოლაში. ახლა მან რომ დაინახა ტოტლე-
#141

ბენის გამარჯვება და მის მიერ ფოთის გარემოცვა შეუერთდა ტოტ-
ლებენს და გადავიდა ოსმალებთან შეტევაზე. რუსის ჯარმა დაიჭირა
რუხისა და ანაკლიის ციხეები და ამგვარად სამეგრელოს ზღვის სა-
ნაპიროები განთავისუფლდა ოსმალეთის ჯარებისაგან.

მაგრამ ოსმალებთან ბრძოლაში ფართო ოპერაციების წარმოება
ტოტლებენმა მაინც ვერ შესძლო. მაშინ ტოტლებენის ნაცვლად რუ-
სის ჯარის უფროსად დაინიშნა გენერალი სუხოტინი, იგი 1771
წელს ჩამოვიდა სამეგრელოში და განაახლა ფოთის ციხის გარემო-
ცვა, მაგრამ სასტიკი ციებ-ცხელების გამო, რამაც ძლიერ დააზა-
რალა ფოთში მდგარი რუსის ჯარი, სუხოტინმა ფოთის ციხე ვერ
აიღო, ალყა მოხსნა და 1772 წელს სუხოტინი გაიწვიეს უკან რუ-
სეთში.

ოსმალების იმერეთიდან განდევნის შემდეგ სოლომონი ცდილობ-
და დადიანისა და გურიელის დამორჩილებას. 1771 წელს სოლო-
მონმა გაილაშქრა გურიელის წინააღმდეგ. დაიმორჩილა იგი და ფი-
ციც მიაღებინა გურიელისთავის ერთგულებაზე. ახლა სოლომონი
ემუქრებოდა დადიანს. რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა მათ შე-
რიგებას, მაგრამ სოლომონი უარზე იდგა და რუსეთის ხელმწიფი-
სადმი გაგზავნილ თავის წერილში იგი ამტკიცებდა, რომ ვიღაც კა-
ცია ჩიქვანს უკანონოდ მიუთვისებია დადიანობა და ჩვენი კუთვნი-
ლი ლეჩხუმით და როგორც ძველად ჩვენი მორჩილი ყოფილა და-
დიანი, ახლაც ისე უნდა დარჩესო (Грамоты, т. II, вып.. I, 69-70)

დადიანისა და სოლომონის შეურიგებლობაზე კაპიტანი იაზიკო-
ვი თავის 1771 წლის რაპორტში ნ. ი. პანინისადმი სწერდა: „მეფე
სოლომონისა და თავად დადიანის შერიგება შეუძლებელია, თუმცა
მეფე სოლომონი დადიანის სიძეა, მაგრამ ისინი ერთმანეთის ვერა-
გი მტრები არიან. მე რომ არ გამეფროთხილებინა, ამბობს იგი, იმ-
პერატორის სახელით, სოლომონი აუცილებლად თავად დადიანს
განაადგურებდა, ვინაიდან ახლა სოლომონი გაძლიერდა და მთელი იმე-

¹⁰⁵ კაცისა და სოლომონს შორის მტრულ განწყობილებას აღნიშნავს აგრეთვე აკად. ი. ა.
გიულდენშტედტი, რომელიც ამბობს, რომ კაცია რუსეთის ჯარის შემოსვლისას მიემხრო რუსეთს.
მაგრამ, ამავე დროს, იგი მხილებულ იქმნა ოსმალებთან საიდუმლო მოლაპარაკებებით.

რეთი იმის ხელშეიარა“ (Грамоты, т. I, 295).

სოლომონის შიშით, ახლა კაცია დადიანი ცდილობს მიიღოს რუსეთის მფარველობა და იგი თავის წერილში ეკატერინე II-ს არწმუნობს #142#

ნებს ერთგულებაში და სამსახურისათვის მზადყოფნას. მხოლოდ, ამბობს კაცია, მე მყავს ისეთი მტერი, როგორც სოლომონ მეფეა, რომელიც თქვენთან არ მიშვებს და გზასაც არ მაძლევს. სამსახური და ერთგულება ჩვენზე იყოს, გთხოვთ არ ერწმუნოთ ჩვენი მტრის სიტყვას. კიდევ მეორეს მოგახსენებთ – გვიწყალობოთ პოლკოვნიკის ჩინიო" (Грамоты, т. I, 300).

ერთი სიტყვით, ამ მიმოწერიდან ირ კვევა, თუ როგორ ქიშპობდენ ერთმანეთში რუსეთის ხელმწიფის კარზე სოლომონ მეფე და კაცია დადიანი თავიანთ პრეტენზიების დასაკმაყოფილებლად. მაგრამ თვითმპყობელური რუსეთი სრულებით არ იყო დააინტერესებული მათი ამ უსაფუძვლო ძიების საკითხით. წინააღმდეგ, რუსეთი ცდილობდა ორივეს ერთმანეთზე გადაკიდებით მათ დასუსტებას და შემდეგ ორივეს ხელში ადვილად ჩაგდებას.

თავისი ეს მუხანათური პოლიტიკა მეფურმა რუსეთმა ჩქარა გამომამჯღავნა 1774 წელს ოსმალეთთან დადებულ კუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულებაში. ამ ხელშეკრულებით იმერეთის სამეფო და ოდიშის სამთავრო მან აღიარა ოსმალეთის ქვეშევრდომად და პირობაც დასდო, რომ რუსეთი არ გაერეოდა იმერეთის პოლიტიკურ საქმეებში, მხოლოდ ოსმალეთი ვალდებული იყო ადგილობრივი მმართველობა დაეტოვებინა უცვლელად. ქუთაისის, შორაპნისა და ბაღდადის ციხეები ამ ხელშეკრულებით ისევ ოსმალეთს გადაეცა.

ამგვარად, რუსეთ-ოსმალეთის ომში ჩარევამ იმერეთის სამეფოსა და ოდიშის სამთავროს ვერ მოუტანა დადებითი პოლიტიკური შედეგები. წინააღმდეგ ამისა კუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატით ოდიში და იმერეთი მათდა უნებურად და დაუკითხავად თვითმპყრობელურმა რუსეთმა ოსმალეთს გადაუბოძა და ამით მისცა მას იმერეთზე და გურია-ოდიშზე გაბატონების იურიდიული სანქცია. ამის შემდეგ რუსებზე იმედ-გაცრუებული სოლომონ I და კაცია დადიანი იძულებულნი შეიქმნენ დამორჩილებოდენ ამ ძალდატანებით აქტს, რომელზედაც ხელი მოაწერა რუსეთის თვითმპყრობელობამ. რუსეთთან კავშირის გამო ახლა ოსმალეთი ორივეს ეჭვის თვალთ უცქეროდა და უფრო მტრულად ეკიდებოდა.

ამის გამო სოლომონი I და კაცია დადიანი იძულებულნი იყვნენ საერთო თავდაცვის მიზნით შეენელებინათ ერთმანეთში მტრული განწყობილება და ეზრუნათ თავიანთი სამშობლოს შენარჩუნებისათვის. მით უმეტეს, რომ ამ დროს ოსმალების წაქეზებითა და დახმარებით აფხაზებმა დაიწყეს ოდიშზე თავდასხმა. ამის გამო კაცია და-
#143#

დიანი შეურიგდა სოლომონ მეფეს, მიიღო მისი მფარველობა და სთხოვა დახმარება. 1780 წელს ზურაბ შერვაშიძე 11.000 კაცით მოადგა მდინარე ენგურს, კაციას დასახმარებლად დიდი ჯარით წამოვიდა მეფე სოლომონი. ბრძოლა მოხდა 1780 წელს რუხის ციხესთან, სადაც გაიმარჯვეს მოკავშირეებმა და კაცია დადიანი დიდი ნადავლით დაბრუნდა.

რუხთან გამარჯვებამ შეაჩერა შერვაშიძეების თავდასხმა სამეგრელოზე და ამავე დროს დაამყარა მეგობრული ურთიერთობა დადიანსა და იმერეთის მეფეს შორის. საჭირო იყო გაერთიანებული ძალით ოსმალების შემოტევის შეჩერება. ოსმალებმა სოხუმი დაიპყრეს, აფხაზეთის მთავრად დასვეს თავიანთი მომხრე ქელაიშ-ბეგ შერვაშიძე, რომელსაც სულთანისაგან დაენიშნა წლიური ჯამაგირი.

1774 წელს ოსმალებმა ქობულეთიც დაიჭირეს და ამგვარად ისინი თანდათანობით უახლოვდებოდნენ იმერეთ-ოდიშის საზღვრებს. ასეთი რთული პოლიტიკური პირობებში გარდაიცვალა 1784 წელს სოლომონ მეფე და 1788 წ. კაცია დადიანი.

სამეგრელოს მთავრად დაჯდა კაცია მისი შვილი გრიგოლი (1788-1804 წ.), რომლის წინააღმდეგ იმერეთის მეფეებმა ჯერ დავით II-მ (1784-1789 წ.) და შემდეგ სოლომონ II-მ (1789-1819 წ.) კვლავ განაახლეს ბრძოლა სამეგრელოს სამთავროს დამორჩილებისა და ლეჩხუმის ხელში ჩაგდების მიზნით. მათ განზრახვა ჰქონდათ გადაეგდოთ გრიგოლი და დადიანად დაესვათ ძმა მისი მანუჩარი, რომელიც იმერეთის მეფეს პირდებოდა ერთგულ სამსახურს. ამას მოჰყვა იმერეთის მეფის მიერ ოდიშის დალაშქვრა. დამარცხებული გრიგოლ დადიანი იძულებული გახდა გახიზნულიყო ლეჩხუმში, საიდანაც იგი ებრძოდა თავის ძმას მანუჩარს და სოლომონ II-ს, რათა დაებრუნებინა თავისი სამთავრო. ბოლოს გრიგოლი გადავიდა ახალციხეში და ოსმალებს და-

ხმარებას სთხოვდა, მაგრამ აქ ვერას გახდა¹⁰⁶. მაშინ გრიგოლმა მიმართა ერეკლე II -ს (1744-1798 წ.), რომელმაც იკისრა შუამდგომლობა გრიგოლსა და სოლომონ II-ს შორის, რომ მათ მოესპოთ ერთმანეთში შუღლი და მტრობა და სადავო საქმეები მოეგვარებინა მშვიდობიანი გზით, მაგრამ სოლომონი II გადაჭრით უარზე იდგა, რომ გრიგოლისათვის დაებრუნებინა სამეგრელოს სამთავრო. ბოლოს გრიგოლმა თავისი ბიძის გიორგი დადიანისა და ლეჩხუმის სარდალ-მოურავის ქაიხოსრო გელოვანის დახმარებით შესძლო გადასულიყო სამეგრელოში, სადაც ის გამაგრდა ნოღას ციხეში. სოლომონ II-მა და მანუ-
#144#

ჩარ დადიანმა ალყა შემოარტყეს ციხეს, მაგრამ ციხის აღება ვერ შეძლეს. მაშინ მეფე იძულებული შეიქმნა საქმე მორიგებით დაებოლოვებინა. გრიგოლმა მიიღო დადიანობა, მანუჩარს კი მიეცა სალიპარტიანო (1799 წ.). ეს ზავიც არ იყო ხანგრძლივი და ამ დროებითი შერიგების შემდეგაც დადიანსა და სოლომონ II-ს შორის ფარული ბრძოლა ისევ გრძელდებოდა. მით უმეტეს, რომ ამ დროს საქართველოს პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ადგილი ჰქონდა ისეთ ფრიად მნიშვნელოვან მოვლენას როგორც იყო 1801 წლის მანიფესტი ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ, რამაც რადიკალურად შესცვალა არსებული მდგომარეობა.

აღმოსავლეთ საქართველოს შემოერთების შემდეგ თვითმპყრობელური რუსეთი ახლა შეუდგა დასავლეთ საქართველოს ხელში ჩაგდებას თადარიგს. ეს საქმე მინდობილი ჰქონდა მთავარმართებელ ციციანოვს, რომელიც ენერგიულად შეუდგა ამის განხორციელებას. რუსეთისათვის ამას ეძლეოდა აქტუალური პოლიტიკური მნიშვნელობა, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს შემოერთების საკითხი დაკავშირებული იყო შავი ზღვის სანაპიროების ხელში ჩაგდებასთან, რის შემდეგ ოსმალეთის გავლენისა და ბატონობის განდევნა ადვილი იყო. ამასთანავე კავკასიის დაპყრობის საქმეში ოდიშ-იმერეთის შემოერთებას დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რადგან ამით შესაძლებელი ხდებოდა რუსეთიდან შავი ზღვით ჯარების გადმოყვანა ამიერკავკასიაში.

¹⁰⁶ Brosset, Hist. de la Géorgie, II, 2 livr, გვ. 275-283.

შავი ზღვის სანაპიროების აგრეთვე უაღრესი ეკონომიური და სავაჭრო მნიშვნელობაც ჰქონდა და რუსეთის კაპიტალი აქედან ეძებდა გასავალს ხმელთაშუა ზღვაზე და საოკეანო ვაჭრობისაკენ.

მაგრამ იმერეთის დაპყრობას ცდილობდა ოსმალეთიც, რომელიც აჭარა-ქობულეთის გადმოლახვის შემდეგ პირდაპირ მიიწევდა ოდიშ-იმერეთის ხელში ჩასაგდებად, ეს კი რუსეთს ამიერ-კავკასიაში განსაცდელს უმზადებდა და ემუქრებოდა მას მდგომარეობის გართულებით. ამიტომ ციციანოვმა დაიწყო სხვადასხვა დიპლომატიური ხერხებით იმერეთ-ოდიშის მეფე-მთავრების გადმოზიდვა. ამისათვის ხელსაყრელი პოლიტიკური პირობებიც იყო შექმნილი იმ ბრძოლისა და ქიშპობის გამო, რომელსაც ადგილი ჰქონდა სოლომონ II-სა და გრიგოლ დადიანს შორის. ამ ბრძოლამ მწვავე ხასიათი მიიღო ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შემდეგ, რადგანაც მეფის რუსეთის პოლიტიკური აგენტები ორივე მხარეს რუსეთის დახმარებას პირდაპირდნენ და მათ ერთმანეთის წინააღმდეგ აქეზებდნენ.

#145#

იმერეთის მეფე სოლომონ II კარგად ხედავდა იმ საფრთხეს, რომელიც მას მოელოდა რუსეთის გაბატონების შემდეგ ქართლ-კახეთში და ახლა იგი ცდილობდა შინაგანი ძალების შემომტკიცებით თავი დაეცვა ციციანოვის შემოტევებისაგან. ხოლო გრიგოლ დადიანს სოლომონი II ამ შემთხვევაში უნდობლად უცქეროდა, ეშინოდა მისი განდგომისა და ახლა იმაზე ფიქრობდა როგორმე გადაეგდო გრიგოლი და ოდიშის მთავრად ისევ დაესვა თავისი ერთგული მანუჩარი. 1802 წელს სოლომონმა გრიგოლი დაამარცხა ლეჩხუმში და დადიანობა უბოძა გრიგოლის მეორე ძმას ტარიელს.

გრიგოლმა დახმარება სთხოვა ქელაიშ ბეგ შერვაშიძეს, რომელმაც ამისთვის მოსთხოვა გრიგოლს ფული და მძევლად უფროსი შვილი ლევანი. გრიგოლი ამაზე დათანხმდა და შერვაშიძე 20 000 კაცით გადმოვიდა ოდიშში და დადგა ახედათს, მაგრამ შერვაშიძემ ვერ გაბედა სოლომონთან შებრძოლება და უკანვე გაბრუნდა¹⁰⁷. სოლომონმა ამით ისარგებლა, შევიდა ოდიშში და დაიპყრო იგი.

¹⁰⁷ Акты кавказской ареологической комиссии, т. I, стр. 578-79, т. II, стр. 340.

ამ გარემოებამ აიძულა გრიგოლი დახმარებისათვის მიემართა რუსეთისათვის. ციციანოვსაც მიეცა ხელსაყრელი შემთხვევა, რომ იგი ჩარეულიყო იმერეთის შინაურ საქმეებში და მან გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით ჯერ დაიწყო მათთან მშვიდობიანი მოლაპარაკება და ორივეს ურჩევდა მორიგებას ერთმანეთში მორიგებას. მაგრამ სოლომონი უარზე იდგა და იგი კატეგორიულად მოითხოვდა დადიანის მორჩილებასა და ლეჩხუმის გადაცემას, გრიგოლ დადიანს ეს არ #146#

სურდა, იგი სთხოვდა ციციანოვს სოლომონისაგან დაცვას და მზად იყო მიეღო რუსეთის მფარველობა და ქვეშევრდომობა. წინააღმდეგ შემთხვევაში დადიანი იმუქრებოდა რომ იგი იძულებული იქნება მიიღოს ოსმალეთის ქვეშევრდომობა. გრიგოლის ეს წინადადება მეტად ხელსაყრელი იყო რუსეთის მთავრობისათვის, რომელიც თფილისიდან ემებდა გასავალს შავი ზღვისაკენ. ამიტომ ციციანოვმა გადაწყვიტა მიეღო დადიანის წინადადება, მაგრამ ამ საკითხს უნდოდა შეთანხმება ოსმალეთთან, რომლის პროტექტორატის ქვეშ ნომინალურად ითვლებოდა ოდიში. ამის შესახებ 1803 წელს ციციანოვმა რუსეთის ელჩს კონსტანტინეპოლში დაავალა გამოერკვია, ოსმალეთის #147#

მთავრობა სამეგრელოს შემოერთებას ხომ არ ჩასთვლიდა 1774 წლის კუჩუკ-კაინარჯის ზავის დარღვევადო (Акты, II, 342). ამავე დროს ციციანოვი აწარმოებდა მოლაპარაკებას გრიგოლ დადიანთან რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის პირობების შესახებ. თუ რა მნიშვნელობა ექნებოდა რუსეთისათვის სამეგრელოს შემოერთებას, ციციანოვი მოახსენებდა იმპერატორს, რომ სამეგრელოს სანაპიროს ნავსადგურები ჩვენ საშუალებას მოგვცემს თავისუფალი მიმოსვლა ვაწარმოთ საქართველოსა და რუსეთს შორის¹⁰⁸. ამ ნავსადგურებში ყველაზე მნიშვნელოვანია ფოთის ნავსადგური, რომელიც მდებარეობს რიონის შესართავზე და ამ ერთი პუნქტის ხელში ჩაგდება უფრო მნიშვნელოვანია ვიდრე მთელი სამეგრელოს შემოერთებაო (Акты, II, 919).

¹⁰⁸ Потто, Утверждение русского владычества на Кавказе, Тифлис, 1901 г., стр. 118.

გრიგოლ დადიანის ამ მოლაპარაკებამ რუსეთის მთავრობასთან შეაფიქრია იმერეთის მეფე სოლომონ II, რადგანაც მან კარგად იცოდა, რომ სამეგრელოს სამთავროს რუსეთთან შეერთების შემდეგ იმერეთის სამეფოც რუსეთის ხელში მოექცეოდა. ამიტომ ახლა სოლომონიც ცდილობდა განსაზღვრულ პირობებში უზრუნველყო თავისი უფლებები იმერეთის სამეფო ტახტზე. ამ მიზნით 1803 წელს მეფე სოლომონ II-მ პეტერბურგში გაგზავნა სოლომონ ლიონიძე, რომელმაც წარუდგინა იმპერატორ ალექსანდრე მეფის შუამდგომლობა იმერეთის სამეფოს რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღების შესახებ იმ პირობით, რომ სამეფო ტახტი მეფესა და მის მემკვიდრეებს უნდა დარჩენოდათ და რუსეთს იმერეთის სამეფო დაეცვა შინაური და გარეშე მტრებისაგან. ცალკე ნოტაში სოლომონ ლიონიძემ მოახსენა იმპერატორს, თუ რა ეკონომიურ-პოლიტიკური მნიშვნელობა ეძლეოდა შავი ზღვის სანაპიროების შეერთებას რუსეთისათვის, სახელდობრ აფხაზეთისა და ოდიშის სამთავროებს, რომელთა კანონიერი პატრონი იმერეთის მეფე არისო. ამიტომ იმერეთის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლისას ეს მხარეები თქვენს მფლობელობაში მოექცევაო.

ჩქარა ციციანოვმა რუსეთის ელჩისაგან მიიღო ოსმალეთის მთავრობის პასუხიც, რომ ოსმალეთის მთავრობას არაფერი საწინააღმდეგო არა აქვს, რომ რუსეთმა სამეგრელო შეიერთოსო (Акты, II, 462). ასეთი ხელსაყრელი პასუხის მიღების შემდეგ ციციანოვი აჩქარებდა გრიგოლ დადიანს, რომ მას ხელი მოეწერა რუსეთის იმპერატორისადმი წარდგენილ პირობებზე. ეს პირობა შედგენილი იყო 21 აგვისტოს 1803 წელს და შესდგებოდა რამოდენიმე მუხლისაგან. ამ დოკუმენტში მოცემულია ერთგულების ფიცი და სხვათა შორის ნათქვამია: „რათა წმინდითა და უზაკველითა გონებითა ამიერიდგან ვიქმნე ერთგული და ტრფიალ მონებით მსახურებისა მისისა უდიდებულესისა ჯელმწიფისა, უფალთ-უფლისა ალექსანდრე პავლე ჯელმწიფის ძისა, – რათა არა უკუ-ვიქცე მონებისაგან მისისა, არამედ უმტკიცესად დავუმტკიცო უქვეშ-შევრდომესითა სიყვარულითა მონებასა მისსა ქვეშე, ვითარცა უშინაგანესად მსახურნი თვისნი, და ვიწადო ყოველთა დღეთა ჩემთა შესამინელი და სასიამოვნო სიტყვით და საქმით თავთა შორის ჩემთა თვით და ყოველთა გარემოთა ჩემთა,

საზღვართა შორის სამთავროთა შინა ჩვენთა და გარეშე საზღვრი-
სა ჩემისა“ და სხვა (Акты, II, 461-462).

1803 წლის 4 დეკემბერს დადიანმა ხელი მოაწერა ამ პირობას, რომლის მიხედვით გრიგოლ დადიანი და მისი მემკვიდრე რჩებოდა სამეგრელოს მთავრად. ყოველ ახალ მთავარს ამტკიცებდა რუსეთის ხელმწიფე და უგზავნიდა მას სამთავროს დროშასა და ხმალს. სამთავროში უნდა მდგარიყო რუსის ჯარი, რომელსაც დადიანი უნდა დაეცვა სოლომონის შემოსევისაგან, ლეჩხუმისა და სვანეთის მადნე-ბის დამუშავებისას რუსის მთავრობა ვალდებული იყო მთავრისათვის მიეცა შემოსავლის ერთი ნაწილი. შავი ზღვის პირას აშენებული ქალაქების შემოსავლიდანაც რუსეთის მთავრობას უნდა მოეცა განსაზღვრული პროცენტი. ფიცის მიღებისა და ხელის მოწერის შემდეგ რუსის მთავრობის წარმომადგენელმა დადიანს მიაართვა ორდენი წმ. ალექსანდრე ნეველისა.

ამან დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მთელ დასავლეთ საქართველოში, სოლომონ II უკვე თავის საქმეს წაგებულად სთვლიდა. მან ახლა მფარველობისათვის მიმართა ოსმალეთის მთავრობას. დადიანთან ხელშეკრულების დადების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ, რომელიც ამ დროს მოლაპარაკებას აწარმოებდა სოლომონ ლიონიძესთან, უკვე ზედმეტად ჩათვალა მიელო სოლომონ II პირობები და მასთან ხელშეკრულება დაედვა.

პეტერბურგში უკვე იცოდნენ სოლომონის ოსმალეთისადმი მიმართვის შესახებ და რუსეთის მთავრობამ ლიონიძე უშედეგოდ გამოსისტუმრა.

ამავე დროს გრიგოლ დადიანის რუსეთის მფარველობაში შესვლამ გავლენა მოახდინა ოდიშისა და ლეჩხუმის გავლენიან წრეებზე, რომლებიც წინათ სოლომონ II-ს ეხმარებოდნენ, ახლა კი გადა-
#149#

ვიდნენ დადიანის მხარეზე. გრიგოლ დადიანს ჩქარა მიემხრო ლეჩხუმის მოურავი ბერი გელოვანი, რომლის დახმარებით გრიგოლმა შესძლო ოდიშის ციხე-სიმაგრეების ხელში ჩაგდება და 1804 წელს მთელი ოდიში მას დაემორჩილა.

სოლომონ ციციანოვის შიშით ვერ ბედავდა დადიანზე გალაშქრებას. მით უმეტეს ციციანოვს პეტერბურგიდან საიდუმლო ბრძა-

ნება მოუვიდა იმერეთის მეფე დაემორჩილებინა ანდა იმერეთი დაეპყრო. ციციანოვი შეეცადა სოლომონს ნებაყოფლობით მიეღო რუსეთის ქვეშევრდომობა, მაგრამ სოლომონი ამისათვის მოითხოვდა გარკვეულ პირობებს და სხვათა შორის თხოულობდა ოდიშის სამთავროსაგან ლეჩხუმის ჩამორთმევას და მისთვის გადაცემას. ამის დაკმაყოფილება ციციანოვს შეუძლებლად მიაჩნდა და მან იმერეთისაკენ რუსის ჯარი დასძრა. სოლომონი იძულებული შეიქმნა 1804 წელს ხელი მოეწერა ციციანოვის მიერ წაყენებულ პირობაზე, რომლის მიხედვით მეფე აღიარებდა რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომობას და იგი უარს აცხადებდა ოდიშის სამთავროზე და აგრეთვე ლეჩხუმის მისაკუთრებაზე.

ამგვარად რუსეთის მთავრობამ ისარგებლა სოლომონ II-სა და გრიგოლ დადიანის ურთერთშორის კირთებით და შინაური ბრძოლებით და მან ასე იოლად შეძლო ოდიშ-იმერეთის თავისი მფარველობისა და პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მოქცევა.

1804 წელს გარდაიცვალა გრიგოლ დადიანი¹⁰⁹. მან ანდერძად დასტოვა, რომ „ჩემი ლევანის მეტი ოდიშისა და ლეჩხუმის მემკვიდრე ნურავინ იქნებაო“ (Акты, II, 490). მაგრამ ეს ლევანი, რომელიც 12 წლისა იყო, მძევლად ჰყავდა ქელაიშ-ბეგ შერვაშიძეს.

ამით ისარგებლეს მემკვიდრეებმა და დაიწყო ოდიშში დინასტიური ბრძოლა. მაშინ ციციანოვმა შერვაშიძეს მოსთხოვა ლევანის დაბრუნება, შერვაშიძე კი ამისათვის ფულს ითხოვდა. ამ დროს აფხაზეთის წინააღმდეგ აპირებდა გალაშქრებას რუსის ჯარი და ამის გამო შერვაშიძე შეშინდა და გაანთავისუფლა ლევანი, რომელიც ხელმწიფის ბრძანებით დაინიშნა ოდიშის მთავრად ლევან V-ს სახელწოდებით (1804-1840 წ.).

#150#

მთავრის მცირეწლოვანობის გამო ხელმწიფის ბრძანებით სამეგრელოს რეგენტად დაინიშნა დედამისი დედოფალი ნინო, რომე-

¹⁰⁹ მისი საფლავი დაცულია ცაგერის (ლეჩხუმში) ეკლესიაში საფლავის ქვაზე აწერია: ქ. საფლავსა ამას შინა მდებარე მთავარი კავალერ ლეიტენანტი დადიანი გრიგოლ, რომელმანცა აღმოვიგე სრულიად ოდიშ-ლეჩხუმი მოწყალეებითა ხელმწიფისა ჩემისა დიდისა როსიის იმპერატორისა ალექსანდრე პავლესძისა, ვინადგან შევევედრე თავი ჩემი საფარველსა მისსა... მეყვანა მხედრობა როსიისა მცველად ჩემდა და სამთავროთა ჩემთა... და სხვა.

ლიც სამთავროს მართავდა ოთხი წევრისაგან შემდგარი საბჭოს და-
ხმარებით (Акты, II, 498-499). საბჭოში შედიოდნენ ნიკოლოზ
დადიანის ძე, „დიდი ნიკოდ“ წოდებული, ჭყონდიდელი ბესარიონი,
სახლთ-უხუცესი გიორგი ჩიქვანი და ლეჩხუმის მოურავი ბერი გე-
ლოვანი.

დედოფალ ნინოსი და ამ ახლად არჩეული საბჭოს საზრუნავი სა-
ქმე პირველყოვლისა იყო სამთავროს საქმეების მოწესრიგება. ამ
მიზნით დედოფალმა იმპერატორ ალექსანდრე I-თან გააგზავნა დეპუტა-
ცია, რომელშიც შედიოდნენ: ნიკო და ბეჟან დადიანის ძეები და დე-
კანოზი იოსელიანი. დეპუტაციას მინდობილი ჰქონდა დაეცვა სამე-
გრელოს მთავრის უფლება ლეჩხუმზე, რომელსაც ედავებოდა იმე-
რეთის მეფე სოლომონი. ეთხოვათ ხელმწიფისათვის, რომ აფხაზეთის
მთავარს ქელაიშ-ბეგს სამეგრელოსათვის დაებრუნებინა ანაკლია.
ურჩებისა და ტყვეთა გამყიდველთა ასალაგმავად სამეგრელოში გამო-
ეგზავნათ რუსის ჯარი; შემოეზიდათ ყირიმიდან სამეგრელოში ფარ-
თალი და სხვა სავაჭრო საქონელი. მადნების საძიებლად და დასა-
მუშაველად გამოეგზავნათ ამ საქმეში დახელოვნებული პირები და
სხვა. დეპუტაციას უნდა გამოეთხოვა აგრეთვე დედოფალ ნინოსა-
თვის ორდენი¹¹⁰. დეპუტაციამ სამეგრელოდან წაიღო ვლაქერნის ღვთის-
მშობლის ხატი და იგი საჩუქრად მიართვა ალექსანდრეს.

იმპერატორმა დეპუტაცია კარგად მიიღო და აღუთქვა რომ შეას-
რულებს სამეგრელოს დედოფლის ყველა სურვილს. ალექსანდრემ
ვლაქერნის ხატი მდიდრულად შეამკო და 1806 წელს დაუბრუნა
მთავრის ოჯახს და თანაც ბრძანა, რომ ოდიშში აემუნებინათ ეკლესია
ვლაქერნის ღვთისმშობლის სახელობაზე იქ, სადაც ამას მოისურვებდა
დედოფალი და ეს ხატიც მასში უნდა დაესვენებინათ. ამასთანავე
ალექსანდრემ სურვილი გამოთქვა, რომ ის ადგილი სადაც ეკლესია
აშენდება, გადაიქცეს სამეგრელოს მთავართა საცხოვრებელ ადგი-
ლადო. შემდეგში კი, როდესაც იქ მცხოვრებნი მომრავლდებიან
იგი ქალაქად იქცეს და მას ლევანის მამის გრიგოლი დადიანის პატივ-
საცემად ეწოდოს გრიგოლიოპოლიო (Акты, ტ. VIII, 310, 439-440).

¹¹⁰ Н. Дубронин, История войны и владычества русских на Кавказе.
т. СПб. 1886 г., стр. 410-411.

პეტერბურგიდან დაბრუნების შემდეგ საბჭო ნიკო დადიანის-ძის მეთაურობით შეუდგა სამთავროს მართვა-გამგეობის საქმეს, მაგრამ #151#

ჩქარა საბჭოსა და დედოფალს შორის ატყდა უთანხმოება. დედოფალს ყავდა თავისი ჯგუფი რომელიც მტრულად იყო განწყობილი საბჭოსა და განსაკუთრებით ნიკო დადიანის ძისადმი. 1808 წ. დიდი ნიკოს ბრძანებით დაიჭირეს დედოფლის ფავორიტი გუგუშვილი და ციხეში ჩასვეს. ამან გამოიწვია დედოფლის გულისწყრომა და პროტესტი, რის შესახებ 1808 წელს გენერალი რიკჰოფი სწერდა გუდოვიჩს, რომ დედოფალი დიდად ნაწყენია ნიკო დადიანის-ძეზე მისი ერთგული აზნაურის გუგუშვილის დაჭერის გამო (Акты, II, 516).

მაგრამ ნინოს ინტრიგებს ჩქარა ბოლო მოეღო, 1811 წელს მთავარი ლევანი უკვე სრულწლოვანი გახდა და ხელმწიფის ბრძანებით იგი აღიარებულ იქნა სამეგრელოს კანონიერ მთავრად. ლევანის მთავარ-ვეზირი და მრჩეველი გახდა ნიკო დადიანის ძე, რომელიც ახლა მთელი თავისი ცოდნითა და ძალ-ღონით ცდილობდა დახმარებოდა ახალგაზრდა მთავარს, რათა მას კეთილად წარემართა სამთავროს საქმეები. როგორც მთავარი ვეზირი, იგი იყო ლევანის მრჩეველი პოლიტიკურ საკითხებში და უწევდა მას ხელმძღვანელობას სამთავროს საშინაო და საგარეო საქმიანობაში. ნიკო დადიანის-ძემ მთავრის სახელმძღვანელოდ შეადგინა „სამთავროს წესდებულება და განკარგვა მფლობელობათა, რომელსაც ეწოდება დასტურ-ლამა“¹¹¹. ამ საყურადღებო წესდებულებაში აღნუსხულია ყველა ის უფლება-მოვალეობანი, რომელთა შესრულება ევალებოდა ახალგაზრდა მთავარს, მაგრამ ლევანი ნაკლებ ინტერესს იჩენდა სამთავროს მართვა-გამგეობის საქმეებში, მას უფრო იზიდავდა ნადირობა და გართობა.

ამ შემთხვევაში ლევანზე მისი განსწავლული ვეზირის არც დარჩება სჭრიდა და არც მუქარა და იგი არხეინად განაგრძობდა უდარდელსა და მხიარულ ცხოვრებას.

ლევან V რუსეთის იმპერატორს ერთგულ სამსახურს უწევდა და რუსეთის მთავრობამაც ლეჩხუმზე დავის საკითხი ლევანის სასარგებლოდ გადაწყვიტა. ამის გამო ლევანი აქტიურ მონაწილეობას

¹¹¹ ნიკო დადიანი, დასტურ-ლამა, ტფილისი, 1897 წ.

იღებდა რუსის ჯარის მიერ ფოთის აღებისათვის ბრძოლაში. 1809 წელს ლევანი შეუერთდა რუსის ჯარს და მათ ოსმალები დაამარცხეს ფოთში და განდევნეს, ამით მოისპო ოსმალეთის ბაზა რიონის შესართავთან.

ასეთივე მონაწილეობას იღებდა ლევანი სოლომონ II-სთან ბრძოლაში. 1810 წ. იმერეთის მეფე სოლომონ II-ს რუსებმა წარუდგინეს კატეგორიული მოთხოვნა, რომ მას მიეღო რუსეთის ქვეშევრდომობა და მორჩილება.

#152#

სოლომონ II უარზე იდგა და მოითხოვდა ლეჩხუმის დაბრუნებას, იმერეთიდან რუსის ჯარის გაყვანას და სხვა. მშვიდობიანი მოლაპარაკებით საქმე ვერ მოგვარდა. მაშინ რუსებმა გამოაქვეყნეს ბრძანება სოლომონის ტახტიდან გადაყენების შესახებ და სოლომონის წინააღმდეგ ახლა დაიძრა რუსის ჯარი, რომელსაც ლევან დადიანიც შეუერთდა 4.500 კაცით. სოლომონმა პირველი შეტაკების დროს შეძლო დაემარცხებინა რუს-მეგრელთა ლაშქარი, მაგრამ როდესაც მოკავშირეებს შეუერთდნენ გურიელისა და იმერეთის ფეოდალების ზურაბ წერეთლისა და წულუკიძის რაზმები მაშინ სოლომონი II დამარცხდა ხანისწყლის ხეობაში და აქედან იგი გაიქცა ჯერ ახალციხეში და შემდეგ კი ტრაპეზუნში, სადაც მეფე გარდაიცვალა 1815 წელს. სოლომონის დამარცხებას მოჰყვა იმერეთის შეერთება რუსეთთან და ამის შემდეგ ლევანს ლეჩხუმის დასაკუთრებაში იმერეთის მხრით საფრთხე არ მოელოდა, მხოლოდ სამურზაყანოს გარშემო ისევ წარმოებდა დავა აფხაზეთთან. 1809 წელს ლევანმა ისარგებლა შერვაშიძეებს შორის დინასტიური შუღლით, შევიდა სამურზაყანოში და ამ მხარის გამგეობა გადასცა თავის სიძეს მანუჩარ შერვაშიძეს, მაგრამ დადიანის მომხრე მანუჩარი ჩქარა მოჰკლა ხუტუნია შერვაშიძემ და ახლა ლევანმა დახმარება სთხოვა რუსეთის მთავრობას და გურიელს. ლევანი ამ რუს-მეგრულ-გურული ჯარით შეებრძოლა შერვაშიძეს ბედიასთან, სადაც დადიანმა გაიმარჯვა და მან სამურზაყანოს გამგებლად თავისი მოხელეები დააყენა. ამის შემდეგ კიდევ უფრო გამწვავდა სამურზაყანოს გარშემო ურთიერთობა დადიანსა და შერვაშიძეებს შორის. განსაკუთრებით თავგამოდებით იბრძოდა მიხეილ შერვაშიძე, რომელიც სამურზაყანოზე თავის პრეტენზიებს აცხადებდა.

ამ გარემოებით ისარგებლა რუსეთის მთავრობამ და 1840 წელს დაიწყო მოლაპარაკება დადიანთან, რომ სამურზაყანო მას რუსეთისათვის დაეთმო. ლევანი იძულებული იყო რუსეთის ეს წინადადება მიეღო, ჩამოართვეს მას სამურზაყანო და ლევანს კომპენსაციის სახით მისცეს 25 ათასი მანეთი. სამურზაყანო რუსებმა აქციეს საბოქაულოდ და აქ დააწესეს რუსული მთავრობა.

ამგვარად ლევანის დროს სამეგრელოს ხელიდან გამოეცალა ისეთი მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორც იყო სამურზაყანო. სამეგრელოს სამთავრო თანდათანობით კარგავდა ტერიტორიალურ მთლიანობას და ავტონომიურ უფლებებს, მაგრამ ლევანი ამაზე ნაკლებად ფიქრობდა და როგორც ზუგდიდის ხატის 1814 წ წარწერიდან სჩანს, იგი თვითკმაყოფილებას გრძნობდა ასეთი გაზვიადებული #153#

და ფიქტიური ტიტულის ტარებით: „განმაახლებელი ხატისა ამის, მთავარი და მპყრობელი ოდიშ-აფხაზთა, სვანთ-ლეჩხუმთა, დიდისა რუსეთისა ლენერალ-მაიორი, განსხვავებული ორდენ-კავალერია, დადიანი მეორე ლეონ და თანამეცხედრე ჩემი დედოფალი მართა ძისა ჩვენისა დავითის აღსაზრდელად და სულისა ჩვენისა საოხად. წელსა ქრისტესით ჩყიდ (= 1814) მაისის ა (1)¹¹².

რუსეთის ერთგული ლევანი ახლა ცდილობდა თავისი სატახტო ქალაქი გამხდარიყო ზუგდიდი და თანახმად ალექსანდრე I-ის სურვილისა იგი შეუდგა ვლადიკავკაზის ღვთისმშობლის ეკლესიის აგებას, რომელიც დაამთავრა 1830 წ.¹¹³

ამის შემდეგ ლევანმა მიმართა რუსეთის მთავრობას და სთხოვა, რომ ზუგდიდი¹¹⁴ ქალაქად ეცნოთ და მისთვის დაერქმიათ გრიგოლიოპოლი. ამ თხოვნაზე ნიკოლოზ I-მა თავისი ხელით წააწერა: „ეს ადგილი მინახავს და ვეჭვობ აქ როდესმე გაშენდეს ქალაქი, რადგან იქაურობა ხავსსა და ჭაობშია, სამეგრელოს მთავარს, რომ ვასიამონოთ, მარტო იმისათვის თუ შეიძლება ამ ადგილს გრიგოლიოპოლი

¹¹² M. Brosset, Voyage archeologique en Transcaucasie, Mingrélie – Odich. KH. 1, СПб, 1849 г., გვ. 25.

¹¹³ იონა მეუნარგია, სამეგრელო დავით დადიანის დროს, ტფილისი, 1939 წ., გვ. 47

¹¹⁴ ბეგი გამსახურდიას სიტყვით „ზუგი“ ძველს მეგრულში ნიშნავდა სიმაგრეს, ზუგდიდი კი დიდ სიმაგრესო.

ვუწოდოთ, მაგრამ ქალაქის სახელი მაშინღა უნდა ვუწოდოთ, როცა მართლა ქალაქი გაშენდება“-ო (Акты, VII, 311, 440).

ლევანის დროს სამეგრელოში არსდება პირველი სასწავლებელი. ეს იყო მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი, რომელიც გაიხსნა 1830 წელს. ამ სასწავლებელში იზრდებოდნენ სასულიერო პირები. ლევანმა მოისურვა ასეთივე სასწავლებელი გახსნილიყო თავად-აზნაურების შვილების აღსაზრდელად.

1830 წელს იგი ამის შესახებ განერალ-ადიუტანტ სტრეკალოვს სწერდა: „მუსრ რა სამეგრელოს სარგებლობა მოჰქონდეს ხელმწიფე იმპერატორისათვის, რომლის მზრუნველობითაც ამიერ-კავკასიის მხარე განათლებას ღებულობს. მე ვთხოვ თქვენს აღმატებულებას, სამეგრელოს ახალ-მოზარდ თავად-აზნაურთათვის დაგვინიშნოთ მასწავლებელი. ეს ჩვენი საყოველთაო სურვილია. ამისათვის მიუჩენ შესაფერს სახლს, მოსამსახურეს, გაუჩენ საჭმელად პურს, ღვინოს, ხორცს და გარდა ამისა, 200 მანეთს ვერცხლის ფულს. სასწავლებელს დავაარსებთ ისეთს ადგილს, სადაც ყველაზე უკეთესი ჰაერია“-ო #154#

(Акты, VII, 398). ლევანმა ამასთანავე არჩილ ბატონიშვილის რჩევით სალიპარტიანოს ცენტრში, სალხინოში სასახლე ააგო. აქ იყო ოდიშის განთქმული ღვინის „ოჯალეშის“ სამშობლო და ლევანიც სალხინოში დროს ატარებდა ქეიფსა და ლხინში, რის გამო ადგილსაც სალხინო უწოდאו (ი. მეუნარგია, გვ. 60).

ლევანის სისუსტიტა და ცუდი მმართველობით სარგებლობდენ ფეოდალები და ამის გამო სამეგრელოში მრავალ უწესოებას ჰქონდა ადგილი. მას სხვათა შორის განუდგა კაცი ჩიჩუა, რომელმაც შეიარაღა სამი ათასი კაცი, გამაგრდა ციხეებში და ებრძოდა ლევანს. ამას დაერთო აგრეთვე მისი ავადმყოფობაც და ლევანმა განიზრახა სამთავრო სიცოცხლეშივე გადაეცა უფროს შვილზე დავითზე, რომელიც უკვე ასრულებდა სამთავროს მოურავთ-მოურავის თანამდებობას (Акты, VII, 399).

სამეგრელოს იმდროინდელ ვითარებას სამთავროს მემკვიდრე დავითი თავის წერილში ასე ახასიათებს: „პარტიები მრავალი გაკეთდა ოდიშში საწინააღმდეგოდ ჩვენდა. საქმობა აღარ არის. მამულს და ადგილს (მამა) ბზესავით იცემება. მამაჩვენს ერთი მიწუტს თავის მდგომარეობაზე ვერ ნახავს ვეღარც სტუმარი, ვეღარც მასპინძელი.

შინაურობა ჩვენი ფრიად აღრეულ მდგომარეობაშია. შემოსავალი დატაცებულ, სამართალი დადუმებულ, წესი და წყობილება აღრეულ, მე ველარ შემძლე მუნ რისამე წარმართებისა და სხვა“ (ი. მეუნარგია, დავით დადიანი, გვ. 9).

ლევანის თხოვნის თანახმად 1840 წელს მოვიდა იმპერატორის ბრძანება დავით დადიანის სამეგრელოს მმართველად დანიშვნაზე. (АКТЫ, IX, 180). 1846 წელს გარდაიცვალა ლევან V და იმპერატორმა ნიკოლოზ I მთავრად დაამტკიცა დავით დადიანი (1840-1853 წ.). დავითი იგი იყო ევროპულად აღზრდილი და განათლებული მთავარი, რომელიც კარგად იცნობდა მაშინდელი რუსეთის სახელმწიფო წყობილებას და პოლიტიკურ ცხოვრებას. დავითმა ისიც კარგად იცოდა, რომ იგი იყო ნომინალური მთავარი, ფაქტიურად სამეგრელოს განაგებდნენ რუსის მოხელეები და სამეგრელოს სამთავროს ჩქარა მოელოდა გაუქმება და რუსეთთან შეერთება. ამის გამო მისი პოლიტიკური მოღვაწეობა და რეფორმები უფრო მიმართული იყო პირადი ქონების შექენაზე, რომ სამთავროს გაუქმების შემდეგ დარჩენილიყო დიდ მემამულე ფეოდალად.

ამასვე ურჩევდნენ მას მისი ნათესავ-მეგობრები: ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ბარონი ნიკოლაი, ვასილ ბებუთოვი და სხვა, რომლებიც არწმუნებდნენ დავითს, რომ სამეგრელოს სამთავრო დიდხანს არ #155#

დარჩებოდა დამოუკიდებელ სამთავროდ, რომ საბოლოოდ ამასა და მის შვილებს მარტო ის დარჩებოდა, რაც ექნებოდა ხელში სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების დროსო (ი. მეუნარგია, დავით დადიანი, გვ. 92). ამიტომ დავითმა მამულისა და სხვა ქონების შექენას მაგრად მოჰკვიდა ხელიო.

ევროპისა და რუსეთის მიზამვით ის ცდილობდა სამეგრელოში შემოედო მმართველობის ახალი სისტემა. სამთავროს კარზე გაბატონებული ფეოდალური ეტიკეტი გარდაექმნა ევროპულ ყაიდაზე. სასახლის კომფორტაბელური მოწყობა და მდიდრული ცხოვრება მოითხოვდა საკმაოდ დიდ სახსრებს, რომლის მისაღებად საჭირო იყო მთელი რიგი რეფორმების ჩატარება.

მართვა-გამგეობის მხრივ დავითმა სამთავრო გაჰყო რამდენიმე ოლქად და თითოეული ოლქის სათავეში დააყენა მდივან-ბეგი, რო-

მელიც განაგებდა სამართლისა და საპოლიციო საქმეებს. გაიჩინა სამდივნო (კანცელარია), შექმნა მოხელეთა შტატი, რომელიც გადაყვანილ იქნა ჯამაგირზე. მან მოსპო თანამდებობის მემკვიდრეობა და მოხელეების არჩევა-დანიშვნა მთავრის სურვილის მიხედვით ხდებოდა.

იგი ამასთანავე ცდილობდა თავისი მეუღლე ეკატერინესთვის შეექმნა ისეთი პირობები, რომ მას სამეგრელოს სამთავროს კარზე თავი ეგრძნო ნამდვილ დედოფლად. ამისათვის საჭირო იყო სასახლის გამშვენიერება და მისი მოწყობა მდიდრულად. ჩქარა სასა-
#156#

ხლესთან გაშენდა მშვენიერი ბაღი. დედოფლის გასართობად ჩნდება ახალგაზრდათა ამაღა, რომელიც ეწეოდა უსაქმურ ცხოვრებას და დროს ატარებდა გართობა-თამაშობაში. ზუგდიდის სასახლეში ხშირად იმართებოდა წვეულება, ბალები და სხვა. სასახლის მთელი ეს ხარჯები ტვირთად აწევებოდა გადარიბებულ სამეგრელოს მშრომელ მოსახლეობას.

დავითის პოლიტიკით უკმაყოფილო იყო ოდიშის მაღალი არისტოკრატია, მითუმეტეს დავითი ამ წოდების ახალგაზრდობას იშვიათად თუ აძლევდა სწავლის ნებართვას, სწავლის მიღების შემდეგ კი მათ იძულებით აბრუნებდა სამეგრელოში¹¹⁵.

დავითი სარგებლობდა რა მთავრის უფლებებით, ახლა ცდილობდა არსებულ ბატონ-ყმურ ურთიერთობაშიც შეეტანა თავისთვის სასარგებლო ცვლილებები, რომ ამით შეეზღუდა მაღალი წოდების საზოგადოებრივ-ეკონომიური უფლებები. ამ მიზნით დავით დადიანმან თავად-აზნაურების ყმური სამსახურიდან გაათავისუფლა დაბალი სამღვდელოება, რომელსაც ვალად ედვა მებატონის კარის ეკლესიაში შეესრულებინა მღვდელთმსახურება. ამასთანავე დაბალი სამღვდელოება ხშირად მებატონის ყანაზედაც მუშაობდა, უნდა ხლებოდა მებატონეს მოგზაურობაში და სხვა.

1841 წლის 26 იანვარს ამ დაბალი სამღვდელოების განთავისუფლების შესახებ დავითმა სამეგრელოს უზენაესი სასამართლოსადმი

¹¹⁵ К. А. Бороздин, Закавказския вомпоминания; Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 г. СПб., 1885 г., გვ. 100.

გასცა ასეთი განკარგულება: „ღირს პატივის-ცემა სახლისადმი უფლისა და მის გამო დაუფასებელი კეთილობა ვალად სდებენ ჩვენ ზედა, რათამცა სამღვდელოებანი, ვითარცა მსახურნი საკურთხევლისანი, იყვნენ ჩემს სამფლობელოს შინა თავისუფალნი მონებისაგან მებატონეთასა. ამისათვის ყოველნი სამღვდელონი მიიღებენ დღეიდან თავისუფლებას შემდგომთა საფუძველთა ზედა“-ო (ჩამოთვლილია განთავისუფლების მუხლები და პირობები, იხ. ი. მეუნარგია, დავით დადიანი, 142-143). ამან, რასაკვირველია, გამოიწვია მაღალ წოდების გულისწყრომა, მაგრამ დავითი ამაზე არ შეჩერებულა, სამთავროს სხვადასხვა ხარჯების დასაფარავად მან შეაწერა 6.000 სააზნაურო და საეკლესიო გლეხებს გადასახადი „საუდიერო“, რომელიც გლეხებს ფულად უნდა გაეღო. დავითის პოლიტიკით უკმაყოფილო იყო აგრეთვე მაღალი სამღვდელოებაც. სამთავროს შემოსავლის გასადიდებლად საჭირო იყო საეკლესიო უწყების შეზღუდვა და ახლა დავითის ყურადღება მიექცოდა საჭყონდიდლოს საეპისკოპოსო კათედრას, რომელიც დიდ მამულებს ფლობდა, მისი ყმების რიცხვი #157#

აღემატებოდა 3000 კომლს. ამ საეპისკოპოსოს შემოსავლის ხელში ჩაგდების მიზნით დავითმა ურჩია ჭყონდიდელს, რომ მას ნატურის ნაცვლად გლეხებისაგან ბეგარა ფულად აეღო და შეაძლია 12.000 მანეთი იმ პირობით, რომ საეკლესიო გლეხები სულ შესულიყვნენ მთავრის უწყებაში. ამან საჭყონდიდლოს გლეხებში გამოიწვია დიდი უკმაყოფილება და დავითმა ვერ მოახერხა ამის განხორციელება. დავითს ის განზრახვაც ჰქონდა, რომ საეკლესიო გლეხები სულ ჩამოერთმია სამღვდელოებისათვის, მაგრამ მან ეს თავის სიცოცხლეში ვერ მოახერხა (ი. მეუნარგია, დავით დადიანი, 92).

რაც შეეხება დაბალ წოდებას, მისი მდგომარეობა დავითის დროს უფრო გაუარესდა. წინათ სამთავროს გლეხები სასახლეების აგებაზე მუშაობდნენ სამთავროს ხარჯზე. დავითმა ახლა ეს ვალდებულება დაარღვია და იძულებით დააკისრა მათ საკუთარი სურსათით შეესრულებინათ ასეთი სამუშაო. სავალდებულო გადასახადების გარდა, როგორც იყო: საური, სახურო, საციხო და სხვა დავითმა გლეხობას შეაწერა ახალი გადასახადი „საუდიერო“, რომელსაც ერთი მეორეზე შეადგენდნენ: ერთი ღორი, 10 - 15 კოკა ღვინო, ერთი ხუთი ქილა ღომი და ერთი ქათამი¹¹⁶.

¹¹⁶ В. Н. Иваненко, Гражданское управление Закавказья, გვ. 488.

მაგრამ გლეხებისაგან მიღებული ამ ნატურალური გადასახადებით არ შეიძლებოდა სამთავროს გაზრდილი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება. სასახლის მდიდრული ცხოვრება მოითხოვდა პირველყოფლისა ფულს, რომლის საშუალებით შეიძლებოდა უცხოეთის საქონლის შეძენა. მით უმეტეს ამ დროს სამეგრელოში შემოჭრილი იყო რუსეთისა და უცხოეთის კაპიტალი და ეს გარემოება უკარნახებდა მთავარს შემოსავლის ახალი წყაროს გაჩენის მიზნით ხელი შეეწყო ვაჭრობისა და წარმოების განვითარებისათვის.

ამ მხრივ დავითი საკმაო ინტერესს იჩენდა. იგი მფარველობას უწევდა ვაჭრებს, დავით ჭედისა აგზავნიდა სტამბოლში, საიდანაც მოჰქონდა საჭირო საქონელი. სამეგრელოდან უცხოეთში გაჰქონდათ აბრეშუმი, სელის ქსოვილი, თაფლი, ტყავი და სხვა. ზუგდიდში, სუჯუნაში, ანაკლიაში, ყულევში და სხვ. იმართებოდა დიდი ბაზრობები. მთავარი ხელს უწყობდა აგრეთვე მეაბრეშუმეობის განვითარებას და მან 1848 წელს ზუგდიდში მოიწვია ფრანგი როზმორდუკი, რომელმაც ზუგდიდში გამართა მეაბრეშუმეობის ქარხანა. აბრეშუმის წარმოება სამთავროს კარგ შემოსავალს აძლევდა. ამის შესახებ მეფის მოადგილე მიხ. ვორონცოვი თავის მოხსენებაში სწერდა #158#

ხელმწიფეს: „სამეგრელოს მთავარმა დავით დადიანმა დიდად ხელი შეუწყო აბრეშუმის მრეწველობას იმით, რომ ერთს პატივცემულ საფრანგეთის ქვეშევრდომს გრაფ როზმორდუკს სამეგრელოს მთავარ დაბაში, ზუგდიდში, მოაწყობინა სამაგალითო ქარხანა, რისთვისაც როზმორდუკმა გამოიწერა რამდენიმე ფრანგი ქალი. ეს ორი წელიწადია ამ მრეწველობას დიდი სარგებლობა მოაქვს“-ო (АКТЫ, X, 886).

ამ ქარხანამ 1851 წ. დაამუშავა 13 ფუთი ძაფი, რომელიც გაიყიდა ლიონში ფუთი 250 მანეთად (მეუნარგია, დავით დადიანი, 152).

დავითმა მოაწყო აგრეთვე არაყის გამოსახდელი ქარხნები ზუგდიდში და სალხინოში. მაგრამ მიუხედავად დავითის ასეთი მცდელობისა, მან მაინც ვერ შეძლო დაქვეითებული სამთავროს კულტურულ-ეკონომიური პირობების გაუმჯობესება. მითუმეტეს, რომ მის ამ მოღვაწეობაში უფრო სჭარბობდა პირადი გამდიდრების ტენდენციები და ამის გამო ყველანი უკმაყოფილონი იყვნენ დავითის პოლიტიკით.

1853 წელს ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ დავით დადიანი გარდაიცვალა და მას დარჩა მცირეწლოვანი მემკვიდრე ნიკოლოზი. ამის გამო მეფის მოადგილემ ვორონცოვმა აღძრა შუამდგომლობა ხელმწიფესთან, რომ ნიკოლოზის დასრულწლოვანებამდის სამეგრელოს მმართველად დაენიშნათ დედოფალი ეკატერინე. ამაზე 1853 წლის 8 ოქტომბერს მოვიდა ხელმწიფის ბრძანება: „რადგან მთავრის მემკვიდრე, უფროსი შვილი მისი, თავ. ნიკოლოზი მცირეწლოვანია განსვენებულის დავით დადიანისა ქვრივი დაინიშნოს მზრუნველად შვილისა და სამეგრელოს მმართველად, სანამ შვილი 20-ს წლისა გახდებოდეს. დამხმარებად და მრჩეველებად მიეცეს განსვენებულის ძმანი თავ. გრიგოლ დადიანი და თავ. კონსტანტინე დადიანი, აგრეთვე ყოვლად სამღვდელი ჭყონდიდელი ზაქარია (Акты, X, 262).

ამასთანავე იმპერატორმა კეთილ-განწყობის ნიშნად ეკატერინე დედოფალს უბოძა წმ. ეკატერინეს კავალერ-ქალის პირველი ხარისხის ორდენი. ამის შემდეგ ეკატერინე შეუდგა სამთავროს საქმეების მოწესრიგებას და თანახმად იმპერატორის ბრძანებისა მისთვის რჩევა და დახმარება უნდა აღმოეჩინათ მისივე მაზლებს გრიგოლ და კონსტანტინე დადიანებს, მაგრამ ამ მმართველ წრეში ჩქარა თავი იჩინა უთანხმოებამ და ამ ნიადაგზე დაიწყო მათ შორის ინტრიგა, რაც თანდათანობით იღებდა მწვავე ხასიათს. გრიგოლ დადიანი უკმაყოფილო იყო ეკატერინეზე მთავრის უფლებების გადაცემით. მას თვითონ სურდა მიეღო მთავრის ხელისუფლება.

#159#

ამიტომ გრიგოლ დადიანი უგულოდ ეკიდებოდა სამთავროს საქმეებს, ცდილობდა რუსეთის მთავრობისათვის ეჩვენებინა ეკატერინეს სისუსტე და შეუფერებლობა, რომ თვითონვე მოქცეულიყო სამთავროს სათავეში. ეკატერინე ამას კარგად გრძნობდა და მას სძულდა გრიგოლი, რომელსაც დედოფალი უნდოდ ეკიდებოდა. ეკატერინე აგრძელებდა და მტკიცედ ატარებდა თავისი მეუღლის დავითის პოლიტიკას სამთავროში. მან იცოდა, რომ სამეგრელოს სამთავროს რუსეთი ჩქარა გააუქმებდა და ამის გამო ეკატერინეს საზრუნავი საქმე იყო შვილებისათვის მიეცა კარგი აღზრდა და მათთვის შეენარჩუნებინა მეტი მამული და ქონება, მას ნაკლებად აინტერესებდა

#160#

სამთავროს საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის საქმეები, რაც ფაქტიურად უკვე რუსეთის მთავრობის ხელში იყო მოქცეული. თავისი უფლებისა და ქონების დაცვის მიზნით ეკატერინემ ამასთანავე დაიახლოვა ჩიქვანები, რომლებმაც ძლიერი გავლენა მოიპოვეს სამთავროს კარზე. ეკატერინე ახლა ცდილობდა, რომ მისი მომხრე ჩიქვანების გრიგოლ დადიანთან დაპირისპირებით გაენადგურებინა მოწინააღმდეგეთა ჯგუფები. ამ ორთან ერთად არსებობდა აგრეთვე მესამე პოლიტიკური დაჯგუფება, რომელსაც მეთაურობდა ელიზბარ დადიანი. ამ ჯგუფში შედიოდნენ: ჩხეიძეები, მიქაძეები, დგებუაძეები და სხვა. ეს ჯგუფი განწყობილი იყო რუსოფილურად და მოითხოვა სამეგრელოს სამთავროს გაუქმებას და რუსეთთან შეერთებას (Бороздин, 99).

ამგვარი პოლიტიკური დაჯგუფებები და ამასთანავე პირად შურიანობაზე და სიძულვილზე აღმოცენებული ინტრიგები იწვევდა სამთავროში შფოთსა და არევ-დარევას. ყველაფერი ეს ხელს უწყობდა რუსეთის მთავრობას, რომ ბოლო მოეღო სამეგრელოს სამთავროს დამოუკიდებელი არსებობისათვის.

ასე დამაბულ პირობებში ეკატერინემ განიზრახა პირველყოფლისა სისრულეში მოეყვანა თავისი მეუღლის დავით დადიანის ანდერძი, რომ სუჯუნთან გადმოეტანათ მარტვილში სასწაულ-მოქმედი ხატი, რომელსაც შეემლო საკმაოდ დიდი შემოსავალი მიეცა დედოფლის სასახლისათვის. ეკატერინემ ამაზე დაითანხმა ჭყონდიდელი თეოფანე, მაგრამ როდესაც დედოფლის ეს განზრახვა ხალხს გამოუცხადეს, სუჯუნის საკათედრო ეკლესიის მრევლმა ამაზე უარი განაცხადა, რადგანაც ხატის გადატანის შემდეგ სუჯუნი კარგავდა მნიშვნელობას, როგორც საჭყონდიდლოს რელიგიური ცენტრი და ამასთანავე სამღვდელოებასაც შეუმცირებოდა ის დიდი შემოსავალი, რომელსაც შემოწირულობის სახით ეს ეკლესია იღებდა. სუჯუნის სამღვდელოებამ და თავად-აზნაურობამ ამაზე გამართეს ფარული ბრძოლა, დედოფლის წინააღმდეგ. მათ შემლეს დაერაზმათ სუჯუნის ეკლესიის მრევლი და როდესაც ხატის წასაღებად გამოცხადდნენ დედოფლის კაცები, ხალხი აჯანყდა და მათ გაუწიეს შეიარაღებული წინააღმდეგობა: „ატყდა აჯანყება, შეიქმნა ზარის რეკა

და ბუკის ცემა დაუცხრომელი ხალხისაგან; არ იყო დაწყნარება, ისე მოასქდა უმრავლესი ხალხი; ერთხმად შეთქვეს პირი: ან გაწყვეტა და ამ ჩვენი ჩვეულების მოშლა არ იქნესო“¹¹⁷.

#161#

მაშინ ეკატერინემ სუჯუნაში გაგზავნა შეიარაღებული ძალა სახლთ-უხუცესის კონსტანტინე დადიანის მეთაურობით, რომელსაც დავალებული ჰქონდა ჩაექრო ამბოხება და ხატი გადაეტანა მარტვილში. მაგრამ კონსტანტინეს გამოჩენამ ხალხი კიდევ უფრო ააღელვა და ახლა სუჯუნის მრევლი გადავიდა აშკარა ბრძოლაზე. კონსტანტინეს მხლებლებს სცემეს და იარაღი აჰყარეს (АКТЫ, XI, 38-39). ამგვარად ეკატერინემ თავის საწადელს ვერ მიაღწია და ამ შემთხვევაში იგი სასტიკად დამარცხდა. სუჯუნის ამ ინციდენტში ჩაერია მეფისნაცვალი მურავიოვი, რომელმაც სუჯუნის საქმის შესახებ გამართა მიმოწერა ეკატერინესთან და ურჩევდა მას ხელი აეღო თავის განზრახვაზე და საქმის გამოსარკვევად სუჯუნში გაეგზავნა კომისია.

გრიგოლ დადიანისა და თეოფანე ეპისკოპოსის შემადგენლობით დედოფალმა გაგზავნა კომისია, რომელმაც ამ საქმის მთავარ დამნაშავედ სცნო დეკანოზი ნიკოლოზ ხოშტარია და იგი სხვა ბრალდებულებთან ერთად გადაასახლეს სუჯუნიდან. სუჯუნის საქმეში დამარცხებამ შეარყია დედოფლის ავტორიტეტი და გავლენა ხალხში და ამან ფრთები შეასხა დედოფლის მოწინააღმდეგე ჯგუფებს.

შინაური მდგომარეობას შერყევას ჩქარა მოჰყვა საგარეო საქმეების გართულება. ამ დროს სწარმოებდა ომი, რომელიც დაიწყო 1853 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. ოსმალეთის მოკავშირეები იყვნენ ინგლისი და საფრანგეთი და რუსეთს უხდებოდა მათთან ბრძოლა შავი ზღვის სანაპიროების ხელში ჩასაგდებად. ამ ომის ერთ-ერთ ასპარეზად იქცა აფხაზეთი და სამეგრელო.

1854 წელს ოსმალებმა აიღეს ყულევი და დაიწყეს შეტევა სამეგრელოზე. ოსმალეთის ჯარის მოახლოების გამო ეკატერინე იძულებული იყო დაეტოვებინა ზუგდიდი და იგი თავისი შვილებით

¹¹⁷ მ. კოლხიდელი, გლეხების აჯანყება სამეგრელოში, ტფილისი, 1926 წ. გვ. 16. იხ. ხოშტარიას მოგონება.

გადავიდა გორდში. 1855 წლის 25 ოქტომბერს ოსმალეთის ჯარი ომერ-ფაშას მეთაურობით მოადგა მდ. ენგურს და გადალახა ეს მდინარე. სოფ. კოკთან მოხდა პირველი შეტაკება რუსის ჯართან.

დიდი ბრძოლის შემდეგ დაიწყო რუსის ჯარის უკანდახევა, რასაც მოჰყვა ოსმალების გადასვლა შეტევაზე და ომერ-ფაშამ ჩქარა ზუგდიდში აიღო. რუსის ჯარი განაგრძობდა უკან დახევას ხონისაკენ და დედოფალი ახლა გადავიდა ლეჩხუმში და აქ თავი შეაფარა მურის ციხეს. ოსმალების გამარჯვებამ და სამეგრელოში ოსმალების შემოსვლამ გამოიწვია ხალხში დიდი შიში და პანიკა. მოსახლეობა გარბოდა სოფლებიდან და ტყეში იხიზნებოდა.

#162#

ომერ ფაშამ გამართა დიპლომატიური მოლაპარაკება ეკატერინესთან, ურჩევდა მას თავისი მემკვიდრით გადმოსულიყო ზუგდიდში, გაეწყვიტა რუსეთთან კავშირი, მინდობოდა ოსმალეთსა და იგი პირდებოდა სამეგრელოს დამოუკიდებლობის დაცვასა და ხელშეუხებლობას. აი, ერთი მისი წერილთაგანი:

ზუგდიდი, 30-121855 წლ.

თქვენო უგანათლებულესობავ!

„შემოველ რა იმ ქვეყანაში, რომელსაც თქვენი შვილის სახელით თქვენი უგანათლებულესობა ჰმართავს, ჩემს მოვალეობად ვრაცხ გაუწყობთ ზრახვანი ჩემის უავგუსტოესის სულთანისა და დიდთა მის მოკავშირე სახელმწიფოთა.

„დღევანდელი ომი, როგორც ეს თქვენმა უგანათლებულესობამ უწყის, დაწყებულია იმ სამართლიანი განზრახვით, რომ წინააღმდეგობა გაუწიოთ და ბოლო მოუღოთ დაპყრობით წადიერებას რუსეთის იმპერატორისას.

„აი, სწორედ ამ მიზნით გახლავართ აქ; თან მყავს იმდენი ჯარი, რომელიც ღვთის შემწეობითა და იმის წყალობით, რომ სამართლიანი საქმისთვის ვიბრძვით, სრულიად საკმაო იქნება განვდევნოთ მტერი ამ ქვეყნიდან, სადაც თქვენი უგანათლებულესობა მეფობს; მაგრამ შემოვედი რა სამეგრელოში, მე ჩემი უავგუსტოესი ხელმწიფისა და მისი მოკავშირე დიდი სახელმწიფოების სახელით მონდობილი მაქვს დავუმტკიცო თქვენს უგანათლებულესობას, რომ მათ სრულებით არ სურთ შეეხონ სამეგრელოს მართვა-გამგეობას ან რაიმე უფლება მოიპოვონ ამ ქვეყანაზე.

„მათი ერთადერთი სურვილია, რომ სამეგრელო და მისი მეზო-

ბელი ქვეყნები იყვნენ დამოუკიდებელი რუსეთისა და აგრეთვე სხვა სახელმწიფოებისგან და რომ საკუთარი მთავრობანი თავისუფლად მართავდნენ მათ...

„როდესაც ჩემმა ჯარმა, სამეგრელოში შემოვიდა რა, დაინახა, რომ აქაურ მკვიდრთა ერთ ნაწილს ხელში იარაღი აუღია, სხვები გაქცეულან და თავი მიუწებებიათ თავიანთ სახლკარისა და ქონებისათვის, რაც საერთაშორისო უფლების თანახმად სამხედრო ნადავლად უნდა ჩაითვალოს. სამწუხაროდ დავინახე, რომ ჯარს სხვა მეზობელი ქვეყნის მკვიდრნი მოჰყვნენ და ადგილობრივ მკვიდრთ რბევა დაუწყეს და აგრძობინეს ომიანობის მთელი საშინელებანი...

„რომ ტანჯვა შემემცირებინა ამ საწყალი ხალხისათვის, მე ვიბმარე მთელი ღონისძიება, რათა ეს უცხოელი თავთავიანთს ქვეყანა-#163#

ნაში გამეგზავნა, ხოლო ჩემი ჯარისკაცები სასტიკად დავსაჯე და ამით დავაკავე მკვიდრთა რბევა-აწიოკებისაგან. მცხოვრებთა ერთი ნაწილი უკვე დამშვიდებული დაუბრუნდა თავის სახლთ-კერას. მაგრამ ამ კაცთ მოყვარული საქმის დასასრულებლად, მე ვიწვევ თქვენს უგანათლებულესობას, დაბრუნდეს თავის სასახლეში, განაგრძოს თავისი ქვეყნის მართვა-გამგეობა და ამგვართ დაამშვიდოს ქვეშევრდომნი და ჩააგონოს მათ, თუ რა სწადია ჩემს ხელმწიფეს, განუმარტოს ისიც, თუ რა აზრით არის აქ მოსული ჯარი, სახელდობრ, აუხსნას ის, რომ ჯარი აქ რუსებს უნდა ებრძოლოს და აღადგინოს სრული დამოუკიდებლობა სამეგრელოსი თავისი ძველებური მართვა-გამგეობით...“

თქვენის უგანათლებულესობის დაბრუნების მოლოდინში მე თქვენს მაგივრად სამეგრელოს მმართველად ვაცხადებ ბატონიშვილ ნიკოს, რომელიც თქვენმა უგანათლებულესობამ ზუგდიდში გამოგზავნეთ, მაგრამ თქვენის შვილის და ქვეშევრდომთა ინტერესებისათვის მე თქვენ გიხმობთ ჩამობრძანდეთ ზუგდიდში როგორც ეს შესაძლებელი იქნება და თვით ჩაიბართ სამეგრელოს მართვა-გამგეობა.

დავრჩები თქვენის უგანათლებულესობის უაღრესი პატივის მცემელი ოსმალეთის ჯარის მთავარსარდალი ომერი" (Бороздин, 34-36; კოლხიდელი 19-20).

ეკატერინემ ეს წერილი მიიღო, მაგრამ რუსის მოხელეების რჩევით იგი მტკიცედ იდგა რუსეთის ერთგულებაზე ერთგულებაზე და პასუხსაც არ აძლევდა ომერ ფაშას. ჩქარა მურავიოვმა ყარსის ციხე აიღო და ამას

მოჰყვა ოსმალების ჯარის უკან დახევა. ომერ ფაშას განკარგულებით ოსმალებმა გადაწვეს ზუგდიდის სასახლე და ბაღი. ოსმალების ჯარმა აიკლო სოფლები და დაბები და იგი დროებით გამაგრდა ქვალონსა, ყულევსა და ნაბადას შორის. მაგრამ ოსმალები აქაც დამარცხდნენ და 1856 წლის 19 მარტს პარიზის ტრაქტატის თანახმად ოსმალებმა დაცალეს ოდიშისა და აფხაზეთის ტერიტორია. (Porto, 489).

ოსმალების შემოსევის შემდეგ სამეგრელოს მოსახლეობა მოექცა უფრო მძიმე პოლიტიკურ-ეკონომიურ პირობებში. სოფლის მეურნეობა დაეცა, აოხრებული სოფლები და ქალაქები მოითხოვდა აღდგენას და განახლებას. ზუგდიდში დაიწვა სასახლე, გაიმარცვა სავაჭროები, განადგურდა ახლადფეხადგმული წარმოებანი და სხვათა შორის როზმორდუკის საქსოვი ქარხანაც დაიწვა.

ომისაგან დაზარალებული სამთავროს მოსახლეობა ახლა მოითხოვდა დიდ მზრუნველობასა და ეკონომიურად ხელის შეწყობას, ამას-
#164#

თანავე საჭირო იყო აფორიაქებული მოსახლეობის დამშვიდება, წესრიგისა და სამართლის დამყარება.

მაგრამ ასეთ მზრუნველობას ვერ იჩენდა სამთავროს ხელისუფლება, რომელიც გართული იყო შინაური კინკლაობითა და ინტრიგებით. 1856 წელს ეკატერინე დედოფალი გაიწვიეს რუსეთში ალექსანდრე II-ის გვირგვინის კურთხევის ცერემონიაზე, რომელიც დანიშნული იყო ამავე წლის 26 აგვისტოს. ეკატერინეც შეუდგა სამზადისს რუსეთში გასამგზავრებლად და მან თავისი აოხრებული სამთავრო განსაკუთრებული ინსტრუქციით გადააბარა გრიგოლ დადიანს, ხოლო სამთავროს სახლთ-უხუცესობა დავით ჩიქოვანს, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა სამთავროს მამულის მეთვალყურეობა და აგრეთვე სალხინოს სასახლის შეკეთება. ეკატერინემ ამ შემთხვევაშიც ვერ გამოიჩინა პოლიტიკური გამჭრიახობა და მან სამთავროს საქმეები მიანდო ორ ერთმანეთის მოწინააღმდეგე პირს, რამაც უფრო ხელი შეუწყო სამთავროს საქმეების არევ-დარევას.

დედოფლის პეტერბურგში წასვლის შემდეგ მებატონეები უფრო გათამამდნენ და ომიანობისაგან დაზარალებულმა მებატონეებმა ხელი მიჰყვეს გლეხების უსაზღვრო ექსპლუატაციას. ამ მიზნით მებატო-

ნებმა დაიწყეს ისედაც გადატაკებული გლეხობის სხვადასხვა გადასახადებით დაბეგვრა, ხოლო ურჩობისათვის გლეხებს სასტიკად უსწორდებოდნენ. ამ პერიოდში ბატონყმურმა ურთიერთობამ სამეგრელოში მიიღო მეტად მახინჯი სახე, რაც გლეხობაში იწვევდა დიდ უკმაყოფილებას.

გაბატონებულ წოდებას, რომელსაც ეკუთვნოდნენ თავადები, აზნაურები და მაღალი სამღვდელოება, ყმურ სამსახურს უწევდა გლეხობა. ამ მხრივ გლეხები იყვნენ: მოჯალაბე ან დელმახორი, მებეგრე და აზატი. მათში ყველაზე დაბალი, დამცირებული და უფლებო იყო მოჯალაბე, რომელიც შეადგენდა მებატონის სრულ საკუთრებას. მებატონეს შეეძლო მისი გაყიდვა, მზითებში გაყოლება და სხვა. მოჯალაბეს ევალეობდა ღომის ცეხვა, რაც სამეგრელოში ითვლებოდა ყველაზე დამამცირებელ სამუშაოდ¹¹⁸.

გლეხების მეორე კატეგორიას შეადგენდა მებეგრე, რომელიც უფლებრივად მოჯალაბეზე მაღლა იდგა და მას საბატონო ბეგარის გადახდა ევალეობდა, ბეგარაც ორგვარი იყო: თავ-ბეგარა და დამატე-
#165#

ბითი ბეგარა. თავ-ბეგარა შეიცავდა“ ერთ ღორს 4-5 მანეთიანს, 1-10 კოკა ღვინოს, 15 ქილა ღომს და ერთ ქათამს. თითოეულ მებეგრე კომლს ეს გადასახადი ყოველწლიურად უნდა მიერთმია თავისი ბატონისათვის. ამას გარდა დამატებით გადასახადში მას უნდა ეძლია მებატონისათვის:

1. საური – საეროზო გადასახადი იყო და ეკუთვნოდა თვით სამეგრელოს მთავარს. ამ გადასახადს ყოველწლიურად იხდიდნენ გლეხები კომლზე ათ შაურს;

2. საუდიერო – იხდიდნენ ყოველწლიურად: თითო ორ მანეთიან ღორს, 10-დან 5 კოკამდე ღვინოს, 1-5 ქილა ღომს და ერთ ქათამს.

3. ოჩამური – ანუ ოქკომური – ბატონის ცოლ-შვილისათვის გლეხს წელიწადში ერთხელ ან ორჯერ უნდა ექმია კარგი სადილი.

¹¹⁸ P. Эристов, О крестьянском сословии в Мингрелии, журн. Кавказская старина, год 1. #4-6, 1883г., стр. 148-153; კ. ბოროზდინი, ბატონყმობა სამეგრელოში, თ. სახოკიას თარგმანი, ტფილისი, 1927 წ. გვ. 40-50.

4. ცხენის ჭმევა – გამოკვება ბატონის ერთი ცხენისა და მეჯინიბესი ერთ ზამთრის თვეში.
5. საბოჭი ქათამი – ხსნილში ბატონი მოითხოვდა თუ არა ქათამს თითოეულ კომლს თითო ქათამი უნდა მიერთმია.
6. საყველიერო – 30 კბილი (კიპუალი) ყველი, 30 – 40 კვერცხი და თევზი.
7. ოდიდპიჩური (სადიდმარხვო) – უნდა მიერთმიათ ბატონისათვის სამარხო საჭმელი.
8. სააღდგომო – კვერცხები და ქათამი.
9. ობატკური – საბატკნო იხდიდნენ ერთ ან ორ თიკანს.
10. ძღვენი – მოჰქონდათ საშობაოდ და სააღდგომოდ: ბატკანი, თიკანი ან ყვერული, ტიკჭორა ღვინო და კვერცხები.
11. სამასპინძლო – ბატონისა და მისი ოჯახის გამასპინძლება წელიწადში ერთხელ.
12. საპურე პური ანუ სამახებო – ორი დედო პური, ერთი ტიკჭორა ღვინო, ერთი ქათამი ან ორი სულგუნი.
13. სახურო – ხუროებისათვის ბატონის სახლის აშენების დროს იხდიდნენ.
14. საკურძულო¹¹⁹ – ბაზიერ-მეძებართა შესანახად იხდიდნენ: სამ კოთხო ღომს, თითო კოკა ღვინოსა და თითო ციკანს წელიწადში. #166#
15. სამეჯინიბო – სამეგრელოს მთავრის მეჯინიბეთა შესანახავად.
16. საუნადო – მებატონის ყანაში სავალდებულო სამუშაო, ხოლო ამ სამუშაოზე ვინც არ გამოვიდოდა იგი დღეში ათი შაურიდან ოთხ აბაზამდე იხდიდა.
17. საქორწილო – ჯვარისწერის გადასახადი იყო კომლზე ერთი ძროხა.
18. სამარხი – როცა ვინმე მოკვდებოდა ბატონის ოჯახის წევრ-

¹¹⁹ დადიანს დღევანდელ სოფ. კურზუს მიდამოში ჰყოლია „მეჯოლორეები“ (მეძალეები), რომლებსაც ევალეობდათ მონადირე ძაღლების გაწრთვნა და შენახვა. ასეთი ყოფილან: გაბისონია, ფონია და ესართია. ამის გამო მათ უწოდებდენ „კურზუალ“-ს (ძაღლის მწყემსი) და სოფელსაც დარქმევია კურზუ. ეს სოფელი ტეხურის ხეობის სათავეშია და ეკუთვნის მთიან სამეგრელოს. აქ დაცულია გიორგი დადიანის სასახლე „დოხორე“.

თაგანი გლეხები იხდიდნენ 1 - 5 მანეთს.

19. საჩექმე – ქალის გათხოვებისას გლეხი იხდიდა 10 მანეთამდის.

20. საქვრივო – როცა გლეხის ქვრივი სხვა მებატონის კაცს მისთხოვდებოდა, მებატონე ერთ ხარს ახდევინებდა.

21. საციხო – ციხეების შესანახად 1 კოკა ღვინ, 1 ქილა ღომი ან ხორბალი და 1 ქათამი.

22. სამოურაო – მოურავის შესანახი გადასახადი იყო.

23. ნედლი აბრეშუმის – აბრეშუმის ახალ მოსავალზე ყოველი კომლი იხდიდა 1-4 ლანდს (მაფს).

გარდა ამისა, ახდევინებდნენ: ცვილს, თაფლს, კანაფს, სელს, ბრინჯს, ხილსა და სხვა.

ამ საბეგრე გადასახადებთან ერთად ყმა გლეხს ემართა აგრეთვე ბატონის სამსახურიც და ყოველი მებეგრე კომლი მოვალე იყო ბატონისათვის მიეცა მუდმივი მოსამსახურე – ფარეში ანუ შინაყმა, რომელიც ბატონის ოჯახში ყველაფერს აკეთებდა, გარდა ღომის ცეხვისა. ფარეშები ბატონის მამულში მუშაობდნენ: ხნავდნენ, მკიდნენ, ღობავდნენ, შეშას ეზიდებოდნენ, სუფრაზე ემსახურებოდნენ და სხვა.

მებეგრე გლეხი ვალდებული იყო მებატონისათვის მიეცა მსახური ქალი – მოახლე, რომელიც სამუდამოდ ბატონის ოჯახში რჩებოდა მოსამსახურედ. გლეხს ემართა აგრეთვე ნადობა – ბატონის ყანაში მუშაობა, ყანის თოხნა და ჭირნახულის აღება. ვინც ამ სამუშაოზე არ გამოცხადდებოდა, იგი იხდიდა საუნადო ბეგარას. ტვირთობა – გლეხს ევალეობოდა ბატონის ბარგის გადაზიდვა, როდესაც იგი სადმე მიდიოდა და სხვა.

გლეხების მესამე კატეგორიას შეადგენდნენ აზატები, რომლებიც პირადი ყმური სამსახურისაგან თავისუფალი იყვნენ, მხოლოდ გარკვეული რაოდენობის გადასახადს აძლევდნენ მებატონეს. აზატს #167#

ორ წელიწადში ერთხელ უნდა მიერთმია ბატონისათვის ერთი ძროხა, ერთი ან ორი ქილა ღომი და ორი კოკა ღვინო. აზატი ბატონს ახლდა მგზავრობაში, ინახავდა და უვლიდა მის ცხენს. აზატები უმასპინძლებოდნენ ბატონსა და მისს ოჯახობას წელიწადში ერთხელ და სხვა.

ამდენი ბეგარა-მოვალეობებით დატვირთული სამეგრელოს გლე-
ხოზა გმინავდა ბატონ-ყმური მძიმე უღლის ქვეშ და მცირეოდენი ურ-
ჩობისათვის დამნაშავე ყმას მებატონე სასტიკად უსწორდებოდა. ფიზი-
კური დასჯისათვის გამოყენებული იყო ყოველგვარი საშუალებანი:
ხუნდზე დასმა¹²⁰, ხაჯალურით (ჯაჭვი) დაბმა, დილეგში (ორ-
მოში) ჩაგდება, თვალების დაწვა შანთით, გაწკეპვლა¹²¹ და სხვა.

სამეგრელოს 1860 წლის კამერალური აღწერის ნუსხის მიხედვით
სამეგრელოში ყოფილა 25. 479 კომლი, მათ შორის:

1. მაღალი უხარკო წოდება,
თავადები 303 კომლი.
აზნაურები 2073 კომლი.
სასულიერო წოდება 469 კომლი.
სულ 2855 კომლი.

2. დაბალი, მოხარკე წოდება.
აზატი 575 კომლი.
მსახური 3 989 კომლი.
გლეხი 17 060 კომლი.
მოჯალაბე 990 კომლი.
სულ 22 614¹²².

#168#

ამ ნუსხიდან აშკარად ჩანს, რომ მაღალი წოდება დაბალ წო-
დებასთან ისეთივე დამოკიდებულებაშია როგორც 1 : 8, ე. ი.
8 მშრომელს კისერზე აწვა მებატონე, რომელიც მისი ოფ-
ლით სცხოვრობდა.

¹²⁰ ხუნდი მთლიან ხისაგან იყო გაკეთებული, ზომა და ფორმა მას განსხვავებუ-
ლი ჰქონდა. მაგრამ ჩვეულებრივ ხუნდის სიგრძე 1-2 მეტრამდის აღწევს. ხუნდში
ამოჭრილი იყო ფეხის ჩასადგმელი, რომელშიაც დამნაშავეს ფეხი უნდა ჩაედგა და
შემდეგ მას ხის სოლით მაგრა ჩაკეტავდნენ ისე, რომ ტუსადს სხვის დაუხმარებლად
ფეხის ამოღება არ შეეძლო. ამგვარი ხის ხუნდები ჩვენში დაცულია მესტიისა და
ქუთაისის მუზეუმში.

¹²¹ ყმებს ამათრახებდნენ წკნელით. გადაწყვეტილი იყო 60 მათრახი და თუ მე-
მათრახე წყალობდა დამნაშავეს, იგი მოიტანდა ნედლ წკნელებს, თუ არა და ხმე-
ლებს. თითო წკნელს სამჯერ არტყამდნენ ტიტველ ტანზე. თუ პირველი დარ-
ტყმისას წკნელი გატყდებოდა, მას მერმე არ დაარტყამდნენ, იგი ითვლებოდა
სამჯერ დარტყმულად. ნედლი წკნელი ადვილად ტყდებოდა და სამოცის ნაცვლად
დამნაშავეს ნაკლები მათრახი მოხვდებოდა.

¹²² К. Бороздин, Креп. Состояние в Мингрелии, 49-50.

ყმების ყიდვა-გაყიდვა, საქონელზე გაცვლა და სხვა ჩვეულებრივ მოვლენად იყო გადაქცეული. ყველაფერს ამას მოთმინებით იტანდა სამეგრელოს გადატაკებული და დაბეჩავებული გლეხობა ჩვენში რუსეთის ბატონობის დამყარებამდე. ამ დროიდან სამეგრელოს პოლიტიკურ-ეკონომიური პირობები არსებითად იცვლება, რასაც მოჰყვება არსებული ბატონ-ყმური ურთიერთობის შერყევა. ამას ხელს უწყობდა პირველყოვლისა რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის კაპიტალის შემოჭრა სამეგრელოში შავი ზღვის სანაპიროდან. სამეგრელოში თანდათანობით ვითარდება ვაჭრობა და წარმოება. დავით დადიანის დროს ზუგდიდში არსდება აბრეშუმისა და არყის გამოსახდელი ქარხნები, სადაც უცხოელებთან ერთად მუშაობენ მეგრელებიც. ვაჭრობის განვითარებასთან ნატურალური მეურნეობა გადადის ფულად მეურნეობაზე და ეს გარემოება იწვევდა არსებულ სოციალურ ჯგუფებში ქონებრივ დიფერენციაციას. სამრეწველო საქონელთან ერთად უცხოეთიდან სამეგრელოში შემოდიოდა ახალი იდეები, კულტურა და განათლება. ყველაფერი ეს ხელს უწყობდა სამეგრელოს გლეხობის მოწინავე ჯგუფების გათვითცნობიერებას. ამის შესახებ გენერალი კოლუბიაკინი სწერდა მეფისნაცვალს თავის მოხსენებაში სამეგრელოში გლეხების ამბოხების გამო: „არ არის საეჭვო, რომ მართველობის ნაკლსა და შინაურ ბოროტ შთაგონებას ზედ დაემატა დასავლეთელების იდეების გავლენა... შემოტანილს-მეტყვიან – ვის მიერ, რა გზით. ვუპასუხებ. წარსული ომით, მოვაჭრე უცხოელების აქ ყოფნით, კონტრაბანდისტების მიერ და ბოლოს, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, ზღვიდან ქარით“-ო (Акты, XII, 172-173).

მითუმეტეს სამეგრელოს გლეხობა კარგად ხედავდა, რომ იმერეთში რუსეთის ბატონობის დამყარების შემდეგ ბატონ-ყმური ურთიერთობა საგრძნობლად შეიცვალა და გლეხებიც უფრო ასატან პირობებში ცხოვრობდნენ, ვიდრე სამეგრელოში. ეს გარემოება ამხნევებდა მებატონეებისაგან დაჩაგრულ სამეგრელოს გლეხობას და იგი მზად იყო ამბოხებისათვის, მხოლოდ უცდიდა ხელსაყრელ პირობებს. ეს დროც ჩქარა მოახლოვდა, ეკატერინეს მოსკოვში წასვლის შემდეგ დავით ჩიქოვანი შეუდგა სალხინოს სასახლის შეკეთებას. ამისათვის მორეკეს გლეხები, რომლებსაც უნდა მოეზიდათ საშენი მასალა. გლეხები თავიანთი ხარჯით შეუდგნენ მუშაობას, მხოლოდ სთხოვეს

#169#

ჩიქოვანს ნებართვა, რომ სამთავროს წისქვილში უმინდოდ დაეფქვათ გამოსაკვები ჭირნახული. სახლთუხუცესმა ჩიქოვანმა გლეხებს ამაზე უარი უთხრა და ამან გამოიწვია გლეხობის საშინელი გულისწყრომა და პროტესტი. გლეხებმა აირჩიეს დეპუტაცია და გაგზავნეს ზუგდიდში ეკატერინეს მოადგილე გრიგოლ დადიანთან და სთხოვეს ბაჟისაგან გათავისუფლება, მაგრამ გრიგოლისაგან გარკვეული პასუხი ვერ მიიღეს. მაშინ გლეხები გაიფიცნენ და წაჩხურის ეკლესიის გალავანში ერთმანეთს შეჰფიცეს მებატონეების წინააღმდეგ ებრძოლათ სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე. სახლთუხუცესის მოხელეებს გლეხებმა სცემეს და ჩიქოვანი ახლა გაიქცა გრიგოლ დადიანთან და სთხოვა მას შეიარაღებული ძალით დახმარება. გრიგოლმა ამაზე უარი განაცხადა, რადგანაც დედოფლის მიერ მოცემულ ინსტრუქციაში ამის შესახებ არაფერი სწერიაო.

გლეხების აჯანყება თანდათან ფართო ხასიათს იღებდა. ამ მოძრაობას ჩქარა სათავეში ჩაუდგა არალეგალური წრე „სხუნუ“, რომელიც შესდგებოდა სამი წევრისაგან. მუამბოხე გლეხები დაბანაკდნენ სალხინოსა და კიწიას საზღვარზე, სადაც აღმართეს წითელი დროშა „შილა“ და მეთაურად აირჩიეს მეჭურჭლე გლეხი უტუ თოდუა, რომელსაც უწოდებდნენ „მართალ“ თოდუას. მუამბოხე გლეხობას ახლა მთელი სალიპარტიანო გვერდში ამოუდგა. სალხინოდან 4.000 კაცისაგან შემდგარი მუამბოხეთა ლაშქარი „ურდუმი“ უტუ თოდუას მეთაურობით გადავიდა წალენჯიხაში, სადაც საერთო ხელმძღვანელად და სარდლად არჩეულ იქნა მჭედელი უტუ მიქავა. ამის შემდეგ მუამბოხეთა რიცხვი უფრო სწრაფად გაიზარდა და მიაღწია 10.000 კაცამდე. უტუ მიქავა იყო მხნე და გამბედავი პიროვნება და ხალხში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. იგი ამასთანავე იყო მებატონეების შეურიგებელი მტერი. უტუ მიქავას შემუშავებული ჰქონდა სახელმძღვანელო გეგმაც:

1. ყველა იმ გლეხს, რომელნიც ეწინააღმდეგებოდნენ მუამბოხეებსა და არ შეუერთდებოდნენ მათ ფიცით, აპარტახებდნენ ქონებრივად და სჯიდნენ ფიზიკურად;
2. ათავისუფლებდნენ როგორც მოახლეებს, ისე ყოველგვარ მოსამსახურეებს თავად-აზნაურობის ოჯახებიდან და აქორწინებდნენ მათ;

3. იმ თავადებსა და აზნაურებს, რომელნიც გაუწევდნენ წინააღმდეგობა-ურჩობას ანდა ცნობილი იყვნენ წინათ თავიანთი სასტიკი მოპყრობით ყმებისადმი, ანადგურებდნენ უმთავრესად ქონებრივად;

4. ძალით შეიჭრებოდნენ ეკლესიებში და შეურაცყოფდნენ აგრეთვე ყველა იმ მღვდელსა და საერთოდ საეკლესიო პირებს,
#170#

რომელნიც არ თანაუგრძნობდნენ მათ და თავიანთი ქადაგებით ცდილობდნენ მათი მოძრაობის უარყოფას. მეამბოხეთა მეთაურები ხალხში ასეთ პროპაგანდას ეწეოდნენ: „თავადაზნაურის წოდება არ უნდა არსებობდეს, რადგან ჩვენ ყველანი ძმები ვართ. ფუფუნება ცოდვია. სავაჭრო მოგება უნდა იქმნას ზომიერი და ამისათვის წესდება ნიხრი ყოველგვარ საქონელზე და სხვა“ (Акты, XII, 107). ცულებითა და კეტებით შეიარაღებულმა გლეხობამ დაიწყო მებატონეების წინააღმდეგ მოქმედება და მათი სახლ-კარის აოხრება. მთელი ამ მოძრაობის ხელმძღვანელი და მმართველი გახდა უტუ მიქავა, რომელსაც ხალხი უწოდებდა „კეისარსა“ და „დადიანს“.

უტუს განკარგულებებს ასრულებდნენ მის მიერ განწესებული პირები და მათი მეთაურობით გლეხები ეცემოდნენ მებატონეებს, უნგრევდნენ სახლ-კარს, ართმევდნენ ყმებსა და სხვა. შეშინებული მებატონეები გარბოდნენ სვანეთში და აფხაზეთში. ამბოხება იღებდა საშიშარ ხასიათს და სამთავროს დროებითმა მმართველმა ნიკო დადიანმა და ჭყონდიდელმა თეოფანემ სცადეს მეამბოხეებთან მორიგება ეკატერინეს პეტერბურგიდან ჩამოსვლამდე. ამ მიზნით ისინი გაემგზავრენ მეამბოხეთა ბანაკში, სოფ. ოჩხომურში, მაგრამ ისინი მეამბოხეებმა არც კი მიიღეს (Акты, XII, 107).

1857 წლის აპრილში ეკატერინე დაბრუნდა რუსეთიდან თბილისში და მან აქ მიიღო პირველი ინფორმაცია გლეხების ამბოხების შესახებ. ეკატერინე ჩქარა შეუდგა საქმის ვითარების გამოძიებას და დავით ჩიქოვანმა მოახსენა მას სალხინოს ისტორია და შეეცადა თავი გაემართლებინა. თავის უმოქმედობას გრიგოლ დადიანი ინსტრუქციით ამართლებდა და ამ ნიადაგზე მათ შორის მოხდა დიდი შეტაკება. ეკატერინე გრიგოლს თავის მტრად თვლიდა და გლეხთა ამბოხებაში მას ბრალს სდებდა.

ბოლოს ეკატერინემ გადაწყვიტა პირადად ჩარეულიყო ამბოხების საქმეში და იგი ეპისკოპოსის თანხლებით გაემგზავრა სალხინოში, სადაც თავი მოეყარა დიდძალ გლეხობას. მებატონეებისაგან განაწამები გლეხობა დედოფლისაგან მოელოდა შველასა და დახმარებას, მაგრამ მათ იმედი გაუცრუვდათ. ეკატერინემ ამ შემთხვევაში ვერ გამოიჩინა პოლიტიკური გამჭრიახობა და ალელვებულ გლეხობას მოსთხოვა სრული დამორჩილება და ზარალის ანაზღაურება. გლეხებმა ამაზე უარი განაცხადეს და მტკიცედ იდგნენ თავიანთ გადაწყვეტილებაზე, რომ არ წასულიყვნენ რაიმე დათმობაზე. ხალხის წინაშე სასტიკად დამარცხებული დედოფლის დარჩენა სალხინოში #171#

საშიში გახდა, მითუმეტეს მეამბოხეებმა ეკატერინეს ზოგიერთი შინაყმა დაატყვევეს და მასაც განსაცდელი მოელოდა. ამის გამო დედოფალი გაიხიზნა ქვაშიხორში და აქედან იგი შეუდგა ამბოხების ჩაქრობის თადარიგს. მან დახმარების აღმოსაჩენად მიმართა ქუთაისის გუბერნატორს კოლუბიაკინს, რომელსაც სწერდა: „სამეგრელოს სამფლობელოს დაბალ ხალხში ატყდა უწესრიგობა; გლეხები განუდგნენ თავიანთ მებატონეებს და ადგილობრივ მმართველობას. ისინი ფიცს სდებენ საერთოდ არ უღალატონ ერთმანეთს და ყოველი მდგომარეობის დროს ყველა იყოს ერთისთვის. არ ააშკარავებენ მეტს არავითარ მიზანს ამ უწესრიგობისას; ისინი დღითი დღე ცდილობენ სამეგრელოს ყველა გლეხის ერთ მთლიანობაში ფიცით შეერთებას და ამის შემდეგ ლამობენ იმ მიზნის განხორციელებას, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ მათ უწყიან. უმორჩილესად მოგმართავთ თქვენ ამის მიღებისთანავე გამოგზავნოთ დაბა სენაკში 300 ან რამდენიც ხელს გეყოლებათ დონის ყაზახები კარგი მოთადარიგე ოფიცრით, რომელთაც უბრძანეთ სისწორით აღასრულონ მხოლოდ ჩემგან საკუთრივ გაცემული ბრძანებები“ (Акты, XII, 252-253).

ამ წერილის მიღებისთანავე კოლუბიაკინი რუსის ჯარით გადავიდა ქუთაისიდან სამეგრელოში, რომ იქ ჩაექრო გლეხთა ამბოხება. ეკატერინემ პირველ შეხვედრისთანავე შესჩივლა გენერალს, რომ ამბოხება მოწყობილია მისი მაზლის გრიგოლის მიერ და განაცხადა: „დავუტოვე სამეგრელო ნორმალურ მდგომარეობაში და მან

(გრიგოლმა) თავისი მოღალატური მართვა-გამგეობით ააჯანყა გლეხობა. ახლა ჩემი პეტერბურგიდან დაბრუნების შემდეგაც თავისი მალული მანევრებით ის ხელს მიშლის დავაწყნარო მხარე. ჯერ სანამ დააწყნარებდეთ სამეგრელოს, საჭიროა გრიგოლის გამევეება“-ო (Бороздин, 138-139). კოლუმბიაკინმა ურჩია გრიგოლს წასულიყო ტფილისში და შემდეგ თავისი რაზმით საჩქაროდ გაემგზავრა მემამბოხეთა ბანაკისაკენ. სოფ. შხეფის მახლობლად მან შეამჩნია გლეხების დიდი ლაშქარი. როდესაც გენერალი მათთან მივიდა, რუსის ჯარმა მემამბოხეებს ალყა შემოარტყა და კოლუმბიაკინმა მათ გამოუცხადა:

„თქვენმა დედოფალმა მომიხმო მე, რათა დაგიმორჩილოთ თქვენ. ნახევარი წელიწადია, რაც თქვენ არ უსმენთ კანონიერ ძალას. დედოფლის ვერავითარმა რჩევამ ვერ გაჭრა თქვენს შესაგონებლად. თქვენ თქვენი მებატონეები არამც თუ მიაგდეთ და არ ასრულებთ დაკისრებულ ვალდებულებას, არამედ სასტიკად უმკლავდებით მათ. #172#

ნუ თუ თქვენ ფიქრობთ, რომ ამას ბოლო არ მოეღება. მე მოვედი თქვენთან ანგარიშის გასასწორებლად და არ წავალ უამისოდ, თუნდაც რომ მომიხდეს ყველას გაწყვეტა“-ო (Бороздин, 142).

მაშინ ხალხის მოთხოვნით გამოვიდა უტუ მიქავა და გემნერალს მოახსენა: „დაახლოებით ერთი წლის უკან ჩვენი სამშობლო გარემოცული იყო ოსმალეთის ჯარით; მტერმა გაწყვიტა, დაანგრია ყველაფერი – შველას ჩვენ არსაიდან არ მოველოდით. რუსის ჯარი ჩვენგან წავიდა და ჩვენმა ბატონებმა კი დახმარების მაგივრად დაიწყეს ბავშვების მოტაცება და ოსმალეთში გაყიდვა: აუარებელი ბავშვი წაათრიეს ოსმალებმა ოსმალეთში.

მოგვშორდენ ოსმალები, მაგრამ ჩვენი მებატონეები თვით ოსმალებზე უფრო სასტიკად მოგვეპყრნენ, ზედმეტია ლაპარაკი იმაზე, რომ ჩვენი შრომის ყოველგვარი ნაყოფი მათ სასარგებლოდ მიდის. გლეხს, მათი აზრით, არ უნდა გააჩნდეს არაფერი. მათი რწმენით ჩვენ ყოველგვარ პირუტყვზე დაბლა ვდგევართ: მოეწონება ბატონს მეზობლის ქორი და სცვლის მასზე გლეხის კომლს, მწევარსა და მეძებარ ძაღლებზე კი რამდენიმე კომლს. პირუტყვი უფრო მეტად ფასდება, ვიდრე ჩვენ. იქ კი ცხენისწყალის გაღმა (იმერეთში) არა-

ვითარ მზგავს მოვლენას არა აქვს ადგილი. ჩვენ ვიცით, რომ ისინი იქ არ დგანან პირუტყვზე დაბლა, რომ იქ არსებობს მათთვის სამართალი და კანონი. რად ვართ ჩვენ ასე მოძულეებული ღვთისაგან, რომ ჩვენ-შიაც არ დამყარდა ისეთივე რამ. ბატონისათვის ბეგარის გადახ-დაში ჩვენ ვესწრაფვოდით პატივისცემას ადათისადმი, რომელიც დაწე-სებულია ჩვენი წინაპრების მიერ, მაგრამ ის წმინდა ადათი დიდი ხანია, რაც მათ შებილწეს და ომის შემდეგ კი მათმა მძვინვარებამ ყოველ საზღვარს გადააჭარბა. გასაჩივრება? სად? ვის წინაშე? დე-დოფალი აქედან შორს იყო, მდივანბეგები კი მზებატონის მხარეზე იყვნენ; მათგან, გარდა ძალდატანებისა, ჩვენ არაფერი სიკეთე არ გვინახავს; თვით დედოფლის მმართველნი იმ სიმხეცემდე მივიდნენ, რომ საკუთრივ მათმა გლეხებმა უარყვეს მათდამი მორჩილება და დედოფლის ჩამოსვლამდე კიდეც ფიცი დავდეთ არ გაეცათ ერთ-მანეთი. ჩვენ მივეყვით მათ მაგალითს, ვფიქრობდით, რომ ის მალე დაბრუნდებოდა, მაგრამ განვლო თვეებმა, ჩვენ დავხეტიალობდით კუთხიდან კუთხემდე მებატონეებისაგან თავის დასაფარავად. მხო-ლოდ როდესაც იმათ ჩვენზე დევნა და ნადირობა დაიწყეს, ჩვენ შევერთდით ამხანაგურად და ძალდატანებას ძალდატანებით ვუპა-სუხეთ. ბოლოს, ზაფხულს ჩამობრძანდა დედოფალი და რა? არამც თუ ჩვენ მისგან რამე მფარველობა მივიღეთ, პირიქით, მან ჩვენი გაგო-
#173#

ნებაც არ მოისურვა. „როგორ თუ გაბედეთო, თქვა მან, მებატო-ნეების წინააღმდეგობა-ურჩობა“-ო? ჩვენი წინააღმდეგობა კი მხო-ლოდ იმაში გამოიხატებოდა, რომ ჩვენ ჩამოვართვით მათ ჯაჭვები და ხაჯალურები, რომლებითაც ჩვენ ისინი მთელი წლობით გვტან-ჯავდნენ; გამოვიყვანეთ მათი სახლებიდან დები, ქალიშვილები, რომ-ლებსაც ისინი ხასებად იყენებდნენ მოახლის სახელწოდებით და ქრი-სტიანულად დავაქორწინეთ. სამშობლო ჩვენი ჩვენთვის მობეზრებუ-ლია. ჩვენ გადავსწყვიტეთ მოვშორდეთ მას სამუდამოდ და ვიაროთ, საითკენაც თვალნი იხედებიან. ის რა სამშობლოა, სადაც შეუძლებელია თავის შეფარვა, სადაც შენზე, ვით მხეცზე, ნადირობენ. დედოფალ-მა ყველაფერი ეს უწყოდა ჩვენგან, მაგრამ მას ჩვენი შველა არ უნ-დოდა. არასოდეს და არაფრით მას არ ვაშინებდით, საშიში ჩვენგან არა იყო რა. ჩვენ ავაზაკები კი არა ვართ, არამედ დაბეჩავე-

ბული, უბედური, მხოლოდ სიმართლის მაძიებელი ხალხი ვართ. მოგვეცით ეს, გენერალო, ჩვენ გადაჭრით დაგემორჩილებით თქვენ (Акты, XII, 253-257; Бороздин, 144-147).

უტუმ ამასთანავე წარუდგინა გენერალს გლეხების ასეთი მოთხოვნები:

1. კაცის (ბატონის) კაცი არ უნდა არსებობდეს;
2. ნაცვლად ბატონების უანგარიშო მმართველობისა, უნდა იქნას ერთი უფლებიანი კანონიერი მმართველი;
3. უნდა მოისპოს ყმების ყიდვა-გაყიდვა;
4. გადასახადს უნდა დაედვას ნორმალური საზღვარი;
5. ყმა უნდა სარგებლობდეს ადამიანური უფლებებით;
6. საკუთრება არ უნდა იყოს დამოკიდებული ბატონის თვითნებობაზე, არამედ უნდა არსებობდეს სავალდებულო ნორმა;
7. უნდა მოისპოს წინანდელი სატანჯი იარაღები და უნდა დაწესდეს სამართალი ბატონსა და ყმას შორის;
9. გამტკიცებული ადათისადმი უნდა არსებობდეს პატივისცემა (კოლხიდელი, 47).

უტუმ მოატანინა და იქვე დაჰყარეს ხუნდები, ხაჯალურები და ქანჩები, რომლებითაც სტანჯავდნენ გლეხებს მებატონეები. გენერალმა ურჩია მეამბოხე გლეხებს საქმის გარჩევამდის დაშლილიყვნენ და აღუთქვა საქმის გამოძიება და მოწესრიგება. ამის შემდეგ უტუ მიქავას დახმარებით გენერალმა შესძლო აღელვებული გლეხების დაშოშმინება. ეს კი არ ესია მოვინა ეკატერინე დედოფალს, რომელიც კოლუბიაკინისაგან მოელოდა მეამბოხეების მიმართ უფრო გადამჭრელ ზომებს, რომ ერთხელ და სამუდამოდ ჩაეხშო გლე-

#174#
ხების ამბოხების ყოველგვარი ცდა. ამის გამო ეკატერინე მეტად უკმაყოფილო იყო რუსის მოხელეების მოქმედებით და მათ ბრალსაც კი სდებდა მეამბოხეების მიმხრობაში. ამან გამოიწვია რუსეთის ხელისუფლების ჩარევა სამეგრელოს შინაურ საქმეებში. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი გაგარინი ურჩევდა ეკატერინესა და სამეგრელოს თავად-აზნაურებს გამოეჩინათ გლეხებისადმი მეტი ღმობიერება და მკაცრი ფიზიკური სასჯელი გლეხებისა შეეცვალათ უფრო მსუბუქი ზომებით, მაგრამ ისინი დათმობაზე არ მიდიოდნენ. გლე-

ხეზი კი იმედოვნებდნენ, რომ რუსეთის ხელისუფლების ჩარევის შემდეგ არსებული ბატონ-ყმური ურთიერთობა შეიცვლებოდა.

საქმის ვითარების გამოსარკვევად მეფისნაცვალმა ბარიატინსკიმ სამეგრელოში გამოგზავნა თავისი მოხელე იპოლიტე დიკრუასი, რომელიც გაეცნო გლეხების მძიმე მდგომარეობას, მებატონეების თავგასულობასა და სამეგრელოში გაბატონებულ უსამართლობას. იგი ამის შესახებ თავის მოხსენებაში ბარიატინსკის სწერდა: „სამართალე არაფერში არ არის. ადმინისტრაცია ცხოვრობს ბაჟებით. თვით მონაწილეობას დებულობს ქურდობასა და ძარცვაში. სამართალი აშკარათ იყიდება ფულით. სკოლების ხსენებაც არ არის. დედოფალს სურს მხოლოდ იმეფოს, სასახლენი აშენოს და სრულიად არ ფიქრობს მართვა-გამგეობაზე, მიანდო რა ეს უკანასკნელი ჩიქოვანების თავისუფალ ძარცვა-გლეჯას“-ო (Акты, XII, Бороздин, 157-158).

დეკრუასის ამ მოხსენებით ისარგებლა ბარიატინსკიმ და რუსეთის მთავრობამ გადაწყვიტა სამეგრელოში დაემყარებინა რუსული მმართველობა. 1857 წ. პირველ აგვისტოს სამეგრელოში შემოდის რუსეთის ჯარი და ამასთან ერთად გამოქვეყნებულ იქნა ბარიატინსკის ბრძანება, რომ სამეგრელოს სამთავროს არსებული ხელისუფლება შეიცვალოს და დაინიშნოს ახალი საბჭო დიკრუასის თავმჯდომარეობით. ამ საბჭოში სამეგრელოს თავადებიდან უნდა შესულიყო ორი საპატიო პირი. საბჭო სამეგრელოს განაგებდა, ვიდრე სამთავროს მემკვიდრე გახდებოდა სრულწლოვანი (Акты, XII, 264-265). ამავე დროს თანახმად ხელმწიფის ბრძანებისა, ეკატერინეს წინადადება მიეცა დაეტოვებინა სამეგრელო და ვითომ შვილების აღსაზრდელად გადასულიყო პეტერბურგში (Акты, XII, 291-292). ეკატერინე ამაზე არ თანხმდებოდა, საშინლად დელავდა, ნერვიულობდა და სიმწრით ამბობდა: „მე ვიცი რა მომელის. გადამასახლებენ სამეგრელოდან და ქონებასაც ჩამომართმევენ. მე და ჩემს შვილებს გადმოგვიგდებენ მცირე პენსიას, მომექცევიან ისე, როგორც ეს მათ ჩაიდინეს საქართველოს ბატონი-#175#

შვილების მიმართ, სამეგრელოს კი დადიანის ნაცვლად ვიღაც სალდათის შვილი კოლუბიაკინი უნდა განაგებდეს“-ო (Бороздин, 164).

რუსეთის ჯარის შემოსვლამ და სამეგრელოში ახალი მმართვე-

ლობის შემოდგამა დააფრთხო სადადიანოს ხელისუფლება და თავად-აზნაურობა, რომლებიც კარგად გრძნობდნენ, რომ რუსული რეჟიმის დამყარებით ბოლო მოეღებოდა სამთავროს დამოუკიდებელ არსებობას და მათ ბატონობასაც. ამიტომ მათ შეადგინეს გრძელი პეტიცია, რომელზედაც ხელი მოეწერა 166 თავადსა და 849 აზნაურს და იგი გადაუგზავნეს მეფის-ნაცვალ ბარიატინსკის, რომ მას ეშუამდგომლა ხელმწიფესთან სამეგრელოს სამთავროსა და მისი დედოფლის უფლებების დასაცავად. ამ მოხსენებაში თავად-აზნაურობა ხელმწიფეს არწმუნებდა თავის ერთგულებაში, თავს იმართლებდა სამეგრელოში მომხდარ უწესრიგობაზე და სხვათა შორის მოახსენებდნენ: „სამწუხაროდ, დედოფლისა და მცირეწლოვანი მთავრის წასვლამ წააქეზა ზოგიერთი უწესო პირები ახლანდელი ამბოხების დაწყებაში. მათი მისწრაფებანი დღეს უკვე გამოაშკარავდნენ: ოცნებობენ მოსპონ ჩვენი სამთავროს სახლი და საბაზად გამოჰყავთ ხალხი, რომლის მეთაურათ თვით შეიქმნენ. არც მალავენ, და კიდევაც ბედავენ თქმას, რომ ეს არის ვითომდაც უმაღლესი მთავრობის ნება-სურვილი. ჩვენ აქაური გლეხების არეულობის დასაწყისშივე ვიცოდით, რომ ამბოხება მებატონეებისა და უეჭველად არსებული ხელისუფლების წინააღმდეგ არ შეადგენდა გლეხების მიზანს, ის არ იყო შედეგი მათი შევიწროებისა.

„რის გამოც უნდა იყოს წარმომდგარი სამეგრელოს თანამედროვე უწესრიგობანი, მაინცდამაინც ბრალის დადება დედოფალზე და 10 წლის ყრმაზე ჩვენ ვფიქრობთ, არავინ უნდა ჩაიდინოს“-ო და სხვა (Акты, XII, 241-247), მაგრამ ასეთი მობოდიშება და თავის მართლება უკვე გვიანდა იყო. რუსეთის ხელისუფლებას მტკიცედ გადაწყვეტილი ჰქონდა სამთავროს გაუქმება და იგი ამისათვის ეძებდა მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს. ასეთი აღმოჩნდა სხვათა შორის გლეხების აჯანყება, რომლის შემდეგ რუსეთის მთავრობისათვის ეს საკითხი საბოლოოდ გადაწყვეტილი იყო.

პოლიტიკურად განიარაღებული სამეგრელოს თავად-აზნაურობა ახლა იმის ცდაში იყო, რომ შეენარჩუნებინა თავისი ადგილ-მამული და ყმები, მაგრამ მათ ასეთ განზრახვას ურჩობას უწევდა გლეხობა, რომელიც იბრძოდა ბატონ-ყმობის მოსასპობად. ამას მოჰყვა მებატონეების წინააღმდეგ გლეხების გამოსვლა საჩიხოში და ნახუნუში,

#176#

მაგრამ რუსეთის ჯარმა ასეთი გამოსვლები მაშინვე ალაგმა (Акты, XII, 322-324).

არც ეკატერინე დედოფალი ისვენებდა, რომ აღედგინა თავისი შელახული უფლებები. იგი ჩიქოვანების დახმარებით ახლა აწყობდა ინტრიგებს რუსების წინააღმდეგ. ჩიქოვანებმა ამ მიზნით მოახერხეს სოფ. კინჩხისა და ზანის გლეხების რუსებზე ამხედრება, მაგრამ რუსის ჯარმა ესეც ალაგმა (Бороздин, 190-198).

დედოფლისა და თავად-აზნაურობის ასეთი საქციელი ხელს უშლიდა რუსული რეჟიმის განმტკიცების საქმეს სამეგრელოში, რომ ბოლო მოღებოდა ყოველგვარ მოსალოდნელ ექსცესებს, საჭირო იყო დედოფლისა და მემამოხეების მეთაურების სამეგრელოდან გადასახლება.

რუსეთის მთავრობა ახლა ამ საქმის განხორციელებას შეუდგა. მეფისნაცვლის ბარიატინსკის წარდგენით 1857 წლის სექტემბერში ეკატერინემ ხელმწიფისაგან მიიღო უმაღლესი რესკრიპტი, რომ შვილების აღსაზრდელად იგი უნდა გადასულიყო პეტერბურგში (Акты, XII, 316).

ამავე წლის ოქტომბერში ეკატერინე იძულებული იყო თავისი ოჯახით წასულიყო რუსეთში. თავისი ქონებისა და მამულის მზრუნველობა მან ჩააბარა ყიფიანს (Акты, XII, 336).

პეტერბურგიდან შემდეგ შვილების აღსაზრდელად ეკატერინე გადავიდა საფრანგეთში და ცხოვრობდა პარიზში.

ამასთანავე რუსის მთავრობა შეუდგა გლეხთა მოძრაობის ლიკვიდაციის თადარიგს. ამ მიზნით დააპატიმრეს გლეხების მეთაურები, რომელთა შორის იყვნენ უტუ მიქავა, კოჩა და უტუ თოდუები და ყველანი გადაასახლეს რუსეთის შორეულ გუბერნიებში¹²³.

უტუ მიქავა გადასახლებიდან სამეგრელოში დაბრუნდა 1867 წელს, როდესაც სამეგრელოში უქმდებოდა ბატონყმობა. გლეხობაში უტუს ისევე დიდი ავტორიტეტი და გავლენა ჰქონდა და როდესაც 1869 წელს მამასახლისობა დაწესდა, წალენჯიხის საზოგადოებამ ერთხმად

¹²³ ჭეიშვილი, მასალები სამეგრელოს 1857 წლის აჯანყებაში მონაწილეთა შესახებ (იხ. საისტორიო მოამბე, წ. II, ტფილისი. 1925 წ., გვ. 142-176).

მოითხოვდა უტუს მამასახლისად დანიშვნა.

უტუ მიქავას გამბედაობა და სიმართლის პირშივე მხილების უნარი თავიდანვე ახასიათებდა. ამის შესახებ ბოროდინი ასეთ ეპიზოდს გადმოგვცემს: აჯანყების გათავების შემდეგ დედოფალი ეკატერინე ერთხელ მარტვილის მონასტერში მისულა და მისთვის შინაყმებს მოუ-
#177#

ხსენებიათ, რომ უტუ მიქავა მარტვილში იმყოფებო. დედოფალმა მოისურვა თურმე უტუს ნახვა და სთხოვა რაფიელ ერისთავს მოეხმო უტუ მიქავა, რომელსაც დაცინვით უწოდებდა „სამეგრელოს რევოლუციის დანტონს“. დედოფალი უტუს მიესალმა თურმე, შემდეგ მას მოგონებია გლეხობის ამბოხების მძიმე წუთები და მიქავასათვის უკითხავს: „რატომ, შვილო, გლეხებისაგან წინამძღოლად არჩეული შენ არ მოდი პირდაპირ ჩემთან და არ ამიხსენი მათი საჭიროება და გაჭირვება“-ო.

ცოტა ხნის დუმილის შემდეგ ამაზე უტუს დედოფლისათვის მოუხსენებია: – ბოდიშს ვიხდი, რომ მე თქვენთან არ მოვედი; არ მოვედი, იმიტომ რომ თქვენ ვერაფრით ვერ დამეხმარებოდით, თუნდაც სურვილიც გქონოდათ. აი აქ მთის ძირას ცხოვრობს თქვენი გლეხი, რომელსაც ჰყავდა ერთადერთი ძროხა, რომელიც მას ბავშვებს უკვებავდა. ის ძროხა ახლა უკვე აღარ არის, ის დაკლეს თქვენმა შინაყმებმა და მისგან ახლა მწვადებს აკეთებენ. არავინ არაფრით არ უნაზღაურებს იმ საწყალ გლეხს მის ძროხას, თქვენ კი ვერ ამჩნევთ, რომ სადაც თქვენ წახვალთ, ყველგან უბედურება დაგაქვთ“-ო (Бородин, 186-187).

ეკატერინე დედოფლის რუსეთში წასვლის შემდეგ მეფის მთავრობა შეუდგა სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების საქმეს. ამისათვის საჭირო იყო არსებული მართვა-გამგეობის შეცვლა ახალი რუსული წეს-წყობილებით. სამეგრელოს მმართველად დაინიშნა გენერალ-მაიორი მიხეილ კოლუბიაკინი, რომელიც განაგებდა მას ხუთ წევრისაგან შემდგარი, ე. წ. „სამეგრელოს საბჭოს“ დახმარებით. საბჭოს თავმჯდომარე აღჭურვილი იყო სამხედრო გუბერნატორის უფლებით და იგი ემორჩილებოდა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს.

სამეგრელოს მმართველი კოლუბიაკინი ახლა შეუდგა სამეგრელოში რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარებას და ამ მიზნით შემო-

ღებულ იქმნა რუსული მართლმსაჯულება და საქმის წარმოება. ყველა მნიშვნელოვან საქმეებს განაგებდნენ რუსი მოხელეები და ეკატერინე დედოფალი, რომელიც ამ დროს პარიზში იმყოფებოდა, ითვლებოდა ფიქტიურ დედოფლად. 1867 წელს სამეგრელოს სამთავროს მემკვიდრე ნიკოლოზ დადიანი გახდა სრულწლოვანი, მაგრამ სამთავრო ფაქტიურად უკვე აღარ არსებობდა და ამის გამო ნიკოლოზ დადიანი რუსეთის მთავრობის მოთხოვნით იძულებული იყო ხელი აეღო მთავრის უფლებაზე. სამაგიეროდ ხელმწიფისაგან მან მიიღო საჩუქრად ერთი მილიონი მანეთი და მასვე კერძო საკუთრებაში გა-
#178#

დაეცა სამთავროს მამულები. ამასთანავე, ნიკოლოზსა და მის მემკვიდრეებს მიენიჭათ უგანათლებულესი თავადის მინგრელსკის სახელწოდება.

ამგვარად 1867 წელს სამეგრელოს სამთავრო გაუქმდა იურიდიულად და დედოფალი ეკატერინე და სამთავროს მემკვიდრე ნიკოლოზი დარჩნენ სამეგრელოს მსხვილ მემამულეებად.

სამეგრელოს რუსეთთან შეერთებას ჩქარა მოჰყვა ბატონ-ყმობის გაუქმება. 1864 წლის 13 ოქტომბერს მთავრობამ შეადგინა მეგრულ ენაზე ბატონ-ყმობისაგან განთავისუფლების წესდება – „არდგილო წესიში დოდვალა ყაზახეფიში დაბინეებაშენი, ნამუთი ოხორანანი საპატონო დიხეფს“, რომელიც შედგებოდა 145 მუხლისაგან. ამას მოჰყვა დამატებითი წესის შედგენა, „გემინელი წესი 19 ფრევალს 1864 წანას დოდვალირი კანონიში“, რომელიც გამოქვეყნდა 1866 წლის 1 დეკემბერს. მართალია, ბატონყმობისაგან ეს განთავისუფლება არსებითად შეეხო გლეხობის პიროვნულ-უფლებრივ მხარეს, ქონებრივად კი სამეგრელოს გლეხობა ისევ მებატონეების დამოკიდებულებაში რჩებოდა და გლეხი ვალდებული იყო მემამულისათვის მიეცა გადასახადი ფულითა და ნატურით, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ბატონყმობის გაუქმებას მაინც დიდი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ამ დროიდან სამეგრელოს ისტორიაში იწყება ახალი ხანა და სამეგრელოს მშრომელი მოსახლეობა ჩქარა დაადგა გათვითცნობიერებისა და კულტურულ-ეკონომიურად დაწინაურების გზას.

სამეგრელოს (ოდიშის) მთავართა გენეალოგია.

I. დადიანთა საგვარეულო.

1. გიორგი I (+ 1323 წ.)¹²⁴
2. მამია I (+1345)
3. გიორგი II (1345 - 1384)
4. ვამეყ I (1384 - 1396)
5. მამია II (1396 – 1414)
6. ლიპარიტ I (1414 – 1470)
7. შამადავლე (1470 – 1474)
8. ვამეყ II (1474 – 1482)

#179#

9. ლიპარიტ II (+ 1512)
10. მამია III (+ 1532)
11. ლევან I (1532 – 1572)
12. გიორგი III (1572 – 1582)
13. მამია IV (+ 1590)
14. მანუჩარ I (1590 – 1611)
15. ლევან II (1611 – 1657)
16. ლიპარიტ III (1657 – 1658)
17. ვამეყ III (1658 – 1660)
18. ლევან III (1660 – 1680)
19. ლევან IV (1683 – 1691)

II. ჩიქვანთა საგვარეულო.

20. კაცია I (1704 – 1710)¹²⁵

¹²⁴ ეს გიორგი, ოდიშის პირველი მთავარი, შვილი იყო მანდატურთუხუცესი ბედან დადიანისა. ორივე მამა-შვილი მოხსენებული იყვნენ წალენჯიხის ხატის წარწერაში (იხ. ექვ. თაყაიშვილი, არქეოლ. მოგზაურობა სამეგრელოში, გვ. 227)

¹²⁵ ეს კაცია იყო ოდიშის პირველი მთავარი ჩიქვანის გვარიდან, იგი იყო შვილი გიორგი ჩიქვანისა და შვილიშვილი კაციასი, ლეჩხუმისა და სალიპარტიანოს პატრონისა. კაციას შვილებში დაწინაურდა გიორგი, რომელმაც მიიღო სალიპარტიანო და იწოდებოდა ლიპარტიანად. 1691 წლიდან, როდესაც სტამბოლში გაიხიზნა ოდიშის უკანასკნელი მთავარი დადიანთა გვარიდან ლევან IV, გიორგი ლიპარტიანი შეიქმნა სამეგრელოს სამთავროს ფაქტიური მმართველი, მაგრამ იგი ვერ ბედავდა

21. ბეჟან	(1715 – 1728)
22. ოტია	(1728 – 1744)
23. კაცია II	(1745 – 1788)
24. გრიგოლ	(1788 – 1804) ¹²⁶
25. ლევან V	(1804 – 1840)
26. დავით	(1840 – 1853)

#180#

ეთნოგრაფია

მეგრელები ეროვნებით ქართველები არიან. ისტორიულ წარსულში ეთნოგრაფიულ სამეგრელოში შედიოდნენ მეგრელების მონათესავე ტომი ჭან-ლაზები¹²⁷, რომლებიც მეგრელებთან ერთად დღესაც მეტ-

გამთავრებას. 1704 წელს გიორგი ლიპარტიანმა თავისი უფროსი შვილი კაცია აღიარა ოდიშის მთავრად.

¹²⁶ იმერეთის მეფე სოლომონ II-სთან ბრძოლის პერიოდში გრიგოლს აუმხედრდნენ მისი ძმები მანუჩარი და ტარიელი, რომლებიც სოლომონის წაქეზებით და დახმარებით გრიგოლის გადაგდებას და სამთავროს ხელში ჩაგდებას. მანუჩარმა ცოტა ხნით შეძლო გამთავრება (1791-1796) ტარიელი კი დადიანად იჯდა 1802 წელს. შემდეგ გრიგოლმა ის გადააგდო და ისევე დაიჭირა სამეგრელოს სამთავრო.

¹²⁷ ოსმალებმა კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ (1453 წ.) ჩქარა ხელში ჩაიგდეს ტრაპიზონიც (1461 წ.), რასაც მოჰყვა ოსმალების მიერ ჭან-ლაზების ტერიტორიის თანდათანობით დაპყრობა და მათი გამაჰმადიანება. ამ მიზნით, ლაზისტანში მედგარ ლაშქრობას აწარმოებდა სულთანი სელიმი (1512 წ.). ლაზები თავდადებით იბრძოდნენ, რომ შეენარჩუნებინათ თავიანთი ეროვნება და ქრისტიანული რწმენა, მაგრამ ბოლოს მაინც ძლეული ჭან-ლაზები იძულებული იყვნენ დამორჩილებოდნენ თურქების ბატონობას და მიეღოთ მაჰმადიანობა. ამის შესახებ მისიონერი ლუი გრანჟიე (1615 წ.) მოგვითხრობს „თანდათანობით ისინი (ჭანები) გადადიან მუსლიმანობაში; ჩვეულებრივ ხანში შესულნი იმისათვის, რომ აღარებენ ქრისტიანულ სარწმუნოებას, აუტანელ ჩაგვრას განიცდიან და იმ მიზნით, რომ თავი დააღწიონ მძიმე გადასახადებს, რომლებითაც მათ აწუხებენ, გადადიან თურქების მხარეზე“-ო და სხვ (იხ. Сборник материалов по описанию местностей и племен Кавказа, т. XIV, განყ. III, გვ. 30-52). დღეს ლაზისტანი, გარდა მისი მცირე ნაწილისა თურქეთის საზღვარშია მოქცეული. ჭანური ენის შესწავლასთან საჭიროა მათი ყოფა-ცხოვრებისა და ისტორიული წარსულის შეს-

ყველებენ მეგრულ-ჭანურ ან ზანურ ენაზე¹²⁸.

მეგრული ენა, როგორც ცნობილია, ეკუთვნის ქართველურ ენათა ჯგუფს¹²⁹ და მეგრელების მშობლიური და სამწერლობო ენაც #181#

ქართულია, რომელმაც ხელი შეუწყო სამეგრელოს საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების დაწინაურებას. თვით-მპყრობელური რუსეთის აგენტები, როგორც იყო, სხვათა შორის, „მუნჯური“ მეთოდის ცნობილი ავტორი ლევიცკი, ებრძოდნენ ქართულ ენას სამეგრელოში და ცდილობდნენ ამ ენის განდევნას სამეგრელოს სკოლებიდან. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ მეგრელები ქართველები არ არიან და მათ საკუთარი ენა აქვთო¹³⁰. მეგრელების გარუსების¹³¹ მიზნით, ლევიცკი და მისი ჯგუფი ცდილობდნენ მეგრელებისათვის შეექმნათ საკუთარი დამწერლობა და მოსახლეობა მეგრულიდან რუსულ ენაზე გადაეყვანათ. გარუსების ამ პოლიტიკამ დიდად შეაფერხა სწავლა-განათლების საქმე სამეგრელოში. მოსახლეობა ივიწყებდა ქართულ ენას, სამეგრელოს მოწინავე ინტელიგენცია მოწყდა ქართულ კულტურას და დაადგა გადაგვარების გზას, მაგრამ ოქტომბრის დიდმა რევოლუციამ გაანადგურა გადაგვარების ცარიზმის აგენტების ბოროტი ზრახვები და დღეს სამეგრე-

წავლა, რაც ქართული მეცნიერების მორიგ ამოცანას შეადგენს (Н. Я. Марр, Из поездки в турецкий Лазистан. 1. ИИАН, 1910 г.; Г. Вешапели, Турецкая Грузия, Лазистан, Трапезунд и Чехорский край, М. 1916 г.; ზ. ჭიჭინაძე, ლაზისტანი, თბილისი, 1927 წ.

¹²⁸ Н. Я. Марр. Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем. МЯЯ, II, СПб, 1910 г., არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938 წ.; მისივე, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1936 წ.; ს. ჟდენტი, ჭანური ტექსტები, ტფ. 1938 წ.; პროფ. იოსებ ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, თბილისი, 1939 წ.

¹²⁹ А. Л. Цагарели, Мингрельские этюды, вып. I: Мингрельские тексты с переводом и объяснениями, вып. II; Опыт фонетики Мингрельского языка, СПб, 1880 г., ნიკო მარრი, მეგრული ენა, ცნობის ფირცელი, 1905 წ., #2772-73; პ. ჭარაია, მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან, „მომბე“, 1895 #10, 12; 1896 წ., ## I, II;

Н. Марр, Основные таблицы к грамматике древне-груз. языка с предварительным сообщением о родстве груз. языка с семитическими СПб. 1908 г.; И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, с хрестоматией и словарем. СПб. 1914 г.

¹³⁰ თ. ჟორდანია, ქართული ენისათვის ბრძოლა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში, ქუთაისი, 1913 წ.; ტრ. ხუნდაძე, ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში (80-იანი წლები), თბილისი, 1940 წ., გვ. 96-134.

¹³¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ნაც-კოლონ. საკითხი, გვ. 95, გამოც. 1934 წ.

რელოს მოსახლეობას ეძლევა სრული თავისუფლება სწავლა-განათლება მიიღოს მშობლიურ ენაზე.

ჩვენ აქ არ შევუდგებით მეგრული ენის წარმოშობისა და მისი ქართულთან ნათესაობის საკითხების განხილვას. ამის შესახებ საკმაოდ დიდი ლიტერატურა არსებობს. მხოლოდ ამ მეგრული ენის მიხედვით, ჩვენ საშუალება გვეძლევა შემოვხაზოთ ეთნოგრაფიული სამეგრელოს საზღვრები.

ეთნოგრაფიული სამეგრელო „სამარგალო“ ანუ ოდიში დღეს შეიცავს საქართველოს ს.ს. რესპუბლიკის შემდეგ რაიონებს: აბაშის, გეგეჭკორის (მარტვილის), წალენჯიხის, ჩხოროწყუს, ზუგდიდის, ცხაკაიას (სენაკის), ხობის და ფოთის. ამას უნდა მიემატოს აფხაზეთის ავტ. რესპუბლიკაში, ოჩემჩირისა და ყოფილი სამურზაყანოს, გალის რაიონის მეგრული მოსახლეობაც, ამგვარად, ეთნოგრაფიული სამეგრელო #182#

დღეს შეიცავს ათ რაიონს, რომლის მოსახლეობის საერთო რიცხვი უდრის 450.000 სულს¹³².

ეთნოგრაფიულად სამეგრელო საინტერესო კუთხეს წარმოადგენს და იგი წარსულშიც ამ მხრივ დიდ ყურადღებას იქცევდა, განსაკუთრებით უცხოელი მოგზაურებისას, რომლებმაც მეგრელების შესახებ დაგვიტოვეს მრავალი ცნობა და აღწერილობა. XIX საუკუნიდან სამეგრელო დაადგა კულტურულ-ეკონომიკური დაწინაურების გზას და იგი ჩქარა იქცა საქართველოს ერთ-ერთ მოწინავე კუთხედ. ამას მოჰყვა ჩვენში ქალაქური კულტურის შემოჭრა და გაძლიერება, რომელმაც თანდათანობით შეცვალა ეთნოგრაფიული სამეგრელოს თავისებურებანი, განსაკუთრებით ნივთიერი კულტურის დარგში; მოისპო ძველი ტანთ-ჩაცმულობა, დგამ-ავეჯი, ჭურჭელი და სხვა. ყველაფერი ეს სწრაფად შეცვალა ფაბრიკულმა ნაწარმოებმა და ამის გამო ძველი ყოფის დამახასიათებელმა ეთნოგრაფიულმა აქსესუარებმა ჩვენამდის ვერ მოაღწია. შედარებით შემოინახა ფოლკლორული მასალა, ნაწილობრივად ადათ-წესები და ცრუ-მორწმუნეობის გადმონაშთები.

¹³² თუ ამას მიუმატებთ საქართველოს სხვადასხვა ქალაქში მცხოვრებ მეგრელებს, მაშინ მათი რიცხვი აღემატება 500.000.

7. სოფლის მეურნეობა

საზოგადოებრივ-ეკონომიკური პირობების განვითარებასთან იცვლება ადამიანის სამეურნეო ცხოვრების სახე და მისი შრომის პროცესები.

სამეგრელო მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე ქვეყანაა, ამიტომ დროთა ვითარებაში იცვლებოდა მისი სამეურნეო ცხოვრების სხვადასხვა დარგი, საწარმოო იარაღები და შრომა-საქმიანობის პროცესები.

უძველესი დროიდან სამეგრელოში ითესებოდა ღომი, (*Panicum italicum*), მეგრული „ჩხვერი“ და ფეტვი – „ჭკიდი“ (ლათინური *miliun*), რომლებიც მოსახლეობის მთავარ საკვებ პურეულს შეადგენდა.

#183#

ღომისა და ფეტვის მოყვანა დიდ შრომას მოითხოვდა. ამ მარცვლეულს სთესავდნენ გაზაფხულის მიწურულში ხის კავით „ოგაფა“-თი მოხნულ მიწაზე და შემდეგ მას პატარა თოხებით სამ-ოთხჯერ მარგლავდნენ. ღომი სამეგრელოში იზრდებოდა მაღალი და შემოდგომაზე, ოქტომბერში, როდესაც მისი თავთავი დამწიფდებოდა, ნამგლით მომკიდნენ – „გიმუა“, საიდანაც ოქტომბერს „გიმათუთა“ დაერქვა. ღომის თავთავებს გამოსაშრობად ჩაყრიდნენ ძარში, „ნანია“-ში, რომელსაც ძირი ლასტისა ჰქონდა და მაღალ ბოძებზე იყო შემდგარი. ღომის დაბინავების შემდეგ შეუდგებოდნენ ღომის გაცეხვის თადარიგს. ამისათვის ღომის თავთავებს დაყრიდნენ მოწნულ „ოლეზე“, რომელსაც ძირი ჰქონდა ლასტისა. ამ ოლეს კერის ცეცხლზე ჩამოკიდებდნენ, ქვეშ შეუნთებდნენ ნელ ცეცხლს, რომ ღომი ნებისად გამომშრალიყო. შემდეგ ღომის თავთავებს ფეხით სრესავდნენ („ჩაჩუა“) და აშორებდნენ მას ჩალასა და ღეროებს, რასაც უწოდებდნენ „გვადუა“-ს.

გარჩეული ღომის თავთავებს ახლა საცეხველში „ჩამურში“ ჩაყრიდნენ. ჩამური მთლიანი ხისაგან იყო გამოთლილი და ზემო ნაპირი მას ღრმად ჰქონდა ამოჭრილი. ღომის ცეხვა „ჩხვარუა“ სამეგრელოში მძიმე სამუშაოდ ითვლებოდა და ამისათვის მიმართავდნენ სხვადასხვა ხერხს.

ჩვეულებრივად ღომის გაცეხვა წარმოებდა ხელების საშუალებით. სამი ქალი დადგებოდა „ჩამურთან“, რომელშიაც ეყარა ღომის თავთავები, ხელში აიღებდნენ მოკაუჭებული ხისაგან გამოთლილ საცეხველებს – „კაკუტს“ და რიგით დაჰკრავდნენ ჩამურში მოთავსებულ ღომის თავთავებს. ხელის საცეხვლებით შეიარაღებული ქალები უნდა ყოფილიყო მხოლოდ სამი, გარკვეული ტაქტის მიხედვით სცემდნენ საცეხველს ჩამურში, რომ საცეხვლები ერთმანეთს არ მოხვედრილიყო. ამის თავიდან ასაცდენად გამოყენებული იყო სხვადასხვა სიტყვა, ხშირად უწმაწურიც. დაიწყებდნენ თვლით: ართი, ჟირი, სუმი და შემდეგ მიაყოლებდნენ სიტყვებს, რაც პირში მოადგებოდათ. ცდილობდნენ ეთქვათ სახუმარო სიტყვები, რომ ამით შეემსუბუქებინათ თავიანთი მძიმე მუშაობა.

ღომს ცეხავდნენ აგრეთვე ფეხითაც. ამისათვის მცეხვაფეხებით შედგებოდა გრძელ ტარიან საცეხველზე, რომელსაც თავი ჩადებულნი ჰქონდა ოჩამურეში. ორივე ხელებს მცეხვაფეხი მოჰკიდებდა მალა გამოზმულ თოკებს და იგი ფეხების საშუალებით ამოდრავებდა საცეხველს და ღომიც ამგვარად იცეხებოდა.

#184#

გავრცელებული იყო აგრეთვე წყლით მექანიზირებული ჩამურიც, რომელსაც მიმაგრებული ჰქონდა წყლის საქაჩი და ის ამუშავებდა საცეხველს.

გაცეხვილ ღომის მარცვლებს ჩამურიდან ამოყრიდნენ და გობებით ანიავედნენ „მოხინწუა ან ხიორუა“ და ბურდლიან ნარჩენს („ნო-ცური“) ქათმებს გადაუყრიდნენ. ღომის გაცეხვა ქალებს ევალებოდა, მამაკაცისათვის ეს სამუშაო, როგორც სადედაკაცო სამუშაო, დამამცირებლად ითვლებოდა და ამის გამო, ქალები მთელი წლის განმავლობაში იძულებული იყვნენ ეს მძიმე სამუშაო თვითონვე შეესრულებინათ.

მეზატონეებს კი ჰყავდათ ღომის მცეხვაფეხი ყმები, რომლებსაც მოჯალაბეს უწოდებდნენ. მოჯალაბენი სამეგრელოში ეკუთვნოდნენ ყმების ყველაზე დაბალ და დამცირებულ კატეგორიას.

ღომისაგან იხარშებოდა მაგარი ფაფა „ღუმუ“, ფეტვისაგან კი ცხვებოდა მჭადი „ჭკიდი“, ან ხარშავდნენ პატარა კვერებს.

ღომი და მჭადი ძნელი მოსაყვანი ჭირნახული იყო, მოითხოვდა მძიმესა და ხანგრძლივ შრომას, მოსავალს კი იძლეოდა მცირეს, ამი-

ტომ მოსახლეობას აქ ჭირნახული არ ჰყოფნიდა და ხშირად შიმში-
#185#

ლობას განიცდიდა. ასეთ შემთხვევებში მოსახლეობა იკვებებოდა
თხილით და წაბლით. დაფქულ წაბლისაგან მჭადს აცხობდენ
და სჭამდენო¹³³.

გლეხების გადმოცემით, ძველად სამეგრელოში სამეურნეო იარა-
ღებიც მეტად პრიმიტიული ჰქონიათ. სიმინდის კულტურის შემოს-
ვლამდის აქ რკინის სახნისი არც ყოფილა ხმარებაში. ღომს თესა-
ვდნენ და თოხნიდნენ თურმე პატარა თოხით, რომელსაც „ჩენგს“
უწოდებდნენ. ხმარობდნენ აგრეთვე ბზისაგან გაკეთებულ თო-
ხებსო. პირველად სახნისი სამეგრელოში შემოსულა უტუ მიქავას
დროს. ხალხის გადმოცემით, უტუ მიქავა თვითონ მჭედელი იყო,
სახნისი მას სხვაგან უნახავს და იგი სამეგრელოში შემოუღიაო.

სამეგრელოს ზოგიერთ ადგილში ძველად ითესებოდა პურიც
„პიტა ქობალი“ (ორფხიანი), „ირქიში“ ან „ირქლი“ (იფ-
ქლი) და ჭვავი „ჭვე“, რომელსაც მკიდნენ თურმე „შანკით“. აი-
ღებდნენ ორ მოკლე ჯოხს, მასში პურის თავთავს გაუყრიდნენ და
ისე გლეჯდნენო.

XVII საუკუნის დასაწყისიდან სამეგრელოში შემოდის სიმინ-
დი¹³⁴, რომელმაც აქ იპოვა კარგი და ნოყიერი ნიადაგი და XVII საუკ-
უნიდან სიმინდი იქცა მოსახლეობის მთავარ საკვებ პურეულად. სი-
მინდმა ჩქარა შეცვალა ღომი და ფეტვი. სიმინდის უხვმა მოსავალ-
მა, ამავე დროს, ხელი შეუწყო მოსახლეობის მომრავლებას და მისი
ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესებას, მაგრამ სიმინდის მოყვანა-
დამუშავება ჩვენში წარმოებდა პრიმიტიული იარაღებითა და წე-
სებით, რაც მოითხოვდა მძიმე ფიზიკურ შრომას. სიმინდი ითესებო-
და პრიმიტიული კავით და მას ხელით თოხნიდნენ. მუშაობა წარმოებ-
და პრიმიტიული წესებით. გაბატონებული წოდება სრულებით არ
ზრუნავდა სიმინდის მეურნეობის ტექნიკურ გაუმჯობესებაზე და

¹³³ ამას ადასტურებს, სხვათა შორის, ქსენოფონტეც (V ს. ძ. წ.), რომელიც
კოლხეთის აღწერაში ამბობს: „ბელელში ეწყო მრავალი წაბლი, რომელსაც მოსი-
ნიკები ხარშავდნენ და პურის მაგივრად ხმარობდენ“-ო (იხ. ალექსანდრე
ჭყონია, ისტორიული ნარკვევი, გვ. 116; *Лат.* I, 82).

¹³⁴ ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, გვ. 58; ივ. ჯავახიშვილი,
საქარ. ეკონომიური ისტორია, ტ. I, გვ. 362-364.

მძიმე შრომის შემსუბუქებაზე.

დაბეჩავებული გლეხი ერთი უღელა ხართა და კავით მუშაობდა და რასაც სიმინდს მოიყვანდა, ორი მესამედი მემამულისათვის უნდა მიეცა, თვითონ კი ჭირნახული წლის ბოლომდის არ ყოფნიდა და შიმშილობდა.

#186#

სამეგრელოში ითესებოდა სხვადასხვა გვარის სიმინდი. მთიან ნაწილში ითესებოდა წვრილი სიმინდი „რუხულა“, დაბლობში კი – თეთრი, წითელი და „ციცუა“ სიმინდი. საყანე მიწა გლეხს ჯერ უნდა მოესუფთაებინა, შემდეგ მას მოხნავდა ხის კავით „ოგაფა“, რომელსაც გაკეთებული ჰქონდა რკინის სახნისი. მოხნულ მიწაზე ითესებოდა სიმინდი და შემდეგ მას ფარცხავდნენ. სიმინდს თოხნიდნენ ორჯერ, ზოგან სამჯერაც. მიწა სამეგრელოში ურწყავია და სიმინდის მოსავალიც უმთავრესად ამინდზეა დამოკიდებული. მინდვრის სამუშაოზე იცოდნენ ნადის მიწვევა და ამასთან დაკავშირებული იყო სხვადასხვა ნადური სიღერები. ხვნის დროს მღეროდნენ ხარისას „ხოჯიში მიობირალი“, რომელიც ასე იწყებოდა:

აშო მორთი ხოლომა,
ღვინ მისხუნუ თხოლომა,

#187#

ოჰო ჰოო, ვოჰო ჰოო,
მორთი აშო ხოჯ კვალიმა,
ასე მეუ კვალიმ გალე,
ოჰო ჰოო, ვოჰო ჰოო
და სხვა.

ყანის გათოხნისას მღეროდნენ: ოჟონურს, ოდოია-დოიას, ხემხვარიოს და სხვა.

სიმინდის ტაროების გარჩევის დროს ნადი მღეროდა „ოჩეშხვე და ხვარიელი“.

გარჩეული სიმინდის ტაროებს არწყავდნენ გოდრებით და ჩაყრიდნენ სასიმინდეში. სიმინდს ხელით ფშვნიდნენ ან საჩეჩელში ჩაყრიდნენ და საცეხველით ცეხავდნენ. დაფშვნილ სიმინდს არწყავდნენ საწყაოთი. ყველაზე დიდი იყო ქილა, რომელიც უდრიდა ერთ ფუტს (16 კილოს). ბათმანი იყო ნახევარი ფუტი, კოთხო 1/5

ფუთისა და ორგვერდელა კი უდრიდა 1/2 კოთხოს.

ოქტომბრის დიდ რევოლუციამდე სამეგრელოს მოსახლეობის ერთად ერთი საარსებო წყარო სიმინდი იყო. მართალია, ღომიც ითესებოდა, მაგრამ ძალიან მცირე რაოდენობით. სოფლის მეურნე სიმინდს ჰყიდდა და ამით იკმაყოფილებდა ოჯახის მრავალგვარ მოთხოვნილებას. სიმინდით იკვებებოდა აგრეთვე შინაური საქონელი და ფრინველი. სიმინდის ეს მოსავალი სამეგრელოში ამინდზე იყო დამოკიდებული. ამასთანავე, წინათ არ მისდევდნენ მიწის განოყიერებას, თესლის ცვლა არ წარმოებდა, მიწა მუშავდებოდა უბრალო კავითა და თოხით და გლეხებიც ოფლს უნაყოფოდ ღვრიდნენ. დროთა ვითარებაში, სიმინდის გამუდმებული თესვის გამო, პატივდაუყრელი #188#

მიწა გამოიფიტა და სიმინდის მოსავალმა თანდათანობით იკლო. 1900 წლიდან სამეგრელოს მოსახლეობა განიცდიდა ქრონიკულ დამშევას¹³⁵. ამით სარგებლობდნენ ჩარჩი ვაჭრები და დამშეულ გლეხობაზე მაღალ ფასებში ჰყიდდნენ ოსმალეთიდან შემოტანილ სიმინდს.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, სამეგრელოში დაიწყო სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქცია და კოლექტივიზაცია. ამას მოჰყვა მუშაობის მექანიზირება, მეურნეობის რაციონალიზაცია და სიმინდის ნაცვლად სამეგრელოში შემოდის და ვითარდება უფრო რენტაბელური დარგები: ჩაი, რამი, მანდარინი, ტუნგო და სხვა. ყოველწლიურად მცირდება სიმინდის ფართობი, სამაგიეროდ, სწრაფად იზრდება სუბტროპიკული პლანტაციები და ახლო მომავალში მთელი ეს მხარე იქცევა ციტრუსოვან კულტურათა ბაღნარად.

სამეგრელოს სუბტროპიკულ რაიონებში დღეს მეურნეობის წამყვანი დარგი ციტრუსია, რომელიც იძლევა უხვ მოსავალს და კოლმეურნეებიც დაინტერესებულნი არიან ციტრუსოვანი კულტურის მოვლა-მოშენებით. ამან ხელი შეუწყო შეძლებულ და მილიონერ კოლმეურნეთა წარმოშობა-გაძლიერებას სამეგრელოს მოწინავე რაიონებში, როგორც არის, სხვათა შორის, ორსანტიის კოლმეურნეობა ზუგ-

¹³⁵ ვ. კობახიძე, მეგრეთა ქონებრივი მდგომარეობა 1915 წელს და მოსალოდნელი სიმშვილობა, გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1915 წ., ##427-437.

დიდის რაიონში.

მევენახეობა. ვაზის კულტურა წინათ სამეგრელოში საკმაოდ იყო განვითარებული და ვაზიც აქაურ პირობებში კარგად ხარობდა¹³⁶.

სამეგრელოში გავრცელებული იყო ვაზის შემდეგი ჯიშები:

1. ჩერგვალი – თეთრი და ტკბილი ყურძენი, მსხვილ მტევნიანი, რომლისაგან დგებოდა საშუალო ღირსების ღვინო;

2. საკმეველი – თეთრი და საშუალო ზომის მარცვლოვანი, ღვინო კარგი ღირსების;

#189#

3. კრაწუნა – თეთრი და მსხვილმარცვალა ღვინო კარგი;

4. ციცკა – თეთრი და წვრილმარცვალა ღვინო საშუალო;

5. კაჭიჭი – თეთრი, მარცვალი საშუალო, ღვინო კარგი;

6. ჭვიტილური – თეთრი, მარცვალი საშუალო, ღვინო კარგი და ოქროს ფერი;

7. ჩეჭიფეში – თეთრი, მარცვალი საშუალო, ღვინო კარგი;

8. გრეხი – თეთრი და მსხვილმარცვლოვანი ღვინო კარგი;

9. ტოროკუჩხი – თეთრი, მარცვალი წვრილი, ღვინო კარგი;

10. თხურთხი – თეთრი, მარცვალი წვრილი, ღვინო კარგი;

11. პანეში – მუქი ლურჯი ფერისა, მარცვალი მსხვილი, ღვინო კარგი;

12. დონდღვაბაია – (პაპასქირი), შავი და წვრილმარცვლიანი, ღვინო მდარე;

13. დღუნდუში – შავი და მსხვილ-მარცვლიანი ღვინო, წითელი და კარგი;

14. ოჯალეში – შავი და წვრილ-მარცვლოვანი, ღვინო საუკეთესო;

15. ჭოტიში – შავი, მარცვალი საშუალო, ღვინო მაგარი და მღებავი;

16. ცხენიშყურძენი – შავი, მარცვალი მოგრძო და მსხვილი, ღვინო კარგი;

17. უგვარო – შავი, მარცვალი საშუალო, ღვინო მაგარი და

¹³⁶ И. К. Накашидзе, Очерк виноградарства и виноделия в Гурии и Мингрелии, Сбор. сведен. по виноград. и виноделию на Кавказе, т. IV; А. Эристов, Сельско-хоз. письма. Как обновить старые виноградники Гурии и Мингрелии, Труды Кав. отд. сельск. хоз., 1889 г., #7,8; Лавров, Мингрелия в сельско-хоз. отношении, газ. Кавказ, 1912 г., #102.

მწლაკე;

18. ხოჯიმ თოლი – შავი და მსხვილმარცვლოვანი, ღვინო

მდარე;

19. შონური – შავი, მსხვილმარცვლოვანი ღვინო საშუალო;

20. კაპისონი – შავი, მარცვალი საშუალო, ღვინო საუკეთესო;

21. ხარდანი – შავი და წვრილ-მარცვალა, ღვინო კარგი ღირ-
სების;

22. ოდესა (იზაბელა) – შავი, მარცვალი საშუალო, ღვინო მდარე
და სხვა;

ამ ვაზებს შორის საუკეთესოდ ითვლებოდა ოჯალეში,
ჭვიტილური, ჩეჭიფეში, ხარდანი და კაპისონი.

ყველაზე უხვ მოსავალს და საუკეთესო ღვინოს იძლეოდა თურმე
„ოჯალეში“¹³⁷, რომელიც იყო სქელი, მაგარი და საამო დასალევი ღვინო.
#190#

ვაზის ეს ჯიშები მაღლარი ყოფილა – „ჯამ ბინეხი“ და ხეებ-
ზე გაბმული. ეს ჯიშები სამეგრელოში ფილოქსერამ უკვე მოსპო,
მათი თითო-ოროლა ძირი აქა-იქ თუ არის დარჩენილი. მათ ნაც-
ვლად, დღევანდელ სამეგრელოში გავრცელებულია: ოდესა, კაჭიჭი,
ნამყენი, ცოლიკაური, ნოვა, ფრანგულა და საფერავი. მევენახეობას
აქ მისდევენ ჩხოროწყუს რაიონის სოფლები, განსაკუთრებით: ახუთი,
ფოცხო და უშაფათი.

ვენახის მოვლა-მოშენება და ღვინის დაყენებაც ჯერ კიდევ ძველი
წესებით წარმოებს. ყურძენი სამეგრელოში მწიფდება შემოდგომა-
ზე და იკრიფება ოქტომბრის დამლევს. მაღლარ ვაზს ხეებზე კრე-
ფავენ და მტევნებს ჰყრიან „გიდელში“, ჩამოუშვებენ ხიდან და
ცლიან გოდრებში. ყურძნით სავსე გოდრებს ეზიდებიან მარანში და
იქ საწნახელში ჩაყრიან. საწნახელი მთლიანი ხისაგან არის გათლი-
ლი, მიღებულია უფრო ცაცხვის საწნახელი, რომლის სიგრძე დაახ-
ლოებით 2,80 მეტრს უდრის. საწნახელში ჩადის 25-30 კალათი
ყურძენი. კალათა ყურძენი იწონის ორ ფუტს და მისგან იწურება

¹³⁷ კ. ბოროზდინის ცნობით, სამეგრელოში პირველი დგილი ღირსებით
„ოჯალეში“-ს ღვინოს ეჭირა. ამ სიტყვის ეტიმოლოგია შემდეგია: ბჟა მეგ-
რულად მხესა ნიშნავს, ოჯალეში სამზეო ადგილს, აქედან წარმოსდგა დამახინ-
ჯებული სიტყვა ოჯალეშიო (იხ. ბატონ-ყმობა სამეგრელოში გვ. 6).

ერთი კოკა ღვინო. საწნახელში ყურძენს ფეხებით ჭყლეტენ, თავ-
ღვინო რომ გამოიწურება, ნარჩენ ჭაჭას დაასხამენ წყალს, დაა-
ხლოებით 25 კოკას და ამ წყალს შემდეგ გაატარებენ ოთხი
საწნახელის ჭაჭაში. ამ წყალ-ნარევ ღვინოს ჩაასხამენ ქვევრში.
ახალ ღვინოს ჩააყენებენ კასრებში ან ქვევრებში და იგი და-
იდუღებს ერთ თვეში. იანვარში, როდესაც ღვინო დაიდუღებს,
ახალ ჭურჭელში გადაასხამენ. ქვევრებს მიწაში ჩაფლავენ, ნაპირ-
ზე ქვევრს ბლის ქერქს დააფარებენ და ზედ მრგვალ ქვას ადე-
ბენ. კარგად დამზადებული აქაური ღვინო სძლებს ათის წლოვით.
ღვინის საწყაოდ იხმარება „ლიტრა“ – ლიტრა, რომელიც უდრის
ერთ ბოთლს. „კართხა“ ნახევარი ლიტრაა, „ფოხალი“ – 24
ლიტრა, „სატარელო კოკა“ – 30 ლიტრაა.

1936 წლიდან პარტიისა და ხელისუფლების მითითებით სამეგ-
რელოში გაცხოველდა ვაზის კულტურის მოშენების ინტერესები. ამ
მიზნით, აქ მუშაობენ აგრონომები, რომლებიც კოლმეურნეებს აძლე-
ვენ რჩევა-დარიგებას ვაზის ჯიშების შერჩევა-მოშენების საქმეში.
დღეს სამეგრელოს თითქმის ყველა რაიონში შეხვედებით საკარ-
მოდამო ფართობებზე ლამაზად ჩამწკრივებულ ნამყენი ვაზის ვენა-
ხებს.

მესაქონლეობა. მესაქონლეობას სამეგრელოში ძველადვე
მისდევდნენ და მეურნეობის ეს დარგი მნიშვნელოვან როლს თამაშო-
ბდა მეგრელების ეკონომიკურ ცხოვრებაში. მესაქონლეობას აქ ეწე-
#191#

ოდნენ უმთავრესად მთიან რაიონებში, ტეხურისა და ხობის-წყლის
სათავეებში მოსახლე სოფლები: კურზუ, ჯგალი, მუხური, ჯვარი და
ბარდა. ამ სოფლებში მცხოვრებ გვარებს შორის მამა-პაპიდან მეჯო-
გეობას მისდევდნენ: კურზუში – ნაჭყეპია და ჯოჯუა, ჯგალში – კვარაც-
ხელია; მუხურში – თოლორდა და გაბედა; ბარდაში – წულაია და
სულუხია. ჯოგში უმთავრესად ძროხები ჰყავდათ, ცხვრები და თხე-
ბი კი მცირე. ცხვარს სამეგრელოში არ წველიდნენ. მას მხოლოდ
მატყლისა და ხორცისათვის ინახავდნენ. თხებს კი სწველიდნენ და
ყველსაც აკეთებდნენ. წინათ აქაურ შემღებულ მეჯოგეთა შორის ცნო-
ბილი ყოფილა ძიკი კვარაცხელია, რომელსაც ჰყოლია 300-400-
მდე მეწველი ძროხა. მეჯოგე იყვანდა მწყემსებს ხუთი წლის ვადით,

მწყემსს ეძლეოდა გასამრჯელო. მწყემსს თუ ძროხების მოწველა არ შეეძლო, მას მეჯოგე აძლევდა 3-5 ძროხის ნახევარს. ვისაც მწყემსობასთან მოწველაც შეეძლო, მას მეჯოგე აძლევდა 5-10 ძროხის ნახევარს მათი ნაწველისა და ნამრავლით. იმ შემთხვევაში, როდესაც მწყემსი ვადაზე ადრე მოისურვებდა წასვლას, მას მეჯოგე ასე უსწორებდა ანგარიშს: ორი წლის ნამსახურს მწყემსს ეძლეოდა ოთხი ძროხის ნახევარი მონაგებით; სამი წლის ნამსახურს კი – ექვსი ძროხის ნახევარი მონაგებით. ხუთი წლის შემდეგ მწყემსი მიდიოდა თავისი საქონლით და იგი ხდებოდა დამოუკიდებელი მეჯოგე. საქმელ-სასმელი, ტანისამოსი და საქონლის ყველა ხარჯი მეჯოგისა იყო და მეჯოგიდან წასულ მწყემსს ხშირად გაყავდა 15-20 ძროხა. თუ მწყემსი კარგი მომუშავე იყო და მას სურდა მეჯოგესთან კიდევ დარჩენა, მეჯოგე მწყემსს მეორე ხუთ წელში უმატებდა 2-3 ძროხას.

შემღებულ მეჯოგეს საკუთარი საზაფხულო ქოხი ჰქონდა, სადაც ზაფხულის პერიოდში დგებოდა საქონელი და ძროხებსაც სწველიდნენ. აქ იყო მეხელე, რომელსაც ევალებოდა ყველის გაკეთება და საქმლის მომზადება, აგრეთვე ჭურჭლის დასუფთავება და სხვა. აქვე იყო „მეგინე“, რომელიც ხბოებს მწყემსავდა. მას გასამრჯელო არ ეძლეოდა, მხოლოდ კვება ჰქონდა მუქთი.

აქაური ჯოგი ზაფხულობით მთაშია: დვირში, კემლაკესარში და ოცალეში (ტეხურის სათავეშია აგარაკ ლეზარდეს მახლობლად). საქონელი მეგრელებს ზაფხულობით გადაჰყავთ აგრეთვე რაჭაში, ბაღდადსა და გურიაში.

მთაში საქონელი რჩება 15 ოქტომბრამდე, შემდეგ კი ჯოგებს ბარისაკენ მიერეკებიან და ზამთრობით საქონელი უყენიათ: ჭალა #192#

დიდში, სირიაჩქონში, აჯამეთში, ხორგა-ხეთაში, სადაც საზამთრო ქოხებია გამართული. ძროხები ადგილობრივი ჯიშისაა – „მეგრული ძროხა“, რომელიც იწველის 6-7 თვე.

ჯოგში ძროხებს დილა-საღამოს წველიან. მოსაწველ ძროხებს ერთად შეყრიან, მწყემსები ხელში აიღებენ „ნგას“ და ძროხების მოწველას შეუდგებიან. გავსებულ ნგასს ხის კასრებში სცლიან. კასრზე გამართულია საწური, რომელშიაც უფენია

გვიმრა და რძეც მასში იწურება. რძით გავსილ კასრში ჩაასხამენ ყველის შესადელებელ წამალს, დახურავენ თბილად და ცეცხლთან მისდგამენ. წამალს „ნაწი“ აკეთებენ თხის კუჭისაგან და აგრეთვე ხბოსა და გოჭის კუჭისაგან ამზადებენ, უკეთესად ითვლება გოჭისა. კასრში რძე ნახევარ საათში შედედდება და მას გრძელი ჯოხით „სარსით“ მოურევენ, შემდეგ შედედებულ რძეს „დელამოწს“ ხელით აგროვებენ და ხელით წურავენ. შრატს კასრიდან სხვა ჭურჭელში გადაასხამენ და შემდეგ მისგან ხაჭოს მოადულებენ.

გაივლის ხანი, დაახლოებით 12 საათი და მეხელე შეუდგება ჭყინტი ყველისაგან სულუგუნის გაკეთებას. ამისათვის დაჭრილ ახალ ყველს ჩაყრიან აშიშინებულ წყალში და მას ჯოხით მოურევენ. როცა ყველი გაწიალდება, მაშინ ყველს გადმოიღებენ ხონჩაზე და ხელით ზელავენ. მოხარშული ყველი კარგად რომ გაიზილება, გუნდებს მოსწყვეტენ, დაახლოებით ნახევარ კილოს ოდენობისას და ამ გუნდას ბურთივით ამრგვალებენ. კარგად გაზელილ გუნდას ცოტათი გააბრტყელებენ და შემდეგ ამ სულუგუნს – „სიდოგინს“ ხის კალაპოტში ჩადებენ. კალაპოტი წარმოადგენს ხის კასრს, რომელშიაც ჩადის 5-6 სულგუნი. კალაპოტში სულგუნი რჩება ერთი დღე-ღამე. შემდეგ ამოალაგებენ და ჩააწყობენ მარილიანი წყლის დიდ კასრში ან ქვევრში. კარგად გაკეთებული სულუგუნი დაახლოებით ინახება 6-7 თვე.

სულგუნის გარდა, მეგრელები აკეთებენ უბრალო ყველსაც, რომელსაც „კიპუცვალს“ უწოდებენ. ეს ყველი მდარე ღირსებისაა და იაფადაც ფასობს. მეჯოგეებს სულგუნი გუდებით მიაქვთ ბაზარში გასაყიდად, გუდაში ეტევა 30-50 სულგუნი. მეგრული სულგუნი კარგი ღირსებისაა, ცხიმინია და გემრიელი. ყველი აქ კეთდება მოუხდელი. საზოგადოდ სამეგრელოში არ იციან რძისაგან კარაქის გამოხდა. ამიტომ მეჯოგეები არ მისდევენ კარაქ-ერბოს დამზადებას და მათ არც ეხერხებათ კარაქის დამზადების საქმიანობა. ხაჭოსაც მეჯოგეები გემრიელს აკეთებენ.

#193#

წინათ აქაურმა მეჯოგეებმა იცოდნენ „აზარა“, ერთმანეთის შეწვენა. როდესაც მეჯოგე დაზარალდებოდა, მაშინ იგი აწყობდა აზარას. ამ მიზნით, იგი სადილს გამართავდა და დაიწვევდა მეჯო-

გეებს, რომლებიც აღუთქვამდნენ დაზარალებულს შეწევნას ფულით თუ საქონლით. ჩვეულებრივ შეეწეოდნენ თითო ხბოთი (ქართული ოჩხარი).

ამ მსხვილფეხა საქონლის მოშენებასთან ერთად, წინათ ჯვარის თემში მოსახლეობა მისდევდა წვრილფეხა საქონლის – ცხვრისა და თხების მოშენებასაც. ჯვარში ცნობილი ყოფილა ჯარნა არქანია, რომელსაც ჰყოლია 1000 სული ცხვარი და თხა. ზაფხულში ცხვარი ჰყოლიათ გურიის მთებში, ზამთარში კი – სოხუმის დაბლობში. ცხვარს ამრავლებდნენ ხორცისა და მატყლისათვის. სამეგრელოში გავრცელებული ყოფილა სამი ჯიშის ცხვარი: „ნამარგალუ“, შავი ფერისა და საშუალო ტანისა, დუმა აქვს მომცრო, მატყლი საშუალო ღირსებისა; „ნაყარაჩუ“, უმეტესად შავი, ტანი და დუმა მოზრდილი, მატყლი საუკეთესო; „ქურთი“, უმთავრესად შავი, ტანი დიდი, დუმა საშუალო, მატყლი კარგი. „ნაშონური“ („კატა“) უფრო თეთრი ყოფილა, საშუალო ტანისა, დუმა პატარა, მატყლი კარგი.

თხებში ყველას ჯობდა „ნამარგალუ“, რომელიც კარგი მეწველია, ხორციც გემრიელი აქვს და ტანითაც დიდია, ბეწვი კი აქვს მოკლე და ღირსებით მდარე.

ბევრი ცხვრის პატრონი მოჯამაგირედ მწყემსს იყვანდა ხუთი წლის ვადით. ახალგაზრდა მწყემსს ეძლეოდა 25 სული თხა-ცხვრის ნახევარი მათივე ნამრავლით წლის განმავლობაში. გამოცდილ მწყემსს აძლევდნენ 60 ცხვარ-თხებს და ხუთი წლის შემდეგ, ამ 60 ცხვარ-თხას ნამრავლით შუაზე გაიყოფდნენ მეცხვარე და მწყემსი. თხის ჯოგში იყო მეხელეც, რომელიც თხის რძისგან ამზადებდა მაწონსა და ყველს. მეცხვარე თავის ფარას უკეთებდა ნიშანს. ამისათვის ცხვარს ყურზე უკეთებდნენ სერს და ყურსაც სხვადასხვა სახით ამოუჭრიდნენ, ზოგს ირიბად, ზოგს გაუხვრეტდნენ და სხვა. ასეთ ნიშანს მეგრელები უწოდებდნენ „ხნწრა“ (სერი). ის იყო მრავალგვარი: ჩხოტი, კაკი, სირი, ხვირი და სხვა.

აქაურ საქონელს სხვადასხვა ავადმყოფობა უჩნდება და წინათ გლეხობა შინაური წამლობით ცდილობდა დაავადებული საქონლის განკურნებას. ეს ავადმყოფობანი შემდეგია:

ჭიჭინა. საქონელს უსივდება მკერდი და მხარ-ბეჭი. ეს ითვლება მძიმე ავადმყოფობად და საქონელიც იშვიათად რჩება.

#194#

ყვაპუ. უსივდება თავ-კისერი და მას შელოცვით მკურნალობენ. წამლად ნაყავენ ბალახს „ყოყ“-ს და მას ავადმყოფ საქონელს ყელ-კისერზე წაუსვამენ.

გერცემი. საქონელს ასტკივდება ჭაჭები და იგი სიმწრით ზურგზე გორაობს. მას შეულოცავენ და იტყვიან: „ელუარი მგელუანი, მგელი გეძელუანი, მოდი, წადი უკ გელსა“. (იტყვიან სამჯერ). საქონელს ზურგზე დააყრიან თოფის წამალსაც.

ბარუ. ძროხა იბერება და ველარ იცოხნის. მაშინ დაუძახებენ იმას, ვისაც „ბარუ“ (მსხვილი და ჭრელი მატლია) მოუკლავს და იგი იმ ფეხს, რომლითაც მას ბარუ მოუკლავს, ძროხას ზურგზე წაუსვამს და იტყვის – „ბარუ მოვკალიო, ავადმყოფი მორჩესო“.

გელა. შეეყრება ძროხას, ზურგი ასტკივდება, ადგომა ეზარება და გორაობს. მას შეულოცავენ, შემდეგ ყურსაც ააჭრიან და სისხლს გამოუშვებენ.

ფარფალუ. უჩნდება საქონელს ღვიძლსა და ფილტვებში. ეს საქონლის პეპელაა და საქონელს უჩნდება დაბლობში ბალახი „მოლი“-საგან.

#195#

ფარფალუს სწამლობენ ასე შეზავებული წამლით: კვერცხს, დანაყულ წიწაკასა და ჭვარტლს გახსნიან მწარე გოგრისა და მწვანე შაბის წყალში და დაავადებულ საქონელს შეასმევენ.

მესაქონლეობასთან ერთად, სამეგრელოში მისდევდნენ ცხენების მოშენებას. ცხენი წინად დიდ როლს თამაშობდა სამეგრელოს ეკონომიკურსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ცხენი ძველად იყო არა მარტო სახედარი ცხოველი, რომლის საშუალებით ხდებოდა მიმოსვლა და ტვირთის გადაზიდვა, არამედ ცხენზე ჯდომა და ცხენით ჯირითი ვაჟკაცობად ითვლებოდა. სამეგრელოში ცხენი მეტად უყვარდათ და ვაჟკაცობა ცხენის გარეშე წარმოუდგენელი იყო. ნადირობა და ლაშქრობა უცხენოდ შეუძლებელი იყო, ამიტომ კარგი ცხენის პატრონს თემ-ჯარში თავი დიდად მოჰქონდა. ამის გამო, კარგი ჯიშის ცხენის მოშენება-გახედვნას სამეგრელოში ძველთაგანვე მისდევდნენ. ჯიშის ცხენად იქ ითვლებოდა „ნამარგალუ“ და „ხაინდრავა“.

ნამარგალუს ჯიშის ცხენი ტანით დიდია და მუშაც, მაგრამ ტლანქია და მას ფეხმარდობა აკლია. ხაინდრავას ჯიშის ცხენი კი ტანით უფრო მორჩილია, მაგრამ იგი კობტაა და კარგი თოხარიკიც.

მეცხენეობასთან დაკავშირებით, სამეგრელოში გავრცელებული იყო ცხენის ქურდობაც, რაც ვაჟკაცობად ითვლებოდა. ცხენის მოპარვა მოითხოვდა გულადობას და დიდ მოხერხებას, რომ ნაქურდალი ცხენი პატრონს ვერ გამოეცნო და ქურდის ვინაობა არ გამომჟღავნებულყო, რაც სამრახისად ითვლებოდა. ამას აღნიშნავს სამეგრელოში თითქმის ყველა უცხოელი მოგზაურიც. შარდენის თქმით, სამეგრელოში მამაკაცები ქურდობაზე არიან აღზრდილნი. ისინი ქურდობის ხერხებს სწავლობენ და მას თავიანთ პროფესიად იხდიან. ეს ამლევს მათ სიამოვნებას და სახელს, ქურდობისათვის მათ აქებენო. ა. ლამბერტის სიტყვით, წმ. გიორგის მეგრელები აკუთვნებენ ქურდის სახელს და ამტკიცებენ, რომ ილორობას იგი ხარს იპარავს და ეკლესიაში მიჰყავსო. ამიტომ იმ ღამეს მეგრელები ქურდობენ და თან ამტკიცებენ, რომ თუ წმინდანი იპარავს, ჩვენც მას უნდა მივბამოთ და ჩვენც მოვიპაროთო (ა. ლამბერტი, 144).

მეგრული ხალხური თქმულება მდიდარია ცხენის ქურდობის ეპიზოდებით. ცხენის ქურდობა სამეგრელოში სასახელოდ ითვლებოდა და კარგ ქურდს მოწონება ჰქონდა საზოგადოებაში. სადაც ასეთი სახელოვანი ქურდი იყო, იმ სოფელსა და თემს ქურდობის შიში არ ჰქონდა, რადგანაც სხვა ქურდი ვერ გაბედავდა იქ შესვლას და ქურდობის ჩადენას.

#196#

ამიტომ ასეთი სახელოვანი ქურდი თემ-საზოგადოებისათვის საჭირო კაცი იყო. ვაჟკაცი რომ ახალ ჩოხას ჩაიცვამდა, ის მეორე დღეს დახეული უნდა ყოფილიყო, განსაკუთრებით ჩოხის კალთები და სახელოები. ეს იყო ვაჟკაცობის ნიშანი და იტყოდნენ, რომ იგი ცხენის საქურდლად წასულა და ტანისამოსი შემოხეციაო. ამის გამო ზოგიერთი ჩოხის სახელოებს განგებ დახევდა თურმე, რომ ეთქვათ იგი ცხენის ქურდია და ვაჟკაციაო.

ქურდობის წინააღმდეგ საჭირო გამხდარა რაიმე ნიშნის დადება ცხენზე, რომ მეპატრონეს თავისი დაკარგული ცხენი გამოეცნო და უკანვე დაებრუნებინა. ერთ ასეთ საშუალებად მიღებული იყო ცხე-

ნის დადაღვა. სამეგრელოში დღემდის ცხენის მრავალი დაღებია შემონახული, მაგრამ, სამწუხაროდ, ცხენის ეს დაღები სპეციალური შესწავლისა და გამოკვლევის საგანი ჯერ არ ყოფილა.

ამავე დროს, დაღისა და მისი ნიშნების წარმოშობას საყურადღებო ისტორია აქვს. თავდაპირველად დაღები ჰქონდათ მაღალი წოდებას, თავადაზნაურებს. თითოეულ მებატონეს თავისი საკუთარი დაღის ნიშანი ჰქონია. ყმებს ცხენი თუ ეყოლებოდათ, მათ მებატონის დაღი უნდა გამოეთხოვათ. ამისთვის ყმასა და ვალდებულ გლეხს დაღის ჯარიმა მართებდა და მებატონისათვის დაღის გადასახადი უნდა მიერთმია.

ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ, შეძლებულმა გლეხებმა დაიწყეს თავიანთი ცხენების დადაღვა თავისივე ნიშნით ან თავისი გვარის პირველი ასოს გამოსახვით, როგორც, მაგალითად, გვასალია „გ“, ჯანაშია „ჯ“ და სხვა.

ცხენის დაღებს შორის ყველაზე გავრცელებული და ცნობილია სამეგრელოში ორი დაღი: ხაინდრავასი და შელიასი.

#201#

ხაინდრავას დაღი გავრცელებულია ტეხურისა და აბაშის წყლის მიდამოებში (ყოფილი სენაკ. მაზ.), შელიას დაღი კი ხობისწყლის მიდამოში (ყოფილი ზუგ. მაზრა).

ხაინდრავას და შელიას გვარები მეცხენეობას მისდევდნენ, მათ ყოლიათ ცხენის ჯოგები და დახელოვნებული ყოფილან ცხენის გახედვნა-წვრთნაში და კარგი ჯიშების შერჩევაში.

ცხენს დაღავდნენ, როდესაც იგი ორი წლისა გახდებოდა. დადაღვის წინ უკეთებდნენ ცხენს შემდეგ ოპერაციას: ამოჭრიდნენ სარსესა და სახოპს, სარსეს ცხვირში ააჭრიან, ის არის ხრტილიანი ძვალი, რომელიც ცხენს ძოვას უშლის თურმე. შემდეგ აჭრიან სახოპს, სასის ქვემო ზედმეტ ღრძილს. კუდის თავზე ააჭრიან ძვარეს, რომელიც ქავილს იწვევს. ძვარეს მარღვს ამოიღებენ და ცხენს კუდის ქავილი მოშორდებაო. ცხენის დადაღვა ჩვეულებრივ მარტიდან – მაისის დამლევამდის. ცხენს დაღავენ მარცხენა მხარეზე, ე. ი. იმ მხარეზე, საიდანაც ცხენზე სხდებიან. მდაღველიც ამ საქმის სპეციალისტია. ცხენის დადაღვა ყველას არ შეუძლია. ის მოითხოვს ცოდნასა და გავარჯიშებულ ხელს. დასადაღ ცხენზე იმ ადგილას, სადაც დაღი უნდა დაუსვან, ჯერ დაღის გამოსახულებას ცარცით ან

ნახშირით გამოსახვენ, შემდეგ მდაღველი აიღებს გახურებულ შანთს (რკინის ჯოხია) და ამით კანს ამოსწავს.

ზოგი დაღის მზა ფორმაც არსებობს. თუ დაღის გამოსახულება მარტივია, მაშინ დაღის რკინის ფორმას გაახურებენ და პირდაპირ დაადებენ დაღის გამოსაყვან ადგილზე. დადაღვის ტკივილებს საშინლად გრძნობს ცხენი, მაგრამ მას ოთხივე ფეხი მაგრად აქვს შეკრული და არ შეუძლია წინააღმდეგობის გაწევა. მეორე დღეს დადაღულ ადგილზე ცხენს ძროხის ქონს წაუსვამენ.

მაგრამ ქურდებმა იცოდნენ დაღის გადაკეთებაც, რომ დაღით პატრონს თავისი ცხენი არ გამოეცნო. არსებულ დაღს ქურდი წაუმატებდა რაიმე ნიშანს ან ხაზს და ასეთ დაღს ცხენის პატრონი ძნელად თუ გამოიცნობდა. მაგალითად, ადვილი გადასაკეთებელი იყო შენგელიას, ანჯაფარიას და გაბელიას დაღები. ზოგჯერ, თუ დაღი მცირე მოხაზულობისა იყო, მას ქურდები ტყავიანად ამოჭრიდნენ. იცოდნენ აგრეთვე ცხენზე თეთრი ნიშნის „კიაპი“-ს გაკეთებაც. იმ ადგილს, სადაც თეთრი ნიშანი უნდა ყოფილიყო, ჯერ ხის ნაჭრით ხეხავდნენ, შემდეგ მას ცხელ რძეს წაუსვამდნენ, რომ ბალანი მოშორებულიყო. გაივლიდა ოციოდე დღე და გახეხილ ადგილზე ცხენს თეთრი ბალანი ამოუვიდოდა. ზოგჯერ ასეთ ხერხსაც მიმართავდნენ: ცხენს მოსაჭერს მაგრად მოუჭერდნენ და აჭენებდნენ,

#202#

სანამ ძალიან არ გაოფლიანდებოდა. შემდეგ მოსაჭერს შეხსნიდნენ, როდესაც ბალანი მოშორდებოდა. ზოგჯერ ქურდები ცხენს ფეხის ტყავს გაუჭრიდნენ და ბერავდნენ. ასეთი ცხენი ადამიანს გასუქებული ეჩვენებოდა და პატრონიც ვერ იცნობდა მას. ბებერ ცხენს ქურდები კბილებს ჩაუქლიბავდნენ და ასეთი ცხენის კბილების გასინჯვის დროს პატრონი შეცდომაში შეჰყავდათ.

ცხენის პატრონებმა ყველაფერი ეს კარგად იცოდნენ და ცდილობდნენ ეხმარათ ისეთი დაღი, რომლის გადაკეთება საერთოდ ძნელი იყო. ამგვარ დაღად ითვლებოდა: სალიპარტო დაღი, ხაინდრავასი. შელიას და ხოჭოლავას დაღი. დაღს ცხენს ჩვეულებრივად გავაზე უკეთებდნენ, მაგრამ ქურდებს დაღი რომ ვერ გადაეკეთებინათ, ხშირად ცხენს ორსა და სამ დაღსაც კი უკეთებდნენ. ამ შემთხვევაში, ერთი დაღი გავაზე აქვს ცხენს, მეორე – კისერზე ან წინა ფეხზე.

ზოგ შემთხვევაში კი სამივე ადგილზე აქვს ცხენს დალი გამოსახული, როგორც მაგალითად, ფიჩხაიას დალი, კუკავას დალი, ჩიქოვანისა და სხვა.

დადაღვასთან მთავარი იყო ცხენის გახედნაც და ამასაც თავისი მცოდნე პირი ჰყავდა. გამხედნავი ცხენს სიარულში ავარჯიშებდა 2-3 თვეს. ამასაც თავისი სახელები ჰქონდა: „ლაფშური“ – არის ჩქარი ნაბიჯით სიარული, „მაგვალი“ – ძუნძულით სიარული და თოხარიკი (იორღა) – მარდად და კობტად მავალი.

ამათში ყველაზე კარგია თოხარიკი, რომელშიაც გამხედნავი ცხენს საგანგებოდ წვრთნიდა. თოხარიკში გასავარჯიშებლად ცხენს ოსტატი ბარკლებს შეუკრავდა და ისე ატარებდა, რომ ცხენი შეჩვეოდა მოკლესა და მარდი ნაბიჯის გადადგმას.

ცხენის დაკოდვა ხდება მე-4 წელს, როცა ცხენი ოთხ კბილს გამოიცვლის.

ცხენის ჯირითი და გათამაშება სამაგრელოში ძალიან გავრცელებული იყო. ცხენის „მარულა“-ს აწყობდნენ წელიწადში რამდენჯერმე, რომელიმე დიდ დღესასწაულთან დაკავშირებით. მარულაში და ცხენის დოღში გამარჯვებულს ასაჩუქრებდნენ დროშით, ფულით და ნივთებით. ასეთი გამარჯვება სასახელო საქმე იყო და მეგრელებიც დოღის ცხენებს საგანგებოდ უვლიდნენ და ინახავდნენ.

ცხენის თამაშობებში ცნობილი იყო: „ქართაში ლაყაფი“, „კიდრობა“, „ისინდუა“ (ცხენოსნები ისროდნენ ხელშუბებს, რომლებსაც წვეტიანი რკინის წვერები ჰქონდა და იჭერდნენ), თარჩია – ბაირაღის გატაცება და სხვა.

#203#

მარულას მოწყობა-ორგანიზაციაში სამეგრელოში ცნობილი იყვნენ ქვარცხავები, კვარაცხელიები, ახალაია, შენგელია და სხვა. სასოფლო დღესასწაულზე (ხატობა) ეს გვარები ცხენის დოღს (მარულას) გამართავდნენ. ამისათვის შესაწევარ ფულსაც კი აგროვებდნენ. ვინც მარულაში პირველი მოვიდოდა, მას წითელი ბაირაღი ეძლეოდა საჩუქრად. შემდეგ ის, ბაირაღით ხელში, ერთს კიდევ გაირბენდა, რომ ხალხს გამარჯვებული ცხენოსანი დაენახა და მისთვის ქება შეესხა.

ცხენის მოშენებას, როგორც ჩვენ აღვნიშნეთ, ხაინდრავები მისდევენ (ყოფილ სენაკის მაზრაში). ისინი ცნობილი იყვნენ ცხენის

გახედვნაში და ჯიშის შერჩევა-გაუმჯობესებაში. მათი ცხენის დალის გაკეთებაც ქურდებს უძნელდებოდათ, ამიტომ ეს დალი სამეგრელოში გავრცელებული იყო. ხაინდრავები ცხოვრობენ სახაინდრაოში, რომელიც მდებარეობს სამეგრელოსა და იმერეთის საზღვარზე, მდინარე ცხენისწყლის ნაპირზე. ამავე სოფელში ცხოვრობენ დანელიები, ცხენის სახელოვანი ქურდები. უეჭველია, ამ ორ გვარსა აზნაურ ხაინდრავასა და გლეხ დანელიას შორის ცხენის მოშენებასა და ქურდობაშიაც მჭიდრო კავშირი არსებობდა. ხაინდრავების ხელისშეწყობით დანელიები ქურდობას ეწეოდნენ. ამას გარდა, ეს სოფელი გზა იყო, საიდანაც ზაფხულობით ცხენები ასხის მთაზე მიჰყავდათ სამოვრად. აქვე იყვნენ ცხენების მწყემსები, რომლებიც ასხის მთაზე ცხენებს მეთვალყურეობდნენ. ასხის მთა ცხენების საუკეთესო სამოვრად ითვლებოდა. აქ მეცხენეებს ქოხები ჰქონდათ აგებული და ცხენის მწყემსი მეპატრონისაგან ზაფხულის განმავლობაში ერთ ცხენში იღებდა 5 მანეთს. მწყემსი პასუხისმგებელი იყო ჩაბარებული ცხენის მოვლა-პატრონობაში. ცხენი თუ უნიშნოდ დაიკარგებოდა, მწყემსს იგი პატრონისათვის უნდა ეზღო. თუ ცხენი მოკვდებოდა, მაშინ მწყემსი დალიან ტყავს ააჭრიდა და მას პატრონს წარუდგენდა. მაგრამ მწყემსს ყველაზე დიდი საფრთხე მოელოდა ქურდებისაგან, რომლებიც სხვადასხვა ხერხითა და საშუალებით ცდილობდნენ კარგი ცხენების მოპარვას. ცხენის ქურდობას ხელს უწყობდა გაბატონებული წოდება. თავადები აქურდვინებდნენ აზნაურებს, აზნაური კი თავიანთ ყმა-გლეხებს აქურდვინებდნენ. ცხენის ქურდობის ეპიზოდები და თქმულებები დღესაც შემონახულია სამეგრელოში. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ორიოდე შემთხვევას.

ერთხელ ხაინდრავა და დანელია სწვევიან იმერეთში თავად წერეთელს, რომელსაც ორი ნაქები ცხენი ჰყოლია. წერეთელს პატრვისცემით მიუღია სტუმრები და შემდეგ მათთვის უჩვენებია თავისი ცხენები. ხაინდრავას დიდად მოსწონებია წერეთლის ცხენის სიმ-#204#

შვენიერე და გაწვრთნილობა, დანელიას კი გულში განუზრახავს ამ ცხენის მოპარვა. წერეთლის ეზოს შემოვლებული ჰქონია მაღალი და მაგარი ღობე. მას ჰყოლია ორი ძაღლი, რომლის შიშით, წერეთლის ეზოს მახლობლად ქურდი ვერ გაიჭაჭანებდა. წერეთელიც ტრაბახობდა

თურმე, რომ ჩემი ცხენის მოპარვას ვერავინ გაბედავსო. წერეთელს პატივისცემით გაუსტუმრებია ხაინდრავა და მისი მხლებელი დანელიაც. გასულა ხანი და დანელიაც შესდგომია წერეთლის ცხენის მოპარვის თადარიგს. დანელიას მოუწნავს ორი გრძელი გოდორი „გიდელი“, შიგ ჩაულაგებია ხორცი და შედამებისას შეპარულა წერეთლის ეზოში და სანამ ძაღლებს აუშვებდნენ, ის ეზოში მდგარ კაკლის ხეზე აცოცებულა. დადამებულა. მოჯამაგირეს ძაღლები აუშვია, ცხენი კი უკანა ეზოში ყოფილა დაბმული. წერეთლის ოჯახს რომ დაუძინია, დანელიას ერთი ხორციანი კალათი კაკლიდან ძირს ჩამოუშვია, ხორცის სუნზე კალათს ჯერ ერთი ძაღლი მივარდნია, ჩაუსუნია და ხორცის ამოსაღებად თავი კალათაში ჩაუყვია თუ არა, დანელიას კალათი ძაღლა გაუქანებია. კალათაში თავდაღმა ჩავარდნილ ძაღლს შიშისაგან ხმა გაუკმენდია და კალათიც დანელიას ხის ძაღალ ტოტზე მიუბამს. ახლა დანელიას მეორე ხორციანი კალათი ჩამოუშვია. მეორე ძაღლი კალათს მივარდნია, მასაც შიგ თავი ჩაუყვია თუ არა, დანელიას ეს კალათიც ძაღლა აუწევია და ხის მეორე ტოტზე მიუბამს. შემდეგ დანელია კაკლიდან ჩამოსულა, წერეთლის ცხენი აუხსნია და გაპარულა.

#205#

დანელიას მოპარული ცხენი ისეთ ადგილას გადაუმალია, რომ წერეთელს მისი კვალისათვის ვერსად მიუკვლევია. გასულა დრო და დანელიას ეს ამბავი ხაინდრავასთვის გაუმხელია და უთქვამს, რომ წერეთელი ტრახახობდა, ვითომც მისი ცხენის მოპარვა არავის შეეძლოს. ის ახლა მაინც დარწმუნდეს, რომ დანელია თუ მოინდომებს, ცხენს ყოველთვის მოიპარავსო. ხაინდრავას ეს ამბავი წერეთლისათვის უცნობებია. გახარებულ წერეთელს სადილი გაუმართია და ხაინდრავა და დანელია დაუპატიჟია. იმერეთის მეზატონეს დანელია წერეთლის ცხენზე შემჯდარი ხლებია და წერეთელს იგი დაუსაჩუქრებიაო.

არის ასეთი თქმულებაც. ცხენის ქურდს დანელიას მოსთხოვეს თურმე ხატზე დაეფიცა, რომ ცხენი მისი მოპარული არ იყო. დანელია ამაზე დათანხმებულა. იგი ჯერ სახლში გაქცეულა, აკვანზე გადაწოლილა და ცოლისათვის უთქვამს დამარწიეო. შემდეგ ამდგარა, მისულა ხატთან და დაუფიცავს, რომ რაც მე აკვნიდან ამოვედი,

მას შემდეგ თუ რამე მომეპაროს, შენი მადლი გამიწყრესო.

ცხენის ქურდები ხშირად მამასახლისებსაც ქრთამავდნენ და მათგან იღებდნენ ცხენის ყალბ მოწმობებს. ქურდს მამასახლისი აძლევდა რომელიმე მიცვალებულის სახელზე შედგენილ მოწმობას, რომლის ძალით ქურდი მოპარულ ცხენს, სხვაზე ნახევარ ფასად ყიდდა. მყიდველმაც იცოდა, რომ ცხენი ნაქურდალი იყო, მაგრამ მამასახლისის დახმარებით და ქრთამების მიცემით იგი მაინც ბედავდა ასეთი ცხენის შესყიდვას.

აქაურ ცხენს სხვადასხვა ავადმყოფობაც უჩნდება: ჩამურე – ცხენის სენია და ამით დაავადებულ ცხენს ახველებს. უკა – ცხენს კისერი უსივდება, ზოგჯერ კისერში ბალღამიც ჩაუდგება. წიფრე – ცხენის სხეულის სიმსივნეს იწვევს. კვერცხი – ცხენს უჩნდება მუხლზე და ეს სიმსივნე მას მუხლზე კვერცხივით აზის. ლაქა – ცხენს ამ ავადმყოფობის დროს გავა ექავება, ექერცლება და სხვა.

კვება. საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ დაწინაურებასთან იცვლება და უმჯობესდება ადამიანის კვების პირობები. ადამიანის ჯანმრთელობა, სიცოცხლის ხანგრძლივობა და შრომის ნაყოფიერება უმთავრესად დამოკიდებულია კვების რაციონალიზაციაზე. ამიტომ მშრომელი მოსახლეობის კვების პირობების გაუმჯობესებას დღევანდელ სოციალისტური მშენებლობის პერიოდში განსაკუთრებული პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ეძლევა.

#206#

სამეგრელოს მოსახლეობა კვების კულტურის მხრივ, დღემდის ჩამორჩენილი იყო და იგი ცუდად იკვებებოდა. ეს, რასაკვირველია, გამოწვეული იყო სამეურნეო ცხოვრების ჩამორჩენით, როდესაც პრიმიტიული სამუშაო იარაღები და არაორგანიზებული შრომა არ იძლეოდა საშუალებას, რომ ადამიანს მიეღო მეტი დოვლათი და ამით გაეუმჯობესებინა თავისი საარსებო საშუალებანი.

ძველად სამეგრელოში იკვებებოდნენ ღომით და ფეტვით. ღომისაგან ხარშავდნენ მაგარ ფაფას, რომელსაც ღომს უწოდებდნენ. ფეტვის ფქვილისგან კი მჭადს აცხობდნენ. ღომი და მჭადი იყო მოსახლეობის მთავარი საკვები პურეული. განიავებულ ღომის მარცვლებს ჩაჰყრიდნენ ქვაბში, კარგად გამორეცხავდნენ და ქვაბს ცეცხლზე ჩამოჰ-

კიდებდნენ. მდულარე წყალში ღომი ღვივდებოდა, მას „ჩოგანით“ მალ-მალე მოურევდნენ, ღომი სქელდებოდა. ერთი საათის ხარშვის შემდეგ ღომი უკვე მზად იყო. მოხარშულ ღომს ამოიღებდნენ ჩოგანით და ტაბაკზე ჩამოარიგებდნენ. მამაკაცს კერძში ეძლეოდა ორი ჩოგანი ღომი, დედაკაცს კი ერთი ჩოგანი. ფეტვის მჭადს კერაზე აცხობდნენ, მოზელილ ცომს მწვანე ფოთლებში შეახვევდნენ და კერაზე ისე აცხობდნენ.

მჭადი და ღომი ძნელი მოსაყვანი ჭირნახული იყო, მოსავალი იცოდა მცირე და ამიტომ მჭადსა და ღომს მოსახლეობა დაზოგვით ხმარობდა და მამდრისად ვერ ჭამდა. ეს გარემოება აბრკოლებდა მოსახლეობის ზრდის ბუნებრივ პროცესს და საფრთხეს უმზადებდა მის ფიზიკურ არსებობასაც. მხოლოდ სიმინდის კულტურის გავრცელებამ XVII საუკუნიდან ხელი შეუწყო სამეგრელოს მოსახლეობის კვების გაუმჯობესებას და სიმინდი გადაიქცა მთავარ საკვებ პურეულად.

სიმინდის ფქვილისაგან მეგრელები ხარშავენ ღომს და აგრეთვე აცხობენ მჭადს. სამეგრელოში ღომი უფრო უყვართ, ვიდრე მჭადი. ღომი კეთდება ორგვარი: ღარღილის ღომი და ფქვილის ღომი. მათ შორის განსხვავება ის არის, რომ ღარღილის ღომს აკეთებენ ღარღილისაგან, ე. ი. მსხვილად დაროშვილ სიმინდის ფქვილისაგან. ღარღილს ჯერ გაცრიან, ქატოს მოაშორებენ, შემდეგ ქვაბში ჩაჰყრიან და კარგად გარეცხავენ. ქვაბი რომ ადუღდება და ღარღილი გასქელდება, მაშინ ფქვილს მოუკიდებენ და ფაფას ორ-სამჯერ მაგრად მოზელავენ. ფქვილის ღომს კი ღარღილს არ უშვებიან. ფქვილის ღომისათვის ჯერ წყალს აადულებენ, შემდეგ ფქვილს ჩაყრიან და რამდენჯერმე მოზელავენ. ღარღილის ღომი უფრო გემრიე-

#207#
ლია და მარგებელი, ფქვილის ღომი კი თხელია, უგემური და თუ იგი კარგად მოხარშული არ არის, მაწყინარია.

ღომს ცხლად ჭამენ. ცივი ძნელი საჭმელია, განსაკუთრებით ზამთარში ადამიანს წყენს, ამიტომ მეგრელები ცხელ ღომს სჭამენ. ღომი დღეში ჩვეულებრივ ორჯერ კეთდება: სადილად და ვახშმად. მეგრელებს უყვართ ცხელი ღომი, რომელიც აკმაყოფილებს ადამიანის მიერ ცხელი საჭმლის მიღების მოთხოვნილებას. მჭადს აცხობენ

უფრო დილის საუზმისათვის. მჭადის ცომს მოზელენ ნელ-თბილ წყალში და ისე აცხობენ. არ იციან მჭადის ცომის გაღვივება და საფუარის გაკეთება. მჭადს აქ აცხობენ ქვის კეცებზე. კეცს კერის ცეცხლზე გაახურებენ, შემდეგ გადმოიღებენ და მასზე მჭადის ცომს დააკრავენ. კეცი დახურულია თუნუქით – „თანაქა“-თი, რომელზედაც დაყრიან ნალვერდალსა და ნაკვერჩხალს. კეცის მჭადი სქელია და მძიმე მოსანელებელი. მჭადსაც ცხლად ჭამენ, ცივი მჭადი აქ მიღებული არ არის.

მჭადი და ღომი მეგრელის ყოველდღიური საჭმელია, მაგრამ დღესასწაულებში და ბედნიერ დღეებში (ქორწილი, დაბადება და სხვ.) აქ პურსაც ხმარობენ.

პურის ცომისაგან ჩვეულებრივ ხაჭაპურებს აცხობენ. მეგრული ხაჭაპური გემრიელია და ნოყიერი. ხაჭაპურში დებენ მოუხდელ ჭყინტ ყველს, ფქვილი იზიდება რძით, ცომს აღვივებენ და ისე აცხობენ. ზოგჯერ ხაჭაპურის ზედაპირს კვერცხში გათქვეფილი ყველით შეაზავებენ. აკეთებენ აგრეთვე „ჭვიშტარს“ – ყველის გულიან მჭადს. ხარშავენ ყველის გულიან კვერცხს (ხინკალს) და „ხო-ზო“-ს, რომელიც წარმოადგენს მოგრძო ფორმის კვერს.

სამეგრელოს საჭმელებში ცნობილია „ელარჯი“, რომლითაც აქ უმასპინძლებიან საპატიო სტუმარს. ელარჯს ყველით აკეთებენ. ადუღებულ წყალში გახსნიან სიმინდის ფქვილს და შიგ ჩააჭრიან ბლომად ჭყინტ ყველს. ელარჯს რამდენჯერმე მაგრად მოზელავენ. ფქვილი რომ მოიხარშება, ელარჯი ღომივით გასქელდება. შემდეგ ელარჯს ჩოგანით ამოიღებენ და ჭამენ. ელარჯი ძალიან გემრიელი და მსუყე საჭმელია, ადამიანი მას ბევრს ვერ შეჭამს. ელარჯი მეჯოგეების საყვარელი საჭმელია.

„ჩემხვა“ – სიმინდის ფქვილს რძეში ჩაყრიან, კარგად მოზელავენ, როგორც ფქვილის ღომს და შემდეგ ამოიღებენ ჩოგნით და სჭამენ.

შეჭამანდებში აქ ხმარობენ ყველს, ხორცს, ლობიოს, ფხალს და სხვას. რძის ნაწარმიდან სამეგრელოში კარგად აკეთებენ სულგუნს, #208#

რომელიც ერბოიანია და გემრიელი. მეგრელის ყოველდღიური საჭმელია ცხელი ღომი და სულგუნი.

ხორცი აქ უფრო შემწვარი უყვართ და მას ჭამენ ტყემლისა და წინაკისაგან შეზავებული საწებლით (წვენი). ან ნიგვზითა და მწვანელით შეზავებენ მას და ისე ჭამენ. ძროხის ხორცისაგან აკეთებენ გემრიელ ხარჩოს.

ღორის ხორცი მეგრელებს უყვართ და იშვიათია ოჯახი, რომ წელიწადში ერთი ღორი მაინც არ დაკლას, განსაკუთრებით ზამთარში. მას დაამარილებენ და გამოზოგვით ჭამენ.

ფრინველის ხორცს (ქათამი, ბატი, ინდაური და სხვა) სჭამენ შემწვარს, საწებლით.

კართოფილს და მისგან შეზავებულ ხორცის წვენს (ბორში, სუფი და სხვა) მეგრელები არ ხმარობენ. მეგრელები დღემდის არ აკეთებდნენ და არც ხმარობდნენ ერბოსა და კარაქს, რადგანაც მათი წარმოდგენით, ეს არ უხდება ღომსა და მჭადს. ერბო-კვერცხს მოსწავვენ ღორის ქონში ან დაფშვნილი ყველით და ისე ჭამენ.

საზოგადოდ მეგრული კერძი შეზავებულია ღომთან. მართალია, კერძი იციან უწვნო, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ საწებელს, მაგრამ ღომი თვითონ თხელია და წვნიანი და ამ მხრივ, იგი აკმაყოფილებს ადამიანში წვნიანი საჭმლის მოთხოვნილებას. ღომით გამძღარ ადამიანს ნაკლებად სწყურდება. მჭადი კი შედარებით უფრო მშრალია, ადამიანს აწყურებს და ამიტომ მეგრელები მჭადს უფრო დილით ჭამენ, შუადღისას კი – ღომს, რომ ჭის წყალი ნაკლებად დალიონ.

ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს, რომ ერბო-კარაქით შენელებული საჭმელები სამეგრელოში დღემდის არ იხმარებოდა, მაგრამ ცხიმოვანობის სინაკლულეს აქ ავსებდა მსუქანი ხორციეული, მოუხდელი და მაღალცხიმოვანი სულგუნი.

მეგრულ კერძებში ცნობილია „საცივი“, რომელსაც ამზადებენ ინდაურის ხორცისაგან. საცივი მეგრელების საყვარელი საჭმელია. შემწვარ ინდაურის ხორცს ჩაამუჭუჭებენ ნიგვზიან წვენში, რომელიც შეზავებულია სხვადასხვა სუნელით და მას ღომით სჭამენ.

მეგრელები დღემდე სამჯერ ჭამენ: საუზმეს „საკაკალო“, სადილს, „ონდღური“ და ვახშამს, „ოსორშო“. სუფრაზე იციან კერძის განაწილება და ყველას ეძლევა თავისი წილი – „თია“.

მეგრელები დღემდე სამჯერ ჭამენ: საუზმეს „საკაკალო“, სადილს, „ონდღური“ და ვახშამს, „ოსორშო“. სუფრაზე იციან კერძის განაწილება და ყველას ეძლევა თავისი წილი – „თია“.

სიმიინდით ხანგრძლივ კვებას სამეგრელოში მოჰყვა ავადმყოფობა „პელაგრა“, რომელმაც მშრომელ მოსახლეობის ჯანმრთელობას საგრძნობი ზიანი მიაყენა. ციტრუსების კულტურის მოშენებასთან სამეგრელოში იწყება მოსახლეობის პურით მომარაგება და ახლო მომავალში სიმიინდი აქ პურმა უნდა შეცვალოს. კვების გაუმჯობესება ხელს შეუწყობს მოსახლეობის ზრდას, ჯანმრთელობას და შრომის ნაყოფიერების ამაღლებას.

#210#

8. შინამრეწველობა და ხელოსნობა

შინამრეწველობა და ხელოსნობა დაკავშირებულია ადგილობრივ ბაზრის მოთხოვნასთან და ჩვენი შინამრეწველები ქალაქად თუ სოფლად ამზადებენ იმ საქონელს, რომელიც ესაჭიროება რაიონის მოსახლეობას. სამეგრელოს რაიონების ქალაქებში ჩამოყალიბებულია შინამრეწველთა და ხელოსანთა არტელები, რომელთაც აქვთ თავიანთი წესდება, ჰყავთ გამგეობა და ხელმძღვანელი ორგანოები. შრომა არტელებში ორგანიზებულია და ტექნიკურადაც გაუმჯობესებული.

ჩვენ აქ მოვიყვანთ სამეგრელოს რაიონებში დღემდის დაცული ზოგიერთი ხელოსნობის, ტექნიკური იარაღებისა და შრომა-საქმიანობის აღწერას.

ფეიქრობა. წინათ სამეგრელოში ქსოვილებს ოჯახებში ამზადებდნენ. ქალები გავარჯიშებული იყვნენ ბამბის, აბრეშუმისა და შალეულის ქსოვაში და თითქმის ყველა ოჯახში ჰქონდათ საპენტი იარაღები, ჩიხრიხი, საქსოვი დაზგა თავისი მოწყობილობით და სხვა. დღეს, რასაკვირველია, ფაბრიკულმა ქსოვილებმა ყველაფერი ეს შეცვალა. ხალხი უკვე არ იმოსება შინ დამზადებული ქსოვილებით, რადგანაც ის უფრო ძვირი ჯდება, მოუხეშავია და ფაბრიკულთან შედარებით, სინაზესა და სილამაზეს მოკლებული.

მხოლოდ ზოგან ჯერ კიდევ მისდევენ, განსაკუთრებით მთიან ადგილებში ქსოვილების ოჯახში დამზადებას. ქსოვენ უფრო აბრეშუმს, რადგანაც აქ ამისათვის ნედლეული ბლომად მოიპოვება. შინ

მოქსოვილი აბრეშუმი „დარაია“ კარგია და გამძლე. დარაიას იყენებენ საბნის პირებად და აგრეთვე მისგან იკერება ფოჩიანი მანდილი, რომელიც სამეგრელოში გავრცელებულია და მას თითქმის ყველა ატარებენ.

ბამბისაგან იქსოვება საპირსახოცე, საფენი, საცვალი – „ხამლენი“ და სხვა. ბამბა სამეგრელოში კარგად ხარობს და მას მაღლობსა და ქვიან ადგილას სთესენ.

მთიან ადგილებში, სადაც ცხვარი ჰყავთ, შალეულსაც ქსოვენ, შალისაგან იკერავენ ჩოხას, ყაბალახს და სამუშაო ტანისამოსს (მეჯოგისა და მეცხვარის ტანისამოსს).

#211#

ჩიხრიხი – „ჩიჩიხი“ ეს ხის მანქანაა, რომელიც ბამბას კურკას აცლის („ობუწკალი“). ჩიხრიხის სხვადასხვა ზომისაა, მისი საშუალო ზომა ნახევარ მეტრს უდრის. ჩიხრიხის ორი „ტანი“ ბოძი დამაგრებულია ბრტყელ ფიცარზე, რომელსაც ეწოდება „ფეხი“. ბოძებში გაყრილია ორი მრგვალი ჯოხი „კიჯი“, რომელსაც ბოლოებში გაყრილი აქვს სახელური „ხელი“. „კიჯები“ მოძრაობის დროს ტრიალებენ.

ჩიხრიხზე მუშაობს ორი კაცი – ერთი მარჯვნივ ატრიალებს კიჯს და მეორე კი – მარცხნივ. გასაწმენდად ბამბას კიჯებს შუა უდებენ და ბამბას კურკები სცვივა და იწმინდება. კურკები გროვდება ერთ მხარეზე, სუფთა ბამბა კი – მეორე მხარეზე.

გაწმენდილი ბამბა შემდეგ იპენტება ხის მშვილდით, რომელსაც „კიტოლით“ (პატარა ჯოხია) ამუშავებენ.

შემდეგ იწყებოდა ბამბისა, აბრეშუმისა და მატყლის დართვა თითისტარზე. ძაფის შულოების ასაწონად ხმარობდნენ „ლაღანკონს“¹³⁸, რომელიც დღემდის არის შემონახული მთიან სამეგრელოში.

ლაღანკონი შედგება მოკლე და მრგვალი ჯოხისაგან, რომელზედაც მიმაგრებულია სასწორი (გირი). ლაღანკონის ჯოხზე რამდენიმე ხა-

¹³⁸ წონის ეს საზომი ძველად ჩვენში გავრცელებული იყო და ეწოდებოდა „ლაღარიკონი“, რომელსაც ხმარობდნენ სანთლის ასაწონად (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა, თბ. 1925 წ. 91 გვ., საბა ორბელიანს აქვს „ლოღარიკი“ – ცალსასწორი (იხ. მისი ქართული ლექსიკონი, თბ. 1884 წ. გვ. 163).

ზია დაჭდეული. თითოეულ ნაჭდევის წონადობა გამონაგარიშებუ-
#212#

ლია კვერცხებზე. მაგალითად, ლაღანკონი უდრის 12 კვერცხის წო-
ნას და დაახლოებით შეიცავს 600 გრამს.

სანი არის ოთხი კვერცხი = 200 გრამს; ერთი კვერცხი = 50 გრამს, ანუ
სანის 1/4. ამ სასწორის წონასწორობაში მნიშვნელობა აქვს ლაღანკო-
ნის ბოლოზე მიმაგრებულ გირს, რომელიც ლაღანკონის ჯოხზეა
წამოცმული. ეს გირი განსაზღვრული წონისაა, იგი ქვისაგან ან ლით-
ონისაგან არის გაკეთებული და აქვს მრგვალი ფორმა.

ასაწონ საგანს ლაღანკონის ჩანგალზე ჩამოკიდებენ და ისე ას-
წონიან. ამწონავს ლაღანკონი ხელში უჭირავს კანაფით, რომელიც
ზედ ლაღანკონის ტარზეა შებმული და ამ კანაფის გადაწევ-გად-
მოწევით ნაჭდევზე ამწონავი იგებს საგნის წონით რაოდენობას. შემ-
დეგ მას იგი გამოიანგარიშებს კვერცხებით.

აწონილ შულოებს შიბავენ, ღებავენ და სხვა. ყველა ამ პრო-
ცესების შესრულების შემდეგ, ქალები შეუდგებიან ქსოვის თადა-
რიგს.

#213#

საქსოვი იხმარებოდა ხისა და ქსელს გააბამდნენ საქსოვის ჩარჩო-
ში. სამეგრელოში გავრცელებული იყო ოთხკუთხი ფორმის საქსოვი
დაზგა, რომელიც შედგებოდა ოთხი ბოძისაგან. საქსოვზე გამართუ-
ლი იყო ქსელი და სავარცხელი. ამ ქსელში საზედაო ძაფს უყრიდნენ
მაქოთი („მარქვი“) და სავარცხელის მოძრაობით ქსოვდნენ, რაც იქ-
სოვებოდა, მას ახვევდნენ „ლირეზე“, რომელიც მიმაგრებული იყო
#214#

საქსოვი დაზგის ბოძებზე. ასეთ საქსოვზე იქსოვებოდა ვიწრო განის
ქსოვილი და კარგი მქსოველი ქალი დღეში მოქსოვდა დაახლოებით
შვიდ მეტრ აბრეშუმს ან შალეულს.

მოქსოვილ შალს მოთელავდნენ და რეცხვის შემდეგ აშრობდნენ.
ახალ მოქსოვილ აბრეშუმს ცხელ წყალში მოხარშავდნენ და შემ-
დეგ აშრობდნენ.

მთიან სამეგრელოში, სოფ. ჯვარში და ხუდონში, ქალები აკეთე-
ბდნენ ნაბდებსა და ნაბდის ქუდებს. სანაბდედ არჩევენ შავ მატყლს,
თუ მატყლი ფერადია მას შავად ღებავენ. გარჩეულ მატყლს ჯერ

კარგად გარეცხავენ, შემდეგ შავად ღებავენ და ლასტზე ან ფიცარზე ხელით მოთელავენ.

#215#

საქუდე მატყლს უფრო ნაცრისფრად ღებავენ, შემდეგ მას ხელით მოთელავენ და კალაპოტზე ამრგვალავენ.

ქსოვილის გასაზომად იყენებენ ბუნებრივ საზომებს: გონჯი (გოჯი), ცანდა (ციდა), ტკუ (მტკაველი), ხემფორი (ხელის დადება), ჭყითა (ერთი მკლავი), ორგია (ერთი მხარი) და სხვა.

მეჭურჭლეობა. მეჭურჭლეობას სამეგრელოში ძველადვე მისდევენ. განსაკუთრებით აკეთებენ თიხის ჭურჭელს, რასაც ხელს უწყობს საჭურჭლე თიხის დიდი მარაგი. მეჭურჭლეობა გავრცელებულია ზუგდიდისა და სენაკის რაიონებში. ამ მხრივ, სამეგრელოში ცნობილია სოფ. ნამკოლუ, სადაც კეთდება კარგი ხარისხის თიხის ჭურჭელი. ამ სოფელში თიხის ჭურჭლის გაკეთებას დაახლოებით 200-მდე კომლი მისდევს და ეს ხელოსნობა ოჯახში მემკვიდრეობით გადადიოდა.

მეჭურჭლეებს აქ თავიანთ ეზოებში გამართული აქვთ ჭურჭლის გამოსაწვავი ქურა და სახელოსნო, სადაც მოთავსებულია ჭურჭლის გასაკეთებელი ჩარხი და ხელსაწყო-იარაღები. ოჯახში ერთი ან ორი

#217#
პირია ამ ხელოსნობაში გავარჯიშებული და ჭურჭელსაც ისინი აკეთებენ. ჭურჭლის სახელოსნო ჩვეულებრივად სამზარეულო სახლის ერთ რომელიმე კუთხეშია მოწყობილი. ვისაც შეძლება აქვს, მას სახელოსნო ცალკე სადგომში აქვს გამართული. ზაფხულში ჭურჭელს გარეთ, ღია ცის ქვეშ ამზადებენ. ჭურჭლის დამზადებაში მთავარია საჭურჭლედ ვარგისი თიხა-მიწა და საწვავი მასალის მარაგი.

ამ მხრივ, ნამკოლუს აქვს ხელშემწყობი პირობები. მიწას ეზიდებიან ადგილ „ენწერიდან“, რომელიც ნამკოლუდან ორი კილომეტრით არის დაშორებული. ენწერი დავაკებული ველია და აქ მეჭურჭლეები მიწას ბარით სთხრიან და ურმებით შინ ეზიდებიან. კარებზე მიტანილ მიწას შემდეგ ზელენ ფეხით, მაგრამ ჭურჭელი რომ გამოვიდეს მაგარი, თიხას ქვიშასაც ურევენ. ქვიშა გაცრილია. თიხას ურევენ ერთ მესამედ ქვიშას და მაგრად მოზელენ. ქვიშის რაოდენობაზეა

დამოკიდებული ჭურჭლის სიმაგრე და გამძლეობა. ამიტომ, ამისდა-
მიხედვით ურევენ თიხას ქვიშასაც. ერთი ურემი ტალახის (თიხის)
დამზადებას მეჭურჭლე ორ დღეს უნდება.

თიხის დამზადების შემდეგ, მეჭურჭლე შეუდგება ჭურჭლის გაკე-
თებას. ამ მიზნით, იგი მოუჯდება პრიმიტიული კონსტრუქციის
ჩარხს, რომელიც გაკეთებულია ხისაგან და შედგება ასეთი ნაწი-
ლებისაგან: „ბარბაი“ (крыт) ბზრიალას ფორმისაა და მთლიან ხისაგან
არის გამოთლილი. მას ზედაპირი აქვს მრგვალი და ბრტყელი. კარ-
გად არის ზედაპირი გასიპული. „ბარბაი“-ს წრე უდრის 1,20 სანტ.
„ბარბაი“-ს ძირი აქვს ვიწრო – 15 სანტ. და შუაში ამოხვრეტი-
ლია. ნახვრეტის მოცულობა უდრის 5X5 სანტ., „ბარბაი“ გამართულია
ფიცარზე, რომელსაც ეწოდება „ჩაფულა“. იგი სხვადასხვა
ზომისაა. ჩვეულებრივ კი მისი სიგრძე უდრის 66 სანტ., განი კი
– 20 სანტ.

ამ ფიცარზე დამაგრებულია პატარა მრგვალი სოლი „გუგულე“,
რომელიც ბზის ხისაგან მზადდება. გუგულეს სიმაღლე 15 სანტი-
მეტრია და გუგულეზეა წამოცმული ბარბაი და მას ხელით ატრია-
ლებენ.

მეჭურჭლე მოუჯდება ამ ხელის ჩარხს, ერთ ფეხს „ჩაფულაზე“
დაადგამს და მარცხენა ხელით ჩარხს ატრიალებს, მარჯვე-
ნა ხელით თიხას აიღებს, ჩარხზე დადებს და ჭურჭლის გაკეთებას
შეუდგება. თიხას ჩარხზე დებს, ხელით ასწორებს და იგი თითების
საშუალებით თავდაპირველად ჭურჭლის ნაპირს გამოიყვანს 5-10
სანტიმეტრის სიმაღლეზე.

#218#

შემდეგ აიღებს მოზრდილ გუნდას, ასორსოლებს მას და მოა-
ბამს თიხის ჭურჭლის ნაპირს. მას, ამ დროს, ხშირად მეორე პირი
შეეშველება, რომ თიხა არ გაწყდეს. დასორსოლებული თიხა ორივე
ხელით უჭირავს და ისე ნებისას უმარჯვებს მეჭურჭლეს.

თუ რა სახისა და დანიშნულების ჭურჭელი კეთდება, იმისდა
მიხედვით ხდება ჭურჭლის ფორმის მიცემა: მეჭურჭლეს ჯერ ამო-
ყავს მუცელი, შემდეგ ჭურჭლის ყელი და ტუჩი. ბოლოს მას ყურსაც
მოაბამს.

#219#

გაფორმებული ჭურჭლის ზედაპირს ასწორებენ სამკუთხედი ფორმის ფიჭვის საფხეკით, რომლითაც ჭურჭლის გარშემო დარჩენილ უსწორმასწორო ადგილებს ასწორებენ.

გასიპვის შემდეგ მეჭურჭლე აიღებს წყლიან ჩვარს და ჭურჭელს წაუსვამს, რომ მისი ზედაპირი გასწორდეს.

უკვე დამზადებულ ჭურჭელს ოსტატი ხის დანით ძირს შემოუჭრის და ჭურჭელსაც ჩარხიდან აიღებს.

თუ ჭურჭელს ყელი ვიწრო აქვს, როგორც, მაგალითად, ლიტრასა და სურას, მაშინ ყურის გაკეთების დროს, ჩაყოფენ შიგ „კეკვა“-ს – კომბლის მაგვარ ჯოხს და შიგნიდანვე ასწორებენ გარედან მიბმულ ყურს. წინათ სცოდნიათ ჭურჭლის სხვადასხვა სახით დაჭრელება: არშია, ფრჩხილა, კუწუბები, წრეები და სხვა. ოსტატების თქმით, ნაჭრელ ჭურჭელს დრო მეტი მიაქვსო და ფასი კი ერთიაო. ამიტომ ოსტატები ახლა სადა ჭურჭელს აკეთებენ.

#220#

აკეთებენ სხვადასხვა სახისა და დანიშნულების ჭურჭელს: ყარყაი (ყარყარა), კოკური (პატარა კოკა), ცოცო (პატარა ქოთან), დერგი (ქოცო), ცუჯელი (დიდი ქოთან), საწყობოლი (ქარ. დორა), ორკოლი (ლიტრა), თენგური, ბანკა, ლიაგვანი (ქვევრი), გვიმი (ჭაზე დასადგამია) და სხვა.

ჭურჭელი შრება რამდენიმე დღე. ეს ამინდზეა დამოკიდებული. ჯერ ჩრდილოში აშრობენ ჭურჭელს და შემდეგ შემშრალი გადააქვთ ღუმელში (ქურა).

ქურას რიყის ქვისაგან აგებენ და გარშემო თიხით არის გალესილი. ქურა სხვადასხვა ზომისაა და თითქმის ყველა მეჭურჭლეს თავისი საკუთარი ღუმელი აქვს ეზოში გამართული. ქვევრების გამო-საწვავი ღუმელი დიდია, ქოთნებისა კი – მომცრო. ქურის კედლის სისქე უდრის 20-25 სანტიმეტრს. გარშემო დატანებული აქვს მრგვალი თვლები (ჭუჭრუტანა), რომ ცეცხლის ალსა და სიმბურვალეს საშუალება ჰქონდეს გარეთ გავიდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, დაგუბებული ცხელი ჰაერი მას გახეთქავს.

ღუმელს წინ აქვს გამართული ცეცხლის შესანთები კარი, რომლის მოცულობა უდრის 60X60 სანტ. ღუმელის შიგ გამართულია

#221#

ტახტი, რომელზედაც გამოსაწვავ ჭურჭელს ალაგებენ. ტახტს სიგრძეზე აქვს გამართული ორი ბოძი, ნაგებია თიხისაგან ბოძებს შუა რიყის ქვებია დალაგებული ისე, რომ მათ შორის ხანი იყოს დატოვებული, საიდანაც ცეცხლის ალი და სიმბურვალე ედება გამოსაწვავ ჭურჭელს.

ღუმელს ერთ მხარეზე გამოარღვევენ და იქიდან ჭურჭელს შიგ ჩააწყობენ. ღუმელი გადახურულია ხის ფარდულით.

ერთ ღუმელში ეტევა დაახლოებით 200-300-მდე ჭურჭელი. ჭურჭელს ალაგებენ მწყობრად და მჭიდროდ.

#223#

ჭურჭლის ჩალაგების შემდეგ გამორღვეულ კედელს ისევ ამოაშენებენ და ჭურას ცეცხლს შეუწებებენ. პირველად, ნელ ცეცხლს შეუწებებენ, რომ ჭურჭელი ნებისას გამოშრეს და ერთბაშად არ დასკდეს. ასე იწვის ორი დღე და ღამე. მეორე დღეს, ძლიერ ცეცხლს შეუწებებენ, რომ ჭურჭელი კარგად და მაგრად გამოიწვას. ჭურჭელი ჯერ გაშაგდება, შემდეგ კი მაღალ ტემპერატურაზე გაწითლდება. სამი ღუმელი ჭურჭლის გამრსაწვავად საჭიროა ერთი საჟენი შეშა. გამოწვის შემდეგ, ჭურჭელს აციებენ, კედელს გამოარღვევენ და გამოწვარ ჭურჭელსაც მწყობრად და ნელა გამოალაგებენ.

ჭურჭელს გასინჯავენ, გაბზარულები თუ ურევია, გადაარჩევენ. შემდეგ ფორმისა და დანიშნულების მიხედვით დააჯგუფებენ და შეუდგებიან ჭურჭლის ბაზარზე გატანის სამზადისს.

ლასტებიან ურემში ჭურჭელს თვლით ჩალაგებენ, ზედ ჩალას დააყრიან და ბაზარში მიაქვთ გასასყიდათ. აქაური ნაკეთი ჭურჭელი ძლებს დაახლოებით სამ წელიწადს. ნამკოლუს ჭურჭელს ფართო ბაზარი აქვს მოპოვებული მარტვილისა და აბაშის რაიონში. ნაწილი გააქვთ იმერეთში და უმთავრესად სალდება ხონში, ჯიხაიშსა და ქუთაისში.

#224#

ხის ჭურჭლის დამზადება. ხის ჭურჭლის გაკეთება დღეს გავრცელებულია უმთავრესად მთიან სამეგრელოში, აბაშისა და ხობის წყლის სათავეებში, სადაც მდიდარი ტყეებია და საჭურჭლე მასალაც ბლომად მოიპოვება. ამ მხრივ, მარტვილის რაიონში ცნობილია მეჭურჭლეობით ორი სოფელი: ვახა (სალხინოსთან) და ზარ-

და (გაჭედდითან). ამ სოფლის მცხოვრებლები ამ ხელოსნობას მის-
დევენ, მიემგზავრებიან ტეხურას ხეობაში და ზაფხულობით იქ მუ-
შაობენ. ამისათვის ტყეში შესაფერ ხეებს არჩევენ: – თხმელა, თელა
და ცაცხვს. ხეს ყიდულობენ, შემდეგ მას მოსჭრიან და გათლიან.

ხის ჭურჭლის ჩარხი შედგება ორ-კაპიან ხისაგან, რომლის შუა-
ზე გამართულია თავწვეტიანი ღერძი. ამ ღერძს სახელურებით ატ-
რიალებენ. ღერძის ნემს-კავის შუა მოთავსებულია გასაჩარხი ხის
მრგვალი კოპიტი.

საზოგადოდ გასაკეთებელ ჭურჭელს ჯერ ნახევრად გათლიან და
დაამრგვალებენ, შემდეგ მას „შუბსა“ და „ძუძუს“ შუა ათავსე-
ბენ. ერთი ოსტატი ზედ ორკაპიან ჩარხზე ჯდება, ხელში
აიღებს ხვეწნს და ამით ჩარხავს ხის ჭურჭელს, მეორე ოსტატს
კი ორივე ხელით უჭირავს ღვედიანი სახელურები და ჩარხის ღერძს
#225#

ატრიალებს. ხვეწით საჭურჭლე მორს ჯერ შემოათლიან გარე ნაპი-
რებს, შემდეგ გადავლენ გულის ამოჭრაზე და ჭურჭელიც თანდათა-
ნობით იღებს გარკვეულ ფორმასა და სახეს.

აქ ამზადებენ თაბახს, გობს, ჯამებს, როდინებს და ხის კოვ-
ზებს. ოსტატები დღეში აკეთებენ 20 ცალ ჯამს, 6 თაბახს და 4
როდინს.

ხის ჭურჭელი გასაყიდად გააქვთ ბაზარზე სენაკში, ბანძაში,
ხონში, სამტრედიამი, ზუგდიდსა და დიდ ჯიხაიშში.

კალათების დამზადება. კალათაზე სამეგრელოში დიდი მოთ-
ხოვნილებაა. ოჯახში კალათა საჭიროა სიმინდის ტაროების გა-
დასაზიდად, ღომის შესანახად და სხვა. ამიტომ კალათების გაკეთე-
ბის ოსტატობა აქ გავრცელებულია, განსაკუთრებით სამეგრელოს
მთიან რაიონებში, სადაც საამისოდ საჭირო მასალაც მოიპოვება. კა-
ლათს საზოგადოდ წნავენ თხილის ხის წნელისაგან. ამისათვის ტყე-
ში მოჭრიან თხილის ახალსა და სწორ წნელებს, შემდეგ მას აპო-
ბენ ბრტყელ ფენებად და სანამ გაშრება, მანამდის უნდა კალათი
დაწნან. კალათისათვის ჯერ საჭიროა ბრტყელი სალტეები – „ბეტკე-
ბი“, რომელიც უნდა იყოს მაგარი ხისაგან, ჩვეულებრივ ამისათვის ხმა-
რობენ მუხასა და აკაციას. ამ სალტეებისგან იწნება კალათის ძირი.

კედლების ამოსაყვანად ხმარობენ თხილის წნელებს. ნაპირს კარგად და მაგრად გადაუწნავენ ისე, რომ კალათა ხმარებაში დიდხანს არ დაიშალოს.

ერთ კაცს შეუძლია დღეში ერთი გოდრის დამზადება, რომელშიაც ჩადის ორი ფუთი სიმინდი.

კალათები გასაყიდად ბაზარზე გააქვთ, განსაკუთრებით შემოდგომით. როდესაც სიმინდის გარჩევის დრო დადგება, მაშინ გოდრებზე დიდი მოთხოვნილებაა და იგი ბლომადაც სალდება. გოდორკალათები ბევრი იყიდება ბანძაში, მარტვილში, ზუგდიდში, აბაშაში და სხვაგან.

ყავრის დამზადება. საშენ მასალებში ყავარს მთავარი მნიშვნელობა ეძლევა. სამეგრელოში სახლები უმთავრესად ყავრით იხურება. ყავრით გადახურული ოდა მეგრელებს უყვართ და დიდად მოსწონთ. ამიტომ სამეგრელოში ყავარს ეტანებიან და ცდილობენ, სადაც უნდა იყოს, შეიძინონ ყავარი.

ყავარი სამეგრელოს პირობებში მაინც დიდხანს ვერ სძლებს. ნესტისა და ხშირი წვიმების გამო ყავარი აქ ჩქარა ლპება და დაახლოებით იგი ძლებს 15 წელიწადს.

#227#

ყავრის დამზადებას მისდევენ მთიანი სამეგრელოს სოფლები, განსაკუთრებით კურზუსა და სალხინოს მცხოვრებნი. ყავარს აგრეთვე მუხურის თემშიაც ამზადებენ, სახელდობრ, ხობისწყლის სათავეში. ყავარი მზადდება ფიჭვისა და ნაძვის ხისაგან. ამიტომ ყავრის დამზადებისათვის მთავარია ფიჭვისა და ნაძვის ტყეების მარაგი. ასეთი ტყეები დღეს სამეგრელოში მოიპოვება ტეხურასა და ხობისწყლის სათავეებში და ყავრის ოსტატებიც ზაფხულობით იქ მიდიან სამუშაოდ.

ტყეში ჯერ არჩევენ საყავრედ გამოსადეგ ფიჭვისა და ნაძვის ხეებს. უპირატესობა ეძლევა ნაძვს, რომელიც, მართალია, ძნელი გასაპობია, მაგრამ უფრო მეტ ხანსა ძლებს, დაახლოებით 20 წლამდის. ფიჭვი კი უფრო ადვილი გასაპობია, იგი ძლებს 15 წლამდის.

საყავრე ხეს არჩევენ გამოცდილი ოსტატი. ხე უნდა იყოს სწორი.

თუ ხეს ტანი მრუდე და დაგრეხილი აქვს, იგი საყავრედ არ გამოდგება. საყავრე ხეს ქერქის მიხედვით არჩევენ. შემდეგ არჩეულ ხეს მოსჭრიან და გასთლიან. ხეს დასჭრიან 1,15 მეტრი სიგრძით. ცოტა რომ შეშრება, კუნძებს ოთხკუთხედად დააპობენ, რომელსაც „ლარჩვი“ ეწოდება.

ლარჩვი მზადდება ტყეში გაზაფხულ-ზაფხულში. მას ჩაყრიან მდინარე წყალში და როცა წყალი ადიდდება, ლარჩვები მას ბარში ჩააქვს. აქ მეპატრონეები ლარჩვებს წყლიდან ამოზიდავენ და მდინარის ნაპირზე აწყობენ. შემდეგ ურმებით შინ ეზიდებიან და ამ ლარჩვებისაგან ყავარს აპობენ.

წყალში ნაყარი ლარჩვისაგან დამზადებული ყავარი უფრო მდარე ღირსებისად ითვლება, ვიდრე ადგილზე დაპობილი ყავარი. მაგრამ დამზადებული ყავრის მთიდან ჩამოტანა ძნელია და ძვირი ჯდება. მთიდან ყავარს ეზიდებიან ცხენებით და ცხენის ქირაც ყავრის მყიდველს დაეწერება.

ყავრის დასაპობად, პირველყოვლისა, საჭიროა „ხუნდი“, რომელიც წარმოადგენს მოგრძო ოთხკუთხედს. იგი მზადდება ხისაგან და მისი ოთხივე ფეხები შეკრულია გვერდის ფიცრებით.

ოსტატი ამ ხუნდში ჩასდგამს „ლარჩვს“ (კუნძს), ხელში აიღებს „დაშნა“-ს, რომელიც წარმოადგენს გრძელსა და ბრტყელპირიან დანას. დაშნას აქვს მოკლე ტარი. ოსტატი ლარჩვზე დადებს ამ დანას, დაჰკრავს ხის ჩაქუჩს „კვეკვა“-ს და ძარღვის მიხედვით, #228#

დაშნას გადასწ-გადმოსწევს, რომ მიიღოს სწორი და მთელი ყავარი.

დაპობილ ყავარს შემდეგ დათვლიან და დაალაგებენ „ბალუ“-დ, რომელიც შეიცავს 200 ცალ ყავარს.

ერთ ოთხ-თვალთან სახლს უნდება 5 „ბალუ“ ყავარი (1000 ცალი) და ერთი კარგი ხისაგან გამოდის 15 ბალუ ყავარი. ოსტატს დღეში შეუძლია ორი ბალუ ყავარის დამზადება.

დამზადებული ყავარი გასაყიდად მიაქვთ ურმებით ბაზარში: ხონში, ქუთაისში, ბანძაში, აბაშასა და სენაკში.

მჭედლობა. სამეგრელოში მჭედლობა ძველადვე ყოფილა გავრცელებული. მჭედლობას აქ თითქმის ყველგან მისდევენ და დიდ

სოფლებში სამჭედლოებია გამართული. მჭედლები ამზადებენ ცხენის ნალებს, თოხებს, ცულებს, კარის რაზებსა და ჩანგლებს, სახნისს და სხვა. სამჭედლოები ჯერ კიდევ პრიმიტიულად და ძველებურად არის მოწყობილი. შუაში გამართულია ქურა საბერველით, იქვეა გრდემლი.

წინათ მჭედლებს ჰყავდათ შეგირდები, რომლებსაც იყვანდნენ ორი წლით. ჭამა-სმა ხელოსნისა იყო. შეგირდს გასამრჯელო არ ეძლეოდა. როცა შეგირდი მჭედლობას შეისწავლიდა და მას შეგირდობის ვადაც გაუთავებოდა, შეგირდს მოჰყავდა საკლავი. ოსტატი მას დალოცავდა, შემდეგ საკლავს დაკლავდნენ და სუფრას გაშლიდნენ. სადილზე დაიწევედნენ ყველა შეგირდს და მჭედელს. აქ ხდებოდა შეგირდის დალოცვა და მისი ოსტატად აღიარება. ოსტატი შეგირდს აძლევდა ხელსაწყო-იარაღებს და ახალი მჭედელიც ცალკე გადიოდა და თავის საკუთარ სამჭედლოს ხსნიდა. მაგრამ შეგირდს თუ სურდა, შეემლო ოსტატის ამხანაგად დარჩენილიყო და ორივეს ერთად ემუშავათ. ამ შემთხვევაში, სამჭედლოს მეპატრონე ოსტატი ანგარიშის გასწორების დროს, გამოქვითავდა ბინისა და ხელსაწყო-იარაღების ხარჯებს და რაც წმინდა მოგება დარჩებოდა, იმას ორივე თანაბრად ინაწილებდა.

მჭედლობასთან დაკავშირებული იყო ზოგიერთი ცხუ-მორწმუნეობანი და რიტუალური წესი. ასეთი იყო სხვათა შორის, „ხეხუჯის“ სალოცავი.

ახალ-წლის წინა საღამოს მჭედელი შედიოდა სამჭედლოში, გრდემლის გარშემო ანთებდა სანთლებს, იქვე დააწყობდა ხელსაწყო სამუშაო იარაღებს და ასე დაილოცებოდა: „სუმომ სუმონეჩ სუმი ხელუაშ მორჩქინე წმ. სოლომონ, ხე-ხუჯის ქომუჩი ჭყანი დო ღონე“-ო. #229#

ახალ წელიწადს მეკვლე სამჭედლოსაც უკვლევდა. შევიდოდა სამჭედლოში, ფეტვს მოაბნევდა, წყალს მოასხამდა და საახალწლოდ დაილოცებოდა.

მჭედლები აგრეთვე ლოცულობდნენ შაბათ საღამოს ან კვირას დილით. აიღებდნენ სანთლებს და მიაკრავდნენ გრდემლს, იქვე დააწყობდნენ ხელსაწყო-იარაღებს და შეევედრებოდნენ წმ. სოლომონს.

9. მატერიალური კულტურა

სამეგრელო მდიდარია ნივთიერი კულტურის ძეგლებით და აქ თითქმის ყველა რაიონში დაცულია ძველი ციხე-კოშკები, ეკლესია-მონასტრები, ძველი ტიპის სადგომები და სხვა.

მათ შორის შესანიშნავია: მარტვილის მონასტერი, ბედიის ან აგუბედიის ტაძარი, ხობისა, ცაიშისა, წალენჯიხისა, ოცინდალისა და სხვა ეკლესიები, რომელთა აღწერა მოეპოვება პროფ. ექვ. თაყაიშვილს თავის არქეოლოგიურ მოგზაურობაში სამეგრელოში¹³⁹.

შედარებით ნაკლებად არის ცნობილი და შესწავლილი სამეგრელოში დაცული ციხე-კოშკები და საცხოვრებელი ბინები. ამიტომ ჩვენ აქ შევეცდებით ზოგადად აღვწეროთ მათ შორის უფრო ტიპიური და შედარებით კარგად დაცული ძეგლები.

აქაური ციხე-კოშკები აგებულია სტრატეგიულად და გეოგრაფიულად მნიშვნელოვან პუნქტებში, უმეტეს შემთხვევაში, მდინარის პირას, რომლის მიმართებით გადიოდა სამხედრო თუ სავაჭრო მნიშვნელობის გზა. თავიანთი ნაგებობის ტექნიკით და გეგმით ეს ციხე-სიმაგრენი ეკუთვნიან სხვადასხვა დროს. მათ შორის უძველესად ითვლება ნოქალაქევის ციხე, ძველი არქეოპოლისი¹⁴⁰, ქართულ საისტორიო წყაროებში ცნობილი ქუჯის¹⁴¹ ციხედ, რომელიც ეკუთვნის V-VI საუკუნეებს. მისი ციხე და გალავანი დღეს თითქმის დანგრეულია, მაგრამ ამ ციხის გრანდიოზული ნაგებობანი წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებს მნახველზე.

#230#

ნოქალაქევის ციხე აგებულია საკმაოდ მაღალ მთაზე, რომელიც

¹³⁹ ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, ძველი საქართველო, ტ. III, ტფილისი. 1913-1914 წწ.; გვ. 1-269; Brosset, Voyage arch. garp. VII, VIII; Бакрадзе, Кавказ в древн. пам. христ. Кандаков и Бакрадзе, Описание памят. древности; თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II.

¹⁴⁰ ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. III, ტფ., 1936 გვ. 318.

¹⁴¹ ვახუშტი, ნაქალაქევის ციხეს ასე აგვიწერს: „აწ სენაკს ზეით, უნაგირას ძირში, არს ნაქალაქევი, ციხე-გოჯად წოდებული. ეს აღაშენა პირველ მეფის ფარნაოზის ჟამს ქუჯიმ, ქალაქი და ციხე. და ამისი საერისთოვე იყო სრულიად რიონის დასავლეთი სვანეთით“-ო (იხ. მისი გეოგრაფია. გვ. 298).

გამაგრებული ყოფილა სამი წყება გალავნით. პირველი გალავანი იწყება ნოქალაქევის ხიდიდან და მისდევს მდ. ტეხურის ნაპირას, შემდეგ იგი მთისკენ უხვევს და გადაჭრის ნოქალაქე-მარტვილის შარავზას. გზის გაყვანის დროს ეს კედელი გამოუნგრევიათ და დღეს მიმოსვლა წარმოებს ამ ძველი კედლის თაღებში. კედელი ნაგებია თლილი ქვით, მისი სისქე უდრის ერთ მეტრს, სიმაღლე კი 3-4 მეტრს.

ამ პირველი გალავნის არეში დასავლეთის მხარეზე მოთავსებულია გვირაბი, რომელიც პირდაპირ გადის მდინარე ტეხურში, საიდანაც წყალს ეზიდებოდნენ მეციხოვნენი. გვირაბი ქვითკირით არის ნაგები. ჩასავალში ქვის კიბეა გამართული. გვირაბს აქვს ლამაზთაღებიანი შესასვლელი. ამ გვირაბის მხარეზე საყარაულო კოშკია აგებული, რომელიც უკვე ჩამონგრეულა.

მთის შუა წელზე მეორე გალავანი ყოფილა შემოვლებული. ამ გალავნის ნაწილი აქა-იქ არის შემორჩენილი. მესამე გალავანი მთის #231#

თხემზეა, სადაც ციხის მთავარი ნაგებობანია დაცული. ციხის მოედნის ფართობი აღემატება 2000 კვ. მეტრს და მთელი ეს ფართობი შემოზღუდულია ქვითკირის გალავნით, რომელსაც შესავალი კარი აქვს სამხრეთის მხარეზე. ციხის გალავნის ეს კარი იკეტებოდა ურდულით – კედით. საკედური დაცულია, რომლის სიღრმე უდრის ერთ მეტრს და ამოგებულია რომაული აგურით. გალავანში დასავლეთის მხარეზე ჩაშენებულია ორსართულიანი ქვითკირის გრძელი შენობა, რომლის ქვემო სართულში მოთავსებულია ლამაზთაღებიანი ოთახები. ამ შენობას აკრავს სამსართულიანი ქვითკირის მაღალი კოშკი. ასეთივე ტიპის კოშკი მოთავსებულია ციხის აღმოსავლეთის მხარეზე. ციხის შუა მოედანზე დაცულია თლილი ქვით ნაგები ძველი ტაძარი, რომელსაც უწოდებენ ჯეგე-მესარონს.

ნოქალაქევის ციხე ძნელი მისასვლელია. მას გარშემო აკრავს მეტად დაქანებული ფერდობები, რომელიც ტყითა და ჩირგვებით არის #232#

დაფარული. დასავლეთ-სამხრეთით ციხეს მდინარე ტეხური უვლის. ამ ციხის მაღლობიდან მოჩანს ძველი კოლხეთის მთელი მიდამო შავ ზღვამდის.

ნოქალაქევის ციხის მახლობლად არის შხეფის ციხე, რომე-

ლიც მაღალი მთის თხემზეა აგებული და გადასცქერის სამეგრელოს ვაკეს. ეს ციხე ქვიტკირით არის ნაგები და ეკუთვნის XVI საუკუნეს. მას აქვს შიგნით შესასვლელ კარებთან ასომთავრული წარწერაც: „ქ. კომკი: ესე: კარის: თუვალი: შედან: აღაშენა: შეუნდვენს: ღმერთმან: ვინცა სთქვა: შეუნდვენს ღმერთმან“¹⁴².

ერთი ძველი და საყურადღებო კომკი დაცულია წალენჯიხის რაიონში, აგარაკ სკურის მახლობლად. წალენჯიხიდან სკურამდე 15 კილომეტრია. სკური¹⁴³ წენ-წყლის სათავეშია. ადგილი მთაგორიანია და აქ გამოდის მინერალური სამკურნალო წყალი, რომელსაც „სკურიში მენჯს“ უწოდებენ. ჯგალიდან სკურის მიმართულებით რამდენიმე გამაგრებული ადგილია წენ-წყლის ხეობაში. გზა აქ ვიწროა, ხეობა ღრმა და ძნელ-გასავლელი. პირველი სიმაგრე, რომელიც ამ გზაზეა აღმართული, არის ადგილი „ლაყორია“-ში და იგი წარმოადგენს საყარაულო კომკს. გზა გადის ამ კომკის ქვემო სართულის თაღთან #233#

კარებში. მისი ორივე მხარე გამაგრებულია: ერთის მხრივ, ღრმა ხევიანა, მეორეს მხრივ, მიშენებული აქვს მაღალი კედელი, ციხე ყოფი-

¹⁴² ვახუშტი შხეფის ან შხეთის ციხეს ასე აღწერს: „ხოლო ტეხურისა და აზაშას შესართავს ზეით, უნაგირას მთის პირზედ და ტეხურის დასავლის კიდზედ, არს შხეთს ციხე დიდნაშენი და სასახლე დადიანისა“-ო (იხ. მისი საქარ. გეოგრაფი“, გვ. 297).

შხეთის ამ ციხეში დატუსაღებული იყო მცირეწლოვანი ლევან დადიანი გიორგისძე (1672-1582 წ). ლევანს მტრობდა მისი ბიძა მამია, რომლის ჩაგონებით ეს პატარა ლევანი მოიპარა მამია გურიელმა და იგი ჩააგდო შხეფის ციხეში. ლევანმა განიზრახა ციხიდან გადმოხტომა და გაქცევა, მაგრამ გადმოხტომისთანავე იქვე მომკვდარა,

შხეფის ციხეში დაპატიმრებული იყო აგრეთვე იმერეთის მეფე ლევანი (1585-1590 წ.), რომელიც ტყვედ ჩაიგდო მამია დადიანმა და ჩააგდო შხეფის ციხეში, სადაც იგი მოკვდა 1590 წ.

¹⁴³ სკური ადგილია, სადაც გამოდის მინერალური წყალი მენჯი, სკურიდან წარმოებული სახელწოდებანი გავრცელებულია სამეგრელოში: მასკური, ეწოდებოდა მთის ნიავს, ფუსკური, მთის დელეა სკურის მახლობლად, სკურდილა ადგილია და წყალიც სოფ. ენწერში, გოლასკური, სოფ. ქვალონთან და მდინარე წყალიც. სკურია პატარა დელეა ხორშში, სამსკური ხეთასთან დელეა და სოფელიც, სკური წყალის საზელი მუხურში. სკურია (რუკაზე სკურდა) დელეა პალიასტომთან გურიის საზღვარზე და სხვა. ამ გეოგრაფიულ სახელწოდებას სკურს უეჭველია კავშირი აქვს ძველ კლასიკურ მწერლობის კოლხეთის საგეოგრაფიო სახელებთან, მაგალითად დიოსკურიასთან და სხვა,

ლა ორსართულიანი, ახლა დარჩენილია მისი ქვედა სართული. კომპი ქვიტკირით არის ნაგები, ქვა ნათალია და კედლის სისქე უდრის ხუთ მეტრს.

ამ საყარაულო კომპის თაღში რომ გაივლით, სკურის მიმართულებით დაახლოებით ორი კილომეტრის მანძილზე არის ადგილი „ნოჯიხენი“, სადაც აგებულია მრგვალი ფორმის სიმაგრე, რომელიც შემოზღუდულია ქვითკირის გალავნით. ეს კომპი ქვიტკირისაა და გარედან შეძერწილია ნათალი დიდი ქვის ფიქალებით, რომლის ზომა უდრის 80X50 სანტ. ამ ნაგებობის ზედა სართული ჩაქცეულია და ახლა ხეებია ამოსული. დარჩენილია მხოლოდ ქვემო სართული, რომელსაც აქვს სათოფურები და სარკმელები. მისი სიმაღლე უდრის 5 მეტრს. ციხე ლამაზად არის ნაგები, თვით შეძერწვის ტექნიკაც მაღალი ხელოვნებითაა შესრულებული. კომპი გადასცქერის წენწყლის ხეობას და გზას, რომელიც მას სამხრეთით უვლის.

ეს ციხე დარღვეულია და ძნელია მისი გეგმის დადგენა. ამასთან, მისი აგების შესახებ ხალხში გადმოცემები არ შემონახულა. ამიტომ ძნელია ასეთი ძეგლის დათარიღებაც. ყოველ შემთხვევაში, სათოფურების მიხედვით შეიძლება იგი მიეკუთვნოს XVI საუკუნეს.

ზუგდიდის რაიონში საყურადღებოა ჭაქვინჯის და რუხის ციხე. ჭაქვინჯის ჯიხა (ციხე) წენწყლიდან ორი კილომეტრით არის დაშორებული. წენწყალი მას აღმოსავლეთის მხარეზე ჩა-
#234#

მოუდის. ეს ციხე ლამაზია და შედარებით კარგად არის დაცული. ციხეს საკმაოდ დიდი ფართობი უჭირავს და იგი აგებულია მაღალ გორაკზე. ციხის ეზო შემოზღუდულია მაღალი გალავნით, რომლის სიმაღლე უდრის 5 მეტრს, კედლის სისქე – 1 მეტრს. ჩრდილოეთის მხარეზე გალავანს აქვს ერთი შესასვლელი კარი, ზომა 2მ. X 1.50 მ. ციხის კარი თალიანია და შესასვლელი წარმოადგენს პატარა ოთახს ორი კარით: ერთი კარი შიგ შესასვლელია, მეორე კი გადის ციხის ეზოში. შესასვლელ კარის მარცხნივ დახურული გვირაბია, რომელიც ჩადის ციხიდან მოშორებით ვაკეზე მდგარ კომპში. ეს კომპი უნდა ყოფილიყო ციხის საყარაულო. კომპი უკვე დაშლილია. ციხის შუა ეზოში ერთი დიდი ორმოა, რომელიც ჭა ყოფილა და ამიტომ ციხესაც ჭაქვინჯი (ჭის ფსკერი) უწოდებენ. ჭის ორმო დღეს უკვე ამოვ-

სებულა. ციხის გალავნის კედლებში დატანებულია სათოფურები და გარშემო კი მიშენებული აქვს მეთოფურეთა მოსათავსებელი კვარცხლბეკი. გალავნის კედელში ჩაშენებულია ოთხი მოზრდილი კოშკი და ორიც პატარა. მათ შორის ორი კოშკი დარაჯობს ციხის შესასვლელ კარს, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მხარეს კი თითო კოშკი, სამხრეთის მხარეზე მოთავსებულია ორი პატარა კოშკი.

ჭაქვინჯის ციხის კოშკები სვანური ტიპისაა, ზემო სართულში აქვს თალიანი სათოფურები. კოშკი სამსართულიანია და ქვიტკირით არის ნაგები. კოშკს აქვს ერთი შესასვლელი კარი, სართულებში გამოჭრილია სათოფურები და სარკმელები.

ჭაქვინჯის ციხე ჯერ არ არის სათანადოდ შესწავლილი და გამოკვლეული, მაგრამ მაინც შესაძლებელია მისი დღევანდელი სახით იგი მიეკუთვნოს XVI-XVII საუკუნეებს.

რუხის ციხე ზუგდიდიდან 9 კილომეტრით არის დაშორებული და იგი მდებარეობს ენგურის პირას სოფ. რუხში. ციხეს არტყია მაღალი კედელი, რომლის სიმაღლე აღწევს ექვს მეტრამდის. შესავალი კარი ციხეს აქვს აღმოსავლეთის მხარეზე. კედლების სისქე უდრის 3 მეტრს. ციხე და მისი კედლები ნაგებია ენგურიდან ამოზიდული რიყის ქვით, მჭიდროდ და ლამაზად. ციხის კედლებში ჩაშენებულია ოთხი კოშკი, ყველა თავმორღვეულია და ჩაქცეული. პირველი კოშკი დარაჯობს შესავალ კარებს და ეს კარებიც ამ კოშკის ქვემო სართულშია გამოჭრილი. მეორე კოშკი დარაჯობს ჩრდილოეთის მხარეს, მესამე – დასავლეთის მხარეს, მეოთხე კი – აღმოსავლეთის მხარეს. კოშკის ფართობი უდრის 5X5 კვ. მეტრს. გალავანის ჩრდილოეთის მხარეზე რამდენიმე ოთახია მიშენებული. კოშკებსა და ციხის კედლებში დატანებულია სათოფურები და სამზირები.

#235#

ციხის მოედანი საკმაოდ დიდია, დაახლოებით იქნება ერთი ჰექტარი. იგი იყოფა ორ ნაწილად. პირველი ნაწილი იწყება შესავალ კარებიდან და ის უფრო დიდია. აქედან ასასვლელია მეორე ნაწილში, სადაც სადარაჯო კოშკია აღმართული და ეს კოშკი გასცქერის ენგურის ხეობას და მაღალ მთის წვერზე მდებარე ციხეს „სათანჯოს“.

ციხის ნიადაგიდან დასავლეთის მხარეზე გამოდის დიდი წყალი

„ოძილე“.

რუხის ციხეს ისაკუთრებენ ხვიციები. ეს ციხე მათ მამულში ყოფილა აშენებული და ციხესაც ხვიციები ეპატრონებოდნენ თურმე.

რუხის ციხეს დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ეძლეოდა სამეგრელოს სამთავროს თავდაცვის საქმეში. ამ მიზნით, რუხი ციხე-ქალაქად აქცია ლევან II დადიანმა (1611-1657 წწ.) რომელმაც აქ დაასახლა მოვაჭრე ურია და სომხები. რუხის ციხე სდარაჯობდა ოდიშის სამთავროს დასავლეთის საზღვარს, საიდანაც მას საფრთხე მოელოდა ჯერ ოსმალებისა და შემდეგ აფხაზების მხრით. ოსმალებმა რუხის ციხე 1725 წელს საგრძნობლად დააზიანეს. 1780 წელს, როდესაც სამურზაყანოს დაპყრობის მიზნით, გამწვავდა ურთიერთობა ოდიშსა და აფხაზეთს შორის, რუხის ციხესთან მოხდა სასტიკი ბრძოლა. ამ ომში დამარცხდა აფხაზეთის მთავარი ზურაბ შერვაშიძე და გაიმარჯვა ოდიშის მთავარმა კაცია დადიანმა, რომელსაც დარჩა დიდი ნადავლი.

რუხის ციხის პირდაპირ ენგურის გაღმა დიხაზურგ-ჭუბურხინჯის გზაზე მოთავსებულია პატარა ციხე-კოშკი – „ოცარცეში ჯიხა“. ეს კოშკიც რიყის ქვით არის ნაგები. კოშკს დასავლეთის მხარეზე მოშენებული აქვს თალიანი ოთახი. კოშკი სამსართულიანია. პირველი სართული ბნელია და დახურული, მას ვიწრო ჩასასვლელი აქვს მეორე სართულის იატაკიდან, საიდანაც გვირაბი გადის ენგურში. მეორე სართულის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის მხარეზე აქვს შესასვლელი კარი. ამ სართულის ჭერი თალიანია და აქვს გასამრომი ხვრელი „საკომი“, მესამე სართულში. კოშკის კედლებში დატანებულია სათოფურები და ნიშები.

ამავე მხარეზე, მაღალი მთის ქედზე მოთავსებულია ციხე „სათანჯო“¹⁴⁴, რომელიც მდებარეობს სოფ. დიხაზურგსა და ჭუბურხინჯს #236#

შორის. სათანჯო ნაგებია კირქვით, შიგნით და გარეთ შექერწილი ყოფილა კირქვის ფიქალებით, მაგრამ დროთა ვითარებაში ეს ფიქა-

¹⁴⁴ სახელწოდება სათანჯო წარმოშობილია ტერმინი „თარჯიდა“, რომელიც ნიშნავს სამანს, საზღვრის ნიშანს. აქედან არის ნაწარმოები „გაგნუთანჯი“ (გაუზომე), „გიგნოთანჯუ“ (გადაზომა) და სხვა. ირკვევა, რომ სათანჯო არის საზღვრის კოშკი ან სიმაგრე.

ლები ჩამოცვივნულა. ციხე ოთხსართულიანია, მისი სართულები ჩამონგრეულა. სათანჯოს აქვს ფართო ეზო და მაღალი გალავანი, რომელიც უკვე დაშლილია. სათანჯო პირდაპირ გასცქერის რუხის ციხეს. იგი მოჩანს ძლიერ შორი მანძილიდან და ეს კომპი ასრულებდა საგუმავოს დანიშნულებას. სათანჯოზე ანთებული ცეცხლის კოცონი იყო მტრის მოახლოების საგანგაშო ნიშანი ენგურის ხეობაში და რუხისა და მისი მიდამოს მეციხოვნენი მზად უნდა ყოფილიყვნენ მტრის დასახვედრად.

გეგეჭკორის (მარტვილის) რაიონში საყურადღებოა თამაკონისა და ნოღას ჯიხა. თამაკონის ჯიხა მდებარეობს სალხინოს მახლობლად. აქ იყო სადადიანოს ცენტრი და დარჩენილია რამდენიმე ციხის ნანგრევი. მათ შორის შედარებით კარგად არის დაცული თამაკონის ციხე, რომელსაც მაღალი გალავანი ჰქონია შემორტყმული. ციხე ნაგებია ქვითკირით, კედლები დარღვეულია და ჭერ-#237#

სახურავი ჩაქცეული. სამხრეთის მხარეზე მიშენებული აქვს ოთხ-სართულიანი საყარაულო კომპი, რომელსაც აქვს სათოფურები და ჩარდახები.

ციხეში ქვევრებია ჩაფლული. ამ ქვევრებში სადადიანო კულუხის ღვინოს ასხამდა თურმე.

ციხე მაღალ გორაკზეა აშენებული და გასცქერის მდ. აბაშის და ტეხურის ხეობას.

მეორე ციხე მდებარეობს სოფ. ნოღაში, ახუთის მახლობლად და მას უწოდებენ „ნოღაშ ჯიხა“-ს. ეს ციხეც მაღალ გორაკზეა აგებული, ნაშენია ქვითკირით და იგი საინტერესოა თავისი ნაგებობის ტექნიკით, ფორმით და გეგმით. ნოღას ციხე მაღალი კედლით არის შემოზღუდული და მრგვალი ფორმისაა. მას აქვს ერთი შესასვლელი კარი დასავლეთის მხრიდან, მეორე პატარა კარი გადის აღმოსავლეთის მხარეზე კორიდორით. ციხის კორიდორი დახურულია და მას კარი არა აქვს. ამ კორიდორში დადიანები წართმეულ საქონელს ამწყვდევენ თურმე. ციხის შიგნით მოზრდილი ეზოა. კედლებში მოთავსებულია სულ ოთხი კომპი: პირველი კომპი შედარებით დაბალია და იგი იცავდა ციხის შემოსასვლელ კარს. ეს კომპი ყოფილა ორსართულიანი და მას ჰქონია ორი კარი – ერთი რკინისა,

მეორე მუხისა. კოშკის პირველ სართულში ბუხარია გამართული და კედლებში თახჩებია დატანებული ამ კოშკის ფართობი უდრის 3,40X3,80 კვ. მეტრს, სიმაღლე უდრის 7 მეტრს.

მეორე კოშკი არის სამხრეთის მხარეზე. იგი ოთხკუთხედიან და მას უწოდებენ ჯაიანის ჯიხას. გადმოცემით, ეს ჯიხა დადიანს ჯაიანებისათვის წაურთმევია. კოშკის სიმაღლე აღწევს 10 მეტრს, მას აქვს ერთი კარი, რომელიც გამოდის ციხის ეზოში. ციხის სართულები ჩაქცეულია, ოთახები ყოფილა გამართული და კედლებზე დატანებული აქვს სათოფურები და სარკმელები.

მესამე კოშკი აღმოსავლეთის მხარეზეა, იგი მრგვალია და სამსართულიანი. პირველ სართულში ყოფილა ეკლესია. მას აქვს ორი კარი და ორივე გამოდის ციხის ეზოში. კოშკის ფართობი 3,80X4 კვ. მეტრს შეიცავს. ეზოს მხარეზე აქვს სამი მოზრდილი ფანჯარა და ნიშები. ამ კოშკის მეორე სართული წარმოადგენს ოთახს, რომელსაც ეზოსკენ აქვს ორი ფანჯარა. მესამე სართული საომარი დანიშნულებისა ყოფილა, სადაც გამართულია სათოფურები.

ჩრდილოეთის მხარეზე მეოთხე კოშკია, იგი მრგვალია და ოთხსართულიანი. პირველ ქვედა სართულს „დილეგს“ (სატუსაღოს) უწოდებენ. იგი წარმოადგენს ბნელსა და დახურულ სარდაფს.

#238#

მეორე სართულში ერთი შესავალი კარია 1 მ.XI,9მ. ამ სართულის ფართობი შეიცავს 4,10X4,70 კვ. მ. მას აქვს სამი სათოფური. მესამე სართულში ოთხი სათოფურია და სამი სარკმელი. მეოთხე სართულის გარშემო დატანებულია ექვსი სათოფური. ამ კოშკში ტუსაღებს ამწყვედევდნენ თურმე. პირველ სართულში ათავსებდნენ ტყვეებს და ყმებს, მეორეში – აზნაურებს, მესამეში – თავადებს.

ნოღას ეს ციხე იყო სადადიანოს ცენტრში და ამ ციხეში უცხოვრიათ დადიანებს. ბოლო დროს ციხე კუთვნილია ნიკო დადიანს. სოფ. ნოღას მცხოვრებლებს კარგად ახსოვთ თუ რამდენი ტანჯვაწამება განუცდიათ მათ წინაპრებს დადიანებისაგან ამ ნოღას ციხეში. ციხის მახლობლად მცხოვრებმა ასი წლის მოხუცმა ფართხუ ქუჩია ძე შამათავამ გვიამბო, რომ ნოღას ციხის ეზოში დადიანი ყმებს თურმე ამათრახებდა. გადაწყვეტილი ყოფილა 60 მათრახი. თუ მემათრახე გწყალობდა, თქვა მან, მაშინ იგი მოიტან-

და ნედლ წნელებს, თუ არადა – ხმელებსაო. თითო წნელს დაარ-
ტყამდნენ დამნაშავეს ტიტველ ზურგზე სამჯერ. თუ პირველ დარ-
#239#

ტყმისას წნელი გადატყდებოდა, მაშინ ამ წნელს არ დაარტყამდნენ,
რადგანაც იგი ითვლებოდა სამჯერ დარტყმულადო. ამის შემდეგ
ყმას ჩააგდებდნენ ნოლას ციხის დილეგში (სატუსალოში).

დამნაშავე ყმას მებატონე ზოგჯერ მიუსჯიდა ჯაჭვით დაბმას. მა-
შინ ყმას კისერზე დაადებდნენ მძიმე ჯაჭვს, რომელსაც „დადიანუ-
რი“ ეწოდებოდა. კისერზე დადებულ ჯაჭვის საყელურს ბოქლომით
დაკეტავდნენ. ჯაჭვს გაუყრიდნენ ციხის კედელში და შიგნით მიამაგ-
რებდნენ. პატიმარს არ შეეძლო დაკეტილი ბოქლომის გახსნა და
არც ციხის კედლიდან ჯაჭვის გამოძრობა. ციხის გალავანიც დაკე-
ტილი იყო და სანამ ბატონის სურვილი არ იქნებოდა, პატიმარს
ტანჯვა მოთმინებით უნდა გადაეტანაო.

მესამე გავრცელებული სახე სასჯელისა ყოფილა ხუნდზე
დაჯდომა. ხუნდი იყო ოთხკუთხად გაჩორკნილი ხის მორი, რო-
მელსაც შუაში ამოჭრილი ჰქონდა ფეხის ჩასადგმელი კალაპოტი¹⁴⁵.
დამნაშავეს ამ კალაპოტში ფეხს ჩააყოფინებდნენ და მას ფეხი რომ
არ ამოეღო, გვერდზე სოლს ჩასვამდნენ. ამასთანავე, დამნაშავეს ორი-
ვე ხელეხს ხუნდის საზურგეზე მიუკრავდნენ, რომ ხელით მას ხუნდი-
დან სოლი არ ამოეძრო. ხუნდზე სვამდნენ ერთ კაცს, ზოგჯერ
გრძელ ხუნდზე ორ თუ სამ კაცს ერთად თურმე დასვამდნენ. ზოგი-
ერთს დანაშაულის მიხედვით ორივე ფეხით დასვამდნენ ხუნდზეო. სოფ.
სეფიეთში მცხოვრებმა 95 წლის მოხუცმა ალექსი ოჩიგავამ
გვიამბო, რომ ზურაბ ფალავა ისეთი სასტიკი ბატონი ყოფილა თურ-
მე, რომ ფრინველსაც კი სვამდა ხუნდზეო. კოდალა ხეებს მიფუჭე-
ბსო, უთქვამს მას და კოდალა ამისათვის ხუნდზე დაუსვამსო.

ფართოხუ შამათავამ გადმოგვცა, თუ როგორ იტაცებდნენ
ადამიანებს და ჰყიდდნენ ოსმალებზე. მებატონეებს ამისათვის ჰყოლიათ
საგანგებო კაცები, რომლებსაც მინდობილი ჰქონდათ ლამაზ, ახა-
ლგაზრდა ქალ-ვაჟთა მოტაცება. მათ მეგრელები „ყურსალე-

¹⁴⁵ ასეთი ხუნდი დღეს დაცულია ქუთაისისა და მესტიის (ზემო-სვანეთი) მხა-
რეთმცოდნეობის მუზეუმში.

ბს“ ემახდნენო (ხალხური განმარტებით ყურსალი ეწოდებოდა კაცის ქურდს). ოსმალს გემი „ხაჭაპა“ მოადგებოდა თუ არა რიონს მდ. ცივის შესართავთან, მაშინ ყურსალებს იქ მიჰყავდათ ხელეშ შეკრული ტყვეები და ჰყიდდნენ ოსმალებზე. გაყიდვის დროს ადამიანის სიმაღლეს ზომავდნენ მტკაველით და ამის მიხედვით იყო ადამიანის ფასიც გამოანგარიშებული. ყმა რომ ბატონს შეხვდებოდა, ყმას ბატონისათვის სალამი უნდა მიეცა ფეხებ გადაჯვარედი-
#240#

ნებულად და გულხელდაკრეფილად, რასაც „კაჭათ დგომა“ ეწოდებოდა. ყმა ასე უნდა მდგარიყო, სანამ მას ბატონი არ უბრძანებდა.

აქაურ დადიანსო, თქვა მოხუცმა, ასი უღელი ძაღლი ჰყავდა და როდესაც იგი სანადიროდ წავიდოდა, ნოღაში მცხოვრებ ყმებს რიგით უნდა ეზიდათ ძაღლებისათვის საჭმელი. ნადირობის წინ, დადიანის მოურავები ხალხს გამოუცხადებდნენ, რომ საქონელი არ გამოეშვათ. ყველაზე დამცირებული ყოფილა დოღმახორე, რომელიც ყოლია აზნაურებს და შეძლებულ პირებს. დოღმახორე იყო ღარიბი და შეუძლო გლეხი ან ნატყვევარი, ნაყიდი თუ ხიზანი. ის სახლდებოდა შეძლებულის მიწაზე და მას ემსახურებოდა: ხნავდა, თესავდა და სხვა. ასეთ ყმას მებატონე ცოლსაც შერთავდა, ქალი თუ იყო, ქმარს მოჰგვრიდა და თავის მეზობლად დაასახლებდა.

დოღმახორე ყოლია შეძლებულ გლეხსაც, რომელსაც „ფიოშს“ უწოდებდნენ. ფიოში დაჰყვებოდა აზნაურს მგზავრობისა და ლაშქრობის დროს, მაგრამ იგი მებატონის მიწას არ ამუშავებდა. ფიოშს მებატონე ძალას ვერ დაატანდა, იგი ნებაყოფლობით ეხმარებოდა ბატონს მინდვრის მუშაობაში. ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, ფიოშებმა თავი დაიხსნეს თურმე „საფიოშო“ გადასახადის გაღებით.

დადიანის მოურავებში ყველაზე მკაცრი და შეუბრალებელი ყოფილა ჯოღორია დგებია, რომელიც გლეხებს მოუკლავთ და მასზე ეს ლექსი გამოუთქვამთ:

„ჯოღორია გეგელუ, მუჭო ბედიქ დეგელუ,
კოჭოიამ ტყვიაქ ხინჯის ქიგოკერკელუ.

ასე ხოლო ვალურიო ჯოდორჟ ქიგობებელუ¹⁴⁶.

გეგეჭკორის (მარტვილის) რაიონში დაცულია დადიანის სასახლე სოფ. კურზუში და სალხინოში.

სოფელი კურზუ იყო საბატონო და ეკუთვნოდა დადიანებს. ეს სოფელი მოთავსებულია ტეხურის ხეობის სათავეში და იგი მთიანი სამეგრელოს უკანასკნელი სოფელია. მოსახლეობა მისდევს მესაქონლეობას. დადიანებს აქ ჰქონიათ სასახლე, რომელიც დღესაც დაცულია. სასახლე აუშენებია გიორგი დადიანს და ამ დოხორეში მას უცხოვრია ზაფხულობით. ზამთარში კი დადიანი საცხოვრებლად სოფ. #241#

რეყეში გადადიოდა. სასახლე ერთსართულიანია და ნაგებია ქვიტკირითა მისი დარბაზები საკმაოდ ფართოა, ჭერი აქვს მაღალი. სასახლე ნაგებია ევროპულ ყაიდაზე. გამართულია ქვის ბუხრები, განიერი ფანჯრები და აივანი. სახლის უკან მიშენებულია ბნელი ოთახი, სადაც ეკიდა თურმე ყმების დასაბმელი ჯაჭვი „ხაჯალური“¹⁴⁷.

დადიანის ეზოში იდგა ორი დიდი საჩრდილობელი ხე – ერთი ცაცხვი და მეორე უთხოვარი. ცაცხვი დღესაც დგას, უთხოვარი კი მოუჭრიათ. მთხოვნელები ამ ცაცხვის ძირში იცდიდნენ თურმე და ელოდნენ ბატონის განკარგულებას თუ როდის ინებებდა იგი მათ მიღებას. კურზუში ცხოვრობდნენ აზნაურებიც ალშიბაია და ფიჩხაია, რომლებიც ემსახურებოდნენ დადიანს. ალშიბაია ხალხური თქმულებით მოსულა ალანეთიდან (თუ აფხაზეთიდან) და იგი დადიანის აზნაური გამხდარა. მათი წინაპარი ჭუკი ალშიბაია ცნობილი ყოფილა ადამიანების მოპარვაში. ის მათ ოსმალებზე ჰყიდდა თურმე. როდესაც დადიანის აზნაური უმემკვიდრეოდ გარდაიცვლე-

¹⁴⁶ ჯოდორია (სახელია) გეგელუ, ბედი როგორ დაგელია, კოჭოიას (სახელია) ტყვიამ ბოგირთან გადაგაგორაო; ახლა კიდევ არ კვდებიო, ძალღმა გაგაბინძუროსო.

¹⁴⁷ ჯაჭვის სახელი „ხაჯალური“ უნდა იყოს დაკავშირებული ხაჯალიებთან, რომლებიც დადიანისათვის სჭედავდნენ ამ ჯაჭვებს. თ. სახოკიას ცნობით, მას უნახავს ერთი ასეთი ჯაჭვი, რომელიც ინახებოდა სოფ. კურზუში დადიანის ყოფილ სასახლეში. მისი სიტყვით, დადიანის მემკვიდრეს ამ ჯაჭვისათვის უფრო პრაქტიკული როლი დაუკისრებია: მთიდან ძელების ჩამოსათრევად ხმარობდა შემდეგ მას დაპატრონებია მღვ. სპ. ბერულავა და ნაჭის (საკიდელის) მაგივრად ხმარობდაო (ბატონყმობა სამეგრელოში, გვ. 6).

ბოდა, გვიამბო კურზუში მცხოვრებმა ალექსი სისოს ძე ალშიბაიამ (85 წლისა), მისი მემკვიდრე იყო დადიანი და მას მიჰქონდა „ნაუსკუ“-ო. დადიანი მიცვალებულის წილს „ნაუსკუს“ გამოუყოფდა გარდაცვალებულის ძმებს, რომლებსაც შეეძლოთ დადიანისაგან ნაუსკუს ფულით გამოსყიდვაო.

კურზუში მცხოვრები გლეხების ერთი ნაწილი ემსახურებოდა დადიანსო, მეორე ნაწილი კი – აზნაურებსო. ალშიბაიას ყმები ყოფილან ახალაია, ჩიქობავა და პაპავა. ჩიქობავას ვალად ედო ღომის ცეხვა, ახალაია და პაპავა კი შინამოსამსახურენი ყოფილან. ახალაია ალშიბაიას „მეხელე“ (მოურავი) ყოფილა.

დადიანს კურზუში ჰყოლია თავისი „მეჯოლორეები“ (მეძალეები), რომლებსაც ევალეზოდან მონადირე ძაღლების გაწვრთნა და შენახვა. მეძალეები ყოფილან: გაბისონია, ფონია და ესართია, რომლებსაც „კურზულ“-ს უწოდებდნენ თურმე (ძაღლების მწყემსს).

#242#

ალექსი ალშიბაიას ახსოვს უტუ მიქავა და გლეხების ამბოხება სამეგრელოში. ის მაშინ ყოფილა 10-12 წლის. კურზუდან უტუს ჯარში მოქმედებდა ისიდორე ფირცხალავა, ნაფიჩხუდან კი ხუტუია ბერიო. მიქავამ მებატონეებს მსახურები წაართვა, ჩვენი ოჯახიდან, თქვა მან, გააქციეს შინა-მოსამსახურე 10 წლის კოკია გაბისონიაო. ბავშვი უგზო-უკვლოდ დაეხეტებოდა და ამის გამო ალექსის დედას წერილი მიუწერია უტუსათვის და ეს წერილი დედას გაუტანებია ალექსისათვის, რომელიც მისულა დიდ ჭყონში, სადაც უტუ თავის ჯარით მდგარა. უტუს წერილი წაუკითხავს და უთქვამს: ეს ბიჭი ჯერ პატარაა და ჩვენ არ გამოგვადგებაო, დროებით დაუბრუნდეს ალშიბაიას, როდესაც ის გაიზრდება, ბატონისაგან თვითონ წავაო.

მებატონეებთან ბრძოლაში ცნობილი ყოფილა აგრეთვე საბაია ოჩიგავა, რომელიც ცხოვრობდა სოფ. სეფიეთში. ერთხელ საბაიას ელიზბარ დადიანის მოურავები გაურეკია. ელიზბარი ცხოვრობდა შხეფში და იქიდან ღალის ასაკრეფად სეფიეთში გამოუგზავნია თავისი კაცები „მეზონდე“-ები, რომლებსაც უნდა წაეღოთ მომკილი ღომი. საბაია დასდევნებია ამ მეზონდეებს და ღომით დატვირ-

თული ურმები უკან გამოუბრუნებია. დადიანს ეს რომ გაუგია, საბაია დაუბარებია თავის სასახლეში. საბაია მისულა შეიარაღებული. კარისკაცებს უთქვამთ – იარაღი აიხსენი და ისე უნდა შეხვიდე ბატონთანო. საბაიას ამაზე უარი უთქვამს და სასახლეში არ შესულა. საბაია დამჯდარა ეზოში მდგარ ცაცხვის ძირში და უცდიდა ბატონის გამოსვლას. ბოლოს დედოფალი გამოსულა სასახლიდან და საბაიასათვის უთხოვია, შინ შესულიყო. საბაია სასახლეში შესულა და ბატონისათვის საყვედური უთქვამს: ეს ჭირნახული თქვენი დედის, ჭავჭავაძის¹⁴⁸ ქალის მზითვის მამულიდან არ იყო აკრეფილიო, ის ჩვენი მიწის მოსავალია და ჩვენ გვეკუთვნისო; შენი მოურავები და მოხელეები გადამიდგნენ, ისინი ათნი იყვნენ, მე კი ერთიო, მაგრამ ყველანი გავრეკე მე ერთმა, ჭირნახულიც წავართვი და პატრონებს დავუბრუნეო. დადიანი ვერაფერს გამხდარა საბაიასთან და იგი დასაჩუქრებული გაუსტუმრებია.

ოჩიგავას გვარს ვალად ჰქონია დადებული აზნაურის თოფურიძის ხარების გაძღოლა – „გეკინუა“. საბაიას ამაზე უარი უთქვამს და დადიანსაც ღალას არ აძლევდა თურმე. ამის გამო საბაიას ნიკო და-
#243#

დიანმა მიუსაჯა ცალი ხელით ხეზე ჩამოკიდება. მაგრამ ამან ვერ შეაშინა საბაია და იგი მაინც უარზე იდგა და გაიძახოდა – „ვაგვაკინეჟი“-ა (არ გავუძღვებო). მაშინ საბაია მიწაზე დაუწვენიათ და 12 წნელი დაურტყამთ. შემდეგ შეეკითხეს, ახლა რას ფიქრობ საბაიაო. საბაია ისევ უარს გაიძახოდა, ბოლოს მოიტანეს გახურებული შანთი, საბაიას ხელის გულზე ქალაღდი დააფარეს და უთხრეს, უნდა გადახტე სამჯერ და შანთი გადააგდოო. საბაიამ ესეც შეასრულა და მაინც არ დამორჩილდაო. საბაიამ ვერ გაუძლო ამდენ ტანჯვას, ის გაქცეულა ასხის მთაში და თან გაუტაცია დადიანის 200 სული საქონელი, რომელიც შემდეგ გადაურეკია ანჩიზიასთან აფხაზეთში. ანჩიზია დადიანის მტერი ყოფილა და საბაია ოჩიგავას მასთან დროებით თავი შეუფარებია. ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ საბაია დაბრუნებულია თავის სამშობლოში¹⁴⁹.

¹⁴⁸ აქ იგულისხმება დავით დადიანის მეუღლე დედოფალი ეკატერინე (ჭავჭავაძის ასული).

¹⁴⁹ გვიამბო სოფ, სეფიეთში მცხოვრებმა 95 წლის ალექსი ოჩიგავამ.

სამეგრელოში სოფლის მოსახლეობა ცხოვრობს გაფანტულად და ამის გამო, ერთი კომლი მეორისაგან საკმაო მანძილით არის დაშორებული. თითოეულ სოფელს აქვს თავისი საზღვარი და სახელწოდება. წინათ აქაური სოფლები დასახლებული იყო გვარებად და სოფელიც ამ გვარის სახელწოდებას ატარებდა, როგორც მაგალითად: საჯალაღანო, ლესიჭინე, ლეწურწუმე, ლეხანდრე, ლეძაძამე, ლესაჯე, ლედარსაღე, ლეგოგუე, საროგა, ლეჯიქე, საჩიჩუო (ჩიჩუა), სახარბედო, საშურღაიო, საცხვიტა (ცხვიტია), საგუგუნო, საჯოლიო, საჭოჭუო და სხვა.

ერთი სოფლისა და გვარის მოსახლეობას ჰქონდა თავის სალოცავი ხატი – „ჯინჯი ხატი“, რომელსაც მთელი გვარი თაყვანსა სცემდა. შემდეგში საგვარეულო ტიპის ეს სოფლები თანდათანობით დაიშალა უზნებად და დღეს სამეგრელოს სოფლებში თითოეულ გვარს უჭირავს სოფლის ერთი უბანი. საყურადღებოა, რომ სამეგრელოში მოსახლე გვარებმა იციან, თუ საიდან გადმოსახლებულან მათი წინაპრები და სად იმყოფება საგვარეულოს „ჯინჯი ხატი“.

მაგალითად, სოფ. ჯვარში პირველად დასახლებულა ქარდა, რომელიც გადმოსულა სვანეთიდან. ქარდა სამი ძმა ყოფილა. მათ კაცი მოუკლავთ ლატალში და ჯვარში გამოქცეულან. აქ დადიანს ისინი მიუღია და დასახლებულან ჯვარში. მათი გვარის კაცები სვანეთში არიან ქალდაანი, რომლებიც ლატალში ცხოვრობენ. სოფ. ჩხოროწყუმში მცხოვრები პაპასქირის გვარი გადმოსულა ცაგერიდან #244#

(ლეჩხუმი), სადაც მათ წინაპარს კაცი მოუკლავს. ამ გვარის სალოცავი ხატი ყოფილა ცაგერის მთავარანგელოზი. სკურში და ჯგალში მოსახლე კვარაცხელიების წინაპარი გადმოსულა სვანეთიდან. ილორელი ნარმანია მოსულა ოცინდალედან, სადაც მის წინაპარს კაცი მოუკლავს და გამოქცეულა ილორში. მათი ჯინჯი ხატი ოცინდალეა (მარტვილის რაიონი).

სეფიეთელი ოზიგავების წინაპარი მოსულა ოსმალეთიდან, სადაც იგი ტყვედ ყოფილა გაყიდული. წალენჯიხელი შენგელიების წინაპარი გადმოსახლებულა ობუჯიდან, სადაც ყოფილა მათი ჯინჯი ხატი მიქელგარიო ქიაჩი. სეფიეთელი მაკალათიები გადმოსახ-

ლებულან სუჯუნიდან, რომლის წმ. გიორგი ითვლებოდა ამ გვარის ჯინჯი ხატად. სოფ. ჭოლაში მცხოვრები ცხვიტია გადმოსახლებულა ცაგერიდან და ამ გვარის ხატი ყოფილა წმ. გიორგი ლელაშისა და სხვა.

წინათ სამეგრელოშიაც იყო დიდი ოჯახი, სადაც განუყოფელი ძმები ერთად ცხოვრობდნენ. ასეთ ოჯახში ყველაფერი საერთო იყო. შრომა-საქმიანობაც ოჯახის წევრთა შორის განაწილებული ყოფილა. ოჯახის სათავეში იდგა უფროსი მამაკაცი „ბაბუ“ და დიასახლისი „ბები“. თუ ისინი ღრმა მოხუცები იყვნენ, მაშინ ოჯახს უფროსი მამალი და რძალი განაგებდნენ.

მეგრელი გლეხის კარ-მიდამო ლამაზია და სუფთა. მას უჭირავს საკმაოდ დიდი ფართობი. ეზოები შემოღობილია და აქვს ერთი შემოსასვლელი ჭიშკარი. ეზოში მოთავსებულია სხვადასხვა დანიშნულების სადგომები, რომლებიც განლაგებულია გარკვეულ გეგმაზე. მაგრამ სანამ ჩვენ შევუდგებოდეთ თანამედროვე მეგრული ტიპის კარ-მიდამოს და ნაგებობათა აღწერას, საჭიროა მოკლედ შევეხოთ, თუ როგორ ვითარდებოდა ბინათმშენებლობა სამეგრელოს სინამდვილეში.

საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებასთან დაკავშირებით იცვლება ადამიანის საცხოვრებელი ბინის ფორმა და მისი მშენებლობის ტექნიკა. ბინა წარმოადგენს რთულ სოციალ-ეკონომიკურ კომპლექსს, რომელშიაც მოცემულია შრომის საშუალებანი, მშენებლობის ტექნიკა და იდეოლოგია, მატერიალური შესაძლებლობანი, მოხმარების ფუნქციონალობა და სხვა. ბინის მშენებლობა, ამასთანავე, დაკავშირებულია გეოგრაფიულ პირობებთან და საშენი მასალის მარაგთან. ბინის ფორმა და მისი ნაგებობის ტექნიკა კი საზოგადოების სოციალ-ეკონომიკური პირობებით განისაზღვრება და მეურნეობის ამა თუ იმ დარგთან დაკავშირებით საცხოვრებელი ბინის ტი-

#245#
პიც განსხვავებულია.

წინათ სამეგრელოში გლეხები ცხოვრობდნენ ფაცხებში და მიწური ხის სახლებში. მეგრული ფაცხა წარმოადგენდა საცხოვრებელი ბინის პრიმიტიულ სახეს. მისი აგება არ მოითხოვდა ტექნიკის და შრომის რთულ პროცესებს. ფაცხას გლეხი თვითონვე იშენებდა. ამისა-

თვის ის ჯერ აირჩევდა საფაცხე ადგილს, რომლის ფართობი უდრიდა 3X3 კვ. მ. შემდეგ ჩასვამდნენ სარებს და მას გარშემო წნელით შემოლობავდნენ. ფაცხა იყო ორგვარი: „კუნჭულა“ და „ამხარა“ ფაცხა. მათ შორის ის განსხვავება იყო, რომ „კუნჭულა“ ფაცხას ჰქონდა მრგვალი და წოპიანი სახურავი, ის გადახურული იყო გვიმრით.

„ამხარა“-ს კი სახურავი უფრო დაბალი ჰქონია, მას ისლით ხურავდნენ. ფაცხას შიგნით და გარეთ თხა-ტალახით გალესავდნენ და ასეთ ფარღალალა ფაცხაში ცხოვრობდა მებატონეებისაგან შევიწროებული და დაჩაგრული გლეხობა. ფაცხას სარკმელი და ბუხარი არ ჰქონდა, სიბნელისა და კერის ბოლისაგან მობინადრეები იხრჩობოდნენ. ფაცხაშივე ადამიანებთან ერთად ცხოვრობდა, საქონელიც, რომლის შარდისა და ნეხვის სუნს ადამიანიც სუნთქავდა. ფაცხა, ამასთანავე, არც რაიმე მატერიალურ ღირებულებას წარმოადგენდა და მას მყიდველიც არ ჰყავდა. ამიტომ მებატონეებისაგან შევიწროებული გლეხიც ასეთ ფაცხას ადვილად ტოვებდა და თავშესაფარს სხვაგან ეძებდა.

ასეთივე ტიპის სადგომი იყო „ჯარგვალი“ სახლი, რომელიც ფაცხისგან იმით განსხვავდებოდა, რომ მისი კედლები ნაგები იყო გაჩორკნილი გრძელი მორებით. ჯარგვალის მიწური იყო, ზომით პატარა და ოთხკუთხედი ფორმის. ჯარგვალს სახურავი ორ-#247#

ფარდულიანი ჰქონდა და ისლით იყო გადახურული. ჯარგვალის აგება ფაცხასთან შედარებით მოითხოვდა მეტ შრომას, ცოდნასა და საშუალებას.

ფაცხა და ჯარგვალი დღეს სამეგრელოში არ არის ხმარებაში და იშვიათად თუ შეხვდება ადამიანი რომელიმე შორეულ სოფელში.

მესამე ტიპის სადგომი, რომელიც ახლაც გავრცელებულია სამეგრელოში ეს არის „გოდორი“ ან „პიტაფიცარა“ სახლი. ასეთ სადგომს კედლები აქვს ნაგები გათლილი და მოკლე ფიცრით, უმეტეს შემთხვევაში, მასალა მუხისაა და მწყობრად არის ფიცრები ერთმანეთზე მიყენებული. „გოდორი“ წარმოადგენს ერთს მოზრდილ ოთახს და იგი ჯარგვალთან შედარებით უფრო გაუმჯობესებული ტიპის სადგომია. ამ სახლსაც იატაკი აქვს მიწური, გადახურულია ისლით,

ზოგჯერ ყავრითაც, მაგრამ არა აქვს ბუხარი და ფანჯარა.

ასეთი ფიცრული სახლის აგება, რასაკვირველია, მოითხოვდა ოსტატს, საშენ ფიცრებს და სხვა ხარჯებს, რაც ღარიბი გლეხისათვის მიუწვდომელი იყო. ამიტომ, წინათ ფაცხიდან და ჯარგვალ-დან ფიცრულ სახლში გადასვლა გლეხის ოცნებას წარმოადგენდა.

რაც შეეხება ასეთი სახლის შინა-მოწყობილობას, შეიძლება ითქვას, რომ იგი თითქმის ცარიელი იყო. სახლის ერთ კუთხეში გამართული იყო ფიცრის ან ლასტის ტახტი, რომელზედაც ეფარა ჭილობი ან ქეჩა. ლოგინი წინათ ყველას არ ჰქონდა, წვებოდნენ ჩალაზე კერის მახლობლად იქვე იდგა სამფეხა, რომელზედაც ათავსებდნენ ანთებულ „ჭრაქს“.

მოსახლეობის შეძლებული ნაწილი კი იშენებდა ოდას, რომელსაც „საღდარ“-ს უწოდებდნენ. ოდა შედგებოდა რამდენიმე ოთახისაგან, რომელსაც ჰქონდა გამართული ფიცრული ჭერი და იატაკი. ოდის აგება საკმაოდ დიდ ხარჯს მოითხოვდა. ამისათვის საჭირო იყო კარგი და გამძლე მასალა, დახელოვნებული ოსტატები და სხვა. ოდის ასაშენებლად ხმარობდნენ წაბლის, მუხის ფიჭვის და თელის ხის ფიცრებს. ხე-ტყით მდიდარი იყო სამეგრელო და საშენ მასალას ეზიდებოდნენ განსაკუთრებით მთიანი რაიონებიდან. ფიცარი იხერხებოდა ხელის ხერხით, რაც მოითხოვდა მძიმესა და ხანგრძლივ მუშაობას. ოდას აგებდნენ დახელოვნებული ოსტატები, რომლებისთვისაც ეს სიძნელეს არ წარმოადგენდა, რადგანაც ოდის გეგმა აქ სტანდარტულია და ოდებიც ერთი ტიპისაა, განსხვავება მხოლოდ ოთახების რაოდენობაშია და გარეგანი ნაწილების მორთვა-მოჩუქურთმებაში.

#249#

მეგრული ოდა ჩვეულებრივ შედგება ოთხი ოთახისაგან: დარბაზი (ზალა), სასადილო და ორიც საშუალო ზომის ოთახი. წინ და უკან ოდას აქვს აივანი, რომლის მოაჯირი და სვეტის თაღები ლამაზად არის მოჩუქურთმებული. ოდის წინა ფასადზე კარ-ფანჯრები გამართული. ჩვეულებრივ მეგრული ოდა ერთსართულიანია და შემდგარია ბოძებზე, რომელთა სიმაღლე ერთ მეტრამდეა. ხშირია ორსართულიანი ოდებიც, რომლის ქვედა სართულს ეწოდება „პა-

ლატი“. შიგ ოდის ოთახებში ბუხრებია გამართული. ოდის სახურავი ოთხ-ფარდულიანია და იგი გადახურულია ყავრით ან კრამიტით.

ოდური სახლი წინათ ძვირად ფასობდა და გლეხს არ შეეძლო მისი შეძენა. გაბატონებული კლასებისათვის ოდების აგება სიძნელეს არ წარმოადგენდა, რადგანაც მათ ხელში იყო ხე-ტყე, იაფფასიანი მუშახელი და ფულიც. ამიტომ, წინათ ოდებით ვაჭრობა კარგ შემოსავალს იძლეოდა. ხშირად ერთი და იგივე ოდა რამდენჯერმე იყიდებოდა. ოდებს არღვევდნენ და ერთი სოფლიდან გადაჰქონდათ მეორეში და იქ ხელმეორედ აგებდნენ. ოდის უკან იდგა საოჯახო დანიშნულების შემდეგი ნაგებობანი: „სამუარხე“ (სამზარეულო), რომელშიაც საქმელს ამზადებდნენ. აქვე იყოს სამზარეულოს ჭურჭელი და დგამი, ენთო კერის ცეცხლი და მოხუცებიც ამ სამზარეულოში წვებოდნენ. სადილ-ვახშამსაც აქ ჰამდნენ ტაბაკზე ან „ბედე“-ზე. ბედე ტაბაკის მსგავსია, მაგრამ მასზე ამოჭრილი იყო ჯამები, რომელშიაც თბილ შეჭამანდს ჩაასხამდნენ, გვერდზე მჭადს ან ღომს დასდებდნენ და ისე ჰამდნენ.

„ბაღ“ და „ხულა“ ორივე ერთი და იგივე დანიშნულებისაა, განსხვავება მხოლოდ მოცულობაში იყო. ბაღ უფრო დიდია, ხულა კი მომცრო. ორივეში ინახებოდა სურსათ-სანოვაგე დაფქული ჭირნახული და სხვა. ბაღ და ხულა ფიცრული იყო, კარი ჰქონდა მაღლა მოჭრილი ისე, რომ ადამიანს უკიბოდ გაუჭირდებოდა ასვლა და მის ვიწრო კარებში გაძრომა.

მის მახლობლად იდგა მარანი, რომელშიაც საღვინე ქვევრები იყო ჩაფლული. აქვე ინახებოდა საწნახელი და ღვინის დასამზადებელი იარაღები. მარანი, ამავე დროს, ასრულებდა „ოხვამერი“-ს (სამლოცველოს) დანიშნულებასაც. მარანი ფიცრული შენობა იყო. უკანა ეზოში იდგა „ქუფე“ (მარი), რომელიც მოწნული იყო და მასში სიმინდს ინახავდნენ. მის მახლობლად იდგა ჩალის შესანახი „ოფურჩე“.

#251#

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ, გაბატონებულ წოდებას ჩამოერთვა ტყეები და გადაეცა მშრომელ მოსახლეობას და დღეს კოლმეურნეს საშუალება ეძლევა მიწური სახლიდან გადავიდეს ოდაში. ამის შესაძლებლობას სამეგრელოს სუბტროპიკულ რაიონში

ხელს უწყობს სოფლის მეურნეობის რეკონსტრუქცია, ციტრუსების მოშენება, განსაკუთრებით ჩაის კულტურა, რომლის უხვი შემოსავალი კოლმეურნეებს საშუალებას აძლევს იცხოვროს შეძლებულად და კულტურულად.

დღეს კოლმეურნის კარმიდამოში ვერ იპოვნით ძველებურ ფაცხასა და ჯარგვალს. ყველგან ხედავთ ჩამწკრივებულ ლამაზ ოდეებს, გამწვანებულ ფართო ეზოს, რომელსაც შეჭრელებული აქვს მწვანე ღობე შუაში განიერი ჭიშკრით. ეზოში თვალსაჩინო ადგილზე დგას ოდა. მის გვერდით სამზარეულო სახლია, რომელიც მიწურია და მას არა აქვს ფანჯარა, ჭერ-იატაკი და ბუხარი. სამზარეულო სახლში გამართულია კერა, რომელზედაც ცეცხლი ანთია.

#251#

აქ ამზადებენ საჭმელს, ასრულებენ საოჯახო სამუშაოებს, უვლიან აქვე ბაგაზე დაბმულ საქონელს და სხვა.

ეზოს უკან უდგათ სასიმინდე. მის მახლობლად დგას „ხულა“, სადაც ინახება სანოვაგე: ხორცი, ფქვილი, ყველი და სხვა.

ერთი სიტყვით, სამეგრელოში შეძლებული მოსახლის ტიპიური კარმიდამო დღეს შედგება ამ ოთხი შენობისაგან, მათ შორის მთავარია ოდა, რომელიც ითვლება სასტუმრო სახლად და მისი შინამოწყობილობა ქალაქურია.

მაგრამ ჩვენ თუ ამ ლამაზ კარმიდამოს პრაქტიკული თვალით და თანამედროვე საბინაო პირობების მოთხოვნის მიხედვით გავსინჯავთ, მასში ბევრ ნაკლსა და უარყოფით მხარეებს ვიპოვნით. ჯერ ერთი, მეგრული ტიპის სახლებში რაციონალურად გამოყენებული არ არის საცხოვრებელი ბინის ფართობი. ოდას, რომელიც 3-4 ოთახისაგან შედგება, აქვს გამართული ბუხარი და განიერი კარ-ფანჯრები, დღისით, თუ ოჯახში სტუმარი არ არის, დაკეტილია. ოჯახი პრაქტიკულად ცხოვრობს სამზარეულო სახლში, სადაც გამართულია კერა და ამზადებენ საჭმელს, აქვე საქმობენ და ვახშმის შემდეგ დასაძინებლად ოდაში შედიან.

აქაური სამზარეულო სახლი უფანჯროა და ბნელი. ამიტომ დღისით მისი კარები ღიაა, რომ სინათლე შემოვიდეს. ეს სახლი ზამთარში ცივია. ამასთანავე, აქ ანთია კერა, რომლის გარშემო ოჯახის წევრები სხედან და საქმობენ. ამ კერას ღია კარებიდან მუდამ ნიავი უბე-

რავს, ადამიანი კერის ბოლით იხრჩობა და იცრემლება. ბოლისა-
გან ეს სახლი და მისი შინა-მოწყობილობა შავად გაჭვარტლულა.

ეს მიწური სამზარეულო სახლი თავისი პრიმიტიული კერით წარ-
სულის გადმონაშთია და იგი უნდა შეიცვალოს უფრო გაუმჯობესე-
ბულ ახალი ტიპის სადგომზე შუაკერა უნდა მოისპოს. კერის მავნე-
ბლობა დღეს ყველასათვის აშკარაა კერის ბოლი აზიანებს ადამიანის
ფილტვებს, თვალებს, აყვითლებს პირის კანს და სხვა.

რაც შეეხება ოდას, არც ის აკმაყოფილებს თანამედროვე საც-
ხოვრებელი ბინის ძირითად მოთხოვნილებას. ოდას აკლია ნაგებობის
სიმკვიდრე და სითბო. ოდის კედლები ფიცრულია, იგი შიგ და
გარეთ არ არის გალესილი და ამიტომ სითბო-სიცივის გამტარია.
ზაფხულში ოდაში ცხელა, ზამთარში კი ცივა. კედლებში, ქერ-ია-
ტაკში ჭუჭრუტანებია, საიდანაც ქარი უბერავს.

ასეთი სახლების აგება წინათ გამოწვეული იყო ვაჭრული ან-
გარებით, როდესაც სახლი წარმოადგენდა სავაჭრო საგანს და მისი
გაყიდვა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ამიტომ სახლის აგების დროს
#253#

ყურადღება არ ექცეოდა ნაგებობის სიმკვიდრეს და საბინაო კ-
ირობების ელემენტარული მოთხოვნილებების დაცვას.

დღეს კი სახლი, პირველ ყოვლისა, წარმოადგენს მოთხოვნი-
ლების საგანს და ეს მეგრული ძველი ტიპის ოდაც ახლო მომავალში
უნდა შეიცვალოს ახალზე.

ამ მიმართულებით უკვე დაწყებულია მუშაობა ცხაკაიასა და ზუგ-
დიდის რაიონებში, სადაც საბჭოთა მსხვილ მეურნეობებში და მო-
წინავე კოლმეურნეობებში შენდება გეგმიანად ახალი კონსტრუქ-
ციის სახლები, რომლებიც შესდგება ორ-სამ ოთახისაგან. ნაგებობა
მკვიდრია, ბინა თბილია და ნათელი. ასეთ სახლებში გამართულია
ღუმელები, სახლები მოწყობილია ქალაქურად და იგი აკმაყოფილებს
ადამიანის ჰიგიენურსა და ესტეტიკურ მოთხოვნებს.

ასეთია, მაგალითად, ქვალონის საბჭოთა მამულის საცხოვრებელი
ბინები, ზუგდიდის, დიდ-ჭყონის ჩაის ქარხნის მუშების ბინები, სოფ.

მონძირის, ნოსირის და ნატოჩაოს კოლმეფონეთა ბინები, ამ მხრივ
მოწინავედ უნდა ჩაითვალოს ორსანტიის კოლმეურნეობა, სადაც
კოლმეურნეები იშენებენ ქალაქური ტიპის ბინებს, სპობენ კერას, რო-

მლის ნაცვლად სამზარეულოებში ბუზრები აქვთ გამართული.

რაც შეეხება სახლის წინა-მოწყობილობას, სამეგრელოს თითქმის ყველა რაიონებში ბინები ქალაქურად აქვთ მოწყობილი. თუ წინათ ფაცხაში და ჯარჯვალში გლეხს გარდა ლასტის საწოლისა, ხის ტაბაკისა და ჯირკვის საჯდომისა („კველა“) არაფერი მოეპოვებოდა, დღეს კი კოლმეურნე მეგრელი კულტურულად ცხოვრობს. ყველას უდგია მაგიდები, ვენური სკამები, რკინის საწოლები სუფთა ლოგინით გამართული. კედლის სარკე, ბუფეტი, ფაიფურის ჭურჭელი მოთხოვნილების საგნად არის გადაქცეული. მსხვილ საკოლმეურნეო ცენტრებში ოთახები განათებულია ელექტრონით. ძველებურ სანათურს „ჭრაქს“ ადამიანი აქ ძნელად შეხვდება.

ოდებში ოთახები გაფორმებულია ლამაზად და სუფთად. ფანჯრებზე ჩამოფარებულია ფარდები. კედლებზე გამწკრივებულია სურათები, ნაქარგ-ნაკერები და ხალიჩებზე კი ჩამოკიდებულია სხვადასხვა პორტრეტები. ლაზათიან და სუფთა ჩაცმა-დახურვას სამეგრელოში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა. კარგი ჩაცმა მეგრელ კოლმეურნის კულტურულ მოთხოვნად არის გადაქცეული დღეს აქ იცვამენ ქალაქურ მოდაზე. წინათ მეგრელი გლეხი ატარებდა შინ მოქსოვილ ბამბის გრძელ პერანგს, რომელსაც ეწოდებოდა „ხამლენიში ოსარე“. მას წელზე თოკი ჰქონდა შემოჭერილი. დადიოდა ის ფეხშიშველი და თავშიშველი. გლეხებს სამეგრელოში დღე-
#255#

საც ახსოვთ და ხშირად იგონებენ, რომ ძველად გლეხებს შარვალი არ ცმიათ თურმე. სოფელში ერთი ბამბის (ხამლენის) „ძიქვა“ შარვალი ჰქონიათ და როდესაც ვაჟი ქალის გასასინჯად მიდიოდა, იგი ამ შარვალს ითხოვებდა, მას კისერზე გადაიკიდებდა და ისე წავიდოდა ქალის გასასინჯადო. როდესაც ის მიუახლოვდებოდა ქალის სახლს, მაშინ ვაჟი ამ შარვალს ჩაიცვამდა, მაგრამ გამობრუნებისას, მას ისევ გაიხდიდა, რომ გზაში შარვალი არ გაცვეთილიყო. ეს ამბავი დღეს წარსულის მწარე მოსაგონრად არის დარჩენილი.

რაც შეეხება მაღალ წოდებას და მოსახლეობის შეძლებულ ნაწილს, ისინი ატარებდნენ ქართულ ტანისამოსს. ქალები იცვამდნენ სარტყელ-გულისპირიან და ყურთმაჯებიან გრძელ კაბას, თავზე კი შემო-

ხვეული ჰქონდათ ლეჩაქი. მეგრელი მამაკაცები ატარებდნენ გრძელ ჩოხა-ახალუხს, ზედ წამოსხმული ჰქონდათ ნაბადი, თავზე ეხურათ მაღალი ქუდი და ყაბალახი, წელზე იკრავდნენ ქამარ-ხანჯალს და სხვა.

დღეს კოლმეურნეები სამეგრელოში არ ატარებენ ამ ძველებურ ტანისამოსს. ყველას აცვია შალისა და აბრეშუმისაგან შეკერილი ქალაქური მოდის ტანსაცმელი. ამ მხრივ სოციალისტურ ქალაქსა და სოფლის მცხოვრებთა შორის ჩვენში განსხვავება აღარ არსებობს.

სამეგრელოში შემონახული ნივთიერი კულტურის ნაშთებში საყურადღებოა ერთი უძველესი საკრავი, რომელსაც აქ „ლარჭემს“ უწოდებენ. ეს მეგრული ლარჭემი თავისი წარმოშობით დაკავშირებულია ეგრეთწოდებული პანის სალამურთან, რომელი საკრავიც გავრცელებული იყო საბერძნეთში და ძველი აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყნებში¹⁵⁰.

დღეს ეს საკრავი სამეგრელოში მივიწყებულია, ახსოვთ მხოლოდ მოხუცებს, განსაკუთრებით ჯვრის მხარეს და ხობის რაიონის მახლობელ სოფლებში.

ჯვრის მახლობლად სოფ. ჩქვალერში ცხოვრობს ორი ცნობილი მელარჭემე: ვიცი ჯათუს ძე ფიფია 78 წლისა და კოწია ქაუს ძე ქუხილა 70 წლისა. ვიცი ფიფია ნამწყემსარია და ლარჭემს პატარაობიდან უკრავდა თურმე. მისი სიტყვით, ლარჭემს საერთოდ, მეჯოგეები უკრავდნენ და ისინი ამით ერთობოდნენო. ლარჭემი მცენარეა, რომელიც მთიან სამეგრელოში იზრდება. იგი წაგავს ლერწამს, მხოლოდ უფრო მსუბუქი და გამძლეა. ლარჭემის მოჭრა და საკრავის გაკეთება უკეთესია ივლისის ბოლოს, მანამდე იგი ნედლია და კარგი ხმიანი საკრავიც გამოდისო. ლარჭემს აკეთებენ აგრეთვე კალმისაგან „ჩალამ-კალამი“-საგან (ლერწამი), მაგრამ ასეთ ლარჭემს ხმა არ უვარგა და დასაკრავადაც არ არის სასიამოვნო.

¹⁵⁰ ამ საკრავის შესახებ გამოვიდა სპეციალური გამოკვლევა ვ. კ. სტემენკო-კუფტინასი (იხ. В. К. Стещенко-Куприна, Флейта пана, Тбилиси, 1936 г., აქვე ქართულ ენაზე რეზიუმე), ამიტომ, ჩვენ აქ არ შევუდგებით ამ საკრავის წარმოშობის ისტორიის დადგენას. მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ სტემენკო-კუფტინას ამ შრომაში მეგრული ლარჭემის შესახებ მოიპოვება შეცდომები, როგორც თვით ამ საკრავის აღწერაში, აგრეთვე ტერმინოლოგიაში, ლარჭემის ტიპის დადგენა-გარკვევაში და სხვა.

#257#

ლარჭემის გაკეთება ყველას არ შეუძლია, მას აკეთებს მხოლოდ ის, ვინც ლარჭემს უკრავს, რადგანაც ამ საკრავს უნდა აწყობა.

სამეგრელოში გავრცელებული ყოფილა ექვსდეროვანი ლარჭემი მთიან რაიონებში, ბარში კი ხობის რაიონში ხუთდეროვანი¹⁵¹.

ლარჭემის გაკეთების დროს მნიშვნელობა ეძლეოდა თითოეულ დეროს სიგრძე-სიგანეს, ზომას და სხვა, შემდეგ კი დეროებს ხმის მიხედვით არჩევდნენ.

#258#

ამიტომ ოსტატებმა ჯერ ხმიანობა უნდა გაუსინჯონ ლერწმის დეროს და შემდეგ უნდა ისინი შეკრან ლარჭემად, რომლის შესაკრავად ჩვეულებრივ ხმარობენ ბლის თხელ ქერქს. ხმა და ბგერები ლარჭემს სალამურისა აქვს, მხოლოდ იგი მრავალხმიანია და შეწყობილი. ლარჭემზე დამკვრელს, სიმღერა თუ რაიმე დასაკრავი, სმენით გადააქვს და ლარჭემზე ისე უკრავს. ლარჭემს ხშირად ორნი უკრავენ და ერთმანეთს ეჯიბრებიან დაკვრაში. ვიცი ფიფიამ იცის 38 სხვადასხვა ჰანგზე დაკვრა. წინათ ლარჭემს უკრავდნენ ქორწილში, ღამისთევაში, ხატობა-დღეობებში და „გოხარჭალაფა“ ღამეს. ზოგჯერ ლარჭემს უკრავდნენ და თან ცხვირით ამღერებდნენ. წინათ

#250#

ლარჭემი იყიდებოდა ხობის ბაზარზე – „ხობალა“-ს, რომელიც იმართებოდა აგვისტოში „მარაშინა“ დღეს ხობის მონასტერთან. იქ თურმე მოჰქონდათ გასასყიდად. ბევრი ლარჭემი. გამყიდველები უკრავდნენ ლარჭემს და ამით მუშტარს იზიდავდნენო.

აღსანიშნავია, რომ დღესაც, თუ ვინმე მიდის ხობში, ხუმრობით ეტყვიან: „ლარჭემი მოგვიტანეო“.

10. ხალხური ჩვეულებანი

საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებასთან, სამეგრელოს მო-

¹⁵¹ ვ. სტაშენკო-კუფტინამ არ იცის ხუთდეროვანი ლარჭემის არსებობა და იგი ამის შესახებ ამბობს: „მეგრული ლარჭემი, ისე როგორც გურული სონარი; ყოველთვის ექვსდეროვანია“ (იხ. Флейта пана, გვ. 208).

სახლეობაში იცვლებოდა არსებული ადათ-ჩვევები. ამის გამო ის წესები, რომელიც ახასიათებდა გვაროვნულსა თუ ფეოდალურ წყობილებას, იცვლებოდა კაპიტალისტურ საზოგადოებაში, როდესაც ახალი ეკონომიკური ურთიერთობის დამყარებასთან იქმნებოდა ახალი ჩვევები და წესები. მაგრამ ძველიც სამუდამოდ არ ისპობოდა და ამ ძველის დამახასიათებელი ზოგიერთი ჩვევა გადმონაშთის სახით არსებობას განაგრძობდა. ამით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ ხალხურ ჩვეულებაში დაცულია სხვადასხვა დროისა და წყობილების დამახასიათებელი წესები; მეგრული ხალხური ჩვეულებანიც ამ მხრივ საყურადღებო მასალების შემცველია, რაც ჩვენ საშუალებას გვაძლევს გავერკვიოთ სამეგრელოს მოსახლეობის ძველ სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობაში და მისი საზოგადოებრივი განვითარების ამა თუ იმ მოვლენაში.

ჩვენ მიერ აქ აღწერილი ადათ-ჩვევები ეკუთვნის ოქტომბრის დიდი რევოლუციის წინა პერიოდს და იგი არსებითად განსხვავდება დღევანდელისაგან, როდესაც ახალ სოციალისტურ წყობილებაში ძველის სამუდამო მოსპობასთან ერთად იქმნება ახალ სოციალისტურ ურთიერთობაზე აღმოცენებული ახალი ყოფა-ცხოვრება მისი დამახასიათებელი ჩვევებით. მაგრამ იმ ძველი ადათების ზოგიერთი დამახასიათებელი წესები ხალხში ჯერ კიდევ გადმონაშთის სახით ცოცხალია და მათ გაცნობას ჩვენ აქ ვიწყებთ ქორწილის წესების აღწერით.

ნიშნობა და ქორწილი. სამეგრელოში წინათ ქალ-ვაჟის დაქორწინება მხოლოდ მშობლებს ეკითხებოდა და ვისაც მშობლები აირჩევდნენ, ჯვარსაც იმაზე იწერდნენ. ნიშნობამდის, პირველ ყოვლისა, უნდა გამოერკვიათ ქალ-ვაჟისა და მათი მშობლების ვინაობა, ოჯახური და ქონებრივი მდგომარეობა და სხვა. ამისათვის ირჩევდნენ შუაკაცებს – „მარებელს“, რომელსაც ევალებოდა ამ საქმის გამო-
#260#

რკვევა. შუაკაცი, ჩვეულებრივ, იყო ერთი ქალი და მეორე კაცი. ამ ორ „მარებელზე“ იყო დამოკიდებული საქმის მოგვარება. შუამავლები ამისთვის იყენებდნენ ყოველგვარ ხერხებსა და საშუალებებს, რომ თავიანთ მიზნისათვის მიეღწიათ, საქმე კეთილად დაებოლოებინათ,

რისთვისაც იღებდნენ გასამრჯელოს – „ნამარებუ“-ს ფულად. შუამავლების დახმარებით, ჯერ იძიებდნენ ქალ-ვაჟს შორის არ ყოფილიყო რაიმე, თუ გინდ შორეული ნათესაური კავშირი, რაც სასტიკად აკრძალული იყო – „ვაშინერსი“-ია. ერთი გვარისა და ხატის ქალ-ვაჟის შეუღლება არ შეიძლებოდა, არც დედის გვარის ქალის შერთვა შეიძლებოდა. არ ირთავდნენ აგრეთვე თავის მოგვარე გათხოვილი ქალის შვილსაც. ამასთანვე, აკრძალული იყო („ვაშინერსი“) გამზრდელის, ძიძის – „ძიძესკუაშ“ ნათესავისა და გვარის შერთვა და არც ძმად, დად, დედად თუ მამად მოგებულ – „ჩაფილის“ ნათესავისა და მახლობლის შერთვა. არ ირთავდნენ აგრეთვე შვილობილის „სქულაფილი“-ს გვარისას და ნათესავს. ერთი სოფლისა და ხატის ქალ-ვაჟის შეუღლებასაც გაუბრძოდნენ და უფრო სასურველი და მიღებული იყო ქალი სხვა სოფელში გაეთხოვებინათ. ერთი სიტყვით, ამ წესებს მტკიცედ იცავდნენ და ვინც ამას დაარღვევდა, მას სასტიკად კიცხავდნენ და სდევნიდნენ.

ამასთანავე ოჯახში იცავდნენ საქორწილო ქალისა და ვაჟის უპირატესობას უფროს-უმცროსობის მიხედვით. ჯერ აქორწინებდნენ უფროსებს და შემდეგ რიგის მიხედვით უმცროსებს. ამის დარღვევა ოჯახში დიდი სირცხვილი იყო და უმცროსის დაქორწინების შემთხვევაში, უფროსი ხშირად დაუქორწინებელი რჩებოდა, რადგანაც იგი სახელ-გატეხილად ითვლებოდა და მის შერთვას გაუბრძოდნენ. ამიტომ ოჯახის უფროსები საქორწინოდ პირველად დააყენებდნენ უფროს ქალსა და ვაჟს და დაიწყებოდა შუაკაცების სიარული და ნიშნობაზე ზრუნვა.

ძველად სამეგრელოში ცოდნიათ ქალ-ვაჟის აკვანში დანიშვნა, რასაც „ონწემ-იკოდგუმა“-ს უწოდებდნენ¹⁵². ამას აწყობდნენ იმ შემთხვევაში, როდესაც მათ მშობლებს ერთმანეთის ხათრი და სიყვა-

#261#

¹⁵² ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბილისი 1938 წ., გვ. 82; Ф. Сахокия, По Мингрелии (брачные обряды). Этнографический Очерк, Петроградский Ведомости, 1916 г. #176,178. აკვანში დანიშვნა ან დაწიდვა წინათ საქართველოში გავრცელებული იყო (იხ. 1103 წ. ძეგლის წერა რუისურბნისი კრებისა, თ. ჟორდანია ქრონიკები, წ. II, თბილისი 1897 წ. გვ. 64. მუხ. ლ.; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვეთი II, თბილისი 1929 წ. გვ. 364-366).

რული ჰქონდათ და სურდათ დანათესავება. მაშინ ვაჟის მშობლები ბავშვს მიიყვანდნენ ქალის ოჯახში და აქ ორივე აკვანს ერთად დადგამდნენ და იტყოდნენ: „იყავით ბედნიერი ცოლ-ქმარიო და ღმერთმა ერთმანეთს მზე და მთვარესავით შეგაბეროთ“. დასასრულს, ბავშვის მშობლები ერთმანეთს გადაკოცნიდნენ და უსურვებდნენ ახლად დანიშნულებს გაზრდასა და ბედნიერებას. ამასთანავე, ვაჟის პატრონი ქალის აკვანზე ჩამოკიდებდა სანიშნოდ რაიმე სამკაულს და ამ დღიდან ქალი ითვლებოდა ვაჟის საცოლედ. როცა ორივე გაიზრდებოდნენ და ჰასაკში ჩადგებოდნენ, მაშინ მათ დააქორწინებდნენ. პირობის დარღვევა და უარის თქმა არ შეიძლებოდა, ეს გამოიწვევდა ამ ორ ოჯახს შორის მტრობასა და შურისძიებას.

#262#

სამეგრელოში წინათ გავრცელებული იყო აგრეთვე ქალის მოტაცება. იმ შემთხვევაში, როდესაც ვაჟსა და მის მშობლებს ქალი მოსწონდათ, მაგრამ ქალის ოჯახი მათ სწუნობდა და ქალს არ აძლევდა, მაშინ ვაჟი ამხანაგების დახმარებით, საცოლეს იტაცებდა და მას ერთი წლით სადმე გადამაღავდა. მოტაცებულ ქალს საქმროზე უარი რომ არ ეთქვა და იგი მშობლებთან არ გაქცეულიყო, ვაჟი მასთან ძალდატანებით იჭერდა სქესობრივ კავშირს. ერთი წლის შემდეგ მშობლები იგებდნენ ქალის ამბავს, მაგრამ სასიძოს არ ურიგდებოდნენ. ვაჟი და მისი ოჯახი უგზავნიდა შუა კაცებს ქალის მშობლებს და სთხოვდა შერიგებას. ქალის მომტაცებელს უნდა გადაეხადა ჯარი-მა – ხარი, ცხენი, ფული და სხვა, რასაც მიუსჯიდნენ მას არჩეული კაცები. თუ ქალს შვილი გაუჩნდებოდა, მაშინ მშობლები იძულებული იყვნენ შერიგებოდნენ სასიძოს, მაგრამ ამის შემდეგაც მათ შორის არ იყო კარგი განწყობილება და ქალის მშობლების ოჯახი თავს შეურაცხყოფილად თვლიდა. საზოგადოდ, სამეგრელოში ქალის მოტაცება ვაჟისა და მისი ოჯახისათვის სასახელო და საქებარი საქმე იყო, ქალის ოჯახისათვის კი ეს გარემოება იყო დამამცირებელი და სამარცხვინო. ამის გამო ქალის გატაცების დროს იმართებოდა ხელჩართული ბრძოლა და სისხლიც იღვრებოდა. ამ ძალდატანებით მოტაცებასთან იყო შემთხვევები, როდესაც ქალი ვაჟს ნებაყოფლობით მოატაცინებდა თავს, რასაც უწოდებდნენ „გიოთოტყუაფა“-ს. ესეც მშობლების სურვილის წინააღმდეგ ხდებოდა და

ისინი დიდხანს არ შეურიგდებოდნენ სასიძოს, ვიდრე იგი ჯარიმას არ გადაიხდიდა. ძალით თუ ნებით მოტაცებულ პატარძალს ქმრის ოჯახში თავი ამაყად ეჭირა და ასეთ ქალებსაც სამეგრელოში მეტი პატივი და მოწონებაც ჰქონდათ.

ჩვეულებრივად კი, როდესაც ქალი და ვაჟი ასაკში ჩადგებოდა, მშობლები ცდილობდნენ მათთვის მოეძებნათ სასურველი მეუღლე. ამ შერჩევაში გადამწყვეტი ხმა და გავლენა ჰქონდა დედის ძმას (ბიძას) და ქალის უფროს ძმას, რომელთა დაუკითხავად და დასტურის გარეშე ქალ-ვაჟის დანიშვნა ძნელად თუ მოხერხდებოდა. ერთი სიტყვით, ქალ-ვაჟის დანიშვნის საქმეში მთავარ როლს თამაშობდნენ მათი დედ-მამა, ბიძა, ძმა და შუამავლები – „მარებელი“. მათი შეთანხმების შემდეგ ეწყობოდა ქალ-ვაჟის მიერ ერთმანეთის გასინჯვა, რასაც ეწოდებოდა „გინოძირაფა“.

გასინჯვა წინათ უფრო ღამე სცოდნიათ, რომ სოფელში ხალხს არ გაეგო ეს ამბავი, რადგანაც დაწუნების შემთხვევაში, ქალს სახელი გაუტყდებოდა. ამიტომ, ცდილობდნენ ქალის გასინჯვა მოეწყობათ #263#

ოჯახში ფარულად და საიდუმლოდ. ქალის გასასინჯად მიდიოდნენ ქალის ოჯახში და ვაჟს მიჰყვებოდნენ დედ-მამა და ბიძა. ქალს მორთავდნენ და დასვამდნენ სახლის ერთ კუთხეში, ვაჟი და მისი მხლებლები მას სინჯავდნენ. ქალსა და ვაჟს ააყენებდნენ და გაატარებდნენ ოთახში, უნდა ელაპარაკათ და სხვა, რომ გამოერკვიათ თუ ჰქონდათ მათ რაიმე ფიზიკური ნაკლი. მოწონების შემთხვევაში, სუფრას გაშლიდნენ და სტუმრებს გაუმასპინძლებოდნენ და აქ წყდებოდა მათი დანიშვნის საქმეც, თუ არადა, მისი მშობლები მაშინვე უკანვე ბრუნდებოდნენ. მოწონების შემდეგ, დაიწყებოდა საუბარი ქალის მზითევზე – „ოჰყუდური“ და ნიშნობის დღის დანიშვნაზე. მზითევის განსაზღვრა დამოკიდებული იყო ქალის მშობლების შეძლებაზე და ვაჟის მოთხოვნაზე. ამ შემთხვევაში, საქმეს არიგებდა შუამავალი, რომელსაც ფულადი ქრთამიდან ერგებოდა ერთი მეათედი. იქვე ჩამოსწერდნენ ქალის მზითვისა და ფულადი ქრთამის რაოდენობას და ყველაფერი ეს უკლებლივ უნდა ჩაებარებინათ სასიძოსათვის ჯვრის წერის ღამეს. ამასთანავე, განსაზღვრავდნენ ნიშნობის დღესაც და ვაჟი თავის მხლებლებით შინ ბრუნდებოდა. შუამავლები კი ხშირად

დადიოდნენ ორივე ოჯახში და სიტყვა-პასუხი მიჰქონდ-მოჰქონდათ.

ნიშნობის დღეს ქალის ოჯახში გაიმართებოდა სადილი და ვაჟი გამოგზავნიდა ბიძასა თუ ძმის ხელით სანიშნო ტანისამოსს და სამკაულებს – „შანა“-ს.

ჩვეულებრივ, სასიძო გამოუგზავნიდა საპატარძლოს საყურეს, ჯვრის საწერ თეთრ ტანისამოსს, საყურეს, ბეჭდებს, სამაჯურს და სხვა. ამით შეამკობდნენ საპატარძლოს, რომელიც ამ დღიდან ითვლებოდა დანიშნულად – „შანილად“. დანიშნული ქალი ზოგჯერ წლამდის რჩებოდა მამის სახლში. იკერავდა საქორწილო ტანისამოსს, იმზადებდა მზითევს და სხვა. ქალის დანიშვნის შემდეგ, პირობის დარღვევა არ შეიძლებოდა. თუ ქალის მშობლები პირობას დაარღვევდნენ, მაშინ „შანა“ უკანვე უნდა დაებრუნებინათ ვაჟისათვის. თუ ვაჟი უარს იტყოდა დანიშნულ ქალზე, მას ქალის მშობლები „შანა“-ს არ უბრუნებდნენ. მაგრამ ეს იშვიათი შემთხვევა იყო, რადგანაც ამას მოჰყვებოდა მათ შორის მტრობა და ერთმანეთზე გადაკიდება. ქალის დანიშვნის მიზნით, წინათ ვაჟის მამა ან ბიძა ქალს ცეკვის დროს ქუდს ესროდა – „ქუდიშ-ფაჩუა“ და იგი მის დანიშნულად ითვლებოდა. თუ ქალის მშობლები ამაზე უარს იტყოდნენ, მაშინ მათ აჯარიმებდნენ და ეტყოდნენ: „ქუდი მოხვდა და არ მოგვყვებაო“. უარის შემდეგ შეეცდებოდნენ ამ ქალის მოტაცებას. ამისათვის საჭირო იყო ვაჟის მხრივ გულადობა და ვაჟკაცობა, რომ ეს გან-
#264#

ზრახვა აესრულებინა, რაც ყველას არ შეეძლო. თუ არადა, ასეთი ქალი ვერ გათხოვდებოდა, რადგანაც იგი დანიშნულად ითვლებოდა და იტყოდნენ „ნაქომონჯუებუა“ ე. ი. ქმარ-ნაყოლიაო.

ქალის ნიშნობას ჩქარა მოჰყვებოდა ჯვრისწერა და ქორწილი. ამისათვის დღეს ამოირჩევდნენ, გარდა ორშაბათისა და პარასკევისა, რომელ დღეებში ჯვრისწერა არ შეიძლებოდა – „ვაშინერსია“.

#265#

დანარჩენ დღეებშიც კი ნებადართული იყო. მაგრამ ჯვრისწერა სასურველი იყო უფრო კვირა დღეს, რომელიც ითვლებოდა ბედნიერ დღედ და ამ დღეს იცოდნენ ჩვეულებრივად ჯვრისწერაც ვაჟის სოფელში. ზოგჯერ ჯვარს ქალის სოფელშიაც დაიწერდნენ. ვაჟის მამა ან ბიძა მაყრით მოვიდოდა ქალის წასაყვანად. ქალის ოჯახ-

ში გაშლიდენ სუფრას და მაყარს დაიწვევდნენ, პატარძალი კი ამ დროს დაიმალებოდა და იგი არ ეჩვენებოდა სასიძოს, დადეს და მაყარს. ქალები შეუდგებოდნენ „მოჭყუდუს“ – პატარძალის მორთვას, ჩააცმევდნენ მას ჯვარსაწერ ტანისამოსს, თავ-პირზე ჩამოაფარებდნენ საბურველს და ისე გამოიყვანდნენ. ასეთ მორთულ პატარძალს უწოდებდნენ „მოჭყუდუს“ ან „ხაცეცს“. პატარძალს მოჰყვებოდა თავისი დადე და მაყრები. ქალის წაყვანამდის მოითხოვდნენ მზითევისა და ქრთამის ჩაბარებას. ერთს კაცს დასვამდნენ და იგი შეადგენდა მზითევის სიას, მეორე ფულს თვლიდა და ყველაფერი ეს უნდა ჩაებარებინათ ვაჟის მამისათვის. თუ რაიმე დააკლდებოდა მზითევს ან ფულს, მაშინვე ასტეხდნენ განგაშსა და ვაჟის მხარე მოითხოვდა მზითევისა და ფულის უკლებლივ მოცემას.

შემდეგ გამოიყვანდნენ ატირებულ პატარძალს, რომელიც ეთხოვებოდა თავის დედ-მამასა და ამხანაგ-მეგობრებს. პატარძალს ცხენზე შესვამდნენ, მას მიჰყვებოდა დადე, მმა და ბიძა. ყველანი გაემართებოდნენ ვაჟის სოფლისაკენ, სადაც ნეფე-დედოფლისათვის ჯვარი უნდა გადაეწერათ. აქ მას დახვდებოდა ნეფე თავისი ამხანაგებით და ნეფე-პატარძალს ეკლესიაში შეიყვანდნენ. სადაც ეკლესია არ იყო ან ძალიან შორს იყო იგი, ნეფე-დედოფალს ჯვარს გადასწერდნენ მარანში, სადაც სალოცავი ქვევრები ჰქონდათ ჩაფლული. მღვდელი მას ჯვარს დასწერდა საეკლესიო წესით, თავზე დაადგამდა ტოტებიან გვირგვინს, რომელსაც სამეგრელოში „მაფეძიას“ უწოდებდნენ. პატარძალს მღვდელი პირბადეს ახდიდა; შეასმევდა სასმისს და შემდეგ ისევ პირბადეს მოახვევდნენ. ჯვარდაწერილ ნეფე-დედოფალს ეკლესიიდან გამოიყვანდნენ, კარებში ორი მაყარი დადგებოდა გადაჯვარედინებული ხმლებით, რომლის ქვეშ გაატარებდნენ „სინჯა დო მოჭყუდუ“-ს ნეფე-დედოფალს. ამ დროს მაყარი ასტეხავდა სროლასა და „კუჩხა ბედინერა“-ს (ფეხბედნიერი) სიმღერით ყველანი გაემართებოდნენ ნეფის ოჯახში. წინ გაიქცეოდა მახარობელი, სროლით შევიდოდა ოჯახში და დაიძახებდა: „მოგვყავს ნეფე-დედოფალი, გამხიარულდი ოჯახო, კეთილი და ბედნიერი იყოს მისი ფეხიო“ და სხვა. მას უმასპინძლებოდნენ სასმელითა და მწვადებით. ჩქარა გამოჩნდებოდა მაყრიონი ნეფე-დედოფლით, რომელსაც სახლის კარებ-

ში დახვდებოდა ვაჟის დედა, დალოცავდა ორივეს და შეაჭმევდა შაქარს ან თაფლს, შეასმევდა აგრეთვე წყალსაც. ნეფე ამ დროს კარებთან დამხობილ თეფშს ფეხის ერთი დარტყმით გატეხავდა, დედოფალი კარებთან მდგარ ჭიქით ღვინოს წააქცევდა და ნეფე-დედოფალი სახლში შევიდოდნენ. პატარძალს ხელში მისცემდნენ ღომის მარცვლებით სავსე ჯამს, რომელზედაც იდო ერთი კვერცხიც. ამ ჯამით პატარძალი კერას გარშემო შემოუვლიდა და სთესავდა ღომის მარცვლებს, მაყარი მას უკან მისდევდა და მღეროდა „კუჩხა-ბედნიერა“-ს. ბოლოს პატარძალი ხელს წაავლებდა საკიდელს და კერიდან გამობრუნდებოდა, დედამთილი მას დალოცავდა „ჯგირი ნერჩიში ქოყოფედავა“ (კარგი ფუძისა იყავიო). მას დასვამდნენ სკამზე, ხელში ხაჭაპურს მისცემდნენ და კალთაში ვაჟს ჩაუსვამდნენ. ხაჭაპურს მაყარი მოსტაცებდა. აისროდა მაღლა და ვინც დაიჭერდა ხაჭაპურს, ის გაიქცეოდა, სხვები მას გამოეკიდებოდნენ, ხაჭაპურს ამტვრევდნენ და სჭამდნენ. პატარძალი კალთიდან ბავშვს ჩამოსვამდა და მას ასაჩუქრებდა.

გაიშლებოდა ქორწილის სუფრა. თუ დიდი ქორწილი იყო, აშენებდნენ ფარდულს – „სეფა“-ს, სადაც ქალები და კაცები ცალ-ცალკე სხდებოდნენ. დადე და მაყრები პირველად შემოიყვანდნენ პატარძალს და სუფრასთან დასვამდნენ. გაიმართებოდა შესაწევარი – „გინო-ცოთამა“ და პატარძალს ეწეოდნენ ფულით თუ ნივთებით. ამ მიზნით, სუფრიდან ერთი ვინმე მოკეთეგანი ადგებოდა, ხელში აიღებდა მზითევი მონაყოლ სინს ან ტაშტს და დადგებოდა ნეფე-დედოფლის პირდაპირ. მიწვეულები მიდიოდნენ და სინზე ჰყრიდნენ შესაწევარ ფულებს. იქვე მეორე კაციც იდგა, რომელიც ამ ფულებს თვლიდა, თან ოხუნჯობდა და ამბობდა:

„ეს ოქროს ხუთი მანეთიანი მოგართვათ თუთაშხიამ, რომელმაც მოიბოდიშა მეტის მოტანა მინდოდაო, მაგრამ ჭირნახულის მოუსვლელობამ დაგვაზარალა და მეორე რძლის მოყვანისას უფრო მეტს მოგართმევო“ და სხვა. ყოველი შესაწევარის მიღების დროს, ასეთ სახუმარო სიტყვებს ატანდა და სტუმრებიც ამაზე იცინოდნენ და მხიარულობდნენ. ნეფე-პატარძალს ყველანი ასაჩუქრებდნენ, გარდა ქალის მომყოლ-მაყრებისა, რომლებსაც შესაწევრის გაღება არ ევალებოდათ. ამის შემდეგ დადე დედოფალს პირბადეს ახდიდა. მაშინ

პირველად დაინახავდნენ დედოფალს, სინჯავდნენ მას და სიხარულის ნიშნად თოფებს ისროდნენ. შემდეგ შემოიყვანდნენ ნეფეს და ახლა იგი გაუმასპინძლებოდა მაცარს სასმელითა და თამბაქოთი. ნეფე-დედოფალს ერთად დასვამდნენ და დაიწყებოდა მათი დალოცვა.

#267#

ნეფე-დედოფალს სუფრასთან უვლიდა დადე, რომელიც პატარძალს გაატარებდა, ტანისამოსს გაუსწორებდა, ცოტა რამეს შეაჭმევდა, შეასმევდა და სხვა. ირჩევდნენ სუფრის თამადას. ქალისა და ვაჟის მაცრები დასხდებოდნენ ცალკე და პირისპირ, დაიწყებოდა ღვინის სმა გრძელი სადღეგრძელოებით. ამას მოჰყვებოდა სიმღერა და ცეკვა-თამაში. მღეროდნენ ორ წყებად და შაირობდნენ მხიარული და სააშიკო ლექსებით:

#268#

დაბალ ქვეანას ვოხორანქი	დაბალ ქვეყნის მოსახლე ვარ,
ათომილუ ჭოროფაქი,	ლამის ავდარმა წამლეკოს.
მალა-მალას ვაგორწყექი,	ხშირად რომ ვედარა გხედავ,
გინომილუ ოროფაქი.	სიყვარულმაც გაიარა.
ჩქიმ ჩონგური, ჯგირ ჩონგური	ჩემი ჩონგური, კარგი ჩონგური
ჯგირი კოჩიში ნათოლარე,	კარგი კაცის განათალი,
ჩქიმ ქომონჯი საცოდარი	საცოდავი ჩემი ქმარი,
ჩქიმ თოლიში ნაგორარე.	ჩემი თვალით მონამებნი.
ართ შარაშა გინივლიდო	ერთს გზაზე გადავიარე,
ქეგოუხვილე კვარია,	დავინახე ყვავია,
ახაიგაზდა ქორექიდა	თუ ხარ ახალგაზრდაო,
ვამომჩინა ვარია.	ნუ შემომითვლი ვარსაო.
მიცორქი დო მიღირუქი,	მიყვარხარ და გაფასებ,
ბამბემ ძაფით მიკირუქი,	ბამბის ძაფითა დაბმულო,
თინა მუჟამს მეოხრცქუნი	ის როდესაც გაწყდება,
საუკუნოთ მიდინუქი.	საუკუნოდ მეკარგები.

ამ გაშაირებაში იმარჯვებდა ის მხარე, რომელიც მეტს დალევდა, მღეროდა და შაირობდა უკეთესად. ეს იყო ერთგვარი შეჯიბრი ქალისა და ვაჟის მაცრებს შორის, რაც ხშირად მთავრდებოდა ორივე მხარის უსიამოვნო შეტაკებით და ჩხუბით. სამეგრელოში იშვიათად იყო უჩხუბო ქორწილი. ასეთ ქორწილს აქ არც ჰქონდა მოწო-

ნება. ჩხუბი და აყალ-მაყალი ქორწილში სასახელოდ მიაჩნდათ. საქმე მხოლოდ ჯობნაზე იყო, თუ რომელი მხარე დასძლევდა.

ქალის მაყრების ჯობნა დიდი დამცირება იყო ვაჟის ოჯახისა და გვარისა და ამის გამო იმართებოდა მათ შორის ხელჩართული ბრძოლა. ყოფილა შემთხვევა, რომ დამარცხებული ქალის მაყარს ნეფის სახლ-კარისათვის ცეცხლი წაუკიდნია და ადამიანიც უმსხვერპლია.

ქორწილის მეორე დღეს მაყრებმა იცოდნენ ქათმების ხოცვა და აგრეთვე ნიშანში სროლა. ამ მიზნით, დადგამდნენ „ყაბახს“.

ხეზე მიაკრავდნენ გრძელ ჯოხს, რომელზედაც თეფში იყო ჩამოკიდებული და ვინც მას ნიშანში ამოიღებდა და ჩამოაგდებდა, მას ასაჩუქრებდნენ.

#269#

წასვლის წინ ქალის მაყარს ნეფე ასაჩუქრებდა შეძლების მიხედვით 2-3 ცხენით. თუ ქალის პატრონი ქალის წაყვანისას ვაჟის მაყრებს ცხენებით დაასაჩუქრებდა, მაშინ ნეფეს ქალის მაყრისათვის საჩუქრად ზედმეტად 1-2 ცხენი უნდა მიეცა. ქალის პატრონი სასიძოს ასაჩუქრებდა ცხენ-უნაგირით, აძლევდნენ აგრეთვე ნაბადსა და იარაღს. სიძე სიდედრს აძლევდა „ნაძუძურს“ 10-20 მანეთამდის, შუამავალს – „მარებელს“ ეძლეოდა ფულად ქრთამის ერთი მეათედი და საკლავი ტყავ-ფეხები. პატარძალი კი მას საჩუქრად აძლევდა ქისას, პირსახოცს და სხვა.

მეორე ღამეს ნეფე-დედოფალს ლოგინს გაუმართავდნენ „ხემანწყუ“ ცალკე სადგომში, რომელსაც ეწოდებოდა „ამხარა“.

„ხემანწყუ“ (ხელის შემწყობი) პატარძალს მიიყვანდა ამხარაში და იქ დააწვენდა. შემდეგ დადეს ნეფე მიყავდა, მას ამხარის კარებამდის მიაცილებდა და გამობრუნებისას დამზაჩას გაისროდნენ. ხემანწყუ ამხარის ახლოს ტრიალებდა, ყურს უგდებდა მათ საუბარს და თუ რამე დასჭირდებოდათ, შეუტანდა. ნეფე-დედოფალი იქ რჩებოდა სამი დღე-ღამე. ნეფე ხემანწყუს ფულით ასაჩუქრებდა.

#270#

ნეფე-პატარძალი წლის განმავლობაში ხალხში ერთმანეთს ხმას არ გასცემდნენ, რადგანაც სირცხვილად იყო მიჩნეული. ცოლ-ქმარი წინათ სამეგრელოში თავის სიცოცხლეში ერთმანეთს არ ეტყოდნენ ნამდვილ სახელს და ამას უწოდებდნენ „სახელიში ფულუა“-ს

(სახელის დამალვას), სამაგიეროდ, არქმევდნენ პირობით სახელს. მაგალითად, ქმარი ცოლს ეძახოდა: მუთარე, თოლი, ვოსი, სახანაგი და სხვა. ცოლი ქმარს: ბოში, ჩქიმთურ-კოჩი, საკო, შური, თოლიგე და სხვა.

პატარძალი დედამთილისა და მამათილის სახელსაც ვერ იტყოდა, ამბობდა დედა და მამა. მაზლსა და მულსაც შეცვლილი სახელით იხსენიებდა. მაგალითად, თუ მაზლს ერქვა ნესტორი, რძალი მას არქმევდა თამუჯი, ხარიტონს – ჭიჭიკოს და სხვა. უფროს რძალს თუ მართა ერქვა, უწოდებდა ბედიშს, თამარს – მელანიას და სხვა. საზოგადოდ, უფროს მაზლს პატარძალი იხსენიებდა „ბატონად“, საშუალოს „ბატა“-დ და პატარას კი „ჭიჭე ბოში“. იმ შემთხვევაში, თუ პატარძალი რაიმე საქმის გამო, იძულებული იყო ეთქვა მაზლის ნამდვილი სახელი და გვარი, მაშინ იგი მივიდოდა მეზობლის სახლში, იქიდან წამოიყვანდა ვინმეს და მას ათქმევინებდა მის სახელსა და გვარს. პატარძალს, ამასთანავე, პატივი უნდა ეცა უფროსებისათვის, რაც გამოიხატებოდა მათი ფეხების დაბანაში 1-3 წლამდის. ოჯახში სტუმარი რომ მოვიდოდა, უმცროსი ქალი ან რძალი ვალდებული იყო სტუმრისათვის ფეხი დაებანა, შარვალი გაეხადა და დაეწვინა. თუ პატარძალი შვილის გაჩენამდის გარდაიცვლებოდა, მისი მზითევს მშობლები უკანვე წაიღებდნენ. ერთი წლის შემდეგ პატარძალს თავის დედ-მამის ოჯახში დააბრუნებდნენ. აქ გაიმართებოდა ლხინი და ნათესავ-მოკეთეები ასაჩუქრებდნენ სიძე-პატარძალს. ამის შემდეგ, პატარძლობაც თავდებოდა და იგი შეუდგებოდა ოჯახის დიასახლისობას. ახლა პატარძლისაგან შვილის მოლოდინში იყვნენ, რომ იგი გამხდარიყო ოჯახის ნამდვილი და საპატიო წევრი. უშვილობა სამეგრელოში არასასიამოვნო შემთხვევად იყო მიჩნეული.

თუ პატარძალი უშვილო გამოდგებოდა ან მას მხოლოდ ქალები უჩნდებოდა, მას პირველად წაიყვანდნენ და ალოცებდნენ თავის გვარის ხატში – „ჯინჯი ხატში“. თუ ეს არ უშველიდა, მაშინ ცოლ-ქმარი წავიდოდნენ სოფ. წაჩხურში და იქ შეევედრებოდნენ წაჩხურის მთავარანგელოზს შვილის მოცემას და თან შესაწირავად მიიტანდნენ სანთლებსა და აკვნის გამოსახულებას. ამის შემდეგაც თუ უშვილოდ დარჩებოდნენ, მაშინ მიმართავდნენ ასეთ სიმულაციას: წინასწარი შე-

#271#

თანხმებით ორსული ქალისაგან ბავშვს იშვილებდნენ და უშვილო ქალი მუცელზე ბალიშს გაიკეთებდა, ვითომ ორსულად იყო. როდესაც ორსული ქალი მოიმშობიარებდა, უშვილო ქალიც ლოგინად წვებოდა და როგორც მშობიარე კვნესოდა. ამ დროს მალულად მოიყვანდნენ ახლად დაბადებულ ბავშვს და მას ლოგინში შეუგორებდნენ, რასაც ეწოდებოდა „მითორგინაფა“ ან „მითოდგუმა“¹⁵³ და ასეთი ბავშვი ითვლებოდა მის ნამდვილ შვილად.

მშობიარობა. ფეხმძიმე ქალი მშობიარობის შემსუბუქების მიზნით, სხვადასხვაგვარ ცრუმორწმუნეობას მიმართავდა. იგი მუცელზე ჩამოიკიდებდა თევზის წებოს, არ ჭამდა თხილსა და ნიგოზს – ბავშვს თავი და ტანი უსუფთაო ექნებო. საქონლის ტყიპლსაც არ სჭამდა – ბავშვი ტყირპიანი იქნებო. არც თაფლს შესჭამდა – ბავშვი დორბლიანი იქნებო. ფეხმძიმეს სისხლი არ უნდა გამოედინა, ბავშვი ბნედიანი იქნებო და სხვა. მშობიარეს მიწაზე დაგებულ ჩალაზე დააწვენდნენ, თავქვემ ამოუდებდნენ მაკრატელს ან ხანჯალს, რომ ავი და მავნი არ მიეკარებო. მელოგინეს თუ გაუჭირდებოდა ბავშვის დაბადება, მაშინ მას მუხლებზე დააყენებდნენ, ხელში მისცემდნენ ცარიელ ბოთლს, რომელშიაც უნდა მაგრად ჩაებერა, რომ ამით ძალა დაეტანებინა მუცლისათვის. მის ახლოს იქვე ჩამოკიდე-

¹⁵³ ეს მეგრული „მითორგინაფა“ წარმოადგენს „კუვადას“ (couvade) ერთგვარ ნაშთს და ახასიათებდა დედამთავრულ ოჯახიდან მამამთავრულზე გადასვლის პერიოდს. კუვადას წესებში მოცემული იყო ბავშვის ვითომცდა მამაკაცისაგან შობის სიმბოლური ნიშნები. ამგვარი ჩვეულება ჯერ კიდევ აპოლონ როდოსელმა (III საუკ. ძ. წ.) მცირე აზიაში მობინადრე ტიბარენებს შორის აღნიშნა, ის სხვათა შორის სწერდა, რომ „მათში ქალი ბავშვს შობს მამაკაცის დახმარებით, ე. ი. მამაკაცი, იქ მშობიარესავით ლოგინში წვება, კვნესის, თავს იბურავს და ბრძანებასაც სცემს, რომ გასაბანი წყალი დაუმზადონ“-ო В. В. Латышев, *Scythica et Caucasica* I, 414).

სტრაბონის მოწმობით, ასეთივე წესები მშობიარობის დროს არსებულა დასავლეთის იბერებში, კელტებში და სკვითებში (*Geographica* III 4, 17). თ. სახოკია ამ კუვადას წესებს უკავშირებს მეგრულ „მითორგინაფა“-ს. Ф. Сахокия, *По Мингрелии, Брачные обряды, Петроградские Ведомости*, 1916 г. №176). პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეკსაც მეგრული „მითორგინაფა“ მიაჩნია „კუვადას“ წესის გადმონაშთად. (Л. Меликсет-Беков, *К вопросу об Обычае кувады на Кавказе. Юбил. Сборник XLV в чест акад. Н. Я. Марра, Акад. наук СССР* 1935 г., ст. 732).

ზდნენ ზადეს, რომ მას მავნე არ მიკარებოდა მძიმე მშობიარობის დროს დამსწრე ქალი ფეხებს მიწაზე წაუსვამდა და იტყოდა: „ჯიხამ კარი გამიღიაო“. ვინც შევიდოდა, ყველას უნდა შეეხსნა ქამარი და კაბის სალტა და ეთქვა: „ღმერთო, ასე გაათავისუფლეო“. ებ-#272#

ვეწებოდნენ ქალის „ჯინჯი ხატს“, მარიამ ღვთისმშობელს და მას შეუთქვამდნენ „ოდაბადე“-ს (სამშობიაროს) და ამასთანავე, შეულოცავდნენ: უჩა გვალას, უჩა წყარი მურს, უჩა დეიში ზისხერი გეურს, უძალო ძალიანი, ძელ დამაგრებელიანი ძროხა შვილი დამაგრებულა დედა-მამის“-ო. მძიმე მშობიარეს გულზე დაადებდნენ ქმრის ქალამნებს, გველნაკლავ ცულს მუცელზე სამჯერ შემოუტარებდნენ. თუ ფეხმძიმობის დროს მშობიარე ძაფს მურგვალზე ახვევდა ან თითის ტარზე ართავდა, მაშინ ქალები აიღებდნენ ამ ნართს, დამლიდნენ და მას ხელმეორედ ამოახვევდნენ, მშობიარეს კი საქსოვის მაქოთი წყალს შეასმევდნენ. მშობიარესთან ფეხმძიმე ქალს არ შეუშვებდნენ, რადგანაც ფეხმძიმის ბავშვი მშობიარეს ბავშვს ეტყვის – მე მომიცადეო და ამით მშობიარეს ბავშვის დაბადება გაუჭირდებაო.

ბოლოს შემოიტანდნენ „სოლომაქი“-ს თვალს, რომელიც შვინდის ფერი თუ ღვინის ფერის ქვა იყო და ამ სოლომაქის თვლიან ბეჭედს მშობიარეს გადაავლებდნენ და მათი წარმოდგენით, რაც უნდა მძიმედ ყოფილიყო მშობიარე, იგი ჩქარა მორჩებოდა. ამ თვალს ხალხის რწმენით, შეეძლო ნაყოფის მოშორება და მოსპობაც. ოჯახში შემოტანისთანავე, ქათმების კვერცხები დალაცდებოდა, ძროხა ხბოს გააგდებდა და სხვა. ამ თვალს თურმე ინახავდნენ ისეთ ადგილას, სადაც ადამიანს არ შეეძლო მიგნება. სოლომაქის გადავლების შემდეგ მშობიარეს ბავშვი უნდა დაეზადა. ბავშვს პირველად აიყვანდა „დედმანია“ – ბებიაქალი, რომელიც ბავშვს ჭიპს მაკრატლით შეაჭრიდა და ბავშვს შეახვევდა. ბავშვის ბუდესა და სისხლიან ჩალას მიწაში ჩაფლავდნენ. ამ დღეს იქ მყოფ ქალებს ბებია ხელში პურის მარცვლებს ჩაუყრიდა – „ხეშ კაკალიში გითოღვაფა“ და ისინი სამჯერ მუჭებში გაატარებდნენ ამ მარცვლებს და დაილოცებოდნენ მშობიარეზე.

შემდეგ მშობიარეს სასიმრთელოდ – „ტანიში სასინთელო“ ბებია დაილოცებოდა გამომცხვარი კვერებით. ბავშვს პირველად ჩააწვენდნენ

ხოჭიჭში – „ტეფიაში“. შემდეგ, რამდენიმე კვირისა, მას აკვანში გადაიყვანდნენ, მაგრამ ცარიელ აკვანს არ დაარწყვდნენ – ბავშვს მუცელი ატკივდებაო. აკვანში მწოლარე ბავშვს თავქვემ რაიმე რკინეულს ამოუდებდნენ, რომ მას ავი და ეშმაკი არ მიეკაროსო. ავი თვალის საწინააღმდეგოდ, აკვანზე ჩამოკიდებდნენ: ალის კბილს, თვალის მძივს, გახვრეტილ ფულს, ჯვარს, ბუს ფრჩხილს, ავგაროზს, გვიმრას ძირს და სხვა. ამასთანავე, ახლადდაბადებულ ვაჟს ხელს მოაკიდებინებდნენ თოხზე, სახნისზე ან ნაჯახზე – კარგი მუშა გამოვაო. თუ ქალი იყო, მას ხელში მისცემდნენ თითისტარს, მაკრატელს და #274#

სხვა რაიმე ქალის იარაღს – კარგი დიასახლისი იქნებაო. თავადები და აზნაურები კი ბავშვს ხელში მისცემდნენ თოფს ან ხმალს, ცხენის აღვირს, – კარგი მხედარი და მეომარი გამოვაო. ბავშვს აგრეთვე უჩვენებდნენ პირველად გადაკრეჭილ თმას და ეტყოდნენ: „ვისია ეს თმაო?“ თუ იგი იტყოდა ადამიანისააო, მაშინ მას სიცოცხლეში ადამიანისაგან პატივისცემა ექნებაო. თუ ცხოველს მიაკუთვნა, საქონელით ბედნიერი იქნებაო, თუ ბავშვს რაიმე ცუდი ზნე დაყვებოდა და ძილში კრთოდა – „გოლაფა“, მაშინ ევედრებოდნენ ალერტის წმ. გიორგის და მას შეუთქვამდნენ შავ ქათამს, აკვანზე ჩამოკიდებდნენ ნათვალავის წამალს, რომელშიაც ურევდნენ შაბს, გოგირდს, ნიორს და ნადირის ბალანს. ბავშვი თუ სამთვარიოს „თუთაშს“ იგრძნობდა, მაშინ შეულოცავდნენ სამთვარიოს და ასმევდნენ წამალს. სამთვარიოთ ან „თუთაშით“ დაავადებული ბავშვი ხალხის წარმოდგენით ავადმყოფობას იგრძნობს ყოველს ახალ მთვარეზეო, ბავშვს ამ დღეს სიცხეს მისცემს და ბოდვას დააწყებინებსო. ზოგჯერ ბავშვს პირიდან დორბლი გადმოსდის, კუჭი აეშლება, აუტყდება პირლებინება და გრძნობასაც კარგავსო. ავადმყოფობა გრძელდება 3-4 დღე. თუთაშით დაავადებულ ბავშვს მარჯვენა ხელის ნეკიდან სისხლს გამოუშვებენ. ასმევენ „მაჟღერია“ ბალახისაგან დამზადებულ წამალს, დღეში 5-6 ჩაის კოვზს. ზოგჯერ ამ წამალში წყლის შავ ხოჭოსაც გაურევენ და ისე ასმევენ. როდესაც ბავშვს მეზობლისას პირველად გადაიყვანენ, მას რომ ავი თვალი არ ეცესო, შუბლზე ჯვარულად ნახშირს წაუსვამენ.

ერთი თვე რომ გაივლიდა, წინათ მელოგინეს უნდა გადაეხადა

„გალინიშიში ორთა“. დაკლავდნენ საკლავს, ვაჟზე მამალ ციკანს, ქალზე კი დედალ ციკანს და დაილოცებოდნენ: „გალენიში ორთა დიდებული და სახელ ხვამილი დიდას ტანსინთელე ქემეჩი, ბაღანას ჯგირობუა დო რდუალა“-ო.

შემდეგ წლის ბოლომდის ბებია მელოგინეს შეულოცავდა „შქაში ნერჩი“-ს ან „ლუბაშ-კვერს“. ამისათვის გამოაცხობდნენ ოთხ კვერს და ამ კვერებზე დაადებდნენ მამლის თავს. მელოგინეს ბებია დაბალ სკამზე დასვამდა, აიღებდა მამლისთავიან კვერს და მელოგინეს მას ლაჯებში სამჯერ გამოუტარებდა და იტყოდა: „ოთხი კვერი, შქაში ნერჩი, მახოდალს ძალი მეჩი, ჩიჩქი ჭუკიჯგუა, ცოლე ტურკიჯგუა“-ო. იმ ქალებს, ვინც მშობიარობას შეესწრებოდნენ, ყველას უნდა გაემეორებინა ეს ლოცვა ამავე წესით. ამის არ შესრულება დაუშვებელი იყო. ბებია იტყოდა: „ხელი მექნება შეკრულიო და საიქიოში დავიტანჯებო, აქაც ხელგაუხსნელს არ შემეძლება #275#

ბებიაობა გავწიო, რადგანაც ჩემი აყვანილი ბავშვი უნაყოფო (უშვილო) იქნებაო. შენ თუ გრცხვენია და არ გსურს ამ წესის შესრულება, ეტყოდა ბებია მელოგინეს, მე მაინც შევასრულებ ამ წესს, მაგრამ შენთვის ცუდი იქნებაო“. ამ დღეს წალენჯიხის რაიონის სოფლებში წინათ იცოდნენ დიდი სადილის გამართვა, საკლავსაც დაკლავდნენ და მეზობლებს დაიწვევდნენ.

ამავე წესს ასრულებდნენ ჩხოროწყუს მხარეში და აქაც ბებია მელოგინეს კვერებს მუხლებში გამოუტარებდა და იტყოდა: „ჟინი ღორონთი დო თუდონი ნერჩი, მახოდალს ძალი მეჩი, ჩურს სახანთი (წადილი) მეჩი“-ა. შემდეგ მელოგინესთან სხვა ქალები მიდიოდნენ, კვერებს გამოუტარებდნენ მუხლებში და იმავე სიტყვებს გაიმეორებდნენ. ეს კვერები მშობიარეს უნდა შეეჭამა. ვინც ამას არ შეასრულებდა, ხალხის წარმოდგენით, მისი ბავშვი უშვილო იქნებოდა. ყოფილა შემთხვევა, რომ ბავშვის პატარაობისას მელოგინეს ეს წესი არ შეუსრულებია, შემდეგ კი ეს ბავშვი უშვილო გამომდგარიყო და დედა იძულებული ყოფილა „შქაში ნერჩი“-ს წესი შეესრულებინა შვილის დიდობისას¹⁵⁴.

¹⁵⁴ „შქაში ნერჩი“-ს ეს წესი საყურადღებო გადმონაშთია და იგი დაკავ-

ბავშვს აკვანში ზრდიდნენ თითქმის წლამდის. თუ ბავშვს რაიმე მიზეზის გამო წლამდის ფეხის ადგმა გაუჭირდებოდა, მაშინ ბავშვს ორ ჯოხში – „ორულაშე“ ჩააყენებდნენ, გამოაცხოებდნენ კვერებს და ამ კვერებს მისცემდნენ ბავშვს, რომელიც გაიქცეოდა. მშობლები მიუთითებდნენ გაქცეულ ბავშვზე და ეტყოდნენ: „ისე რომ გარბოდე, ღმერთმა ჩვენ თვალს აჩვენოსო“.

ბავშვი ერთ წლამდის უნდა მოენათლათ საეკლესიო წესით. ნათლიად ხშირად ირჩევდნენ მეჯვარეს, რომელიც ითვლებოდა ოჯახის მეგობარ-მოკეთედ. მას მოჰქონდა ბავშვის ჩასაწვენად კარგი ქსო-
#276#

ვილი, ნათლიდედისათვის საკაბე. ნათლობის დროს ბავშვს მღვდელი არქმევდა საეკლესიო სახელს, მაგრამ შინაურობაში მას არქმევდნენ მეგრულ სახელს.

მამაკაცის სახელები: არდიანი, აბი, აგრე, ბოშიკა, გურკო-ჩა, ფია, შუკო, მირდია, ბუჭუჭია, სქვამა, გამინია, ფაცურია, ქუჩუ, ცუტუ, უჩანა, ჯვატალია, შავარდენი, ობიშხელა, ბებე, ფუცხელია, ქერექია, მამინია, ახალკოჩი, ძაძალა, ცაკვა, ცექვე, შილი, უჩანა, სქვამგური, პასა, ოქრია, თანაფია, ოთიე, ჯუნი, თუთაშხია, ქუთუ, ქუთარ, შავა, კვირა, მამურია, ბათაყვა, ბიჯგვა, ხუსენია, თემურყვა, ჯურუმია, უჩარდია, ქისეშია, ნარტია, ქომიხერდა, ქერექია, ჯოდორია, ბურდლუა, ძუბლუელა, მამია, გვატია, ბოშინა, ქუჩუა, გვაჩია, ბოშკოჩი, ხუტუა, ბალირია, ტუტუა, ქაქუჩია, გულო, გუტა, გუდულა, მანჩა, მაკოია, კავში, ბეკოია, საბაია, სისოია, კოჭიე, ბაკუია, კუჭუ, გოჩა, კოკია, კიკოია, ბაზალ, ჯაკუია, ყაზანა, ქუთუ, კანი, ომერია, ბოშიკელა, კარაბედი, ბერუკია, ბათა, ნატეია, კვიჭი,

შირებულია ფალოსის კულტის რწმენასთან (იხ. ამის შესახებ: ს. მაკალათია, ფალოსის კულტი საქართველოში, ჟურ. „მომომხილველი“, I ტფილისი, 1926 წ., გვ. 122; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, ტფ. 1928 წ. გვ. 36-37; განაყოფიერებისა და შვილიერობის ღვთაება კვირია“).

ფალოსის ღვთაება გაუთვითცნობიერებელ ადამიანს წარმოდგენილი ჰქონდა მამაკაცის სქესობრივი ასოს „ფალოსისა“ და დედაკაცის სქესობრივი ასოს „კტეისის“ სახით. იგი მას შესთხოვდა ნაყოფიერებასა და შვილების მოცემა-გამრავლებას ეს რწმენა მეგრულ „შქაში ნერჩში“ მთელი მისი პრიმიტიული რეალობით არის მოცემული. ქალის სქესობრივი ასო ამაში წარმოდგენილია „ნერჩი“-ს სახით, ე. ი. ფუძის ან დედამიწის სახით, რომელსაც ანაყოფიერებს მამაკაცის ასო. ლოცვაში ბებია ღმერთს შესთხოვს მამაკაცს მიეცეს გამანაყოფიერებელი ძალა, დედაკაცს კი სქესობრივი განაყოფიერების წადილი.

ხახუია, კვიკვინია, გვიჩი, ბახუ, ქუთა, ხახუ, უთუ, მაჯი, საბა, უტუ-
ნა, ბეჩუ, მურზა, ფართხუ, გვადა, კინტირია, ბატუ, გახა, ლაჟუნია,
ქისელია, ბეკო, დიტოია, კოტატია, პახვანია, საჩი, ბათაყვა, კოხტია,
ბესია, ჯარუ, ბარდლუ, ყათლარი, ძუკუ, ქენჩი, ათიე, პეხუია, ჩოზუ-
ია, კალმახი, თამაზი, პეხუ, პაპუნია, ძოკია, ვატია, გახუნია, ერის-
ტუ, ბასანია, გაბი, ფუთულა, შავაზი, კურუია, ხიხი, ბეჟუკია, თა-
რალე, ზეზე, თარაფონი, ქიშვარდი, ადილარი, გულადია, გუჯმახანი,
აფიონი, თარაზხანი, ტაგუ, დუტუ, პახვალა, ბოშინა, შიშონა, ხოზი-
კია, შაქარია, მახუია, უჩარდია, ტოტიე, ხარა, შამუ, ვარადე-
ბული, მეთოია, ყალმათი, ტაია, ლომკაცი, ჯურუმია, ლომკა,
მაცი, ბოჩია, ჯაგა, ჯოტი, ბადური, ხოჯგენი, ბურდა, ბურდუკი,
გერა, კვიტი, გაჯია, ზუბანია, კიტუ, კოჩობა, ბეგოია, ჩათა,
გენათი, ალონია, ვალურია, ჯურხა, ზაკანია, გვეძე, ახირუ, კვილიკე,
ძუკუ, თათა, ჯამლეთი, გურიშია, ჯონდი, მიკინია, კემია, მუთუნია,
შარვანი, კიწი, ჯარმა, ერუე, ჭიკო, კიკაჩანა, ძოკია, ისლამური, შაუ,
ყარა, მამუკია, კიმოთე, ქვაჩა, სპილი, ფახურია, კოჭოია, გერიე,
ბათურა, ბადურა, ირემია, კუჭულა, შავაზია, სისო, ბასა, თურქა,
სესია, მედუ, დუნდული, ტოჩიე, ადამური, თამკოჩი, გუგულიკა, ბოშ-
მორთი, თასკოჩი, უტუელა, გიორგიტა, ზიყვა, ნოჩო, ბიბულა, ტუშა,
მოგელია, შუკოჩია, თანაფია, ძორგოია, გეყვა, ბაზალა, ჭინჭა, საყვა,
პეპუ, ვათათია, ქუნჩანია, გოტიო, გუტუ, შახი, ბაბაკოჩი, შამყვა,
ნამვორდა, ჭიგვა, ხონელია, ბეკო, ანდიო, ჩიტი, მოსოსია, რუხა,
ერი, ცოცორე, მაშურია, ვარდენ, გუჯა, მაკო, ჯაყელი, თათარყანი,
#277#

გურიკა, ხოჯია, გურკოჩია, ბანძლი, ქირსეია, შიკვა, კაკუ, სოსრანი,
ტიტია, მიქე, ზორყანი, ჯუკილია, უკოჩობა, გიძო, თამუ, მეირდია,
ტოტო, კაბე, კოჭი, გერიე, ყამზა, შაუ, ვიცი, მაქი, ჯიგი, დივა,
თამუ, კაჟნა, ბოლოზა, ხიმში, ნაუ, ახრუ, გუდუმი, შემუ, სო-
ულახ, ნარიქ, დუმუ, მეულუდუ, ჯამანია, ბაქია, აჩგერია, ხაზალია,
ჯამანია, ყალმათი, კაპა, გოჯო, ქუჩუ, ცექუ, ჯახუ, გეყვანია, ბიბუ,
ჯდაკურა, სოსა, გუშარია, გიშინ, დურჩე, კაჭალა, ამლე, კუტურია,
უმარია, ნიჩვი, ვაგა, ჭიტო, ძვამვალა, ქეთია და სხვა.

ქალის სახელები: დარჯან, როდა, მაკა, ელისა, მარიკა,
მაია, თათია, ხანტუ, ტატა, გუქიტი, სადა, დოდო, სოსუ, ანუსი, ასა-

ნდა, ცირა, ხვახვა, ჭუჭა, ფეჩე, გულქანი, მადა, რუსუ, ციცია, ხანი-
ძე, ჩვავი, ასტანდარ, სკვამცირა, ჩუია, ჩუკა, ხიამზე, ქვეთე, ხვახვა,
ვარდია, თუთუ, ხაჯიხან, ჩუბუ, ჩეცირა, ჩელა, მისო, მაცირია, ეკა-
ია, ბახლხანი, ძინუხან, პიპა, შავაია, სუნთა, მუხია, სუსანა, ეშახან,
ცოცო, ჯოლიკი, კაზირხანი, კეკელა, შუკო, ვასასი, მაია, სასია, რუსუ,
ხვახვა, მარიკა, თუთა, თათია, სუნთა, ხანძე, გაკა, ზეხა, ხელქანი,
მანტილო, ფაჩუია, ჩვათა, სადუ, ფეფია, ციცუნია, სადიკო, თათია,
გუქა, დუდუხანი, ქოჩო, ჩუხუ, ჭონტია, ხიმური, გუქიტი, ქარ-
ჩია, კალამხანი, ასანდა, მენიკი, ეინე, ედუ, ზენათე, აბი, ელპიტი,
ფუტა, ესა, სუნდუხია, ფაჩუ, მატია, მეტია, ეშხან, მიდიხანი, მა-
ძუ, ფაქიზო, მინავა, გუხა, თიშონა, თათუ, ანდა, კამა, თათუ-
შა, ხილემხანი, ოქრო, ასათინი, შუქური, თუთაცირა, კარამხანი,
ზედუხანი, სალემხანი, როდა, გუქა, ხელქანი, ჯარამხანი, ვოცირა,
ხვახვაია და სხვა.

ბავშვის აღზრდასთან დაკავშირებით სამეგრელოში ძველად გავ-
რცელებული და წესად იყო მიღებული ბავშვის გაძიძავება. ეს წესი
ხელს უწყობდა ღარიბსა და შეეძლო გლეხს დაახლოებოდა შეძლე-
ბულ ოჯახს, რომელსაც შეეძლო მისთვის გაეწია დახმარება და
მფარველობა.

ამ მიზნით გლეხის ოჯახი სთხოვდა თავადს, აზნაურს, შეძლებულ
ვაჭარსა თუ მოხელეს შვილს გასაზრდელად. თუ ძიძა ქალს კარგი
ძუძუ ჰქონდა, შეთანხმებაც ადვილი საქმე იყო და ეს ძიძა „ძიძე“
თავის „მორდილს“ ზრდიდა შვილივით და ხშირად უსასყიდლოდ.
ზოგჯერ ძიძა გადადიოდა ბავშვის მშობლების ოჯახში და
იქ უვლიდა თავის „მორდილს“, მაგრამ უფრო მიღებული იყო ბავ-
შვის ძიძის სახლში წყვანა, სადაც იგი იზრდებოდა გლეხის ოჯახის
გარემოში. ძიძასთან „მორდილი“ რჩებოდა 5-10 წლამდის და მათ
შორის არსებობდა დედა-შვილური სიყვარული. ძიძის ქმარიც ბავშვს
#278#

მამასავით უვლიდა და მას უწოდებდნენ „მორდუ“-ს. ამიტომ „მო-
რდილი“ ძიძასა და მორდუს ძნელად თუ მოშორდებოდა. ძიძასა და
მორდუს ბავშვის მშობლები ასაჩუქრებდნენ ერთი ხელი ტანისამოსით,
აძლევდნენ ძროხას, ჭკვ ცხენს საშენად და ფულსაც. ბავშვის აღზრდე-
ლებს მებატონესაგან თავის დახსნაც. კი შეეძლოთ, თუ იკისრებდნენ

შვილის აღზრდას. მორდილს თავისი გამზრდელები დედ-მამაზე უფრო უყვარდა, მათთვის ზრუნავდა და როდესაც ისინი დაიხოცებოდნენ, თავისი ხარჯით დამარხავდა. ძიძის შვილებიც მას და-ძმად მიაჩნდა და არ შეეძლო მათი გვარისა და ნათესავის შერთვა. როდესაც ძიძის ქალი გათხოვდებოდა, მორდილი მას მაყრად წაყვებოდა და იგი სიძეს ცხენს აჩუქებდა და სხვა.

ამასთან დაკავშირებით იცოდნენ აგრეთვე ძუძუზე კბილის დადგმა – „ძუძუ დო კიბირიში გედგუმა“. იმ შემთხვევაში, როდესაც უნდოდათ ვინმესთან დედა-შვილურად დანათესავება, მაგრამ სასურველი პირის „მორდილად“ აყვანა არ შეიძლებოდა, რადგანაც იგი ბავშვურ ასაკს გადაცილებული იყო, მაშინ ვაჟი მივიდოდა დედაქალთან, საჩუქრად მიიყვანდა ცხენს ან ხარს და მის წინაშე დაიჩოქებდა. დედა-ქალი მარჯვენა ძუძუს ამოიღებდა, ზედ ხელსახოცს გადააფარებდა, ვაჟი ამ ძუძუზე კბილს სამჯერ დაადებდა და იტყოდა: „შენ დედა, მე შვილიო.“ შემდეგ დედა-ქალი ადგებოდა. დაჩოქილ ვაჟს სამჯერ შემოუვლიდა და იტყოდა: „მა მოკოქი სი მორდილო, მა დიდა დო სი სქუავა“ (მე მსურს შენ იყო ჩემი გაზრდილი, მე დედა და შენ შვილიო). ამ სიტყვებს რომ წარმოთქვამდა, აიყვანდა დაჩოქილ ვაჟს და დედა-შვილური გრძნობით აკოცებდა მას.

გართობა-თამაშობანი. როდესაც ბავშვები წამოიზრდებოდნენ, ისინი ერთობოდნენ სხვადასხვა სათამაშოებით:

„სადუა“-ს თამაშობდნენ ოთხი კაკლით. ერთ კაკალს დააყენებდნენ, მეორეს ესროდნენ მას და თუ გაიტანდა, მომგები ამ კაკალს წაიღებდა.

„ჭარკენტი“ ან „ჭარკინუა“. გააკეთებდნენ ხის ბურთს, მოთამაშენი ამ ბურთს გაისროდნენ, მოკაუჭებული ჯოხით (ჩოგნით) სცემდნენ და თითოეული მხარე ცდილობდა ლელო გაეტანა.

„ციხირძინობია“. აკეთებდნენ ჩაღრმავებულ წრეს. მოთამაშეთა ნახევარი ამ წრეში ჩადგება, მეორე ნახევარი კი დადგება მოშორებით და თითოეული მათგანი იქიდან გამოიქცევა და ცდილობს ჩახტეს წრეში, მაგრამ შიგ მდგომნი, მათ მედგრად იგერიებენ. თუ წრეში ჩახტა, მაშინ იგი იკავებს ერთ რომელიმე ადგილს. ზოგ-

#279#

ჯერ ორივე მხარე ერთმანეთს ერთბაშად შეუტევს და გაიმართება ერთი წიკობა და ბრძოლა.

„შინკობაია“. მოთამაშეები მიწაზე დაწვებიან, ვითომც ნეს-
ვებია. ერთი მეზალეა და მას ჰყავს ძალლი. მეორე კი ქურდია და
ცდილობს გაიტყუოს მეზალე და ნესვი მოჰაროს. მეზალე გამოეკი-
დება და თუ დაიჭირა, ქურდი დამარცხებულია.

#280#

„აჩიბაჩი“. დაჯდება ერთი „დედაბერი“ და მის მუხლზე მო-
თამაშეები სალოკ თითებს დააწყობენ. დედაბერი თითებზე სათი-
თაოდ ხელს არტყამს და იტყვის: „აჩი-ბაჩი ბაჩანაკი, ძუაძელი სა-
ტყვაცელი, იწელი ბუწელი ტყობი, კვაჭი გიოდინი, გიოდური, ვა-
ძირადა აშო მორთი, ქოძირადა ვიშო მეუ“. ტყობი დაიმალება, კვა-
ჭი მას ეძებს და თუ ტყობი გამოიქცა და დედაბერს გვერდში მოუჯ-
დება, მაშინ კვაჭი მას ხელს ვერ ახლებს და იგი გამარჯვებულია.

„ჭადრაკია“. თამაშობენ 24 ჩხირით და ამ ჩხირებს ხელის
გულზე დაიწყობენ და ისვრიან ძალლა. ერთი მათგანი ნიშან-დადე-
ბულია და ის უნდა დაიჭირონ. ვისაც მოუცდება, იგი ჩხირებს მეო-
რეს უთმობს. თამაშობენ აგრეთვე „თუთა-ბჟა“-ს, „გინოსხა-
პუა“-ს (ზურგზე გადახტომა). „კენჭობაია“-ს, ხუთი კენჭით თამა-
შობდნენ. „ცირკანტია“ ან „ცინდაფა“-ს თამაშობდნენ დანით.
გაზომავდნენ ერთ ციდა მიწას და დანის სროლით ასრულებდნენ
სხვადასხვა რთულ მანიპულაციებს. იცოდნენ ბურთის თამაში ფეხით
და ხელით გასროლა – „მოლაკვატაფა“; „შქურდუმი“ (შურ-
დულით ქვის სროლა); „თარხვანტია“-ს გასროლა – გამოღრუტულ
ხისაგან აკეთებდნენ, მას სტენავდნენ ხის ნაჭრებით და ისროდნენ; „ქაშ-
ქვილი დო ქასაგანი“ (მშვილდ-ისრის სროლა); „ქულაია“ (ასკინ-
კილა); – ცალფეხით გაქცევა; „მაჭყულია“ – დედოფალას თამაში;
„წიწიკვაკვა“; „როსტოკაკა“ – კაკლის ან თხილის გადამალვა;
„კიდობანაია“; „გულობაია“ და სხვა.

ცეკვებში მიღებული იყო აფხაზური ლეკური, რომელშიაც მთა-
ვარი იყო ფეხების წვერის ოსტატური ათამაშება. შემოვლის სიმარ-
დე და მოთამაშე ქალისათვის გზების გადაღობვა და სხვა. ცეკვის
დროს უკრავდნენ ჩონგურს, ლარჭემს და აგრეთვე გოგრისაგან გაკეთე-

ბულ ჭიანურს, რომელზედაც ცხენის ძუა იყო გაბმული. გავრცელებული იყო აგრეთვე დაირაზე და „გარმონზე“ დაკვრაც. ჯგუფურ საცეკვაოებში იცოდნენ „მავრალე“. დადგებოდა ორი ხელი-ხელ ჩაკიდებული ჯგუფი, თამაშობდნენ ფერხულივით და თან მღეროდნენ მავრალე, მავრალეო და სხვა.

„ხუჯიში ოსხაპური“. ეს იყო ფერხული. აკეთებდნენ წრეს და ისე უვლიდნენ. მოთამაშეებს ხელები ჰქონდათ ჩაკიდებული და ფეხის ნელი ნაბიჯებით მოძრაობდნენ.

„ოხობოა“. მოცეკვავენი ორ ჯგუფად იყოფიან. თითოეული ჯგუფი ხელჩაკიდულია და ერთი მათგანი შაირობს ლექსით, სხვები კი მღერავენ. ორი მხარე ერთმანეთს ლექსავს, ფეხების ათამაშე-
#282#

ბით მოპირდაპირენი უახლოვდებიან ერთი მეორეს და ისევ დაშორდებიან. საქმე გაშირებაში ჯობნაზეა, რაც ხშირად ჩხუბითა და აყალ-მაცალით თავდება.

მიცვალებულის გასვენება, ტირილი და გლოვა

ადამიანის გარდაცვალების მწუხარებას სამეგრელოში გამოსახავენ კივილით, თმების გლეჯითა და პირისახის და კაწვრით, რაც დამახასიათებელ მოვლენას წარმოადგენს მეგრული ტირილი-სათვის. მომაკვდავ ადამიანს ხელში მისცემენ ანთებულ სანთელს, კარ-ფანჯრებს გააღებენ, რომ მიცვალებულის სული დაუბრკოლებლივ გავიდეს სახლიდან და საიქიოში გაემგზავროსო. ადამიანის სული მათ წარმოდგენილი აქვთ ჩიტის სახით და იგი თავისუფლად გადაფრინდება საიქიოში. ჭირისუფალი სახლიდან კარში გადის, აქ დასხდებიან და დაიწყებენ მოთქმით ტირილს, მაგრამ სანამ მომაკვდავი სულს არ განუტევენ კივილს ვერ ბედავენ, იტყვიან – „ვაშინერსია“. სულთ-მებრძოლთან რჩება ორი ადამიანი, რომელიც მიცვალებულს თვალებს დაუხუჭავს და პირისახეს გაუსწორებს. გარდაიცვლება თუ არა ადამიანი, მაშინვე ჭირისუფალი ასტეხს საშინელ

კვილის, კაცები კი ხმამაღლა მოსთქვამენ¹⁵⁵. მიცვალებულის ლოგინს მაშინვე მოარღვევენ და მას სხვაგან გადაასვენებენ. კვილით სოფელი იგებს ადამიანის გარდაცვალებას და ყველანი გამორბიან მიცვალებულის ოჯახში, სტირიან მოთქმით და ხელებს თავ-პირში იცემენ. ნიშნად დიდი მწუხარებისა დედა და დები ლოყებს დაიკაწრავენ და თმებს იგლეჯენ. იმავე დღეს ნათესავ-მოკეთეებში აგზავნიან „მაგინაფალს“, რომელიც აცნობებს მათ გარდაცვალების ამბავს. წინათ „მაგინაფალს“ ზურგზე ტომარა ეკიდა თურმე, ხელში ეჭირა ჯამი, მივიდოდა ოჯახში და აცნობებდა მიცვალებულის ტირილის დღეს და თან ლობიოს წამოიღებდაო. ამბის მიმტანი – „შემაცხადაფალი“ მარტო არ მივიდოდა ოჯახში, იგი ვინმეს მიიყვანდა და ამბავს შორიდან მოჰყვებოდა, ბოლოს მიახვედრებდა მათ, თუ რა უბედურება ეწია ოჯახს. ამის გაგონებაზე აქაც ატყდებოდა წივილ-კვილი, ტიროდნენ მიცვალებულს. მეზობლები თავს მოიყრიდნენ და ანუგეშებდნენ მწუხარეებს. მესამე ან მე-#283#

ოთხე დღეს შეუდგებოდნენ მიცვალებულის გასვენების თადარიგს. მსუდრავეები მიცვალებულს დაბანდნენ, ჩააცვამდნენ მას ახალ ტანისამოსს და კუბოში ჩაასვენებდნენ. შიგ ჩაატანდნენ ყველაფერს, რაც მას სიცოცხლეში უყვარდა; ქამარ-ხანჯალს, ფულს, თამბაქოს, სასმელს ბოთლით ჩაუდგამდნენ, და სხვა. კუბოს თავთან დასდგამდნენ პატარა მაგიდას, რომელზედაც ენთო სანთელი, ეწყო პური, მარილი და ღვინო. სანამ მიცვალებული ოჯახში ესვენა, საჭმელს არ ამზადებდნენ და საზოგადოდ, არც მუშაობდნენ მეზობლები უგზავნიდნენ სადილ-ვახშამს არამც თუ ჭირისუფალს, არამედ ყველას, ვინც იქ ეხმარებოდა: ზოგი სამგლოვიარო ტანისამოსს კერავდა, ზოგი ეზიდებოდა ქელეხისათვის საჭირო სანოვაგეს: პურს, ლობიოს, თევზს, სასმელს და სხვა რაც საჭირო იყო ტირილის დღისათვის. თუ დიდი ტირილი ეწყობოდა და ბევრი მოკეთე ნათესაობა იყო მიწვეული,

¹⁵⁵ ეს მეგრული კვილი თავისი პრიმიტივობით წარმოადგენს შორეული წარსულის ატავისტურ მოვლენას. იგი ახასიათებდა საზოგადოებრივი განვითარების იმ დაბალ საფეხურს, როდესაც ადამიანს კვილის გარდა სხვა სასიგნალო საშუალება არ მოეპოვებოდა. მით უმეტეს, სამეგრელოში, სადაც მოსახლეობა შორ მანძილზე იყო გაფანტული და მხოლოდ კვილით შეიძლებოდა უბედური შემთხვევის გადაცემა.

მაშინ ეზოში აგებდნენ „სეფას“ და ამ გრძელსა და განიერ კარავში გამართავდნენ ფიცრის გრძელ მაგიდებსა და სკამებს. ტირილის დღეს მიცვალებულის ეზოს ერთ მხარეში ცეცხლს დაანთებდნენ, შედგამდნენ ქვაბებს, რომლებშიაც იხარშებოდა: ლობიო, ბრინჯი, ღომი და სხვა სამარხვო საჭმელები. დამხმარე პირთა შორის სამუშაო და მოვალეობანი განაწილებული იყო: ერთი ჯგუფი მზარეულობდა, მეორე ჯგუფი ასრულებდა მერიქიფეს მოვალეობას, და მას ებარა სასმელი და ჭურჭელი. მესამეს დავალებული ჰქონდა მოტირალი სტუმრების დახვედრა და მათი პატივისცემა. მეოთხეს სტუმრების ბარგის, ცხენებისა და ხარურმების მეთვალყურეობა და სხვა.

ტირილის დღეს მოიწვევდნენ მოზარეებს, რომელიც შესდგებოდა ოთხი-ხუთი კაცისაგან. ერთი იყო დამწყები, მეორე - წვრილი, დანარჩენები კი მებანეები. ტირილის დღეს დილიდანვე დაიწყებოდა ხალხისა და მოტირალთა დენა. ნიშნად მწუხარებისა, ჭირისუფალი თმას გაიშლიდა და ისე დასტიროდა მიცვალებულს. თმის გაშლის დროს, ვისაც ძმა ცოცხალი ჰყავდა, იგი გაშლილ თმაში გაუშვებდა იმდენ წვრილ ნაწნავს, რამდენიც ძმა ჰყავდა. ეს თმაგაშლილი ქალები მოუსხდებოდნენ მიცვალებულის კუბოს ორ მწკრივად. პირველ რიგში ისხდნენ: კუბოს თავთან დედა და გამზრდელები, დები, ფეხებთან ჯდებოდა ცოლი. მეორე რიგში კი ახლობელი ნათესავები ისხდნენ. ეზოში დააყენებდნენ შავად შემოსილ მიცვალებულის ცხენს, თუ მამაკაცის იყო, დაადგამდნენ მამაკაცის უნაგირს, ქალისას ქალის უნაგირს. ჩვეულებრივ, ძიძის შვილებს ეჭირათ ორი ცხენი, ერთი კაცის უნაგირით იყო შეკაზმული, მეორე კი ქალისა, ცხენებზე შავი მიტკალი იყო გადაფარებული. იქვე იდგა #284#

მაგიდა, რომელზედაც ელაგა მიცვალებულის ვერცხლის სამკაულები. შუა დღისას გაიმართებოდა ქელები სამარხვო საჭმელებით. თუ კარგი დარი იყო, ხალხს ეზოში დასვამდნენ, სადაც გამართული იყო ფიცრის მაგიდა-სკამები და ყველას ჩამოურიგებდნენ სათითაოდ ნახევარ პურს, ლავაშს, შემდეგ ლობიოს, ფლავს და სხვა სამარხვო საჭმელებს. მეღვინეები ხელში საღვინე დოქითა და ჭიქებით ყველას ჩამოუვლიდნენ და შეასმევდნენ მიცვალებულის შესანდობარს. ქელების გათავებამდის, ტირილი არ დაიწყებოდა. თუ მანამდის მოტირალი

მოვიდოდა, იგი ცოტა მოშორებით დაიცდიდა, სანამ ქელები არ მორჩებოდა. ქელებში მიღებული იყო შესაწევარი „გინოფურა“ (გადაბურვა) ფულით. წინათ შეეწეოდნენ უფრო სურსათით და უგზავნიდნენ ლობიოსა და ფქვილს. ქელების ნასუფრალს პარკში შეახვევდნენ და შინ მიჰქონდათ.

ქელები გათავდებოდა თუ არა, დაიწყებოდა მიცვალებულის დატირება. სახლიდან, სადაც მიცვალებული ესვენა, ყველას გამოიყვანდნენ ეზოში და პირველად ზარით დაატირებდნენ ჭირისუფალს, დედამას დას, ძმას და სხვა. ესენი ორ-სამ კაცს შეჰყავდათ გაკავებული, რადგანაც ნიშნად დიდი მწუხარებისა, ისინი იგლეჯდნენ თმებს, იკაწრავდნენ სახეს და თავს მიწაზე ახეთქებდნენ. მათ შემდეგ რიგით ატირებდნენ დანარჩენ ჭირისუფალს. მოზარეები მონოტონური ვა, ვა, ჰო, ჰო შებანებით ჭირისუფალს ატირებდნენ მიცვალებულის კუბოსთან და შემდეგ ისევ გარეთ გამოდიოდნენ და ახლა სხვას ატირებდნენ და ეს გრძელდებოდა ბოლომდის. მერმე დაიწყებოდა შორიდან მოსული ნათესავებისა და სტუმრების დატირება. ისინი მოდიოდნენ ცხენებითა და ურმებით და კარგ მოკეთეს თავისი მოზარეც მოჰყავდა. როცა მიუახლოვდებოდნენ მიცვალებულის ოჯახს, დაიწყებდნენ მოთქმით ტირილს, შემდეგ კვილს და ამით წინასწარ იგებდნენ მოტირალის მოახლოებას. ყველანი ემზადებოდნენ მათ დასახვედრად.

სატირლად მოსულებს მიეგებებოდნენ ჭიმ კართან, სტუმრებს ჩამოართმევდნენ ცხენებსა და ბარგს და დააყენებდნენ შუა ეზოში, მივიდოდნენ მოზარეები და დაიწყებოდა სტუმრების სათითაოდ სატირლად წაყვანა. თმაგაშლილსა და ლოყებდაკაწრულ ქალებს ილლიაში მამაკაცები ხელს გაუყრიდნენ და ისე მიჰყავდათ სატირლად. რაც მეტად გაუძალიანდებოდა მოტირალი ქალი მამაკაცებს, მით დაამტკიცებდა თავის დიდ მწუხარებას. იყო შემთხვევა, რომ მოტირალ ქალს ხუთი-ექვსი კაცი ძლივს ამაგრებდა, იგი თავ-პირს იგლეჯდა, სახეზე სისხლი სდიოდა და ხელში ბლუჯად ეჭირა დაგლეჯილი თმები. ასეთი სცენა ხალხს ატირებდა. მიცვალებული
#285#

ბულის ამგვარი დატირება თავმოსაწონად ითვლებოდა. ძიძა და მისი შვილები სატირალში ფეხშიშველი მოდიოდნენ, ტანისამოსს პირუკულმა იცვამდნენ და მწუხარების ნიშნად, პირისახეს იკაწრავდ-

ნენ. ძველად მათრახების ტყლაშუნით იცოდნენ ტირილი თურმე. მათრახები ეკიდა სახლის აივანზე და, როდესაც მოტირალი შემოვიდოდა, ის წელს ზემო ტანისამოსს გაიხდიდა, შემდეგ მათრახს ჩამოიღებდა და თავ-კისერ-ზურგზე მას იტყლაშუნებდა და ისე სტიროდა. ვინც დიდი მწუხარე იყო, იგი მათრახით ტანს დაისისხლიანებდაო.

მეზარეები სტუმრებს რომ დაატირებდნენ, შემდეგ მათ ქელეხზე მიიწვევდნენ. სუფრა გაშლილი იყო სეფაში და სტუმრებს გაუმასპინძლებოდნენ სამარხვო საჭმელებით. სადამო ჟამს, მიცვალებულს სახლიდან გამოასვენებდნენ, მის კუბოს (ფეხებით) სამჯერ კარებს მიაჯახუნებდნენ, რომ ეს იყოს უკანასკნელი მწუხარება ამ ოჯახში და მწუხარება სიხარულით შემცვალოსო. თან სახლსაც გამოგვიდნენ.

#286#

კუბოს ეზოში დაასვენებდნენ. მოტირალი მას წრეს შემოარტყამდა და აქ უკანასკნელად მოთქმით ერთხელ კიდევ დაიტირებდნენ. ერთი ჭირისუფალთაგანი დედა ან და, მოთქმით დაიტირებდა მიცვალებულს, სხვები შეუბანებდნენ მას და ქვითინებდნენ. ხშირად იცოდნენ გამოპასუხებაც. ვინც ახალი მიცვალებულის პატრონი იყო, იგი დაატირებდა თავის მიცვალებულსაც და სთხოვდა საიქიოში წაელო ამბავი და გადაეცა იმისათვის მათი უსაზღვრო ტანჯვა და მწუხარება. შემდეგ მიცვალებულს ცხენს შემოუტარებდნენ, ჭირისუფალიც ტირილითა და მოთქმით შემოუვლიდა მიცვალებულის კუბოს. ვისაც სასაფლაოზე წასვლა არ შეეძლო, იგი იქვე გამოეთხოვებოდა მიცვალებულს და ამის შემდეგ კუბოს წაასვენებდნენ სასაფლაოზე. მიცვალებულის გადასვენებისას, იცოდნენ ეზოში ხის მოთხრა, განსაკუთრებით, როდესაც გარდაიცვლებოდა ოჯახის უფროსი ადამიანი. თუ იგი მამაკაცი იყო, მაშინ ამოთხრიდნენ ვაზიან ხეს, უფროს ქალზე კი თუთის ხეს მოგლეჯდნენ. ამისათვის ეზოში ხეს აარჩევდნენ, ყველანი მიცვივდებოდნენ, ხეს მოთხრიდნენ ფესვებიანად და მას მიცვალებულის კუბოს სამჯერ შემოუტარებდნენ, შემდეგ წაიღებდნენ და საფლავზე დარგავდნენ. რაც უნდა ცუდი ამინდი ყოფილიყო, ჭირისუფალი მიჰყვებოდა მიცვალებულს სასაფლაომდე.

მესაფლავეები გაჭრიდნენ საფლავს სოფლის სასაფლაოზე, სადაც თითოეულ საგვარეულოს თავისი კუთხე ჰქონდა გამოყოფილი. მე-

საფლავე არ შეიძლება ყოფილიყო მიცვალებულის ნათესავი, ირჩევდნენ უფრო შორეულ მოკეთეს ან მეზობელს. სამარის გაჭრის დროს მესაფლავეები თუ წააწყდებოდნენ ძველი მიცვალებულის ჩონჩხს, ამას ამოიღებდნენ, გარეცხავდნენ და ახალგაჭრილ საფლავის ერთ კუნჭულში მიაწყობდნენ. წინათ არც კუბო სცოდნიათ, მიცვალებულს სუდარაში შეახვევდნენ თურმე, დაასვენებდნენ საკაცეზე, ისე მიიტანდნენ სასაფლაოზე და ჩამარხავდნენ.

მიცვალებულის კუბოს სამარესთან დაასვენებდნენ და აქ უკანასკნელად ეთხოვებოდნენ მას ჭირისუფალ-მოკეთეები. შემდეგ კუბოს სამარეში ჩაუშვებდნენ და ყველანი მას თითო მუჭა მიწას მიაყრიდნენ და შენდობას ეტყოდნენ.

ძმის საფლავზე მგლოვიარე და ერთ ნაწნავს მოიჭრიდა, მას ჯოხზე წამოაცვამდა და ამ ჯოხს ძმის საფლავზე დაარჭობდა. ზოგჯერ ამ მოჭრილ ნაწნავს და კუბოში ჩაატანდა და ამას უწოდებდნენ „ჯიმაშენ თომაშ კვათუა“-ს. კაცები ნიშნად გლოვისა და მწუხარებისა, თმა-წვერს მოიპარსავდნენ, ქალები კი კისერ-#287#

თან თმას ორ ადგილას გამოსჭრიდნენ და ამის შემდეგ წლამდის თმასაც და წვერ-ულვაშსაც იზრდიდნენ და არ მოიკრეჭავდნენ.

სასაფლაოდან დაბრუნებულ ჭირისუფალს ეზოშივე ხელ-პირს დააბანინებდნენ, რომ კურცხალი-ცრემლი შინ არ შემოჰყვესო. მგლოვიარე დედა და ცოლი ზოგჯერ წლამდის შავ ძაძებში და ფეხ-შიშველი დადიოდნენ, ლოგინშიაც არ წვებოდნენ, მარხულობდნენ და შიმშილობდნენ.

დასაფლავების მეორე დღეს, გამართავდნენ მიცვალებულის ნიშანს. სახლის ერთ კუთხეში გააწყობდნენ ტახტზე მიცვალებულის ტანი-სამოსს და ამ ნიშანთან დაიტირებდნენ მას, როდესაც ვინმე სამძიმრისათვის მოვიდოდა. წლამდის ყოველ შაბათს, მზის გადახრისას, მიცვალებულის ნიშანს კარში გაიტანდნენ და დაიტირებდნენ.

მესამე დღეს იცოდნენ „კილემ გონწყუმა“, რომ სახსნილო ეჭამა ჭირისუფალს და ამის შემდეგ მიცვალებულის მოკეთეებსა და მეზობლებს შეეძლოთ ხორცის ჭამა. ამ დღეს დაკლავდნენ გოჭს ან ქათმებს, დაიწვევდნენ მეზობელ-მოკეთეებს და ჭირისუფალს ხორცზე კბილს დაადგმევინებდნენ. ამის შემდეგ ყველანი პირს

გაიხსნილებდნენ. თუ მარხვის დღე იყო, მაშინ თევზითაც შეიძლებოდა. მიცვალებულის ცხენს წლის თავამდის არ ამუშავებდნენ და არც გაყიდდნენ, მას საგანგებოდ უვლიდნენ. ცხენი რომ არ დასუსტებულ-იყო და არ მომკვდარიყო, მას ყოველი 25 დღის შემდეგ შეულოცავდნენ „გალენიში“-ს. გამოაცხობდნენ „ხოზოკვარს“, დაკლავდნენ მამალს და „გალენიშის ორთა“-ს ლოცულობდნენ. მიცვალებულის მიერ ნატარები ურმის ხარებს დაუკლავდნენ ციკანს და დაილოცებოდნენ, თორემ ხარები მოკვდებიანო.

მეორმოცე დღეს, შაბათს გადაიხდიდნენ მიცვალებულის ორმოცს. ამ დღეს დაიწვევდნენ ნათესავ-მოკეთეებს, წაილებდნენ ნიშანს სასაფლაოზე და იქ დაიტირებდნენ. წლამდის მიცვალებულის ოჯახში ტაბლა იდგა და მის კერძს აჭმევდნენ ბავშვებს ან მგზავრებს. მიცვალებულის პატრონიც წლის თავამდის შაბათობით არ მუშაობდა.

ამის შემდეგ დაიწყებოდა სამზადისი მიცვალებულის წლისთავის მოსაწყობად, რომელსაც „მოწანუა“-ს უწოდებდნენ და ამ დღეს აწყობდნენ „შაყრა“-ს. წლის თავზე დაიწვევდნენ ნათესავ-მოკეთეებს, დახოცავდნენ საკლავს და იმართებოდა დიდი ქელები. მიცვალებულის ნიშნის ტანისამოსს ჩალით ან ბამბით გატენიდნენ „ნიშანიში ძგიბუა“ და ჩაცმულ-დახურულ ნიშანს, როგორც ცოცხალ ადამიანს, დასვამდნენ ტახტზე. გარშემო ჭირისუფალი შემოუსხდებოდა და მას მოთქმით დაიტირებდნენ. შავად შემოსილ მიცვალებულის #288#

ცხენსაც სახლის ბოძზე მიაბამდნენ და დაიწყებოდა „შაყრაზე“ მომსვლელთა დახვედრა-მიღება. მიცვალებულის გამზრდელებს ძიძასა და მორდუს მოჰქონდათ „კილანტარი“ (კელაპტარი), რომელსაც აკეთებდნენ გრძელი ალვის ხისაგან. შეიძლებოდა სხვა ხეც, გარდა მუხისა, მხოლოდ რაც შეიძლება გრძელი უნდა ყოფილიყო. ამ გრძელ ხეს შემოახვევდნენ შავი და თეთრი ფერის გასანთლულ მიტკალს, ზედ მის წვერზე დააკრავდნენ ხისაგან გამოთლილ იხვის მაგვარი ფრინველის ქანდაკებას. გარშემო კილანტარს ანთებული სანთლები ჰქონდა გაკეთებული. ამ კილანტარს ეზოში დადგამდნენ და ერთ ადგილზე გაამაგრებდნენ. ამასთანავე ძიძასა და გამზრდელებს მოჰყავდათ შავად შემოსილი ბულები – „სურდილი ხოჯეფი“. იყო შემთხვევა, რომ გამზრდელებს და მის საგვარეულოს მორდილის შე-

ყრაზე მოჰყავდა ოცამდე ხარი, რომელსაც ზედ შავი ჰქონდა გადა
#289#

ფარებული, რქებზე ეკეთა ანთებული სანთლები და თავ-კისერზე კი
ეკიდა რამდენიმე ასხმა წაბლი. ამ ხარებს ეზოშივე გაუშვებდნენ.
ხალხი ხარებს შემოაცლიდა წაბლს. შემდეგ ამ ხარებს დაჰკლავდნენ
და შეყრა-დღეს ხალხს უმასპინძლებოდნენ. თუ მიცვალებული ქალი
იყო, მას შეყრა დღეს ძროხას დაუკლავდნენ. ნიშანის დატირების შემ-
დეგ, მამაკაცის წლისთავზე გაიმართებოდა დოღი, რომელშიაც მო-
ნაწილეობას იღებდა ყველა, ვისაც სურდა მიცვალებულის პატივის-
ცემა. დოღში მსაჯულად აირჩევდნენ ერთ საპატიო და მარ-
თალ პიროვნებას, რომელიც განსაზღვრავდა სადოღე ადგილის
მანძილს, დაახლოებით 10-15 კილომეტრამდის. ცხენოსნები დანი-
შნულ ადგილას მივიდოდნენ და შემდეგ იქიდან გამოაჭენებდნენ
ცხენებს. მაგალითად, თუ მიცვალებული იყო სოფ. ჯვარიდან
და მისი „ჯინჯი ხატი“ იყო ჯვარში, შემდეგში კი გადმოსახლებუ-
ლი სოფ. ხუმუშკურში, ცხენებს გამოაქცევდნენ ჯვრიდან ხუმუ-
შკურამდის. გამარჯვებულებს ეძლეოდათ „სასყიდელი“ საჩუქარი ფუ-
ლით, საქონლით, აძლევდნენ ტანისამოსს და სხვა. ასაჩუქრებდნენ მეექ-
ვსე ცხენოსნამდე. ყველაზე მეტ საჩუქარს იღებდა პირველი ცხენო-
სანი, რომლის საჩუქარი ფულად აღემატებოდა ას მანეთს (ოქრო-
თი). შემდეგ გამართავდნენ „ყაბახს“. ამისათვის ეზოში აირ-
ჩევდნენ ყველაზე მაღალ ხეს და ამაზე მიამაგრებდნენ გრძელ ჯოხს,
რომელსაც თავი ჰქონდა გახლეჩილი და ნიშნის ამოსაღებად შიგ
ჩადებული იყო თევზი ან ფიცარი. ზოგან კი ჯოხზე მიცვალებუ-
ლის ქისას ჩამოჰკიდებდნენ. ყაბახის სიმაღლე უდრიდა 10-15
მეტრს. ყაბახის მანძილი თოკით იყო შემოფარგლული და მეთოფეებიც
ამ თოკის გარშემო გამწვ კრივდებოდნენ ისე, რომ გულ-მკერდი თოკ-
ზე უნდა ჰქონოდათ მიბჯენილი და დაიწყებდნენ თოფების ნიშანზე
სროლას. ვინც ნიშანს მოახვედრებდა, მას ეძლეოდა საჩუქარი ფულით,
საქონლით ან რაიმე ნივთით. შემდეგ მეთოფენი ესროდნენ „კილან-
ტარის“ ჩიტს და ვინც ჩიტს ჩამოაგდებდა, მას ასაჩუქრებდნენ 15-
30 მანეთით. საღამო ჟამს, ერთი ვინმე მიცვალებულის საყვარელი ადა-
მიანი, შეჯდებოდა მიცვალებულის შავად შემოსილ ცხენზე და თარ-
ჩიას გააკეთებდა, სხვები მას გამოედევნებოდნენ და ცდილობდნენ ცხე-

ნისათვის შავები შემოეხიათ. ამ ცხენს თუ ოჯახში მომვლელი არ ჰყავდა, მიცვალებულის მეგობარს აჩუქებდნენ. წლისთავზე ჭირისუფალი სამგლოვიაროდ დაყენებულ თმას მოიპარსავდა. მაგრამ ვისაც სურდა მიცვალებულის სანაცვლოდ საყვარელი ადამიანის მოგება, მას თმას შეაკრეჭინებდა, რასაც უწოდებოდნენ „თომამ მიკო-#290#

ყოთამა“-ს. წლის თავზე ეს არჩეული პირი მაკრატელს აიღებდა და შეაჭრიდა თმას მგლოვიარეს და იგი ამ დღიდან ითვლებოდა „ჩაფილად“, ე. ი. მოგებულად. მაგალითად, დიდა-ჩაფილი (დედის მაგიერ ან მონაცვლე), ჯიმა-ჩაფილი (ძმის მაგიერ), და-ჩაფილი (დის მაგიერ) და სხვა. ჩაფილი თმას შეაჭრიდა მგლოვიარეს ორსამ ადგილას და ამ თმას ჩვარში გამოახვევდა და შეინახავდა. როდესაც ჩაფილი თმას მოჭრიდა – „მიკოყოთამა“, მკვდარი იტყვის, ჩემი მაგიერი იშოვნესო და ახლა კარგი გული მექნებაო, რადგანაც, ხალხის რწმენით, ჭირისუფალი, როცა შეწუხებულია, მიცვალებულიც შეწუხებულია. ახლად მოგებულ „ჩაფილს“ აძლევდნენ ნახევარს, რაც დარჩებოდა – მიცვალებულს, სამაგიეროდ, სკუა-ჩაფილი, თუ ჯიმა-ჩაფილი მას უვლიდა, როგორც ღვიძლი შვილი და ძმა: ერთმანეთში მათ დიდი სიყვარული ჰქონდათ, წყენინება ან რაიმე უწესობის ჩადენა დიდი სირცხვილი იყო. როდესაც და-ჩაფილი გათხოვდებოდა, მას ძმა-ჩაფილი, როგორც ძმა, ქორწილში წაყვებოდა და იქ ძმის მოვალეობას ასრულებდა. ვაჟის ქორწილში კი და-ჩაფილი ასრულებდა დის მოვალეობას. თუ მათ შორის რაიმე სამდურავი ჩამოვარდებოდა, მაშინ შენაკრეჭ თმას უკანვე უბრუნებდნენ და ამით ეს წესიც ირღვეოდა. როდესაც „ჩაფილიც“ მოკვდებოდა, მის სანაცვლოდ არავის არ მოიგებდნენ და სამგლოვიარო თმას ჩაფილზე თვითონვე მოიჭრიდნენ და გადააგდებდნენ.

წლისთავზე მიცვალებულს საფლავზე ქვას დაადებდნენ, რომელსაც ეწოდებოდა „ოდუდალე ქვა“. საფლავის ქვაზე აწერდნენ მიცვალებულის ვინაობას, გარდაცვალების დროსა და რიცხვს. საფლავის ქვა დაჭრელებული იყო სხვადასხვა ჩუქურთმიანი ორნამენტებით და სახეებით.

როდესაც ადამიანი სხვაგან შორს გარდაიცვლებოდა და მისი ჩამოსვენება შეუძლებელი იყო, მაშინ გააკეთებდნენ მის ნიშანს და

მას დაიტირებდნენ ჩვეულებრივი წესით. ტირილის შემდეგ ამ ნიშანს ეზოდან გადაასვენებდნენ, დაშლიდნენ და ნიშნის ტანისამოსს ნათესავები გაინაწილებდნენ. წყალში დამხრჩვალ ადამიანის სულის მოსაყვანად ასეთ წესს ასრულებდნენ: იქ, სადაც ადამიანი დაიხრჩობოდა, წაიღებდნენ ჩონგურს და დაუკრავდნენ. შემდეგ წყალში ციკანს ჩააგდებდნენ, დაახრჩობდნენ და იტყოდნენ: „სული ჩვენი ანგელოზო, დაგვიხსნია და ეშმაკს ეს ციკანი ყავდესო“. ხალხური რწმენით დამხრჩვალს ეშმაკი დაეპატრონებაო და ამაზე ნათქვამი: „ეშმაკმა თქვა – ხიდან ჩამოვარდნილი და წყალში დამხრჩვალ ჩემი იყოსო. ხოლო ვინც ხეზე ასვლისას პირჯვარს დაიწერს, იგი ღვთისა იყოს“-ო.

#291#

მიცვალებულის ხსოვნას წლისთავის შემდეგაც არ ივიწყებდნენ და ყოველ დიდ დღესასწაულებში – შობას, აღდგომას, ამაღლებას და სხვა დღეებშიც სასაფლაოზე აგზავნიდნენ საკურთხს, დაუნთებდნენ საფლავზე სანთლებს და შენდობას ეტყოდნენ. ამას გარდა, მიცვა-

#292#

ლებულთა სულების მოსაგონრად განკუთვნილი იყო ერთი დღე, რომელსაც „სუნთაობა“-ს, სულთა კურთხევის დღეს უწოდებდნენ. ეს მიცვალებულთა დღეს იყო, ოჯახებში ამზადებდნენ სადილს და სასაფლაოზე კი აკურთხებინებდნენ მიცვალებულის საკურთხს. ამ დღის სუფრაზე შესვამდნენ მიცვალებულის შესანდობარს და სულების პატივისცემის მიზნით, ცდილობდნენ ცუდი რამე არ ეთქვათ და არ გაეკეთებინათ, რომ ამით არ შეებღალათ მიცვალებულის ხსოვნა.

სამეგრელოში გლოვაც ხანგრძლივი იცოდნენ. ზოგიერთი 10-15 წელიწადს გლოვობდა საყვარელ ძმასა და ქმარს. ქვრივი ქალის გათხოვება არ იყო მოსაწონი, ამიტომ ქმრის მოსიყვარულე ქალი მეორეჯერ არ თხოვდებოდა. ახალგაზრდა ქვრივ ქალს ოჯახში თუ არ ჰყავდა პატრონი, მას შვილებიანად წაიყვანდა დედ-მამა ან ძმა თავის ოჯახში და შვილების გაზრდამდის შეინახავდნენ. შემდეგ კი ქვრივი ისევ ბრუნდებოდა ქმრის ოჯახში.

11. ცრუმორწმუნეობა

ხალხური ცრუმორწმუნეობა გენეტიკურად დაკავშირებულია ამა

თუ იმ სარწმუნოებრივ მოძღვრებასთან. ადამიანის რწმენა და მისი რელიგიური შემეცნება დროთა ვითარებაში განიცდიდა ცვლილებებს. ამის გამო, ყოველი სარწმუნოებრივი მოძღვრება თავისი დოგმატიკის შექმნით ცდილობდა ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებთან შეგუება-შეზრდას. მაგრამ რელიგიის განყენებული დოგმატიკა ხალხისათვის მუდამ გაუგებარი იყო, მხოლოდ მისი გამოსახულების რიტუალი კი უფრო თვალსაჩინო და მისაწვდომი ხდებოდა. ამიტომ, ერთხელ შეთვისებულ რიტუალურ წესებს ხალხი მხელად ივიწყებდა, ახალს იგი ძველთან შეადუღებებდა და ორივეს ერთად ასრულებდა. ამით აიხსნება ცრუმორწმუნეობისა და მისი რიტუალური წესების ხანგრძლივობა, რომლის ერთგული დარაჯი იყო მდაბიო ხალხი და სასულიერო წოდების განუვითარებელი ნაწილი. მართალია, ცრუმორწმუნეობისა და მისი რიტუალური წესების პირვანდელი გაგება მდაბიო ხალხში მივიწყებულია და გაუგებარი, მაგრამ მახვილ თვალს და განსწავლულ გონებას შეუძლია მათი რაობის ჭეშმარიტი გაგება.

საზოგადოებრივი განვითარების სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებთან რელიგიური შემეცნების ცვალებადობაზე დიდი გავლენა ჰქონდა აგრეთვე მეზობელ ერებთან კულტურულ-იდეოლოგიურ ურთიერთობებსაც. ამ მხრივ მეგრელები, სხვა ქართველ ტომებთან ერთად, უძველესი დროიდან, განიცდიდნენ ასეთ გავლენას და არ ყოფილა ისეთი დიდი რელიგიური მოძრაობა, რომელსაც ჩვენში არ დაეტოვებინოს თავისი ბატონობის ძლიერი კვალი. ყველაფერი ეს აღბეჭდილია ცრუმორწმუნეობის იმ მდიდარ მასალაში, რომელიც გადმონაშთის სახით ხალხს შემოუნახავს. ჩვენ დღეს საშუალება გვძლევა ამ მასალის შესწავლით გავაშუქოთ მეგრელების სარწმუნოებრივი შემეცნება და დავადგინოთ მისი განვითარების ძირითადი მომენტები.

მეგრული ცრუმორწმუნეობის წესების აღწერისას, ჩვენ შევეცდებით დავიცვათ მათი შესრულების კალენდარული თანმიმდევრობა თვისა, რიცხვისა და დღეების აღნუსხვით. ქართული წარმართული წესების შესწავლაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლევა კვირეულის დღეების მეგრულ სახელწოდებას, რომელიც დაკავშირებული

მეგრული ცრუმორწმუნეობის წესების აღწერისას, ჩვენ შევეცდებით დავიცვათ მათი შესრულების კალენდარული თანმიმდევრობა თვისა, რიცხვისა და დღეების აღნუსხვით. ქართული წარმართული წესების შესწავლაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლევა კვირეულის დღეების მეგრულ სახელწოდებას, რომელიც დაკავშირებული

იყო მნათობთა თაყვანისცემასთან. ამას პირველად ყურადღება მიაქცია მ. ჯანაშვილმა და მან მეგრულ-ჭანური კვირეულის სახელები შეადარა ბერძნულ-რომაულს და დაადგინა ამ დღეების სახელწოდებათა წარმართული წარმოშობა¹⁵⁶. შემდეგში პროფ. ივ. ჯავახიშვილმა ეს საკითხი უფრო ვრცლად გააშუქა¹⁵⁷. კვირეულის დღეების მეგრულ სახელწოდებათა მიხედვით, მოცემულია მნათობ-ღვთაებათა შვიდეულის ასეთი შემადგენლობა და სახელები:

ქართული	მეგრული
კვირა (მზის დღე)	ჟაშხა
ორშაბათი (მთვარისა)	თუთაშხა
სამშაბათი (არია-მარსი)	თახაშხა
ოთხშაბათი (ჰერმეს-მერკური)	ჯუმაშხა
ხუთშაბათი (აფროდიტე-ვენერა)	ცაშხა
პარასკევი (ზევსი-იუპიტერი)	ობიშხა
შაბათი კრონოსი)	საბატონი

აქედან ირკვევა, რომ წარმართობის დროს თითოეულ ღვთაებას შვიდეულის ერთი რომელიმე დღე ჰქონდა განკუთვნილი და ეს დღეც მის სახელს ატარებდა. მაგალითად, თახა უნდა ყოფილიყო, როგორც რომაული მარსი ბრძოლისა და ომიანობის ღმერთი, ჯუ-#294#

მა წარმოადგენდა ჰერმესის ან მერკურის მსგავს ღვთაებას, რომელიც ითვლებოდა მწყემსების მფარველად ცა(შხა) აფროდიტე-ვენერას მსგავსად უნდა ყოფილიყო მშვენიერებისა და სილამაზის ღმერთ-ქალი, ობი ან ვობი კი, როგორც რომაული იუპიტერი, ჭექისა და ქუხილის ღმერთი და სხვა.

ერთი სიტყვით, ამ მეგრულ შვიდეულში დაცულია წარმართ ღვთაებების სახელები და მათ თაყვანსაცემად კვირეულის ამა თუ იმ

¹⁵⁶ მ. ჯანაშვილი, ვახუშტი და მისი შრომა, სარწმუნოება, გვ. პგ-ჟბ (იხ. მისი რედაქტორობით გამოცემული ვახუშტის საქართველოს გეოგრაფია თბ. 1904 წ.)

¹⁵⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, თბ. 1928 წ., „მნათობ-ღვთაებათა შვიდეულის შემადგენლობა და სახელები“, გვ. 115-136.

დღეებში იმართებოდა სადღესასწაულო რიტუალი, რომლის აღწერას ჩვენ ვიწყებთ ახალ-წლის მიგებების წესებით.

ახალი წლის დღესასწაული საზოგადოდ, მზის ღვთაების თაყვანისცემასთან იყო დაკავშირებული. მზე, როგორც სინათლისა და სითბოს მომცემი, ყველა ძველ კულტურულ ერებში უმთავრეს ღვთაებად ითვლებოდა, რომლის დღესასწაული დიდის ზეიმით იმართებოდა და, რომელიც, იმავე დროს, წლისთავის დასაწყისიც იყო¹⁵⁸.

ძველ საქართველოში, როგორც საზოგადოდ ყველგან წარმართულ ქვეყნებში, ახალი წლის დღესასწაული დაკავშირებული იყო მზის ღვთაებასთან. ამიტომ მისი შესაფერი რიტუალიც იყო შემუშავებული. მხოლოდ ქრისტიანობის გავრცელებისას, წლისთავი წმ. ბასილი დიდის ხსოვნას დაუკავშირეს და ამიტომ საჭირო შეიქმნა ამ დღის წარმართული წესების გადმოქრისტიანება. მაგრამ ეკლესიამ ეს საგნებით ვერ შეძლო ჩვენში. ამ დღესასწაულს სახე მოჩვენებით გაუქრისტიანდა, მაგრამ რწმენა წარმართული შერჩა. ამის საყუ-
#295#

რადღებო მასალა მოცემულია მეგრულ ახალწლის მიგებების წესებში, რომელსაც მეგრელები „კალანდა“-ს¹⁵⁹ უწოდებენ.

კალანდას სამეგრელოში ძველად დიდი ზეიმით ეგებებოდნენ

¹⁵⁸ წლისთავის დასაწყისად საქართველოში, როგორც საზოგადოდ ყველგან, სხვადასხვა დრო და რიცხვი იყო მიღებული. მაგალითად, წარმართულ დასავლეთში წლისთავი დაკავშირებული იყო ზამთრის მზის მობრუნებასთან, რომელიც 25 დეკემბრიდან იანვრის 6-დე გრძელდებოდა. ხალხის რწმენით, ამ დროის განმავლობაში იზადებოდნენ მზის ღმერთები და ახალ წელიწადსაც მაშინ ეგებებოდნენ. ამ დღეს „ახალი მზის“ დაბადების დღეს უწოდებდნენ. სარწმუნოებრივ ცვალებადობასთან დაკავშირებით, საქართველოშიც იცვლებოდა ახალი წლის შეხვედრის დრო და რიცხვი. წარმართობის პერიოდში ჩვენში ახალ წელიწადს ეგებებოდნენ 11 აგვისტოს, VII საუკუნიდან – 1 სექტემბერს, შემდეგში კი, დაახლოვებით IX საუკუნიდან საქრისტიანო ქვეყნებში წლის თავის დასაწყისად 1 იანვარი განწესდა. ეს წელთაღრიცხვა, იოანე ზოსიმეს მიერ შედგენილი კალენდარის მიხედვით, საქართველოშიც X საუკუნიდან შემოღებული ყოფილა. ერთი სიტყვით, XI საუკუნიდან ჩვენში მიღებული იყო ორგვარი წელთაღრიცხვა, პირველი სექტემბერი და პირველი იანვარი. ერთი მათგანი განწესებული იყო საეკლესიო წელთ-აღრიცხვისათვის და მეორე სამოქალაქოსათვის. მხოლოდ XVII საუკ. რუსეთის ეკლესიის ზეგავლენით სამოქალაქო და საეკლესიო წელთ-აღრიცხვის დასაწყისად ჩვენში პირველი იანვარი წესდება (ს. მაკალათია, ახალი წელიწადი საქართველოში, თბილისი, 1927 წ., გვ. 6-8).

¹⁵⁹ სიტყვა „კალანდა“ რომაულია და ეწოდებოდა თვის პირველ რიცხვს. აქედან წარმოსდგა წლის აღმრიცხავი ტერმინი – კალენდარი.

და ამ დღისათვის, პირველ ყოვლისა, ამზადებდნენ „ჩიჩილაკს“ ან „ქუჩუქს“. ჩიჩილაკისათვის არჩევდნენ თხილის ან ძეძვის ხეს. ამ ხეს რამდენიმე დღით ადრე მოჭრიდნენ გრძელ ტოტს და შეინახავდნენ. კალანდის წინა დღით ოჯახის უფროსი მამაკაცი შეუდგებოდა ჩიჩილაკის გაკეთებას. საჩიჩილაკე ჯოხს ჯერ ცეცხლზე გარუჯავდნენ, შემდეგ მას გარეკანს, რომ დარბილებულიყო და სათლელად ადვილი ყოფილიყო, შემოაცლიდნენ და დაიწყებდნენ გათლას. ჩიჩილაკის ნათალი უნდა ყოფილიყო გრძელი და ხუჭუჭა, რომელსაც „წილამური“ ეწოდებოდა. ჩვეულებრივ, ჩიჩილაკს აკეთებდნენ 1-2 მეტრი სიგრძისას, მაგრამ ზოგან, უფრო შეძლებულ ოჯახებში აკეთებდნენ გრძელ ჩიჩილაკს, რომელიც სახლის ჭერამდის აღწევდა. ჩიჩილაკის სილამაზე იყო მისი თეთრი და გრძელ-ხუჭუჭა წილამურები, რომელსაც „ბასილა“-ს წვერი ეწოდებოდა. ჩიჩილაკს თავი ოთხად ჰქონდა გახლეჩილი და შიგ გაყრილი იყო ჯვარედინად წვეტიანი ოთხი ჯოხი, რომლის ოთხივე წვეტზე მიკრული იყო ანთებული სანთლები. ჩიჩილაკს ამკობდნენ ხილითა და ტკბილეულით: ვაშლებით, ბროწეულით, ჩამოჰკიდებდნენ ჩურჩხელებს, კანფეტებს და სხვა. ამასთანავე, ჩიჩილაკს ამკობდნენ აგრეთვე კაკლიან სუროთი, წითელნაყოფიან კურკანტელათი, კუკუროიან თხილისა და დაფნის ტოტებით. ჩიჩილაკს გარშემო შემოახვევდნენ აბრეშუმის ძაფს, ჩამოჰკიდებდნენ ოქრო-ვერცხლის სამკაულებს, ფულებს და სხვა. ასე მორთულ ჩიჩილაკს ოჯახის უფროსი სახლის ერთ კუთხეში მიაყუდებდა.

დიასახლისი ამ დროს აცხობდა საახალწლო კვერებს. ჯერ გამოაცხობდა ერთ დიდ ქონიან მჭადს, რომელსაც „ბასილა“-ს უწოდებდნენ. აცხობდნენ აგრეთვე ღორის ქონიან პატარა კვერებს და ამ კვერებს ოჯახის უფროსი ჩაალაგებდა გიდელში, მიიტანდა საწნახელთან და იქ ჩამოჰკიდებდა. შემდეგ გამოაცხობდნენ პატარა მოგრძო კვერებს ღორებისათვის და თაბახზე დაალაგებდნენ. ბოლოს დიასახლისი გამოაცხობდა მოგრძო პურს, „ღვეზელს“, რომელშიაც სდებდნენ „დაჯერჯილ“ (გამხმარ) კვერცხის გულს.

ახალი წლის წინ ღორსაც დაკლავდნენ და მოხარშულ ღორის თავს დადებდნენ საახალწლო ხონჩაზე, რომელზედაც იყო მოხარშული

#296#

კვერები, საახალწლო „ღვეზელი“, „ბასილა“ და სხვა. ხონჩაზე მიკრული

იყო ანთებული სანთლები. ამ ხონჩასაც ჩიჩილაკთან მისდგამდნენ. როცა ყველაფერი ეს გამზადდებოდა დიასახლისი შეუდგებოდა სახლის დაგვადასუფთავებას და შემდეგ დაიწყებდნენ კაკლის მტვრევას და ბედ-იღბალზე მარჩიელობას. აიღებდნენ კაკალს, დაარქმევდნენ ვინმეს სახელს რაიმე ნატვრით და თუ გატეხილი კაკალი აღმოჩნდებოდა სავსე და მთლიანი, მაშინ ის სურვილი და ნატვრა იმ პირს შეუსრულდებოდა დამდეგ წელს; თუ არა – რჩებოდა გაცუდებული. დაძინების წინ, ოჯახის მეკვლე უფროსი მამაკაცი ჩიჩილაკსა და ხონჩას სახლიდან გაიტანდა მარანში ან სხვა რომელიმე უფრო მოშორებით მდგარ სადგომში და თვითონაც იქ დაიძინებდა. ახალი წლის დილას, გათენებისას, მთელს სოფელში ატყდებოდა თოფების სროლა. ოჯახი, სადაც მამაკაცი იყო, არ შეიძლებოდა თოფის სროლით არ მიგებებოდა ახალ წელიწადს. თოფის სროლა ნიშნავდა მტრებზე გამარჯვებას და თოფის ხმაზე ხალხის წარმოდგენით ფრთხებოდნენ ავი და ბოროტი სულები. თოფის ხმაზე გამოიღვიძებდა თუ არა მეკვლე, ის მაშინვე გაეშურებოდა წყაროზე, ხელ-პირს დაიბანდა და წყალსაც პირველად მოიტანდა. შემდეგ მოწიწებით აიღებდა ჩიჩილაკს, სანთლებს აანთებდა და დაილოცებოდა. მეორე ხელში მეკვლე დაიჭერდა ჯამს, რომელშიაც იყო ღომის მარცვალი და ზედ კვერცხი, როგორც სიცოცხლის სიმბოლო, მეკვლე ხელში ჩიჩილაკითა და ჯამით შემოუვლიდა ეზო-კარ-მიდამოს და დაილოცებოდა ადა-#297#

მიანისა და საქონლის გამრავლებაზე, კარგ და ბედნიერ ახალწელიწადზე, დოვლათიანობაზე და სხვა. მეკვლე თან ღომის მარცვალსა სთესდა და ამბობდა: „ღმერთო, მრავალი ახალი წელიწადი გაგვიტენე ბედნიერად და დოვლათიანად, მოგვეცი საქონელი მრავალი, კარგი ჭირნახული, ადამიანის გამრავლება, ჯანმრთელობა“ და სხვა. ყველა სადგომს ასეთი ლოცვით რომ შემოუვლიდა, მეკვლე ახლა მიადგებოდა საცხოვრებელ სახლს და კარებზე სამჯერ დააკაკუნებდა და სამჯერ იტყოდა: „კარი გამიღეო“.

თეთრებში გამოწყობილი დიასახლისი დაკეტილი კარებიდან უპასუხებდა: „ვინა ხარ, რა მოგაქვსო?“ მეკვლე სამჯერ უპასუხებდა: „წმინდა ბასილის წყალობა, ოჯახის მშვიდობა, ოქრო, ვერცხლი, პირუტყვის გამრავლება, აბრეშუმის ჭიის ყოფნა“ და სხვა.

შემდეგ დიასახლისი მას გაუღებდა კარებს, მიულოცავდნენ ერთმანეთს ახალ წელიწადს და გადაკოცნიდნენ. მეკვლე ჩიჩილაკით ხელში და ღომის მარცვლის თესვით დაუვლიდა სახლს და დაილოცებოდა. დასასრულს, მეკვლე ჩიჩილაკს თაროზე მიაყუდებდა, იქვე ჯამს მიუდგამდა და მოუჯდებოდა საახალწლო სუფრას, რომელზედაც ელაგა ღორის თავი, ბასილა თავისი ხაჭაპურ-კვერებით, ხილი, ტკბილეული და სხვა. ამის შემდეგ, ოჯახის წევრებს შეეძლოთ ადგომა და მათ საუზმის წინ მეკვლე ტკბილეულით „დააბერებდა“ და ახალ წელსაც მიულოცავდა.

ახალი წლის დილას მეკვლე პირველად შევიდოდა მარანში, სადაც ეკიდა გიდელი საახალწლო კვერებით, ჩამოიღებდა ამ გიდელს, საწნახელს მიატყამდა და დაიძახებდა: „ჩქიმ მამული ხარგელია, შხვამ მამულს ფურცელია“-ო (ჩემი მამული ჭირნახულით დაზვინული, სხვისი კი აჩალული). ზოგან, სადაც ვაზი ხარობდა, იტყოდნენ: „ჩქიმი ცურზენი ტიანია. შხვამ ცურზენს ფურცელია“-ო. (ჩემი ვაზი მტევნიანი, სხვისი მხოლოდ ფოთლიანი). ამის შემდეგ საწნახელს მიადგებოდნენ ბავშვები, ურტყამდნენ მას ჯოხებს და იმეორებდნენ მეკვლეს სიტყვებს. მარნიდან მეკვლე კვერებით მივიდოდა საღორესთან და აქ დაილოცებოდა ღორების გამრავლებაზე. დასასრულს, ამ კვერებს მალა აისროდა, ბავშვები კვერებს აკრეფდნენ და ვინც მეტს გაიტაცებდა, იმ წელიწადს გამარჯვებული ის იქნებოდა.

ახალწელიწადს დილიდანვე დაწყებოდა ერთმანეთში სიარული და ახალი წლის მილოცვა. თან მიჰქონდათ თუთის წნელები, რომელსაც ამბორით გადასცემდნენ დიასახლისს. ახალ წელიწადს, ხელცარიელი ერთმანეთთან არ გადავიდოდნენ და თან მიჰქონდათ რაიმე ტკბილეუ-
#298#

ლი ან ხილი და ერთმანეთს შეაჭმევდნენ. ახალ წელიწადს იცოდნენ ნათლიების მოკითხვა ძღვენით, რომელსაც შეადგენდა ორი პური „ღვეზელი“, ყვერული და ერთი ხელადა ღვინო.

შუადღისას, აიღებდნენ ქონიან დიდ მჭადს „ბასილა“-ს, დადებდნენ კერის თავზე და იგი უნდა გაეტეხათ. ოჯახის უფროსი მამაკაცი და დედაკაცი კერის ორივე მხარეზე დადგებოდნენ და მჭადს მოჰკიდებდნენ ხელს და იტყოდნენ: „ბაღ ევშა, მარან ევშა“ (სამჯერ) და მჭადს

გატეხდნენ. რომელი მხარეც მეტს მოტეხავდა, ის იყო გამარჯვებული. მამაკაცი მეტს მოტეხავდა, ღვინო იქნება მეტით, თუ ქალი – სიმინდის მოსავალიო.

ოჯახის ახალგაზრდა ქალ-ვაჟი კერაზე დადებდნენ თხილის ჯოხს და, როცა მას წაეკიდებოდა და შუაზე გადაიწეოდა, ჯოხის თითო ნახევარს ქალი და ვაჟი ხელს დაავლებდნენ, გაიქცეოდნენ კარში და შორს გადაისროდნენ. რომელი მათგანიც სახლში წინ შემოვიდოდა, იგი იყო გამარჯვებული. თუ ქალი სჯობნიდა, აბრეშუმი იქნებოდა, თუ ვაჟი – ჭირნახულიო.

ახალ წელიწადს იცოდნენ ადამიანის მოტაცების ინსცენირება. მოიტაცებდნენ განსაკუთრებით სტუმარს, რომლის მოსატაცებლად უბანი მიდიოდა უბანზე. სტუმარს გაიტაცებდნენ, მას პატრონები დაედევნებოდნენ, გაიმართებოდა ერთი წიოკობა, აყალ-მყალი, სიცილი და ხუმრობა. მოტაცებულ სტუმარს ასაჩუქრებდნენ, პატივსაცემდნენ და მას მეორე დღემდის არ გაუშვებდნენ. ახალ წელიწადს საღამოს იცოდნენ „ტყაპობა“. ქალ-ვაჟები ოჯახში მივიდოდნენ და ერთმანეთს სიმინდის ცომით თხუპნიდნენ. იმართებოდა მოთხუპნაში ბრძოლა და საქმე იყო გამარჯვებაზე. ვინც მოუთხუპნავი გადარჩებოდა, იმ წელიწადს იქნებოდა გამარჯვებული და ბედნიერი.

ახალი წლის მეორე დღეს იცოდნენ ფერხაობა, რომელსაც „კუჩხა“-ს უწოდებდნენ და ამ დღეს იყო ქათმების ფერხაობა. კუჩხადილას ოჯახში არავის შემოუშვებდნენ, სანამ მეკვლე არ შემოვიდოდა და არ დაილოცებოდა. „კუჩხა“-დღეს, თუ არ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, სხვის ოჯახში არავინ გადავიდოდა, არც რამეს ითხოვებდნენ და გასცემდნენ, რომ ოჯახს ცუდი რამე არ დაეკვებოსო. ამ დღეს იწვევდნენ მხოლოდ „მაკუჩხურს“, რომლის ფეხი კარგად ჰქონდათ დაცდილი, როგორც ბედნიერი ოჯახში თუ უბანში.

კუჩხა-დილას აცხობდნენ ქათმის კვერებს, რომელსაც აჭრელებდნენ ქათმის ფრთით და იტყოდნენ: „ბრუმიე ჩელაია ჩეთ მომიხრიალე ომ-ათას ჩქიმი თისი, ართი მეზობელიშ თის“-ო (ბრუმიე თეთრე-#299#

ბო, თეთრები მომგვარე, ასი ათასი ჩემს ოჯახშიო, ერთი მეზობლის ოჯახსაო). სახლის ჭერზე ისროდნენ ცომის პატარა გუნდებს, სიმინ-

დის ბევრი მოსავალი იქნებაო, იქიდან ჩამოვარდნილი ნამცეცების მიხედვით ამბობდნენ წიწილები რამდენი გვეყოლებაო. შემდეგ წიწილების ამ კვერებს ღომის მარცვლიან ჯამზე დაალაგებდნენ, ღომს სახლში სთესდნენ და იმავე სიტყვებს იმეორებდნენ ქათმების გამრავლებაზე. შემდეგ შემოვიდოდა ოჯახის მეკვლე, რომელიც დაილოცებოდა ქათმების გამრავლებაზე, სახლს სამჯერ შემოუვლიდა და კრუხივით კრუსუნებდა. მეკვლეს მუჭით ფეტვი ეჭირა, მას უკან ბავშვები მისდევდნენ და წიწილებივით წიოდნენ. ფეტვიან მუჭას მეკვლე წყალში სამჯერ ჩაყოფდა და სინჯავდა, თუ ფეტვი მშრალი იყო, წელიწადი ტაროსიანი იქნებაო, თუ სველი, მაშინ იტყოდნენ ავდრიანი იქნებაო. წყალ-კურთხევამდის (6 იანვრამდის) ჩიჩილაკს ოჯახში ინახავდნენ, შემდეგ მას შემოაცლიდნენ ტკბილეულს და სამკაულებს, ჯერ ცეცხლს წაუკიდებდნენ და როდესაც თეთრი წვერი დაიწვეებოდა, გატრუსულ ჯოხს წყალში გადააგდებდნენ ან ბოსტანში ჩაფლავდნენ, რომ ბოსტანი ჭია-მატლმა არ გააფუჭოსო. ზოგიერთი ჩიჩილაკის ჯოხს სხვის ეზოში გადააგდებდა მალულად და იტყოდა: „შენი ოჯახის ბარაქა და ხვალი ჩემს ოჯახს შეემატოსო, ჩემი ჭირი და ფათერაკი შენს ოჯახსა“-ო. ამით თავდებოდა ახალი წლის მიგებების სადღესასწაულო რიტუალი.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ მეგრული „კალანდა“-ს დამახასიათებელი საგანთაგანი „ჩიჩილაკია“, რომლის გარცელება დასავლეთ საქართველოს არ სცილდება. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჩიჩილაკი თავისი თეთრი, გრძელი და ხუჭუჭა წვერებით მზის სიმბოლო იყო, რომლის ხელის შეხებით მეგრული მეკვლე დაილოცებოდა ადამიანისა, საქონლისა და ჭირნახულის გამრავლებაზე. გარდა ამისა, ჩიჩილაკს თხილის ჯოხისაგან აკეთებდნენ და მისივე კუკურიანი ტოტებით ამკობდნენ. შეიძლება ამ ხეს მზის თაყვანისცემასთან რაიმე კავშირი ჰქონდეს, მით უმეტეს, რომ თხილის ხეს სხვა შემთხვევაშიაც ჩვენში თაყვანსაც სცემდნენ. მაგალითად, აფხაზები მას წმინდა ხედ თვლიდნენ და კვერებით ულოცავდნენ¹⁶⁰. შესაძლებელია, ამ შემთხვევაში, ხის თაყვანისცემასთან გვაქვს საქმე.

¹⁶⁰ Н. Джанашия, Религиоз. Верования абхазцев. Христианский Восток, т. IV, вып. I, 1915 г., стр. 99.

სამეგრელოში ხომ ცნობილი იყო მუხის თაყვანისცემა¹⁶¹.

#300#

საზოგადოდ, ხეთა თაყვანისცემა დაკავშირებულია მნათობთა თაყვანისცემასთან და ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ თხილის ხე, როგორც ნაყოფიერი და ნოყიერი ნაყოფის მქონე, მზის ღვთაებისადმი ყოფილიყო შეწირული და ამიტომ ახალი წლის დღესასწაულზე მის სიმბოლო – ჩიჩილაკს, თხილის ჯოხისგან აკეთებდნენ. საახალწლო ჩიჩილაკს სამეგრელოში აგრეთვე ამკობდნენ სუროს, დაფნის, თუთის და რცხილის ტოტებით. ყველა ეს მცენარე ხალხის რწმენით რომელიმე მნათობ-ღვთაებასთან დაკავშირებული იქნებოდა. ეს ხეები დიდ მუხასთან ერთად წარმოადგენდნენ წმ. ხეივანს, სადაც მნათობის თაყვანისმცემელი ხალხი ლოცულობდა და მათ ტოტებს მრავალი შესაწირავებით ამკობდა. გარდა ამისა, ჩიჩილაკს ხილეულით, ძვირფასი ნივთებით, აბრეშუმის ძაფით და ტკბილეულით ამკობდნენ, ხილთა შორის ბროწეული ჩიჩილაკის აუცილებელი სამკაული იყო. ბროწეულით მეგრელები ახალ წელიწადს ერთმანეთს ულოცავდნენ. ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ბროწეულის ხეც მზის ღვთაების საკუთრებას შეადგენდა. მართლაც, ჩვენ ვიცით, რომ ძველ აღმოსავლეთში, სირია-ელამში, ღვთაება ასტარტს (მზის ღვთაება იყო) ბროწეულს სწირავდნენ, როგორც ნაყოფიერების სიმბოლოს¹⁶².

მეგრული ჩიჩილაკი თავისი მორთულობით თვალსაჩინოდ წააგავს ბერძნულ „ირესიონ“-ს, რომელსაც აპოლონ ათინელს, როგორც სინათლის და სითბოს ღვთაებას, უძღვნიდნენ. ამგვარად, მეგრულმა ჩიჩილაკმა, როგორც მზის ღვთაების სიმბოლომ, თავის სამკაულთა შორის ჩვენამდე დაიცვა იმ მცენარეთა ტოტები და ხილთა ნაყოფი, რომელსაც დიდ მუხასთან ერთად, ჩვენი წინაპარნი შორეულ წარსულში თაყვანსა სცემდნენ.

ამასთანავე, მეგრული კალანდის ტაბლაზე საპატიო ადგილი ეჭირა ღორის თავს. ამ ცხოველის კულტიც დაკავშირებული იყო ახალწლის ღვთაების თაყვანისცემასთან. ცნობილია, რომ წარმართულ

¹⁶¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბილისი, 1928 წ., გვ. 87.

¹⁶² E. A. Рагозин, История Ассирии, СПб, 1902 г., стр. 126.

სამეგრელოში გავრცელებული იყო მუხის თაყვანისცემა, რომელიც საზოგადოდ მზის ღვთაების სადგომად ითვლებოდა. ამასთანავე, წმ. მუხას ეტანებოდნენ ღორები, რომლებიც მისი ნაყოფით იკვებებოდნენ. ამიტომ ეს ცხოველიც მორწმუნეთა შემეცნებაში მუხის ღვთაებისადმი შეწირულად ითვლებოდა. ეს გარემოება გვიკარნახებს ვიფიქროთ, რომ წარმართულ სამეგრელოში, სადაც გავრცელებული იყო მუხის თაყვანისცემა, ღორი წმინდა ცხოველად ითვლებოდა და #301#

მორწმუნეთა შორის მათი ხელის ხლება და ხორცის ჭამა სასტიკად აკრძალული უნდა ყოფილიყო. მხოლოდ წელიწადში ერთხელ, წლისთავზე, ღორს მზის ღვთაებას მსხვერპლად სწირავდნენ. რომ ჩვენი წარმართი წინაპარნი ღორს მუხას სწირავდნენ, ამას, სხვათა შორის, მოწმობს სამეგრელოში დაცული სალოცავები „კაპუნობა“ და „მირსობა“, რომელსაც ჩვენ ქვემოთ შევხებით. აქ მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქრისტიანობის გავრცელებისას, მრავალი წარმართული წესის შეცვლასთან ერთად, ღორზე და სხვა ცხოველებზედაც დადებული აკრძალვა „ტაბუ“ თანდათანობით მოისპო და მათი ხორცის ჭამაც ქრისტიანებისთვის ნებადართული შეიქმნა. ამას, სხვათა შორის, მოწმობს ჩვენში დარჩენილი ერთი თქმულება ღორისა და წმ. ბასილის შესახებ. ამ თქმულებით, ღორს მუცელში ეშმაკი ჰყავდა და იმისი ხორცი არ იჭმეოდაო. წმ. ბასილი მას ხელში ჯვრით გამოეკიდა, კუდზე ღორს ფეხი დააბიჯა, იმავ წამში ეშმაკი ღორიდან გადმოხტა და წყალში გადავარდაო. მაშინ ბასილმა ღორი აკურთხა და საჭმელად გაგვიჩინა, ამიტომ ღორს კუდის ბოლო გაბრტყელებული აქვსო¹⁶³.

თებერვალში, დიდმარხვის დაწყებამდის, მეგრელები იხდიდნენ „მირსობა“-ს და ამ დღისათვის საგანგებოდ ასუქებდნენ ღორს, რომელსაც „ომირსე“ ეწოდებოდა. მირსობა დღეს, ხუთშაბათს (მეგრ. ცაშხა), ოჯახის უფროსი ამ ღორს კერის გარშემო სამჯერ შემოატარებდა შემდეგი ლოცვით:

¹⁶³ ჟურნ. „ნაკადული“, 1905 წ., # III, გვ. 135; „მოამბე“, 1897 წ., #1 გვ. 91; ს. მაკალათია, ახალ-წელიწადი საქართველოში, გვ. 42-44.

დღაში მირსობაში მოზოჯუა!
მა დო ჩქიმი ჩილი დო სქუას
ბედი მეჩი, ბედნიერო დაარინე,
ირი ალიანი და ჩალიანი
ქეგარაი ირი უბადო შარას,
წყარს სი ქოთხილეე, სქანი
სახელი ხვამელი.

დღეს, მირსობის მოზრძანებავ!
მე და ჩემს ცოლს და შვილს
ბედი მიეცი, ბედნიერად ამყოფე.
ყოველი ალიანი და ჩალიანი
გაუქარვე, ყოველი ავი გზისაგან,
წყლისაგან შენ დაიცავი, შენ,
სახელ-დალოცვილო.

ლოცვის დასასრულს, ღორს დაკლავდნენ. შემდეგ დიასახლისი
ოჯახის თითოეული წევრისთვის ორ-ორ მრგვალ კვერს და კვერცხს
მოხარშავდა. სადილის წინ, ოჯახის წევრები უფროს-უმცროსობით
კერასთან მდგარ ტაბაკთან მივიდოდნენ, სათითაოდ აიღებდნენ თა-
#302#

ვიანთ კვერებსა და კვერცხებს, თვალეზზე მიიფარებდნენ, თან ატრია-
ლებდნენ და შემდეგ ლოცვას წარმოსთქვამდნენ:

წმ. მირსა! ამუდღა ვხამულენქი
ჩქიმი თოლიში სასიმთელოთ
კვერცხით დო ხვიანდით, უბადო
თოლიშ ქუა, უბადო თოლიში
ფაცუცუა შორიშა ქეგომირაი.
გოლას ჭანჯი მეფურინუნდას
ჩქიმ თოლს ქაამირი; გოლას
ქიჭვიტია მეხობუნდას, ღორონთი,
ჩქიმ თოლს ქაამირი,
ჩქიმ თოლიში ნაქიმინათი
ჩქიმი გური გაახარი.

წმ. მირსა! დღეს ვლოცულობ
ჩემი თვალის სიმრთელისათვის
კვერცხით და კვერით, ავი
თვალის ტკივილი, ავი თვალის
დაწირპლვა შორს დამიქარვე.
მთაზე ბუზი მიფრინავდეს,
ჩემს თვალს დაანახვე. მთაზე
ქიანჭველა მიცოცავდეს, ღმერთო,
ჩემს თვალს დაანახვე.
ჩემი თვალის ნაქნარით
ჩემი გული გაახარე.

ლოცვის დასასრულს, კვერსა და კვერცხს იქვე შეჭამდნენ. მაგ-
რამ მირსობის ეს რიტუალი უფრო კარგად და სრულად დაცული
ყოფილა წინათ მთიან სამეგრელოში, ჩხოროწყუს რაიონის სამ სო-
ფელში: გოდოგანში, გარახაში და ჯუმითში. მირსობა დღეს ამ სო-
ფლებში იმართებოდა ხატობა, რომელსაც „ჯეგე ან ჯგეგე“¹⁶⁴ მი-

¹⁶⁴ ჯეგე, ჯგეგე, ჯგეჰე, გეგე ნიშნავს წმინდანს: ჯგეგე მარიამი (წმ. მარიამი),
ჯგეგე გიორგი და სხვა; ზოგჯერ კი იხმარება წმ. გიორგის მნიშვნელობით,
(И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка,

სარონი“ ეწოდებოდა. დღეობა იმართებოდა თებერვალში ორი კვირით წინ ყველიერამდის. სალოცავად ბევრი მხვეწარი მიდიოდა თურმე, განსაკუთრებით ის გვარები, რომელთა ფუძის ან გვარის „ჯინჯი“ ხატად ის ითვლებოდა: ფიჩხაია, ბერულავა, ჩარგაზია, მიქაია, გოგუა, ლაშხია, ნაჭყებია, აშორდია, ფონია, კვაშილავა, გაბედავა, არაჰამია და სხვა. ჩარგაზიას და ნაჭყებიას გვარიდან ირჩევდნენ მნათეებს, რომლებიც ხალხს ამწყალოებდნენ. მირსობა დღეს გოდოგანში ომირსე ღორს კერის გარშემო სამჯერ შემოატარებდნენ და ჯეგე-მისარონს (წმ. მირსას) შესთხოვდნენ ოჯახის კეთილდღეობას, მაგრამ ომირსე ღორის ხორცის ჭამა დაღამებამდის არ შეიძლებოდა. დილით კი მოხარშული კვერებით და კვერცხებით ჩვეულებრივი წესით თვალის საღობაზე დაილოცებოდნენ და შემდეგ ყველანი მიდიოდნენ ჯეგე-მისარიონის ეკლესიაში, სადაც ასრულებდნენ სხვადასხვა რიტუალს, ლოცვა-ვედრებას, რომელსაც მოჰყვებოდა ცეკ-#303#

ვა-თამაში, სიმღერა და სხვა გართობანი. საღამოს მლოცველები სახლში ბრუნდებოდნენ, ოჯახის უფროსი ომირსე ღორით დაილოცებოდა, გაშლიდნენ სუფრას და ღორის ხორცს შეჭამდნენ.

ამ დღეს სალოცავად მიდიოდნენ გათხოვილი ქალები, რომელთა ფუძის სალოცავად, „ჯინჯი ხატად“ ჯეგე მისარიონი ითვლებოდა და მათ მოჰქონდათ სანთელ-შესაწირი და დაკლული ღორები. გვარის მნათეები მათ აქ დალოცავდნენ და შემდეგ მშვილდში გაატარებდნენ. ვისაც დათქმული ჰქონდა, იგი ჯეგე მისარიონს ღამეს უთევდა. აქ მოჰყავდათ სულით ავადმყოფები და თვალით სნეულნი, რომლებსაც მისარიონის ხატის წინ დააწვენდნენ – „ხატიში ითონჯირაფა“, ღამეს უთევდნენ და ჯეგე მისარიონს შესთხოვდნენ ავადმყოფის განკურნებას. თვალით სნეულებს შესაწირად მოჰქონდათ ორი სანთელი, ორი კვერი, ორი კვერცხი და თეთრი ფულები. ისინი მუხლმოყრით ეკლესიას სამჯერ შემოუვლიდნენ და ევედრებოდნენ ჯეგე-მისარონს თვალის საღობას.

ასეთივე ხატობა იცოდნენ სოფელ გარახაში, რომელიც მდებარეობს ჩხოროწყუს მახლობლად. თებერვალში მირსობა დღეს აქ გარახას

წმ. გიორგის ეკლესიაში იმართებოდა ჯეგე-მისარიონის დიდი ხატობა. ამ ხატის ყმებად ითვლებოდნენ: მამფორია და უბირია და მისარიონის მნათეებსაც ამ გვარიდან ირჩევდნენ. აქ მოჰყავდათ თვალით სწეულები და სულით ავადმყოფები და გარახას ჯეგე-მისარიონს შესთხოვდნენ მათ განკურნებას. შეხვეწილები ხატს სწირავდნენ თვალის სანთლებს, რომლებიც წარმოადგენდნენ თვალის კაკლის ოდენა სანთლის რგოლებს. გარახიდან გათხოვილი ქალები აქ მოდიოდნენ შესაწირავით, მოჰქონდათ დაკლული ღორები და ლოცულობდნენ. შემდეგ მათ მნათეები მშვილდში გამოატარებდნენ.

გარახისა და ჩხოროწყუს მახლობლად მდებარეობს სოფელი ჯუმითი და მირსობას აქაც იცოდნენ ჯუმითის წმ. გიორგის ეკლესიაში დიდი ხატობა. ჯუმითის ჯეგე-მისარიონი უბირიების საგვარეულო ხატი იყო და მნათეებსაც ამ გვარიდან ირჩევდნენ. აქ მოჰყავდათ თვალით სწეულები, სულით ავადმყოფები და ბნედიანები, რომლებსაც ალოცებდნენ ჯუმი-
#304#

თის წმ. გიორგის მირსას ხატს და შესთხოვდნენ მას შველას და განკურნებას. აქ მდგარა ხის ეკლესია, რომელიც ამ სამი წლის წინათ დაუშლიათ. დარჩენილა ერთი დიდი ცაცხვის ხე და მირსობას ამ ხის ძირში ლოცულობენ. ჯუმითიდან გათხოვილი ქალები მირსობას სალოცავად აქ მოდიოდნენ, მოჰქონდათ საწირ-სანთელი, დაკლული ღორები და მნათეები მათ ამწყალობებდნენ. შემდეგ მშვილდს დააყენებდნენ, წინ ორ ხმალს მიწაში ჩაარჭობდნენ, რომ ბოროტი და მავნე სული არ მიეკაროსო და ქალებს მშვილდში ისე გაატარებდნენ.

სოფ. ჭაქვინჯთან არის სოფ. ჯიხაშ-კარი, რომელიც ზუგდიდიდან დაშორებულია 7 კილომეტრით და აქ დღესაც დაცულია ერთი მოედანი, რომელსაც უწოდებენ „მისარიონ-კარს“. მას უჭირავს საკმაოდ მოზრდილი და გაშლილი ფართობი და დაფარულია ცაცხვისა და მუხის ხეებით. შუა მოედანზე დგას ხის პატარა სამლოცველო და მას აქ ჯეგე-მისარიონს უწოდებენ. გადმოცემით, წინათ აქ მდგარა ქვიტკირის შენობა, რომელიც თათრებს დაუნგრევიათ, მისარიონის ხატი თათრების შიშით მიწაში ჩაუფლავთ და დაკარგულა. მისარიონის ეს ხის სამლოცველო შიგ ცარიელია, მხოლოდ მის კედლებზე შერჩენილია წმ. გიორგის ქალაღდის ხატები. ნაადდგომევს, ახალ კვირის სამშაბათს მისარიონ-ხატში იმართებოდა ხატობა,

სადაც სალოცავად მიდიოდნენ: ზარანდიები, შენგელიები, ჩარგაზიები, რომელთა საგვარეულო ხატად „ჯინჯი-ხატად“ იგი ითვლებოდა. ხატობა დღეს რიგის მიხედვით ამ საგვარეულოდან ერთ-ერთი ოჯახის უფროსი მისარონ-ხატზე მიიყვანდა კერატს, დაილოცებოდა გვარის კეთილდღეობაზე, შემდეგ ღორს იქვე დაკლავდა და ხორცს მლოცველებს გაუნაწილებდა. ღორის თავს კი იგი გადაულოცავდა იმ მეკომურის უფროსს, რომელსაც რიგით მეორე წელიწადს ჯეგე-მისარონისათვის კერატი უნდა დაეკლა. ამ საგვარეულოდან გამოთხოვილ ქალებს ხატობა დღეს ჯეგე-მისარონში მიჰქონდათ საწირ-სანთელი, ღორის თავ-ფეხი, კვერცხები და სხვა.

ჯეგე-მისარონის სამლოცველო იყო აგრეთვე სოფ. გეჯეთში, რომელიც ნოქალაქევიდან სამი კილომეტრით არის დაშორებული. აქ დღესაც დაცულია მისარონის ადგილი, სადაც წინათ მდგარა ქვის პატარა შენობა. თებერვალში მირსობა დღეს სალოცავად მიდიოდნენ გეგენავები და ალასანიები და აქ ჯეგე-მისარონს შესთხოვდნენ თვალის სისაღეს, ყურის, თავის და წელის ტკივილისაგან განკურნებას. ხატს სწირავდნენ: მძივებს, ფულებს, ნემსებს, ფერად მაფებს და სხვა.

#305#

ხალხური გადმოცემით, მისარონის სამლოცველოდან არაფრის წაღება არ შეიძლებოდა, დამნაშავეს მისარონი დააბრმავებდაო.

საყურადღებოა, რომ ძველი ნოქალაქევის (არქეოპოლისის) ციხის გალავანში დღესაც დაცულია ეკლესია, რომელსაც ჯეგე-მისარონს უწოდებენ. იგი ნაგებია თლილი ქვით და ეკუთვნის რომაელ-ბერძნების პოლიტიკურ-რელიგიური გავლენის პერიოდს ძველ ლაზიკაში, დაახლოებით V-VI სს. ნოქალაქევის ჯეგე-მისარონს თავის მამულიც ჰქონია, რომელსაც პერტაიას გვარი უვლიდა. მისარონის მამულზე ვაზი ყოფილა გაშენებული და პერტაიას გვარი ვალდებული იყო ამ ვაზის მოსავლიდან დაეყენებინა ღვინო და ხატობას იგი მიეტანა მისარონის კარზე, სადაც ამით მლოცველებს უმასპინძლდებოდნენ.

#306#

დღეობა სცოდნიათ შემოდგომაზე და აქ სოფელი დაკლავდა საერთო ფულით ნაყიდ ერთ ძროხას. მლოცველებს მიჰქონდათ თითო კონა ღომის თავთავები. ხატის მნათე მლოცველებს დააჩოქებდა და ჯეგე-

მისარონის სახელით დაილოცებოდა. აქ დღესაც იციან ჯეგე-მისარონის სახელით წყევლა და დალოცვაც. მაგალითად, იტყვიან: „გაგიწყრეს ჯეგე-მისარონიო“, ან „ჯეგე-მისარონმა დაგლოცოსო“ და სხვა.

ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ სამეგრელოში თუ ვინმეს რაიმე უბედურება ეწვია, ან ცეცხლისაგან ზიანი მოუვიდა, ამას მირსას განრისხებას მიაწერს.

ამ მეგრულ წარმართულ მირსას ან მისარონის რწმენას გენეტიკური კავშირი აქვს ირანულ-აღმოსავლურ „მიჰირ“-თან, რომელიც ითვლებოდა სინათლის ღვთაებად¹⁶⁵. თუ ჩვენ მეგრულ მირსობას და მის რიტუალს შევადარებთ ირანულ-რომაულ მითრას კულტს, მათ შორის საგულისხმოდ მსგავსებას აღმოვაჩინებთ. გარდა სახელწოდების მხრივ მსგავსებისა (ირანული მიჰირი, რომაული მიტრა, მეგრ. მირსა) ამ ორ ღვთაებას რამდენიმე შინაგანი მომენტიც აახლოვებს ერთმანეთთან.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამეგრელოში მირსობა თვალის სალოცავია, რომელიც მუდამ სინათლის ემბლემა იყო. ღვთაება მითრაც აჰურა-მაზდას თვალად იწოდებოდა და მითრას ემბლემად თვალის გამოხატულება იყო მიღებული. ძველს სომხეთში მზე და მთვარე მითრას თვალად იწოდებოდა¹⁶⁶. კვერცხი, რომელსაც მირსობის დღეს თვალებთან ატრიალებენ, სიცოცხლის სიმბოლო იყო. მაგრამ მირსობის რიტუალში საყურადღებოა ღორის მსხვერპლად შეწირვა. ღორი ითვლებოდა მითრას ცხოველად და თავისი მახვილი ეშვებით იგი შველოდა მითრას ბოროტი სულების შემუსვრაში. ამიტომ ღორი ითვლებოდა ტოტემად და იგი სხვა ცხოველებთან ერთად გამოსახულია მითრას ბარელიეფებზე¹⁶⁷. სამეგრელოშიც მირსობა დღეს ღორის ტოტემსაც საპატიო ადგილი ეჭირა და ღორის ხორცის ჭამაც თავდაპირველად აკრძალული უნდა ყოფილიყო – „ვაშინერსი“.

¹⁶⁵ ს. მაკალათია, ღვთაება მითრას კულტი საქართველოში (საქართველო. მუზეუმის მოამბე. ტ. III, თბ., 1927 წ., გვ. 179-193).

¹⁶⁶ Н. О. Эмин, Очерк по религии армян: исследования и статьи, Москва, 1896 г., стр. 26-28.

¹⁶⁷ Josep de Hammer, Mithriaca au Les Mithria, Vol I. Paris, 1833, Atlas, planches III. V. F. Gumont. Textes et monuments figures, relatifs aux mystres de Mithra, Paris, t. II, 1896. Fig. 115, 218.

#307#

ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ სამეგრელოში მირსობას თებერვალში იხდიდნენ, როგორც ეს აღმოსავლეთის ქვეყნებში იყო მიღებული და ძველ ქართულ კალენდარში თებერვალს ეწოდებოდა „თთუე მიჰრაკანის“ (ანუ მიჰრაკანი), ე. ი. მიჰრას ანუ მირსას თვე¹⁶⁸.

მეგრელები მირსობას იხდიდნენ ხუთშაბათს, რომელსაც ცააშხა ეწოდება, ამიტომ საფიქრალია, რომ ხუთშაბათი ჩვენში მიკუთვნილი ყოფილიყო მითრასადმი, რომელიც ბრწყინვალე ზეცის მეფედ ითვლებოდა და მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების დახმარებით, ბნელ ძალებს გამუდმებით ებრძოდა.

შემდეგში, ქრისტიანობის პერიოდში, ამ ღვთაება მითრას რწმენა და კულტი თანდათანობით შეცვალა წმ. გიორგიმ და სამეგრელოს სინამდვილეში მან შეინარჩუნა „ჯეგე-მისარონის“ (წმ. გიორგი-მითრას) სახელწოდება¹⁶⁹.

თებერვლიდან ზამთარი ილევა და ბუნებაც იწყებს გამოღვიძებას. ცრუმორწმუნე მეგრელები ახლა შეუდგებოდნენ საგაზაფხულო რიტუალების შესრულებას, რომ გამოეწვიათ ბუნების განაყოფიერების მეტი პოტენციალობა და მიეღოთ ჭირნახულის დოვლათიანობა, ადამიანისა და საქონლის გამრავლება. ამ მიზნით, ყველიერის წინა კვირას, ხუთშაბათ საღამოს, სამეგრელოში იხდიდნენ „კაპუნობა“-ს, რომელსაც აგრეთვე უწოდებდნენ „დოდგმირს“. მას მსხვერპლად სწირავდნენ კერატს, რომელსაც ამ მიზნით ასუქებდნენ და „ოკაპუნე“-ს უწოდებდნენ. ოთხშაბათ საღამოს ოჯახის უფროსი ოკაპუნე ღორს კერის გარშემო სამჯერ შემოატარებდა და დაილოცებოდა: „ღმერთო, შენ სახელ დალოცვილო კაპუნია, ჩემს ოჯახს მრავალი ეს დღე მხიარულად გაუთენე, მოგვეცი საქონლის სიმრავლე, ოჯახის დოვლათიო“ და სხვა. შემდეგ იგი ღორს კერის ბუკზე დაჰკლავდა ისე, რომ მისი სისხლი ზედ კერაზე დაიღვაროს. ოთხშაბათს ღორის ხორცს მოხარშავდნენ, დაკლავდნენ მამალს და გამოაცხობდნენ ყველიან კვერებსაც. ხუთშაბათ დილას ოჯახის უფროსი მამაკაცი გამომცხვარ

¹⁶⁸ პავლე ინგოროყვა, ძველი ქართული წარმართული კალენდარი, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, თბ. 1931 წ., ტ. VI გვ. 438.

¹⁶⁹ს. მაკალათია, ჯეგე-მისარონის კულტი ძველ საქართველოში, თბ., 1938 წ., გვ. 19-40.

კვერებს, ღორისა და მამლის თავს, ღორის გულ-ღვიძლს დააღაგებ-
და ხონჩაზე, გარშემო მას მიაკრავდა ანთებულ სანთლებს და დადგამ-
და კერის პირას, შემდეგ იგი დაიჩოქებდა, ხონჩას სამჯერ მარჯვნივ
მიაბრუნებდა და დაილოცებოდა:

#308#

„ღორონთი პატენი ამდღაშ ცაშხა სი გომიტიბინე, ვხვამულე- ქი დოდგიმირს, სი დამიცვი ირი უბადოშე ჩიძმო დო სკუამო, ბრელ დოდგიმირიშ ხვამა ქიდმაცალი გური მხიარულო“.	„ღმერთო ბატონო, დღევანდელი ხუთშაბათი შენ შეგვარგე, ვლო- ცულობ დოდგიმირს, შენ დამიცე- ცავი ყოველივე ცუდისაგან. ცოლი და შვილი, ბევრი დოდგიმირის ლო- ცვა დამაცადე გულმხიარულადო“.
--	---

ლოცვის დასასრულს, ოჯახის უფროსი და ოჯახის წევრები სათი-
თაოდ მივიდოდნენ გობთან, დაიჩოქებდნენ, გადაივლებდნენ თავზე
საკმეველს და იქვე ნაკვერჩხალზე დასწვავდნენ. ლოცვის გათავებამ-
დის ღორის ხორცის ჭამა აკრძალული იყო, შემდეგ სუფრას გაშ-
ლიდნენ და სადილად დასხდებოდნენ. დოდგიმირის ხორცს მარტო
ოჯახში მყოფნი სჭამდნენ, ოჯახის უფროსი კი მხოლოდ ღორის ყიყვ-
სა და კვერებს შესჭამდა. გარეშე პირს, თუ გინდ ნათესავიც ყო-
ფილიყო, მის ხორცს არ აჭმევდნენ. გამონაკლისი იყო მხოლოდ შე-
მოსწრებული სიძე, რომელსაც ეჭმეოდა დოდგიმირის ხორცი. გა-
თხოვილი და ოჯახიდან წასული ქალი მის ხორცს არ ჭამდა. ამ
წესებს სასტიკად იცავდნენ და თუ კაპუნობა დღეს ოჯახს ვინმე უც-
ხო ესტუმრებოდა, მასპინძელი მას ზურგზე აიკიდებდა და ხმის გაუ-
ცემლად (მუნჯად) თავის ეზოს ღობიდან გადასვამდა. ამას გარდა,
დოდგიმირის ხორცს ქალები ხშირად ძლომაზე ჭამდნენ, რადგანაც
მათი რწმენით, ვინც მეტს ჭამდა ამ ღორის ხორცს, მას ბევრი
აბრეშუმი მოუვაო, ცდილობდნენ დოდგიმირის ხორცი სამ დღეში
შეეჭამათ და თუ გადარჩებოდათ – ღორს ამარილებდნენ, ხოლო ნარჩენ
ძვლებს ცეცხლში სწვავდნენ ან მიწაში ჩაფლავდნენ, რომ იგი რამემ
არ დასუნოსო.

სალოცავ კაპუნობის ან დოდგიმირის შესახებ ხალხში ასეთი გად-
მოცემა არსებობს: კაპუ ან კაპუნია ყოფილა ღვთაება და ადამიანს
ვალად სდებია მისთვის შეეწირა ადამიანის სული – „კოჩიშა გინომე,
კოჩიში შურია“. ამიტომ ვისაც შვილი ეყოლებოდა, ერთი შვილი

მისთვის უნდა მიეცაო. შემდეგ ხალხს მისგან თავი დაუხსნია და „კაცის სულის“ სანაცვლოდ მსხვერპლად ღორი გაუჩენიათო. „კაპუ“ ან „ყვაპუ“ ღორის ან საერთოდ შინაური საქონლის ავადმყოფობას ეწოდებოდა. ყვაპუ ღორს რომ შეეყრებოდა, მას ყელი უსივდებოდა და ასე შეულოცავდნენ: „დვრუ ასა, ასა, ასა, უკაპ წინდალსა მარიამ მახანწარსა, ძელსა და ძვლისა გაუშვი ღორსა“-ო. კაპუს სახელით სამეგრელოში იწყევლებიან და იტყვიან: „კაპუ ქირდკოლაფუდასია“ (კაპუ ჩაგივარდეს პირშიო) ე. ი. ყელის #309#

ტკივილმა დაგამუნჯოსო¹⁷⁰. კაპუ მძიმე ავადმყოფობად ითვლება, საქონელს ყელი უსივდება და ხმის ამოღება არ შეუძლია. კაპუნობას ეწოდება აგრეთვე დოდგიმირი და ამის შესახებ ხალხში დარჩენილია ასეთი თქმულება: წარმართობის დროს, როდესაც მეგრელები „დიდჭყონს“ – დიდ მუხას თაყვანსა სცემდნენ, მას მსხვერპლად სწირავდნენ დაკლულ ღორებსო, რომელსაც შიგ მუხაში შესდგამდნენ – „დოდგუმა“ და ამიტომ ამ სალოცავსაც დოდგიმირი ეწოდაო. მაგრამ, როდესაც ქრისტიანობა გავრცელდა და ანდრია მოციქულმა ეს მუხა მოაჭრევინა, მაშინ დოდგიმირის სალოცავი მორწმუნეებმა ოჯახებში გადაიტანესო. ამიტომ ზოგან სამეგრელოში ამ სალოცავს ფუმის სალოცავს – „ფუმემ ოხვამერს“ უწოდებენ. ზოგიერთი მოძმეები კაპუნობას ერთად იხდიდნენ და მათში უფროსი დაილოცებოდა პირველად და იგი ღორის თავს ღვინით სავსე სასმისით გადაულოცავდა მეორე ოჯახის უფროსს, რომელსაც ევალეობდა შემდეგ წელიწადს გადაეხადა კაპუნობა.

კაპუნობა დღეს მთიან სამეგრელოში (მუხური-ჯვარი) ასეთ წესსაც ასრულებდნენ თურმე: დიასახლისი წაკუზული დადგებოდა მოშორებით, ქმარი მას ეტყოდა „იქოზალა ქოზალა“.

ცოლი უპასუხებდა „აშო მომიტუტუცე“-ო და სიმბოლურად ასრულებდნენ სქესობრივ აქტს, რომ შვილები გაგვიმრავლდესო.

ერთი სიტყვით, დოდგიმირის რიტუალში მთავარი იყო ღორის კულტი, რომელსაც სწირავდნენ ღვთაება კაპუნისას. ეს გარემოება

¹⁷⁰ И. Кобалия, Из мифической Колхиды. Сборн. мат. для описания мест и племен Кавказа, т. XXXII, отд. III, стр. 99; И. Кипшидзе, კაპუნია, (იხ. მისი Грамматика мингрельского яз., გვ. 252).

ადასტურებს ჩვენს მოსაზრებას, რომ წარმართობის ხანაში ღორი სამეგრელოში უნდა ყოფილიყო ტოტემური ცხოველი, რომელსაც წმ. მუხასთან დაკავშირებით ხალხი თაყვანსა სცემდა. ამის გამო ღორი მორწმუნეთა შეხედულებით, წარმოადგენდა ერთგვარ „ტაბუს“ და მისი ხორცის ჭამაც თავდაპირველად აკრძალული იყო – „ვაში-ნერსი“ (ს. მაკალათია, ახალ-წელიწადი საართველოში, გვ. 42-50).

ყველიერის დასასრულს იცოდნენ „ხოზოკვარი“ ან „ხოზოკონი“. ამისათვის დაფქვავდნენ ღომის მარცვლებს, მასში პურის ფქვილს გაურევდნენ და ცომს მოხელავდნენ. ამ ცომისაგან გააკეთებ-
#310#

დნენ კვერებს, რომელშიაც ყველს ჩასდებდნენ და მოხარშავდნენ. ერთ-ერთ კვერში ჩუმად წაატანდნენ კაკლის ჩხირს და ვისაც ეს კვერი ერგებოდა, ის იქნებოდა იმ წელიწადს ბედნიერი და დღეგრძელი. მოხარშულ კვერებს ხონჩაზე დაალაგებდნენ და ოჯახის უფროსი დაილოცებოდა, თან იტყოდა: „ვისაც ეკლიანი (კაკლის ჯოხიანი) კვერი ერგოს, იგი იყოს ბედნიერი და დღეგრძელი“. შემდეგ კვერებს შესჭამდნენ, ვისაც ეკლიანი კვერი ერგებოდა, მას უნდა წვეულება მოეწყო და ყველას გამასპინძლებოდა. თუ ის ღარიბი იყო, მაშინ გადაიკიდებდა ხურჯინს და შესაწევარს მოაგროვებდა. ყველანი ამ-ღევდნენ ლობიოს, ნიგოზს, ღომს და სხვა სამარხვო საწარმოებს, რომლისგან იგი სადილს გამართავდა და მათ უმასპინძლდებოდა.

ხოზოკვარის მეორე დღეს, დიდმარხვის პირველ ორშაბათს, ზუგდიდში აწყობდნენ „ყეინობა“-ს¹⁷¹. ყეინად აირჩევდნენ ხუმარა კაცს, რომელსაც სასაცილოდ მორთავდნენ. მას თავზე დაახურავდნენ მაღალსა და წოპწოპა ქუდს, სახეზე ნიღაბი ჰქონდა აფარებული გრძელი წვერ-ულვაშით. ყეინს ეცვა გრძელი ტანისამოსი, უკან კუზი ჰქონდა, ხელში ეჭირა გრძელი ჯოხი და მას ვირზე შესვამდნენ. ვირის კუდი ერთ კაცს ეჭირა, ვირის ლაგამი კი – მეორეს და ისე დაჰყავდათ ყეინი. გვერდით ყეინს ჰყავდა თავისი დედოფალი – „მო-

¹⁷¹ როგორც ადგილზე გამოკითხვით დადასტურდა, ყეინობას სამეგრელოში მხოლოდ ზუგდიდში ასრულებდნენ, სხვაგან არ იცოდნენ. ეტყობა თბილისის მიბაძვით მას აწყობდნენ ზუგდიდის მოქალაქეები და თავადაზნაურული არისტოკრატია.

ჭყუდუ“, რომელიც ქალურად იყო გადაცმული და ისიც ვირზე მჯდარა. ორივეს მხლებლები ახლდნენ თურმე ჯოხებითა და ხმლებით შეირაღებულები. ყეინს ბიჭები აჯავრებდნენ და მას ზურგზე სცემდნენ, მაგრამ მათ მხლებლები იგერიებდნენ და ვისაც დაიჭერდნენ, ჯარიმას ახდევინებდნენ. დედოფალსაც ეარშიყებოდნენ ბიჭები და მას უწმაწური სიტყვებით აზიზღიანებდნენ თურმე. დასასრულს ხალხი ყეინს მივარდებოდა და მას ტანისამოსს შემოაგლეჯდა. გაიმართებოდა სიცილი, მხიარულება და ცეკვა-თამაში.

„თერდობა“ (თევდორობა) ცხენის სალოცავია და მას სამეგრელოში დიდმარხვის პირველ კვირის შაბათ საღამოს იხდიდნენ. ცხენის პატრონი ამ დღეს აცხობდა ცხენის ქანდაკებას მთელი მისი შეკაზმულობით: უნაგირით, უზანგით, აღვირით და სხვა. აცხობდნენ აგრეთვე ცხენის ჩოჩორიკის ფორმის კვერებს იმდენს, რამდენიც ოჯახში სული იყო. საღამოს ცხენის ქანდაკებას და კვერებს ხონჩა-#311#

ზე დაალაგებდნენ, იქვე სავსე ჭიქით ღვინოს მოათავსებდნენ და გარშემო ხონჩას ანთებულ სანთლებს მიაკრავდნენ. ხონჩასთან პირველად მივიდოდა ოჯახის უფროსი მამაკაცი და იგი შეევედრებოდა წმ. თევდორეს ცხენების გამრავლებას და მათ დაცვას ქურდებისა და ნადირისაგან. შემდეგ იგი ზურგზე ხელებდაკრეფილი, ჭიხვინითა და წიხლების სროლით დაიხრებოდა ცხენის ქანდაკებაზე, მოკბეჩდა მისი რომელიმე ნაწილს და ჭიხვინითა და წიხლების ცემით უკანვე გამობრუნდებოდა. მას მიჰყვებოდნენ ოჯახის წევრები და უფროს-უმცროსობის მიხედვით მივიდოდნენ ცხენის ქანდაკებასთან და ჭიხვინითა და წიხლების ცემით იგივე მოქმედებას შეასრულებდნენ. ბოლოს ვახშამს გამართავდნენ და ცხენის კვერებს ყველას ჩამოურიგებდნენ. მეორე დღეს ცხენებს სანთელ-საკმეველს გადაავლებდნენ, დაილოცებოდნენ ცხენების გამრავლებაზე და ამ სანთელ-საკმეველს გაგზავნიდნენ წმ. თევდორეს სალოცავში (ეკლესიაში) და მას იქ შესწირავდნენ.

თერდობა დღეს ოჯახის უფროსი აიღებდა კაკალს და ყველა ჭირნახულის ცოტაოდენ თესლს, ეზოში გაიტანდა და იქ დათესავდა. შუაში კაკალს მოათავსებდა, გარშემო კი სხვადასხვა ჭირნახულის თესლს და კარგი ჭირნახულის მოსავალზე დაილოცებოდა. „თერდობას“ ამზადებდნენ სიმინდის ქუმელს – „ქუმუ“-ს, რომელსაც თაფლში

მოზელავდნენ და აკეთებდნენ იმდენ ცალს, რამდენიც ოჯახის წევრი იყო. ცხენებს საზიაროდ „საშულოდ“ უგზავნიდნენ მოკეთებებს, რასაც „სათერდობო“-ს უწოდებდნენ.

ცხენი, როგორც სახედარი ცხოველი, სამეგრელოში ითვლებოდა მნიშვნელოვან საწარმოო ძალად და ამიტომ ცრუ-მორწმუნე გლეხი მიბაძვითი მაგიური¹⁷² ხასიათის რიტუალის შესრულებით ცდილობდა ცხენების მომრავლებას. ცხენიც წარმართულ სამეგრელოში ითვლებოდა ტოტემად და მისი ხორცის ჭამაც აკრძალული იყო – „ვაშინერსი“.

„ტიანობა“-ს ასრულებდნენ დიდმარხვის პირველ კვირას. გამოაცხოვდნენ კერაზე ერთ დიდს ოთხკუთხა მჭადს – „ბადიდ ჭკიდს“. აგრეთვე შვიდ ცალ პაწია, მრგვალი ფორმის „ზნახარს“, შემდეგ ოჯახის უფროსი მივიდოდა კერასთან, „ბადიდ მჭადს“ ხელით აბრუნებდა, პაწია „ზნახარებს“ ცეცხლში ჩაჰყრიდა, და რომ დაიწოდა, იტყოდა: „შქვით ტიანობაშ მოზოჯუაშახია შქვით წანაშა უბადო შორიშა ქიგომირაითია, სიშა ზნახარს კერიაშე ვეკვივანთია #312#

შქირენა დო ყუმენიშე დამიფარითია“ (შვიდი ტიანობის მობრძანებამდის, შვიდ წელიწადს ყოველი ცუდი შორს გაგვიქარვე: სანამ „ზნახარს“ – კვერებს კერიიდან არ გამოვიღებთ, მანამდის დაგვიფარე შიმშილისა და წყურვილისაგან).

„გამლიკობა“. დიდმარხვის 24-ე დღეს ოთხშაბათს მოაგროვებდნენ გაზაფხულის პირზე პირველად ამოსულ ნორჩ ბალახებს – ჭინჭარს, ბურცხალეს, მაჭარხეიას და სხვას, მოხარშავდნენ და მხალს დაამზადებდნენ. მასვე მიუმატებდნენ მოხარშულ ლობიოს, მხალისა და ჭარხლის მწნილს, სხვადასხვა ჭირნახულისაგან გამომცხვარ კვერებს და ყველა ამ საჭმელს დაალაგებდნენ სახლის შემოსასვლელ კარის თაროზე – „ბუძუზე“. შემდეგ დიასახლისი მივიდოდა თაროსთან, აიღებდა პურისა და მჭადის ლუკმას, დააწყობდა ფხალზე და სახლის ოთხივე კედლისაკენ გადაისროდა და იტყოდა: „ესეც გამლიკიას კერძი იყოსო“. ხალხის წარმოდგენით, ამ დღეს ოჯახს ესტუმრებოდა

¹⁷² Джемс Фрезер, Магия и религия, Золотая ветвь, вып. 1928 г., стр. 37-62.

„გამღიკია“, რომელიც მივიდოდა სახლის თაროსთან და დაათვალიერებდა თავის სუფრას. გამღიკიას სუფრა თუ მოეწონებოდა, იტყოდა: „ვისაც აქვს, მას კიდევ მიემატოსო“. თუ არადა, იგი სუფრის პატრონს დასწყევლიდა თურმე და იტყოდა: „ვისაც არა აქვს, ღმერთმა ნუ მისცესო“.

ღიასახლისი ამ დღეს სახლს რომ დაგვიდა, ნაგავს სხვის ეზოში ჩუმად გადაყრიდა – რწყილი ჩვენსას არ იქნებაო.

„გოხარჭალაფა“ ან „მურუბუმობა“-ს აწყობდნენ დიდ ხუთშაბათს და ოჯახში ამ მიზნით აირჩევდნენ „მემურუბუმეს“, რომელიც უნდა ყოფილიყო უმანკო ქალი. იგი განგებ დამუნჯდებოდა და ხმას არავის გასცემდა. ვახშმის შემდეგ, არჩეული ქალი აიღებდა თითისტარს და მასზე მატყლს დაართავდა და ამის შემდეგ იგი ითვლებოდა „მემურუბუმე“-დ, ე. ი. დადუმებულად. რაც არ უნდა მომხდარიყო, მას ხმას არ ამოაღებინებდნენ. მამლის ყვილისას, მემურუბუმე ჩუმად ადგებოდა, ოჯახის წევრებს ფეხზე მატყლის ძაფს შეაბამდა, შემდეგ იგი აიღებდა ქვას ან ტაშტს, მას ჯოხით სცემდა და ამით ყველას გამოაღვიძებდა. ოჯახის წევრები ადგებოდნენ, მიეხვეოდნენ მემურუბუმეს და ცდილობდნენ მისთვის ხმა ამოეღებინათ, მაგრამ ამაოდ და მემურუბუმე სდუმდა. მემურუბუმეს ხელში სალამურით და ლარჭემით შეუერთდებოდნენ მამაკაცები და დაიწყებოდა თამაშობა, დაკვრა, ხმაური და მხიარული სცენები. მემურუბუმეს მეთაურობით მთელი ეს პროცესია შემოუვლიდა ეზოს, სახლს, მარანს, ბოსელს და სხვას. ბოლოს მემურუბუმე აიღებდა თოხს და სახლის სხვენზე ავიდოდა. მისი მოპასუხე კი დაჯდებოდა #313#

კერასთან, ხელში საცეხველს აიღებდა და მას სცემდა კერაზე. მემურუბუმე ზევიდან დაიძახებდა:

„მი ცხვენი დო მი ბერგია მი წყირი დო ცუდეო“ (სად სხვენი და სად თოხიო, სად რწყილი და სად სახლიო).

მოპასუხე ამაზე იტყოდა: „რწყილი დიხაშ ოთხორალია“ (რწყილი მიწაში დასამარხიო), თან საცეხველს კერაზე სცემდა, ვითომც რწყილს ხოცავდა. ამას სამჯერ გაიმეორებდნენ და ამით თავდებოდა რწყილის დაჭერის წესი – „წყირიში ჭოფუა“. შემდეგ მემურუბუმე თავის მოპასუხესთან ერთად დაუვლიდა ეზოში მდგარ ხეხილებს

და რომელიც მეწლევე იყო და ყოველ წელს არ ისხამდა, მოუღერდა ცულს და იტყოდა – „უნდა მოვჭრაო“, მოპასუხე მას ხელს დაუჭერდა და პირობას აძლევდა, რომ იგი ხეხილი მომავალ წელს მოისხამსო. მეშურებუმე შემოვლიდა აგრეთვე მსხმოიარე ხეხილსაც „გუხარკა-ლუანდუ“, რომ სეტყვამ და ელვამ მას ნაყოფი არ დააყრევინოსო. შემდეგ მას მატყლის ძაფსაც შემოაკრავდა.

მეშურებუმე წნელს დაარტყამდა ხარს, რომ მას ხარაბუზა „კვა-მარზია“ არ მიეკარებაო.

მეშურებუმეს ოჯახში ყველგან ფეხი უნდა შეედგა, რომ მავნე სულებსა და ქვეწარმავალს იქ არ გაეჭაჭანა. ოჯახის დიასახლისი ამ დღეს კომშის ხეს ძირში თეთრ ქვებს შემოუმწკრივებდა, რომ ის არ გახმესო. სახლის გარშემო შემოხაზავდა ნახშირის წრეს – ეშმაკი არ გაგვეკარებაო. მეშურებუმე საქონელს ხელს გადაუსვამდა, ბუზი არ მიეკარებაო, კაცსაც ხელს წაუსვამდა – რწყილი არ ეყოლებაო. დასასრულს, მეშურებუმე ამეტყველდებოდა და ყველას დალოცავდა. ღამე ბიჭები უკრავდნენ „ოყელია“-ს, რომელსაც აკეთებდნენ კაკ-ლის ქერქისაგან. იმ ღამეს მელას შვილები ეყოლებაო და ამის სა-წინააღმდეგოდ წავიდოდნენ მახლობელ ტყეში, აყვირებდნენ ოყე-ლიას, რომ მელიები დაფრთხნენ და შვილები არ დაყარონო. ამ დღეს მოხვეტილ ნაცარს ინახავდნენ და თუ ბოსტანში ან ბაღში მავ-ნებლები გაჩნდებოდა, მაშინ ამ ნაცარს – „შურებუმ-ტუტა“-ს იქ მოაყრიდნენ.

„ფუძემ-ოხვამერი დო თუთაშხა მედნიერი ანუ ოთუ-თაშხურე“, შემოკლებით „ოთხაშური“ არის ფუძის სალოცა-ვი. მას მეგრელები დიდ მარხვაში ასრულებდნენ, ახალი მთვარის ორშა-ბათ საღამოს. დღე აუცილებლად ორშაბათი უნდა ყოფილიყო. ორშა-ბათ დილასვე შეუდგებოდნენ სახლისა და ეზო-კარმიდამოს დასუფთავე-ბას. შემდეგ ოჯახის დიასახლისი ხელ-პირს დაიბანდა და სახლის სხვენზე ავიდოდა. აქ იდგა ხის კოდი ანუ ქვევრი, რომელშიაც ამ დღისათვის #314#

შენახული იყო პურის ფქვილი, ლობიო, ხახვი და სხვა სამარხვო საქმიელები. სხვენზე დიასახლისი საოთხაშურო კოდს სამჯერ მარჯ-ვნივ მოაბრუნებდა და ღმერთს შეევედრებოდა ოჯახის გამრავლებას და კარგად ყოფნას. შემდეგ კოდიდან ამოალაგებდა სანოვაგეს და

სხვენიდან ჩამოვიდოდა. კერაზე ცეცხლს გააჩაღებდნენ და ახლა დია-სახლისი შეუდგებოდა კვერების გამოცხოვას. რამდენიც ოჯახში წევრი იყო, იმდენს ორ-ორ კვერს გამოაცხოვებდნენ, ერთი კვერი ცხვებოდა მოგრძო ფორმისა, მეორე კი მრგვალი. აცხოვებდნენ აგრეთვე თხუნელი-სა და ქორის გამოსახულების ორს კვერს. კერაზე გამოაცხოვებდნენ ფეტვის ერთ დიდ მჭადსაც. სალამო ჟამს ამ კვერებს ჩაალაგებდნენ კალათში და სახლის კერასთან მისდგამდნენ. გამოჩნდებოდა თუ არა ახალი მთვარე და ვარსკვლავები, ოჯახის წევრები კარში გავიდოდნენ. დიასახლისი კი სახლში რჩებოდა, კარებს მიხურავდა, სანთლებს აანთებდა, კერასთან დაიჩოქებდა, კალათას ხელით აბრუნებდა და დაილოცებოდა:

თუთაში ჯღვერი¹⁷³, სქანი ბედნიერი დუდს უხვამანქი ჩქიმი ქომონჯი დო სკუამ სასინთელოთ, ფუძე-ნერჩი¹⁷⁴ ქომითხილე. ირი ჭირიშე, ფათარაკიშე, სინჩხეშე, ჩხურუშე, უბადო შეხვამილაფაშე სი ქოვთხილე. თუთაშხა ბედნიერი, ჩქიმი სკი გააბრალი, წიმუდა კოჩიდუნი იდა ჟირი კვერით გიხვამანქი, წანას მაჟირა თეზუმა ორდა სინითეში გაბრალი ჩქიმი ცუდეს, კოჩი დო ოსური.

„მთვარე წინამძლოლო, შენს ბედნიერ თავს ვლოცულობ ჩემი ქმრისა და შვილის სასიმრთელოდ. ფუძე-ნერჩი დამიცავი ყოველი ჭირისაგან, ფათერაკისაგან, სიცხისაგან, სიცივისაგან, ცუდის შეხვედრისაგან შენ დაგვიცავი. ორშაბათ ბედნიერო, ჩემი ძე (ვაჟი) გაამრავლე, წელს რამდენი კაცი იყო, იმდენი ორი კვერით გილოცავ, გაისად ორ ამდენად გაამრავლე ჩემს სახლში კაცი და ქალიო.“

ლოცვის დასასრულს, დიასახლისი კარს გააღებდა და კარში მყოფ ოჯახის წევრებს დაუძახებდა. თითოეულ მათგანს ხელში ეჭირა ბალახიანი ბელტი და სახლში შემოდგამდა ფეხს თუ არა, მაშინვე ბელტს კედელს ესროდა და დაილოცებოდა:

#315#

„ღმერთო და თუთაშხა ბედნიერო, ამ ბელტის ბალახის რაოდე-

¹⁷³ სიტყვა „ჯღვერი“ ნიშნავს მეთაურს, წინამძლოლს. მაგალითად, იტყვიან ოგაფაში ჯღვერი, ე. ი. ვინც წინ მიუძღვის ხარებს ხვნის დროს. Н. Кипшидзе, Грамм. мингрельского языка, СПб. 1914 г., გვ. 417.

¹⁷⁴ სიტყვა „ნერჩი“ ეწოდება იმ ადგილს, რომელზედაც სახლი დგას და ნიშნავს ფუძეს. შესაძლებელია ნერჩი ფუძის ანგელოზის სახელიც იყოს (იხ. И. Кипшидзе, იქვე, გვ. 288).

ნობით გამრავლე ამ ოჯახში ადამიანი და საქონელიო“.

ქორის გამოსახულების კვერს უმცროს ვაჟს მისცემდნენ და იგი ამ კვერით სახლს გარშემო შემოურბენდა და გაიძახოდა: „ღმერთო, დაიცავი ჩვენი ოჯახი ყველა მტაცებელ ფრინველებისაგანო“. ეს კვერი მარტო მას უნდა შეეჭამა.

თხუნელას გამოსახულების კვერს გოგოს მისცემდნენ, ისიც კვერით ხელში ეზოს შემოურბენდა და გაიძახოდა: „აფულუ დო ფულუ წვერი ა უკუდა უკუწვერიო“. ის კვერს იქვე შეეჭამდა. დასასრულს, ვახშმად დასხდებოდნენ და სათითაოდ ყველას ჩამოურიგებდნენ საოთხშაურო ორ-ორ კვერს. მეორე დღეს, სამშაბათ დილას, ფეტვის მჭადს დასდებდნენ ტაბაკზე. უფროსი მას ატრიალებდა და თან დაილოცებოდა ოჯახის გამრავლება-ბედნიერებაზე. შემდეგ ამ მჭადსაც ოჯახის წევრებს გაუნაწილებდნენ.

საზოგადოდ „თუთაშხა“-ს (ორშაბათს) მეგრელები განსაკუთრებული პატივით იცავდნენ. ამ დღეს არ შეიძლებოდა („ვაშინერსია“) მოგზაურობა და ოჯახიდან სხვაგან არ წავიდოდნენ არაფერსაც არ გასცემდნენ, – ხელი გადაყვებო. ორშაბათს არ შეიძლებოდა თავის დაბანა, – ძმა მოგიკვდებო, არც ტირილი და მიცვალებულის დასაფლავება, – ჩქარა ოჯახის სხვა წევრიც მო კვდებო. ამ დღეს არ დაიწყებდნენ, რადგანაც წყევლა მალე ასრულდებო და სხვა.

„საღმერთო-საოხრო“¹⁷⁵ სახლის სალოცავია და მას მეგრელები ასრულებდნენ აღდგომა დღეს. ამ სალოცავს თავისი ქვევრი – „ლაგვანი“ ჰქონდა მიჩენილი¹⁷⁶. ოჯახის უფროსი აღდგომა დღეს ამ ქვევრის თავზე დაკლავდა ბატკანს ან გოჭს. აცხოვდნენ ყველისა და

¹⁷⁵ სიტყვა „საოხრო“ ნიშნავს სამოსახლო ადგილს, მიწას (იხ. Н. Кипшидзе, Грам. мингрельского яз., გვ. 295)

¹⁷⁶ „ლაგვანი“ საზედაზე ქვევრია, რომელსაც მეგრელები „ოხვამერს“ (სალოცავს) უწოდებდნენ. ეს ქვევრები ჩაფლული იყო მარანში, რომელიც აქ ასრულებდა სამლოცველოს (ეკლესიის) როლს. წინათ, როდესაც სამეგრელოში ვაზი მრავლობდა, ოხვამერის ამ ქვევრებში ღვინოს ასხამდნენ და ისე ინახავდნენ. სალოცავი ქვევრების მოვლა და მეთვალყურეობა ოჯახის უფროსს ევალებოდა, ოჯახის გაყრის დროს ძველად ოხვამერი ქვევრები ხელუხლებლად რჩებოდა და ძმათა შვილებს შორის საერთო საკუთრებად ითვლებოდა. შემდეგში კი ამ ქვევრებსაც იყოფდნენ, მხოლოდ „საღმერთო-საოხრო“-ს ქვევრი მაინც სამმოდ რჩებოდა დედა ფუძეში, სადაც განაყარი მოძმენი წელიწადში ერთხელ, აღდგომა დღეს, თავს მოიყრიდნენ და საერთო ხარჯით საღმთოს გადაიხდიდნენ.

კვერცხის პურის კვერებს. ოჯახის უფროსი დილიდანვე მარხულობდა, წყალს არ დაღევდა და არც თამბაქოს მოწევდა. ის, ამასთანავე, ოჯახში სიმშვიდეს იცავდა და ყოველგვარ უსიამოვნებას გაურბოდა. შუადღისას ხონჩაზე დააწყობდნენ ღორის გულ-ღვიძლს, მამლის თავს, კვერებს, საზედაშე ღვინოს და ოჯახის მამასახლისი მას წაიღებდა მარანში, დადგამდა საღმრთო-საოხოროს ქვევრის თავზე. იქვე მოიყვანდა ვაჟიშვილებს და ყველანი დაიჩოქებდნენ ქვევრთან. ოჯახის უფროსი ასე დაილოცებოდა:

„დღაში ჟამსა ბედნიერი დო შვენიერი, ვიხვამანქ ჩქიმი სკულაღეფიში საჯგირთი, სი დეფარი ჭირიშე დო ფათარაკიშე. ღორონთი პატონი, ამ დღამ ხვამა სი გომიტიბინე ჩილამო, სკულამო. მონწია ბრელი ქუმიონი. საქონელი, გაბრაი, კოჩი გაბედნიერი დო ჩქიმი საოხოროს ქიგმორჩინე“.

დღის კვირა ბედნიერო და მშვენიერო, ვლოცულობ ჩემი შვილების კარგად ყოფნისათვის, შენ დაიცავი ჭირისა და ფათერაკისაგან. ღმერთო ბატონო, დღეის ლოცვა შენ შემარგე ცოლ-შვილიანად, მოსავალი ბევრი მოიყვანე, საქონელი გაამრავლე, კაცი გააბედნიერე და ჩემს სამოსახლოზე დამაბერეო.

ლოცვის დასასრულს, ის ქვევრს თავს მოხდიდა, ღვინოს ხაპით ამოიღებდა, დაილოცებოდა და შესვამდა, თუ ღვინო არ იდგა, ცარიელ ქვევრში საზედაშედ ღვინოს ჭიქით ჩაასხამდა. ერთ კვერსა და მსხვერპლის გულ-ღვიძლს იქვე შეჭამდნენ და ხონჩიანად სახლში დაბრუნდებოდნენ და ამ პატარა გუნდებს ზურგს უკან გადაისროდნენ: „ღმერთო, მას გააყოლე ჩემი ოჯახის ფათერაკი და ჩემ მიერ მის მოძებნამდე ოჯახს სიავე ააშორეო“.

ბოსლობა სამეგრელოში ნაადღომევის პირველი კვირის ხუთშაბათს იცოდნენ. ამ დღეს შინაურ საქონელზე ორ-ორ კვერს აცხობდნენ. კვერზე იყო ამა თუ იმ ცხოველის გამოსახულების რაიმე ნიშანი. საღამო ჟამს, ოჯახის უფროსი ამ გამომცხვარ კვერებს ხონჩაზე დააწყობდა და ბოსელში შევიდოდა. აქ ხონჩას დადგამდა და ღმერთს შეევედრებოდა საქონლის გამრავლებაზე და იტყოდა – რამდენი ბალანიც ჩემს საქონელს ასხია, იმდენი საქონელი მომეციო. შემდეგ საქონელს სათითაოდ ხელს გადაუსვამდა და კვერსაც შეაჭმევდა.

#317#

„საოცოდინარო“ მეტად საპატიო სალოცავად ითვლე-
ბოდა. მას ჰქონდა საკუთარი ქვევრი, რომელსაც არავინ არ უნდა
მიჰკარებოდა. საოცოდინაროს ასრულებდნენ ნააღდგომევეს, დღე და
რიცხვი მას განსაზღვრული არ ჰქონდა, არჩევანი ოჯახის უფრო-
სი მამაკაცზე იყო დამოკიდებული. საოცოდინაროს ერთ წელიწადს
გოჭით ან ბატკნით იხდიდნენ, მეორე წელს კი – თევზით. ამასთანავე,
უნდა დაეკლათ მამალი ზედ ქვევრის თავზე ისე, რომ მამლის სის-
ხლი შიგ ქვევრში ჩასულიყო. აცხოვდნენ აგრეთვე ყველიან კვერებ-
საც. დილით ოჯახის უფროსი დიასახლისი გამომცხვარ კვერებს წაი-
ღებდა მუხის ხესთან, დაიჩოქებდა იქ და დაილოცებოდა: „იცი და
არ იცი, სძალო მადლო, გთხოვთ, თუ რამე შევცოდე და დავაშავე,
ჩემი უცოდინარობით შეგვაძლებიო შენი ლოცვაო“ (ამას ქართუ-
ლად წარმოსთქვამდა). ლოცვის დასასრულს, კვერს იქვე მარტო შეს-
ჭამდა და იგი სახლში გამობრუნდებოდა. იმავე დღეს, შუადღისას, ოჯა-
ხის უფროსი მამაკაცი ხონჩაზე დააღაგებდა შემწვარ გოჭს, მამლის
თავს, ყველიან კვერებს, საკმეველს, მიაკრავდა ანთებულ სანთლებს
და მიიტანდა საოცოდინაროს ქვევრთან, თვითონ იქვე დაიჩოქებდა,
ხონჩას მარჯვნივ ატრიალებდა და თან ღმერთს შეევედრებოდა – მიუ-
ტევოს მას ყოველი შეცდომანი მისი უვიცობით ჩადენილი და მისი
ოჯახი დაიფაროს ყოველგვარი ბოროტებისაგან. შემდეგ ქვევრს ახ-
დიდა და ღვინოს ხაპით ამოიღებდა, დაილოცებოდა და შესვამდა.
საკმეველს ნაკვერჩხალზე დაწვავდა, ცოტას დანაყრდებოდა და ხო-
ნჩიანად ბრუნდებოდა სახლში, სადაც სუფრას გაშლიდნენ და სადი-
ლობდნენ. ხონჩაზე დაღაგებულ სანოვავეს რძლებს არ აჭმევდნენ, ოჯა-
ხში დაბადებულებს კი შეეძლოთ მისი მირთმევა.

„ჯგერაგუნა“¹⁷⁷ ფუტკრის სალოცავია და მას ასრულებდნენ ამაღ-
ლებას. ამ დღეს დიასახლისი აცხოვდა „ცვარაბინა“ კვერებს, რომლებ-
საც ამზადებდნენ წმინდა პურისაგან. მჭადის ფქვილის კვერები არ შე-
იძლებოდა, რადგანაც ხალხის რწმენით, ფუტკარი მჭადივით ფიჭას გაა-

¹⁷⁷ ჯგერაგუნა შედგება ჯგერ-აგუნასაგან, რაიც ნიშნავს წმ. აგუნას. ჯგერ,
ჯგვირაგ, გეგე და სხვა ნიშნავს წმინდანს. აგრეთვე გიორგის (იხ. მაკალათია,
ჯეგე-მისარონის კულტი საქართველოში, გვ. 19-20) აგუნა გურულ-მეგრულ
მითოლოგიაში ღვთაების სახელია.

კეთებს და თაფლიც ცუდი და უგემური იქნებაო. გამომცხვარ კვერებს კერის თავთან მიიტანდნენ, სანთლებს აანთებდნენ და იტყოდნენ:
#318#

„ჯგერ-აგუნა სკანი სახელი ხვამილი, ჩქიმი სკალეფი გამიშხუნე, ბრელი ქომიცია, ჯგირ თოფური გაკეთებაფე, მავნე ალიან-ჩალიან შორიშა ქომირაფი, თენა ჩქიმი სასარგებლო ქოცია“.

ჯგერაგუნა შენი სახელი დალოცვილი, ჩემი სკები გამიმრავლე, ბევრი მომეცი, კარგი თაფლი გააკეთებინე, მავნე სიბოროტე-სიავე შორს გაუქარვე, ეს ჩემ სასარგებლოდ გახადეო.

კვერებს იქვე შეჭამდნენ. ამ დღეს დაკლავდნენ ციკანსაც და მას შესწირავდნენ ჯგერაგუნას და სთხოვდნენ ფუტკრის გამრავლებას და კარგი თაფლის მოსავალს.

„გინორჩქილაფა“ სამეგრელოში იცოდნენ ელიობის წინა დღეს 19 ივლისს (ძვ. სტ.). რამდენიმე ქალი და კაცი ღამე ჩუმად გაიპარებოდნენ სადმე შორს და იქ მაღლობ ადგილზე დასხდებოდნენ, ხმასა და კრინტს არ დასძრავდნენ და განაბულები სმენად იყვნენ გადაქცეულნი. თუ რომელიმე ოჯახიდან მათ შემის ჭრა მოესმოდათ, იქ მამაკაცი იმ წლის განმავლობაში უნდა მომკვდარიყო; თუ ღომის ცეხვა მოესმოდათ, მაშინ ქალი მოკვდებოდა, რამდენჯერ დარავდა საცეხველას, იმდენ წლის შემდეგო.

„ეღობა“-ს ასრულებდნენ „ჭეჭეთობის“ მეორე დღეს – 20 მკათათვეს. ხალხის წარმოდგენით, ეს დღე იყო ავსულებისა და კუდიანების დღესასწაული. ამ დღეს კუდიანები იკრიბებოდნენ ტაბაკონის მთაზე (მარტვილის მახლობლად მდებარე მაღალი მთაა), სადაც ისინი მიემგზავრებოდნენ საწნახელებით, რომელშიაც თეთრი მგლები იყო შემულიო. ზოგი კუდიანი დედაკაცი თეთრ მგელზე შეჯდებოდა თურმე და ხელში თითის ტარით ტაბაკონისაკენ გაემგზავრებოდაო. ტაბაკონაზე ელიაობა ღამეს კუდიანები დიდის მოლხენით დროს ატარებდნენ, აქვე ბჭობდნენ ადამიანების ბედ-იღბალზე და ბოროტ გემებს იმუშავებდნენო. მათგან თავდაცვის მიზნით, ოჯახებში აკეთებდნენ თაფლის სანთლის პაწია ჯვრებს და მას მიაკრავდნენ ოჯახის ჭურჭელს, საქონელს და ადამიანებს შემდეგი სიტყვებით: „ჯვარი აქა, ჯვარი აქა, შენი სვი და შენი ჭამე, ამას (დაასახელებენ) ჯვარი დაუწერე ფუი ურიასა“-ო (ამას ქართულად ამბობდნენ). კუდიანების მო-

ჯადოებისაგან ყანებიც რომ დაიფარონ, ასეთივე ჯვრიან ჯოხებს ყანაში დაარქობდნენ. ნივთებსა და ტანისამოსს ყუთებში ჩაკეტავდნენ, რადგანაც ხალხის რწმენით, იმ ღამეს კუდიანები სახლებში შეიპარებოდნენ და თუ ვინმეს ტანისამოსს იპოვნიდნენ, მაშინვე ამოჭრიდნენ და ამ ნაჭერს პატრონის მოსაჯადოებლად თან წაიღებდნენო.

#319#

ამის გამო ოჯახის უფროსები ელიობა ღამეს ფხიზლობდნენ, გაუქრობელი სანთელი ენთო, რომ კუდიანები სახლში არ შესულიყვნენ.

ხალხს ეს კუდიანები წარმოდგენილი ჰყავდა სხვადასხვა ცხოველის სახით, უმეტესად კი კატის სახით. თუ ელიობა ღამეს სახლში შავი კატა შემოდგებოდა, მაშინვე დაიჭერდნენ მას, სცემდნენ უწყალოდ, ცხვირ-პირს ცეცხლზე შეუტრუსავდნენ და შემდეგ კი კატას კარში გააგდებდნენ. სოფლის ახალგაზრდობა ამ ღამეს არ იძინებდა, ემინოდათ მოჯადოების, შეიკრიბებოდნენ სოფლის მოედანზე და დროს ცეკვა-თამაშობაში ატარებდნენ. იქვე ანთებდნენ ცეცხლის კოცონს, ზედ ხტებოდნენ და გაიძახოდნენ: „ალული კუდიანებსაო“. ელიობის მეორე დღეს ოჯახში გამოაცხობდნენ მოზრდილ ხაჭაპურს, ხონჩაზე დასდებდნენ მას და ზედ ანთებულ სანთლებს მიაკრავდნენ. ამ ხაჭაპურიან ხონჩას კერის ცეცხლთან მიიტანდნენ, დიასახლისი ამ ხონჩის ქვეშ ნამგალს სამჯერ გამოატარებდა და იტყოდა:

„წმ. ედია სი ქოვთხილე დაჩხირიშე, მარცხიშე დო ზიანიშე, სი ნიმეჩა ათეში იშე დაჩხირს ძალას“.

წმ. ელია, შენ დაგვიფარე ცეცხლისაგან, მარცხისაგან და ზიანისაგან. შენ ნუ მიცემ ამაზე ზევით ცეცხლს ძალასო“.

„ჟინიში ხვამა“. ჟინიშის¹⁷⁸ ლოცულობდნენ ივლისში კვირა დღეს. დაკლავდნენ ციკანს სადმე სახლიდან მოშორებით და იქვე მოხარშავდნენ. აცხობდნენ კვერებსაც და ჟინიშის შეევედრებოდნენ საქონლისა და ადამიანის მფარველობასა და გამრავლებას. ვისაც დათქმული ჰქონდა „ჟინიშის“ ხვამა, მას წმ. გიორგის ეკლესიაში შესაწირავად მიჰქონდა რკინის ორკაპიანი ბოძალი, რომ მის ოჯახს მეხი არ დასცემოდა. ამ ბოძალს შეუკვეთავდნენ მჭედელს და სანთელ-საკმეველით მიჰქონდათ წმ. გიორგის ხატში: ილორში, ჯე-

¹⁷⁸ სიტყვა „ჟინიში“ ნიშნავს ზემორეს, ზეციერს.

გეთაში, სოფ. ხეთაში და სხვა ძლიერ წმ. გიორგის ეკლესიაში. თუ ადამიანი ჟინიშის „ბრალით“ ავად გახდებოდა, მას წაიყვანდნენ ილორის წმ. გიორგის ხატში, შესაწირში მიჰქონდათ ავადმყოფის სიგრძის სანთელი და ვერცხლის ძაფი (წვრილი მავთული). ჟინიშით დაავადებულ ადამიანს ბნედიანის ნიშნები ჰქონდა თურმე, იგი ბორგავდა და ზოგჯერ ადამიანსაც ერჩოდაო, ასეთ ავადმყოფს მიიყვანდნენ ილორში და შესთხოვდნენ „ჟინიშს“ მის განკურნებას.

„ჯაშქერი“¹⁷⁹. ამ რიტუალს ასრულებდნენ სამურზაყანოში მარიამობის 15 აგვისტოს, როდესაც ყურძენი და ხილი მწიფდება.

#320#

აქაური ვაზი საერთოდ მაღლარია და რომ ხილისა და ყურძნის მკრეფავი ხიდან არ ჩამოვარდეს, ასრულებდნენ ასეთ წესს: მარიამობა დღეს, ოჯახში გამოაცხოვდნენ იმდენ კვერს, რამდენიც იყო ოჯახის წევრი. ყველანი აიღებდნენ სათითაოდ თავიანთ კვერებს, მივიდოდნენ დანიშნულ ხესთან, რომელზედაც ვაზი იყო მირგული, მას მარჯვენა ფეხს მიადგამდნენ, ქვეშ კვერს გამოატარებდნენ და დაილოცებოდნენ:

„დღარ მარაშონაში მოზოჯუა, სქანი ტიბინი ქომუჩი სი, სოთ იშველათი, ხუმელა გამილადირი, ჯერლ გამგარ, გურ გამგარ, სქან ტიბინი ქომუჩი“.

დღეს მარიობის მობრძანებას, შენი წყალობა მომეცი მე. სადაც ავიდე, ხმელი გამინედლე, ნედლი გაამაგრე, ძარღვი გამიმაგრე, გული გამიმაგრე, შენი წყალობა მომეციო.

დასასრულს, კვერს მკერდზე მიიკრავდნენ და მემდეგ იქვე შესჯამდნენ.

„შქვითული“ იცოდნენ ჭირნახულის აღებისა და დაბინავების შემდეგ, ოქტომბრის ბოლო რიცხვებში, ორშაბათ დღეს. ამ დღეს დაკლავდნენ შვიდ სულ სხვადასხვა ცხოველს და აქედან არის წარმომდგარი მისი სახელწოდებაც – შქვითულიც, რაიც ნიშნავს შვიდეულს. შქვითულში უნდა დაეკლათ: გოჭი, ბატკანი, ხბო, მამალი, იხვი, ციკანი და თევზი. აგრეთვე აცხოვდნენ პურის, ფეტვის და სიმინდის კვერებს. ოჯახში დაიწვევდნენ მოკეთეებს. სადილის წინ ყვე-

¹⁷⁹ ილორში ამბობენ „ჯაშქეშია“.

ლა მამაკაცი ოჯახის უფროსის წინამძღოლობით მივიდოდა შქვი-
თულის ქვევრთან და იქ დაიჩოქებდა. იქვე დასდებდნენ ხონჩას,
რომელზედაც ელაგა კვერები და დაკლული ცხოველების გულ-ღვი-
ძლი და თავები. ოჯახის უფროსი ქვევრის თავს მიაკრავდა ანთე-
ბულ სანთლებს და სამადლობელო ლოცვას წარმოსთქვამდა კარგი და
დოვლათიანი მოსავლისათვის. სთხოვდა ღვთაებას ოჯახის კეთილ-
დღეობას და მფარველობას. იქ დამსწრენი საკმეველს თავზე შემო-
ავლებდნენ და მას ნაკვერჩხალზე დასწვავდნენ. დასასრულს, შქვითულის
ქვევრს თავს მოხდიდნენ, დანაყრდებოდნენ და ყველანი ბრუნდებო-
დნენ ოჯახში, სადაც გაიმართებოდა სადილი.

„საჯგეგო“-ს ასრულებდნენ შემოდგომაზე და მას მიუჩენდნენ
ერთ ძროხას. როდესაც ეს ძროხა პირველ სახარე ხბოს მოიგებდა, იმას
ჯგეგს (წმ. გიორგის) შესწირავდნენ. დანიშნულ დღეს ამ ხბოს დაჰ-
კლავდნენ და გამოაცხობდნენ აგრეთვე ყველიან კვერებს. საკლავის თავს
და მის გულ-ღვიძლს, ხაჭაპურის კვერებს და ლავაშებს ხონჩაზე დაა-
#321

ლაგებდნენ, გარშემო ხონჩას მიაკრავდნენ ანთებულ სანთლებს და ოჯა-
ხის უფროსი ასე დაილოცებოდა: „წმ. გიორგი ჯგეგ, სქანი ტიბინი
სი ქომუჩი, ჩილი დო სკუა გამიბრალი, ქოვთხილე ირი ფათარაკიშე.
ჯგეგ, ოთალუ სქანი ტიბინი სი ქომუჩი, სქანდა მა თუდ მითომიჭო-
ფუ დო სქანი სახელი ხვამირი“ და სხვა. (წმ. გიორგი ჯგეგ, შენი
წყალობა მომეცი, ცოლი და შვილი გამიმრავლე, დამიფარე ყოვე-
ლივე ფათარაკისაგან. ჯგეგ, მოგვანიჭე მრავალი წყალობა, მეყავ
მფარველი და სხვა).

„სანწყელო“-ს იხდიდნენ შემოდგომით. ამ სალოცავს ქვევრი
ჰქონდა მარანში ჩაფლული. ლოცვის დღეს აცხობდნენ ლავაშის ფორ-
მის პურს, აანთებდნენ სანთლებს. ოჯახის უფროსი ქვევრის თავ-
თან მუხლს მოიყრიდა და ასე დაილოცებოდა: „მარდიან მანცხვარ
წკნელ, სქანი ტიბინი სი ქომუჩი მა (იტყვის სახელს), ჩქიმი მოთასი
დო გამნაჰყამს“-ო (მადლიანო მაცხოვარო წკნელ, შენი წყალობა
მომეცი მე, ჩემ შვილიშვილს და შთამომავალსო).

„სახეხუჯო“ ხელ-მხარის სალოცავია და მას 31 დეკემბერს
ასრულებდნენ.

ამ დღეს ოჯახის თითოეულ წევრზე აცხობდნენ ორ-ორ კვერს და

თითო კვერცხს, რომელსაც დაალაგებდნენ ხონჩაზე და კერის პირას დადგამდნენ.

პირველად კერასთან მიდიოდა ოჯახის უფროსი, ის ხონჩას მარჯვნივ მოატრიალებდა და დაილოცებოდა:

„ხეხუჯი ბედნიერი დო მშვენიერი, ჩქიმი ხე დო ხუჯიმ ნაქიმი-ნათ ჩქიმი გური გაახარი, ჩქიმი ხე დო ხუჯიმ ჯგირობუას სი ქიგმორჩინე. ხეში ტახა, ხუჯიმ ჭუა მა დო ჩქიმ ჩილი დო სკუას შორიმა ქიგომირადითი“.

„ხელ-მხარი ბედნიერი და მშვენიერი, ჩემი ხელისა და მხარის ნაქნართ ჩემი გული გაახარე, ჩემი ხელი და მხარის ჯანმრთელობით შენ დამაბერე. ხელის ტეხვა, მხარის ტკივილი მე და ჩემ ცოლ-შვილს გაგვიქარვეო“.

უფროსის შემდეგ, ოჯახის დანარჩენი წევრები რიგით მივიდოდნენ ხონჩასთან, გაიმეორებდნენ იმავე ლოცვას და თავიანთ კვერსა და კვერცხს იქვე შეჭამდნენ.

ხეხუჯობას განსაკუთრებით ასრულებდნენ მჭედლები და იმ ღამეს მჭედლები იხდიდნენ „ოჭკადირეშიშ ოხვამერს“ (სამჭედლოს ლოცვას). ხეხუჯობას მჭედლის ოჯახში დაკლავდნენ გოჭს და გამოა-
#322#

ცხოვდნენ კვერებს. საღამოს ამას ხონჩაზე დაალაგებდნენ, იქვე დასდებდნენ სამჭედლოს იარაღებს: ქურას, კვერს, გაზს და სხვა ხელსაწყო იარაღებს. ამ ხონჩას მჭედელი შეიტანდა მარანში, სადაც სამჭედლო ქვევრი იყო ჩაფლული, თუ არადა, სამჭედლოში წაიღებდა. ქვევრთან მას წაჰყვებოდნენ მხოლოდ მამაკაცები, დედაკაცი კი სახლში რჩებოდა და იქ ცალკე ლოცულობდა კვერებითა და სანთლებით. მას იმდენი სანთელი უნდა ჰქონოდა, რამდენიც ოჯახიდან გამოთხოვილი ქალი იყო. თუ ოჯახიდან გამოთხოვილი ქალი ახლოს იყო, იგი თვითონვე გამოგზავნიდა კვერსა და სანთელს, თუ არადა, მის წილ სანთელსა და კვერს ოჯახში დაამზადებდნენ.

მჭედელი დაიჩოქებდა ქვევრთან და ასე დაილოცებოდა:

„სუმომ სუმონეჩ სუმ ხელუამ გორჩქინუ წმ. სოლომონ მარდიანი, სქანი ტიბინი სი ქომუჩითი ჩქიმ ბაბუმ გიმნარყის, მოთას, სკუას დო ოჯახიმ მედგუმუს. სქან მოხვეწე ვორეთ ამდლა, ჩილათირ ვორეთ დო მემიტეთ, წმ. სოლომონ სქანი სახელი ხვამილი, ბედნიერი ხვამა

ქომი“ და სხვა.

„სამას სამოცდასამი ხელობის გამჩენო წმ. სოლომონ მაღლიანო, შენი წყალობა მოგვეცი ჩემ ბაბუის შთამომავალს, შვილსა, შვილი-შვილს და ოჯახის მიმდგომს. შენი მხვეწარი ვართ დღეს, შემცოდარი ვართ და გვაპატიე წმ. სოლომონ, შენი სახელი დალოცვილი, ბედნიერი ლოცვა მოგვმადლე“ და სხვა.

ლოცვის დასასრულს, ხელის მუჭებს შეკრავდნენ და ერთმანეთზე დააწყობდნენ. ზედ მჭედელი შეკრულ მუჭას დაადებდა და შიგ წყალს ან ღვინოს ჩაასხამდნენ. სითხე მუჭებში მილივით გავიდოდა ძირს და უფროსი იტყოდა: „წმ. სოლომონქ წყარიშორო მიდეონას ჩქინი საქმე“-ო (წმ. სოლომონმა წყალივით წაიყვანოს ჩვენი საქმეო). მჭედელი ქურაზე კვერს დაჰკრავდა და იტყოდა: „შენი წყალობა მოგვეციო წმ. სოლომონ“.

სამჭედლოს ძველ სამეგრელოში ერთგვარი პატივისცემით ეკიდებოდნენ. ფიცი და ხატზე გადაცემა იცოდნენ სამჭედლოში. როდესაც მჭედლის ოჯახში ვაჟი დაიბადებოდა, სამჭედლოს სწირავდნენ ციკანს და შესთხოვდნენ ვაჟის გაზრდასა და მჭედლობაში დახელოვნებას. ხალხის რწმენით, ვინც ამ წესს არ შეასრულებდა, იმ ოჯახში დაბადებული ბავშვი იქნებოდა ბეჩავი და ავადმყოფი. ასეთ ბავშვს მუცელი ებერებოდა და უფერული იყო. ამიტომ ვაჟი რომ დაიბადებოდა, სამჭედლოს სწირავდნენ მამალ ციკანს, ქალის დაბადებისას კი, „ხოზო კვარს“ (ყველიან კვერს). ოჯახიდან გამოთხოვილ ქალს ვაჟი რომ შეეძინებოდა, იმას მამის სახლში უნდა გამოეგზავნა მამალი ციკანი. ქალი თუ ეყოლებოდა, „ხოზო კვარს“ აგზავნიდა.

ასეთი იყო მეგრული წარმართული წესების ძველი კალენდარი. მაგრამ, ამასთანავე, არსებობდა აგრეთვე რიტუალური წესებიც, რომლებსაც არ ჰქონდა განსაზღვრული დრო და რიცხვი და ეს წესები სრულდებოდა ამა თუ იმ მოვლენებთან დაკავშირებით, როგორც მაგალითად, ადამიანის ჯანმრთელობა, შინაური საქონლის გამრავლება, ჭირნახულის დოვლათიანობა და სხვა.

ადამიანის ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული იყო „ოდუდია სამგარიო“¹⁸⁰, რომელსაც ოჯახის უფროსი თავის სასიმრთე-

¹⁸⁰ სიტყვა „დუდი“ ნიშნავს თავს, „სამგარიო“ კი შემოკლებულია და ნიშნავს

ლოდ იხდიდა. ამ სალოცავს ასრულებდნენ ზამთარში დეკემბრის ან იანვრის ერთ რომელიმე დღეს და აცხობდნენ ოთხ ყველიან კვერს, დაკლავდნენ აგრეთვე გოჭსა და მამალს. ყველა ამას ხონჩაზე დაალაგებდნენ, მიაკრავდნენ ანთებულ სანთლებსაც და ოჯახის უფროსი მამაკაცი თავისი უფროსი ვაჟის თანხლებით, ხონჩას „ოდუდია სამგარიოს ლავანთან“ მიიტანდა. ორივენი იქვე დაიჩოქებდნენ. უფროსი ხონჩას მარჯვნივ სამჯერ მოაბრუნებდა და დაილოცებოდა, რომ ღმერთმა მას მისცეს ჯანსაღობა, დაიფაროს ყოველგვარ სენისა და ცუდი შემთხვევისაგან. შემდეგ ქვევრს თავს ახდიდა და შიგ საზედაშედ ღვინოს ჩაასხამდა. სანთელსა და საკმეველს თავზე შემოივლებდნენ და ნაკვერჩხალზე დასწვავდნენ, ერთ კვერს, მამლის თავსა და გოჭის გულ-ღვიძლს იქვე შეჭამდნენ და შემდეგ ხონჩიანად ბრუნდებოდნენ სახლში, სუფრას გაშლიდნენ და ოჯახის უფროსს დალოცავდნენ.

„სადაბადო“ ქალის სალოცავი ქვევრი იყო, რომელიც ცალკე ემარხა მიწაში ოჯახის „ოხვამერი“-ს ცოტათი მოშორებით. სადაბადოს იხდიდა ოჯახის დიასახლისი და ამისათვის ის დააყენებდა ძროხას და როცა სახარე ხბოს მოიგებდა, დაკლავდა მას და სადაბადოს ილოცებოდა, შესთხოვდა ღმერთს ჯანმრთელობას და ქმარშვილის ბედნიერ ცხოვრებას. თუ ძროხა ფურს მოიგებდა, მაშინ იგი სადაბადოს ილოცებოდა კვერებით, ფურს კი საძროხედ გაუშვებდა. როცა „სადაბადო“ ძროხა დაბერდებოდა, მას დაკლავდნენ, სამაგიეროდ, მის ფურს დააყენებდნენ „სადაბადოდ“.

„თემიმ ხვამა“ იცოდნენ წელიწადში ერთხელ რომელიმე დღესასწაულთან დაკავშირებით. ამ დღეს მოგვარეები საერთო ხარ-
#324#

ჯით დაკლავდნენ ზვარაკს და შეიკრიბებოდნენ სოფლის მოედანზე, სადაც ოჯახებს მიჰქონდათ სანთელ-საკმეველი. აქ ყველანი დაიჩოქებდნენ, თემის უხუცესი წევრი მათ სანთლებს ჩამოართმევდა და ამ სანთლებს ერთად შეკრავდა, ჯოხზე დააკრავდა და ისე შემოუტარებდა დაჩოქილ ხალხს. თემის უხუცესი, ამასთანვე წარმოს-

სამიქელგაბრიოს „ოდუდია სამგარიო“ – თავის ჯანსაღობაზე ლოცვას. თუ ვაჟს პატარაობიდან რაიმე ცუდი სენი, ანუ ავზნე დაჰყვებოდა, მშობლები მას „ოდუდია სამგარიო“-ს დაუწესებდნენ და ამისათვის „სამგარიო“ ქვევრსაც მიუჩენდნენ.

თქვამდა ლოცვას, რომელშიაც ის ღმერთს შესთხოვდა თემის გამრავლებას, მშვიდობიან და კეთილ ცხოვრებას, მტრებზე გამარჯვებას და სხვა. დასასრულს, დაკლულ ზვარაკის ხორცს გაინაწილებდნენ, ჯოხებზე წამოაცმევდნენ და თავიანთ ოჯახებში ბრუნდებოდნენ.

„იენა ლატარიში“ ან „საიანოშო“-ს ასრულებდნენ ჯვარში წელიწადში ერთხელ და ამ სალოცავს რამდენიმე მოძმეები ერთად იხდიდნენ. ზოგიერთი ოჯახი კი თვითონ მოაწყობდა მას და მოძმეებს დაჰატიჟებდა. ამ დღეს დაკლავდნენ ღორს, მოხარშავდნენ ყველიან ან ქონიან კვერს ორ ცალს და დაილოცებოდნენ „გეკულა“ დღეს (ორშაბათს, ხუთშაბათს ან შაბათს). როდესაც მოძმეები თავს მოიყრიდნენ, მათი უფროსი ადგებოდა, ხელში აიღებდა ანთებულ სანთლებს და დაილოცებოდა: „იენა ლატარიში¹⁸¹, სკანი სახელი ხვამელი დო დიდებული, ქომუჩითი სინთელე დო გომორძგუა ირო ჯგირო დიმორინეთი ჩქინი ჩილამო დო სკუალამო“ და სხვა. (შენი სახელი დალოცვილი და დიდებული, მოგვეცი სიმრთელე და გამარჯვება, მუდამ კარგად გვამყოფე ჩვენი ცოლითა და შვილებით).

„ნაფრა“. ვისაც ხელ-ფეხი ეხუთებოდა ან ფეხის ძვლის ტეხვა ჰქონდა, ისინი განკურნებას შესთხოვდნენ „ნაფურნახეს“. ლოცვის წინ დაკლავდნენ ბატკანს და რძეში მოხარშავდნენ. რძეშივე მოხარშავდნენ ყველიან ხუთ კვერს, მაგრამ ამ ყველს ღორის წამალა (ყველის შესადედებელი ხსნარი) არ უნდა ჰქონოდა. შემდეგ ავადმყოფს ჩუმად სადმე განმარტოებულ ადგილზე მიიყვანდნენ, რომ იგი არავის დაენახა: ეს ადგილი ღორის ნავალი არ უნდა ყოფილიყო და მათ არც ღორის ნავალი გზით უნდა გაეველოთ. დანიშნულ ადგილზე ავადმყოფი დაიჩოქებდა და ის პირს დასავლეთისაკენ იბრუნებდა. მლოცველი შეევედრებოდა:

#325#

„ნაფურნახე¹⁸² დიდებული, სქანი სახელი დიდებული, სქანი ტი-

¹⁸¹ ეს ზემო სვანეთშია „მან ლატლიშ“, რომლის ეკლესია ლატალიშია სოფ. იენაში და ლოცულობენ იონა ლატალის სახელით. როდესაც ქალებს თვალეები ასტკივდებათ, ამ ხატს სწირავენ ფეტვის მჭადს. ამ ეკლესიის (იონა წინასწარმეტყველის) ხატ-ჯვრები აღწერილი აქვს უვაროვას (იხ. მისი Mat. по археол. Кавказа, т. X. Стр. 179).

¹⁸² ნაფურნახე, როგორც ლოცვიდან სჩანს, ღვთაების სახელია, მისი დაბო-

ბინი სი ქიმეჩი თეში მახვამალს (იტყვიან ავადმყოფის სახელს), კუჩხიში ჭუა, ძვალიში ტახა, შორიშა ქიგურაჟი სქანი სახელი ხვამილი“-ო (ნაფურნახე დიდებულო, შენი სახელი დიდებული, შენი წყალობა მიეცი ამის მლოცველს, ფეხის ტკივილი, ძვლის ტეხვა შორს გაუქარვე-ო).

დასასრულს, კვერებს იქვე შექამდნენ, საკმევლის ნაცვლად ავადმყოფს თავზე ნახშირს შემოუტარებდნენ და იქვე გადააგდებდნენ. თუ კვერები ვერ შესჭამეს, დანარჩენს იქვე მიწაში ჩაფლავდნენ. თუ ნაფრას კვერი სხვამ შეჭამა, იმანაც „ნაფრა“ უნდა გადაიხადოს, თორემ მას ფეხი ატკივდებაო.

„დიხაშ-ხვამა“. იმ ადგილას, სადაც სახლი უნდა დაედგათ, ოჯახის უფროსი მივიდოდა და მიწას ოთხჯერ ამოთხრიდა. ხელში აიღებდა ოთხ კვერს, რამდენიც კუთხე სახლს ჰქონდა. ოთხ ქვაზე ოთხ ანთებულ სანთელს მიაკრავდა და ასე დაილოცებოდა: „დიხაში ნერჩი ბედნიერი ქომიცი თე ადგილი დო ოხორუ, კოჩიში დო ორინჯიში გამრავლება, ჯგირი ცოფა“ და სხვა (მიწის ნერჩი-ფუძევე, ბედნიერი იყოს ეს ადგილი და სამოსახლო, ადამიანისა და პირუტყვის გამრავლება, კარგად ყოფნა და სხვა).

„წყარიშ გოჭოფუა“. თუ წყლიდან რაიმე ავადმყოფობა ამოყვებოდა (ბანაობის დროს, გაცივება თუ სხვა შემთხვევის გამო), ასეთ ავადმყოფს მიიყვანდნენ იმ ადგილას, სადაც მას ავადმყოფობა შეეყარა. აიღებდნენ ცულს და მისი პირით წყალს ჩაასხამდნენ გოგრის ქერქში და იტყოდნენ: „თე ლახარა თეშ დასქირე, მუჭო თე წყარი ჭურასია“ (ეს ავადმყოფობა ისე დააშრე, როგორც ეს წყალი გოგრაშიო). ამ წყლიან გოგრის ქერქს საკიდელზე ჩამოჰკიდებდნენ და წყალიც ჩქარა ამოშრებოდა.

„განალინი“. ვის ხეზეც მეხი დაეცემოდა, ის ოჯახი ხატი-საგან ითვლებოდა დამიზნებული და გალახული – „ჟვარილი“. ამიტომ ოჯახს უნდა ელოცა – „განალინი“. ეხვეწებოდნენ ილორის წმ. გიორგის დაეფარა მათი ოჯახი მეხისა და ცეცხლისაგან. შემდეგ ბატკანს ან ციკანს შესაწირად წაიყვანდნენ ილორში და იქაც ლოცულობდნენ.

ლოება – ხე მოწმობს, რომ იგი ქალღმერთი უნდა ყოფილიყო.

ერთი სიტყვით, ასეთი იყო მეგრული წარმართული ხასიათის სალოცავები, რომლებსაც ოჯახის კეთილდღეობისათვის წლის განსაზღვრა #326#

ღვრულ დროში ასრულებდნენ ოჯახის უფროსები. ამასთანავე, საყურადღებოა, რომ ამ ლოცვების უმეტესი ნაწილი დაკავშირებული იყო ოჯახის კერასთან, რომელიც წარმოადგენდა ერთგვარ საკულტო ადგილს, სადაც ოჯახის დიასახლისი ლოცულობდა ფუძენერჩის გამრავლებაზე.

როგორც ცნობილია, ადამიანს პირველად კერამ აგრძნობინა სიცოცხლის სიტკბოება. კერის ცეცხლი მას სადგომს უნათებდა და უთბობდა, მან განუმტკიცა ადამიანს ოჯახის საფუძველი და მშობლიური სიყვარული. კერის უდიდესი მნიშვნელობა ადამიანის სოციალურ ცხოვრებაში ჩვენ შორეულ წინაპართათვის კულტის მიმართულებით გამოიხატებოდა კერისადმი ღვთაებრივ თაყვანისცემაში. კერის კულტი ამის გამო ყველგან გავრცელებული იყო, დღესაც მოიპოვება მისი მრავალი გადმონაშთები¹⁸³. კერისადმი რწმენის გამო ქართველ ხალხს ოჯახის სათანადო რიტუალიც შეუქმნია. ახალწელიწადს ჩვენში მეკვლე პირველად კერის ცეცხლს ულოცავდა. მას აჩაღებდა შერჩეული ფიჩხებით და ზედ ხტებოდა. სვანეთში კერის სალოცავი „კელემზირი“-ც არსებობდა, რომელსაც წელიწადში ერთხელ ოჯახის უფროსი დიასახლისი ასრულებდა. ის გამოაცხობდა კვერებს, რომელსაც კერის ფეხთან ატრიალებდა და თან კერას შესთხოვდა ოჯახის ბარაქას, ადამიანისა და საქონლის გამრავლებას. კერა ჩვენში აგრეთვე ოჯახის უფლებათა მატარებელი იყო და ყოველი მისი წევრი ჯერ კერის წევრი უნდა გამხდარიყო, რისთვისაც მოითხოვდნენ სათანადო სიმბოლური წესების შესრულებას. მით უმეტეს, ეს იყო გვაროვნულ ოჯახში, სადაც კერა წინაპართა სულების სადგომად ითვლებოდა და მის წინაშე ყველანი მოკრძალებას განიცდიდნენ. ამით აიხსნება ჩვენში გავრცელებული ჩვეულება – პატარძლის კერის გარშემო სამჯერ შემოტარება და შემდეგ პატარძლის მიერ საკიდელზე ხელის წავლება, რომლის შემდეგ, იგი ხდებოდა ოჯახის ფაქტიური

¹⁸³ ს. მაკალათია, „გვაროვნული საზოგადოების შემეცნებისა და რწმენის სამყარო“ (იხ. საზოგადოებრივი ფორმათა განვითარების ისტორია, ტფ. 1928 წ. გვ. 99-114).

წევრი. კერა ჩვენში დიდ სიწმინდედ ითვლებოდა და მტრობის დროს კერის დანგრევა უდიდეს შეურაცხყოფად მიაჩნდათ. ოჯახის უფროსი კერის გარშემო ასრულებდა საოჯახო სალოცავებს, განაგებდა და იცავდა კერის სიწმინდეს და აგრეთვე მოსამართლეობდა. სვანეთში, მტრისაგან დევნილი პირი თუ ოჯახში მოასწრებდა შევარდნას და კერის საკიდელზე ხელის წავლებას, მაშინ მტერს არ შეეძლო #327#

ლო მისთვის რაიმე ზიანი მიეყენებინა, რადგანაც ის კერის სიწმინდემ დაიფარაო.

სამეგრელოში კერის ცეცხლზე წყლის დასხმა და ჩაქრობა არ შეიძლებოდა, იტყოდნენ „ვაშინერსია“. მეგრელები კერის ცეცხლზე ფიცულობდნენ და იწყევლებოდნენ. კერის ცეცხლს ორშაბათობით და ახალ წელიწადს ოჯახიდან არ გასცემდნენ. ოჯახს ბარაქა არ ექნებოდა და სხვა. ამგვარად აქ მოტანილ მეგრული სალოცავების ერთ ნაწილში და განსაკუთრებით „ფუძემ ოხვამერში“ მოცემულია კერის თავყვანისცემის საყურადღებო წესები.

ამ სალოცავების ნაწილი კი დაკავშირებული იყო „ოხვამერ ლაგვანთან“, როგორც იყო საღმრთო, საოხორო, საოცოდინარო, შქვითული, სამგარიო, სადაბადო და სხვა, რომლებსაც უწოდებდნენ საერთოდ „ოხვამერს“, ეს „ოხვამერი“ მოთავსებული იყო მარანში, რომელიც ითვლებოდა სამლოცველო ადგილად, სადაც გარდა ოჯახის უფროს მამაკაცისა, არავის შეეძლო შესვლა და სამლოცველო რიტუალის შესრულება. ქალს მარანში არ შეუშვებდნენ და მას არც რაიმე რიტუალის შესრულება შეეძლო მარანში მოთავსებულ ქვევრებთან. სალოცავ ქვევრებს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდათ: ზოგი მათგანი საერთო საოჯახო იყო, ზოგი კი – პიროვნული. მაგალითად: „ოდუდია-სამგარიო“ ოჯახის უფროს მამაკაცსა და უფროს ვაჟს ეკუთვნობდა. პიროვნული ქვევრი პატრონის გარდაცვალების შემდეგ ხდებოდა „ბენი“ ე. ი. თავისუფალი და მას ოჯახის უფროს ვაჟს მიუჩენდნენ. თუ ოჯახში ვაჟის შეძენისას თავისუფალი ქვევრი მარანში არ აღმოჩნდებოდა, მაშინ მისთვის ახალ ქვევრს იყიდნენ და მარანში ჩაფლავდნენ. სალოცავი ქვევრების მოვლა-პატრონობა ოჯახის უფროს მამაკაცს ჰქონდა მინდობილი. მისივე განკარგულებაში იყო აგრეთვე სალოცავი ქვევრების გამოსა-

რეცხი იარაღები და ღვინის ამოსაღები ხაპი „ხირკე“, რომელსაც იგი სხვა საჭიროებისათვის არ ხმარობდა და იქვე მარანში ინახავდა. ამას გარდა, ოჯახის უფროსის მოვალეობას შეადგენდა ყველა სალოცავის წესების ცოდნა და რიტუალის შესრულება. ლოცვის დასრულებამდის მას გული არ უნდა მოსვლოდა და არც არავისთვის ნება მიეცა, რომ ხონჩაზე დაწყობილი სანოვაგიდან თუ გინდ ერთი ნამცეცი პირში ჩაედო, რაც ცოდვად ითვლებოდა და სასტიკად იყო აკრძალული.

მამასახლისის ეს უფლება-მოვალეობანი მემკვიდრეობით გადადიოდა მის უფროს ვაჟზე. ძმების გაყრის დროს, სალოცავი ქვევრები ხშირად მათ საერთო მფლობელობაში რჩებოდა, მაგრამ უმეტეს #328#

შემთხვევაში, ძმები ქვევრებსაც იყოფდნენ და მხოლოდ „საღვთო“-ს სალოცავის ქვევრს სამმოდ “დედა-ფუძეში” ტოვებდნენ და აქ მთელი სამმო თავს იყრიდა და საერთო ხარჯით „საღვთო“-ს გადაიხდიდნენ.

ახლა ჩვენ გადავალთ ადამიანის ეკონომიკურ ცხოვრებასთან დაკავშირებულ რიტუალის აღწერაზე. გლეხური მეურნეობა უმთავრესად დამყარებული იყო მიწათმოქმედებაზე და მესაქონლეობაზე, რაც სოფლის მოსახლეობის საარსებო წყარო იყო. გლეხს სწამდა, რომ მას შეეძლო შელოცვებითა და სხვა ჯადოსნური ხერხებით საქონლისა და ჭირნახულის გამრავლება.

#329#

შინაური საქონლის გამრავლების მიზნით, მეგრელები ასრულებდნენ: „მოზენება“-ს. ძროხა რომ პირველად ხბოს მოიგებდა, მის ნაწველს „დააბენებდნენ“, ე. ი. ერთი კვირის განმავლობაში პირველად მოწველილ რძისამან გაკეთებულ ყველს არ შესჭამდნენ და ინახავდნენ. შემდეგ ამ ყველს ხონჩაზე დააწყობდნენ, ძროხასთან მიიტანდნენ, ძროხას რქებზე ანთებულ სანთლებს მიაკრავდნენ და ოჯახის დიასახლისი დაილოცებოდა: „ჟინი ღორონთი, ათე ჩხოუს ძუმუ გუჭყანიერი, სი გაბრაი მუდა თუმა მიკოჩანს, თიზმაშე“-ო (მაღალო ღმერთო, ამ ძროხას ძუმუ მიეცი ღონიერი, შენ გაამრავლე იმდენად, რამდენიც მას ზალანი ასხიაო). ამის შემდეგ ძროხის ყველს თავისუფლად ჭამდნენ.

„ჟინი ანთარი“¹⁸⁴. დიდ მარხვაში კერაზე გამოაცხობდნენ ერთ დიდ მჭადს, რომელსაც ოჯახის უფროსი დადებდა ტაბაკზე და დაილოცებოდა:

„ჟინი ანთარი, პატენი გომორძგვილი! ჩქიმი ორინჯი სი ამიშინი; ოშოშო გემაფქოფუნდეე დო მუთას მაკორდგდასენი უხაფუ დო ხაფილც ვაიშებჩინენდეე თეში“.

„ზეციერო ანთარო, ბატონო გამარჯვებულო, ჩემი საქონელი შენ გაამრავლე ასობით ვიჭერდე და არაფერი აკლდებოდეს, უშობელსა და ხბოიანს ვერ ვარჩევდე ისე“.

ლოცვის დასასრულს, მჭადს დაჭრიდნენ და შეჭამდნენ. რაც ნამცეცი დარჩებოდა, მოაგროვებდნენ – ბუზებისა და ყვავების კერძიად და დილაადრიან მას სახლის ბანზე დაყრიდნენ, რომ ოჯახი ბუზებმა არ შეაწუხონ და სიმიინდი ყვავებმა არ გააფუჭონო.

„ისკიოდობა“. პირველი მაისიდან საქონლის პატრონი ძროხის ნაწველს „გოჭოფუნდუ“, ე. ი. შეკრავდნენ ერთი კვირით და ამ ხნის განმავლობაში რძის ნაწარმი არავის ეჭმეოდა. შემდეგ ერთი კვირისა, გამოაცხობდნენ კვერებს, რომელშიაც ამ ყველს ჩასდებდნენ. გამომცხვარ კვერებს ხონჩაზე დაალაგებდნენ, ოჯახის უფროსი ვაჟებს წაიყვანდა და ამ ხონჩას წაიღებდა „ისკიოდამ ჯასთან“ (ხესთან), რომელიც სახლიდან მოშორებით იდგა და ეს ხე იყო მუხა ან ცაცხვი. ამ ხესთან ხონჩას დადგამდნენ, დაიჩოქებდნენ და ოჯახის უფროსი შეევედრებოდა „ტყამ პატონს“ – ტყის ბატონს, რომ მას #330#

დაეფარა შინაური პირუტყვი ნადირისაგან შემდეგ აიღებდნენ სანთელს, აანთებდნენ მას და მიაკრავდნენ ხეზე. ძროხის ბალანს ბურთივით დაახვევდნენ, შიგ ლურსმანს გაუყრიდნენ და ხეზე მიაკრავდნენ, თან იტყოდნენ: „ათამ კიბირ გურგილე უჭუ-უხაშუში მაჭკომალს“ – ასე კბილი გაუცივე (უმისა) შეუმწვარ-მოუხარშავის მჭამელსო. ამის შემდეგ, შინ ბრუნდებოდნენ და ყველიან კვერებს შეჭამდნენ.

„გალენიში ორთა“. საქონლის პატრონი, რომ დაეცვა შინაური პირუტყვი მოარული სენისაგან, „გალენიში ორთა“-ს მიუჩენ-

¹⁸⁴ ნიშნავს ზეციერი ანთარი. И. Кипшидзе, Грам. мингрельского языка, сб. „ანთარი ჟინი“. გვ. 194-195; ს. მაკალათია, ღვთაება მითრას კულტი საქართველოში, გვ. 184-185.

და კურატს ან ციკანს და სანიშნოდ მას ყურს ააჭრიდა. გაივლიდა ერთი ან ორი წელიწადი, ამ შესაწირავს დაკლავდნენ, გამოაცხოებდნენ კვერებს და გააკეთებდნენ „ელარჯს“. შემდეგ დააწყობდნენ ხონჩაზე კვერებს, ყველს, თეთრ ფულს, ღვინოს, საკლავის გულ-ღვიძლს და სხვა. დაიწვევდნენ ვისაც კარგი ფეხი ჰქონდა და ის დაილოცებოდა: „გალენიში ორთა დიდებული სკანი სახელი ხვამილი, სი ქოთხილე უბადო ალიან-ჩალიანიშე ჩქიმი ორინჯი, გამიბრალი დო თიში ნაბრალითი ჩქიმი გური გახარია“ (გალენიში ორთა, დიდებული, შენი სახელი დალოცვილი, შენ დაიფარე ცუდი შემთხვევისა და სიავისაგან ჩემი საქონელი, გამიმრავლე და მისი ნამრავლით ჩემი გული გაახარეო). დასასრულს, ღვინოს მაღლა აასხამდნენ და იტყოდნენ – ამდენი საქონელი გაგვიმრავლეო.

„ოცაშხურე“ იცოდნენ ყველიერის ხუთშაბათს და ამ დღეს ლოცულობდნენ საქონლის გამრავლებაზე. აიღებდნენ დიდ ყველს და გამომცხვარ კვერებს, ოჯახის უფროსი აანთებდა სანთლებს და დაილოცებოდა: „ცააშხა დიდებული, სი გაბრალი ჩქიმი საქონელი, ქომითხილე ირი უბადოშე, ლახარა შორიშა ქიგარაყი, ჩხოუს ბრელი ჭვალა ქემეჩი ფუჯით დო ხოჯებით იოფში ჩქიმი სადგიმია“. ცააშხა (ხუთშაბათი) დიდებული, შენ გაამრავლე ჩემი საქონელი, დაიცავი ყოველივე ცუდისაგან, ავადმყოფობა შორს გაუქარვე, ძროხას კარგი წველა მიეცი, ფურითა და ხარებით აავსე ჩემი ოჯახიო).

სხვადასხვა ხასიათისა იყო ბუნების მოვლენასა და ჭირნახულის მოსავალთან დაკავშირებული რიტუალი.

„სოფელიში ხვამა“ იცოდნენ გაზაფხულზე, როდესაც სოფელი ხვნა-თესვას მორჩებოდა. სოფელი საერთო ხარჯით იყიდდა საკლავს თხას ან ცხვარს, ზოგჯერ კურატსაც. ოჯახის უფროსები შეიკრიბებოდნენ სოფლის მოედანზე და აქ სოფლის უფროსი დაილოცებოდა კარგს ამინდზე და ჭირნახულის დოვლათიან მოსავალზე. შემდეგ საკლავს დაკლავდნენ და გაინაწილებდნენ. აქვე დაადგენდნენ, პარასკევ დღეს არ ემუშავათ, რომ ავდარმა და გვალვამ ჭირ-

#331#

ნახული არ გააფუჭოსო. ვინც ამას დაარღვევდა, სოფელი მას დასწყევლიდა – „გინოჩამა“. ამ დღიდან პარასკეობით არ იმუშავებდნენ.

„ბორიამ ოხვამერი“. ამას ასრულებდნენ ქარის წინააღმდეგ

სიმინდის დატარიანების დროს, რომ ქარს ტაროიანი სიმინდი არ დაემტვრია. ამისათვის ოჯახის უფროსი მამაკაცი დაკლავდა წიწილას და თვითონვე გააკეთებდა, შემდეგ შემწვარ წიწილას სიმინდის ყანაში წაიღებდა და იქ დაილოცებოდა, რომ ქარმა არ გააფუჭოს ჩემი ყანაო და წიწილსაც მარტო იქვე შეჭამდა.

„სკიბუმ ოხვამერი“. შობა-კალანდას შუა, ერთ რომელიმე დღეს, გამოაცხოვდნენ „ჭვიშთარს“ (ყველიანი ან ქონიანი მჭადია), მიიტანდნენ მას ხელის საფუკავთან და უფროსი დაილოცებოდა: „ღმერთო, ამის დაფუჭული მუდამ ხვავიანი და გემრიელი იყოსო, ჩემს ოჯახს არასოდეს და ძღებოდეს ამის ნაფუკავიო“ და სხვა.

„ღუმუმ ოხვამერი“. როდესაც ღომი თავთავს იკეთებდა, მაშინ გამოაცხოვდნენ კვერებს და წაიღებდნენ ყანაში, სადაც კვერებს მიწაში ჩაფლავდნენ, ზედ ჯვარს დაასვამდნენ, თან ღმერთს შეეხვეწებოდნენ – ბევრი ღომი მოგვეციო.

„ცურზენიში ოხვამერი“. ყურძნის დამწიფების წინ გამოაცხოვდნენ კვერებს, ვენახში წაიღებდნენ და იქ მიწაში ჩაფლავდნენ, თან ლოცულობდნენ, რომ ღმერთმა ყურძნის ბევრი მოსავალი მოგვეცეს, ღვინო კარგი და მაგარიო.

„ძიავა“. როდესაც დადგებოდა გვალვა, მაშინ სოფლის გოგოები გააკეთებდნენ დედოფალას, რომელსაც ქალურად მორთავდნენ. დედოფალას სოფელში შემოატარებდნენ, შემდეგ მას ქალები დაიტირებდნენ, წყალში გადაადებდნენ და დაახრჩობდნენ – წვიმა მოვაო. ზოგჯერ სოფელი საკლავსაც დაკლავდა და შესთხოვდა ცა-ღრუბლის უფროსს ნამის მოცემას.

„გორგოთობა“. ნაკრძალი დღე იყო და ამისათვის 13 ივნისს უქმობდნენ. სოფელში არავინ მუშაობდა, რომ გვალვამ ნათესები არ გააფუჭოსო.

„კოხინჯობა“-ც ნაკრძალი დღე იყო და 13 მაისს უქმობდნენ. არავინ მუშაობდა, რომ კოხმა და ავდარმა ნათესი არ გააფუჭოსო.

„მესეფობა“ იცოდნენ ოქტომბრის დასასრულს და ნოემბრისთვის დასაწყისამდე გრძელდებოდა, ე. ი. 28 ოქტომბრიდან 3 ნოემბრამდის. ხალხის წარმოდგენით, მესეფი იყო წყლის დედა და იგი ამ დროს ზღვიდან ამოდიოდა. მესეფი შეიძლება კაციც და ქალიც

ყოფილიყო. თუ ნაბდიანი კაცი მესეფობას ზღვიდან გამოვიდოდა,
#332#

მაშინ იმ წელიწადს წვიმა და ავდარი იქნებოდა, თუ ქალი ლეჩაქიანი გამოვიდოდა, ის წელიწადი ტაროსიანი იქნებოდა. ქალს მცველად ფინია ძალი მისდევდა და მესეფობას მონადირე ვერ წავიდოდა სანადიროდ, – მესეფი დამამიზეზებსო.

ამას გარდა ცრუმორწმუნეობით გაჟღენთილი იყო სამეგრელოს მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებაც და ცხუმორწმუნე ადამიანი ცდილობდა სხვადასხვა სახის მაგიური წესების შესრულებით მოეპოვებინა ჯანმრთელობა და ოჯახის კეთილდღეობა.

როდესაც ადამიანს ჰქონდა „ხურება“ და ამის გამო მას აციებ-აცხელებდა, მაშინ ავადმყოფს საღამოობით სამჯერ „სუმ გეკულას“ – ორშაბათს, ხუთშაბათს და შაბათს მიიყვანდნენ ერთ დიდ მუხასთან და მას იქ მიაბამდნენ ბამბის ძაფით, ზოგან კი სხვადასხვა ფერად ნაჭრებისაგან დაგრეხილი თოკით. მესამე მისვლისას, ავადმყოფს ეს სარტყელი მუხისაგან უნდა მოეგლიჯა და იტყოდა: „გომიტალენქი დო გოიტალე, ვაგომიტალენქო, ვაგოიტალე“ (თუ გამიშვებ, გაგიშვებ, არ გამიშვებ და არც მე გაგიშვებო). ამას იტყოდა სამჯერ, სარტყელს გაგლეჯდა და ავადმყოფი გაიქცეოდა. ზოგან მუხას ასე ეტყოდნენ: „შენ იჩემებ – მუხას გავახმობო, მუხა გაახმე, ციება მუხას შეეყაროსო“. შემდეგ აიღებდნენ ნემსს ან ლურსმანს, მიაკრავდნენ მას მუხას და იტყოდნენ: „ჩემი ხურება და ციებ-ცხელება შენთვის ჩამიბარებია“-ო.

„კორკოცე“ ბავშვს რომ დაემართება, ბავშვს ახველებს და იგი ცუდად ხდება. მაშინ ავადმყოფ ბავშვს სამჯერ გაატარებენ კაკლის ფესვში და შეევედრებიან კაკლის ანგელოზს კორკოცესაგან ბავშვის განკურნებას.

ადამიანი ხიდან რომ ჩამოვარდება, მაშინვე მას იმ ხის ირგვლივ სამჯერ შემოატარებენ და იტყვიან: „ხე ხმელი და შენ (იტყვიან სახელს) ნედლიო“. შემდეგ იქ, სადაც ადამიანი დაეცა, მიწას ამოსთხრიან, შიგ ნაპოვნ ნახშირს ამოიღებენ, დანაყავენ და წყალში გახსნიან ამ წყალს ხიდან ჩამოვარდნილს შეასმევენ.

„ბატონები“. მეგრულად მას „პატონეფი“ ეწოდება. ქუნთრუმას, წითელას, ყელჭივრებას, ყბაყურას –

„ცვაფვირე“ და ყვავილს, საერთოდ, დიდ ბატონებს ეძახი-
ან. ხალხის წარმოდგენით, ყვავილ-ბატონები ოჯახს სიზმარში
ევლინება ახალგაზრდა ქალის ან ვაჟის სახით. თუ იგი ქალის
სახით მოეჩვენათ, სახადი მსუბუქი იქნება, თუ ვაჟისა – მძიმე იქნე-
ბაო. ყვავილიან ავადმყოფს არ მკურნალობენ და არც რაიმე წა-
მალს შეასმევენ, – ბატონები გაჯავრდებიანო. მას ართობენ სიმღერით
#333#

და ჩონგურზე დაკვრით, უმღერიათ იავნანას. ოჯახში არ საქმობენ,
ნემსს ხელში არ აიღებენ, არც სადილს აკეთებენ და ყველაფერს მე-
ზობლები უფზავნიან. ხმაური, ჩხუბი და აყალ-მაყალი ყვავილიან
ავადმყოფთან სასტიკად აკრძალულია. ძღვენიში მოჰყავდათ თეთ-
რი ვარიები, რომელსაც თავი, გული და ფეხები წითლად ჰქონდა
შეღებილი, ზოგჯერ თეთრ ვარიას წითელი ნაჭრებით მორთავდნენ და
ავადმყოფს ისე მიგვრიდნენ. ღორს არ დაკლავდნენ და არც მის
ხორცს ჭამდნენ. რასაც ყვავილიანი ავადმყოფი მოისურვებდა, უნდა
შეესრულებინათ, თორემ ბატონები სახადიანს შეაწუხებენო. თუ ავად-
მყოფი მოითხოვდა მეზობლის ცხვრის ან ხბოს ხორცს, ბატონების
შიშით მაშინვე უსრულებდნენ მოთხოვნას. თუ ავადმყოფობა გართულ-
დებოდა, მაშინ მოიხმობდნენ ბატონებნახად სამ კაცს „შემხვეწეს“,
რომლებიც დაიჩოქებდნენ ავადმყოფთან, მიწას ჰკოცნიდნენ, ცოტა
მიწასაც შეჭამდნენ და ისე ევედრებოდნენ ყვავილ ბატონებს ავად-
მყოფის განკურნებას. ხატს შეუთქვამდნენ საწირ-საკლავს და ავად-
მყოფის „ჯინჯი“ ხატში გაგზავნიდნენ. განსაკუთრებით ევედრებო-
დნენ წმ. ბარბარეს, რომელსაც სთვლიდნენ ბატონების მამიდად და
ამ ბარბარეს ეკლესიაში აგზავნიდნენ შესაწირავს, რომელშიაც იყო თეთ-
რი ფულები, აბრეშუმის ძაფი, წითლად შეღებილი კვერცხები და
სხვა. განკურნების შემდეგ ავადმყოფს მიიყვანდნენ ბარბარეში ფეხ-
შიშველს და იქ შეახვეწებდნენ მას ბატონების მშვიდობიანად მოხდის
შესახებ. ვისაც ყვავილის მოხდის შემდეგ დაჰყვებოდა რაიმე სიმა-
ხინჯე – სიბრძავე დაყრუება, სიმუნჯე და სხვა, გააკეთებნენ
„ხელ-ძღვენს“ – ხაჭაპურს, ქათამს, ზოგი ციკანსაც დაჰკლავდა
და ამ ხელძღვენიანად ავადმყოფს მიიყვანდნენ იმ ოჯახში, სადაც
ბატონები იყო და იქ შეევედრებოდნენ ბატონებს ავადმყოფის გან-
კურნებას.

ამასთანვე მორწმუნე ადამიანს სამეგრელოში დაცდილი ჰქონდა ამა თუ იმ მოვლენის ავ-კარგიანობა, რომლის მიხედვით, იგი მომავალზე წინასწარმეტყველებდა. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ამის რამდენიმე მაგალითს: 23 აპრილს, გიორგობას, გლეხი კარში გაიტანდა კვამლიან მუგუზაღს და უცქეროდა კვამლის მიმართულებას; თუ კვამლს ზღვაური დაუბერავდა, ავდარი იქნებოდა, თუ მთის ქარი – გვალვა იქნებოდა. „თხორილიშ ბორია“ – გურიის ქარი დილით ჰქრის – წვიმაა, საღამოთი კი – ტაროსიაო. ზემოური ქარი – კარგი ამინდია, ჯვარული ქარი – კი ავდარია. იტყოდნენ: „ონჯუამ გურულია, ნოდინა ირულია“ (საღამოს გურიის ქარმა თუ დაბერა, ნადის მოსაწვევად გაიქეციო). თუ გოჭები თამაშობენ – წვიმა იქნებოდა; კატა #334#

თუ დასავლეთით პირს იბანს, წვიმააო, თუ ჩრდილოეთით – ტაროსიო. თუ კატას ბეწვი დაეწვის – თოვლი მოვაო. თუ ცხენმა დაიფრთხილა – თოვლი მოვაო. ჩიტები თუ გროვდებიან და მიწაზე სხდებიან – თოვლი იქნებოდა. ბოლოქანქარა თუ სახლის ახლოს დაჯდება, ოჯახში ხმლიანი კაცი შემოვაო. საკიდელი თუ დაიხმაურებს, სტუმარი მოვაო. ოფოფის დანახვა და ოჯახში შესვლა არ ვარგა – გლოვას მოასწავებსო. ბუ, სადაც დაიკვივებს, იქ ადამიანი მოკვდებაო. მოლალურის ეზოში შემოსვლა არ ვარგაო, ის თავის ბარტყებს ეძებს და სტირისო და ოჯახშიც მწუხარება შეაქვსო. მერცხლის ჭიკჭიკი სახლში ვაჟის შეძენას ნიშნავსო. კურდღელი ადამიანს გზაში თუ შეხვდა – არ ვარგაო, უნდა გაბრუნდესო. მამალი თუ კარზე შემოფრინდა და სახლში შემოიყვივლა, ეს მწუხარების ნიშანიაო და ვინმე ცუდ ამბავს მოიტანსო. ქათმები თუ საღამოს ხეზე ადრე ადიან, ეს შიმშილის მომასწავებელიაო. თუ მამალმა ადრე დაიწყო ყვივლი, სოფელში მავნე კაცი შემოვაო და სხვა.

ცისარტყელას რომ დაინახავდნენ, პირზე ხელს დაიფარებდნენ – კბილებს გააფუჭებდნენ. ვის სახლსაც ცისარტყელა დაადგება, იქ კაცი მოკვდებაო. ახალი მთვარის დანახვისას, იტყოდნენ: „თუთა ახალი, ღორონთ სი გამახარი, სი ჯვეში დო მა ახალი“ (მთვარე ახალი, ღმერთო, შენ გამახარე, შენ ძველი და მე ახალი). სინჯავდნენ ოქროს ნივთს და სარკეში იცქირებოდნენ. კუდიანი ვარსკვლავის გამოჩენა ნიშნავს მეფის ტახტიდან გადმოგდებას და ომიანობასო.

„ქაცარიში რჯგინა“. როდესაც თხა ციკანს მოიგებს, სანამ ახალდაბადებული ციკანი დაიკვიკინებს, ადამიანმა უნდა დაასწროს მას და თქვას: „გაჯობე, გაჯობე, გაიზარდე ციკანო“. თუ არა და, ციკან ნაჯობნ ადამიანს ხშირად წამოსცდება საწყენი სიტყვებიო. სანამ მერცხალი მოფრინდება და მას პირველად დაინახავენ ან გაზაფხულზე მის ხმას გაიგონებენ, ყოველ დილა წყალნარევ ღვინოს შესვამენ. შემდეგ რომ დაინახავენ მერცხალს, დაიძახებენ: „მერცხალო, მერცხალო, გაჯობეო“, თუ არადა, მერცხლის ჯობნა ცუდიაო.

გუგულისა და მოლალურის ხმას სანამ პირველად გაიგონებდნენ, დილა ადრიან ცოტათი შენაყრდებოდნენ. მათ ხმას რომ გაიგონებდნენ, დაიძახებდნენ – „გაჯობეო“. ახლად გამოჩეკილი წიწილის დანახვისას, უნდა შენაყრდე, თუ არადა, ადამიანს გულის დაღევა მოუვაო.

ყვავზე გამარჯვების მიზნით, ყველიერის დიდ მარხვაში ნასუფრალიდან რაც დარჩებოდა – ცოტა ყველს, ხაჭაპურს, კვერცხს და სხვა ჩადებდნენ კვერცხის ნაჭუჭში და დილაადრიან სხვის ყანაში გა-
#335#

დააგდებდნენ და დაიძახებდნენ სამჯერ – „ყვავო გაჯობეო“. ამის შემდეგ ყვავი ოჯახს ქათმისა და ჭირნახულის ზარალს არ მიაყენებსო. ახლად დაბადებულ გოჭთან მივლენ სალორეში, ყურებზე თითებს დაიცობენ და იტყვიან – „გაჯობეო“. თუ გოჭმა დაასწრო და დაიჭყვივლა, მაშინ სიარულის დროს, ყოველთვის ტალახი მოგეცხებაო.

„ასოთსამღერელი“. თუ ყური გიწივის, კაცი მოკვდებაო; თუ ყური გექავება, ავდარი იქნებაო; თუ ცხვირი გექავება, საწყენი შეგხვდებაო; თუ თვალი გექავება, სასიამოვნო სტუმარი მოვაო; თუ ფეხის ტერფი გექავება, ცხენიანი კაცი მოვაო; თუ წამწამი უთამაშებს, უცხო კაცს დაინახავო და სხვა.

„ვაშინერსი“ ნიშნავს აკრძალულს, რისი ხსენება და გაკეთება თუ შესრულება არ შეიძლება. ეს სიტყვა ნაწარმოებია „შინუა“-დან, რაც ნიშნავს ხსენებას, აქედან „ვაშინერსი“ არ სახსენებელი ან უხსენებელი. ამ ვაშინერსის ქვეშ მოქცეულია ყველა ის აკრძალული მოქმედება და საგნები, რომელთა ხსენებას და შესრულებას შეუძლია ადამიანსა და მის ოჯახს უბედურება მიაყენოს. ასეთი შიშის გამო, მორწმუნე მეგრელები წინათ სასტიკად იცავდნენ „ვა-

შინერსის“ წესებს. ვაშინერსის ანალოგიურ წესებს ადგილი ჰქონდა ყველა კულტურული ერის ცხოვრებაში, საზოგადოებრივი განვითარების განსაზღვრულ პერიოდში და ის ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში ცნობილია „ტაბუ“-ს სახელწოდებით¹⁸⁵. ტაბუს მიზანი იყო ცრუმორწმუნე ადამიანი დაეცვა ყოველგვარი მავნე სულებისა და ბოროტი ძალების ზეგავლენა-მოქმედებისაგან.

სამეგრელოში ამ „ტაბუ“-ს ან ვაშინერსის გადმონაშთებს დღემდის მოუღწევია. მაგალითად, როდესაც სახლში აბრეშუმის ჭია ჰყავთ, რომ ამ ჭიას ზარალი არ მიაყენოს თავგმა და ჭიანჭველამ, მათი ხსენება არ შეიძლება – „ვაშინერსი“. სახელის ნაცვლად, თავგზე იტყვიან „კიბირ მოჭკადირი“ (კბილებ მოჭედილი), ჭიანჭველაზე კი – „პუხ ტახირი“ (ზურგ გატეხილი), მელას უწოდებენ „კუდელ ქვაჩალა“ (კუდ ხუჭუჭა), გველს – „უსახელოს“, მგელს – „ნოტყელს“, ამას გარდა, აკრძალულია („ვაშინერსი“) ორშაბათობით ოჯახიდან გასვლა და მგზავრობა, არც ფრჩხილებისა და თმის მოჭრა შეიძლება, იტყვიან ძმა მოუკვდებაო. ავადმყოფთან მიცვალებულის სახელის ხსენება „ვაშინერსი“ და სხვა.

წყევლა. ხაჯალურს გიგობუნუანდანი, თეში გაყალბური (ისე გაგიჟდი, რომ ხაჯალურით იყო დასაბმელიო).

#336#

ჩქიმ მარძგვან კილეშე ძვალ ვეშედანი, თინა სოიშა ვეგნოილუან, თეიშა სკანი საშუელი ვემეჩამირი (სანამ ჩემ მარჯვენა მკლავიდან ძვალი არ ამოიღო და იგი არ გადაგავლონ, მანამდის შენი ხსნა ნუ იქნება).

სქან სკუა დო მოთაშენი ხეჭკურელი დოგობუნუდასი (შენს შვილზე და შვილიშვილზე გულხელდაკრეფილი დამჯდარიყავი).

ჯეგეში ბორზალი გეთხაფილი სქან უჯგუმ ოროფილს (ჯეგეს ე. ი. წმ. გიორგის ბოძალი დაეცეს შენს საუკეთესო საყვარელს).

თემ დიგომინუასი ღორონთქია, ჩქიმი ნათუხა ჩერია ვაგონჭუნდასია (ღმერთმა ისე დაგასიოს, რომ თითისტარზე ჩემი ნართი არ გაგწვდებოდესო).

¹⁸⁵ Джемс Фрезер, „Табу – запреты“, Золотая ветвь, вып. II, 1928 г.

ჯვარული ჯეგე მისარონქი გიგაჭყორუა დო მეზობელიმ ჩხულე-ფიში გითანჯირალო გინორთუმედასი სქანი ოჯახი (ჯვარული წმ. გიორგი – მისარონი გაგიწყრეს და მეზობლის ძროხების დასაწოლად იქცეს შენი ოჯახიო).

ჯაშქვინდაქია ჯას-ქიგაკირასია, თემ ქიგოკირუდასი ირი სიავე თიმ ოჯახისია (როგორც სვია ხეს შემოეხვევა, ისე შემოეხვიოს მის ოჯახს ყოველივე სიავე) და სხვა.

ცრუმორწმუნე ადამიანს, ამასთანავე, სწამდა არსებობა სხვადასხვა სულისა, რომელიც მის წარმოდგენაში იყოფოდნენ კეთილ და ბოროტ არსებად. ეს სულები ბინადრობდნენ ტყე-ველებში და მათ კეთილგანწყობაზე იყო დამოკიდებული ადამიანის პირადი ჯანმრთელობა და მისი ოჯახის კეთილდღეობა. ასეთია, სხვათა შორის, მეგრული: „ტყაში-მაფა“, „ოჩოკოჩი“, „ჭინკა“, „წყარიმ-დიდა“, „მაზაკვალი“ და სხვა.

მეგრელების წარმოდგენით, „ტყაში-მაფა“ – ტყის დედოფალი ტყეებში ცხოვრობს და ნადირთა პატრონია. ტყაში-მაფა ლამაზი ქალია, რომელსაც აქვს ორი გრძელი და ოქროსფერი ნაწნავი. მონადირის ბედ-იღბალი მასზე იყო დამოკიდებული. თუ იგი მონადირეს წყალობდა, მონადირის ტყვია ნადირს არ აცდებოდა, თუ გინდ მას თოფი უკუღმა გაესროლა. ტყის დედოფალი ადამიანის შეხვედრისას მას სახელს თურმე დაუმახებდა, მაგრამ ადამიანს მისთვის ხმა არ უნდა გაეცა, თორემ ჭკუიდან შეშლიდაო. ტყის დედოფალს მამაკაცი თუ მოეწონებოდა, ის მოისურვებდა მასთან სქესობრივ კავშირს რამდენიმე ხნით. მამაკაცს თავისი სურვილი უნდა ენიშნა თითებით, თუ რამდენი თვით ან წლით შეეძლო ტყის დედოფალთან ცხოვრება. ამის შემდეგ, ისინი ერთმანეთთან იჭერდნენ სქესობრივ კავშირს და მამაკაცის ოჯახს ამ დღიდან მფარველობას #337#

უწევდა ტყის დედოფალი, რომლის წყალობით, ოჯახს მოელოდა ყოველივე სიკეთე, ბედნიერება და დოვლათიანობა. მაგრამ მამაკაცს ყველაფერი ეს დიდ საიდუმლოებად უნდა შეენახა და არავისთვის არ უნდა ეთქვა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ტყის დედოფალი მას დასწყევლილა და მის ოჯახსაც გააუბედურებდაო.

„ოჩოკოჩი“ ხალხის წარმოდგენით მამაკაცი იყო, რომელსაც

ცული აქვს მხარზე გადებული და ამით ცდილობს კაცი მოჰკლას. ის ადამიანის მტერია და ჭამს კაცის ნათეს-ნაამაგარსო. ოჩოკოჩი დიდი ტანისააო, მსხვილია და ბალნით შემოსილიო. იგი ბინადრობს ძველ ციხე-კოშკებში და გამოქვაბულებშიო. აქ ოჩოკოჩი მგზავრებს ყარაულობს თურმე და ცდილობს მსხვერპლის ხელში ჩაგდებას. ადამიანს იგი ემტერება, ცულს დაარტყამს და მოკლავს, შემდეგ წავა და მის სარჩო-ჭირნახულს შესჭამსო. ოჩოკოჩს მხოლოდ ცეცხლისა ეშინია და ამიტომ, ვინც გამოცდილია, ის ღამე ცეცხლს დაანთებს ტყეში ან გამოქვაბულთან, რომ მას არ მიეპაროს ოჩოკოჩი და ცულით არ მოჰკლასო.

„ჭინკა“ – ხალხის წარმოდგენაში ბავშვის ტანისაა, ის ტიტველია და აქვს დიდი ყვერები. ჭინკები ტყეში ცხოვრობენო. ადამიანს გზის პირას დახვდებიან და სახელს დაუმახებენ. ჭინკა ადამიანს იმასაც ეტყვის თურმე, თუ იგი სად მიდის, გულში რას ფიქრობს და ჯიბეში რა უდევს. თუ ადამიანი სახლში მარტოხელა დაიგულა, ჭინკა სახლში შევა, მიუჯდება კერას და ადამიანს ესაუბრებაო, მაგრამ ჭინკას ცეცხლისა ეშინია და თუ ვინმემ მუგუზალი მოუქნია, მაშინვე გაიქცევაო. ხალხის რწმენით, ჭინკას არც ვნება შეუძლია და არც სარგებლობის მოტანა, იგი მხოლოდ ადამიანს აფრთხობს სახელის დამახებითო.

„წყარიში დიდა“ – თეთრი ქალიშვილია და სატრფოს ეძებს და თუ ვინმე მამაკაცი დაიჭირა, მოხიბლავს მას და დაიმორჩილებს. ასეთი მამაკაცი ოჯახში უგონოდ და უგულოდ არის, იგი სახლში ვერ მუშაობს, გარე-გარე დადის და გატაცებულია წყლის დედის სიყვარულითო.

უნდა ითქვას, რომ მეგრელებს ყველაზე საშიშ არსებად მიაჩნდათ ავი და ბოროტი სულები, რომლებიც წარმოდგენილი ჰყავდათ კუდიანებისა და ეშმაკების სახით. ესენი ადამიანსა და მის ოჯახს მტრობდნენ, ამიტომ გაუთვითცნობიერებელი ადამიანი ცდილობდა სხვადასხვა მაგიური მანიპულაციებითა და შელოცვებით მათგან თავდაცვას. წინათ სამეგრელოშიაც სწამდათ ავი თვალის არსებობა, რომელიც

#338#
მელსაც შეეძლო ყველაფრის მოხიბლვა-მოჯადოება და ამის საწინააღმდეგოდ გამომუშავებული იყო მრავალი შელოცვა.

სამეგრელოში შელოცვების უმეტესი ნაწილი ქართულად არის დაცული, მათი შინაარსი შემლოცავ დედაკაცებს დღეს არც კი ესმით, მხოლოდ ის იციან, რომელი შელოცვა რა ავადმყოფობას რგებს. შელოცვათა შორის ყველაზე გავრცელებულია ნათვალავის შელოცვა. ავი თვალის არსებობა მორწმუნეებს სწამთ და ის შემლოცველი დედაკაციც, რომლის შელოცვაც სჭრის, მათში ერთგვარ პატივში იყო. ერთმა შემლოცავმა დედაკაცმა ჩემს შეკითხვაზე, თუ როგორ გაითქვა მან სახელი, მიპასუხა – ხელი მიჭრისო, რასაც შელოცვით ხელს შევახებ, ის ავი თვალისაგან მაშინვე განიკურნებაო. მაგრამ, სამაგიეროდ, ავი სულები ღამე არ მასვენებენ, მძინარეს ყელში მიჭერენ და დაღრჩობას მიპირებენო. შემლოცველებს ეშინიათ, განსაკუთრებით ელიობა ღამეს, რომელიც ხალხის რწმენით, კუდიანებისა და ავსულების დღესასწაულად ითვლება. ხალხის წარმოდგენით ავთვალნაკრავ ადამიანს ჭამის მადა ეკარგებოდა, ის უგუნებო და გულმავიწყი ხდებოდა, ფიზიკურად სუსტდებოდა და ფერსაც ჰკარგავდა. ასეთ ადამიანს ღამე ცუდად ეძინა, ვერ ისვენებდა და ხშირად ბოდავდა. ავადმყოფის ავი თვალისაგან განსაკურნავად მოჰყავდათ შემლოცველი, რომელიც ხელში აიღებდა ნახშირსა და შავ ტარიან დანას. ნახშირს ის დანით ფხეკდა, ნახშირის ფხვნილს სულის შებერვით აბნევდა და თან ძალზე ამთქნარებდა. შეულოცავდა ჩურჩულით, რომ მისი სიტყვები არავის გაეგონა. ზოგჯერ ისე ძლიერ ამთქნარებდა, რომ თვალეზიდან მოსდიოდა ცრემლები, რომლის მიხედვით, ის იგებდა, თუ როგორი სიძლიერით იყო ავადმყოფი ავი თვალისაგან მოხიბლული. ზოგჯერ ნათვალავს შეულოცავდნენ საჭმელზე და მას მოხიბლულს შეაჭმევდნენ. გარდა ამისა, ნათვალავის წინააღმდეგ ხმარობდნენ სხვადასხვა თილისმას. აიღებდნენ სამკუთხედად გამოჭრილი ტყავის პატარა ნაჭერს, რომელშიაც ჩასდებდნენ მგლისა და მელიის პაწაწინა ნაღველას, მათ ფრჩხილებს, გულისა და თვალის ნაწილებს, სამოთხის საკმეველს, დიდი ოთხშაბათის სეფისკვერის ნაწილს, სამკურნალო ბალახს და შემდეგ ამ ტყავს აბრეშუმის ძაფით შეკრავდნენ. ამ თილისმას გაუყრიდნენ სამ ფერა ძაფისაგან – წითელი, თეთრი და შავისაგან დაგრეხილ ზონარს და გულზე დაიკიდებდნენ. სახლ-კარის ავი თვალისაგან დასაცავად ეზოს ღობეზე ჩამოჰკიდებდნენ ცხენის თავს, სახლის კარებზე კი მიაკრავ-

დნენ ნალს და გახვრეტილ ქვას.

#339#

„ნათვალავის შელოცვა“-ს მეგრელები უწოდებდნენ „ნათოლე“-ს. სახელისა ღვთისა, მამისა და სულისა წმიდისა, ლოცვანი ნათოლესი: თვალს ნაცარი, გულს ლახვარი, სამოცი და სამი წმ. გიორგის ბორძალი დაეცეს ამის მოარმეს, ამის მოქიშპეს, ამის (იტყვიან ავადმყოფის სახელს) ავი თოლით და სულით შემხედველს. ქალი იყოს მაინც, კაცი იყოს მაინც, დიდი იყოს მაინც, მას შენ გადაყარე უფალო ღმერთო მოწყალო, ცხელი ღაღარი. ამას შენ არგე ლოცვა ჩემი, მლოცველი მე ვარ, რგებელი შენ ხარ. დედა მარია ქალწული და მიქელ-გაბრიელი ჯდიდა სამოთხის კარსა, მოვიდა მიქელ-გაბრიელი მთავარანგელოზი და ჰკითხა, დედა მარია ქალწულო, რას ტირი? რას ჟივი? რას ჰყრი ოქრო პირთა ცრემლსა? გაციოდა ვარდსა ვარდისა. ბატონო მიქელ გაბრიელო მთავარ ანგელოზო, რავა რას ვსტირი, რავა რას ვჟივი, შენ რომ უკან საგულავოდ გარბახანდი, მოვიდა ქუთაიდან ერთი გრძნეული ურიის ქალი შავიანი, ოქროს კარზე ყური მომიტეხა, გახურებული ქვაი გამოხეთქა, ქრისტეს სკამი წამიქცია. ქსელი გევიდგი საქსოვი, თავშესაქცევი ამიწყვიდა, დამიწყვიდა, მეც დამაყრეია მხარი, რა არის მისი წამალი, შენ უნდა დამასწავლო? რა არის და დედა-მარია ქალწულო, ადექ, ნაკვერჩხალს წყალი დაასხი, ისე დეექცევა ავი თოლისას თოლი. წითელი ქალი და კაცი მოდიოდა, წითელი ფოჩხი მოქონდა, წითელი წყალში ჩოუყო, წითელი გველი ამოიყვანა, გველმა გასკდა, მოგისმან გაჰკნა, რასაც მელო გორასა, გორასა სანსაცილელო, შავი ქალი და კაცი მოდიოდა შავი ფიჩხი მოქონდა, შავ წყალში ჩაუყო, შავი გველი ამოიყვანა, გველმა გასკდა, მაგის მან გაჰკნა, რასაც ნელო ვორასა სანსაციმელო. უფალ მოწყალო ღმერთო, რავა დედის ნამუშევარი შვილიზა გირგია და შვილის ნამუშევარი დედიზა გირგია, ისე არგე ლოცვა ჩემი. რავა მისი ხელის მონაჭერი ცული და წაბლიზა ტარათა გირგია, ისთე არგე ლოცვა ჩემი. მლოცველი მე ვარ და რგებელი შენ ხარ. წითელი ურია, შავი ურია, ყვითელი ურია, მწვანე ურია, თეთრი ურია, ფუი, ასე გააქარვე ამას რა სულიერმა გარდახედოს მზაკვრობითა, სიხარბითა. სამოცდა სამი წმ. გიორგის ბორძალი დაეცეს ამის მოარმეს, ამის (დაასახელებენ)

მოქიშპეს. უფალო მოწყალე ღმერთო, შენ აბგერე თორმეტი გვე-
ლების მართვები, შენ გადააყარე ცხელი ღადარი. მაცხოვარო, მო-
დი დაწერე ჯვარი შენი, გადაავლე თვალი შენი, გადუქნიე ჯვარი
შენი, ურგე ლოცვა ჩემი (შეულოცავენ სამჯერ):

#340#

ვისაც ეს შელოცვა არ შველოდა და ავი თვალისაგან ძლიერ იყო მო-
ხიბლული, შემლოცველი დედაკაცი ავადმყოფის ტანისამოსის ნაჭ-
რებისაგან შეკერავდა დედოფალას – „მოწყუდია“-ს და ორივე ჩუ-
მად წავიდოდა ტყეში. იქ ერთ ადგილას დაიჩოქებდნენ, მიწას ამოთ-
ხრიდნენ და დედოფალას შიგ ჩაფლავდნენ ამ სიტყვებით: „როგორც
ეს ადამიანის სახით ვერ ადგება, ადამიანად არ იქცევა, ისე შენ მავ-
ნეს არ ეაროს და არ ეცოცხლოს, შენ (იტყოდნენ ავადმყოფის სახელს)
თავისუფალი იყავი“. შემლოცველი ავადმყოფს ზურგზე ხელს გადაუსვამ-
და და ნათვალავის წამალსაც ყელზე ჩამოკიდებდა.

ამასთანავე, ავი თვალით მოხიბლულს¹⁸⁶ ზოგჯერ ასე შეულოცავდნენ
სამჯერ: „ელიმფა მექსილნა, მისლუნათ არნუმ ბარნუმ, საყარნუმ,
ოლა ჰოლა, ანა, ჰია ბელა, ბიო ალიმ ჟიმ“. ეს მიაჩნდათ უებარ სა-
შუალებად, შეულოცავდნენ წყლით, რომელშიაც შეშლოცველს ენა უნდა
ჩაეყო, ცოტა ნერწყვიც ჩაეშვა და ეს წყალი ავადმყოფს უნდა შეე-
სვა. შემდეგ შელოცვის სიტყვებს ქალღმერთზე დაწერდნენ, დაუს-
ვამდნენ სამ ჯვარს, გამოჰკრავდნენ სამკუთხედად რაიმე ჩვარში და ავად-
მყოფს ყელზე შეაბამდნენ.

„ნათოლეს“ შელოცვები გავრცელებული იყო სამეგრელოში.
ჩვენ აქ მოვიყვანთ ამ შელოცვის რამდენიმე ვარიანტს.

„ნათოლე“ სახელითა ღვთისათა მამისათა და ძისათა. იჯდა დედა
მარია სამოთხესასა, შემოიარა ურია ქეთერამ, შემთვალა, შემეყარა,

¹⁸⁶ ავი თესლით მოხიბლულის დაავადების ნიშანიაო: თავის გამუდმებული ტკი-
ვილი, გულის რევა, დაღლილობა, თვლენა და უმადობა. ღამე ასეთ ავადმყოფს
მაჯღაჯუნა აწვება და ახრჩობსო. ამის სამკურნალოდ ხმარობდნენ შემდეგ ბალა-
ხებს: ქრისტეს ბეჭედს, დედა-ბოსტანას, ლაკარტიას, მარწყვის ფოთოლს, წყისეს,
შავ ბალახსა და მაჭკიდისა. ამ მცენარეებს დანაყავდნენ და წვენს ავადმყოფს შეა-
სმევდნენ.

აკეთებდნენ აგრთვე გულზე სატარებელ ჯადოს, რომელშიაც ჩაკერებული
იყო: მგლის კბილი, წითელი ტყემლის ქერქი, წითელი ვაშლის ქერქი, კატის
ბალახი, მწვანე შაბი, კაჟის ნატეხი, ნახშირი და ზემოთ დასახელებულ მცენარე-
თა ფესვებიც.

შემკვრა, შემანძრეულა, განადული დედა ქვაბი თვალსა ნაცარი, გულ-
სა ლახვარი, ვაი და უი კვაჭალური ასი ბასქარი, სამი კონა მახათი,
წმ. გიორგის ბორზალი, წმ. გიორგის ლახვარი რა სულმა დაბადებულ-
მა (მოხიბლულის სახელს იტყვიან) ამას ავი თვალით შეხედა, ხაბ-
რების თვალით შეხედა, ავი თვალისათვის, ავი თვალი დაუსვი, ავი
სულისათვის ავი სული ამოახდინე. ამას დასწერე, ქრისტიე, ჯვარი
შენი, გადაავლე თვალი შენი. წმ. ბარბარე სულთა მკურნალო, შენ
#341#

აკურთხე ეს (დაასახელებენ) ავი თვალი და ავი სულისაგან, ცხრა
თავი გაუხეთქე ამას ავი თვალით გადახედოს, ამას არგოს, იმას ავნოსო.

მთქმელი ელისაბედ მაკალათია. სოფ. სეფიეთი.

„ნათოლე“ სახელითა ღვთისათა მამისა ძისა, წითელი ქალი-
სა, წითელი კაცისა, შავი ქალისა, შავი კაცისა, თეთრი ქალისა,
თეთრი კაცისა, ავი სულისა, ავი ნალაპარაკისა. ამას ჯვარი დაუწე-
როს. შავი წყალი მოდიოდა, შავი გველი მოყვებოდა, ჩავკარ ხელი,
ამოვიღე შავი გველი, ჩავკიდე შავ ღობერს, ისე ჭკნოდეს, ისე
დნებოდეს ის ავსულიანი:

მთქმელი ცაბუ კიკიანი სოფ. გარახა.

#342#

ორსული ქალისა და მაკე საქონლის შელოცვა.

1. ალე გალე სალენდოლე ეფრემი და ხიდესა დედასა შვილი
მისდევდა, შვილმა დედას ძუძუ მოსთხოვა, მისი ცოდვით აინდად-
გა, ბაინ დადგა, ხე დადგა, ქვა დადგა, დადგა და დამაგრდა შიანკოდა,
შეამაგრა, უბე უბესთან ინძრა და არ ჩამოვარდა უკუდგა მისა ბუდესა.
დედა ღვთისა შემოთვალა შვილი მისი (იტყვიან ავადმყოფის სახელს)
დღემდე შემინახეო¹⁸⁷.

2. ეინძრა ბრეინძრა არსებანი არსევანი, თვარანედა ხილცედა
დედა შვილი მიჯვნილობა, ქვალანა შენებულია ამ ძროხას მუცელში
შვილი დამაგრებულია. ერთ და მერთი დედა შვილობამ თქვა,
ვიჯდომია ახსა გახსა კიდობანი. შეკრა ღმერთო, შენ შეუკარ

¹⁸⁷ ამას შეულოცავდნენ ორსულ ქალსა და მაკე საქონელს იმ შემთხვევაში, თუ
მათ რაიმე მიზეზისა გამო მუცელი უდროოდ ასტკივდებოდათ. შეულოცავდნენ რაი-
მე საქმელზე და შემდეგ შენალოცს ავადმყოფს შეაჭმევდნენ.

ამ ქალსა ჭმელსა მუცელსა შვილია აინძრა, მაინძრა, ეწერს მოხდა, ინძრა ამ ქალის მუცელში, სული მოიდგაო.

„ნალის“ შელოცვა. ნალი თვალის ავადმყოფობაა, როდესაც ადამიანის თვალის გუგაზე გადაეკვრის თეთრი ბისტი და ხელს უშლის მხედველობას. შელოცვის დროს, აიღებენ ცხენის ნალს, რომელსაც გაუყრიან უხმარ ნემსზე აგებულ წითელ ძაფს და ამ ნალის ერთ-ერთ ნაჩვრეტს ავადმყოფმა უნდა უცქიროს, თან შეულოცავენ:

1. შვილიათა მაღათა შინა ხელმწიფე ურცხოულად მე და ტარიელ ქორწილი ჰქონდა და შვილო რა ნაირი წამალი; სამი ძირი სამყურა, უხმარი ნემსი და წითელი ძაფი, ურიას ცხენი, ტარიელის ნალი.

2. დად მიშველია დად მიშველია, დღას მის გაგონებუ ზღვას ბოგა გოდგუდუნი, დღას მის გაგონებუ ცას კიბე მედგუდუნი, დღას მის გაგონებუ. თოლს ფიცი გემუდუნი ფუი, გაბრიელ სი გუნქარი თოლიში ჭუა.

დად მაშველია დად მაშველია, თავის დღეში არ გაგონილა ზღვაზე ხიდი გადებულიყო, არას დროს არ გაგონილა ცაზე კიბე მიედგათ. თავის დღეში არ გაგონილა თვალზე ბეწვი დებულიყოს. ფუი, მიქელ გაბრიელ, შენ გაუქარვე თვალის ტკივილი.

#343#

თვალში რომ რაიმე ნამცეცი ჩაუვარდებათ, მივლენ შემლოცავ-თან, რომელიც ხელში აიღებს მარილს და იტყვის სამჯერ:

დღას მისი გუგონებუ გვერს ულუ გედგუდუნი დო ეკოხონსი ხონუნდუნი, ცირა ყანჭი მი გაბარი მულოლე? მემიდინუ. ფუ, თეში მიდოთ თოლს მუთუნი გეძუდასი. თვალში თუ რამე ძევსო.

თავის დღეში არ გაგონილა, გველს რომ უღელი სდგომოდა და აღმართი ეხნა. ცირა, ყაჭი მოგაბარე, რა უყავი? დამეკარგა, ფუი, ისე დაკარგე, თვალში თუ რამე ძევსო.

შელოცვის დასასრულს მარილს წყალში ჩააგდებენ.

„შაკიკის შელოცვა“, შაკიკი თავის ტკივილია, ადამიანს ნახევარი თავი ძლიერ სტეხავს. შემლოცავი ხელში აიღებს ნახშირს და იტყვის:

1. შაკიკი შემომეყარა სადამოს და დილასაო, ისე სჭამდა სილასაო, როგორც ხარი თივასაო. გაუწყრეს წმ. გიორგი, გამეპარა

დილასაო.

2. შაკიკი შემოპარვია სათიბისა კლდესაო, ასე სჭამდა სილასაო, როგორც ცხვარი თივასაო. გაწყრომია წმ. გიორგი, გაბარია დილასაო.

შელოცვის დასასრულს, ნახშირს ჯვარულად გადასახვენ და შემდეგ ამ ნახშირს კარის ზღურბლზე ფეხით გასრესენ.

„უჟმური“-ს შელოცვა. უჟმურიან ადამიანს შეამცივნებს, შემდეგ სიცხეს მისცემს და ბოდავს.

„სახელითა მამისათა, ძისათა, და სულისა, წმიდისათა. ლოცვა უჟმურისა: სამოცდახუთი ჭირის გამქრობელო, ღმერთო სამაო, ღმერთო იელო სამებაო სრულიადუ მიუკიებელო, რომელი კრეფუ ყოველსა სენსა, ყოველთა უშლებელთა მოიხილე ვისაცუ წაეკითხოს ასე მოწყალეთა, თვალთა ტკივილთა და გულთა დაეხსენი ყოველსა ავი სულისა და ავი თვალისაგან, ავი პირისაგან, ავი ჩვეულებისაგან, ავი სიზმრისაგან და ავი ძილში გათავებისათვის, ავი სიტყვისაგან, ავი ქარისაგან და ავი შინდისაგან ავი ცხელებისაგან და ავი ჭირისაგან და ავი ეშმაკისაგან. მიხსენი ღმერთო, ყოველთა მამუნებელთა ხორციელთაგან მონა ესე შენი (იტყვიან ავადმყოფის სახელს).

მთქმელი ზეხა პაპასქირი, სოფ. ნამკოლუ 1936 წ.

#344#

„მინახვამულაფაში“ შელოცვა. ამას შეულოცავენ ადამიანს, როდესაც მას რაიმე ცუდი ჰაერი დაჰკრავსო. შელოცვის დროს ასრულებენ ერთგვარ რიტუალს, რომელსაც „გითოფუნაფა“-ს ე. ი. გამოდუღებას უწოდებენ. ამისათვის ავადმყოფის სახლის ოთხივე კუთხის მიწას ამოსთხრიან და ამ მიწას თიხის უხმარ ქოთანში ჩადებენ. ქოთანშივე ჩადებენ ერთ კვერცხსა და რამდენიმე ტყვიას. კარის ზღურბლზე ავადმყოფს დასვამენ და მას თავზე დაადგამენ წყლიან თაბახს და შეულოცავენ: „მონახდომო დედიანო, მონახდომო მამიანო, ძირი ბარაგანიანო, შენი დედა ტირის, შენი მამა ტირის, წაქარეი დოუკლავენ, ტყავი მოუფენიენ. იქა ცეკვაა, იქა თამაში, აქა რა გინდა ქვეშე ფსიასა, უთვალავი დედაბრის ნახვეტზე გაგაყოლებენ. ფაცაციას ქალი მოყავს სამი გვარი კაცისაო, გოუმვ თუ არ გაგიშობ, ორშაბათს ხარ, სამშაბათს ხარ, პარასკევს ხარ, შაბათს

ხარ, კვირისა ხარ, კვირა დილისა ხარ; ადგომისა ხარ, დაჯდომისა ხარ, ჭამისა ხარ; სმისა ხარ; სიცილისა ხარ, ღობრისა ხარ, ღობრის კუჭუხურისა ხარ, ტყისა ხარ, ნატყურისა ხარ, ველისა ხარ, მინდორისა ხარ. გადი გამოდი ჩემსა ლოცვასა ამას გეცალე, სხვას შეეყარე, ტარიელ ჟირიელ წადი, თუ არა არ გაგიშობ“-ო.

დასასრულს, შემლოცავი ქოთანს აიღებს და ავადმყოფს ილლიე-ბში გამოუტარებს, ნაწილს ტყვიას ქოთნიდან ამოიღებს, ცეცხლზე გაადნობს და მას თაბახის წყალში ჩააგდებს. წყალში ტყვია გაიშლება თუ შეიკუმშება, გაშვდება, თუ თავის ფერზე დარჩება, ამის მიხედვით მკითხაობენ, თუ სად და როდის შეეყარა ავადმყოფს მონახვედრი და იგი რა სახისააო. ბოლოს კვერცხს ავადმყოფს შეაჭმევდნენ, თაბახის წყალს სახლის სახურავზე შეასხამდნენ.

„მატავარი“-ს შელოცვა. მატავარით დაავადებულ ადამიანს ხელ-ფეხი უსივდება და საშინლად სტეხს. შემლოცავი ავადმყოფს ხელს წაუსვამს და იტყვის: „მოვიდა მატაური და მატაური და კატაური მობუღაოდა მეღავითა, სარსალობდა ქარივითა, მობლაოდა, შემოეყარა მიქელ-გაბრიელ მთავარ ანგელოზი; სადუ მოხვალუ შენ მატაურო? სადუ მიბლავი კატავითა? სადუ მიდინაროფუ გველივითა? სადუ მისრიალოფუ ქარივითა? გურ ჩვილი ყმაწვილის საკიალებელათ სათქნარებლად, უფერულის ფერის მისაცემადუ, ფეროვანის ფერის წასაღებადუ. არ გაგიშობუ მამამემ და სულმა წმიდამ, ვერც წახვალ ხელთა ჩემთა, ჩაგაგდებ წისქვილის კნილთა დასატანჯველად, გარეთ ცეცხლსა შამოგინთებუ გეგენისა ნურცა – ცეცხლსა შამოგინთებუ გეგენისა, სადაც ეს ლოცვა სამჯერ დათავდეს და ხმა თქვენი ისმოდეს, იქ ვარვემუნოთ ამუ ყმაწვილისა მოუხდეს. ღვთის ბრძანებითა მასვე ნამუს განვეშორეთუ ამუ ყმაწვილისა“-ო.

#345#

„საწერელი“-ს შელოცვა. საწერელი ადამიანს ხელის თითზე უჩნდება და გასივებასთან ერთად იწვევს მწარე ტკივილებს. შემლოცავი დანას აიღებს და ასე შეულოცავს: „საწერელო სად მიხვალ? ადამიანის ტანში მივალ. ადამიანის ტანში რათა მიხვალ? რბილის საჭმელად, ძვლის სატკვერად, ტვინის საწურწმულელებლად; არა მამამემა და სულმა წმიდამა, არ გაგიშვა არც რბილის საჭმელად, არც ძვლის სატკვერად, არც ტვინის საწურწმალელებლად. შენი წამალი

რა არის? დამასწავლე, თუ არაო; პურისა ხავინი, კვერცხის გული, ძერწისა ცილი, სუს ნახევი საწერ-კალამი. ვაი, რა მოვიგონეო ჩემი თავისა ჭირო“.

„ჭვალის შელოცვა“. „ემკობილი, შემკობილი ცხრა საყდა-რი შედგომილი. პეტრემ უთხრა პავლესაო, რატომ არ სჭამ პურსაო? რა მაჭმევს პურსაო, ჭვალვა მასვია გულსაო, დავკარ ცულსაო, გარვაგდებ ნამსაო“.

„ანაჰყვედიში შელოცვა“. როდესაც ადამიანს გაუწყდე-ბა კისრის ან ზურგის ძარღვი, მაშინ შემლოცავი აიღებს შავ ტარიან დანას, რომელსაც დაადებს იქ, სადაც ტკივილსა გრძნობს და იტყვის: „აბა აბაია, თაბა თაბაია იესო დო ლასარია, მაკო გისხუ-ნუდო, მარიამ ხოჯ-ირემს მურთუმუ, დუუნჯირი, ეუდგინუ, კონ დო-რთე, ადამიშ შურს ოჭიში ჰყვადუ, მეჭიში დო უშველია, ვარდა ფუი თემ განქარია“ (აბა აბაია, თაბა თაბაია იესო და ლასარია, მაკო გირჩვენია, მარიამ ხარ-ირემი მოსულა, დაწოლილა, ამდგარა, დაბრუნებულა, ადამის სულს ზურგი გაწყვეტია, მიუსწარი და უშველე, თუ არა და ფუი, ასე გააქარვეო).

„ანაჰყვედიში შელოცვა“. ადამიანს ძარღვი რომ გაენას-კვება, მას ასე შეულოცავენ:

ასამარია, დასამარია, ჟი დო ჩქიმია, თუდო მარია. ჯგეგე ქრისტექ მოგიჩინ ადამიში სქუას ხორცი ჰყვადუ, ზესხირი ლანდლუ, მიეხვარებუქ დო ვარია? მივოჭიშე დო მივოხვარებუქ, ვარა აკვორღვა მუში მარდუმეო“.

ასამარია, დასამარია ზევით და ჩემი, ქვევით მარია. ჯგეგე, ქრისტემ შემოგითვალა ადამის შვილს ხორცი გასკვნია, სისხლი ამღვრევია. მოეხმარები თუ არაო? თუ მიუსწარი მოვეხმარები, თუ არა დავშლი მისი მადლი მეო“.

#346#

„გველის ნაკბენის შელოცვა“. შელოცვის დროს გოგირდ-სა და თოფის წამალს წყალში გახსნიან, ნაკბენ ადგილს წაუსვამენ და ასე შეულოცავენ:

1. „მამისა, ძისა, სული წმიდისა, ამთე კამთე, შთოფე შთოფარფარა. ლექთასუნი, აზმათა, კბენელი მოკვდეს, ნაკბენი მორჩეს. მიქელ გაბრიელ შენ უშველე“.

2. „სახელითა ღვთისა მამისა, ძისა, სულისა წმიდისა, ან და ბანდა, ანთა შვანთა, ხელითა ფეშტითა, კბენელი მოკვდეს, დაკბენილი მორჩეს“-ო.

„მორიელის ნაკბენის შელოცვა“. აიღებენ ტყის მსხლის ცხრა სხვადასხვა ჯიშის ფოთლებს, დანაყავენ და მის წვენში ამოვლებულ ნაჭერს ნაკბენზე დააფარებენ და შეულოცავენ: „მორიალე მოთა გველსა, ნოსა დედა, ნოსა შვილსა, ნოსა აბრალეზ მაჭვა წელსა, ფუ ასე გააქარე მორიალე და მისი შვილი“-ო.

„ქარების შელოცვა“. „ჩვენ ვიყავით სამი ძმანი, სამებისა ძალისანი, ვიარებოდით მთის მთამდი, ქალაქის ქალაქამდე. ვემბდით წამალს ოჯონისასა, მაჯონისასა, ჯდომისასა, ჯდომ საყმაწვილოსასა, ქარისასა, ქართეთისასა, ქარისასა, ქარ წითელისასა, ქარისა ქარ შავისასა. არსად დაგანებებ ძვალსა სარებად, არსად დაგანებებ ტანსა სარებად, არსად დაგანებებ პირსა სარებად. ძვალში ხარ, რბილში გამოდი, მამებარია შენი სამასი სამი წმ. გიორგი დაგაწვენს და დაგარწბილებს“-ო.

„მუნაჟამა“. მიწაზე ნაწოლ ადამიანს თუ შეამცივნა, მას შეულოცავენ „მუნაჟამა“-ს. შემლოცველი აიღებს „მოჟამილი“-ს დაცდილის ქამარს და მუჭაში კი დაიჭერს ნაცარს და იტყვის: „ანასაო, ნანასაო, ნანა თეიმურაზსაო, სი ურია, სი ურჯულო სერით გაბურდინუქი. დღაშით კოჩი ვარძირუნსი, ფუი თემ განქარი მოჟამილი“-ა (ანასაო, ნანასაო, ნანა თეიმურაზსაო, შე ურია, შე ურჯულო, ღამე დაბურტყუნობ, დღისით კაცი ვერ გიპოვნის, ფუი, ასე გააქარვე მოჟამილი-ო).

დასასრულს, შემლოცავი თვალხუჭელა და ზურგშექცევით მივასახლის კარებთან და ამ ნაცარს კარებს მიაყრის. თუ ნაცარი კარს მოეკიდა, ავადმყოფი მოჟამილია, თუ არა და ნაცარი ძირს ჩამოვვივაო. ძალსაც კარში გაახტუნებენ – „ჟამს“ წაიღებსო, ზოგან ამ მიზნით, კატას კარში გააგდებდნენ.

„გერცემული“. ამას შეულოცავენ მგლისაგან დაშავებულ საქონელს და შელოცვის დროს მას სცემენ ატმის შოლტს და იტყვიან:
#347#

1. „ელივორდა, გელივორდა, მგელი გერცემული ვორდა ასთე უსთური, ურია კალანდარი, ხაშხაშური, უფუ გერცემულს“-ო.

2. ელუანი, გელუანი, თირქი დაბერძენი ლახთ გადაწული უკ, გერცემული“-ო.

ღამე კარში დარჩენილი საქონლის შელოცვა.

აიღებენ ფილთაქვასა და ციცხვს, შეკრავენ კანაფით, აგორავენ და შეულოცავენ:

1. „ეკენია, ბეკენია ბეკეს ხატი ხსომებია, მეფეო შემოკარი ნადირს კბილი შეუკარი. ქრისტე ღმერთმა ჩამოუშვა ხეს ბორკილი რკინისაო, უწვავ-უხარშავის მჭამელი შენ ჩაუშვი ზამში, ნუ გაუშვებ გზაში“-ო.

2. „ეკენია, ბეკენია, ბეკეს ხატი სვენებია. მეუფეო, ჩამოყარე ხე ბარკილი რკინისაო, ნადირს კბილი შეუკარი მეკაბრისა ხელ და ფხარი, ჩააგდე ზღვაში, ნუ გაუშვებ გზაში“-ო.

„ცუღებაში შელოცვა“. გალახულ მაკე ძროხას შეულოცავენ, ხელში უჭირავთ შელოცვის დროს მარილი ან სიმინდი: „დედავო, დედავო, დედა შენ მე დედავო, ირემისა ხარ ირემისა წყა დადგებისა, კიდობანი ანელი, დანელი შეკლი გიარგი, ღმერთო, შენ შიარგი საქონელს. ცა დეინძრა. მიწა დეინძრა, ცაც დამდგარა, მიწაც დამდგარა. ღმერთო, შვილი შეუმაგრე ძროხას“-ო. დასასრულს, სიმინდს ძროხას შეაჭმევდნენ.

„ყვაპუ“-ს შელოცვა. ღორს კისერი უსივდება, აიღებენ სიმინდს ხელში და ასე შეულოცავენ: „ასა დვუსა, ყვაპუსა, ყვაპუ ძიმელასა, ძელსა ძვალსა! შეეხვეწა მარიამსა, გუჯი კარი მითაშქვი ღეჯი, გამოუშვი ღორი“-ო. დასასრულს, სიმინდს ღორს შეაჭმევენ.

„გველის“ შელოცვა. როცა გველის დაჭერა უნდოდათ, აიღებდნენ თხილის ჯოხს, გველს დაუმინებდნენ და იტყოდნენ:

1. „ილან, ილან ამირან, დამიდო მირან, ინჯირ დაურან მას ხანა, ურთუ და ურთუკუ სულეიმან, აზან, აზან ჩალა ზედგურან, აზეილან, ზობეილან, გეჯიდაი მალარსან“-ო.

2. „ილან, ილან ნაფიოს, ველანდურ საფიოს, ქილი ფითონ ქინქიმ, ბადელადურ საცალი, ადურ ფადურ, არესა მარესა, საბ დედა სარესა, სათანდელი გველემშაპი მის დედა მაქიოს, წყალ იყოს, ღვინ იყოს შემწისა და მემთვარე მის მოციქულ“-ო. (იტყვიან სამჯერ).

შელოცვის დასასრულს, გველი ჯოხზე აცოცდება და ზედვე ჩამოეკიდება და შემდეგ შეგიძლია, სადაც გსურს იქ წაიყვანო.

12. საკულტო ადგილები და მათთან დაკავშირებული რიტუალი

ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ, სამეგრელოში დაიწყო ძველი წარმართობის დროის საკულტო ადგილებზე ქრისტიანული ეკლესიების აგება და წარმართული რწმენა და წესებიც სასტიკად იღვევებოდა. ასეთი ბრძოლის შესახებ სამეგრელოში დღემდის დაცულია თქმულება ანდრია მოციქულზე, რომელსაც მარტვილის ძველი მუხა მოუჭრია და ქრისტიანებისათვის აუკრძალავს მუხის თაყვანისცემა. ამ მუხის – „დიდი ჭყონის“ ადგილზე აუშენებიათ მარტვილის ეკლესია. ამ ბრძოლის მიუხედავად, ქრისტიანობამ მაინც ვერ შესძლო წარმართული რწმენისა და წესების მოსპობა და სამეგრელოს სინამდვილეში მოხდა მათი შეგუება ქრისტიანულ მოძღვრებასთან და სამეგრელოში ქრისტიანულმა ეკლესიებმა შემოინახეს მრავალი წარმართული ხასიათის რიტუალი და წესები.

წინათ მთელს სამეგრელოში ყველაზე უფრო ძლიერ ხატ-სამლოცველოდ ითვლებოდა ილორის წმ. გიორგის ეკლესია, რომელიც მდებარეობს სოფ. ილორში. ეს ეკლესია სამი კილომეტრით არის დაშორებული ქ. ოჩამჩირეს. ილორის ეკლესია ქვიტკირით არის ნაგები და შემოზღუდულია მაღალი გალავანით. ეკლესია უნდა იყოს აშენებული XVII საუკუნეში. გალავანი კი უფრო ძველია. ეკლესიას აქვს პატარა ეზო, ალაყაფის კარი, რომელიც იკეტება ბოქლომით. სამრეკლოც გალავანშია მოთავსებული და ეზოს შესასვლელი კარები აქვს სამრეკლოდან. ილორის ეკლესია უგუმბათოა, გარედან შეთეთრებულია და აღმოსავლეთის მხარეზე კედელში ჩაყენებულია რამდენიმე ქვა: ერთზე გამოსახულია წმ. გიორგი ცხენზე მჯდომი და გველშაპის განმგმირავი, სამ ქვაზე წარწერებია ხუცურად, იგი მაღლაა და შორიდან ძნელი წასაკითხია. შიგ ეკლესია მოხატულია, ფრესკები ახალია, მხატვრობაც უბრალოა და დაბალი ხელოვნებით შესრულებული. წინათ ილორის ეკლესია მთელ სამეგრელოში განთქმული იყო თავისი ძვირფასი ხატ-ჯვრებით და საეკლესიო განმეულებით. აქ ინახებოდა ძველი ნაჭედი ხატები ისტორიული მნიშვნელო-

ბის წარწერებით. მათ შორის შესანიშნავი იყო ილორის წმ. გიორგის ხატი, რომელზედაც გამოხატული იყო წმ. გიორგი ხელში შუბითა და ფარით. ეკლესია დღეს უკვე გაუქმებულია.

ილორის ეკლესიაში ინახება წმი გიორგის მშვილდი „შქვილი“, რომელიც რკინისაა და სიმაღლით ერთ მეტრამდის აღწევს. დაცუ-
#349#

ლია აგრეთვე საყვირი სპილენძისა „ოე“ და წმ. გიორგისადმი შეწირული „ბორზალი“.

წინათ ილორში მლოცველი გამოუღვეველი იყო, ყოველდღე დიდძალი მხვეწარი მოდიოდა შესაწირით და საკლავებით. მოჰქონდათ ადამიანის სიგრძის ჩამოქნილი სანთლები, ვერცხლის მავთულები, მოჰყავდათ კურატი ან ცხვარი და ილორის ხატის¹⁸⁸ წინ მხვეწარს მნათე (მეხატული) ამწყალობებდა. ილორში მნათეებად ირჩევდნენ იმ გვარიდან, რომელთა „ჯინჯი ხატად“ იგი ითვლებოდა. ასეთები იყვნენ მალიშა, სებეკია, მარკელია, ბჟანია, მერჭულე, ჯიგანია, ხასია, ხოჭა და კიტა. ამიტომ მნათეებსაც მორიგეობით ამ გვარებიდან ირჩევდნენ. მნათეებს ყოველწლიურად ირჩევდნენ ხუთ კაცს. ერთი უხუცესი მათგანი უფროსი იყო, სხვები კი მისი თანაშემწენი. მნათეები მთელი წლის განმავლობაში ეკლესიაში იყვნენ და მას მორიგეობით ყარაულობდნენ, მხვეწარს ამწყალობებდნენ და იღებდნენ მათ-
#350#

გან ხატის შემოწირულობას. მნათე ხატში წმინდობდა და იმ წლის განმავლობაში იგი ქალთან არ წვებოდა. მნათეს ეძლეოდა „ხეში გინალუაფარი“ (დასამწყალობელი) ფულად და ეს იყო მისი გასამრჯელოც. ილორში განსაკუთრებულ პატივსა სცემდნენ კუპრას გვარს. გადმოცემით, როდესაც ილორის ეკლესიას აგებდნენ თურმე, მისი კედლები ინგრეოდა და ეკლესია ვერ შენდებოდაო. მაშინ და-ძმა კუპრა ჩაუტანებიათ ეკლესიის საძირკველში და ილორის ტაძარიც აშენებულაო. ამის გამო, ილორობას ხარი რომ დაიკვლებოდა, მას კუპრას გვარის უფროსი კაცი თავის მარჯვენა ხელს დაადებდა და სადაც მოისურვებდა, ხორცს იქ ამოუჭრიდნენო.

მნათეები მლოცველებს სხვადასხვა სამსახურს უწევდნენ. ხატისაგან

¹⁸⁸ Brosset, Voyage archeologique, წიგნი I, გვ. 95-109.

დამიზღვრულს, მშვილდში გაატარებდნენ. ხატზე გადაცემა, ფიცი და სხვა მნათეს ეკითხებოდა. ვისაც ილორის წმ. გიორგისათვის რაიმე ავადმყოფობისა გამო დათქმული ჰქონდა მშვილდში გატარება, მას მნათე დააყენებდა ილორის წმ. გიორგის ხატის წინ, აიღებდა რკინის მშვილდს და შეხვეწილს მასში სამჯერ გაატარებდა. თუ შეხვეწილი მოხიბლული იყო, ან ავი თვალით მოჯადოებული, მაშინ მას მშვილდში გატარების შემდეგ დააჩოქებდნენ, მნათე აიღებდა საყვირს „ოქეს“, მიუახლოვდებოდა დაჩოქილს და სამჯერ „ოქეს“ დააყვირებდა, რომ ამით ეშმაკები და ავი სულები დაეფრთხო და ავადმყოფობისაგან გაექარვა. მშვილდში გატარებისას იტყოდნენ: „ეშმაკებს გომიფართხუნსია“ და მნათეც ასე დაილოცვებოდა: „უბადო ალიან-ჩალიანი შორიშა დამიფარია. ამ დღარში იშო ალობა ულუდასი, უბადო გური, უბადო თოლი, უბადო შური შორიშა ქიგარაი“-ა (ცუდი სიავე შორს გაუქარვე, დღეიდან შვება ჰქონდეს; ცუდი გული, ავი თვალი, ავი სული შორს გაუქარვეო).

ილორის ხატში მიჰყავდათ სულით ავადმყოფებიც, რომლებსაც ხშირად ხელები შეკრული ჰქონდათ ჯაჭვი – „ხაჯალურით“. სულით ავადმყოფებს დააყენებდნენ ეკლესიის კარებთან, თუ საკლავიც მოჰყავდათ, მაშინ საკლავს ავადმყოფს გარშემო შემოუტარებდნენ და იტყოდნენ: „სქანი გამო ცოფე თენა ლეხი, სქანი ძალაშე ამდღარიში იშო სითავისუფლო სი ქემეჩი“-ა (შენი მიზეზით ყოფილა ეს ავადმყოფი, შენი ძალით დღეიდან მიეცი სითავისუფლეო). შემდეგ ავადმყოფს შეიყვანდნენ ეკლესიაში, დააჩოქებდნენ მას ილორის წმ. გიორგის ხატის წინ და ეხვეწებოდნენ ავადმყოფის შველასა და განკურნებას. ვისაც დათქმული ჰქონდა, იგი უთევდა ღამეს და ავადმყოფს ხატის წინ დააწვენდნენ – „ხატიში ითონჯირაფა“. ზოგჯერ ერთი კვირით დგებოდნენ ილორში და ღამეს ათევდნენ. თუ ავადმყოფი შეპყრობი-

#351#
ლი იყო „ჟინიში ლახარათი“ და ბნედა მოსდიოდა, მაშინ მას „ატლექობა“-ს ათამაშებდნენ. დაუკრავნენ ტაშს და იტყოდნენ: „ატლექობა თემურ ყვარა, ღორონთქ მეჩას მუშ მოხმარა, გევდირთათა ქოვსხაპათო აწ მილუნა ჩქი მოხვარა“-ო (ატლექობა თემურ ყვარა, ღმერთმა მისცეს თავის შველა, ავდგეთ, ვიცეკვოთ, აწ გვექნება ჩვენ დახმარებაო). ავადმყოფი ამ დროს დახტის, ფეხებს გაუსვამს და თა-

მაშობს.

ვისაც ოჯახში მეხისაგან რაიმე ზარალი მოსდიოდა, მას ილორის წმ. გიორგის დაამიზეზებას მიაწერდნენ. მაშინვე მჭედელს შეუკვეთავდნენ სხვადასხვა ზომის „ბოძალს“, რომელიც ორკაპიანი იყო და ჰქონდა ისრის წვერის ფორმა. ზოგი ბოძალი ერთი მეტრი სიგრძისა იყო და ამ ბოძალს მიიტანდნენ ილორში საკლავ-საწირავით. აქ შეხვეწილებს მნათე დაამწყალობებდა, შესთხოვდა ილორის წმ. გიორგის მეხისაგან დაცვასა და მფარველობას. ილორში სალოცავად მიდიოდნენ აგრეთვე უშვილონიც, რომლებიც შესთხოვდნენ მას ვაჟის მოცემას: „ჩქიმი სკი დო კვეთი ვაშაყოთა, ჩქიმი ორდალო ქომაჩუქია“ (ჩემი ძე და წილი არ მოსპოო, ჩემ გასაზრდელად მაჩუქეო). შეხვეწილი უშვილო ქალი ზოგჯერ ვერცხლის პატარა აკვანს მიიტანდა ილორის შესაწირავად და სთხოვდა შვილის მიცემას, ღამესაც უთევდნენ. დაწვებოდა ხატის წინ და ისე სთხოვდა მოწყალებას ილორის წმ. გიორგის.

მაგრამ ყველაზე სამძიმო საქმე იყო ილორის ხატზე ადამიანის გადაცემა – „გინოჩამა“. ხალხის რწმენით, ილორის ხატზე გადაცემულ მტყუანს უეჭველად ილორის წმ. გიორგი დაამიზეზებდა და ბოლოს მოუღებდა, ამიტომ ილორის ხატზე გადაცემას უკიდურეს შემთხვევაში მიმართავდნენ. დაზარალებული ამის შესახებ წინასწარ გააფრთხილებდა დამნაშავეს და შეუთვლიდა მას, რომ განზრახვა აქვს გადასცეს იგი ილორის წმ. გიორგის. თუ არ იცოდნენ, ვინ იყო ქურდი ან ბოროტი საქმის ჩამდენი, მაშინ სასოფლო ყრილობაზე, ან ეკლესიაში წირვის შემდეგ გამოაცხადებდნენ, რომ ესა და ეს ადამიანი მიდის ილორში ხატზე დამნაშავის გადასაცემადო. დაიცდიდნენ რამდენიმე დღეს და თუ ქურდი არ გამოჩნდებოდა და ნაქურდალს არ მოიტანდა, მაშინ დაზარალებული მიდიოდა ილორში, მოიტანდა საწირში სანთელსა და და ფულს და სთხოვდა მნათეს ხატზე გადაცემას. მნათე მას მიიყვანდა ილორის ხატთან, დააჩოქებდა, სანთლებს ანთებდნენ და დაზარალებული ხელაპყრობით დაიწყებდა გადაცემას და იტყოდა: „დიდებულო ილორის წმ. გიორგი, ვინც მე ეს და ეს ნივთი ან საქონელი წამართვა,

#352#

ან მომპარა (თუ იცის ვინ არის, დაასახელებს), ორი კვირის გან-

მავლობაში მოატანინე თავის ხელითაო, თუ არა და გევედრები გამოიჩინე შენი ძალა, გააგიჟე და ისე გაამწარე რომ ის ჩემს სახელს ყვიროდესო“ და სხვა. გადაცემის დროს, დაიწყებოდნენ სხვადასხვაგვარად: „წმ. გიორგი ილორისაო, მისი ქალიშვილი გააგიჟე და შენს კარზე თმებით დააბიო; ვაჟი კი ხაჯალურით შეკრული მოიყვანე და შენს კარზე დააბიო“. ამაზე მნათე იტყოდა: შეუსრულე ილორის წმ. გიორგი ისე, როგორც გეხვეწებაო“ და დაამთავრებდა სამჯერ „ამენ“-ის თქმით.

წყევლას რომ გაეჭრა, გადამცემი ილორში ყოველ წელიწადს აგზავნიდა საწირავ სანთელს და სთხოვდა ილორის წმ. გიორგის ჩქარა გამოეჩინა თავისი ძალა და რისხვა. თუ გადაცემულის ოჯახში (როცა იცოდნენ დამნაშავე) ვინმე მოკვდებოდა, იტყოდნენ – წყევლამ გაჭრაო და გადამცემი მაშინვე ილორში წაიყვანდა ციკანს „განალენს“, ილოცებდა იქ, რომ წყევლა მას არ დაბრუნებოდა.

ამის შიშით, რამდენიც ხატზე გადაცემულის ოჯახში კაცი მოკვდებოდა, გადამცემს ხატზე იმდენჯერ ციკანი უნდა მიეყვანა ილორში. ზოგჯერ ხატზე გადაცემულის შთამომავლობამ არც კი იცოდა, თუ მისი წინაპარი ილორის წმ. გიორგის ხატზე იყო გადაცემული. ასეთ შემთხვევაში, მიმართავდნენ მკითხავს, რომელიც ეტყოდა მათ, რომ თქვენი პაპა თუ პაპის პაპა ამ და ამ კაცის მიერ გადაცემული ყოფილა ილორშიო და სთხოვე გამოლოცვაო – „გითოხვამუა“. ხატი-საგან დამიხეზებული მივიდოდა გადამცემის ოჯახში და სთხოვდა გამოლოცვას. რადგანაც წყევლა დროგადასული იყო, ხატის შიშით, ორივე მხარე ადვილად თანხმდებოდა შერიგებაზე. ხატზე გადაცემული თავის ოჯახში დაიწვევდა გადამცემს, კარგად გაუმასპინძლდებოდა და მისცემდა საწინდრად („გინალუეფი“) რაიმე ნივთს, იარაღი იქნებოდა ეს თუ რაიმე ჭურჭელი. საწინდარს გადამცემი თავის სახლში წაიღებდა და შეინახავდა. შემდეგ მკითხავის მითითებით, ორივენი საწირ-საკლავით წავიდოდნენ ილორში და აქ ილორის წმ. გიორგის ხატის წინ გამოილოცებდნენ და გადამცემი მას საწინდარს დაუბრუნებდა.

გადამცემის ოჯახი არც ქორწილში და არც ტირილში არ მიდიოდა გადაცემულის ოჯახში, სანამ ორივე მხარე ცოცხალი იყო. შემდეგ კი მათი შთამომავალნი მიდიოდნენ ერთმანეთში, მაგრამ

არაფერს შეჭამდნენ.

ხატზე გადაცემული ქურდი ზოგჯერ შეშინდებოდა, ნაქურდალს მიიტანდა და ჩაყრიდა ილორის ეკლესიის ეზოში, მაგრამ ამის წა-
#354#

ღება პატრონს არ შეეძლო და ყველაფერი ილორის ეკლესიას რჩებოდა. მხოლოდ დაზარალებული ილორის შიშით, იძულებული იყო წყევლა მოეხსნა, თორემ ხალხის რწმენით, ილორი მაწყევარს დაამიზეზებდაო. მაგრამ ზოგი ადამიანი გაკერპდებოდა თურმე, წყევლას არ მოხსნიდა და იტყოდა: ილორის წმ. გიორგო, სანამ ქურდი ჩემის თვალით არ ვნახო, ჩემი წყევლა ძალაში დარჩესო. ხალხური რწმენით, როდესაც წყევლა გაჭრიდა, გადაცემულის ოჯახის რომელიმე წევრი გაგიჟდებოდა და ყვიროდა თურმე გადამცემის სახელს. მაშინ, როგორც გადამცემმა დაწყევლა, გიჟს დააბამდნენ ილორის წმ. გიორგის კარზე და იქ გამოილოცებოდნენო.

ილორში იცოდნენ ხარის ქურდების გადაცემა. დაზარალებული ილორში მიიტანდა ხარის უღელს, მივიდოდა ილორის დიდ ცაცხვთან, რომელიც დღესაც დგას ილორის ეკლესიის გალავნის მახლობლად, უღელს ცაცხვზე მიაკრავდა და დაიწყებოდა: „ამ უღლის ხარები ვინც მოიპარა, წმ. გიორგი ილორისაო, მისი ოჯახი დაამხე, ვაჟი გაუგიჟე და აყვირე ჩემი სახელი, ვიდრე ხარს არ მოიყვანს, ეს უღელი არ მოხსნას და უღელში შებმული ხარი ჩემს ოჯახში არ მოიყვანოსო“ და სხვა.

ილორში ხატობა იმართებოდა 23 აპრილს, განსაკუთრებით დიდი ხატობა იცოდნენ 10 ნოემბერს. ამ დღეს აქ თავს იყრიდა მრავალი მლოცველი დასავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან. შეხვეწილებს მოჰყავდათ შესაწირავად ხარები, ცხვრები და ციკნები, იმის მიხედვით, თუ ვის როგორ ჰქონდა დათქმული. ზოგი ილოცებოდა და საკლავსაც იქვე დაკლავდა და შეჭამდნენ, ზოგი საკლავს ცოცხალს გაუშვებდა. ამ შემოწირული ზვარაკების მთელი ჯოგი დგებოდა. ამ ჯოგს ეკლესიის მნათეები შემდეგ ნახვარ ფასად ჰყიდნენ. ამასთანავე მლოცველებს მიჰქონდათ საწირში აბრეშუმის ქსოვილები, თოფობით ჩითები, სამკაულები, ფული, სანთელ-საკმეველი და სხვა, რომელსაც ეკლესიის მსახურნი ინაწილებდნენ. ილორობას იცოდნენ ღამის თევზა და „ხატიში ითონჯირაფა“. მო-

ჰყავდათ სნეულები, განსაკუთრებით, სულით ავადმყოფები და აქ ალოცებდნენ. ილორის წმ. გიორგი, ამასთანავე, ითვლებოდა სასწაულთ-მომქმედად და ხალხის რწმენით, მას ილორობა ღამეს ხარი მოჰყავდა. ცრუმორწმუნე ხალხის დასაჯერებლად ეკლესიის მსახურნი საღამო ჟამს ეკლესიის გალავნის კარებს დაკეტავდნენ და ზედ ბოქლომს დაადებდნენ. ხალხი გალავანს გარეთ დაისადგურებდა და ღამეს უთევდა, მაგრამ იმ დროს, როდესაც ილორის წმ. გიორგი ვითომცდა ხარს შემოიყვანდა, ყველას ჩასთვლემდა და არავის შეე-
#355#

ძლო ამ სასწაულის დანახვა. გათენებისას მლოცველები აიშლებოდნენ, დაკეტილ გალავანს გააღებდნენ და დაინახავდნენ გალავანში მწოლარე ხარს. დაიწყებოდა დიდი ვედრება, ლოცვა და სხვადასხვა რიტუალის შესრულება. ხალხური გადმოცემით, წმ. გიორგი ამ ხარს ილორობა ღამეს იპარავდა და ილორის ეკლესიაში მოჰყავდა. ამიტომ ის თავის დღეობაში ყველას ნებას აძლევს იქურდოსო. ამის გამო, ვინც ილორობა ღამეს ქურდობდა, იმის ხატზე გადაცემა არ შეიძლებოდა, რადგანაც წყევლა არ გასჭრიდა – „ვეცილებუნია“ და წყევლა მაწყევარს დაუბრუნდებაო.

ილორობას, ილორის მნათეს თურმე ერთი თურქი შეედავა, რომ თუ წმ. გიორგის ხარის მოყვანა შეუძლია, მოიყვანოს ჩემი თეთრი ხარი სტამბოლიდანო. მნათე ამაზე შევედრებია წმ. გიორგის, რომ მას თურქისათვის თავისი ძალა ეჩვენებინა. ილორის წმ. გიორგის ეს ხარი სტამბოლიდან მართლაც წამოუყვანია. ხარი მას ბუზად უქცევია და ისე გამოუფრენია. ილორში კი ისევ ხარად ქცეულა. მეორე დილას, ილორობას ხარი ეკლესიის ეზოში თურქს თავისი თვალთ უნახავს და თურქიც იქვე მომკვდარაო.

ამ „სასწაულს“, რასაკვირველია, თვით ეკლესიის მსახურნი აწყობდნენ. ეკლესიის დასავლეთ მხარეზე გალავანს ქვეშ თხრილი იყო გაყვანილი, საიდანაც ღამე ჩუმად ხარებს შემოაპარებდნენ და ხალხს არწმუნებდნენ, რომ ხარი წმ. გიორგიმ მოიყვანაო.

ილორში იცოდნენ ქადაგად დაცემა. განსაკუთრებით „ჟინიშით“ დამიზეზებული ქალები დაეცემოდნენ ქადაგად. ქადაგი ავიდოდა ილორის სამრეკლოში და იქედან დაიწყებდა ილორის წმ. გიორგის სახელით ქადაგებას, მოუწოდებდა ხალხს თაყვანი ეცათ ილორი-

სათვის, შეენახათ იგი წმინდად და მოწიწებით, წყევლიდა ქურდებს, ავაზაკებს და ავსულ-კუდიანებს. შემდეგ ქადაგი იქვე უსულოდ დაეცემოდა, სამრეკლოს კიბიდან ძირს დაგორდებოდა, აქ იგი ბორგავდა და დახრავდა და შემდეგ ისევ დაიწყებოდა წმ. გიორგის სახელით ქადაგებასო. ხალხი ქადაგს შემოეხვეოდა, ხელებს გულზე იცემდნენ, სტიროდნენ და ილორის წმ. გიორგის შესთხოვდნენ მის შველასა და ახსნას.

ჩვენ აქ ილორობის დღესასწაულის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ყველაზე ძველსა და საყურადღებო აღწერას, რომელიც ეკუთვნის არქანჯელო ლამბერტის: „ოც ნომბერს (ახალი სტილი ე. ი.

10 ნომბერს), მთავარი ყველა თავის კარისკაცებით, თავად-აზნაურობით და ოდიშის ხალხით მოდის ილორის ეკლესიაში დღესასწაულზე დასასწრებად და იმის სანახავად, თუ როგორ მოიყვანს წმ. გიორგი ხარს.

#356#

მარტო ოდიშელები კი არა, აფხაზებიც და სვანებიც ბლომად მოდიან ამ დღესასწაულზე. ეკლესიას გარს უვლის გალავანი, რომლის სიმაღლე იქნება თითქმის თხუთმეტი მტკაველი. შესასვლელთან დიდი კარები, და ამ კარებზე აგებულია მშვენიერი სამრეკლო მრავალი ზარით. წინა დღით, როცა დაბნელდება, მთავარი მოვა ამ კარებთან დიდის ამალით, რომელშიაც არიან ეპისკოპოსები, თავადები და აზნაურები, კლიტით დააკეტიან ამ კარებს და გარდა ამისა, კლიტეს დაასვამს თავის ბეჭედს და წავა მოსასვენებლად. მეორე დილას, გათენებამდე მთავარი ისევ მოვა იმავე ამალით. რაკი დარწმუნდება მთავარი და მისი მხლებლებიც, რომ ბეჭედი მთელია და ხელი არავის უხლია მისთვის, მოხსნის ბეჭედს და გააღებს კარებს. შინით, გალავანსა და ეკლესიის შუა, დაინახავენ ხარს. ამის დანახვაზე მთელი ხალხი დიდის მოწიწებით მადლობას შესწირავს წმ. გიორგის ამისთანა ხარის მოყვანისათვის. მაშინვე შეუდგებიან ზარების რეკვას და ყველგან გაიგებენ, რომ ხარი იპოვესო. ყველანი დარწმუნებული არიან, რომ ხარი თავისი ხელით იმ ღამეს გამოიყვანა წმ. გიორგიმ. ამბობენ კიდევ, რომ წმ. გიორგი სამჯერ მოიყვანს იმ ხარს ზღვიდან მთამდით და სამჯერ – მთიდან ზღვამდით და ამ გზით ნაკურთხ ხარს ეკლესიის გალავანში დატოვებს ხალხის სასარგებლოდ. ხალხში დიდ ლაპარაკს გამოიწვევს ეს ხარი იმისდა მი-

ხედვით, თუ რა სახით ნახავენ მას. თუ დაჭერის დროს ხარი არ დანებდება და წიხლებს ისვრის ან რქებით ირჩოლებს, იტყვიან, რომ წელს უსათუოდ ომი იქნებაო. თუ ხარი ზურგზე წამოწოლილი და მტვერში ამოსვრილი იპოვეს, იტყვიან, რომ კარგი მოსავალი იქნება ღომისა, ბოსტნეულისა და პურისაო. თუ ხარი ცვრით დანამული იქმნა, კარგი მოსავალი იქნება ღვინისაო. თუ ფერით ქერაა, ადამიანთა და პირუტყვთა ხშირი სიკვდილი იქნებაო და თუ თეთრი და ან ჭრელია, ფრიად კარგი ნიშანიაო.

„ხარს გაიყვანდნენ გალავნის გარეთ და დააკვლევინებდნენ იქაურ მცხოვრებს, რომლის ოჯახს ძველიდანვე ეკუთვნის ეს ხელობა. ამ ოჯახშივე ძველიდანვე დარჩენილია ნაჯახი, რომლითაც უნდა დაიკლას ის ხარი და რომელსაც ინახავენ, როგორც საღმრთო ნივთს და სხვაზე არაფერზე არ ხმარობენ. ის კაცი რომ დაკლავს ხარს, გაანაწილებს კიდეც: უმეტესი ნაწილი რქებითურთ ეკუთვნის მთავარს. ამ რქებს მთავარი შეამკობს ოქროთი და ძვირფასი ქვებით და დიდ დღესასწაულში იმ რქებით ღვინოს დაღვევს წმ. გიორგის სადიდებლად. სხვადასხვა ძველებურს გვარს ოდიშში თავისი წილი აქვს მიჩენილი. რაც დარჩება, დაჭრიან ძალიან წვრილ-წვრილად #357#

და დაურიგებენ ხალხს. ამ ხორცს გაახმოებენ კვამლზე და დიდის სასოებით შეინახავენ ავადმყოფობის დროს მოსახმარებლად. დარწმუნებულნი არიან, რომ ეს ხორცი საუკეთესო წამალია ყოველგვარ ავადმყოფობის წინააღმდეგ¹⁸⁹.

ბოლოს ლამბერტი შენიშნავს, რომ მ. გიორგის ოდიშელები აკუთვნებენ ქურდის სახელს, რადგანაც ამტკიცებენ, რომ თვით წმინდანი იპარავს ხარს და მოჰყავს ეკლესიაშიო.

ილორის წმ. გიორგის ამ სადღესასწაულო რიტუალში მოცემულია წარმართული რწმენის საყურადღებო გადმონაშთები და თუ ჩვენ ილორობის წესებს შევადარებთ დასავლეთის ძველ ქვეყნებში ცნობილ მითრიაზმის მისტერიებს და ტავრობოლიებს, ბევრ საინტერესო მსგავსებას აღმოვაჩინებთ¹⁹⁰. ჯერ ერთი, წმინდა გიორგი ხარს იპა-

¹⁸⁹ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, ტფ. 1938 წ. გვ. 142-143.

¹⁹⁰ ს. მაკალათია, ჯეგე-მისარონის კულტი ძველ საქართველოში, გვ. 30-35.

რავდა და ეს მოპარული ხარი მას ღამე მიჰყავდა ილორის ეკლესიაში და იქ ამწყვდევდა. მითრაც ხარს თვითონვე იჭერდა და თავის სადგომში, გამოქვაბულში ამწყვდევდა. ილორის წმ. გიორგი „ხარიპარიად“ იწოდებოდა. მითრას ერთ-ერთი ეპითეტიც „ხარიპარია“ (buklupos) იყო¹⁹¹. შემდეგ, საყურადღებოა ხართან ბრძოლისა და დაკვლის მომენტი, რომლის მიხედვით, ილორში წინასწარმეტყველებდნენ ბოსტნეულის, პურისა და ღვინის მოსავალზე, აგრეთვე შინაურ საქონლის გამრავლებაზე და სხვა.

ასევე იყო მითრას მისტერიებში ხარის დაკვლის მომენტში. მორწმუნეების წარმოდგენით, ამ შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა უდიდეს სასწაულებრივ მოვლენებს: ხარის სისხლისაგან აღმოცენდებოდა ყურძნის მტევნები, ხერხემლის ტვინისაგან – პურეული, მომაკვდავი ხარის სხეულიდან სასარგებლო მცენარეები, ბალახები¹⁹² და სხვა.

რაც შეეხება ილორობას ხარის ხორცის მორწმუნეთა შორის განაწილებას და მისი სისხლით განათვლის წესებს, აქ ჩვენ სრული ანალოგია გვაქვს მითრას რომაულ ტავრობილიებთან, სადაც მითრას მიმდევრებს აკურებდნენ ხარის სისხლით, ხორცს კი „სამმო“ სუფრასთან შეექცეოდნენ.

#358#

ამას გარდა ილორის წმ. გიორგი ცნობილი იყო როგორც ავზნიანებისა და სულით ავადმყოფების მკურნალი. გიორგობას ილორში მოჰყავდათ „ხაჯალურებით“ შეკრული ავადმყოფები და ვისაც დათქმული ჰქონდა, სულით ავადმყოფს ილორის წმ. გიორგის ხატს წინ დაუწევინდა, „ხატიში ითოჯირაფა“, ღამეს უთევდა და ევედრებოდა მის განკურნებას. ასევე მიმართავდნენ მითრას მისი მორწმუნენი და ევედრებოდნენ ავი სულით შეპყრობილების განკურნებას. მითრაიზმის მოძღვრებით, სულით ავადმყოფი ითვლებოდა ბოროტი სულით შეპყრობილად და ამიტომ საჭირო იყო მითრასადმი ვედრებით მისი განკურნება.

ერთი სიტყვით, ილორობის ამ წარმართული რწმენისა და რი-

¹⁹¹ Проф. И. А. Боричевский, Митраизм и христианство, Лен. 1929 г., стр. 45.

¹⁹² Н. А. Кун, Предшественники христианства, Москва, 1922 г. გვ. 135; С. Рейнак, Орфей (История религии), Москва, 1919 г. გვ. 111-112; F. Gumont, Les mystères de Mithra, Bruxelles, 1902.

ტუალის შედარებითი შესწავლიდან ირკვევა, რომ მას გენეტიკური კავშირი ჰქონდა წარმართულ ღვთაება მითრას რწმენასთან, რომლის კულტი მითრაიზმის სახით გავრცელებული იყო ძველი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებში.

ალერტობა იცოდნენ სოფ. ალერტში, რომელიც მდებარეობს გეგეჭკორის რაიონში. ალერტის წმ. გიორგი ითვლებოდა ძლიერ ხატად მთელს სამეგრელოში. ნოემბრის პირველ ხუთშაბათს ოჯახებში იხდიდნენ „საალერტო“-ს, რომელიც დაწესებული იყო სურდო-ხველისა და სხვა მთარულის წინააღმდეგ. სალოცავ საალერტოსათვის წლის დასაწყისშივე ერთ ვარიას დააყენებდნენ იმ პირობით, რომ მისი ნამრავლი უკლებლივ ალერტის წმ. გიორგისათვის შეეწირათ. ალერტობას, ამ ვარიის ნამრავლ ქათმებს და ხოცავდნენ, გამოაცხოებდნენ კვერებს და ოჯახის უფროსი დიასახლისი ყველა ამას ხონჩაზე დაალაგებდა და კერიის ნაპირას მიდგამდა. დიასახლისი კერასთან დაიჩოქებდა, ალერტის წმ. გიორგის შეევედრებოდა, რომ მან მისი ოჯახის წევრები დაიფაროს სურდო-ხველისა და ყოველგვარ მთარულისაგანი, ვისაც დათქმული ჰქონდა, იგი საწირავ-საკლავით მიდიოდა ალერტში და იქ ალერტობას, ღამეს უთევდა და ევედრებოდა ალერტის წმ. გიორგის.

ხალხური გადმოცემით, ალერტისა და ილორის წმ. გიორგი ძმებიან. ალერტი ითვლებოდა ჩაჩიბაიების საგვარეულო ხატად მათი წინაპარი წამოსულა ბიჭვინტიდან და თან წამოუღია ილორის წმ. გიორგის ნაწილი, რომელიც ჩაჩიბაიას ყელზე შეუბამს. ჩაჩიბაიას იქიდან გამოჰყვოლია პერტაიაც და მათ სოფელ ალერტში აუშენებიათ პატარა საჯვარე და ეს ნაწილიც აქ დაუსვენებიათ. ამ საჯვარესთან შემდეგ აუგიათ ხის პატარა ეკლესია. მხოლოდ XIX ს. ორმოციან წლებში აუშენებიათ მაღალგუმბათიანი ქვის ეკლესია, რომელიც დღესაც დაცულია.

#359#

ხატობა აქ იცოდნენ 23 აპრილს და 10 გიორგობისთვის, სალოცავად ხალხი მიდიოდა სამეგრელოს ყველა კუთხიდან და აგრეთვე აფხაზეთიდან. ხატის მნათეებს ჩვეულებრივ კენჭის ყრით ირჩევდნენ. პირველად ირჩევდნენ ჩაჩიბაიასა და გოგიას გვარიდან, შემდეგ კი სხვა გვარებიდან, რომლებიც მოსახლეობდნენ სოფ. ალერ-

ტში. ალერტობას აქ მოდიოდნენ უმთავრესად ისინი, ვისაც ჰქონდა რაიმე საწყევარი და უნდოდა ვინმეს დაწყევლა და ხატზე გადაცემა – „გინოჩამა“. ალერტის ეკლესიაში დაცულია წმ. გიორგის ეს ხატი, რომელიც ვერცხლით არის ნაჭედი, ზედ გამოსახულია ცხენოსანი წმ. გიორგი, ხელში მას შუბი უჭირავს და კლავს გველეშაპს. ხატის ზომა 37X45 სმ., ხუცურად აწერია წმ. გიორგი, ხატი ნაჭედია ამობურცვილ ხელობით და უნდა ეკუთვნოდეს XV-XVI საუკ. ამ ხატს ზურგზე აქვს სანაწილე პატარა კარით, რომლის ქვეშ მოთავსებულია მხედრული წარწერა:

„მთავრობასა მინგრელიასა შა დავით ლეონის ძე დადიანისა და მღვდელ მთავრობასა ჭყონდიდელისა ანტონი მეორისა დადიანოვისასა ვიგულისმოდგინე შეკრებად მოსურნეთა მიერ კეთილ შემომწირველთაგან ალერტის ეკლესიისათა. მოვაჭედინე და შევამკობინე ხატი ესე ჩის მთავარ მოწამის გიორგისა ბლალოჩინმან და მღვდელმან ამა ეკლესიისამან ნიკოლოზ ბერიძემ წელსა ჩყნ-სა (1850 წ.)“.

ალერტის ამ ხატის წინ ალერტობას იმართებოდა „ხატიში ითონჯირაფა“. ავადმყოფს, ვისაც დათქმული ჰქონდა, დააწვენდნენ ხატის წინ, ღამეს უთევდნენ და ალერტის წმ. გიორგის ევედრებოდნენ მის განკურნებას. მკითხავისა და ქადაგის რჩევითა და მითითებით ალერტში გამოსალოცად მიჰყავდათ სულით ავადმყოფები, ბნედიანები და აგრეთვე ვისაც საშარდე ბუმტის ავადმყოფობა ჰქონდა და შარდს ვერ იკავებდა. ავადმყოფს მეხატული (მნათე) დააყენებდა ალერტის ხატის წინ საწირ-სანთლებით და დაამწყალობებდა. შემდეგ ავადმყოფს ჯაჭვში სამჯერ გამოატარებდნენ, იგი ხოხვით შემოუვლიდა ეკლესიას და ეამბორებოდა ეკლესიის კედლებს.

ვისაც რამე დაკარგული ჰქონდა, ხოლო ქურდი ან მიმთვისებელი ამაზე არ ტყდებოდა და დანაკარგს მას არ უბრუნებდა, მაშინ დაზარალებული საწირ-სანთლებით მივიდოდა ალერტში. მას მეხატული ეკლესიაში შეიყვანდა და დააჩოქებდა ალერტის წმ. გიორგის ხატის წინ. მეხატული ხელში ხატს დაიჭერდა და დაზარალებული დაიწყევლებოდა: „ალერტის წმ. გიორგი, ვინც ჩემი (დასახელებდა დანაკარგს) მოიპარა, მისი ოჯახი ძირფესვიანად ამოაგდე, აყვირე ჩემი სახელი, მანამდის არ გატყდება და შენი კარის წინაშე არ მოიტანს

ნაქურდალს“-ო. შემდეგ ამავე წყევლას გაიმეორებდა მეხატულიც, ორივენი ხატს ემთხვეოდნენ და ეკლესიის ეზოში გავიდოდნენ. აქ იდ-
გა დიდი ცაცხვი, რომელთანაც მივიდოდა მაწყევარი, აიღებდა
გრძელ ლურსმანს, მიაკრავდა ხეს და იტყოდა: „სანამ თავის კბი-
ლით ეს ლურსმანი ჩემმა დამზარალბელმა არ გამოაძროს, წმ. გი-
ორგი ალერტისაო, ნუ მისცემ მას საშუალებას დედამიწაზე იაროს.
დაამხე და გაანადგურე მისი ოჯახი და ცოლ-შვილიო“.

ხატზე გადაცემის შემდეგ ერთი კვირა რომ გაივლიდა, მაწყევარს
უნდა გამოელოცა – „გითოხვამა“. ამისთვის დაჰკლავდნენ მამალს, გა-
მოაცხობდნენ კვერებს და ამას საზედაშე ღვინით წაიღებდნენ ალერტ-
#361#

ში და სთხოვდნენ მას – წყევლამ ჩქარა გაჭრას და ავნოს გადაცემულს,
მაწყევარს კი მისცეს წყალობა და მშვიდობაო. ასეთი გამოლოცვა
საჭირო იყო ყოველ მესამე წელიწადს, რომ წყევლას გაეჭრა.

ამას ხატზე გადაცემული რომ გაიგებდა, იმ შემთხვევაში თუ იგი
მტყუანი იყო, მაშინვე ძღვენითა და საწირ-საკლავით წავიდოდა ალერტ-
ში, მას თან მიჰქონდა დანაკარგიც რომელიც უნდა გადაეცა და-
ზარალბულისათვის. მეხატული დაუძახებდა მაწყევარსაც და ყველანი
შევიდოდნენ ეკლესიაში. გადაცემული დაიჩოქებდა ხატის წინ და მაწყე-
ვარი იტყოდა: „დღეიდან ხარ ახსნილი და ხატის ვნებისაგან გან-
თავისუფლებულიო“. ორივე ხატს ემთხვეოდა და იქვე შერიგდებო-
დნენ. დაბრუნებული დანაკარგის ერთი მესამედი ხატისა და მისი მსა-
ხურისა იყო და მაწყევარს ეს წილი მაშინვე უნდა გადაეცა ხატი-
სათვის. ხალხის რწმენით, თუ გადაცემული დროზე არ გამოილოცებ-
და და არ დაბრუნებდა დანაკარგს, ის ხატის დამიზეზების გამო
ამოწყდებოდა. მაშინ, მაწყევარის ოჯახს რომ წყევლა არ დაბრუნე-
ბოდა, საჭირო იყო მაწყევარს გამოელოცა – „გითოხვამა“. ამ მიზ-
ნით, მაწყევარი ალერტში მიიტანდა სანთელ-საწირავს და სთხოვდა
მას წყევლის გაბათილებას.

ალერტობას აქ მოდიოდნენ. ქადაგები და ისინი ალერტის წმ. გი-
ორგის სახელით ქადაგებდნენ, მოითხოვდნენ შეესრულებინათ ხატისა-
თვის დანაპირები, დაეცვათ რწმენა, სასოება და სხვა. ქადაგებს აქ
მოჰყავდათ ხატისაგან დამიზეზებული ავადმყოფები, ალოცებდნენ მათ,
უსრულდებდნენ სხვადასხვა წესს და ამისათვის იღებდნენ გზის ქირა-

სა და გასამრჯელოს. წინათ მაწყევარს შეეძლო ალერტის ხატის გამოწვევა თავის სოფელში და იქ გადაეცა ხატზე დამნაშავე. მაგრამ ამისათვის საჭირო იყო ხელისუფლების ნებართვა – მოითხოვდნენ მასახლისის მოწმობას. ნებართვის მიღების შემდეგ ალერტის მეხატული ხატს კისერზე წამოიკიდებდა, შეჯდებოდა ცხენზე და ხატს იმ სოფელში მიასვენებდა და ამისათვის მეხატულსაც გასამრჯელო ცალკე ეძლეოდა. ხატს იმ სოფლის ეკლესიის ეზოში შეასვენებდნენ და აქ მოწმეების თანდასწრებით მაწყევარი საჯაროდ გადასცემდა ხატზე დამნაშავეს და სთხოვდა ხატს მალე გამოეჩინა თავისი ძალა და დაესაჯა დამნაშავის ოჯახი.

ალერტს აქვს თავისი ნიშიც, რომელიც დაცულია სოფელ წალენჯიხაში და მას უწოდებენ „ალერტ-ხარჩილს“. იგი წარმოადგენს ნანგრევს და მოთავსებულია ერთ მაღალ გორაკზე. ალერტ-ხარჩილს დაახლოებით უჭირავს 3X3 მეტრი ფართობი. დარჩენილია ამ სამლოცველოს პატარა საძირკველი და ქვები. იგი ნაგები ყოფი-

ლა რიყის ქვებით. ამ ნანგრევის შუაში აღმართულია ხის ბოძი, რომელზედაც გაკეთებულია რკინის დიდი ბოძალი. წინ აქვს გამართული პატარა თარო და მასზე ალაგია თეთრი ქვები, თავლის სანთლის პატრუქები, თეთრი ფულები და სხვა. ვინც მძიმე ავადმყოფის პატრონი იყო, იგი ალერტ-ხარჩილს შეუთქვამდა – თეთრ ქვაზე დავდებო და ავადმყოფი მომირჩინეო. შემდეგ ეს კენჭები იქ მიჰქონდათ და სწირავდნენ ალერტ-ხარჩილს.

ვისაც შვილი ავად ჰყავდა ან შორს გაგზავნილი, ის შეუთქვამდა ალერტ-ხარჩილს, – სანამ ავადმყოფს მომირჩენ ან შორიდან მშვიდო-

ბით დამიბრუნებ, ყელზე ხატის უღელი – „ხატიში უღუ“ ვატაროო. აღთქმის დადების წინ, დედაკაცი შექამდა სამ ლუკმა თეთრ მიწას. უღელს შეუკვეთავდა მჭედელს და კისერზე ატარებდა მას, სანამ ხატი აღთქმას არ შეუსრულებდა. შემდეგ კი უღელს შეიხსნიდა, მიიტანდა ხატში და იქ შესწირავდა.

მარიამობას – „მარაშინა“-ს წალენჯიხიდან გამოთხოვილი ქალები მოდიოდნენ ალერტ-ხარჩილში სალოცავად – „გითახვამუშა“, მოჰქონდათ საწირავ-სანთლები და სთხოვდნენ მას ჯანმრთელობასა და გამ-

რავლებას.

„ჭყონ მიოხვამუ“ სოფ. კორცხელშია, სადაც ეკლესიის მახლობლად გზის ნაპირას იდგა ერთი დიდი მუხა, რომელსაც თაყვანსა სცემდნენ. ამ მუხასთან მახვეწარი უფრო შემოდგომით მიდიოდა და თან მიჰქონდა სანთელ-საწირავი, თეთრი ფულები, სანთლის პატრუქები. აქ ეხვეწებოდნენ მუხის ანგელოზს ადამიანის კარგად ყოფნას, საქონლის გამრავლებას და სხვა. ეს მუხა 1935 წ. გამხმარა და 1936 წელს მოუჭრიათ.

„ყულის კარი“ („ყულიშ-კარი“) ზუგდიდიდან დაშორებულია 7 კილომეტრით და აქ დაცულია ყულის კარის ეკლესია, რომელიც განთქმული იყო მთელს სამეგრელოში, როგორც ძლიერი ხატ-სამლოცველო. ეკლესია მალლობზეა აშენებული და აქვს მაღალი გუმბათი. იგი ნაგებია თლილი ქვით და შიგ მოხატულია. ფრესკები ახალია და შესრულებულია XIX ს. მეორე ნახევარში. ფრესკები საყურადღებოა თავისი პრიმიტივობით, ფერების შეხამებით და ტიპაჟებით. აშკარად ეტყობა, რომ მხატვრობა შესრულებულია ორი მხატვრის მიერ და ფერწერის მანერა ძლიერ წააგავს ფიროსმანიშვილის სტილს. ყულის-კარის ეს ეკლესია მოუხატავს მაჭავარიანს და მის მოწაფეს არჩილ ანთელას. სუსტი მხატვრობა შესრულებულია ანთელას მიერ. ფრესკებზე მხედრული წარწერებია, მოხსენებულია დადიანები და სხვა პირებიც, რომლებსაც საფასური გაუღიათ ეკლესიის მოხატვაში. მხატვრობა დათარიღებულია „ჩყმთ“ (1869) წლით. ამ ეკლესიაში ინახებოდა „სასწაულთმოქმედი“ ჯვარი, რომელსაც მეგრელები „ყულიშ ხატს“ უწოდებდნენ. ეს ჯვარი გაუსინჯავს და აღწერილი აქვს ექვ. თაყაიშვილს, რომელიც ამბობს: „ჯვარი სულ უბრალო ხელობის არის, ვერცხლით შეჭედილი 29X19 სანტ. ვერცხლის ფირფიტებზე გამოსახულია ძლიერ ულაზათოდ ოთხი სურათი წმ. გიორგისა. ქვემოთ წმ. გიორგი ფეხზე მდგომარეა. დანარჩენ სამ ფრთაზე ცხენით არის წარმოდგენილი, ვეშაპს გმირავს, ხოლო შუაში წელს ზევით სურათია მთავარანგელოზისა მედალიონ-#364#

ში. ზემო ფრთას ექვსი თვალი უზის, მეორე მხარეს სადა ვერცხლზე უშნო მხედრულით XIX საუკუნისა, აწერია:

„მლ(დელ)მა გაბრიელ როგავამ გავაჭედეიე ხატი სულის ყუ-

ლისა“¹⁹³. ეს ჯვარი მთელს სამეგრელოში ითვლებოდა სასწაულთ-მომქმედად და მასზე გადაცემის შიშით იშვიათად თუ ვინმე გაბედავდა ტყუილის თქმას, ფიცს, ქურდობას და სხვა ბოროტების ჩადენას.

ყულის წმ. გიორგის ეს ჯვარი (ხატი) ხალხური გადმოცემით, სვანეთიდან ჩამოუტანია როგას წინაპარს. ამ ხატს თვლიან ილორის წმ. გიორგის ყურად, ილორის გიორგი კი გულიაო. ყულის ხატის მეხატულებსა და მღვდლებს ირჩევენ როგასა და მაქაცარიების გვარიდან. ხატობა აქ იმართებოდა 10 ნოემბერს და დიდძალი მლოცავი თურმე მოდიოდა, განსაკუთრებით ისინი, ვისი წინაპარიც ამ ხატზე ყოფილა გადაცემული და ყულის ხატის მიზეზიც გამოუვიდოდა. ამიტომ ვისაც მისი მიზეზი გამოაჩნდებოდა, ის ხატში მიდიოდა და ყულის-კარში მიჰყავდა ზვარაკად ხარი, ცხვარი ან ცხენი „კაცის სულის სამაგიეროდ“ და იქ შესთხოვდა ყულის-კარის ხატს პატიებას. ხატის გადაცემის საქმე მეხატულებს ეკითხებოდათ და მათ იცოდნენ დაწყევლისა თუ გამოლოცვის წესები. ამიტომ ჯერ მიმართავდნენ მეხატულს, რომელიც ორივე მხარეს – მაწყევარსა და გადაცემულს ხატის წინ დააჩოქებდა და შეევედრებოდა ხატს წყევლის გაბათილებას. შემდეგ მათ ორივეს დალოცავდა და შეარიგებდა. ზვარაკს, ხარი იქნებოდა თუ ცხვარი, იქვე ეკლესიის ეზოში მიაბამდნენ. მეხატული გადაცემულს აგრეთვე მშვილდში გაატარებდა. შემოსული შესაწირავიდან ხატს ნახევარი რჩებოდა, მეორე ნახევარს კი მღვდელი და მეხატული იყოფდნენ. მეხატული იღებდა აგრეთვე „ხემ გინალუაფარს“ ფულად.

ვისაც ხარი დაეკარგებოდა, იგი ყულის-კარის ხატში მიიტანდა ხარის უღელს და აქ ცაცხვის ხეზე ჩამოჰკიდებდა, ხარის ქურდს გადასცემდა და ასე დაიწყევლებოდა: ყულის წმ. გიორგი, სანამ ქურდი შენ კარზე არ მოვიდეს, ეს უღელი არ ჩამოხსნას და ჩემი ხარი არ შეაბას და ჩემს ოჯახში არ მოიყვანოს, მანამ ჭირში და უბედურებაში ამყოფინე ქურდის ოჯახიო“, რომ ყულის წმ. გიორგის გამოეჩინა თავისი ძალა და ევნო გადაცემულისათვის, მაწყევარს ყოველ მესამე, თუ მეოთხე წელიწადს უნდა შეესრულებინა „განალინი“ და „ზისხირიში ოწუმად“. ამ მიზნით, გადამცემი ყულის-კარ-

¹⁹³ ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, ძველი საქართველო, ტ. III, ტფ. 1913-1914 წ. იხ. „ყულის-კარის ჯვარი“, გვ. 199-200.

ში წაიღებდა საკლავის თავსა და მის გულ-ღვიძლს, აგრეთვე საზე-
#365#

დაშე ღვინოსა და პურს. აქ მეხატულის დახმარებით, მაწყევარი ხა-
ტის წინაშე შერისხავდა გადაცემულს და სთხოვდა ყულის წმ. გიორ-
გის მისი წყევლა ჩქარა მოეყვანა სისრულეში.

როდესაც გადაცემულის ოჯახს წყევლა ავნებდა, მაშინ მაწყევა-
რი, რათა წყევლა მას არ დაბრუნებოდა, ასრულებდა „არსება“-ს
და ამისათვის ის საკლავით მიდიოდა ყულის-კარში, სადაც მეხატუ-
ლი შესთხოვდა ყულის ხატს მაწყევარის შებრალებას და წყევლის
გაბათილებას.

ზოგჯერ სიმორის გამო, მაწყევარს არ შეეძლო ყულის-კარში მის-
ვლა. მაშინ ბლალოჩინის ნებართვით, შეიძლებოდა ხატის გადატანა.
ნებართვის შემდეგ, მეხატული ყულის ჯვარს გადაიკიდებდა, შეჯდე-
ბოდა ჯორზე და მიდიოდა იქ, სადაც ის დაბარებული იყო. გზა
და გზა მას ეგებებოდნენ ისინი, ვისაც რაიმე უჭირდა და ასრულებ-
დნენ „ოწოხვამა“-ს. ზოგი დაიწყევლებოდა და დამნაშავეს ხატზე გა-
დასცემდა, ზოგი კი გამოილოცებდა და სხვა. მეხატულსა და ხატს
ისინი ასაჩუქრებდნენ. მაგრამ ენგურის გაღმა ყულის ხატს არ გაი-
ყვანდნენ, რადგანაც იქით ილორის საბატონო იყო.

ყულის-კარშია დაცული აგრეთვე „სარკის ეკლესია“, რო-
მელსაც წმ. გიორგის სახელით ლოცულობდნენ. აქვეა ალერტის წმ.
გიორგის სამლოცველო პატარა ეკლესია. ხალხური წარმოდგენით,
ალერტის და ყულის წმ. გიორგი ძმებად ითვლებიან და ამიტომ ვინც
ყულის-ხატს შესაწირს მიუტანდა, იგი ვალდებული იყო მისი ერთი
ნაწილი იქვე ალერტისათვის მიერთმია.

„წაჩხურის მთავარანგელოზი“ მოთავსებულია სოფ.

წაჩხურში გეგეჭკორის რაიონში და სოფ. ტალერიდან ის სამი კი-
ლომეტრით არის დაშორებული. ეკლესია მაღლობზეა აგებული და
ძნელი მისასვლელია. წაჩხურის ეკლესია არ არის ძველი. ადგილი,
რომელზედაც ტაძარია აგებული, ყოფილა ციხე „წაჩხურის ჯიხა“. ამ
ციხის კედლები და გალავანი დაცულია. ციხის გალავანში ძველად
ყოფილა პატარა ეკლესია, რომელიც შემდეგ დაუშლიათ და აუშე-
ნებიათ ახალი და დიდი ეკლესია. აქ იყო დაცული წაჩხურის მთა-

ვარანგელოზის ხატი¹⁹⁴, რომელსაც უწოდებდნენ „მოსკე-წაჩხურს“, ე. ი. ვაჟების მომცემს. აქ სალოცავად მოდიოდნენ სამეგრელოს ყველა მხრიდან, აგრეთვე სამურზაყანო-აფხაზეთიდან და „სათათრეთიდანაო“ – ლაზისტანიდან. წაჩხურში დიდი ხატობა იმართებოდა ნაადღომევის პირველ ხუთშაბათს (ცააშხა დღეს).

#366#

სალოცავად აქ უმთავრესად ისინი მოდიოდნენ, ვისაც შვილი არ ჰყავდა ან ვაჟი არ ებადებოდა. წაჩხურობას ასეთი ცოლ-ქმარი მიდიოდა წაჩხურში და შესაწირად მიჰქონდათ: თავიანთი სიგრძის სანთელი, ვერცხლის ძაფი, სანთელ-საკმეველი, ფული და აკვნის გამოსახულება. აქ ხატის წინ, მათ დააჩოქებდა მნათე, დაამწყალოებდა და ხატს შესთხოვდა მიეცა მათთვის შვილი, სახელდობრ, ვაჟი. ზოგი შეხვეწილი წაჩხურის ხატს ღამეს უთევდა, ცოლ-ქმარნი წვებოდნენ ხატის წინ, „ხატიში ითონჯირაფა“, იმ მიზნით, რომ ვაჟი გაჩენოდათ. ამის შემდეგ, შეხვეწილებს თუ ვაჟი ეყოლებოდათ, ისინი მეორე წელიწადს წაჩხურში წავიდოდნენ გამოსალოცავად და თან მიჰყავდათ სამადლობელი საკლავი, რომელსაც ხატს შესწირავდნენ.

სამეგრელოში, ამასთანავე, ყველა ოჯახში იხდიდნენ „საწაჩხურო“-ს, რომელსაც ასრულებდნენ მუცლისა და წელის ტკივილის წინააღმდეგ. მაისის თვის ერთ-ერთ ხუთშაბათ დღეს, გამოაცხოებდნენ მრგვალ კვერებს, დაჰკლავდნენ გოჭსა და ბატკანს და აგრეთვე მამალს. ყველა ამას საკმეველით და საზედაშე ღვინით დაალაგებდნენ ხონჩაზე, რომელსაც გარშემო მიაკრავდნენ ანთებულ სანთლებს და მიიტანდნენ წაჩხურის ქვევრთან. აქ ოჯახის დიასახლისი და მამასახლისი ორივე დაიჩოქებდა, ხონჩას სამჯერ მოაბრუნებდნენ და დაილოცებოდნენ:

„წაჩხური ბედნიერი, სი ქოფთხილე ქორაში დო ოჭიშიში ჭუაშე, უბადო გოლაფაშე სკუალამო დო მოთამო, ამუდლარი ხვამა სი გომიტიბინე. სკი გამიბრალი, მოსკე წაჩხური, ჩქინი ნაბრალით ჩქინი გური გაახარი, სქანი სახელი ხვამილ ოში წანაში ხვამა სი ქოდმაცალ.

„წაჩხურო ბედნიერო, შენ დაგვიფარე მუცლისა და წელის ტკივილი-საგან. მავნე თრთოლვისაგან შვილებითა და შვილიშვილებითა. დღეის ლოცვა შენ შეგვარგე. ვაჟი გამიმრავლე, ვაჟიანობის წაჩხურო.

¹⁹⁴ ექვ. თაყაიშვილი, არქეოლ. მოგზაურობა სამეგრელოში, გვ. 120-130.

ჩვენი ნამრავლით ჩვენი გული გაახარე, შენ სახელდალოცვილო, ასი წლის ლოცვა შენ დაგვაცადე“.

ლოცვის დასასრულს, წაჩხურის ქვევრს თავს მოხდიდნენ, საზედა-შე ღვინოს ქვევრში ჩაასხამდნენ, ანთებულ სანთლებს ქვევრის ნაპირას მიაკრავდნენ და მამლის თავს და გოჭის გულ-ღვიძლს ერთი კვერით იქვე შექამდნენ. იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახში წაჩხურის ქვევრი არ ჰქონდათ, მაშინ აიღებდნენ ვაზს, რგოლისებურად დაგრებდნენ და მასზე ლოცულობდნენ. შემდეგ, ვისაც დათქმული ჰქონდა, ის საკლავ-საწირით მიდიოდა წაჩხურში და ლოცულობდა. წაჩხურის ბეგრას დადიანიც იხდიდა თურმე და დიდ ხუთშაბათს ის წაჩხურში აგზავნიდა 2 კოკა ღვინოს და ერთ ქილა (ფუთ) ღომს (ჩხვერს).

#367#

სოფელ ჯვარში, რომელიც ენგურის ნაპირას სამეგრელო-სვანეთის საზღვარზეა, არის ხატ-სამლოცველო, ე. წ. ჯგეგე. აქ წინათ ყოფილა ძველი ეკლესია, მაგრამ იგი დღეს დანგრეულია და დარჩენილა მისი კედლები. ჯგეგე ითვლებოდა ძლიერ ხატად და გადმოცემით, ეს ჯგეგე არქანიებს მოუტაციათ სვანეთიდან (მესტიიდან) და დაუსვენებიათ სოფელ ჭალეში, სადაც არქანიები მოსახლეობდნენ. იმ ადგილს, სადაც მისი ეკლესია იყო აგებული, ეწოდებოდა „ჯვარზენი“. მისი ხატობა სცოდნიათ 10 გიორგობისთვის და ამ დღეს ჯგეგეში მახვეწარს მიჰქონდა შესაწირავი. იქ მიჰყავდათ სულით ავადმყოფები – „ხანგები“, რომლებსაც მშვილდში სამჯერ გაატარებდნენ. მიდიოდნენ აგრეთვე გამოსალოცავად – „გილახვამუშა“, ვისაც რაიმე დაპირება ჰქონდა.

ჯგეგეს მნათებად იყვნენ: გეთიას და ეფსაიას გვარის უფროსი კაცები და ისინი ამწყალობებდნენ ჯგეგეში მოსულ მლოცველებს. ჯვარიდან გამოთხოვილ ქალებს „საჯინჯხატო“-დ მოჰყავდათ ჯგეგეში ციკანი და შესაწირში კი მიჰქონდათ „ზინდილ-ვარჩხილი“ (ვერცხლის ძაფი).

მეორე ძლიერი ხატი ჯვარში იყო „ლემამუგეს ქირსე-მანცხვარი“. აქ ამაღლების მეორე კვირას „ზვარაკუა“ იცოდნენ თურმე. მეორე ხატობა მისი იყო „გიორგობას“ – 10 ნოემბერს. ამ დღეს აქ მრავალი მლოცველი მოდიოდა. ვისაც დაპირება ჰქონდა, ის მიდიოდა ფეხშიშველი, მიჰყავდა შესაწირავად ბატკნები, ციკნები და

სხვა. აქვე სცოდნიათ ხატზე გადაცემა და დაწყევლა. ვისი წყევ-
ლაც გასჭრიდა, წყევლა მაწყევვარს რომ არ დაბრუნებოდა. გადამ-
ცემი ასრულებდა „განალინ“-ს და ამ მიზნით, იგი დაუკლავდა
ხატს საკლავს და შესთხოვდა წყევლის გაბათილებას.

ხალხური რწმენით, ჯგეგეს და ქირსეს წელიწადში ერთხელ, გიორ-
გობა დღეს, ხარი მოუვიდოდა. ხარი გიორგობა დღეს თავის
ფეხით მიდიოდა, საყდრის კარებთან დადგებოდა, მნათე მას დაიჭერ-
და და დაკლავდაო. ამ ხარის ხორცს ხალხს აჭმევდნენო. ხშირად
ჯგეგე და ქირსე გადაცემულ ადამიანს თავის ფეხით მიიყვანდა ეკ-
ლესიის კარებთანო. გადაცემულს ეკლესიის კარებთან მიაბამდნენ. გადა-
ცემის დროს მაწყევარი იტყოდა: „ჩემი მავნებელი, ჯგეგე და
ქირსე ისე ცუდად გახადე, რომ იგი აიძულე შენს კარზე თავისი ფე-
ხით მივიდეს და იქ მიაბანო“. ამის გამო, გადაცემული ადამიანი
თუ ცუდად გახდებოდა, ის მკითხავის რჩევით, მიდიოდა ქირსეს
კარებთან და მას იქ დააბამდნენ. მას დაიხსნიდა მისივე მოკეთე, რო-
მელმაც მკითხავის მითითებით იცოდა, თუ რამდენი ფული უნდა
#368#

მოეტანა ხატისათვის ავადმყოფის დასახსნელად. ხშირად ადამიანის
სანაცვლოდ, ცხენს ან ხარს მიაბამდნენ ხატის კარებთან და ამის შემ-
დეგ ავადმყოფი ახსნილად ითვლებოდა და ის იკურნებოდაო.

ამ ქირსეს ხატთან დაკავშირებით, სხვათა შორის, ასეთი თქმუ-
ლება არსებობს: ერთი კაცი ყოფილა, სახელად არამხუტუ, რო-
მელსაც ყურსალები ჰყოლია, ადამიანებს იპარავდა თურმე და ოს-
მალებზე ჰყიდდა. არამხუტუს მამას რქმევია აფიცბა და იგი ჩამომავ-
ლობით ყოფილა აფხაზი. ერთხელ არამხუტუ მოსულა ჯვარში და
აქ ერთ განაპირა ადგილას უნახავს, რომ დედა-შვილი ღომსა მკი-
დნენ. არამხუტუ მათ მიპარვია, და დედისათვის მოუტაცია ახალ-
გაზრდა გოგონა და გაქცეულა. დედის კივილზე ხალხი შეყრილა და
ქარდავებს შეუხვეწნიათ ქირსეს ხატისათვის არამხუტუს მუხლები
მოჰკვეთე და გოგონა პატრონს დაუბრუნეო. ქალის მამა და ქარდა-
ვები გამოჰკვიდებიან არამხუტუს, რომელსაც ჩქარა უგრძვნია მუხლე-
ბის ტკივილი და დაუწყია მუხლების სრესა. ამის გამო, მდევარიც
მას ჩქარა დასწევია, ის მოუკლავთ და თავიც მოუჭრიათ. ეს თავი
გრძელ ჯოხზე ჩამოუკიდიათ და ქირსეს ეკლესიის კარებზე დაურ-

ქვიათ. აქვე მიუყუდებიან მისივე რკინის წვეტიანი ჯოხი „ლაბა-შა“, არამხუტუს საპირისწამლე კი ჯგეგეს ეკლესიაში ჩამოუკიდიათ.

„კვირიკე“-ს ხატი მოთავსებულია ჯვარში, ენგურის გაღმა სოფელ ჭალეში. კვირიკეს მეხატული ყოფილა შონია და აქ მლოცავი მოდიოდა გამოსალოცავად – „გითახვამუშა“. საკლავის ნაცვლად მიჰქონდათ ფული და სანთლები. 10 ნოემბერს კვირიკეს მეხატულები ამ ხატს წაიღებდნენ ჯვარზეში ჯგეგეს დღეობაზე და მხვეწარს ამწყალოებდნენ. მესამე დღეს კვირიკეს ხატს უკანვე დააბრუნებდნენ.

„ჯეგეთა“ ან „ჯეგე-მისარი“-ს სამლოცველო მოთავსებულია სოფ. ხეთაში ერთ მაღალ და ტყიან გორაკზე, რომელსაც „ურთა“-ს¹⁹⁵ უწოდებენ. ამ ურთას წვერის დავაკებაზე დაცულია ძველი პატარა „ჯეგეთა“-ს ეკლესია. ნიადაგი კირ-ქვიანია. ეკლესია ნათალი ქვით არის ნაგები და უგუმბათოა. მისი სიგრძე უდრის 6 მეტრს, განიკი 3 მეტრს. ეკლესიას ერთი კარი აქვს დასავლეთის მხარეზე, რომლის კარიბჭეზე დაცულია ვრცელი ხუცური წარწერა, წარწერა ეკუთვნის XVII საუკუნის პირველ ნახევარს, ლევან II დადიანის დროს. წარწერაში მოხსენებულია აფხაზეთის კათალიკოსი და ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელი მთავარეპისკოპოსი გურიელი გიორგის ძე მალაქია, რომელიც მოგვითხრობს დიდ მიწისძვრაზე, ცაიშისა და ურ-

#369#
თის ეკლესიების დანგრევაზე და შემდეგ მის მიერ მათ აღდგენაგანახლებაზე. ეკლესია შიგ მოხატული ყოფილა. შერჩენილია ერთ კედელზე მთავარანგელოზის სურათის ზემო ნაწილი.

ეკლესიის დასავლეთ მხარეზე დაცულია ძველებური „სასანაკო“, სადაც ხატობას ღამის მთევლები დგებოდნენ თურმე. იგი ნაგებია ლამაზად და მკვიდრად, ოთახები თაღებიანია, ზემო სართული ეტყობა მიწისძვრისაგან დაქცეულა. ჯეგეთაში დიდი ხატობა იმართებოდა 23 აპრილს და აქ ლოცულობდნენ წმ. გიორგი ჯეგე-მისარს. მლოცავი ღამე დგებოდა და ხატს ღამეს უთევდა – „ხატიში ითონჯირა“. ჯეგეთაში შეხვეწილებს მიჰქონდათ ბოძლები. ვისაც რა-

¹⁹⁵ ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, გვ. 22-31.

იმე ავადმყოფობის გამო ჯეგე-მისარისათვის შეთქმული ჰქონდა ბოძალის მიტანა, ის მას შეუკვეთავდა მჭედელს და შემდეგ ამ ბოძალით მიდიოდა ჯეგეთას ეკლესიაში, სადაც ევედრებოდა ჯეგე-მისარს მეხისაგან დაცვას და აგრეთვე ყოველგვარი ბოროტ და მავნე სულებისაგან მფარველობას. შემდეგ ამ ბოძალს იქვე სტოვებდნენ. ამის გამო, აქ დიდძალი სხვადასხვა ზომის ბოძლები ინახებოდა. ამ ბოძლების მიხედვით, ხატის მსახურნი წინასწარმეტყველებდნენ ჯეგეთობა დღეს. ჯეგეთაში ბოძლები განსაკუთრებით კუკავას გვარის მლოცველებს მიჰქონდათ. ჯეგეთას ეკლესია მთელი წლის განმავლობაში დაკეტილი ყოფილა და მას მნათეები მხოლოდ ერთხელ 23 აპრილს გააღებდნენ თურმე. ამ დღეს მნათეები გადამალულ ბოძლებს ეკლესიაში შეიტანდნენ. თუ ბოძალი ბევრი იყო, მაშინ იტყოდნენ, რომ კარგი მოსავალი იქნებაო. თუ ცოტას შეიტანდნენ – ცუდიო. ხალხის ცრუ წარმოდგენით, ეს ბოძლები ეკლესიაში ვითომც წმ. გიორგის შეჰქონდა ხატობა დღეს. დღეობის შემდეგ, მნათეები ამ ბოძლებს ისევ გადამალავდნენ და ხალხს არწმუნებდნენ, რომ ბოძლები წმ. გიორგიმ ისევ გაიტანაო. ამის მიხედვით, ხალხი წინასწარმეტყველებდა და ამბობდა, როცა წვიმიანი ამინდებია, ბოძალი ბევრი იქნებაო, გვალვაში კი ნაკლებიო. როცა ავდარია, წმ. გიორგის ბოძალი ჯეგეთას ეკლესიიდან გააქვს და ამით სცემს გველშაპს, რაც იწვევს ქუხილსა და მეხსაო.

აქვე ყოფილა დაცული მშვილდი, რომელშიაც მნათეები მახვეწარს გაატარებდნენ. ხეტიდან გამოთხოვილ ქალებს ჯეგეთაში მიჰქონდათ შემწვარი გოჭები, რომლის თავს აძლევდნენ მნათეებს, ხორცს კი თვითონვე ჭამდნენ. ვისაც დათქმული ჰქონდა, აქ მოჰქონდა „ბონი“, რომელიც გრძელი და სწორი ხე იყო, სიგრძით აღწევდა 3-4 მეტრს. ბონისათვის არჩევდნენ იფნის, ცაცხვის ან ფიჭვის სწორსა და ლამაზ ხეს. მას ფერადი საღებავებით ააჭრებდნენ, შეამკობდნენ საწირ-სანთლე-#370#

ბით. ბონს ძირი ჰქონდა ბოძალივით წაწვეტებული და მას მიიტანდნენ ეკლესიაში და იქ მიაყუდებდნენ. მეხატული მხვეწარს დაამწყალობებდა წმ. გიორგი ჯეგე-მისარის სახელით. ხეთაშივეა „კვირკველი“-ს სამლოცველო-ეკლესია, რომელიც არჩენდა, ხალხის რწმენით, მუცლის სისუსტით დაავადებულებს.

აქვე იყო „ლარჩვის მთავარანგელოზი მიქანგარიო“, რომელსაც შესთხოვედნენ საქონლის გამრავლებას. იქვე არის „მისარონ ფერდი“, რომელიც მოთავსებულია ხამისკურის დელესთან. ეს მისარონი ითვლებოდა ხეთელ ფარცვანიების „ჯინჯი ხატად“. აქ წინათ ყოფილა პატარა ეკლესია ჯეგე მთავარ-ანგელოზ-მისარონის სახელზე. ხალხურ გადმოცემით, ეს ეკლესია თათრებს დაუნგრევიათ, ხატები წაუღიათ სათათრეთში (აჭარაში) და აქ განუზრახავთ მისარონის ხატის დამტვრევა, მაგრამ ისინი დაბრმავებულან და მათში თვალის სწეულება გავრცელებულაო. მაშინ თათრებს გამოუგზავნიათ ერთი უღელი ხარი მისარონში და უთხოვიათ პატიება. ხარი დაუკლავთ და საღვთო გადაუხდიათო. ხატობა მისარონის ფერდზე იცოდნენ თებერვალში, დიდმარხვის წინ. ხატში შესაწირავად მიჰქონდათ მოხარშული კვერები, კვერცხები და აქ მისარონს შესთხოვედნენ თვალის საღობას.

„მიქელგარიო ქიაჩი“ თავის სიძლიერით ცნობილია წალენჯიხის რაიონში. ეს ხატი მოთავსებული იყო სოფ. ობუჯში და მასზე აფიცებდნენ ქურდებს, ავაზაკებსა და მათ მოწმეებს. ხატი წარმოადგენდა ვერცხლის სამწერობელს, ოქროთი დაფერილს. მასზე, სხვათა შორის, გამოსახული იყო წმ. მიქელ და გაბრიელი. თავისი ნაჭედობითა და წარწერებით, იგი თარიღდებოდა მე-XIII-XIV საუკ. ობუჯის ქიაჩის ხატი ეკუთვნოდა შენგელაიას გვარს და მნათეებსაც ამ გვარიდან ირჩევდნენ. დღეობა აქ იმართებოდა 15 აგვისტოს და დიდძალი ხალხი მიდიოდა სალოცავად, განსაკუთრებით ისინი, ვისაც უნდოდა ხატზე გადაცემა-დაფიცება, წყევლა და სხვა. აქ მოჰყავდათ სულით ავადმყოფები და ხატს ახვეწებდნენ მათ განკურნებას.

„ჭვენერობა“ იცოდნენ სოფ. ბანძაში ნაადღომევეს, ახალკვირის ორშაბათს. ამ დღეს ბანძელები დაიწვევდნენ თავიანთ ოჯახებში ნათესავ-მოკეთეებს და ისინიც ძღვენით მოდიოდნენ ბანძაში, სადაც იმართებოდა დიდი დღესასწაული. ყველა ემზადებოდა სტუმრების დასახვედრად და ვისაც ბევრი სტუმარი მოუვიდოდა, ის ოჯახი უფრო სახელოვანი იყო. ჭვენერობას ბანძაში მიდიოდნენ ბანძიდან გამოთხოვილი პატარძლები – „მოჰყუდუეფი“, რომლებსაც თან მიჰ-

ქონდათ ძღვენი და თავიანთ ძმებთან ერთად მივიდოდნენ „სადა-
ბადო“ ქვევრის თავთან, დაიჩოქებდნენ და ღმერთს შეევედრებოდნენ
და-ძმური სიყვარულის განმტკიცებას, ოჯახის გამრავლებას, ჯანმრ-
თელობასა და სხვა. ყველა ოჯახში იმართებოდა დიდი სადილი,
რომლის შემდეგ, შეზარხოშებული ხალხი თავს მოიყრიდა ბანძის ეკ-
ლესიის მოედანზე. აქ გაიმართებოდა ცეკვა-თამაში და სიმღერა, ვიდ-
რე მთელი სოფელი თავიანთი სტუმრებით თავს მოიყრიდა. ნაშუა-
დღევს, ერთი უხუცესი გაბუნიას გვარიდან, აიღებდა ბურთს და სხვებ-
თან ერთად შემოატარებდა ეკლესიის გარშემო, სამჯერ დაილოცე-
ბოდა და იტყოდა: „წმ. გიორგი, დღეის ჭვენიერობაში შენ მოგვეცი
გამარჯვება, ძალი და ღონე, იყავი ჩვენი ხალხის მფარველი. გაგვი-
მრავლე ჭირნახული და საქონელი, მტერი დაგვიმარცხე, შენს კარზე
მოსულ სტუმარ-მასპინძლებს აუსრულე ლოცვა-ვედრება“ და სხვ.
შემდეგ ის წითელი ბურთით ხელში მოედანზე გავიდოდა. აქ ხალ-
ხი გაიყოფოდა ორ მოწინააღმდეგე ჯგუფად და უხუცესი ბურთს
მალა აისროდა. ვინც ლელოს პირველად გაიტანდა, ის მხარე სიმ-
ღერთა და ბუკის დაკვრით გაემართებოდა ეკლესიისაკენ. მათ მი-
ჰყვებოდა მეორე მხარე და მთელი ხალხი „კირიელეისონის“ გალო-
ბით ეკლესიას სამჯერ შემოუვლიდა და გაემართებოდა ხის მოსა-
თხრელად – „ჯამი სოფუა“. მოსათხრელ ხეს წინასწარ აირჩე-
დნენ ეკლესიის ეზოში, სულერთია, რა ხეც უნდა ყოფილიყო, მხო-
ლოდ ცდილობდნენ რაც შეიძლება უფრო მსხვილი მოეგლიჯათ. გა-
ბუნია და კეკელიას გვარის კაცების მეთაურობით, ხალხი ხეს მის-
ცვივდებოდა, ზოგი ხის წვეროზე მოექცეოდა, ზოგი ტოტებზე შეას-
ხდებოდა, სხვები ხის ტანსა და ფესვებს მოებლაუჭებოდა, ხეს არ-
ყევდნენ, ყოველ მხრივ აწვებოდნენ და ცდილობდნენ, სწრაფად მოეგ-
ლიჯათ. ამის გამო, ატყდებოდა დიდი ჟივილ-ხივილი, თან გაიძა-
ხოდნენ „კირიელეისონს“ (უფალო შეგვიწყალე) და ევედრებოდნენ
წმ. გიორგის ხის მალე მოგლეჯას, რაც კარგის მომასწავებელი იყო.
ასეთი რწმენით გატაცებული და შეზარხოშებული ხალხი რაც უნდა
დიდი ხე ყოფილიყო, ჩქარა ამოთხრიდა დიდი ზეიმით, ზარების რე-
კვით, ბუკის ყვირილითა და „კირიელეისონის“ გალობით ამ ხეს და
სამჯერ ეკლესიის გარშემო შემოატარებდნენ. შემდეგ ააყუდებდნენ ხეს
და მასზე ავიდოდა კეკელიას ან გაბუნიას გვარის უხუცესი კაცი, გადა-

ისახავდა პირჯვარს, ხალხს დალოცავდა წმ. გიორგის სახელით და იტყოდა: „ყოვლად ძლიერო წმ. გიორგი, შენ მიეცი ბანძელებს მშვიდობა, დღეგრძელობა და მტერზე გამარჯვება, დაასწარი მრავალ ჭვენეირობას ჩვენი სტუმრებითა და მოკეთეებით“. ხალხი დაიძახებდა „ამენ“.

#371#

შემდეგ ის დაწყევლიდა ქურდ-ავაზაკებს: ვინც დღევანდელ დღეს იქურდოს და რამე მოპაროს სტუმარ-მასპინძლებს და ნაქურდალი არ გამოაჩინოს, წმ. გიორგი ძლიერო, დაჰკარი მას შენი ბოძალი და ოჯახიანად გაანადგურო“. ხალხი დაიძახებდა „ამენ“!

ამის შემდეგ, ხალხი მისცვივდებოდა ხეს, მოტეხავდნენ პატარა ტოტებს და შინ მიჰქონდათ, როგორც წმინდა ნაწილი. მოთხრილ ხეს ეკლესიის მახლობლად ააყუდებდნენ და ერთი წლის შემდეგ მას დასწავდნენ.

ხის აყუდების შემდეგ გაიმართებოდა ბურთაობა, ცხენების ჯირითი და ცეკვა-თამაში. მთელი სოფელი სტუმრებიანად გაიყოფოდა ორ მოწინააღმდეგე მხარედ: ერთ მხარეს მეთაურობდა ფალავა და მეორეს გაბუნია. გამოიტანდნენ წითელი მეშისაგან შეკერილ დიდ ბურთს, რომელსაც ჰაერში აისროდა ეკლესიის მნათე და გაიმართებოდა ბურთაობა. რომელი მხარეც ლელოს გაიტანდა. ის იქნებოდა იმ წელიწადს გამარჯვებული და „ჭვენეირობა“-ც მას შეეწეოდაო.

„სუჯუნის წმ. გიორგი“ ძველ სამეგრელოში ძლიერ ხატად ითვლებოდა. სუჯუნა ოთხი კილომეტრით არის დაშორებული სადგ. აბაშიდან. სუჯუნა ჭყონდიდელების საზამთრო სადგური იყო და მას მარტვილის შემდეგ პირველი ადგილი ეჭირა. სუჯუნის ეკლესია მდიდარი იყო, ჰყავდა მრავალი ყმა და შემოსავალიც დიდი ჰქონდა. სუჯუნის ეკლესიაში დაცული ყოფილა ძვირფასი ხატ-ჯვრები¹⁹⁶. აქ ესვენა „სასწაულთმოქმედი“ სუჯუნის წმ. გიორგის ხატი, რომლის ხატობა იმართებოდა 23 აპრილს. ამ დღეს იქ დიდ-ძალი მლოცველები მიდიოდნენ. ვისაც შეპირებული ჰქონდა, ისინი ღამეს ათევდა, საკლავს ხოცავდნენ, მუხლის მოყრით ეკლესიას გარშემო უვლიდნენ

¹⁹⁶ ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, გვ. 22-31.

და სხვა. სუჯუნის წმ. გიორგი ითვლებოდა სულით ავადმყოფების მკურნალად. ისინი ხატობა დღეს იქ მიჰყავდათ და ალოცებდნენ. სუჯუნაში იცოდნენ ხატზე გადაცემაც. მაწყევარი დადგებოდა სუჯუნის წმ. გიორგის ხატის წინ, სანთლებს აანთებდა და შესთხოვდა მას გამოეჩინა ძალა და გაენადგურებინა მტერი და მავნებელი.

სუჯუნაში იცოდნენ ქადაგად დაცემაც. აირჩევდნენ ერთ მოხუცს, რომელიც ხალხში ითვლებოდა კეთილ და სათნო ადამიანად (ასეთი პირი ხშირად მნათეს მოვალეობასაც ასრულებდა) და მას გიორგობა ღამეს ეკლესიაში დაამწყვდევდნენ. ის იმ ღამეს ლოცვაში ატარებდა. ხალხური გადმოცემით, მას გამოეცხადებოდა სუ-
#373#

ჯუნის წმ. გიორგი. მეორე დილას, მოხუცი ავიდოდა სამრეკლოზე და ქადაგად დაეცემოდა. ის ხალხს მოუწოდებდა მტკიცედ დაეცვათ სუჯუნის წმ. გიორგის რწმენა და ეკლესიის სიწმინდე, დასწყევლიდა ქურდს, მავნესა და ყველა იმას, ვინც თავისი მოქმედებით ზიანს აყენებდა ხატსა და მორწმუნეებს. ამასთანავე, ქადაგი წინასწარმეტყველებდა მომავალზე, ჭირნახულის მოსავალზე, ამინდის შესახებ, ლაშქრობა-ომიანობაზე და სხვა. სუჯუნის ქადაგს დიდი საზოგადოებრივი გავლენაც ჰქონია და სამეგრელოს მთავრები დადიანებიც ანგარიშს უწევდნენ მის წინასწარმეტყველებასო. ამ ქადაგის შიშითა და მითითებით მთავრები ამკობდნენ ოქრო-ვერცხლით სუჯუნის ხატებს და ვერ ბედავდნენ სუჯუნის ხატი სხვაგან გადაეტანათ. ასეთ ცდას ადგილი ჰქონდა დავით დადიანის დროს, მაგრამ, როგორც ცნობილია, ეკატერინე დედოფალი ვერაფერს გახდა და იძულებული იყო თავის ასეთ განზრახვაზე ხელი აეღო.

„თერდობა“ – თევდორობა იცოდნენ სოფელ ორქაში, რომელიც ბანძიდან ექვსი კილომეტრით არის დაშორებული. წინათ აქ ყოფილა ძველი სამლოცველო წმ. თევდორეს სახელობისა. ნაადღომევეს, ახალ ორშაბათს, იქ მიდიოდნენ მლოცველები შესაწირავებით და შესთხოვდნენ წმ. თევდორეს ცხენების გამრავლებას. თან მიჰქონდათ ცხენის ბალანი ან კუდის ბოლოს მონაჭერი. მნათე მლოცავს დაამწყალოებდა და იტყოდა – რამდენი ცალი ბალანია, იმდენი ასობით ცხენი გაგიმრავლდესო. თევდორობას ორქაში სალოცავად

მოდოდნენ აფხაზეთიდან, სვანეთიდან და გურია-იმერეთიდანაცო. აქვე სვოდნიათ ცხენის ქურდების თევდორეს ხატზე გადაცემა. დაწყველის დროს ხეზე ლურსმანს მიაჭედებდნენ და სხვათა შორის იტყოდნენ: „სანამ ჩემი ცხენი არ მოიყვანოს და ეს ლურსმანი თავისი კბილით არ ამოაძროს, წმ. თევდორევ, მას საშველი არ მისცეო“.

ბიბლიოგრაფია

სამეგრელოს შესახებ საკმაო ლიტერატურა მოიპოვება. მაგრამ ჩვენ აქ ვათავსებთ მხოლოდ იმ შრომებსა და ნარკვევებს, რომლებსაც თავიანთი შინაარსისა და მასალის მხრივ, სამეგრელოს შესწავლისათვის მნიშვნელობა დღემდის არ დაუკარგავთ. რაც შეეხება სამეგრელოზე პერიოდულ გამოცემებში მოთავსებულ წერილებსა და კორესპონდენციებს, მკითხველს შეუძლია მათი მოძებნა ქართულსა და რუსულ საბიბლიოგრაფიო კრებულებში (იხ. ქართული ბიბლიოგრაფია, პეტროგრადი, 1916 გვ. 136, მეგრელები; ქართული ჟურნალებისა და კრებულების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ნაკვ. I (1852-1877), თბ., 1940 წ., გვ. 257, სამეგრელო; დ. დ. Пагирев, Перечень некоторых книг, статей и заметок о Кавказе, Зап. Кав. отд. РГО, кн. XXX, Тифлис 1913 г. стр. 520, Мингрелия и мингрельцы.

ართმელაძე, ტ. წაბურვიანი ტირილი გურია-სამეგრელოში ცნობის ფურცელი (1899 წ. #872, 873, 874).

Акты – Кавказской Археологической комиссии, т. I, II, VII, VIII, XI, XII.

Бакрадзе, Д. З. Очерк Мингрелии, Самурзакани и Абхазии. Газ. Кавказ 1860 г., #48, 49.

ბარნაბიშვილი, დავითი. ერთი წარმართული დღესასწაული სამეგრელოში. დროება, 1870 წ., #20.

Bergé A. Voyage en Mingélie exécuté en 1862. (Revue de

- L'Orient de l'Algérie et des colonies* 1864, VII, VIII.
- Белокуров, Д. Посольство дьяка Фелота Илича и священника Павла Захарьева в Дадиановскую Землю (1639-1640 г.) См. чтения в общ. истории и Древностей Российских при москов. универ. 1887 г. кн. 2, Моск. 1887 г.
- Бороздин К. А. Закавказские воспоминания. Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 г. СПб. 1885 (წიგნის ქართული თარგმანი ეკუთვნის თ. სახოკიას, სამეგრელო, ტფ. 1937 წ.)
- Бороздин, К. А. Крепостное состояние в Мингрелии Зап. Кав. Отд. Рус. Геогр. О-ва, т. VII (ამის ქართული თარგმანი მოთავსებულია თ. სახოკიას „ბატონყმობა სამეგრელოში“, ტფ., 1927 წ.)
- Brosset, M. Voyage Archéologique, Rapports I, 1842, Mingélie, – Odich.
- Броссе, М. Переписка на иностранных языках Грузинских царей с Российскими государями от 1639-1770 г. СПб, 1861.
- ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება 1460-1800 წ., თბ, 1913 წ.
- ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, თბილისი, 1904 წ. („აღწერა ეგრისის ქვეყნისა“, გვ. 255-317 მ. ჯანაშვილის რედაქციით გამოცემული)
- Ган. К. Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе, II. Лазика и Иберия. Сбор. Мат. для описания мест. и племен Кавказа, вып. IX Тиф. 1890 г.
- გვასალია, კ. შობა სამეგრელოში. ივერია, 1898 წ. #277.
- Грен А. Н Мингрельские легенды, Кавказ, 1887 г. #41.
- Гроздов, Х. Мингрельские народ. песни. Сб. мат. д. опис. мест. и пл. Кавказа, т. XVIII.
- დადიანი ნ. დასტურ-ლაშა, ტფილისი, 1897
- Дубровин, Н. История войны и владычества русских на Кавказе. т. IV СПб. 1886.
- Дюбуа-де-Монпере. Путешествие вокруг Кавказа, Абхазии и Мингрелии. (Библиотека для чтения 1839 г.

#35, 36).

თაყაიშვილი, ექვ. არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში. (ძველი საქართველო, III, ტფ. 1913).

თაყაიშვილი, ექვ. ნიმუშები სამეგრელოს სიგელ-გუჯრებისა. ივერია, 1891 წ., #213, 224, 225.

კაკაბაძე ს. საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნეების ეპოქა, ტფ. 1920.

კალანდარიშვილი, ტრ. ახალწლის მიგებება და ფერხაობა სამეგრელოში. ივერია, 1890 წ. #3.

Кипшидзе, И. Грамматика Мингрельского (Иверского) языка с хрестиматиею и словарем, СПб. 1914.

ლამბერტი არქანჯელო – სამეგრელოს აღწერა (ა. ჭყონიას თარგმანი, ტფ. 1938 წ.).

Латышев, В. Известия Греческих и Римских писателей о Скифии и Кавказе, т. I и II.

Lucca (de) Relation de tatares, percopites et nogaes, des circa-astens, mingreliers etc. (Relacions des divers voyages curieux, The veboi. 1864.

Ломинадзе, Ш. К. Мингрельские сказки (Сб. мат. Вып. XVIII).

Машутко М. Г. Мингрельская сказка (Сб. мат. XXXIII).

მაროი, ბ. მეგრული ენა. ცნობის ფურც. 1905 წ., #2781-73.

Мачавариани, К. Д. Археологич. изискания по Мингрелии, Древности, т. XV, 2.

Мегрелидзе, И. В. Лазский и Мегрельский слой в Гурииском, Ленинград, 1938 г.

მეუნარგია იონა. სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი, თბილისი, 1939 წ.

მოსიძე ი. ლაზიკა (კოლხიდა) და დიდი ბრძოლა იუსტინიანესა და ყეენის კასრეს შორის. ცისკარი, 1864 წ. #6, 7, 8.

კოლხიდელი, მ. გლეხების აჯანყება სამეგრელოში, თბ., 1926 წ.

Кобалия, И. Из Мифической Колхиды, Сб. мат. для опис мест. и плем. Кав, вып. XXXII.

Колюбакин, Н. П. По случаю крестьянского вопроса в Имеретии, Гурии и Мингрелии (Чтения в имп. о-ве ист. И древностей России при москов. уни-

- верситете).
- Кордзахия, М. Д. Встреча и празднование Нового года у мингрельцев. Сбор. мат. вып. XXXII.
- Курнали, Н. Хозяйство Мингрельцев, Кавказское Сельское хозяйство, 1897 г. #183.
- Klaproth, M. Details sur le dialecte géorgien usité en Mingrelie – journal asiatique, Février, pp. 156-161; 18, 54.
- Лаврентьев, А. И. Военно-статистич. описание Кут. генерал-губ. Мингрелии, Абхазии и Сванетии СПб. 1858 г.
- Лавров, Е. Мингрелия в сельскохоз. отношении, Кавказ, 1912 г. #102.
- Murier, J. La Mingrelie (ancienne Colchide). Odessa, 1884.
- Накашидзе Е. К. Очерк виноградарства и виноделия в Гурии и Мингрелии (Сбор. свед. по винограду. И винод. на Кавказе, т. 4).
- Пантюхов, И. И. Заметки по антропол. Кавказа (мингрельцев и гурийцев). Протокол рус. антропол. о-ва 1890 г.
- Петров, И. Мингрельские этюды. Сб. мат. XXII.
- Потто, Утверждение русского владычества на Кавказе. Тиф. 1901 г.
- Радде, Г. И. Путешествие в мингрельск. алпах и в трех их верхн. продольн. долинах (Рион, Цхенис-цкали и Ингур). Зап. Кав. Отд. РГ о-ва, вып. VII.
- Rosen, G. Ossetische Sprachlehre nebst Abhandlung über die mingrelische, swanetische und abhasische. Detniold. 1846.
- სახოკია, თ. ახალწელიწადი სამეგრელოში (კალანდობა) მოამბე, 1897. #1.
- სახოკია, თ. მეგრული ანდაზები. მოამბე 1897 წ. #19.
- Сахокия, Ф. По Мингрелии (Брачные обряды) Этнографический очерк. «Петроградския Ведомости» 1916 г. #176, 178, 181, 191).
- Serena, C. Mingrelie. Tou de monde, 1881.
- Степанов, И. С. Из мингрельских преданий.

- Степанов, И. С. Народн. Приметы, разн. Способы гадания и нектор. поверья мингрельцев. Сбор. мат. XXXII.
- Тепцов, В. Я. Из быта и верований мингрельцев. Сб. мат. вып. X.
- Услар, П. К. Древнейш. Сказания о Кавказе, Зап. КОРГ О-ва, вып. XII.
- ყაუხჩიშვილი, ს. „გეორგია“ – ბიზანტიელი მერლების ცნობები საქარ. შესახებ. წ. II, თბილ. 1934 წ. ტ. III, თბილ. 1936 წ.
- Шарден, Ж. Путешествие по Закавказью в 1672-1673 г. перев. Д. П. Носовича.
- Шафранов, Н. Из путей. Заметок по Мингрелии. Сбор сведен. о Кут. губ. т. I.
- ჩიქობავა, არნ. ჭანურ-მეგრულ-ქართული შდარებითი ლექსიკონი. თბ. 1939 წ.
- ჩხეტია, შ. გლეხების აჯანყება 1863 წელს სამეგრელოში, „ენიმიკი“-ს მოამბე, ტ. III, თბ. 1938 წ.
- Цагарели, А. А. Мингрельск. этюды, СПб, 1830 г.
- Цагарели, А. А. Поездка в Мингрелию. Изв. кав. отд. РГО, вып. V.
- ცაიშელი, მ. მეგრელების ჩვეულებანი (ქორწილი, ქელები), ივერია 1894 წ. #156.
- ჭარაია, პ. მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან, მოამბე, 1895 წ. #X, XII; 1696 წ. #I, II
- ხუბუა მ. მეგრული ტექსტები, თბ. 1937 წ.
- Хаханов, А. С. Старин. обычай (проклинания чудотвор. иконам в Мингрелии). Этнограф. обоз. 1901 г. #1
- ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია, წ. I, 1927 წ.
- Эристов, Р. О. крестьянском сословии в Мингрелии. «Кавказская Старина», #1.
- Эристов Р. О привилегированных сословиях в Мингрелии, «Кав. старина», #1, 6.
- Эристов, Путевыя Заметки по Мингрелии «Кавказская старина», 1873 г. #3.

სარჩევი

წინასიტყვაობა	3
1. ძველი კოლხეთი	6
2. ლაზიკა-ეგრისი	34
3. ეგრისის სამეფოს დაშლა და აფხაზეთის საერისთავოს დაარსება	65
4. ქართული ფეოდალური მონარქიის გაძლიერება, მისი დაცემა და ოდიშის სამთავროს წარმოქმნა	79
5. ოდიშის სამთავროს სოციალურ-ეკონომიური და კულტურ- რული ვითარება განვლილ პერიოდში	116
6. სამეგრელოს სამთავროს არსებობის უკანასკნელი პერი- ოდი და მისი რუსეთთან შეერთება	131
7. ეთნოგრაფია	
სოფლის მეურნეობა	180
მევენახეობა	188
მესაქონლეობა	190
კვება	205
8. შინამრეწველობა და ხელოსნობა	
ფეიქრობა	210
მეჭურჭლეობა	216
კალათების დამზადება	225
ყავრის დამზადება	225
მჭედლობა	228
9. მატერიალური კულტურა	
ციხე-კოშკები	229
მეგრული სახლები	245
ტანთჩაცმულობა	253
საკრავები	225
10 ხალხური ჩვეულებანი	
ნიშნობა და ქორწილი	259
მშობიარობა	271
გართობა-თამაშობანი	278
მიცვალებულის გასვენება, ტირილი და გლოვა	282
11 ცრუმორწმუნოება	

კალანდა	294
ჯეგე-მისარონი	301
სალოცავები „ოხვამერი“	307
ასოთსამღერელი	335
„ვაშინერსი“	335
შელოცვები	339

12 საკულტო ადგილები და მასთან დაკავშირებული

რიტუალები

ილორობა	348
ალერტობა	353
ყულისკარი	358
წაჩხური	365
ჭვენეირობა	370
თერდობა	373